[illegible]

[illegible] L

VERSLAGEN EN MEDEDEELINGEN

DER

KONINKLIJKE AKADEMIE

VAN

WETENSCHAPPEN.

GEDRUKT BIJ JOH. ENSCHEDÉ EN ZONEN.

INHOUD

VAN HET

TWEEDE DEEL

DER

VIJFDE REEKS.

PROCESSEN-VERBAAL

DER

GEWONE VERGADERINGEN.

Vergadering gehouden	14 Juni	1915	....	Blz.	48
„ „	13 September	„	....	„	64
„ „	11 October	„	....	„	92
„ „	8 November	„	....	„	94
„ „	13 December	„	....	„	129
„ „	10 Januari	1916	....	„	165
„ „	14 Februari	„	....	„	217
„ „	13 Maart	„	....	„	250
„ „	10 April	„	....	„	269
„ „	8 Mei	„	....	„	301
„ „	5 Juni	„	....	„	340
„ „	11 September	„	....	„	372
„ „	9 October	„	....	„	377
„ „	13 November	„	....	„	414
„ „	11 December	„	....	„	447
„ „	8 Januari	1917	....	„	479

VERSLAGEN.

Verslag over eene verhandeling van wijlen Prof. W. Brandt, getiteld „Die Mandäer, ihre Religion; und ihre Geschichte" .... Blz. 52

Verslag over eene verhandeling van den Heer A. J. Wensinck, getiteld „The ideas of the western Semites concerning the navel of the earth" ..... „ 256

Bericht over den wedstrijd in Latijnsche poëzie over het jaar 1915 .... „ 259

Programma certaminis poetici ab Academia regia disciplinarum Nederlandica ex Legato Hœufftiano in annum MCMXVII indicti .... „ 267

Verslag over eene verhandeling van den Heer A. J. Wensinck, getiteld „Semitic rites of mourning and religion" .... „ 379

Verslag over eene verhandeling van den Heer O. Oppermann, getiteld „Die Fälschungen des Egmonder Annalisten" .... „ 381

MEDEDEELINGEN.

S. J. Fockema Andreae. Het richtsnoer van den rechter in vroeger dagen .... Blz. 1

W. B. Kristensen. De plaats van het zondvloedverhaal in het Gilgameš-epos .... „ 54

W. B. Kristensen. Over de viering der Osirismysteriën .... „ 68

H. Bavinck. Ethiek en Politiek .... „ 99

K. Kuiper. Over het verhaal van Bathycles' beker in het Jambenboek van Callimachus .... „ 134

N. Adriani. De schoone slaapster in het bosch, en een gelijkluidend verhaal in Midden-Celebes ..... „ 171

C. van Vollenhoven. Het begrip „burgerrechtelijke twistgedingen" toegelicht uit koloniale gegevens . „ 178

C. C. Uhlenbeck. Het passieve karakter van het verbum transitivum of van het verbum actionis in talen van Noord-Amerika. . . . . Blz. 187
P. J. Blok. Stadsfinanciën onder de republiek . . . . „ 221
D. C. Hesseling. *ὄρκος ὀδόντων* . . . . „ 243
J. de Louter. Recht en gerechtigheid . . . . „ 271
N. J. Krom. Een Sumatraansche inscriptie van Koning Krtanagara. . . . . „ 306
C. C. Uhlenbeck. Het indentificeerend karakter der positieve flexie in talen van Noord-Amerika . . . . „ 345
J. J. G. Vürtheim. Bijdrage tot de ontwikkelingsgeschiedenis van den antieken herderszang . . . . . „ 387
R. C. Boer. De Nibelungenstrofe. . . . . „ 418
N. Adriani. De Toradja'sche vrouw als priesteres . „ 453

HET RICHTSNOER VAN DEN RECHTER IN VROEGER DAGEN.

BIJDRAGE VAN DEN HEER

S. J. FOCKEMA ANDREÆ.

Er is tegenwoordig binnen en buiten onze grenzen veel te doen over de vraag, in hoeverre de rechter gebonden is aan de wet en zelfs aan de van elders opgespoorde bedoeling van den wetgever.

Dit bracht er mij toe, mij de vraag voor te leggen, welke de verhouding is geweest van rechter en wet in het Oude Nederland, en hoeveel vrijheid van beweging de rechter daar had. Veel van wat ik meedeel, zal ook van toepassing zijn op andere Germaansche landen, maar mijne gronden zal ik in het bijzonder aan Nederlandsche bronnen ontleenen.

In het oudste ons bekende tijdperk, dat wij het Germaansche noemen, zijn er geene wetten. Recht gesproken wordt er door het geheele volk onder leiding van zijne vorsten in de „concilia" en in kleiner kring „per pagos vicosque". De vraag, die dat volk telkens heeft te beantwoorden, is: welke daden van eigen richting heeft de eischer zich mogen veroorloven, of mag hij zich na de uitspraak veroorloven? Mag iemand den man, die zijn vader vermoordde, doodslaan waar hij hem vindt? Mag hij hem zijn hebben en houden ontweldigen? Mag hij eene koe, of eenige varkens ontroven aan wie hem eene wonde heeft toegebracht? Heeft hij met geweld zijn

paard mogen terughalen, dat een ander hem ontstolen had? Mag hij met zijn broers met de wapenen vergoeding afdwingen van den man, die zijne zuster, welke na hun ouders dood bij hem inwoonde, als vrouw heeft geroofd?

Op al die vragen en vele dergelijke zal de vergadering zonder aarzeling eenstemmig een bevestigend antwoord geven, door met de lanzen op de schilden te slaan. Zij heeft er geene wet voor noodig; zij weet het, omdat allen het hun leven lang aldus hebben zien gebeuren, omdat zij meermalen, als een zoon den moordenaar zijns vaders openlijk had aangevallen en doodgeslagen, hebben gezegd en hebben hooren zeggen, goed zoo.

Ingewikkelder vragen zijn hun zeker niet vaak voorgelegd. Kwam dit soms voor, en was naar hun inzien de zaak twijfelachtig, zoodat een deel zus, en een ander deel zoo oordeelde, dan spraken zij geen recht. Alleen een eenstemmig oordeel gold. Waarom zou eene partij zich storen aan wat een deel der vergaderden zeide, misschien niet eens het sterkste met de wapenen, als hij het andere deel aan zijne zijde had?

Nog eens, de eenstemmig oordeelenden putten hun oordeel ongetwijfeld uit hetgeen zij jarenlang om zich heen hadden zien gebeuren, hadden hooren goed of afkeuren, zien dulden of bestrijden.

De oudste Germaansche wet, die in ons land heeft gegolden, was de Lex Salica uit het laatst der vijfde eeuw. Zij is hier en in meer Germaansche landen geleidelijk gevolgd door andere. Waarom die wetten? Haar ontstaan omstreeks dezen tijd is verschillend verklaard. Waarschijnlijk hebben wij het niet aan eene enkele oorzaak toe te schrijven. Wij kunnen slechts gissen, maar één grond spreekt zeker wel uit de bepalingen zelve. Tacitus vertelt ons, dat ingeval van misdrijf de familiën overlegden, tot welken prijs men aan de veete, die er uit was ontstaan, een einde zou maken. Dit stond blijkbaar aldra vast, dat niet voor alle onrecht de bedrijver als vredeloos mocht worden beschouwd, dat althans het kleinere onrecht met geld

moest kunnen worden gezoend. En nu gingen er zich in de praktijk regelen vormen. Diefstal van een koe kon worden geboet met zooveel, van een waakhond met dit, van een jachthond met dat bedrag; voor het afslaan van een hand, een vinger, een oor had men deze en die som te voldoen. En zoo verder voor allerhande gevallen. Deden zich nieuwe gevallen voor, dan maakten ongetwijfeld de bloedverwanten uit, voor hoeveel die nu zouden worden afgekocht; dat werd rondverteld; bleef men voor een aantal gelijke gevallen bij datzelfde bedrag, dan ontstond zóó weer een nieuwe regel.

Zoo groeide er een vrij uitgebreid tarief, en licht zal het zich hebben voorgedaan, dat, wie had te betalen, of te vorderen, of als rechter over het afkoopbedrag had te beslissen, zich moest afvragen: hoe is het ook weer, hoeveel is daarvoor gebruikelijk, en hoeveel is dat in de tegenwoordige munt?

En ook in allerlei andere opzichten vormden er zich gebruiken; dat een vrij man zich zooveel — niet meer en niet minder — liet betalen door wie zijne dochter tot vrouw verlangde; dat de kinderen recht hadden op het vermogen hunner overleden ouders, en welk onderscheid er daarbij bestond tusschen zoons en dochters; dat wie iemand voor den rechter wenschte, het hem aan zijn huis ging boodschappen met twee getuigen — niet met één of met drie, maar met twee —; dat men oproepingen, aanzeggingen, opvorderingen driemaal achtereenvolgens moest doen, alvorens tot uiterste maatregelen over te gaan, en zoo meer. En ook ten aanzien van die gebruiksregelen ontstond de behoefte, ze in herinnering te houden.

Eerst deed men dit, door ze nu en dan mondeling te doen voordragen, maar hiermee behielp men zich alleen totdat er onder den stam mannen kwamen, de schrijfkunst genoeg machtig, om de geldende regelen — gebruiksregelen, rechtsregelen, die waren dezelfde — op schrift te brengen. Toen zal men zich eerst nog eens zorgvuldig omtrent de gebruiken hebben doen inlichten en dan aan het opschrijven zijn gegaan. Zoo ongeveer hebben wij ons het ontstaan der oudste wetten te denken.

Moeten wij nu zeggen, dat de rechters aan die wetten gebonden waren? Ik betwijfel het. Zij hebben zeker bijna altijd recht gesproken overeenkomstig de daarin vervatte regelen, maar niet omdat die in de wet stonden; veeleer omdat die de gebruiken weerspiegelden, onder den invloed waarvan hun eigen oordeel omtrent recht en onrecht stond.

Maar het stond de volksgenooten vrij, met onderling goedvinden van de wettelijke regelen af te wijken, b.v. als vergelding voor zeker onrecht een mindere som te geven en te nemen. Stel, dat dit nu eens in een lange, onafgebroken reeks van gevallen geschiedde, tot eindelijk na jaren weer eens iemand de wet oprakelde, en het wettelijke bedrag vorderde, zal dan de rechter dit — meent ge — toegewezen hebben? Ik zou het niet denken. Hij zal veeleer gezegd hebben: dat doet men zoo niet meer, die regel is verouderd. Waarom zou hij dit niet gezegd hebben? De wetgever, dat was hij zelf: er waren geen tweeërlei vergaderingen, machten; de wetgevende en de rechtsprekende waren één. En hoe zou de wetgever van heden zich gebonden hebben geacht aan de uitspraken van den wetgever van jaren her?

Tot de eerste groote verandering leidde *middellijk* het opkomende en groeiende gezag van de Frankische koningen.

Zij hadden het geheele rijk door hunne ambtenaren, die hun gehoorzaamheid verschuldigd waren, aan wie zij dwingende bevelen konden geven. Was 's konings voorschrift te handhaven, door de werkzaamheid van zijne graven en andere ambtenaren alleen, dan kon het volledig gevolg hebben. Maar de *gerechten* waren aan de verordeningen, door den koning alleen vastgesteld, niet gebonden. Wetgevende macht had hij niet.

Dat de koningen wel eens getracht hebben, hun gezag — ook in dit opzicht — te overschrijden, staat vast; maar wij weten, dat zij er zich dan op moesten voorbereiden, binnen de grenzen te worden terug gedrongen. Het Edict van Chlotarius II van 614 en zijne iets oudere Praeceptio leveren daarvan wel de treffende bewijzen. Koninklijke verordeningen — zoo

lezen wij daar — zouden kracht hebben, indien zij waren tot stand gekomen „per justitia", of „cum justitia et lege competente"; zij zouden niet afgeschaft mogen worden „subsequentibus auctoritatibus contra legem elecitis". Verordeningen „contra legem" werden krachteloos verklaard. De rechters zouden slechts mogen beslissen, naar de „antiqui juris norma"; eene uitspraak, „quae modum legis atque aequitatis (d.i. van het recht) excedit" zou nietig zijn. Het erfrecht zou slechts „juxta legem" geregeld mogen worden. Dit alles is blijkbaar nog eens uitdrukkelijk uitgemaakt en erkend, omdat de koningen wel eens neiging hadden getoond, het te vergeten. En bepalingen als deze leveren het duidelijke bewijs van de beperktheid van de koninklijke macht.

Een niet minder helder bewijs hiervoor brengen ons de *Capitularia Legibus addita*, bestemd, om een of meer volkswetten aan te vullen of te wijzigen. Deze erlangden eerst kracht, doordat zij door het volk waren goedgekeurd. Ik gebruik met voordacht de onbepaalde uitdrukking „het volk". Het is niet altijd dezelfde vergadering, die goedkeurt, en uit de berichten blijkt zelfs niet altijd duidelijk, welke vergadering dit doet, maar dit staat vast, dat het meermalen de Rijksdag is met de groote jaarlijksche volksvergadering, of althans eene andere, grootere, laat ik zeggen hoogere vergadering, dan het gewone gerecht. Is die goedkeuring gegeven, dan — het wordt uitdrukkelijk verklaard — is, hetgeen aanvankelijk niet dan een *Capitulare*, eene koninklijke verordening was, voortaan als *Lex* te beschouwen, en àls wet te eerbiedigen.

Dan is dus aan het gerecht eene wet opgelegd, die het niet zelf heeft vastgesteld; dan is er eene macht opgetreden, die buiten de rechtsprekers om kan uitmaken, wat recht is. Daarin op zich zelf ligt al het verbod voor het gerecht, om van den aldus uitgesproken rechtsregel af te wijken. Dat men zich van die kracht der wet werkelijk rekenschap gaf, blijkt m.i. onder anderen uit hetgeen de Annales Laureshamenses meedeelen over den bekenden Rijksdag te Aken in 802: „imperator....... congregavit duces, comites et reliquo christiano populo cum

legislatoribus et fecit omnes leges in suo regno legi et tradi unicuique homini legem suam et emendare ubicumque necesse fuit et emendatam legem scribere, *et ut judices per scriptum judicassent*, etc. De rechters moesten dus oordeelen naar die geschreven wetten.

Datzelfde wordt dan bij het Cap. missorum generale van 802 c. 26 ingescherpt: ut judices *secundum scriptam legem* juste judicent, non secundum arbitrium suum (Boret. I, 96) en nog eens o. a. in een aan Lodewijk II toegeschreven capitulum (Boret. II, 98) ....omnino consuetudinem judicandi injuste judicibus auferre volumus. Sed *tantum secundum scripturam* judicent, ut nullatenus audeant secundum arbitrium suum judicare; sed discant pleniter legem scriptam.

In de inleiding tot het Capitulare Italicum van 801 zegt Karel de Groote zelfs, dat hij aan de wet een aantal capitula heeft toegevoegd — wij mogen wel aannemen met de vereischte goedkeuring — opdat niet in de gevallen, waarin zij voorzien, de rechters naar hun arbitrium zouden beslissen.

Het kan de aandacht niet ontgaan, dat zulke voorschriften opkomen omstreeks den tijd, dat in een groot deel van het Frankische rijk de schepenengerechten ter vervanging van volksgerechten hunne intrede doen. Het spreekt wel van zelf, dat de enkele schepenen, hoe vertrouwd ook, minder goede en geloofwaardige getuigen zijn, omtrent den inhoud van de rechtsovertuiging des volks dan het geheele volk zelf. Daarom acht ik het waarschijnlijk, dat er tusschen het toevertrouwen van rechtspraak aan enkelen uit het volk en het gebonden verklaren van de rechtsprekers aan een door anderen gegeven wet een onmiddellijk verband bestaat.

Ik behoef er niet op te wijzen, dat, al miste de koning zelf het recht, wetten te maken, toch voor hem een weg tot grooten invloed op de wetgeving was geopend, toen dwingende wetten *op zijn voorstel* konden worden vastgesteld door de vergadering van ambtenaren en grooten met het volk. Een

voorstel van een koning van gezag, na zorgvuldig onderzoek en overleg met beleid en te goeder tijd gedaan, vond eer toejuiching, dan tegenkanting.

En ook dit hebben wij niet te vergeten, *middellijk* konden ook koninklijke verordeningen een grooten invloed hebben. Zij konden inzichten bij het volk wakker roepen, wijziging in de gebruiken bevorderen, en zoo geleidelijke wijziging in het recht en in de rechterlijke uitspraken uitlokken. Wist de koning verordeningen te geven, die in den geest van het volk vielen, zoodat dit, er van hoorende zeide, ja inderdaad, zoo zou het beter zijn, zoo moesten wij maar doen, dan had opvolging van het koninklijke besluit een goede kans, gebruiksregel, en zoo recht te worden.

Maar nog eens, de vaststelling door den koning alleen op zich zelf, schiep geen recht; hij had geene wetgevende macht.

Dat de graven, koninklijke ambtenaren, aan den koning niet meer gezag konden ontleenen, dan deze zelf bezat, en dat zij dus geene voor de rechters bindende verordeningen konden maken, spreekt van zelf.

In de latere middeleeuwen bleven de keizers met den Rijksdag wetten geven voor het geheele rijk. Wij mogen wel stellen, dat in theorie alle gerechten daaraan gebonden waren, maar dat zij er zich hier te lande in de praktijk veel aan stoorden, daarvan zal men weinig of geen sporen vinden.

De graven — of hoe hunne gelijken in macht later heeten — hebben zich van den keizer zoo goed als onafhankelijk gemaakt, zijn landsheeren geworden. Zij oefenden nu in werkelijkheid voor zich zelven in hun gebied de oude *koninklijke* rechten uit. Hiertoe behoorde *niet* de wetgevende macht, wij hebben het gezien.

Wij hebben te onderzoeken, of zij die later gekregen hebben. Uitdrukkelijk toegekend, is zij hun niet. Hebben zij ze zich aangematigd, en met goed gevolg, inzoover, dat de gerechten er zich aan gebonden hebben geacht?

Men mag — dit het eerst — niet tot wetgevend gezag van de landsheeren besluiten uit de door hen verleende privilegiën. Deze bevatten niet *opgelegde* regelen, maar veeleer op verzoek van het gebied, dat het privilege ontving, *erkende* regelen. De landsheer stelde niet in overleg met zijne raadslieden den inhoud vast, maar willigde dien in. Hij placht dan ook niet, zich zelven de wijziging van het privilege voor te behouden, maar op zijn hoogst zijne medewerking of die van zijn vertegenwoordiger bij wijziging door *den wetgever van het gebied*, waarvoor het privilege geld.

En men mag zeggen, ook uit den inhoud van het privilege blijkt, dat de landsheer daarin niet als wetgever optreedt. Hij belooft, dat hij geen tol zal heffen, dat hij op de burgers, of ingezetenen deze, of die straf niet zal toepassen, van hen niet meer dan zooveel boete voor zich zal vorderen, hen niet voor andere gerechten in zijn gebied zal roepen, of door andere doen oordeelen, dan dat hunner woonplaats, hen niet zal doen dagen op een tweegevecht, dat de marktbezoekers vrijgeleide zullen hebben, en zooveel meer. En zoo men al van deze of die bepaling kan zeggen, dat daarin niet over een recht van den landsheer wordt beschikt, en hem niet onmiddellijk plichten worden opgelegd, dan bedenke men toch, dat het regelen geldt, bij welker toepassing en handhaving des landsheeren vertegenwoordiger in het gebied zal hebben mede te werken, en dat dus de landsheer, door den regel te erkennen, de medewerking van zijn ambtenaar belooft.

Van groot gewicht, ja afdoende voor onze vraag zijn verder de bepalingen, die de rechters voorschrijven, waarnaar zij zullen hebben te oordeelen. Zij leggen hun op, te rechten naar de handvesten, keuren, costumen, herkomen, en verder naar hunne vijf zinnen, naar redelijkheid — hier wordt het zus, daar zoo geformuleerd, — maar van eene verplichting, om *landsheerlijke ordonnantiën* te volgen, is in de middeleeuwen nergens sprake.

Ja zelfs later wordt in dergelijke voorschriften van grafelijke verordeningen geen melding gemaakt. Dan vinden wij, b.v.

in de costumen van Zuid-Holland vermeld, dat er meest recht gedaan wordt, en ook baljuw en mannen met de ingezetenen zich reguleren, 't zij naer haerluyder ordonnantiën, handtvesten, statuten ende costumen, ofte naer gemeene dispositie van rechten.

In andere woorden, en altijd zonder vermelding van grafelijke verordeningen, komt zulk eene bepaling op vele plaatsen voor.

Een ander bewijs, dat men den landsheer niet als algemeen wetgever beschouwde, geeft de geschiedenis der Staten.

Een der rechten, die de vertegenwoordigers van de standen zich geleidelijk wisten te verwerven, was, dat de landsheer van eenige zijner gewichtigste regeeringsrechten geen gebruik zou maken zonder overleg met hen.

Welke waren nu die regeeringsrechten?

In 1346 verbond gravin Margaretha zich, geen oorlog te voeren buiten de palen des lands, zonder toestemming van edelen en steden.

In 1351 beloofde Willem V, dat hij niets van zijne „erfenisse, renten noch heerlijkheden" zou verkoopen, verzetten, weggeven, noch baljuwschappen of schoutambten voor het leven of erfelijk uitgeven, noch iemand vrijdom van tollen geven dan bij gemeenen rade ende steden. In Gelderland dwongen, kan men zeggen, in 1423 Edelen en Steden Arnoud van Egmond, die toen Reinoud IV opvolgde, met hen te rade te gaan bij eenige gewichtige rechtshandelingen, maar welke waren het? Het aangaan van een huwelijk, het aannemen van eene veete, het vervreemden en verpanden van bezittingen, het uitgeven van sloten of ambten voor het leven, of voor bepaalden tijd, de munt.

Ware de landsheer van ouds gerechtigd geweest, of had hij zich gerechtigd geacht, tot het maken van wetten, strafwetten, burgerlijke wetten, dan zouden de standen niet hebben verzuimd, zoovaak zij de kans hiertoe schoon zagen, zich medezeggenschap ook hierin te bedingen.

Zelfs in het Groot Privilege van gravin Maria nu is hiervan geen sprake.

Trouwens, op het gebied der wetgeving zou inderdaad de landsheer nauwelijks een stap kunnen zetten, zonder in strijd te komen met de belofte, die hij placht af te leggen en te herhalen, dat hij landen en steden zou houden in al hun „rechten, privilegien, hantvesten, coustumen, keuren en ouden heerkomen" (woorden van het Groot Privilege).

Eene bijzondere vermelding verdient in dit verband de toezegging van hertog Albrecht van Beieren in 1358/59, toen hij de regeering voor zijn zieken broeder op zich nam. Hij beloofde o.a. „elken man, den armen als den riken recht ende vonnisse, redene ende besceit te doene, op zulke goede costumen ende rechten, als onse lieve ouders vortyts 't landt gheregiert ende beleet hebben ende recht is in den lande, ende meynen des alinghe bi ridderen, knapen, steden ende ghemeenre landen vornoemt te bliven."

Zelfs de beslissing over wat oud recht is, behoudt hij zich dus niet voor — wat trouwens ook voor dat oude recht een groot gevaar zou zijn geweest — maar hij belooft, zich daaromtrent te houden aan het oordeel van hen, die het volk zullen vertegenwoordigen.

Eindelijk wijs ik hier op de tegenkanting, die Karel V, Philips II en Alva hebben ondervonden, toen zij bij herhaling de opteekening en opzending der costumen gelastten. Men vreesde, dat eene poging tot wijziging van sommige costumen in de bedoeling lag, en die wilde men den landsheer niet toevertrouwen.

Het is waar, de *laatste* graven hebben verschillende ordonnantiën gemaakt, waarvan moeilijk kan worden betwist, dat zij hebben ingang gevonden in de praktijk. Maar zelfs ten aanzien van deze valt te betwijfelen, of de opvolging *verplicht* was, en of zij anders dan door de ambtenaren zijn opgevolgd in alle bijzonderheden. Het was gemakkelijk, b.v. in het Eeuwig edict van 1540 te schrijven: „bevelende allen rechteren alzoo te wijzen", maar het eenige middel, om op den duur de opvolging van het gebod af te dwingen, zal wel zijn geweest, de benoeming — voor zoover die aan den lands-

heer stond — van gehoorzamen; en dat dit middel zonder gevaar zeer vrij kon worden gehanteerd, zullen wij wel mogen betwisten.

Dat in verschillende deelen van het gebied de Crimineele Ordonnantiën van Philips II niet zijn uitgevoerd, is een onbetwistbaar bewijs, dat de landsheeren het nooit zoo ver hebben gebracht, dat zij met goed gevolg konden voorschrijven wat zij goedvonden.

Intusschen, langs éénen weg was aan landsheerlijke ordonnantiën een niet geringe kracht verzekerd. De Frankische koningen hadden — het is bekend — rechtspraak geoefend in hoogsten aanleg. Hoe losser de band van de landsheerlijke gebieden met het rijk werd, hoe meer de beteekenis van dit hoogste gerecht daarvoor afnam. Dit leidde er meermalen toe, dat men den landsheer zelven berechting, of nieuwe berechting vroeg. Hij sprak dan recht in zijn raad; en met advies van dezen. Toen de raad vastheid kreeg, werd er in menig gebied een deel van afgescheiden speciaal voor de zaken van justitie, en deze kamer van justitie, dit Hof kreeg de bevoegdheid recht te spreken namens den landsheer. Welnu, dit was samengesteld door den landsheer; de leden waren zijne ambtenaren, gehouden aan zijne geboden en voor hen had het wel degelijk beteekenis, als hij hun voorschreef, zijne ordonnantiën te volgen.

Maar zelfs voor die hoven moet men zich van de toepassing van landsheerlijke ordannantiën geen te hoog denkbeeld maken. Om een voorbeeld te noemen: „in de Instructie, in 1547 door Karel den vijfden aan het Geldersche hof gegeven, schreef hij voor, dat stadhouder, canselier en raden zouden volgen „de gemeyne gescreven rechten, behoudelijck het lantrecht, leenrecht, stadtrecht, dyckrecht, waterrecht enz., die wij willen onverbrekelijcken onderhouden te worden". Van hertogelijke ordonnantiën was hierin, zoals men ziet, geen sprake.

Toen de macht der graven verslapte en verviel, ging zij over

op de Staten. Onder die macht behoorde — zooals ik uiteenzette — de wetgevende niet. Toch hebben — dit is een overbekende zaak — de Staten van alle provinciën wetgevende macht uitgeoefend, en zijn hunne wetten in de praktijk als rechtskrachtig erkend. Dit hangt ongetwijfeld hiermee samen, dat de Staten zoo waren samengesteld, dat de leden wisten, welke maatregelen de bevolking begeerde, welke zij zou dulden, tegen welke zij zich zou verzetten en hiermee, dat zij de autonomie der deelen zorgvuldig ontzagen. In Holland, waar het particularisme der kleine kringen misschien wel het sterkst ontwikkeld was, waar men het nooit heeft kunnen brengen tot één landrecht, zelfs niet tot één erfrecht, heeft het misschien eenigen tijd geduurd, voordat de lagere rechters zich blindelings bij de ordonnantiën neerlegden, ook in de gevallen, waarin zij die onjuist achtten.

Eene vermakelijke geschiedenis uit Rijnland strekt m. i. daarvan ten bewijze.

De Staten van Holland regelden in 1580 enkele onderwerpen, die zij meenden, dat het dringendst regeling behoefden o. a. de straf op het overspel (art. 14—18). De Staten overwogen, dat het overspel tot nog toe vaak zeer licht gestraft werd, „daer nochtans alsulcke schandelicke sonden den toorne Gods verwecken ende ontsteken over den landen ende volcken, daer onder die regneren ende onghestraft gelaten worden, daer van het wtghedruckte Godes woort, ende alle historiën menichfuldige exempelen mede brengen; dat oock de ergernissen, confusiën ende quade exempelen der overspeelders den Heydenen Keyseren ende Coninghen beweecht hebben den overspeelders metter daet te doen straffen."

Zij stelden daarom zware straffen op het misdrijf en bepaalden o. a. „inghevalle tselfde overspel ghedaen ende bedreven is van een echte man met een ghehylickte vrouwe, dat .... zyluyden beyden gebannen zullen worden wt de voorschreven landen den tijt van vijftich jaren."

Nu hadden in 1586 een gehuwde man, wonende in Delfland en eene gehuwde vrouw, wonende in Rijnland samen

overspel gepleegd. Zij stonden daarvoor in October van dat jaar te recht voor baljuw en mannen van Rijnland. Omtrent de feiten had het gerecht volkomen zekerheid; het overspel was niet twijfelachtig en de Ordonnantie stelde daarop zoo stellig mogelijk de straf van verbanning uit de landen van Holland en Westfriesland gedurende 50 jaar. De baljuw — die in dat gerecht de rol van openbaar aanklager had te vervullen — eischte dan ook op dezelfde overwegingen als de Ordonnantie, die ik U heb meegedeeld, dat beide beklaagden voor den tijd van 50 jaar zouden worden gebannen uit Holland en Westfriesland. Hadden de Mannen van Rijnland gemeend, aan de Ordonnantie van de Staten streng gebonden te zijn, zij zouden geen keuze gehad hebben, en hebben moeten veroordeelen overeenkomstig den eisch. Maar zij rekenden zich blijkbaar — en hierop druk ik — aan die Ordonnantie *niet* gebonden, en gingen zelve een betere straf uitdenken. Zij redeneerden zeker — zeer verstandig — als wij dat paar voor 50 jaar uit Holland en Westfriesland verbannen, zijn er 99 van de 100 kansen, dat zij, om hun leed te verzachten, elkaar in ballingschap gezelschap gaan houden, en dat het vonnis dus juist de voortduring van den strafbaren omgang in de hand werkt. En wel zoo wijs als de Staten, banden zij den overspeler 10 jaar *uit* Rijnland, en de overspeelster 10 jaar *in* Rijnland, op vermeerdering van straf voor den eersten als hij in Rijnland, voor de tweede als zij uit Rijnland kwam [1]).

Nu konden zij elkaar niet meer ontmoeten, en hiermee had hun zedelooze omgang een einde. Goed gevonden.

Wij weten, dat de bepalingen over erfrecht, in dezelfde Ordonnantie voorkomende, na enkele jaren, wegens gevaar van niet naleving in het noorden moesten worden gewijzigd. Ook al geen bewijs van de onbeperkte macht der Staten op wetgevend gebied.

Maar dat ten slotte in alle provinciën de gerechten zich

---

1) Ik ontleen dit aan een handschrift in het Rijksarchief.

gebonden hebben geacht aan de wetten, door de Staten gemaakt, dit lijdt geen twijfel.

Dat zij onderworpen waren aan de plaatselijke keuren en costumen, en dat zij hieraan gehoorzaamden, ook dit kan m. i. niet in ernst worden betwijfeld.

Geen wonder; overal hadden de volksvergaderingen ter rechtspraak plaats gemaakt voor kleine gerechten. In de steden waren de lichamen, die recht spraken, en die welke keuren maakten, niet dezelfde. Er was dus geen grond meer, om de rechters bevoegd te achten, heden bij de rechtspraak buiten toepassing te laten, wat zij gisteren als wetgevers hadden goedgevonden. Zoo somtijds de rechtsprekende lichamen al wetgevende macht uitoefenden over een deel der onderwerpen, waarover zij rechtspraken, er waren tal van andere onderwerpen ten aanzien waarvan zij aan de regelen van hoogere wetgevers, met name van de Staten, onderworpen waren.

Wat ik hier heb gezegd, geldt zonder tegenspraak ook voor de Hoven; ook zij waren aan de Ordonnantiën der Staten, aan de plaatselijke keuren en costumen onderworpen. Deze strekten zich in alle provinciën over een steeds grooter aantal onderwerpen uit, en letten wij hierop, dan zouden wij zeggen, alle gerechten, ook de Hoven waren *hoe langer hoe meer* gebonden aan regelen, niet van hen afkomstig.

Toch staat dit m. i. niet zoo vast.

Vooreerst, de wetten en op schrift gebrachte gewoonten traden niet in vele bijzonderheden en lieten den toepasser veel speelruimte.

En dan, zoo al de binnende wetten in aantal en omvang toenamen, wat de bindende wetten wonnen, verloren de bindende costumen. De lateren keuren, ordonnantiën en landrechten zijn voor een goed deel in de wet vastgelegde costumen. En nieuwe costumen vormden er zich, geloof ik, weinige.

Naarmate een grooter gebied door de wet wordt bestreken, blijft er voor de costume een kleiner veld van werkzaamheid over. Bovendien, een drukker verkeersleven, een moeilijker strijd om het bestaan werken het ontstaan van gewoonterecht

tegen. De oude dorpsgenooten, die elkaar geregeld ontmoetten op den molen, of 's avonds samenkwamen voor een praatje op den brink, wisselden van gedachten over al wat een hunner had vernomen, over feiten, ook over rechtsfeiten, die zich hadden voorgedaan. Zij voedden elkaar op, ook wat het recht betreft; hunne geregelde aanraking deed bij ieder hunner over veel van het besprokene eene meening post vatten, en de wrijving hunner gedachten deed voor tal van gevallen een gemeene gedragslijn en eene gemeene rechtsovertuiging ontstaan. Of moet ik zeggen een gemeene overtuiging en een gemeene gedragslijn? Het is bijna altijd moeilijk uit te maken, wat van de twee er het eerst geweest is.

Hoe meer de beroepen en bedrijven zich splitsen, hoe meer aandacht een enkele zijde van het leven van ieder vordert, hoe kleiner het gebied van hunne gemeene belangstelling wordt, hoe minder rechtscheppende kracht er van hen uitgaat, hoe meer de groote massa zich laat leiden door de wetgevers, en — zoo deze hoog genoeg staan — door de juristen. Maar in den tijd der republiek — om die maar te noemen — stonden de gemiddelde juristen hiervoor niet hoog genoeg; hingen deze te veel aan hunne folianten, om tot frissche rechtschepping in staat te zijn.

Zij meenden ook — enkele van de besten niet te na gesproken — die niet noodig te hebben, omdat zij het nooit volprezen Romeinsche recht hadden, dat op alles een antwoord gaf.

En bond nu misschien dat Romeinsche recht ook den rechter, zoodat van eene vrije beslissing voor hem zoo goed als nooit sprake was?

Neen m. i. — met welnemen van hen, die van de receptie van het Romeinsche recht gewagen. Die receptie is inderdaad een klank, niet veel meer; vele van de ouderen, die er van spreken, geven zichzelven niet eens goed rekenschap hiervan, wat zij met het woord bedoelen. Om een voorbeeld te geven: Groenewegen stelt zich in zijn boek „de Legibus abrogatis" — de titel leert het al — op dit standpunt, dat het Romeinsche

recht hier als regel geldt. Ik laat daar, dat hij geen recht heeft, te zeggen, dat het hier oudtijds is „pro justitiae et aequitatis exemplo in judiciis allegatum, tandem vero etiam pro legibus receptum". Oudtijds? jawel; in 1540 beklagen de schepenen van Schiedam zich, dat men begint schriftelijk te procedeeren, en in de stukken rechten ende loyen allegeert, „die sy niet en verstaen, alsoo sy goede simpele mannen syn" — dat *„goede"* is aardig —; Karel V verordent dan, dat men eerst in zaken boven 50 Caroli guldens schriftelijk zal mogen procedeeren, en dan zonder „veele passagiën van rechte daerinne t'allegeeren". In Waterland werd in 1673 de regel gesteld, en sindsdien gehandhaafd, „dat niemand voor 't lage regt van Waterlant eenige hoofse ende onduytse termen zal mogen spreken nogte schrijven, ofte zij zullen gehouden wezen, dezelve in haar spreeken en schriften te verduytschen..." In 1552 komen die van Kampen in eene bijeenkomst van de groote Overijsselsche steden zich beklagen, dat eenige rijke lieden Latijnsche consultatien overgeven en leges allegeeren. Dat schijnt dus destijds iets nieuws.

Dit in het voorbijgaan. Maar nu Groenewegen: Als hij gaat betoogen dat men de costumen gerust ruim en uitbreidend mag uitleggen, zegt hij: bedenk, dat de Romeinsche wetten hier maar „in genere" zijn gerecipiëerd, terwijl er in de „species" veel is, dat voor ons niet past. Nu geef ik het den beste uit te maken, wat dat beduidt, dat een recht is gerecipiëerd „in genere", maar niet „in specie". Ik ben overtuigd, dat hij het niet weet, en dat Groenewegen het evenmin wist. Als hij misschien heeft willen zeggen, dat hier de Romeinsche *beginselen*, zijn overgenomen, dat het Romeinsche *stelsel* hier ingang heeft gevonden, dan vergist hij zich deerlijk. Daarvan geeft eene geschiedenis, die in 1612 te Voorburg speelde, een aardig bewijs [1]). Er had een openbare verkoop van onroerend goed plaats gevonden en hiervan was proces-verbaal opgemaakt, dat onder den secretaris berustte; er ontstond verschil van

---

1) Ik ontleen die aan een handschrift in het Rijksarchief.

meening over het opmaken der akte van opdracht — die dan tevens eene schuldbekentenis van den kooper zou bevatten. In een proces, naar aanleiding hiervan ontstaan, zetten schout, schepenen en secretaris uiteen, wat naar hun inzien het rechtsgevolg van den *verkoop* was, in deze woorden: „alsoe nae date van de publycque vercopinge der vorsz. erven thaerluyder overstaan de coopvoorwaarden daervan onder den vorsz. secretaris hinc inde gelaten waren, dat den vercoper daermede van den eygendom van de vorsz. by hem vercofte erven was versteecken, ende dat denzelven eygendom oversulcx gebleven was in handen van hen gedaagdens (n.l. het gerecht) „ten behoeve van de copers van dien, sulcx dat den vercoper van den eygendom van de voorsz. by hem vercochte erven nyet meer en hadde te disponeren.... enz." Dus door te verkoopen, — anders heeft hij niet gedaan — heeft de verkooper tegenover den kooper den eigendom verloren. Dat is zeker in lijnrechten strijd met het Romeinsche stelsel, „traditionibus et usucapionibus, non nudis pactis dominia rerum transferuntur"; het komt daarentegen volmaakt overeen met het Germaansche stelsel, en uit de bijzonderheden van de zaak, die ik hier bespreek, blijkt, dat het is overeenkomstig de praktijk in geheel Holland, met name die te Rotterdam en die van het Hof.

Zeer uitvoerig zet van der Keessel de kracht van het Romeinsche recht uiteen; H. de Groot zegt korter hier en daar hetzelfde, dat hierop neer komt: het Romeinsche recht geldt in Holland en Zeeland niet dan subsidiair; *Inheemsche instellingen* en gebruiken moeten *uit haar eigen bepalingen en beginselen* worden uitgelegd en uitgesponnen, niet uit het Romeinsche recht.

En zelfs in Holland [1]), waar men dan algemeen de *subsidiaire* kracht aanneemt, is men zeer verlegen met de vraag, hoe is het wel aan die kracht gekomen. Wie hieraan twijfelt, leze eens het boekje, door Paulus Voet in 1657 uitdrukkelijk

[1]) Ik bepaal mij kortheidshalve tot Holland. Ook over andere provinciën heb ik gehandeld in mijne Bijdragen tot de Nederlandsche rechtsgeschiedenis IV.

aan de vraag gewijd [1]) en hij zal versteld staan over — laat ik maar de gunstigste termen kiezen — de treurige magerheid der argumentatie. Voor de aardigheid zij een der redeneeringen vermeld, die hierop neerkomt — het wordt natuurlijk veel uitvoeriger en ingewikkelder gezegd, anders zou de armelijkheid te veel uitkomen, maar de redeneering is zoo: Het Romeinsche recht is hier recht, want de rechters bezweren het [2]); zij bezweren het wel niet uitdrukkelijk, maar zij bezweren, recht te doen, en het Romeinsche recht is recht, dus....

Zeer de aandacht verdient m. i. ook, wat Merula in zijn Manier van procedeeren I. 4 c. — 1 § 5 vlg. zegt. Over de vraag, *hoe* het Romeinsche recht is gerecipiëerd, laat hij zich ten slotte aldus uit: Misschien is het waarschijnlijkst, dat het Romeinsche recht hier stilzwijgend is aangenomen, aangehaald door de pleiters, toegelaten door de vorsten, die het om zijne voortreffelijkheid bewonderden — (ik kan niet laten, hierbij aan te teekenen: die het natuurlijk maar van verre van hooren zeggen kenden, en over de toelating niet hadden te beslissen).

---

1) De usu juris civilis et canonici in Belgio unito.

2) Omtrent den eed van de leden van het Hof mag ik eene opmerkelijke geschiedenis vermelden.

Merula zegt in zijne Manier van Procedeeren (1e uitg. 1592) VI. 2, dat President en raden hadden te zweren, o.a., „dat zij in hare sententiën en appoinctementen zullen houden en achtervolgen de Beschreven rechten, de ordonnantiën en statuten van de hooge overheit, de keuren en costuymen van de steden en dorpen etc. overeenstemmende met reden ende billijkheid." In een reportorium, den Haag 1643, wordt o.a. vermeld de eed van de raden. De raadsheer Vos teekende in een exemplaar aan: deze wordt nu vermist.

Fagel zegt in zijne dissertatie (1727) blz. 20 dat *die* eedsformule uit de memorialen is gesneden en door blanke bladzijden is vervangen. Het is een sterk stuk, te verklaren welke eedsformule er gestaan heeft op vermiste bladzijden. Zeker is, dat in de bekende Instructiën deze eed niet voorkwam, en eveneens, dat de vooropstelling van de Beschreven rechten (dat zou in dat verband zijn het Romeinsche recht) en van de ordonnantiën en Statuten van de hooge overheid, en de erkenning van de stedelijke en dorpsrechten alleen voor zoover zij met reden en billijkheid overeenstemmen, er verdacht uitzien. Is ooit zulk een eed voorgeschreven of voorgesteld, dan heeft men er misschien juist hierom niet van willen weten.

Men weet niet, of er voor het een of het ander bewijzen te vinden zijn, vervolgt Merula, maar in elk geval, dit is zeker dat wij het Romeinsche recht gebruiken, zoo dikwijls de wetten en de aangenomen gebruiken en gewoonten over de betwiste zaak niets zekers vaststellen. En van groote beteekenis is, dat Merula dan — blijkbaar tot toelichting, want een Romeinsche wet kan moeilijk haar eigen toepasselijkheid bewijzen — aanhaalt l. 32 pr. Dig. I. 3. die luidt: De quibus causis scriptis legibus non utimur, *id* custodiri oportet, quod moribus et consuetudine inductum est; et si qua in re hoc deficeret, *tunc quod proximum et consequens est*; si nec id quidem appareat, tunc jus, quo urbs Roma utitur, servari oportet".

Nu, wanneer men de opvatting van van der Keessel, de Groot, Merula, en ik mag er bijvoegen Bynkershoek voor de ware houdt — en dat moet men in hoofdzaak wel —, dan komt de toepasselijkheid van het Romeinsche recht op een zeer, zeer klein veld neer. Immers, onderwerpen, waarover het geschreven inheemsche recht en de ongeschreven costumen zwijgen, en waaromtrent deze ook niet bij analogie kunnen worden toegepast, zijn er uiterst weinige. En zoo meermalen het inheemsche recht door hoven en praktizijns uit het Romeinsche wordt aangevuld, heeft men zich steeds af te vragen, of zij hieraan wel doen. Zoo zij op een inheemschen regel Romeinsche uitzonderingen toelaten b. v., handelen zij stellig in strijd met de beginselen, door de zooeven genoemde schrijvers gesteld. Eveneens, zoo zij buiten eenig analogisch verband met het inheemsche recht Romeinsche voorschriften te hulp roepen. Subsidiaire toepassing is toepassing in gevallen, waarin eene uitspraak *moet* gegeven, eene vraag *moet* beslist worden en de beslissing niet dan uit het subsidiaire recht te geven is. Wie erkent, dat er, afgescheiden van het Romeinsche recht zeer goed eene uitspraak te geven is, doch zich dan tegenwerpt: „maar in het Romeinsche recht gold deze, of die regel, moet die hier ook worden toegepast?" gaat de grenzen eener subsidiaire toepassing ver te buiten. En wie zich een beroep

op het Romeinsche recht veroorlooft ten aanzien van instellingen, hier te lande door geheel andere beginselen beheerscht, dan in het oude Rome, b.v. de vaderlijke macht, het huwelijksgoederenrecht, of van zulke, die bij de Romeinen niet eens voorkomen, b.v. tiendrecht, grondrente, éénkindschap, maakt zich aan dom misbruik schuldig.

Vele Hoven van justitie deden èn het een, èn het ander.

De lagere gerechten stoorden zich — voor zoover ik heb kunnen nagaan — in Holland en de meeste andere provinciën aan het Romeinsche recht zoo goed als niet.

De Hooge raad — dit verdient de volle aandacht — achtte zich zeer zeker *niet* aan het Romeinsche recht gebonden. Neostadius geeft in de 121ste Decisio supremae curiae eene beslissing aldus weer: „Is bij 't merendeel van de stemmen geresolveert, dat naardien wij hier sijn in supremo judicio, *daer men ex aequo et bono jugeert*.... enz. En een beroep alleen op de aequitas is dan ook schering en inslag in de raadkamer van den Hoogen raad, b.v. in de navolgende beslissingen bij Neostadius:

n°. 4. „Quae sententia (van het Hof) appellatione interposita, senatui aequior visa est.

n°. 34. „cum de sententiae iniquitate non liqueret, neque fidejussorem iniquae condemnationi causam dedisse.

n°. 90. Er is zoo en zoo beslist; tot eene tegenovergestelde beslissing wilde men niet komen „iniquissimum enim putabant plerique dominorum.

n°. 98. Quae sententia (sc. curiae) aequa visa est.

Het behoeft ons dan ook allerminst te verwonderen, dat in 1594 — wij mogen wel zeggen, buiten alle regelen van recht om — belanghebbenden van den Hoogen raad de vernietiging vroegen van een publieken verkoop op dezen grond, dat het, toen de afkondigingen plaats hadden, zoo stormde, dat niemand den afroeper kon verstaan.

Maar ook het Hof, dat zich aan het Romeinsche recht ge-

bonden heette te rekenen, verloor hierdoor niet veel van zijne vrijheid van beslissing.

Voorzoover het Romeinsch recht toepaste, was dit niet het zuiver Justiniaansche. De raadsheeren zochten omtrent alle vragen licht in hunne folianten, ieder vermoedelijk in die, welke hij in zijne boekenkast had staan. Of de schrijvers Hollanders, Friezen, Franschen, Italianen, Portugezen, Spanjaarden waren, of van welke natie ook, daarop letten zij niet. Zij haalden met even veel gerustheid een vonnis aan, te Parijs, te Florence, te Milaan, te Lissabon gewezen, als eene uitspraak van het Hollandsche, Friesche, of Geldersche hof.

Dit was m. i. deels te wijten aan de onbekwaamheid van velen, die niet genoeg juridische denkkracht hadden, om beslissingen te vinden zonder behulp van hunne dikke *pontes asinorum*. Maar voor een deel ook aan de natuurrechtelijke opvattingen van den tijd. *Het* recht gold overal, en wat de inhoud van dit Recht was, meenden de juristen te kunnen vragen aan de rechtsgeleerden van alle landen.

Nu, eenstemmig waren deze lang niet altijd; en niet zelden kon men bij eenigen steun vinden voor de meening, die men reeds van te voren als de meest aannemelijke beschouwde.

Er stonden den raadsheeren allerlei gronden ter beschikking. Nu beriepen zij zich op de glosse tegenover een pandectenplaats, dan op eene pandectenplaats tegen de glosse, een andermaal op de communis opinio tegenover beide, op gevaar af, weer eene opinio communior tegen zich te zien aangevoerd. [1])

---

[1]) Het is vaak vermakelijk, de rechters de inheemsche en de Romeinsche regelen aan kant te zien zetten omdat ....; nu ja, omdat zij het zoo beter vinden. Het Hof van Friesland wijst in 1632 eene bezitsactie toe aan een huurder, die is gestoord in de uitoefening van eene erfdienstbaarheid. De huurder is — zegt het Hof — eigenlijk wel geen bezitter, maar de „receptissima sententia" is, dat hij bezitsactiën heeft, en daarom zou het te hard zijn, hem deze te ontzeggen.

In 1581 stelt iemand voor het Hof van Utrecht eene bezitsactie in tot handhaving in een bepaalde waterlossing, waarin hij is gestoord. Hij bewijst èn zijn bezit, èn de stoornis ten volle. Toch ontzegt het Hof van Utrecht hem zijne vordering en wel op dezen zuiveren nuttigheids-

Inderdaad, een rechter, die zooveel, vaak zoo tegenstrijdige bronnen en autoriteiten tot zijne beschikking heeft, kan beslissen, zooals hij verkiest.

Mijne slotsom is. Zoolang het volk recht sprak, was het aan geen wetten of opgeteekende costumen gehouden. Wat costuum was, wist het zelf het best, en maakte het zoo vaak noodig uit; het was wetgever en aan wetten van vroeger niet gebonden.

Toen niet meer het geheele volk recht sprak, maar enkele gekozenen dit deden, gaf de wetgever hun regelen, die zij hadden toe te passen. Zij waren gebonden aan de rechtsgewoonten, die zij nu niet meer geacht werden te kennen uit eigen ervaring, maar moesten vernemen uit de opteekeningen of uit de verklaringen van turben van getuigen. Zij waren verder gebonden aan de wetten, afkomstig van eene boven hen staande macht. Ingeval deze hun geen licht gaven, konden zij in later tijd binnen zekere grenzen hulp zoeken bij het Romeinsche recht, dat allicht op gestelde vragen een antwoord gaf. Zoo waren zij oogenschijnlijk vrij streng gebonden, maar de Hooge Raad oordeelde naar eigen inzicht; als ik wel zie, stoorden de lagere gerechten zich aan dat Romeinsche recht al heel weinig, en pasten de Hoven als Romeinsch recht toe, wat hun onder het velerlei, dat de glossatoren, de postglossatoren, de commentatoren en de latere schrijvers gaven en de rechters van de geheele wereld beslisten, het best beviel.

En zoo was er in den tijd der Republiek meer vrije rechtspraak, dan men wel eens meent.

---

grond, dat de eischer voor de gestopte waterlossing een andere in de plaats heeft gekregen, die voor hem even goed is, en dat de verandering is in het belang van hem, die ze heeft gemaakt, en van het publiek.

BIJLAGE.

Het Hof van Holland heeft veel, zeer veel melding gemaakt van het Romeinsche recht; dit sta voorop.

Maar men make zich geene overdreven voorstelling van de beteekenis, die dit heeft voor het vraagstuk der receptie. Om die te beoordeelen, moet men verschillende gevallen iets nauwkeuriger beschouwen.

Ik ga allereerst de arresten na, besproken in het werk van Nieuwstad, Utriusque Hollandiae, Zelandiae et Westfrisiae Curiae Decisiones; 60 in getal.

Daaronder zijn er 27, die, ook in den vorm in het geheel niet steunen op Romeinsch recht. Het zijn de nummers 10, 25, 27—31, 33, 34, 36, 39, 41—46, 48—55, 59, 60.

Bovendien zijn er een aantal, waarin wel van het Romeinsche recht melding wordt gemaakt, dit zelfs als autoriteit wordt genoemd, maar ten slotte niet wordt gevolgd. Ik noem er eenige.

1. Het geldt de vraag, of zeker testament geldig is. Een der partijen heeft gesteld, en bewezen, dat de testator jaren nadat hij had getesteerd tegen eenige vrouwen achtereenvolgens heeft gezegd, dat zijn eenige broeder, zijn eenige erfgenaam zou zijn, — wat hij volgens het testament niet was — en dat het afschrift van het notarieele testament in den boedel gevonden was met drie sneden er in.

Het Hof overweegt nu, dat volgens Rom. wetten, een testament na tien jaar met minder formaliteiten kan worden herroepen, dan daarvoor (zie over die onjuistheid Aant. de Groot 131), dat dit jure Romano kon geschieden voor drie getuigen, naar ons recht echter voor een notaris en twee getuigen — dat was dus niet Romeinsch, en elk testament, ook dat hetwelk een vorig herroept, voor notaris en twee getuigen is geldig; dus de Romeinsche redeneering over de mindere formaliteiten, noodig voor herroeping na tien jaar is al hierom

zinledige geleerdheid — maar nu heeft er nooit eene herroeping voor notaris en getuigen, zelfs niet voor daartoe geroepen getuigen, plaats gehad — dus het Hof had alleen noodig gehad te overwegen: „een testament kan niet worden herroepen door een mededeeling aan eenige personen achtereenvolgens, dat men anders had beschikt."

En wat de sneden betreft, weer worden Romeinsche plaatsen aangehaald, ten bewijze, dat „cancellatio" een testament vernietigt, maar terstond wordt opgemerkt, dat die wetten hier niet toepasselijk zijn, omdat zij slechts zien op schriftelijke testamenten. Het notarieele testament nu, zegt het Hof, is een nuncupatief testament, en zet dan met een beroep op Viglius uiteen, dat de notaris het testament in zijn register inschrijft, en de testator voor een verloren afschrift — het Hof bedoelt zeker, ook voor een versneden — een ander kan krijgen. Het Hof had behooren te zeggen: er is hier geen testament gecancelleerd, maar slecht een afschrift. Maar hoe het zij, er is niet op grond van de onnoodig aangehaalde Romeinsche wetten beslist.

4. Een grondrenteheffer wil zijne vordering voor het geheel verhalen op een der goederen, waarop de rente gevestigd is, een goed, dat evenals alle andere in andere hand is overgegaan. Het Hof zegt, dat aan de Authentica „hoc si debitor" bij plakkaat van 1546 expresselijk is gederogeerd, en de heffer dus niet verplicht was, zijne vordering over de bezwaarde goederen te verdeelen. Daargelaten, of hier gesproken had mogen worden, of een grondrenteplicht een obligatie met hypotheek was, er is hier niet beslist op grond van Romeinsch recht, al is dit vermeld.

5. Tegen eene weduwe is eene actie ingesteld voor het tijdelijk te Utrecht zetelende Hof van Holland; de vraag is, of het daarin gewezen vonnis nietig is. Op grond van 1. 3 de off. praetor. wordt uitgemaakt, dat de arresten van dit uitgeweken Hof in het algemeen geldig zijn (N. B. deze wet handelt over de vraag, of de vonnissen van een gevluchten slaaf, die tot praetor was benoemd, geldig waren). Maar —

en ziedaar de nutteloosheid van de beslissing — in deze was het Hof onbevoegd, want of men de actie beschouwde, als persoonlijk, zakelijk of gemengd, altijd was de Utrechtsche, niet de Hollandsche rechter competent.

9. Na een lang, en met Romeinsche plaatsen doorspekt betoog over de novatie en den invloed daarvan op de hypotheek, voor eene oude verbintenis gesteld, komt het Hof buiten die plaatsen om tot de conclusie, dat er in het onderhavige geval geen novatie is, aangezien de gerechtigde uit het eerste contract geen partij is geweest bij het tweede.

10. In eene decisie over den rang van generale hypotheken wordt wel eene plaats uit den Codex aangehaald, maar beslist op grond van een edict van 1519. „De jure scripto aliud est" — lezen wij dan — „sed edictum praecedens servatur".

31. Eene beslissing wordt aldus gemotiveerd: „Ratio est quia de landen van Hollandt ende Seelandt gefundeert sijn op de koopmanschap, et quia inter mercatores, dies adjectus solutioni praecise est servandus, ex consuetudine inter mercatores usitata; quamvis de jure contrarium sit statutum — (volgen twee wetten uit den Codex).

32. De risico voor een verkocht huis gaat niet over vóór de overdracht voor den magistraat, zoo wordt beslist; dit is wel in strijd met het Romeinsche recht, maar het plakkaat van 1529 schrijft voor, dat men onroerend goed niet anders mag verkoopen, dan voor het gerecht van de plaats, en dat alle verkoop, anders gedaan, nietig en van onwaarde zal zijn. (Deze beslissing, het zij terloops opgemerkt, is, hoe men ze ook beschouwt, onjuist. De verkoop is er al vóór de handeling, het transport voor den magistraat; en of men nu den verkoop van Romeinsch, of van Germaansch standpunt beschouwt, altijd gaat de risico er door over).

Het hof beroept zich ten onrechte op de nietigheid van den *koop*, het ziet voorbij, dat hier de woorden verkoopen en transporteeren als synoniemen worden gebruikt, en dat in Holland steeds de handeling voor het gerecht op den magistraat is het „goeden", opdragen, transporteeren, d. i. die

handeling, welke het overdrachts-contract kracht, zakelijke werking geeft tegenover *derden*.

Volkomen juist beslissen Baljuw en mannen van Rijnland 15 October 1619 in eene gelijke zaak. Een huis en erf te Alfen is verkocht. Vóór de opdracht brandt het af. De kooper om betaling der kooppenningen aangesproken beroept zich op de nietigheid, omdat er geen opdracht voor het gerecht is gedaan. Partijen worden veroordeeld, om elkander den waaren schuldbrief te verschaffen d. i. elkander het schriftelijk bewijs te geven, eenerzijds van het overdrachtscontract, anderzijds van de verbintenis tot betaling.

40. Naar art. 10 der ampliatie van de instructie van den Hove kan de exceptie van litispendentie worden voorgesteld, als de zaak aan scheidsmannen onderworpen is. Er zijn echter Romeinsche wetten, die anders bepalen; daarom willen eenige raadsheeren art. 10 aldus uitleggen, dat men de exceptie wel mag voorstellen, maar dat het Hof die mag verwerpen. De meerderheid is echter van meening, dat door art. 10 (N. B.) het Romeinsche recht is afgeschaft.

Eindelijk zou ik hier kunnen noemen n°. 24 handelende over de vraag, of ambtenaren, die penningen verschoten hebben voor onderhoud van wegen, dijken enz. bevoorrecht zijn, niet slechts voor hun voorschot, maar ook voor hun dubbel gewin. Het antwoord is bevestigend, en Cod X, 7 staat niet in den weg, zegt het Hof, want dubbel gewin is geen poena. Hier wordt dus wel het Romeinsch recht ter sprake gebracht, maar is het niet de eigenlijke grond van beslissing. Ik kom op dit arrest nog in een ander verband terug.

De vermelding van allerlei Romeinsche wetten en Romanistische schrijvers bij gelegenheid van de aangehaalde arresten kan moeilijk anders worden verklaard, dan door den lust tot geleerden omhaal.

Die lust komt nog helderder aan den dag in de motiveering van een aantal arresten, die wel juist gewezen zijn, maar waarin eenvoudige redeneering uit het inheemsche recht tot

volkomen dezelfde conclusie zou hebben gevoerd, als de volkomen noodeloos aangehaalde Romanistische wijsheid.

2. Een vrouw heeft haar man tot erfgenaam ingesteld en heeft een legaat gemaakt. Na den dood van de vrouw sterft de man, nalatende drie erfgenamen. Een goed van een dezer wordt bij decreet verkocht. De legataris beweert, op den opbrengst, die ter griffie is gebracht, bevoorrecht te zijn en beroept zich op twee Romeinsche wetten. Het Hof maakt bij meerderheid uit, dat hij geen voorrang heeft, en beroept zich hiervoor op de glossen op die plaatsen.

Het is duidelijk, dat het inheemsche recht zonder behulp van de glosse tot hetzelfde besluit voerde. Er was bij geen wet of gewoonte voorrang toegekend, *dus* de legataris had dien niet.

3. De feitenstelling is niet zeer duidelijk; zij wordt aldus vermeld: M. L. is in huwelijk vergaderd met N. Z., ter subsidie van het huwelijk brengende 14 morgen land....., welke partij hij rechts te voren tot betaling van zijne schulden belast had met zekere merkelijke hoofdsom, welken last hij bij het contracteeren van het huwelijk verzweeg.

De vrouw N. Z. bracht ook eenige morgentalen onbezwaard ten huwelijk, „ende is bij contracte antenuptiaal getreden in societatem omnium bonorum".

De vraag, waarover het proces loopt, is deze, kunnen na ontbinding van het huwelijk de erfgenamen van den man verlangen, dat de vrouw mede drage in de voornoemde schulden. De beantwoording, het is duidelijk, hangt af van de uitlegging van de huwelijksvoorwaarden. Is bedoeld, dat er gemeenschap zou ontstaan van *de genoemde* en *de later te verwerven goederen*, dan zijn de voorschulden niet gemeen geworden; en is bedoeld, dat er gemeenschap van goederen zou zijn, en zijn *ter inlichting alleen* de goederen genoemd, die ieder bezat, dan zijn zij het wel. Maar voor die uitlegging zijn de aangehaalde Romeinsche wetten, o. a. ten betooge, „verbum *habere* in bonis in contractu antenuptiali insertum cum effectu debere accipi", en „ille bona cum effectu habere

dicitur qui habet omni onere, et aere alieno deducto". zonder eenige beteekenis.

6. Een schuldeischer heeft eerst zijn hoofdschuldenaar aangesproken, maar, toen hij begreep, dat deze insolvent was, van die procedure afgezien; mag hij nu den borg aanspreken? Het hof beslist, dat hij het mag; terecht zeker; men mag van eene vordering tegen een bepaalden persoon afzien, de vordering blijft bestaan, de borg is niet bevrijd, men mag hem dus aanspreken. Dat het Hof lange redeneeringen hield over wetten uit Codex en Pandecten, over meeningen van Guido Papa en Chassenaeus, was volstrekt overbodig.

7. De scheidsteekenen tusschen twee gebieden waren door ouderdom en andere oorzaken vergaan en de grens was onzeker geworden. De heeren komen overeen, de quaestie aan scheidslieden ter beslissing op te dragen en nadat deze hebben gesproken, verbinden zij zich over en weer, zich naar de uitspraak te gedragen. Aan die verbintenis waren zij naar het inheemsche recht gehouden, daaraan kon geen redelijke twijfel bestaan. Het Hof redeneerde volkomen noodeloos uit twee plaatsen van den Codex en een van de Pandecten, om tot die conclusie te komen.

11. Eene vrouw heeft van haar man bij huwelijks-voorwaarden bedongen *ƒ* 100 per jaar na zijn dood. Hij vermaakt bij codicil (N. B.) aan zijne vrouw het vruchtgebruik van zijne geheele nalatenschap en sterft. De vrouw geniet 20 jaar lang alle vruchten en vordert dan op eens nog 20 maal *ƒ* 100. Het Hof ontzegt haar de vordering op grond van 1. 77 § 5 en 1. 34 § 5 D. de legatis II, plaatsen, die niet op het geval slaan. Het ware beter tot hetzelfde besluit gekomen, door aldus te redeneeren: eene jaarlijksche uitkeering moet, zoo niet het tegendeel blijkt, geacht worden, te zullen geschieden uit de inkomsten. Trekt de begunstigde uit anderen hoofde alle inkomsten, dan is in dit meer het mindere begrepen, en staat het er niet meer naast.

Even noodeloos is het beroep op Romeinsch recht in eene tweede, hier besliste vraag, wie een zaak moet lossen, die is

gelegateerd, terwijl de erflater zeer goed wist, dat zij te pand gegeven was. Ook naar inheemsch recht zal wel buiten twijfel zijn, dat — zoo niet eene tegenovergestelde bedoeling van den erflater blijkt — een legataris de nadeelen heeft te dragen van zakelijke rechten, op het hem gemaakte rustend.

12. Een borg heeft de schuld betaald en zich de nu doorgesneden schuldbekentenis doen overgeven. Eenigen tijd daarna heeft hij zich door den vroegeren schuldeischer de vordering, die ook door hypotheek gedekt was, doen cedeeren. Kan hij nu verhaal zoeken op het verhypothekeerde goed? Het hof leidt uit verschillende omstandigheden af, dat de borg niet uit eigen hoofde, maar als gemachtigde van den hoofdschuldenaar heeft betaald, o. a. uit het feit, dat de hoofdschuldenaar vóór de betaling ten behoeve van den borg afstand heeft gedaan van een aandeel in eene nalatenschap, en komt dan met behulp van „nobilis glossa in l. 25 mandati" tot het besluit, dat de schuld is te niet gegaan, en daarmee de hypotheek. Ik vraag, zou het naar inheemsch recht anders zijn geweest? Het hof zou dit beter ingezien hebben, als het opgemerkt had, dat naar oud-Germaansch en ik durf wel zeggen, naar Hollandsch recht, de borg verhaal had zonder cessie, en dat juist hierom het doorsnijden van de schuldbekentenis voordat ze hem werd overgegeven er voor pleitte, dat in dit geval de schuld ook tegenover den hoofdschuldenaar te niet was gegaan, juist omdat, zooals het hof betoogde, de borg namens hem kwam betalen. Het had zich dan tevens alle geredeneer over de cessie, en hare toelaatbaarheid achteraf, kunnen besparen.

16. Een zeer curieus arrest. Een verkooper van onroerend goed heeft voor een deel van den koopprijs, dat onbetaald bleef, hypotheek bedongen op alle tegenwoordige en toekomende goederen van den kooper. Deze heeft het gekochte weer verkocht tegen betaling op termijnen; zijn kooper heeft hetzelfde gedaan, zoodat het goed nu in de vierde hand is; de eerste kooper is insolvent gestorven. De oorspronkelijke verkooper wil nu krachtens zijne hypotheek voorrecht doen gelden op de kooppenningen, voor het onroerend goed aan den boedel

verschuldigd. Twee vragen zijn te beantwoorden: vooreerst, gaan oudere hypotheekhouders op alle tegenwoordige en toekomstige goederen vóór dien verkooper? Toen zij hunne hypotheek verkregen, had de schuldenaar het bewuste onroerende goed nog niet, toen de verkooper die kreeg, had de schuldenaar het wel. Het Hof beslist — mij dunkt, ook naar inheemsch recht volkomen juist — dat de oude generale hypotheekhouders voorgaan. [1]) Het grondt zijne meening op eene pandectenplaats „quae est communis opinio", zie Bartolus en Castro, „et glossa communiter reprobatur".

De tweede vraag was, heeft de oorspronkelijke verkooper voorrang op de nog in te vorderen kooppenningen? Het Hof zegt, eigenlijk neen, de hypotheek rust op het goed, niet op de daarvoor verschuldigde kooppenningen. [2]) Maar sprak de schuldeischer den houder van het goed aan, dan zou deze op grond van zijn koopcontract zijn voorman aanspreken, en deze weer op grond van zijn koopcontract den insolventen boedel; dat zou in de gevolgen op hetzelfde neerkomen en „dolose facit, qui petit quod debet restituere" daarom verklaart het Hof ex aequo et bono ter vereenvoudiging den oorspronkelijken verkooper bevoorrecht op de vordering.

De redeneering is onjuist; het zou niet op hetzelfde neerkomen, want de latere kooper zou concurrent schuldenaar geweest zijn. Maar dit daargelaten; het arrest maakt den indruk, dat men de Romeinsche wet laat wijken voor wat men aequum acht, en de glosse niet telt, als dit met het eigen rechtsgevoel beter strookt. Geleerde ornamentatie, naast beslissing op grond

---

[1]) Het spreekt van zelf, dat de vestiging van de generale hypotheek heeft plaats gehad vóór de Politieke Ord. van 1580, die in art. 35 den rang uitdrukkelijk regelt. Uit dat art. 35 blijkt a contrario zeer duidelijk, dat vóór 1580 de oudere generale hypotheek ging boven de speciale.

[2]) Naar genoemd art. 35 is ten aanzien van generale hypotheken meer dan twee maanden na de Politieke ordonnantie gevestigd, de jongere speciale hypotheek bevoorrecht op het verhypothekeerde goed *ende de penninghen daaraan procedeerende* — die laatste woorden doelen echter zeker niet op een koopprijs als hier bedongen bij willigen verkoop, maar op de kooppenningen bij executie verkregen.

van wat werkelijk aan het inheemsche rechtsgevoel beantwoordt.

18. Er is een bepaald stuk land verkocht, met opgave van de maat. Het blijkt echter grooter te zijn; de vraag is, moet de kooper een evenredig hoogere koopsom betalen? Na bespreking van de gevoelens van Socinus en Baldus en van eene plaats van Paulus beslist het Hof buiten die autoriteiten om, dat er „ad corpus" is verkocht en niet bij de maat, dat echter, indien er aan de maat was te kort gekomen, de kooper daarvoor vergoeding zou mogen eischen, en dat het onredelijk zou wezen, hem wat er meer was, om niet te laten behouden. Tot zijn eigen geruststelling voegt echter het Hof er nog bij, dat Pinel er ook zoo over denkt.

21 [1]). Een soldaat is wegens een niet militair delict ter dood veroordeeld en geëxecuteerd, hij heeft echter vooraf bij testament zijn vader tot erfgenaam ingesteld terwijl bij versterf zijne zuster zijne erfgename zou zijn geweest. De vraag was, of de vader tot de nalatenschap gerechtigd was. Naar een aantal Romeinsche plaatsen was het testament van een met den dood gestrafte nietig. Die bepalingen rustten echter op gronden, die nu zijn vervallen. Niettemin, dat het testament van onwaarde is, is ook nu de communis opinio volgens Castro, Innocentius en Aretinus.

Maar, de vorsten zijn heden ten dage gewoon, de verbeurd verklaarde goederen aan de naaste betrekkingen af te staan, en aangezien nu volgens de Authentica: „bona damnatorum" de vader daarvoor het eerst in aanmerking komt, en deze ook bij testament is ingesteld, „aequum est, et juri consonum erat, ut patri hereditas adjudicaretur, non tamquam heredi ex testamento filii, quod irritum factum est propter truncationem, sed jure principis.

Mij dunkt, van tweeën een, of de goederen waren verbeurd verklaard — waarvan in de casus positie geen melding wordt gemaakt — en dan stond het niet aan het Hof, er over te beschikken, of zij waren niet verbeurd verklaard, en dan was

1) 1587.

er van een gunst van den vorst (!) geen sprake. Het Hof had zich zelf — wilde het tot het resultaat komen, waartoe het kwam — tot kromme sprongen genoodzaakt door zich op al die Romeinsche wetten te beroepen. Het zou er beter toe gekomen zijn door te zeggen: De kracht van testamenten is in Holland erkend, geen wet of gebruik verklaart, dat zij vernietigd worden door toepassing der doodstraf, dus de vader erft.

22. Eene quaestie van erfrecht; erft zekere Herweyer al dan niet krachtens zeker testament? Laat ik er alleen dit van zeggen: de tegenpartij zegt neen, en staaft zijn oordeel met beroep op een heele reeks Doctores. Herweyer zegt ja, en beroept zich op een eveneens lange rij van jongere auteurs. Het Hof redeneert zeer geleerd over de vraag en komt dan tot het besluit, dat men van de oudere schrijvers mag afwijken, en de jongere volgen als het testament er aanleiding toe geeft. Dat is, men zal het toegeven, niet dan een noodeloos geleerde omhaal, om tot de eenige vroeger en later geoorloofde conclusie te komen, wie volgens een testament erft, moet men vragen aan dat testament alleen; hieruit moet men des erflaters bedoeling opsporen, niet uit folianten van vroeger eeuwen.

23. De vraag is, zijn de fideicommissaire goederen van iemand, die bij den vijand is, aan den fiscus vervallen, of komen zij aan de verwachters? Alciatus zegt — zoo overweegt het Hof — dat naar de gemeene opinie de fiscus voorgaat; „nochtans soo werdt bevonden, dat de contrarie opinie communior was" Bartolus, Socinus, Grammaticus, Boerius, Julius Clarus, Bossius moeten dit staven. En het Hof oordeelt naar die gemeenere (!) opinie, maar waarom? „praesertim cum in dubio contra fiscum judicari solet. Ik zou liever gezegd hebben, omdat geen Hollandsche geschreven of ongeschreven rechtsregel er den fiscus recht op geeft. Maar zoo geleerd zou dat er niet uit gezien hebben, dat is waar.

26. Op grond van hetgeen Bartolus en anderen op zekere Pandectenplaats aanteekenen, wordt uitgemaakt, dat zekere uiterste wilsbeschikking is een testament en niet een codicil. Noodelooze geleerdheid, want de erfstelling is in Holland geen

vereischte vóór een testament en tusschen testamenten en codicillen is geen onderscheid, — zie Aant. op de Groot 131, 133.

37. Iemand heeft volgens de uitgifte voor erfpacht jaarlijks te betalen „50 enkele Karolus guldens ofte payement dier waarde". De Karolus gulden deed ten tijde van de uitgifte 20 stuivers, later 31; de vraag is, hoeveel stuivers moet de erfpachter dan betalen? Het Hof stelt de quaestien: is bij zoodanig beding het „payement dier waarde" in obligatione, of in solutione?

In het eerste geval zou men naar Molinaeus met de waarde ten tijde der obligatie, naar de communis opinio met die ten tijde der solutio te maken hebben. In het tweede geval zou de waarde ten tijde der solutio beslissen; zij die dit meenen, voeren ook autoriteiten aan. Bij meerderheid der raden is beslist: dat de woorden „ofte de waerde van dien" (— let op, dit waren de woorden niet —) licet sint in obligatione (— die woorden? —), moeten verstaan worden van de aestimatie quae fuit, vel est tempore solutionis, juxta communem opinionem. Nu, mij dunkt, als de Raden hadden overwogen, dat de uitgever kwalijk geacht kon worden er genoegen mee te nemen, dat hem voor den gulden 20 stuivers gegeven werden, ook al waren die later nog zoo versleten, besneden en minwaardig geworden, ware hunne redeneering wel zoo krachtig geweest, en het resultaat hetzelfde.

38. Er wordt beslist, dat het afgeven en aannemen van eene assignatie geen schuldvernieuwing is. Dat zal wel waar zijn! Door die handelingen — buiten dengeen om, tot wien de assignatie wordt gericht — komt er geen nieuwe schuld tot stand, en een nieuwe schuld zal toch wel overal een eisch zijn voor schuldvernieuwing. Dat het Hof zich beroept op 1. 21 de Novat. en de aanteekening van Castro daarop, strekt slechts als ornament.

58. Twee Leidsche ingezetenen zijn in geschil over de vordering eener geldsom, die, hierover zijn zij het eens, met tiktakken gewonnen is. Kan op die vordering provisie worden

verleend? Neen zegt het Hof terecht met een beroep op de Leidsche keur, die verbiedt recht te doen uit spel.... De ged. had zich beroepen op l. fin. Cod. de aleatoribus. Dit beroep was een dwaasheid, nu eenmaal eene keur het vorderingsrecht ontzeide. Dat eene stedelijke keur niet gold zonder steun van het Romeinsche recht, kan toch moeilijk worden beweerd. En wat het Hof zegt van het *ontbreken* van een causa, is onjuist. Er is eene *ongeoorloofde* oorzaak.

Dat men zich zoo vaak noodeloos op het Romeinsche recht beroept, is zeer goed te verklaren uit de neiging, om liever met autoriteiten te werken, dan met redeneering. Deze leidt er toe, altijd in de folianten, die men tot zijne beschikking heeft, naar een geval te zoeken, overeenstemmende met dat, hetwelk men heeft te beslissen, en zich dan te onpas of te pas op den schrijver van die foliant te beroepen, alsof hij over Hollandsch recht schreef. Die neiging verklaart ook beslissingen als de in ons oog kluchtig gemotiveerde in no. 14; des eischers conclusie is formeel niet in orde, hij beroept zich eerst op zijn eigendom, en concludeert dan possessoir, maar hij voegt er de zoogenaamde salutaire clausule bij: ofte anders tot alsulke fijnen ende conclusien enz. Het Hof beslist nu, dat het ten petitoire recht zal doen „propter auctoritaten domini Praesidis, qui in terminis ita concludit". [1]) Men zou met evenveel recht uit dit beroep op den president mogen concludeeren, dat hij het jus respondendi had, als uit de aanhaling van Romeinsche wetten, glossen en allerlei schrijvers, dat zij wettelijk gezag hadden.

Er zijn intusschen gevallen, waarin het Hof zich met recht op het Romeinsche recht beroept.

Zoo, naar het mij voorkomt, in de volgende nummers van dezelfde verzameling:

19. Hier gold het o. a. de vraag, of de eischer tot den

---

[1]) Het arrest was uit het laatst van 1582. Toen was president Mr. Aarnout Nicolai, die 13 Dec. 1583 president werd van den Hoogen Raad.

suppletoiren eed kan worden toegelaten. Dat het Hof zich op Romeinsche wetten, en Romanistische schrijvers beroept, schijnt mij gerechtvaardigd. Het Germaansche bewijsrecht is in Holland geleidelijk door het Romeinsch-canonicke vervangen, dit lijdt geen twijfel; en onder de bewijsmiddelen van vreemden oorsprong behoort zeer zeker de suppletoire eed. De regelen hieromtrent heeft men in twijfelachtige gevallen in het Romeinsch-canonieke recht te zoeken.

47. Hetzelfde zou ik willen zeggen ten aanzien van de vragen, die het hier geldt, of zekere beklaagden moeten worden gepijnigd, of zonder pijniging veroordeeld, en wat geldt, indien de beklaagden op de bank hebben bekend, en later de bekentenis herroepen.

56. Eveneens over de vraag, hoe men moet procedeeren tegen een burgemeester, die door middel van een valschen sleutel uit de gevangenis is ontsnapt; — het Hof zoekt het antwoord bij Paponius.

57 en 58. Op denzelfden grond als bij 19 geloof ik, dat het Hof zich niet misgaat, als het — al is het met overdreven geleerdheid — het antwoord op de vraag, of de suppletoire eed kan worden opgelegd, als er meer dan halve preuve is, zoekt bij Abbas, Paul de Castro, Alexander, Joannes Andreae, Baldus, Boërius en anderen, en zich deswege beroept op een vonnis van den „Raad van Burdigalen, Paponius en Zasius".

Er zijn eindelijk een aantal gevallen aan te wijzen, waarin het Hof door de raadpleging van Romeinsche wetten en Romanisten op een dwaalspoor geraakte en op grond van Romeinsch recht een stellig onjuist arrest wees.

3. Eene moeder „institueert" bij testament haar eenigen zoon in haar overgespaarde en aangewonnen goederen „in plaatze van sijne legitime". Van de goederen, die zij van haar vader en moeder en van haar broeder geerfd had, en een stuk land, dat zij van haar broeder had gekocht, maakt zij haar zoon het vruchtgebruik met „conditie, dat hij uit de voorsz. goederen sekere legaaten uitreijcken soude, willende, dat deselve goeden, daar sij hem tochter van gemaakt hadde, so verre hij

sonder kinderen quame te overlijden, souden erven en besterven op haaren broeder.... ofte hem gebrekende, op sijne kinderen........

De zoon sterft, bij testament de goederen, waarover hij mag beschikken, aan vreemden nalatende.

De kinderen van den broeder vorderen — als ik de slecht geformuleerde feitenstelling goed begrijp — nu de goederen, waarvan de moeder aan haar zoon zoogenaamd het vruchtgebruik heeft vermaakt.

De erfgenamen krachtens testament van den zoon komen hier tegen op, zeggende, dat eerst moet worden onderzocht, of het aan den zoon zuiver vermaakte wel zooveel bedroeg als zijn wettelijk erfdeel, en dat zij voor zich mochten houden de quarta legitima en de quarta Trebellianica.

Het Hof stelt de gedaagden in het gelijk, geheel op Romeinsche en Romanistische gronden. Mij dunkt zeker ten onrechte.

De eerste vraag, die valt te beantwoorden, is deze: wie is erfgenaam? Het Hof redeneert uit 1.13 Cod. de hered. inst. die, dunkt mij, dit geval niet beslist, maar in geen geval hier toepasselijk is. Het Hof leidt er uit af, dat de zoon, ingesteld voor een deel, jure accrescendi ook het andere erft, Dat jus accrescendi vindt zijn grond, zegt het Hof in den regel, „nemo pro parte testatus, pro parte intestatus decedere potest.".

Maar die regel gold in Holland niet; is er slechts voor een deel een erfgenaam ingesteld, dan erven de erfgenamen bij versterf het overige; is er geen erfgenaam ingesteld, zijn er slechts legaten gemaakt, dan erven de erfgenamen bij versterf. Met dit geval hebben wij hier te doen; de eenige zoon is de eenige erfgenaam bij versterf; een legaat aan den eenigen erfgenaam kan niet bestaan. Aan den zoon is dus alleen ontmaakt het kleine legaat aan een ander en over een deel van de nalatenschap is na doode van den zoon fideicommissair beschikt. Als men nu wil vragen, of de quarta legitima geschonden is, mag men, nadat hij levenslang de geheele nalatenschap heeft genoten, niet de questie aldus stellen, vormden de hem zoogenaamd gelegateerde aanwinsten $^1/_4$ van de na-

latenschap, maar vormden die aanwinsten met het levenslang genot van het overige minder dan $^1/_4$? Die laatste vraag zal men wel niet bevestigend kunnen beantwoorden, en van aftrek van de $^1/_4$ legitima mag voor de erfgenamen naar den uitersten wil van den zoon geen sprake zijn. En van aftrek der $^1/_4$ Trebellianica m.i. evenmin.

Zij waren door den zoon ingesteld tot erfgenamen „in ale 'tgunt hij achter laten soude, ende uijt kragte van sijns moeders testament geene restitutie subject sijnde". Nu, dunkt mij, is van tweeën een waar; òf de verwachters erven de fideicommissaire goederen van *de moeder*, deze behooren niet tot de erfenis van den zoon en dan kunnen zij, die het testament uitdrukkelijk slechts roept tot de andere goederen nooit op een deel der eerste aanspraak maken. De Trebellianica geniet, wie de goederen die hij erft, moet uitkeeren; dat hebben zij in dat geval niet te doen.

Of de fideicommissaire goederen behooren wel tot de nalatenschap van den zoon, maar dan kunnen degenen, aan wie de andere goederen vermaakt zijn, er geen aanspraak op doen gelden, en komen zij aan de erfgenamen bij versterf, en kunnen zij nooit zijn bezwaard door de uitkeering.

Het arrest is dus stellig verkeerd gewezen.

8. Iemand heeft op een land eene grondrente gevestigd en dit kort daarna vervreemd. Om den last voor den kooper geheim te houden, en zoo niet tot aflossing der rente te worden gedwongen betaalt hij zelf eenige jaren de rente. Na geruimen tijd echter geraakt hij in verval van zaken en doet boedelafstand. Er zijn op dat oogenblik 7 jaren rente verschuldigd. De heffer spreekt nu hierom den bezitter van het goed aan. Deze beweert met een beroep op Romeinsch recht, dat de hypotheek (!) door verjaring is te niet gegaan. Het Hof beroept zich op andere plaatsen en schrijvers ten betooge, dat de hypotheek is een accessoir van de vordering en niet eerder verjaart, dan met deze.

Stel de uitspraak is ten slotte niet onjuist, en de verhaalbaarheid van de grondrente op het land is niet door verjaring

verjaring vernietigd, dan is nog de weg, waarlangs het Hof er toe komt, glad verkeerd. Ik verwijs naar mijne aanteekeningen op de Groot 240. Stel de vestiger heeft deze grondrente gevestigd op het bepaalde land onder de later gebruikelijke bijvoeging: en voorts op al mijne roerende en onroerende goederen", dan heeft dit toch geen ander gevolg gehad, dan dat *ook* hij in zijn andere goederen aansprakelijk is geworden. De grondrente is niettemin grondrente gebleven, een onlichamelijke onroerende zaak, waarvan de heffer eigenaar is en te beantwoorden was voor het Hof de vraag, of die eigendom door ongebruik is te niet gegaan.

Maar ik ben van de juistheid van de uitspraak lang niet zeker. Van ouds gold, ik durf wel zeggen in Holland, de regel, dat hij, die grondrenten had op een verkocht goed, binnen jaar en dag na de overdracht van het goed de jaarrente van den nieuwen verkrijger moest vorderen, of althans dezen met het bestaan van zijn recht in kennis moest stellen, op straffe van verlies van zijn verhaal op het goed. In verband hiermee duurde ook de verplichting tot vrijwaring voor zulken last niet langer dan jaar en dag. Het is mij niet gebleken, dat die regel is afgeschaft.

15. Volmaakt overbodig is ook hier alle Romeinsche redeneering. Karel V heeft eene grondrente op een goed gevestigd en later dit goed verkocht. De grondrenteheffer heeft zijn recht overgedragen. Jaarlijks is van wege den keizer aan den gerechtigde de verschuldigde rente voldaan tot en met 1571. In 1578 spreekt de heffer den bezitter van het goed aan voor zeven jaar rente. Het Hof acht de aanspraak gegrond, behoudens de actie tot vrijwaring van den bezitter van het bezwaarde goed tegen den keizer, die het hem verkocht. Ook naar inheemsch recht kan er hier, zooals ik zoo even zeide, van verjaring in den zin van het arrest geen sprake zijn. Maar aan de juistheid van de uitspraak mag worden getwijfeld op den grond, bij het vorige nummer aangevoerd.

13. Een Amsterdam~~mer~~ heeft eene vrouw „op strate geagresseert, ende de kap afgetogen, ende met den haare over

strate gesleept, met vuisten geslagen en met voeten gestooten" — dit schijnt, het zij in het voorbijgaan opgemerkt, geen ongebruikelijke manier van doen te zijn geweest, althans eene keur van Duiveland zonder bekende dagteekening (Versl. rbr. V 595/6) stelt strafbaar „wie een wijf qualiken ende onloveliken handtiert, slepende by den hare achter straeten of lanex den huuse" —. De vrouw klaagt, nadat er meer dan een jaar is verstreken; de beklaagde beroept zich op 1. 5 Cod. IX 35 om te bewijzen, dat de actie verjaard is. Het Hof zegt onder aanvoering van eene plaats uit de Instituten en van schrijvers: dat zou waar zijn, als dit eene praetorische actie was, maar het is de actio Legis Corneliae. Net alsof zulk eene handeling hier eerst door aanneming van eene Romeinsche wet ongeoorloofd werd.

17. Eene moeder heeft haar zoon tot eenig erfgenaam ingesteld en aan de kinderen van eene vooroverleden dochter niet dan *f* 300 gemaakt. De laatsten komen hiertegen op. Het Hof redeneert aldus: Het testament is nietig, omdat de dochterskinderen niet als erfgenaam zijn ingesteld, het geldt echter krachtens de clausula codicillaris als codicil, waarbij een fideicommis is gemaakt (uitkeering aan den zoon). De kleindochters zijn dus mede erfgenamen bij versterf, maar moeten hare helft krachtens fideicommis uitkeeren aan den zoon na aftrek van de haar vermaakte *f* 300, de legitima en de Trebellianica.

Er kan m. i. geen twijfel aan zijn, deze uitspraak is naar alle kanten onjuist. Nietigheid van een testament op grond van niet-instelling van legitimarissen, kent ons oude recht niet; wat niet gold als testament, zou niet kunnen gelden als codicil, want tusschen die beide is naar ons oude recht geen onderscheid. Gevolg van de niet-instelling der kleindochters legitimarissen is eenvoudig, dat zij haar wettelijk erfdeel ($^1/_3$ van haar erfportie bij versterf) kunnen vorderen. Of zij daarnaast de haar gelegateerde *f* 300 zullen kunnen eischen, schijnt mij meer dan twijfelachtig en dat zij in het stelsel van het Hof ook Romeinsch-rechtelijk die som zouden kunnen

vorderen naast de legitima en de Trebellianica, durf ik wel tegenspreken. Maar hoe ook, door in strijd met het geldende inheemsche recht de kleindochters te beschouwen als met uitkeering van een fideicommis bezwaarde erfgenamen in plaats van als legitimarissen, zonder meer, kent het Hof haar te veel toe.

Veel beter zegt dan ook het Hof in een soortgelijk geval — al maakt het ook hier ten onrechte van de clausula codicillaris gewag — dat de voorbijgegane legitimaris de nalatenschap aan den ingestelden erfgenaam moet restitueeren „deducta sola legitima ende dat hy in dien gevalle niet en heeft detractionem Trebellianicae" (Decis. en resol. van den Hove n°. 329).

19. Dat ik om andere reden reeds hiervoor aanhaalde, moet hier eveneens besproken. Het Hof erkent daar een bestolene als bevoorrecht op goederen, bij den dief gevonden, en die vermoedelijk voor het gestolen geld gekocht zijn.

24. Het Hof kent hier voorrecht op alle goederen van een onderhoudplichtige toe aan ambtenaren — die penningen verschoten hebben — niet slechts voor onderhoud van wegen, dijken enz., maar ook voor hun dubbel gewin.

35. Op de goederen van een baljuw worden bevoorrecht verklaard, personen, die geld hebben geleend voor aanleg en herstel van een dijk en iemand, die op de werken daaraan toezicht heeft geoefend, aan deze allen gelijkelijk boven degenen, die uitdrukkelijk hypotheek hadden.

Ten aanzien van deze drie nummers mag ik dezelfde opmerking maken. Van eene *subsidiaire* toepassing van het Romeinsche recht is hier geen sprake. Het inheemsche recht bracht mee, dat in den regel ieders goederen aansprakelijk waren voor zijne schulden, en wel voor alle schulden gelijkelijk, daaraan kan niet de minste twijfel bestaan. Op dien regel liet het inheemsche recht een aantal uitzonderingen toe, en het regelde den rang van praeferentie vaak uitvoerig. Buiten die uitzonderingen gold naar inheemsch recht de regel. Wie buiten de door inheemsch recht — wet of gewoonte — genoemde gevallen voorrang erkende, schond den inheemschen

regel. Elk beroep op Romeinsch recht kon dus niet anders dan onrechtmatig zijn, en dit was het beroep, door het Hof hier op Romeinen en Romanisten gedaan. Er kon zich zeker een gewoonterecht ontwikkelen, dat met het Romeinsche recht overeenstemde, en door dit gewoonterecht kon het inheemsche recht gewijzigd worden, maar dan gold het niet, omdat lex zooveel, of omdat Bartholus het zeide, maar omdat het gewoonte was geworden, en mocht alleen hierop een beroep worden gedaan.

Trouwens, niet alle beslissingnn in de aangehaalde nummers steunen op Romeinsch recht en ook als het Hof geen tekst vindt, die het bevalt, durft het des noods wel beslissen zooals het geraden acht; een bewijs te meer, hoe vaak de Romeinsche plaatsen dienen tot ornament.

20. Een allerzonderlingst arrest. Een man heeft aan zijne vrouw het vruchtgebruik van zijne nalatenschap vermaakt met recht van vertering en met ontheffing van de verplichting tot inventarisatie, rekening, bewijs en reliqua. De vraag is, moet de weduwe toch inventariseeren, en cautie stellen.

Vóór de bevestigende beantwoording pleit een Romanistisch betoog, dat wie het vruchtgebruik geeft, van deze verplichtingen niet kan ontheffen.

Tegen, dat hier eigenlijk volgens verschillende Romeinsche wetten geen vruchtgebruik, maar eigendom verkregen is, dat de weduwe dus volkomen vrij over het goed kan beschikken, behoudens $^1/_4$ voor de erfgenamen (die geacht worden, haar het goed uit te keeren).

Die laatste meening wordt echter niet gevolgd, vooral omdat de erflater uitdrukkelijk van vruchtgebruik heeft gesproken. Daarom — de sprong is groot — moet de weduwe inventariseeren en cautie stellen. En het Hof voegt er naïef bij, „te meer dat d'inventaris noodig was, omme schier ofte morgen quartam te mogen maken". N. B., de quarta, die juist *niet* te pas komt, als het hier een vruchtgebruik geldt.

M. i. had moeten worden overwogen, dat de erflater, die het meerdere kon — zijne weduwe den vollen eigendom maken —,

ook bevoegd was tot het mindere — het maken van het vruchtgebruik met ontheffing van inventarisatie en met recht van vervreemding, en dat dus ook deze bepalingen van het testament moesten worden nageleefd. [1])

Ook de arresten van het Hof, opgenomen in „Decisien en resolutiën van den hove van Holland" geven aanleiding tot eenige opmerkingen, en doen in mijn oog den eerbied voor de jurisprudentie van het Hof niet stijgen.

Ook onder deze zijn er, die, blijkbaar op Romeinsche gronden gewezen, of liever met Romeinsche bewijzen versierd, uit het inheemsche recht voortvloeien. Ik noem de volgende.

120. Als kustingen (d. z. termijnen van koopprijzen) zijn overgedragen, „quaeritur — zoo luidt de vraag — an debeantur usurae?" de bedoeling zal wel zijn, of zij ook verschuldigd zijn aan hem, aan wien de kustingen zijn overgedragen. Een bevestigend antwoord wordt afgeleid uit l. 5, Cod. de act. emti IV, 49, volgens welke een koopprijs renten draagt van het oogenblik van de levering, eene plaats, die niet precies op het geval slaat, omdat de beslissing o. a. hierop gegrond is, dat de verkooper een minor is, [2]) maar bovendien hier niet mag worden toegepast, omdat het hier gold een zeer, zeer gebruikelijk beding, de betaling van den koopprijs in termijnen, kustingpaaien; juist omdat dit zoo gebruikelijk was, moest men hier uit de usantie redeneeren, die — en dit zal het Hof ook wel hebben geweten — medebracht, dat er van de kustingen interessen werden betaald, ook al waren die niet bedongen. Het Hof vergat hier, zooals zoo dikwijls, dat niet alle gebruiken, met het Romeinsche recht overeen komende, hierin hun grond vonden. Men had hier al lang voordat men het Romeinsche recht kende, langs den weg van het winnen op schade het op interest loopen van verschuldigde geldsommen gekend.

---

[1]) Daarom schijnt mij ook de uitspraak van den Hoogen Raad (Neostadius 83) onjuist.

[2]) N°. 407 — een arrest van 1618 bewijst hetzelfde door l. 13 § 20 D. de act. emti et venditi (XIX. 1).

186. De zaak komt hierop neer: Het goed, waarop eene grondrente gevestigd is, is bijna 40 jaar in eene vreemde hand geweest; de rente is nooit van den bezitter van het goed gevorderd („sonder insinuatie van opstal van die rente gedaen te wesen"), omdat zij altijd is betaald door den „principalen dibiteur". De bezitters van de „hypotheck" (zegge het goed, waarop de rente is gevestigd) zijn nu, zegt het Hof, door praescriptie van 30 jaar vrij geworden.

Alles onjuist, zooals men ziet. Hij, die de rente vestigde is niet de principale debiteur, en de bezitter van het goed kon niet vrij worden, want hij was nooit gebonden geweest; het goed in zijn bezit was enkel het eenige executie-object.

Maar het Hof gaat verder: gedurende 40 jaar kan men van de praescriptie gereleveerd worden, zegt het, de eischer vraagt relief en verkrijgt dit, en zoo kan hij zijne vordering op het goed verhalen. Zoo oordeelt dus het Hof in 1609. En om de conclusie is het te doen.

Ik herhaal wat ik op blz. 58 zeide: het blijft de vraag, of de verhaalbaarheid op het goed, dat in de derde hand is gekomen voortbestaat, niettegenstaande de heffer daarvan aan den verkrijger niet door invordering doet blijken.

173. Er is eene grondrente verschuldigd. De erfgenamen bedingen onder elkaar, dat aan eenige hunner het goed, waarop die rust, („'t hypotheecque van de rente") zal worden toebedeeld en een ander jaarlijks de rente zal betalen. Deze blijft na 40 jaar in gebreke en ten slotte wil de rentheffer zijn verhaal zoeken op het goed. De bezitters beroepen zich op praescriptie van 40 jaar. Het Hof beslist (1608), veroordeelt de bezitters, omdat „deselve successeurs waeren van de principale debiteurs, en van die, die de stipulatie(!) gemaeckt hadden, van dat een ander als de possesseur de rente soude betaelen".

Na het voorgaande behoef ik de onjuistheid van de redeneering niet meer aan te toonen, noch er op te wijzen, waar de quaestie zat. En ik zal er wel niet behoeven te betoogen, dat één der erfgenamen niet voor het geheel kan worden aan-

gesproken, alleen omdat hij mede-erfgenaam is, en evenmin omdat hij met anderen heeft afgesproken, dat *hij niet* zou behoeven te betalen.

201. Iemand heeft aanspraak op kustingpenningen. Hij laat die eenigen tijd staan, trekt er rente van, en laat er zich dan eene obligatie van afgeven. Het Hof beslist, dat niettemin de hypotheek op het verkochte is blijven bestaan, „als niet expresselijk genoveert, Nam novatio non intelligitur facta, nisi id expresse actum sit" L. fin. Cod. de novat.

Die Romeinsche geleerdheid is misplaatst. Naar oud-Nederlandsch recht bleef eene vordering met de daarvoor bestaande hypotheek voortduren, zoolang zij niet was opgeheven — dat is naief eenvoudig, maar het was toch zoo — Welnu, bij contract werd zij alleen opgeheven, als partijen dit bedoelden, en van zulk eene bedoeling bleek hier niet. Men zegge nu niet: maar dat is juist Romeinsch, neen het is *ook* Romeinsch. Het is net hetzelfde als met de verplichting van een kooper; naar Romeinsch recht moet hij betalen, maar daarom heeft men het Romeinsch recht nog niet noodig, om te bewijzen, dat hij het naar oud-Hollandsch recht ook moet.

Hetzelfde wanbegrip omtrent den aard der grondrente spreekt uit twee andere arresten.

335. Iemand koopt eene rente en laat zich die verzekeren op 5 morgen land. Dit land wordt verkocht, zonder dat van de rente melding wordt gemaakt, en geleverd bij willig decreet. Nadat de kooper het meer dan 40 jaar heeft bezeten, meldt de heffer zich aan om de rente. Zijn eisch wordt hem ontzegd. Nu ja; waarvoor zou het anders gediend hebben, dat aan hen, die hadden gezwegen bij de procedure tot willig decreet, een eeuwig silentium was opgelegd? Daar had men die Romeinsche 40 jaar niet bij noodig.

343. Als iemand zijne kinderen tot erfgenamen instelt, en bepaalt dat, indien zij allen komen te sterven, zijne vrouw erfgenaam zal zijn, en als dan het eene kind na het andere komt te sterven, erven de andere niet tamquam invicem substituti, sed ab intestato, volgende den tekst in Lege penultima

(10) Cod. de impub. et aliis subst. VI, 26, zegt het Hof. Deze wet handelt niet over een geval, als dat hier te beslissen viel, en dat de beslissing ook zonder Romeinsch recht onmogelijk anders kan luiden, is volkomen duidelijk.

Enkele andere arresten zijn m. i. juist gewezen in strijd met het Romeinsche recht of met wat de doctores hiervoor houden.

116. Een wegens verkwisting onder curateele gestelde mag, als hij geene kinderen heeft, zijne vrouw de lijftocht zijner goederen maken, niettegenstaande § 2 Inst. II, 12. Dat zal wel waar zijn. Onder voogdij gestelde verkwisters staan in het algemeen met minderjarigen gelijk; minderjarigen boven zekeren leeftijd mogen testeeren, ergo... Maar het wordt nergens met zooveel woorden gezegd; het is dus van beteekenis, dat het Hof hier het Romeinsche recht eenvoudig op zij zet.

354. De vraag is, of een lijftochter „ante cautionem praestitam faciat fructus suos, aut ante confectionen inventarii". Het Hof beslist „quod faciat suos, niettegenstaande wat eenige doctoren daar jegens sustineeren". Ontwijfelbaar juist, dunkt mij, en ik zou niet met Voet ad Pand. VII, 9 § 4 (I bl. 495) willen onderscheiden, of de eigenaar al of niet cautie en zekerheid gevorderd heeft. Er is toch in het Hollandsche recht, voor zoover ik weet, geene bepaling te vinden volgens welke de lijftocht eerst zou aanvangen na de voldoening aan die verplichtingen, en evenmin eene andere, die de lijftocht van het niet geinventariseerde doet te niet gaan. Bovendien, het recht omtrent roerend goed moet hier in aanmerking worden genomen en dit brengt mee, dat de lijftochter eigenaar wordt van hetgeen hij oogst, of althans, dat de eigenaar van het goed, dat de vruchten voortbrengt, ze niet op kan vorderen.

358. Een lijftochter van kleederen, inboedel en huisraad kan volstaan met cautie, ze behoorlijk te zullen gebruiken en ze aan het einde van de lijftocht af te geven in den toestand, waarin zij dan zullen zijn, naar L 15 § 4 D. VII, 1 en L 9 § 3 D. VII 9 en is niet verplicht, die te doen waardeeren en zekerheid te stellen voor de waarde.

Juist, naar het mij voorkomt, al is het dan in strijd met de Instituten. Immers, *lijftocht* is iets anders dan *vruchtgebruik*, het begrip van genot van *vruchten* alleen zit er niet in. De lijftocht, die het hier geldt is geen onregelmatige, en er gelden geene bijzondere regelen voor, tenzij die uitdrukkelijk zijn vastgesteld, wat hier niet het geval is.

De tot nog toe genoemde arresten uit dezen bundel waren dus niet onjuist; maar van andere staat dit niet zoo vast.

88. Kustingen loopen op interessen van den verschijndag af, (L. 5 Cod. IV, 49), maar hebben geen praeferentie of speciaal hypotheek, als komende niet ex stipulatu, maar ex dispositione juris.

De juistheid der beslissing is betwistbaar (Coren Obs. 18, Wassenaer Pract. notar. 126). Mij schijnt zij onjuist; immers als de kustingen op rente loopen, dan is het niet, omdat eene Romeinsche wet het zegt, maar omdat het geacht wordt in de bedoeling van partijen te liggen, en dan zeker ook, om de hypotheek er toe uit te strekken.

108. Iemand geeft een schuldbekentenis, waarbij hij belooft, op zekeren termijn eene som te betalen met interest. De schuldeischer vordert de interessen niet op den dag en de schuldenaar betaalt ze niet. De vraag is, loopen de interessen door. Het Hof zegt, neen ex lege 7 Cod. IV, 32 (Creditor instrumentis suis probare debet, quae intendit, et usuras se stipulatum, si potest. Nec enim, si aliquando ex consensu praestiti sunt, obligationem constituunt) omdat se niet gestipuleert en sijn geweest; en dat sulcken contract is stricti juris."

De onjuistheid van deze beslissing ligt voor de hand. Van eene onderscheiding tusschen contracten stricti juris en bonae fidei weet ons oude recht niet af, daarover zijn de schrijvers het ook vrijwel eens. Dat bij eene geldleening interessen alleen uit stipulatie verschuldigd zouden kunnen zijn, is een bij ons onbekende regel. Er vielen hier twee vragen te beantwoorden. Is er verzuim, vertoech — het hof neemt dit aan, want het zegt: de debiteur blijft in mora. — Ik geloof neen, omdat de schuldeischer geene betaling gevraagd heeft. En in de tweede

plaats: moeten partijen geacht worden, bedoeld te hebben, dat de interessen zouden doorloopen tot de betaling — die de schuldenaar immers na den termijn op elk oogenblik kon aanbieden? Dit is eene feitelijke vraag, maar de waarschijnlijkheid is er voor, dat zij bevestigend moest beantwoord worden.

247. Als eene weduwe binnen het jaar trouwt, treft haar geen infamie, maar de straffen „nae rechten" gegeven ten fauveure van kinderen, als eene vrouw hertrouwt, hetzij intra annum aut post annum luctus, de quibus L. C. de sec. nupt. zullen haar geheel en volkomen effect behouden.

Reeds Bynckershoek heeft de volkomen onjuistheid van deze beslissing aangetoond in Q. Jur. Priv. II, 4.

Eindelijk mag ik tegenover elkaar stellen twee arresten van 1612 en 1613. Het eerste (356) zegt, dat eene obligatie, waaruit in 20 jaar niet is gemaand, voor gepraescribeerd wordt gehouden, en het tweede, (399) dat vervallen en loopende renten praescribeeren naar advenant die vervallen metten tijdt van 30 jaren, maar dat de hoofdsom blijft en de renten die binnen 30 jaar zijn verschenen.

Een van die twee moet wel onjuist zijn.

GEWONE VERGADERING

DER

AFDEELING
TAAL-, LETTER-, GESCHIEDKUNDIGE EN WIJSGEERIGE WETENSCHAPPEN,

GEHOUDEN DEN 14en JUNI 1915.

Tegenwoordig de Heeren: CHANTEPIE DE LA SAUSSAYE, Voorzitter, VAN DE SANDE BAKHUYZEN, H. KERN, FOCKEMA ANDREAE, DE LOUTER, S. MULLER FZN., SNOUCK HURGRONJE, VAN RIEMSDIJK, HOUTSMA, KLUYVER, BLOK, CALAND, VÖLTER, HEYMANS, HESSELING, D'AULNIS DE BOUROUILL, OPPENHEIM, DE GROOT, NABER, BAVINCK, MOLENGRAAFF, SALVERDA DE GRAVE, JONKER, KRISTENSEN, VAN VOLLENHOVEN, WÜRTHEIM, J. H. KERN, DRUCKER, JUYNBOLL, VOGEL en SIX, waarn. Secretaris. Verder de Correspondenten ADRIANI en VAN RONKEL.

Bij ontstentenis van den Secretaris, den Heer Karsten, die door ongesteldheid verhinderd is, verzoekt de Voorzitter den Heer Six het secretariaat waar te nemen. De Heer Six verklaart zich hiertoe bereid.

De notulen der vorige vergadering worden gelezen en goedgekeurd.

Van de Heeren Karsten, Kernkamp en Woltjer is bericht ingekomen, dat zij verhinderd zijn de vergadering bij te wonen.

Verder zijn ingekomen:

1. Een bericht van den Heer Holwerda, dat hij den 21[en] Juli a. s. zijn 70ste levensjaar hoopt te bereiken en na dien tijd dus als rustend lid zal behooren te worden aangemerkt.

Voor kennisgeving aangenomen.

2. Een exemplaar van het Spaansche dagblad „Correo de la Mañana" van 13 Mei 1915, waarin is opgenomen een Spaansche vertaling van den inhoud van het Latijnsche gedicht „*Mnemosynon*", welks auteur, de Heer Franciscus Reuss te Rome, in den laatst gehouden wedstrijd in Latijnsche poëzie, uitgeschreven door het Legaat-Hoeufft, aan dit gedicht de gouden medaille zag toegekend.

3. Een Latijnsch gedicht met den titel „*Ad populos Europaeos In bellum*" en met het motto: *Sat funera fusi vidimus*, ingezonden ter mededinging in den wedstrijd in Latijnsche poëzie, van wege het Legaat-Hoeufft uitgeschreven voor 1915/16.

De Heer Fockema Andreae spreekt hierna

Over het richtsnoer van den rechter in vroeger dagen.

Zoolang het geheele volk recht sprak — zoo betoogde hij — was het aan geen wet gebonden. Toen enkelen met de rechtspraak werden belast, werden zij aan regelen, door een wetgever opgesteld, onderworpen.

De Frankische koningen hadden op zichzelven geen macht om voor den rechter bindende regelen te stellen. Hunne graven hadden die — het spreekt van zelf — evenmin. De landsheeren hebben er wel soms naar gestreefd, zich wetgevende macht aan te matigen, maar het is hun slechts op beperkte schaal gelukt.

De Staten der provinciën hebben echter spoedig de wetgevende macht vervormd. Aan hunne wetten en aan de plaatselijke keuren en costumen waren de rechters gebonden. Maar de inhoud dier bronnen liet hun groote speelruimte. En het Romeinsche recht? De lagere rechters stoorden zich er meestal

in het geheel niet aan, de Hooge Raad oordeelde „ex aequo et bono" en de hoven hanteerden het Romeinsche recht zoo, dat zij daarmee tot elke beslissing konden komen, die hun de beste scheen. En zoo was er oudtijds meer vrije rechtspraak, dan men wel eens meent.

Op de vraag van den Voorzitter deelt spreker mede, dat hij zijne bijdrage gaarne zal afstaan voor de Verslagen en Mededeelingen onder toevoeging van eene bijlage over de rechtspraak bij het Hof.

De heer Naber vraagt hoe het komt dat, indien in vorige eeuwen de beteekenis van het Romeinsche recht zoo gering is geweest, er zooveel nu is overgegaan in het hedendaagsche recht.

De Heer Fockema Andreae meent dat dit komt omdat de nieuwere wetten door de juristen zijn gemaakt, die opgeleid zijn in het Romeinsche recht. Er was bovendien geen Germaansche rechtsdogmatiek.

De Voorzitter geeft hierna het woord aan den Heer Kristensen over

De plaats van het zondvloedverhaal in het Gilgameš-epos.

De opvatting dat het zondvloedverhaal in het Gilgameš-epos een episode zou zijn, alleen in lossen samenhang staande met den hoofdinhoud van het epos, houdt spreker voor onjuist. De redding uit den zondvloed moet beschouwd worden in verband met de voorafgaande berichten over de reizen van Gilgameš, eerst door den berg Mašu, daarna over de „wateren des doods", met het doel om bij den Babylonischen zondvloedheros inlichting over „dood en leven" te krijgen en onsterfelijkheid te bereiken. Zoowel de reis door den berg (aardeberg) als de vaart over de wateren zijn in het epos met de nachtelijke reis der zon verbonden, en beantwoorden aan twee verschillende opvattingen van de reis door het dodenrijk. Een aantal gegevens in het epos bevestigen nu, dat het zondvloedwater een doublet is van de „wateren des doods". De redding van den Babylonischen Noah in zijne ark is daarom

te beschouwen als het derde bericht dat het epos geeft van de reis van den zonnegod door het doodenrijk. Bij zijn opgang uit de wateren der onderwereld (chaos) overwint hij zijn eigen dood, juist het doel dat Gilgameš najaagt. Het zondvloedverhaal staat zoodoende in organisch verband met het hoofdmotief van het epos.

Op de vraag van den Voorzitter antwoordt Spreker dat hij gaarne zijn mededeeling afstaat voor de Verslagen en Mededeelingen.

De Heer Houtsma doet mede namens den Heer Snouck Hurgronje verslag over het werk van wijlen den Heer Brandt, namens de familie door den Heer Völter aangeboden voor de werken der Akademie: „*Die Mandäer, ihre Religion und ihre Geschichte*", een ruimer bewerking van het onderwerp, dat den Heer Brandt reeds lang bezig hield, en beveelt die gaarne ter opname in de werken der Akademie aan. Aldus wordt besloten.

VERSLAG

over eene verhandeling aangeboden door Prof. D. E. J. VÖLTER namens de familie van wijlen Prof. W. BRANDT.

GETITELD:

„Die Mandäer, ihre Religion, und ihre Geschichte".

Het werk door ons medelid Prof. Völter namens de familie van wijlen Prof. W. Brandt voor de Verhandelingen der Akademie aangeboden draagt als titel: „Die Mandäer, ihre Religion, und ihre Geschichte." Behalve eene korte Einleitung bevat het vier hoofdstukken met de volgende opschriften: 1. Die mandäischen Manuscripte; 2. Kritik der im Sidrâ rabbâ verarbeiteten Stoffe; 3. Geschichte der mandäischen Religion; 4. Geschichte der mandäischen Gemeinden. Een uitvoerig kritisch overzicht der litteratuur besluit het geheel, zoodat het, hoewel grootendeels met potlood geschreven, blijkbaar door den auteur persklaar is nagelaten.

In hoofdzaak is het eene nieuwe en verkorte bewerking van hetzelfde onderwerp, dat Brandt vroeger behandeld had in zijn akademisch proefschrift, waarop hij in 1889 te Utrecht den doctoralen titel verwierf. De titel luidde toen: „Die mandäische Religion, ihre Entwicklung und geschichtliche Bedeutung." Deze in het Duitsch geschreven dissertatie bezorgde den Schrijver aanstonds eene Europeesche bekendheid, want het bleek het werk van een meester te zijn, dat als grondslag kon dienen voor onze kennis der Mandeesche godsdienstige voorstellingen en gebruiken. Brandt bleef gedurende zijn volgend leven steeds aan het voorwerp zijner eerste liefde getrouw,

getuige o.a. zijn in 1893 te Göttingen uitgegeven Mandäische Schriften, zoodat het thans aangeboden geschrift niet alleen de vrucht van zijne eigene latere onderzoekingen, maar ook van die van andere geleerden, die zich in de laatste jaren met de Mandeërs hebben beziggehouden, zooals Pognon en Lidzbarski, bevat. Lidzbarski's bewerking van het Sidrâ d'Yahyâ, die in 1914 ter perse ging, kon hij natuurlijk niet meer raadplegen. Derhalve hebben wij niet een bloot excerpt uit het Proefschrift voor ons; het materiaal is naar de nieuwste onderzoekingen aangevuld en verbeterd, de inhoud van het vierde hoofdstuk is nieuw toegevoegd.

Het is een laatste wensch van Prof. Brandt geweest, dat onze Akademie de uitgave dezer verdienstelijke schets mocht bezorgen. Wij hebben de eer, U voor te stellen aan dien wensch van onzen overleden landgenoot te voldoen, ook als hulde aan de nagedachtenis van een geleerde van zeldzame verdienste.

M. Th. Houtsma.
C. Snouck Hurgronje.

DE PLAATS VAN HET ZONDVLOEDVERHAAL IN HET GILGAMEŠ-EPOS.

MEDEDEELING VAN DEN HEER

W. B. KRISTENSEN.

Van de twaalf tafelen, waarop het Gilgameš-epos is geschreven, handelen, gelijk men weet, de zes eerste over de vriendschap en de groote daden van de helden Gilgameš en Engidu; de twee daarna volgende over den dood van Engidu en den rouw van Gilgameš over zijn vriend. Van tafel 9 af krijgen wij te hooren, dat niet alleen dit verlies hem drukt; evenzeer vervult hem de angst, dat ook hij aan hetzelfde lot niet zal ontkomen. „Mijn vriend dien ik lief had is tot aarde geworden; moet ook ik mij eens neerleggen, evenals hij, om in alle eeuwigheid niet meer op te staan?" De vrees voor den dood laat hem geen rust; zijne pogingen om daaraan te ontkomen vormen het hoofdmotief van het laatste deel van het epos: Gilgameš die de verre wegen wandelt om het eeuwig leven te vinden. Hij vat (tafel 9.6) het besluit zijn vader (Jensen, tafel 9, col. 3.3; Ungnad 9.69) Utnapištim, den Babylonischen Noah, op te zoeken; want deze heeft zich uit den dood, namelijk den zondvloed, weten te redden en is daarna in den kring der goden opgenomen; hij zal wel raad kunnen geven. Het gelukt Gilgameš, na groote moeilijkheden, Utnapištim te bereiken; en zijn vraag is, hoe hij onder de onsterfelijke goden is gekomen en „het leven heeft gevonden (of aanschouwd)". Waarop Utnapištim (tafel 11) eerst het

bericht van den zondvloed mededeelt, en daarna door verschillende middelen ook aan Gilgameš onvergankelijkheid tracht te geven. Naar het schijnt echter zonder succes. Voor menschen, of mensch-goden, is dat leven niet weggelegd. Aan het slot van het epos is de pessimistische stemming onmiskenbaar.

De vraag is: wat heeft het lange zondvloedverhaal in dezen samenhang te doen? Het schijnt in geen wezenlijk verband te staan met hetgeen voorafgaat en volgt, en bevat ook geen aanwijzing van wat Gilgameš moet doen om zijn doel te bereiken. Algemeen beschouwt men het daarom als een episode, alleen in lossen samenhang met den hoofdinhoud van het epos staande. Ik geloof ten onrechte.

Wij moeten op den weg letten, dien Gilgameš volgt om Utnapištim te bereiken, een weg die buiten alle bekende streken, eigenlijk buiten deze wereld, leidt. Eerst komt hij naar den berg Mašu, aan wiens poort de twee scorpioen-menschen „den dagelijkschen opgang en ondergang der zon bewaken"; hun plaats is juist aan den horizon: tot aan de borst zitten zij in de onderwereld (Jensen 9, col. 2.5; Ungnad 9.40). Hen vraagt Gilgameš naar den weg naar Utnapištim, die hem over „dood en leven" moet inlichten (Jensen 9, col. 3.5; Ungnad 9.71). „Niemand heeft den weg door den berg gevonden" luidt het antwoord; de reis duurt 12 dubbele uren en gaat door de diepste duisternis heen; het is, hooren wij verder, de „weg der zon" (J. 9, col. 4.46; U. 9.129), wier opgang en ondergang nog eens vermeld wordt in den hier helaas bedorven tekst (J. 9, col. 3.12 vg.; U. 9.78).

Deze gegevens maken m. i. slechts één verklaring mogelijk. De duistere weg der zon, door den berg van zonsopgang en zonsondergang, kan niet anders zijn dan de nachtelijke weg der zon door den aardberg heen, tusschen het oostpunt en het westpunt, waar de scorpioen-menschen aan den horizon waken. De voorstelling van de aarde als een berg neemt, gelijk bekend is, juist in de Babylonische kosmographie een belangrijke plaats in. Wat aan deze verklaring zou kunnen doen twijfelen is, dat er van 12, en niet van 6, dubbele uren sprake

is. Het cijfer 12 duidt op den geheelen kringloop der zon, door dag en nacht heen. Blijkbaar staat het hier in verband met de eigenaardige voorstelling van het epos, waardoor het er uitziet alsof zonsopgang en ondergang op dezelfde plek (aan dezelfde poort van den berg) plaats zouden hebben. Die onmogelijke voorstelling bewijst zeker dat men bij de redactie van het epos slordig te werk is gegaan (wij zullen straks zien dat een redactie van oorspronkelijk zelfstandige stukken inderdaad plaats heeft gehad); maar zij kan onze opvatting van het kosmographisch beeld, dat hier als grondslag heeft gediend, niet veranderen. Niemand ziet de scorpioenmenschen of hij moet sterven, lezen wij (J. 9 col. 2. 7; U. 9.42). Natuurlijk, want de mensch die voor hen verschijnt is op den weg naar het doodenrijk, op den nachtelijken weg der zon. Niemand heeft — behalve de zon — den weg door den berg gevonden. Ook dat spreekt vanzelf; want niemand is uit het doodenrijk (of uit den aardberg), waar de zon 's nachts vertoeft, teruggekeerd. Toch gelukt het Gilgameš, die volgens het epos $^2/_3$ god en $^1/_3$ mensch is, door den berg heen te komen; tegen het einde van den tocht begint het licht te worden (J. 9 col. 5.46; U. 9.162), waarbij de zon weer wordt genoemd (voorafgaande regel). Hij is dus in het oosten aangekomen, waar de dag aanbreekt. Daar bevindt hij zich in den wondertuin der goden, wier boomen vruchten uit edele gesteenten dragen. Wij worden aan de gouden appelen der onsterfelijkheid herinnerd en aan de overheerlijke velden des levens, vanwaar uit, volgens Grieksche en Egyptische voorstellingen, de zon 's morgens opgaat. Op die plaats verwachten wij nu de ontmoeting van Gilgameš met den zondvloedheros.

In plaats daarvan krijgen wij tot onze verbazing een doublet van het zooeven vermelde te hooren. De 10de tafel begint met het bericht dat Gilgameš naar den oever van de zee is gekomen, waar Sabitu, de maagdelijke godin der wijsheid, woont. Zij sluit voor hem de deur; maar na zijne bedreiging dat hij, zoo noodig, met geweld zal binnendringen, doet zij voor hem open. Ook haar vraagt hij nu, hoe hij Utnapištim

moet vinden. Het blijkt dat de weg over de zee gaat, die voor hem ligt. Maar, zegt Sabitu, niemand kan de zee oversteken behalve Šamaš, de zonnegod, want „diep zijn de wateren des doods" (J. 10, col. 2.21 vgg.; U. 10.72 vgg.). De zonnegod als de eenige die over de wateren des doods heenkomt: dus weer het doodenrijk en de nachtelijke reis der zon; dezen keer een reis, niet door een berg, maar over de wateren van het doodenrijk.

Dat Sabitu inderdaad de godin aan den ingang van het doodenrijk is, wordt nog duidelijker, wanneer wij deze plaats van het epos vergelijken met de mythe van de afdaling van Ištar in de onderwereld, om vandaar uit het leven te doen opgaan. Ook aan Ištar weigert de godin der onderwereld den toegang, en zij laat haar binnen eerst nadat Ištar, in bijna dezelfde woorden als Gilgameš, heeft gedreigd de poort te zullen verbrijzelen. Eriškigal, de heerscheresse van het doodenrijk in de Ištar-mythe, is — gelijk Sabitu — godin der wijsheid [1]). Want volgens Babylonische (en andere oostersche) denkbeelden behoort de wijsheid in het doodenrijk thuis.

Wij zouden dan hier in het epos twee geheel uiteenloopende opvattingen van den weg der zon door het doodenrijk hebben, eenvoudig naast elkaar geplaatst. Is dat niet onwaarschijnlijk? Ik antwoord, dat het slechts is wat wij in de vertellingen der ouden over dit geheimzinnig land ook elders aantreffen. De methode is toegepast ook op de beschrijving van de Egyptische onderwereld (Duat): in los onderling verband zijn, om zoo te zeggen, verschillende doodenrijken achter elkaar beschreven, terwijl alles toch als een samenhangend geheel wordt voorgesteld. Het is te begrijpen: men bereikt op die wijze een grooter aantal topographische gegevens, en versterkt tevens den indruk van de moeilijkheden en de gevaren die den bezoeker van den Hades wachten. De eerste redacteur van een dergelijk samengesteld bericht moet natuurlijk hebben geweten, hoe hij tot zijn resultaat kwam; dat daarentegen ook

---

[1]) Jensen, Mythen und Epen, p. 78, r. 17 vg.

latere geslachten zich van den samengestelden aard bewust zouden blijven is wel niet aan te nemen. Het kan ons daarom niet verbazen, wanneer blijkt, dat de bestanddeelen, waaruit het geheel is gevormd, hier en daar op een manier zijn gewijzigd, die met hun oorspronkelijke beteekenis niet geheel overeenkomt. De 12 dubbele uren met de reis door Mašu in verband gebracht, toonen wel aan, dat het bewustzijn van den werkelijken aard van den berg was verdwenen.

Over de wateren des doods (of de zee der onderwereld) moet nu Gilgameš heen; de Babylonische Noah woont aan de oostzijde. Nu treft ons een interessante bijzonderheid: Sabitu geeft aan Gilgameš den raad, in de boot van den schipper van Utnapištim, den zondvloedheros, te stappen en met hem over te steken (J. 10, col. 2.28 en col. 3.1 vgg.; U. 10.78 en 101 vgg.) Onmiddellijk te voren had zij gezegd, dat alleen de zonnegod die reis kon maken. Onze gevolgtrekking is, dat de schipper van den zondvloedheros met den zonnegod nauw verbonden — zoo niet identiek — moet zijn. Daar de schipper, die volgens het zondvloedbericht ook de schipper van de ark is, van zijn meester niet gescheiden kan worden, geldt de gevolgtrekking ook voor den zondvloedheros: beiden moeten lichtheroën zijn van het type van Šamaš, den zonnegod; zij hebben zich over de wateren des doods, of over de zondvloedwateren, gered. M. a. w.: gelijk de zonnegod hebben zij den dood overwonnen — juist het doel dat Gilgameš nastreeft.

Daardoor komt de zondvloedmythe in een eenigszins nieuw licht te staan. Het zondvloedwater met het onderaardsch water des doods verbonden: blijkbaar moeten de kosmographische voorstellingen der ouden ons de zondvloedmythe helpen verklaren.

Het onderaardsch water, in Babylonië gewoonlijk Apsu geheeten, is met het scheppings- (of chaos-) water — ook Apsu genoemd — identiek. Volgens het epos reist de zon iederen nacht over het water heen, om 's morgens tot nieuw leven op te gaan [1]); maar het is bekend dat de opgang van het licht

1) Babylonische afbeelding van de zon uit de wateren opgaande: Lajard, Mithra, pl. 31.7 (en 4).

iederen morgen, mythologisch beschouwd, niet verschilt van de schepping des lichts uit de chaos-wateren in den beginne der tijden. Water en duisternis waren in den beginne [1]), en zijn iederen nacht, de elementen van den dood, — een dood evenwel, die de kiem des levens blijkt te bevatten [2]). Ook volgens Egyptische voorstelling gaat de zon iederen morgen uit dezelfde wateren (Nun) als bij de schepping op; en de Egyptische kosmogonische ogdoade bestaat uit wezens, die zoowel water als duisternis (nacht) vertegenwoordigen.

En nu de zondvloedwateren. Het is iets meer dan een willekeurige vergelijking, wanneer men zegt, dat het chaos-water (dus het water van het doodenrijk in den beginne) alles bedekt gelijk een geweldige overstrooming, een vernielende zondvloed. De Egyptenaren noemden de overstrooming van den Nijl, die het land doet verdwijnen, met denzelfden naam als het chaos-water (Nun); bij de daling van het overstroomingswater komt de aarde te voorschijn — zij wordt, m. a. w., ieder jaar opnieuw geschapen. Dat zijn de wateren des doods, die toch — anders beschouwd — evenzeer levenswateren kunnen heeten, en inderdaad zoo heeten. Laat mij er bij voegen dat in de Egyptische zondvloedmythe (veel minder bekend dan de Babylonische) het water van den vloed gelijk gesteld is zoowel met het overstroomingswater van den Nijl als met het chaoswater. De volgende woorden zijn in den mond van den god Tum gelegd: „Vervolgens wil ik alles vernielen wat ik schiep; de aarde zal door overstrooming [3]) tot het chaoswater

---

1) Berosos: *τὸ πᾶν σκότος καὶ ὕδωρ.*

2) Apsu als het water des doods: volg. het scheppingsbericht is Apsu de aartsvijand der goden, door Ea overwonnen; En. eliš 2.55. Zie King, Tablets of Creation, I ad l.c., en pag. XXXVII—XL. Apsu als levenswater: passim. Vgl. dat Siduri-Sabitu, die bij de wateren der onderwereld en des doods woont, toch šedu balaṭi, „Schutzgeist des Lebens", is: Šurpu 2.173. — Zoowel de „wateren des doods", waar Sabitu „op den troon der zee" zit, als de Apsu-wateren zijn met wijsheid verbonden: Sabitu is de godin der wijsheid (Šurpu 2.172), Apsu is „huis der wijsheid" (bit nimeki, Šurpu 2.150). De identiteit van het water des doods en Apsu is zeker.

3) Een naam van de Nijl-overstrooming is gebruikt.

(Nun) worden, gelijk zij in den beginne was" [1]). In Babylonië, waar de jaarlijksche overstrooming der twee rivieren met die van den Nijl overeenkomt [2]), moet dezelfde vergelijking voor de hand hebben gelegen. Inderdaad wordt, zooals wij straks zullen zien, op een plaats in de 11de tafel het zondvloedwater „Apsu" (onderaardsch water en chaos) genoemd.

Dus: 1° de scheppingswateren in den beginne; 2° de jaarlijksche overstroomingswateren (ook in Babylonië bekend); 3° de dagelijksche (of eigenlijk nachtelijke) wateren waaruit de zon 's morgens opgaat; alle drie zijn mythologisch van elkander onafscheidbaar en met het zondvloedwater in verband gedacht; alle zijn ook met de scheppingsmythe verbonden.

Aan den overkant van de wateren des doods ontmoet nu Gilgameš eindelijk Utnapištim, die in den kring der goden het eeuwige leven heeft gevonden. De plaats moet met den wondertuin der goden (tafel 9) in het verre Oosten gelijk staan, den tuin met de vruchten der onsterfelijkheid. Op de vraag van Gilgameš: „hoe hebt Gij het leven gevonden (of gezien)?" antwoordt dan Utnapištim met over den zondvloed en over zijne redding in de ark, onder de leiding van zijn schipper, uitvoerig te vertellen. Dit bericht stemt, gelijk bekend is, met het bijbelsche zoo nauw overeen, dat alle twijfel aan historischen samenhang uitgesloten is. Wij hebben ons evenwel daarbij niet op te houden; het is ons alleen om de plaats en de rol van het bericht in het epos te doen.

Gelijk uit het voorafgaande blijkt, is dan, naar mijne meening, het zondvloedverhaal van het epos als een derde bericht te beschouwen van de reis van den lichtgod door het doodenrijk, het bericht van de reis eerst door den aardberg, en daarna over de wateren des doods. Ik geloof dat die opvatting door bijzonderheden van het verhaal zelf gesteund en nader toegelicht wordt.

Vooreerst: de zondvloedwateren zijn „Apsu" genoemd (11.42),

---

[1]) Pr m hrw 175.16 (bij Naville en in pap. Ani). Zie Naville Proceedings 26 (1904) pag. 289.

[2]) Ed. Meyer, Gesch. des Alt. I § 359.

de gewone naam zoowel van de onderaardsche wateren als van den chaos vóór de schepping. Dat die naam niet min of meer toevalligerwijze hier voorkomt, blijkt uit het onlangs gepubliceerde Nippur-fragment [1]), veel ouder dan de Assurbanipal-redactie van het epos. Volgens dat fragment is het de god Ea, die den vloed zendt: „De wateren van Ea overstroomen het land." Maar Ea is juist de god van Apsu. De gelijkstelling van het zondvloedwater met het onderwereldsche water des doods en met het scheppingswater (chaos) wordt daardoor nader bevestigd. Er kan bijgevoegd worden, dat in het Sumerisch „zondvloed" door teekens geschreven kan worden, wier woordelijke vertaling is „water van het schip van den zonsondergang" (A-MÁ-TU).

Dan: de bouw van de ark is onmiddellijk vóór zonsondergang gereed (11.77), en het is de zonnegod die het sein geeft, dat Utnapištim met de zijnen aan boord moet gaan (11.87); 's avonds begint de regen te vallen (11.88 en 91), en herhaaldelijk is van de volkomen duisternis tijdens het stijgen der wateren sprake (11.46, 88, 91, 107 en 112 vg.), terwijl het licht verschijnt zoodra de vloed ophoudt (11.133 en 136). Het strookt met de voorstelling van de nachtreis van den zonnegod [2]).

Eindelijk de interessante trek, dat de redding van Utnapištim in zijn ark op twee plaatsen (11.10 en 195) „het mysterie der goden," en op een derde plaats (11.9) „een verborgenheid" is genoemd. Waarom „mysterie"? ik weet geen andere verklaring dan de voor de hand liggende, dat bij de redding uit den zondvloed inderdaad het typische mysterie zich voltrekt: de spontane opgang van leven uit dood, die in de oudheid óf met de herleving der vegetatie, óf met den dagelijkschen opgang van het licht in verband werd gedacht. Hier

---

1) Langdon, Proceedings 36 (1914), 256 vg.

2) Daarentegen is de uitdrukking mimmu šeri ina namari, „sobald etwas vom Morgen aufleuchtete" (11.97), in dit epos niet anders dan de stereotiepe inleiding van een nieuw gedeelte van den tekst; zoo taf. 2 col. 5.44; ook taf. 11.48.

valt alleen aan het laatste te denken [1]. Gilgameš vraagt de verschillende bewakers (of kenners) van het doodenrijk, hoe hij den dood moet overwinnen (dus het mysterie); tot driemaal toe, de derde maal uit den mond van Utnapištim, krijgt hij te hooren, hoe de lichtgod zich door den dood (den aardberg, de wateren des doods, de zondvloedwateren) weet te redden. — Een veel gebruikte bijnaam van Utnapištim, den zondvloedheros, is de „hoog-wijze" (Ξίσουθρος bij Berosos): wij weten niet dat hij andere wijsheid bezat, dan dat hij in het geheim van de opstanding uit den dood was ingewijd. Maar dat is dan ook, volgens de ouden, de wijsheid bij uitnemendheid [2]. Terecht zoekt Gilgameš bij hem inlichting over „dood en leven", zooals het epos het uitdrukt. De zonnegod die den weg door het doodenrijk wandelt, kent dood en leven, en niemand anders dan de zonnegod bezit dat inzicht — weer volgens de uitspraak van ons gedicht. Utnapištim moet dus die god zijn.

Ook Gilgameš heeft nu de verborgen wegen bewandeld en daardoor het mysterie feitelijk leeren kennen. Dat geeft ons de verklaring van den aanhef van het epos. Tusschen de lacunes lezen wij daar: „(Gilgameš) die alles zag en leerde kennen, die in de diepten (?) der wijsheid (doordrong), die het verborgene en geheimzinnige aanschouwde, die den verren weg wandelde...." Zoo is ook hij de ingewijde en de wijze, in denzelfden zin als Utnapištim. Het is geen toeval dat hij de zoon van Utnapištim heet. Toch blijft hij, althans ten deele, mensch: den dood ontgaat hij niet.

---

1) De mededeeling die Utnapištim later aan Gilgameš doet omtrent het levenskruid is ook „een verborgenheid" (11. 282). Daar is dus het mysterie van het absolute leven met de vegetatie in verband gedacht.

2) Ook de schipper van Utnapištim draagt een dergelijken naam: „Geheimenis van den god van het Westen", Puzur-Amurri. Mogelijk is ook de vertaling: „Geheimenis van den god van den grooten berg" (den aardberg). Zijn tweede naam in het epos is: „De Dienaar van Ea", Uršanabi, waarbij wij ons herinneren, dat ook Utnapištim de bijzondere dienaar en beschermeling is van Ea, den god der onderwereldsche wateren en der wijsheid.

Om deze redenen meen ik, dat het zondvloedverhaal inderdaad in organisch verband met het hoofdmotief van het epos staat. Het is niet, zoals men heeft gemeend, een losse episode, maar een antwoord op de vraag naar „dood en leven'', en wel in verband met de voorstelling van den lichtgod die den dood overwint.

GEWONE VERGADERING

DER

AFDEELING
TAAL-, LETTER-, GESCHIEDKUNDIGE EN WIJSGEERIGE WETENSCHAPPEN.

GEHOUDEN DEN 13en SEPTEMBER 1915.

Tegenwoordig de Heeren: CHANTEPIE DE LA SAUSSAYE, Voorzitter, VAN DE SANDE BAKHUYZEN, H. KERN, QUACK, FOCKEMA ANDREAE, VERDAM, DE BEAUFORT, DE LOUTER, SYMONS, S. MULLER FZN., SNOUCK HURGRONJE, VAN RIEMSDIJK, HOUTSMA, KLUYVER, BLOK, CALAND, BOISSEVAIN, HEYMANS, HESSELING, HARTMAN, DE GROOT, BREDIUS, NABER, TE WINKEL, JONKER, KRISTENSEN, VAN VOLLENHOVEN, VÜRTHEIM, VAN GELDER, J. H. KERN, DRUCKER, JUYNBOLL, KERNKAMP, VOGEL en KUIPER, waarn. Secretaris; voorts de Correspondent VAN RONKEL.

Daar, tengevolge van het overlijden van den Heer Karsten het Secretariaat vaceert, fungeert op verzoek van den Voorzitter de Onder-voorzitter, de Heer Kuiper, als Secretaris.

De notulen der vorige vergadering worden gelezen en goedgekeurd.

Ingekomen zijn berichten van het overlijden van den Heer Karsten Lid en Secretaris en van den Heer S. Muller Hzn. Lid der Afdeeling. Beide berichten zijn van wege de Afdeeling met brieven van rouwbeklag beantwoord.

Eveneens is een brief van rouwbeklag verzonden aan de nagelaten betrekkingen van het rustend lid W. P. Groeneveldt en aan de familie van het buitenl Lid Heinrich Brunner, op welk laatste schrijven een betuiging van dank is ingekomen van Dr. Arnold Brunner te Berlijn.

Betuigingen van deelneming in het verlies dat de Akademie lijdt door het overlijden van den Heer Karsten zijn ontvangen van de buitenlandsche Leden U. v. Wilamowitz-Möllendorff te Berlijn en Richard Schröder te Heidelberg.

De Voorzitter wijdt aan de nagedachtenis der gestorven Leden woorden van hartelijke waardeering en herdenkt daarbij met name de talrijke verdiensten van den Heer Karsten, die zoovele jaren als Secretaris de Afdeeling heeft gediend en tot in zijne laatste jaren toe met onverminderden ijver voor hare wetenschappelijke belangen heeft gewerkt. Hij wijst voorts op het verlies dat de Akademie lijdt door het heengaan van den voortreflijken historicus S. Muller Hzn., gedenkt de beteekenis van den Heer Groeneveldt voor de Indologische en Chineesche studiën en de met eere bekende rechtshistorische studie van Heinrich Brunner.

Voorts is ingekomen:

a. Schrijven van den Markies A. de Gregorio, president van de Società Siciliana di Scienze naturali te Palermo, ter begeleiding van eene gedrukte missive, in welke hij de buitenlandsche maatschappijen en bijzondere personen opwekt om hunne krachten in te spannen tot bevordering van een duurzamen vrede. — Ter visie voor de Leden.

b. Bericht van de Heeren Bavinck en Woltjer dat zij verhinderd zijn de zitting bij te wonen.

c. Twee verzen voor den wedstrijd van het Hoeufftiaansche Legaat:

een getiteld *Nicus* onder de zinspreuk *Pro patria dulce mori*;

een getiteld *Eles* onder het motto *Deorum Manium jura sancta sunto.*

Na de behandeling der ingekomen stukken geeft de Voorzitter het woord aan den Heer Kristensen tot het houden zijner bijdrage *over de viering der Osiris-mysteriën.*

De Osiris-mysteriën waren, volgens Spreker, de dramatische voorstelling — met sacramenteele uitwerking — van den dood en de opstanding van Osiris. In het tempel-atelier, „het goudhuis", maakt de „heer van het mysterie" het beeld van den gestorven god van vegetatie met het doel om zijne opstanding uit den dood te verwerkelijken. „Goudhuis" blijkt ook doodenrijk te beteekenen. De ritueele „opploeging der aarde" werd opgevat als het graven van het graf van den god, die dan als koren gezaaid werd. Osiris toch is vooral een god van universeel karakter; „het huis Sjentit", waar de mysteriën gevierd werden, beteekent hemelgewelf; de god is in „de groote moeder der goden", de hemelgodin, begraven, en als „heer van het heelal" opgevat. Zijn opstanding was zijn overwinning op den vijand, den dood, en werd door funeraire wedstrijden voorgesteld. Het bericht van Herodotus over den ritueelen strijd te Papremis onderstelt een mysteriën-cultus gelijk die van Osiris. Een symbool van de overwinning van Osiris was de krans, gevlochten uit bladeren van den boom van den verrezen god van vegetatie. Ingewijd in de mysteriën werd men o. a. door zijn eigen begrafenis in beeld uit te voeren.

De Voorzitter brengt den Spreker dank en vraagt of hij bereid is zijne bijdrage af te staan voor de *Verslagen en Mededeelingen.*

Spreker verklaart zich hiertoe bereid.

Bij de rondvraag biedt de Heer H. Kern voor de bibliotheek aan het derde deel zijner *Verspreide Geschriften,* en ter uitgave in de werken der Akademie het manuscript van een door hem geschreven werk getiteld: *Toevoegselen op het woordenboek van Childers,* eerste gedeelte. Binnen niet te langen tijd hoopt de Heer Kern dit door een tweede deel ter voltooiing te doen volgen.

De Voorzitter brengt den Heer Kern onder warme instemming der Vergadering dank voor deze belangrijke bijdrage en wenscht hem succes toe met de voortzetting van zijnen arbeid.

De Heer Caland biedt aan voor de bibliotheek het X^e deel der Werken uitgegeven door de Linschoten-Vereeniging zijnde „de open deure tot het verborgen heidendom" door Abraham Rogerius, door hem van toelichting en aanteekeningen voorzien. Ook aan den Heer Caland brengt de Voorzitter dank.

Hierna wordt de vergadering gesloten.

OVER DE VIERING DER OSIRIS-MYSTERIËN.

BIJDRAGE VAN DEN HEER

W. B. KRISTENSEN.

Het is bekend dat op verschillende plaatsen in het Oude Testament en in de literatuur der klassieke volken de wijsheid der Egyptenaren hooglijk wordt geprezen. Met de Egyptische beschaving zijn de Grieken, over Creta heen, van zeer oude tijden af aan in aanraking geweest, en het schijnt dat zij, voornamelijk in godsdienstig opzicht, ook den invloed daarvan hebben ondergaan. De bewondering, die Herodotus voor den Egyptischen godsdienst toont, kan moeilijk als louter individueele opvatting gelden; zij onderstelt veeleer een waardeering die reeds in wijde kringen ingang heeft gevonden. Het waren blijkbaar vooral de mysteriën-denkbeelden en praktijken die de aandacht van Grieken en andere volken trokken, en die oorzaak waren, dat de roem der Egyptische wijsheid tot in het verre Westen en Noorden doordrong en na den ondergang der Egyptische beschaving in de overlevering bleef voortleven.

Het spreekt vanzelf, dat de eerste egyptologen, nog geen honderd jaar geleden, sterk onder den indruk verkeerden van zoo eerbiedwaardige en eenstemmige getuigenissen omtrent de waarde en het karakter van den Egyptischen godsdienst. En het kan ons niet verwonderen dat zij, bereid als zij waren om de beroemde wijsheid in de nieuw ontdekte teksten en afbeeldingen terug te vinden, niet zelden met al te groote phantasie mystieke diepzinnigheden uit de documenten haalden. Dat de reactie daarop niet kon uitblijven was te verwachten. Maar het

is te betreuren, dat die reactie op hare beurt tot het uiterste overging. Gedurende de laatste tientallen jaren der vorige eeuw nam bij sommige geleerden de scepsis tegenover het symbolische en mystieke karakter van den Egyptischen godsdienst een even oncritischen vorm aan als het geloof hunner voorgangers. Telkens kregen wij nu te hooren, dat wij ons de geestelijke toestanden der Egyptenaren niet eenvoudig genoeg konden voorstellen; wat diepzinnig leek te zijn was gekunstelde priestertaal, die onze ernstige belangstelling nauwelijks verdient. De aandacht werd in hooge mate van de — bovendien zoo moeilijk te begrijpen — godsdienstige teksten afgeleid; de beste krachten richtten zich op philologisch, historisch en archaeologisch onderzoek. Met welke groote resultaten is algemeen bekend.

Er kan geen twijfel zijn, dat deze houding tegenover de priesterlijke wijsheid van Egypte tegenwoordig minder instemming vindt, en dat de Egyptische godsdienst gaandeweg het onderwerp wordt van studie in echt historischen geest. De nieuwe uitgave van de piramideteksten, het groot aangelegde werk van Kurt Sethe, en in het algemeen de betere kennis van de toestanden tijdens het Oude Rijk, ons door de opgravingen geworden, heeft daartoe veel bijgedragen. Geleerden als Moret en Breasted kondigen een nieuwen tijd aan in de studie van den Egyptischen godsdienst; maar ook andere namen zijn te noemen ten bewijze van een nieuwe belangstelling in deze onderwerpen en van een nieuwe houding daartegenover aangenomen.

Toch valt niet te ontkennen, dat de Egyptische godsdienst, ondanks allen voortreffelijken arbeid, nog in velerlei opzicht een onontgonnen terrein blijft. Dat geldt — het spreekt wel bijna vanzelf — in bijzondere mate de voorstellingen en praktijken in verband met den mysteriën-cultus, die hier een centrale plaats inneemt. Het is waar, dat wij over de Egyptische mysteriën heel wat beter ingelicht zijn dan over de Grieksche (b. v. de Eleusinische), zoowel ten opzichte van het uitwendige apparaat als van de leidende gedachten en gevoelens. Maar dat zegt nog niet bijzonder veel. Het Egyptische mate-

riaal is in overvloed aanwezig, maar zeer vele bijzonderheden blijven voorloopig aan elke poging tot verklaring weerstand bieden. De tijd is nog niet gekomen om overzichten te leveren. Wat ons te doen staat is, met opzettelijke terzijdestelling van allerlei duistere punten, alleen daar door te dringen, waar vaste grond is te vinden, bouwstoffen in orde te brengen voor de samenstelling van het geheel. Ik zou in het volgende in die richting een bescheiden poging willen doen, en enkele, eenigszins losstaande, onderwerpen trachten toe te lichten, onderwerpen die toch, naar ik meen, ons het karakter van de Egyptische mysteriën kunnen helpen begrijpen.

In acht korte hoofdstukken vertelt Plutarchus de mythe van Osiris. De meeste daar vermelde trekken vinden wij in de Egyptische teksten terug, zelfs in de piramideteksten, dus omstreeks 2500 v. Chr. Enkele punten, die voor het vervolg van beteekenis zijn, breng ik in herinnering.

Osiris is de zoon van hemel en aarde. Hij wordt koning in Egypte en treedt daar als beschavingsheros op, leert het volk den landbouw, geeft wetten, enz. Zijn broeder Set is hem vijandig gezind, lokt hem in een hinderlaag en doodt hem. De kist met het lijk van den god zet hij in den Nijl, die ze naar zee brengt; zij spoelt bij Byblos aan wal. Daar groeit in korten tijd een tamarisk om de kist heen en bedekt ze geheel en al met hare takken en bladeren. Intusschen zwerft Isis, zuster en gemalin van Osiris, overal rond om het lijk te vinden; komt eindelijk naar Byblos, krijgt de kist in haar bezit en jammert over den gestorven god. Naar Egypte teruggekeerd ontvangt zij op miraculeuze wijze bij het lijk van Osiris haren zoon Horus, die te Buto (N.-W. Delta) opgroeit. Maar Set slaagt er in zich van het lichaam van den god meester te maken, snijdt het in 14 stukken en verstrooit die. Isis gaat ze zoeken en begraaft de ledematen waar ze gevonden worden. Daarna trekt Horus ten strijde tegen Set, overwint hem en wreekt zijn vader. Dat volgens Egyptische opvatting deze Horus niemand anders is dan de verrezen Osiris zelf, ligt voor de hand. De god die in zijn dood een zoon teelt, is

de god die de kracht bezit om zich zelven uit den dood te doen verrijzen.

Er zijn waarschijnlijk weinig mythen bekend, die met practischen godsdienst zoo nauw verbonden waren als deze mythe van Osiris en Set. Het is een bij uitstek cultische mythe, een bericht waarvan wij weten dat het, van de oudste historische tijden af aan, niet alleen verteld werd, maar ook — en vooral — in beeld werd gebracht en bij het groote Osiris-feest afgespeeld. Deze heilige spelen waren de mysteriën [1]). De mythe van Osiris is in hoofdzaak het bericht van, of de tekst op, de mysteriehandelingen, de sacramenten, die ten doel hadden den dood en de opstanding van den god steeds opnieuw te doen geschieden. Want van dien goddelijken dood hing, volgens Egyptisch geloof, het onsterfelijk leven van mensch en wereld af. De mysteriën zijn in de eerste plaats practische godsdienst, niet bespiegelingen of leerstukken; zij zijn handelingen met magische, sacramenteele uitwerking. Maar wel blijkt, dat deze cultische handelingen soms van merkwaardig diepe bespiegeling getuigen, en van een gevoel dat de kracht en de innigheid bezat van een elementair levensgevoel.

De mysteriën werden in een groot aantal Egyptische steden gevierd, waarvan twee blijkbaar de leiding hadden, Busiris in de midden-Delta en Abydos in midden-Egypte. De piramideteksten bevatten op de mysteriën talrijke zinspelingen; terwijl de Palermo-steen en nog oudere documenten bewijzen, dat zij waarschijnlijk reeds in voorhistorischen tijd bestonden [2]). Maar hoe verder wij in de geschiedenis afdalen, des te precieser en uitvoeriger worden de berichten. Abydos-steles, dodenboekteksten en andere funeraire documenten uit het Middel-Rijk en later, maar vooral de jongste bronnen, de groote inscripties en afbeeldingen in de tempels te Dendera, Edfu en Philae uit de eerste eeuwen vóór het begin onzer jaartelling, geven zoo gedetailleerde inlichtingen omtrent de heilige handelingen, dat

[1]) Vgl. Herod. 2. 171: op het meer te Saïs stellen zij τὰ πάθεα van den god voor, τὰ καλέουσι μυστήρια.

[2]) Sethe, Untersuchungen III p. 138.

van mysterie, in den zin van geheime leer, geen sprake meer kan zijn. Wanneer dan toch blijkt, dat geheimhouding van de ceremoniën en werkzaamheden dikwijls aanbevolen wordt, is dat waarschijnlijk hoofdzakelijk te verklaren uit het gevoel van de feitelijke onuitspreekbaarheid van het wonder, dat eens is gebeurd en door het sacrament opnieuw wordt verwerkelijkt. De verklaarbare schroom, waarmede de mysterieuze handeling wordt verricht, legt vanzelf het zwijgen op. Waar Herodotus over de mysteriën spreekt, wil hij den heiligen naam van Osiris niet noemen [1]); ook in de opschriften is die naam vaak alleen aangeduid („de god", „deze groote god"). Natuurlijk niet omdat zijn naam onbekend moest blijven: iedereen kende hem. Maar omdat het mysterie van den stervenden en herlevenden god inderdaad als mysterie werd gevoeld en dan ook onuitspreekbaar geacht. Opmerkelijk is in dit verband, dat de Egyptische teksten den dood van Osiris met het gewone woord voor „dood", zoover ik weet, nooit noemen. Steeds neemt men zijn toevlucht tot min of meer duistere omschrijvingen. Immers, het woord „dood" zou een onjuiste voorstelling geven van wat met den god werkelijk is gebeurd. De goddelijke dood beteekent het spontane leven. Maar geen woord van de Egyptische taal, trouwens ook niet van andere talen, kan dat uitdrukken. Wat met den god gebeurt blijft geheim; niemand spreekt het uit.

Een belangrijk punt van overeenkomst tusschen de Egyptische en Grieksche mysteriën is de nauwe samenhang, waarin beide met de verschijnselen der vegetatie staan. In Egypte komt dat nog duidelijker uit dan in Griekenland; de uitvoerige beschrijving in den tempel te Dendera [2]) van het feest, dat van 12 tot 30 Choiak werd gevierd, is in dat opzicht bijzonder leerrijk. Volgens dien tekst begint men op een der eerste dagen van het feest, den sterfdag van Osiris, het beeld van den gestorven god te vervaardigen. Het is gemaakt uit een deeg bestaande uit vruchtbare aarde met verschillende soorten

---

[1]) Herod. 2. 132 en 170.

[2]) Mariette, Denderah IV pl. 35—39; Victor Loret in Rec. de Trav. 3—5 (1882—1884).

van graan gemengd; vruchten, wierook en water, ook fijn gemalen kostbare steenen zijn er bij gevoegd: zoo duidelijk mogelijk blijkt dat het lichaam van den god der vegetatie wordt tot stand gebracht. Aan het deeg geeft men, weer met duidelijke symboliek, eerst den vorm van een ei [1]), dat vervolgens in den gietvorm van den god wordt gelegd; zoo is een mummiebeeld van Osiris, omtrent een halve meter hoog, verkregen. Dit beeld van den gestorven god was waarschijnlijk ithyphallisch, om zijn leven-verwekkende kracht in den dood aan te duiden; er zijn in de musea vele Osirisbeelden van dien vorm, en die overigens aan de Dendera-beschrijving geheel beantwoorden. Aan het beeld verricht men nu de gewone funeraire ceremoniën, wikkelt het in mummielinnen, enz., en begraaft het, eerst in de hemelgodin Nut, — ik kom daarop straks terug —, dan definitief in het graf van Osiris. Op dezelfde wijze zijn de verschillende ledematen van den door Set verscheurden god uit deeg nagebootst en met funeraire ceremoniën behandeld. Zoo wordt dit gedeelte van de Osirismythe, het stuksnijden en de begrafenis van zijn lichaam, ieder jaar opnieuw tot werkelijkheid gemaakt.

Het Osirisbeeld op deze wijze verkregen heet in het Denderaopschrift een „mysterie" (*št*,) [2]). Natuurlijk dacht men daarbij aan de kracht, die het beeld bezit om als sacrament te kunnen dienen, d. w. z. om den dood en de opstanding van den god te kunnen realiseeren. Vooral toch is de werkzaamheid van hen, die het beeld vervaardigen, „mysterie" genoemd [3]). Het maken door menschenhanden van het sacrament is dan als een handeling gevoeld, die eigenlijk buiten en boven menschelijke kracht uitgaat. Wie het doet, moet in het bezit zijn van de goddelijke kracht, die het wonder doet gebeuren; hij moet het mysterie kennen. Zoo is de titel te verklaren die van de oudste tijden af aan herhaaldelijk wordt aangetroffen: „heer van het mysterie". Hij beteekent namelijk iemand, die in de werkplaats

---

[1]) Dend. col. 34, 121, 136.

[2]) Dend. col. 25; Rec. 3 p. 50.

[3]) Schäfer, Mysteriën des Osiris, p. 15. Dendera col. 31 = Recueil 3. 52.

van den tempel belast is met de schijnbaar bescheiden taak, de heilige beelden te vormen of te herstellen. Op een stele te Leiden leest men: „Ik werd in de werkplaats binnengeleid om de standbeelden van alle goden te vervaardigen,.... want ik was een heer van het mysterie" [1]). In verband daarmee staat waarschijnlijk ook de in het oude rijk zeer gewone titel: „heer van het mysterie van het huis Duat" [2]). „Het huis Duat" was de naam van een bepaald vertrek van het paleis en van den met het paleis zoo nauw verbonden tempel. Het is bekend, dat een aantal tempelvertrekken naar kosmische lokaliteiten zijn genoemd. En dat is met „het huis Duat" stellig het geval, want Duat is een der meest bekende Egyptische namen van het doodenrijk. Daarbij komt, dat „het huis Duat", als tempelvertrek, volgens talrijke teksten de plaats is van het zoog. ka-beeld („levensbeeld") van den koning [3]), dat met het Osirisbeeldje is te vergelijken. De genoemde titel beteekent dan: hij die het mysterie *van het doodenrijk* kent, of daarin ingewijd is. Hij alleen is bevoegd, en in staat het heilige beeld te maken, dat het leven van Osiris verwerkelijkt, en wel omdat alleen in het doodenrijk de kracht zetelt, die tot opstanding leidt, de kracht die in het sacramentbeeld van den god aanwezig moet zijn.

Dat dit beeld eigenlijk in het doodenrijk vervaardigd moet worden, blijkt ook uit andere gegevens. De gewone naam van het tempelatelier, dat voor de handeling diende, was niet „huis van Duat" maar „Goudhuis", natuurlijk omdat daar met edele metalen en gesteenten werd gewerkt [4]). Men spreekt van het „mysterie van het Goudhuis" [5]), en het is de „heer van het

---

[1]) Schäfer, op. cit., p. 15. 3.

[2]) De plaatsen in Mariette, Mastabas, geeft Moret, Royauté p. 226. 5,

[3]) Zie daarover Moret, op. cit., p. 224—233. De opmerkingen van H. Kees in Recueil de Trav. 36 (1914) laten het betoog van Moret in hoofdzaak onaangetast.

[4]) Welke beteekenis in den cultus bovendien aan „goud" werd gegeven kan hier in het midden worden gelaten.

[5]) Naville, Theb. Todtenb., Einleitung p. 50.

mysterie", die daarvan het hoofd is [1]). Maar nu blijkt, dat „Goudhuis" ook een andere beteekenis heeft. In de koningsgraven te Biban-el-Moluk is het de naam van de eigenlijke grafkamer van den koning; en de Osiris- (of Sokaris-) graven in verschillende steden heeten ook „Goudhuizen" [2]). Ook voorstellingen op mummiekisten van het Nieuwe Rijk toonen aan, dat „Goudhuis" met „doodenrijk" kan gelijkstaan [3]). M. a. w.: het godenbeeld wordt in een tempelatelier vervaardigd, dat de beteekenis van „graf" of „doodenrijk" kan hebben. Het mysterie van deze werkplaats is blijkbaar het mysterie van het doodenrijk. Ingewijd in het mysterie was hij, die het goddelijk leven in den dood, d. w. z. de verrijzenis uit den dood, kende [4]).

Het Osirisbeeld, voor de viering der mysteriën vervaardigd, stelde den god der vegetatie voor. Dat het koren, in de aarde gelegd (of begraven), tot nieuw leven opgroeit, was voor de ouden geen vanzelfsprekend gebeuren, gelijk het voor ons hedendaagsche menschen, die het godsdienstig natuurgevoel grootendeels hebben verloren, schijnt te zijn. Men voelde, duidelijker dan het ons mogelijk is, dat ondoorgrondelijke, goddelijke krachten daarbij werkzaam waren. Talrijk zijn de ceremoniën in verband met Osiris den god van het koren verricht; bij de beschrijvingen van de mysteriën vallen zij het eerst in het oog. Het is daarom niet te verwonderen, dat verschillende geleerden, waaronder Frazer, bijna uitsluitend

---

[1]) Schäfer, Mysterien p. 15.

[2]) Brugsch, Dict. Géogr. 320—323. Verder Dend. col. 58 vg.; Rec. 4. 23. Dend. IV pl. 75, r. 35 vg.

[3]) De gebalsemde Horus met de witte kroon (= Sokaris) staat op het teeken „Goudhuis", b. v. Leiden M. 24 en 28. Ook Nut (als godin van het doodenrijk) op hetzelfde teeken, Leiden M. 62.

[4]) „Goudhuis" was verder de naam van het geboortevertrek in den Apet-tempel te Karnak (Rochemonteix, Bibl. Egypt. III p. 289), een toepassing van het denkbeeld die geheel in de lijn ligt van het reeds genoemde. Dat de „geboorte" van den god zijn spontane verrijzenis beteekent, heeft in den mysteriëncultus een zeer eigenaardige uitdrukking gekregen: zie beneden, over het feest te Papremis. Het werkwoord *msj* beteekent, behalve „baren", ook: het heilige beeld „maken".

op deze gegevens hebben gelet. Toch zouden wij stellig ons in de gevoelens en voorstellingen, die aan de Osiris-vereering ten grondslag liggen, vergissen, indien wij meenden, dat de verschijnselen met de vegetatie verbonden als een op-zich-zelf-staand en afgesloten geheel werden beschouwd. Het leven der vegetatie verschilt in wezen niet van het leven elders; de ouden hebben dat zeer goed begrepen en hebben daaraan ook in den Osirisgodsdienst uiting gegeven. Op grond van historische data, dus afgezien van bespiegelingen over den oorsprong, kan met zekerheid gezegd worden, dat aan de Osiris-mysteriën steeds een ruimere beteekenis is gegeven, dan de vereering van den god der vegetatie zou doen vermoeden.

Plutarchus schrijft in zijn boek over Osiris: „De zaken waarover rouw wordt bedreven (bij het feest van den god) zijn vier in getal: eerst het minderen en binnen-zijn-oevers-treden van den Nijl; dan het onderdrukt worden van de noordenwinden door de geheele overheersching der zuidenwinden; ten derde het feit dat de dag korter wordt dan de nacht; ten slotte de ontblooting der aarde, die samenvalt met het kaal-worden der boomen, die op dien tijd hun bladeren laten vallen" [1]). Dan volgt een kort bericht over het maken van het Osiris-beeldje, waarbij wij nog te hooren krijgen, dat daaraan de vorm van een maansikkel wordt gegeven.

Al deze trekken vinden wij inderdaad in de Egyptische teksten terug. Osiris is niet alleen god der vegetatie, maar ook van de lucht (of den hemel), van den Nijl, van de zon, van de maan. En zonder twijfel was hij in al deze eigenschappen de god der mysteriën. Ik zal alleen op een enkel punt wijzen, om de waarschijnlijkheid daarvan te doen blijken.

Het gaat weer over een naam van het tempelvertrek van Osiris. In tal van teksten heet die localiteit „het huis *Sentet*", of „het huis van de godin *Sentet*". Alle Osiristempels (op een paar karakteristieke uitzonderingen na) hadden een „huis

[1]) Plut. de Is. et Os. c. 39. Vertaling van Prof. Hartman.

Sentet", waar men de mysteriën vierde. Wat zegt ons nu die naam?

Sentet komt in de piramideteksten als plaatsnaam voor. Maspero, de eenige die het vertaalt, geeft het door „labyrinth" weer, uitgaande van *šn* „omringen, ombuigen", en steunend op het determinatief (een spiraalvormige lijn)[1]. Waarschijnlijk heeft hij aan zijne vertaling geen al te groote beteekenis gehecht; want de Egyptische naam van het labyrinth aan den ingang van Fayoem is onbekend. Ik geloof dan ook, dat het woord een anderen en met de Osirisvoorstellingen nauwer verbonden inhoud had.

Het blijkt namelijk, dat Sentet in de piramideteksten steeds in verband staat met de hemelgodin Nut, de moeder van Osiris. Zij heet „de groote in het huis Sentet"[2], of „Nut in het huis Sentet"[3]. Zonder eenigen twijfel is het woord uit *šn* afgeleid (regelmatig fem. part.): „de gebogene". Dat past voortreffelijk als naam van Nut; herhaaldelijk is in de Egyptische afbeeldingen de hemelgodin voorgesteld als het hemelgewelf zelf, zich over de aarde heenbuigend, met de voeten aan den oostelijken horizon, terwijl zij met uitgestrekte armen de aarde in het Westen aanraakt. Het „huis van Sentet" zou dan wel het huis van de hemelgodin, d. w. z. het hemelgewelf, kunnen zijn. Het zal blijken dat het inderdaad zoo is, en dat de localiteit aan Osiris behoort.

Het beste bewijs daarvan leveren de inscripties op de steenen sarcophaag van den koning Teti (6de dyn., omstreeks 2500 v. Chr.). De kist is in bijna ongeschonden staat in de grafkamer der piramide gevonden en bevat zes korte opschriften, alle in den mond van de hemelgodin Nut gelegd[4]. Een daarvan is op het deksel gebeiteld, een ander onder op den bodem van de sarcophaag; twee aan de beide binnenzijden en twee aan het hoofd- en voeteneind. Dus de hemelgodin voorgesteld geheel rondom

---

[1]) Maspero, Les pyramides de Saqqara, p. 382 (Pepi II 672).
[2]) Pyr. 5.
[3]) Pyr. 1664 a.
[4]) Pyr. 1—5.

den gestorven koning of Osiris, die in de sarcophaag rust. Boven op het deksel leest men: „Nut de groote, glanzende, zegt: deze (dus de koning of Osiris) is mijn zoon, dien ik heb gebaard, de beminde uit mijn schoot voortgekomen; boven hem heb ik mijn plaats genomen". En haar naam is, blijkens een van de andere teksten: „Nut in het huis Sentet" (huis van de Gebogene). Er is geen twijfel, dat dit arrangement van Nut-teksten rondom den gestorven koning (Osiris) beteekent, dat de hemelgodin haren zoon omringt, omsluit, zoodat hij feitelijk in haar begraven is. Een formeele bevestiging daarvan vinden wij op een andere plaats in de piramideteksten. Tot den koning (dus Osiris) zijn de volgende woorden gericht: „Aan U is Uwe moeder Nut gegeven in haren naam van doodkist, en zij omvat U in haren naam van doodkist" [1]). De hemelgodin is dan inderdaad de doodkist van Osiris, en de Teti-sarcophaag werd als beeld van het hemelgewelf opgevat. Elders lezen wij: „Uwe moeder Nut omsluit U (*šn-tw!*) in (of tusschen) hare beide armen" [2]).

Naast de voorstelling, dat Osiris in de aarde is begraven (gelijk het koren), bestond dus de andere: zijn graf is het (nachtelijke) hemelgewelf, het huis Sentet, dat hem naar alle zijden omsluit [3]). De illustratie daarvan leveren afbeeldingen op de doodkisten uit het Nieuwe Rijk: in het deksel de hemelgodin geteekend, over den doode — onmiddellijk onder haar in de kist liggend — gebogen. Hij is dan, gelijk Osiris, in de groote moeder der goden begraven. Op een sarcophaag in Leiden staat daarbij de tekst: „Nut spreekt: O geliefde zoon Osiris N. N., Gij rust *in* mij; ik ben Uwe moeder die U beschermt". Ook vindt men geteekend: de mummie op de

---

[1]) Pyr. 616. De uitspraak bevat geen woordspeling. — Vgl. Pyr. 1094: „de kist van den hemel", die door den doode wordt geopend.

[2]) Pyr. 208 b. Vgl. 160 b: „Gij (Re-Tum, de alomvattende god) hebt den koning (Osiris) met Uwen arm omsloten (*šn*)".

[3]) Vgl. het feit dat Duat, naam van het doodenrijk, herhaaldelijk nachtelijke hemel beteekent. Het hemelgewelf (en de godin Nut) is volgens Egyptische voorstelling op zich zelf donker.

lijkbank uitgestrekt en Nut (als hemelgewelf) zich daar overheen buigend; het bijschrift luidt „Sentet" [1]).

Dit geeft ons tevens de verklaring van het determinatief, waarmede „het huis Sentet" in den Dendera-tekst is geschreven: Isis naar voren gebogen, of Isis met wijd uitgestrekte armen (in plaats van de spiraalvormige lijn in de piramideteksten). Het determinatief duidt dus de hemelgodin aan, die zich over den gestorven Osiris heenbuigt of dien omsluit. Dat Isis werkelijk in plaats van Nut kan treden, blijkt ten duidelijkste hieruit, dat een voor Isis zoo karakteristieke werkzaamheid als het verzamelen van de verstrooide ledematen van Osiris in den oudsten tijd evenzeer aan Nut wordt toegeschreven [2]). Ook heet Isis de „moeder van Osiris" [3]). Zij is dus Nut, de hemelgodin.

Uit een merkwaardige passage in den Dendera-tekst blijkt, dat de begrafenis van Osiris in de hemelgodin ook ritueel werd voorgesteld. Men moet, lezen wij, het gebalsemde beeld van den god op sykomorentakken neerleggen, en het daar 7 dagen laten liggen. Waarop onmiddellijk de verklaring volgt: „dat zijn de 7 dagen van het verblijf van Osiris in den schoot van zijn moeder Nut, toen zij van hem zwanger was. Een dag staat voor een maand: de sykomorentakken stellen Nut voor" (de sycomore is werkelijk de boom van Nut) [4]). Dus inderdaad een ritueele hemel-begrafenis. Opmerkelijk is de samenhang waarin daardoor de dood van Osiris met zijn geboorte komt te staan. Het is de mysteriëngedachte in nieuwen vorm: zijn graf is tegelijkertijd de plaats waar hij geboren wordt; het begraven-zijn is dat zijn moeder van hem zwanger is. Nut, die in dezen zin het „graf" is van Osiris, heet van de oudste tijden af aan: „het mysterie des hemels" [5]).

---

[1]) Kist in het Brit. Mus., n°. 6691.

[2]) Pyr. 827 vg. = 834 vg.

[3]) Pyr. 1873 b.

[4]) Dend. col. 97 vg. = Rec. 4. 33.

[5]) Pyr. 580 c. Zoo ook op sarcophagen waar zij in het deksel over den doode heen is afgebeeld.

Dat is dan de beteekenis van „het huis Sentet" of „huis van de godin Sentet" (= Nut of Isis), de localiteit waar de Choiak-mysteriën werden gevierd. Dit tempelvertrek stelt dus het hemel-graf van Osiris voor. Wij hebben dan eigenlijk alleen met een variant van dien naam te doen, wanneer wij lezen, dat in twee Egyptische steden het feest gevierd werd niet in Sentet, maar in — er staat een woord dat eenvoudig „graf" beteekent [1]). De overeenstemming van de denkbeelden betreffende „het huis Sentet" en het „goudhuis" (tempelatelier) valt in het oog; ook het „goudhuis" was het graf en het doodenrijk, maar tegelijkertijd de mysterieuze plaats van verrijzenis van den god, de plaats waar hij „geboren" werd, gelijk in Nut.

Terloops herinner ik hier aan een bekende plaats bij Herodotus: de dochter van Mykerinos werd begraven in een houten koe, die later te Saïs bij de jaarlijksche viering der Osiris-mysteriën plechtig werd rondgedragen [2]). Diodorus vertelt eenigszins hetzelfde van den gestorven Osiris [3]). Vooral de beschrijving die Herodotus van deze koe geeft toont duidelijk aan, dat bedoeld is de hemelkoe van Nut (of van Mehurt), uit Egyptische afbeeldingen overbekend. Ook in den Dendera-tekst komt zij voor als begraafplaats van Osiris [4]). De dochter van Mykerinos is dus in het hemelgraf van Osiris bijgezet.

Een verdere toepassing van deze cosmische bespiegelingen vinden wij in verband met de mysteriënkist van Osiris, de cista mystica, die zonder twijfel met de veel besproken kist in de Eleusinische mysteriën in verband staat. „Mysteriënkist", *ift šeta*, is, volgens den Choiak-tekst en andere documenten uit denzelfden tijd, de Egyptische naam van de doodkist van Osiris. Het vegetatiebeeld van den god werd daarin neergelegd. Dat de Egyptische „mysteriënkist" terecht zoo werd genoemd, behoeft na het gezegde geen verder betoog. Maar wel mag op

---

[1]) Dend. col. 29 = Rec. 3. 51.
[2]) Herod. 2. 129—132. Vgl. Plut., de Is. 39 en 52.
[3]) Diod. 1. 85.
[4]) Dend. col. 68 vg. = Rec. 4. 26.

de hoogst eigenaardige cosmische beteekenis, die men er aan toeschreef, gewezen worden. Zij heet namelijk ook „de kist der twee deelen der wereld", *itrtj*. Gewoonlijk dachten de Egyptenaren bij die uitdrukking aan het Zuiden en het Noorden. Maar een groot aantal plaatsen in de piramideteksten toonen aan, dat van die twee deelen het Zuiden met de aarde, en het Noorden met den hemel werd verbonden [1]). En het is zoogoed als zeker dat de „mysteriënkist" juist als kist van hemel en aarde *itrtj* heet.

Dit leid ik hieruit af, dat de Dendera-tekst van een dubbele begrafenis van Osiris spreekt, een hemel- en een aard-begrafenis, in den zin hierboven uiteengezet, terwijl daarbij stelselmatig een eigenaardig onderscheid wordt gemaakt tusschen boven- en beneden-localiteiten in verband met de begrafenis. De gegevens zijn de volgende.

De mysteriënkist (met het gebalsemde Osirisbeeld) legt men 7 dagen, van 24 tot 30 Choiak, op de sycomorentakken van de hemelgodin: dit graf heet het „boven-graf", of „boven-Duat" en bevindt zich in „boven-Busiris". Daarna heeft de definitieve begrafenis plaats. Op 30 Choiak brengt men namelijk de kist in het aard-graf in „beneden-Duat", een grot uit steen gemaakt en met 7 poorten, waar men (gelijk de nachtelijke zon) door de westelijke poort binnengaat en door de oostelijke uitgaat, „zonder te weten wat in de grot is". Bedoeld is dus het graf (of de grot) van de eigenlijke onderwereld [2]). De grot ligt onder den heiligen *ašd*-boom en heet ook de „goddelijke

---

[1]) Ik kan dat hier niet uitvoerig bespreken. Het is dezelfde verdeeling van het heelal als bij de typische tegenstelling van Set (aardgod) en Horus (hemelgod).

[2]) De plaatsen in den Dendera-tekst zijn: col. 78—81 (Rec. 4. 28 vg.); col. 128—132 (Rec. 5. 42); col. 76 vg. (Rec. 4. 32 vg.); col. 36 (Rec. 3. 53). De eerste plaats moet zoo worden vertaald: „Het boven-graf, waarin deze god dit jaar in boven-Busiris wordt gelegd, (een graf) dat met zilveren schijven (?) is versierd, is boven-Duat; wat daaronder is heet *ammaḫ-t*; ....den grooten god neerleggen in *ammaḫ-t*, de zaal van rust, uit steen gemaakt, daaronder". De beschrijving van dit beneden-graf uit steen volgt dan onmiddellijk en wordt „beneden-Duat" genoemd.

plaats" [1]); het graven daarvan geschiedt bij het „feest van de ophakking der aarde" [2]), ook genoemd „het groote mysterie van de ophakking der aarde" [3]), en gaat gepaard met het slachten van offerdieren [4]).

De mysterieuze naam van de doodkist van Osiris licht ons dus op treffende wijze over het cosmisch karakter van den god in. Dat een cosmische beteekenis aan aardsche plaatsen en voorwerpen wordt gegeven, is haast een stelsel in den Egyptischen godsdienst te noemen. Maar zeker zou het verkeerd zijn, als men daarin louter spelende phantasie of leege priesterlijke bespiegeling wilde zien. Het feit hangt nauw samen met den universeelen aard van de Egyptische goden, en is in echt godsdienstige opvatting gegrond. Osiris die in „de groote moeder der goden" [5]) zijn dood en leven vindt, is, evenzeer als de moeder, een alomvattende god. Hoe duidelijk men dat heeft gevoeld, mag verder uit twee korte teksten blijken.

Een hoofdstuk van den Dendera-tekst, met het opschrift „Kennis van alles wat in het huis Sentet is", somt de titels van den daar begraven god op. De eerste is duister („Horus die de scheiding der twee landen — of werelden — opent"). Maar daarna volgt: „de groote god van het doodenrijk, de heer des hemels, der aarde en der onderwereld, heer van het water, van de bergen en van alles wat de zon omringt (*šn*)" [6]). En in de piramideteksten korter, maar even duidelijk: „hemel, aarde en onderwereld zijn U gegeven" [7]). Daarmee is te vergelijken wat Plutarchus vertelt: bij de geboorte van Osiris werd een stem gehoord: „de heer des heelals komt aan het licht" [8]). Osiris als de speciale god der vegetatie ligt bij deze opvatting ver achter ons; hij heeft, als zoon van hemel en

---

[1]) Dend. col. 80 (Rec. 4. 29) en 83 (4. 30).
[2]) Dend. col. 109 vg. (Rec. 5. 88) en 22 (3. 50).
[3]) Dend. col. 9 (Rec. 3. 46).
[4]) Pyr. 1120 c; pr m hrw 18. 25 vgg.
[5]) Dend. col. 121 en 123 (Rec. 5. 90).
[6]) Dend. col. 40 vg. en 43 (Rec. 3. 55 vg.).
[7]) Pyr. 1985.
[8]) Plut. de Is. 12.

aarde, inderdaad aan beide deel. Daarom is zijn doodkist hemel en aarde tezamen. Hij is de god van het mysterie in alles wat sterft en herleeft, en dat blijkbaar van de oudste historische tijden af aan.

Ook over de eigenlijke opstanding in de Osiris-mysteriën lichten ons de teksten en afbeeldingen in. Vooral een enkel punt trekt daarbij onze aandacht.

Ik bedoel de handelingen, waaruit blijkt dat de verrijzenis uit den dood als een overwinning, in den strijd behaald, werd opgevat, een overwinning op den dood, of op Set, den aartsvijand van Osiris. Bij zijn begrafenis had daarom een ritueel gevecht, een eigenlijke funeraire wedstrijd, plaats, met het doel om den god te doen zegevieren. Misschien treedt bij geen ander volk de godsdienstige beteekenis van den funerairen wedstrijd zoo duidelijk aan den dag als hier het geval is. De Osirismythe, ook bij Plutarchus, verhaalt van het groote gevecht, waarin de god wordt gewroken; de mysteriënspelen maken de mythe tot werkelijkheid; zij breken de macht van den dood.

Een interessant bericht betreffende het ritueel gevecht werd in 1904 door Schäfer uitgegeven en vertaald [1]). Het is de tekst op de stele (te Berlijn) van Ichernofert, een hoogen ambtenaar van een der Sesostrissen, dus uit de 12de dyn., 19de eeuw v. Chr. Hij vertelt dat hij naar Abydos werd gezonden om daar namens den koning het mysteriënfeest van Osiris te vieren. Eerst neemt hij de leiding op zich van het in orde brengen en herstellen van de heilige voorwerpen; als „heer van het mysterie" zorgt hij voor de vervaardiging van het beeld van den god. Dan volgt in korte trekken de beschrijving van het heilige drama. Voorgesteld wordt de reis van Osiris onder leiding van Anubis; dan de ontmoeting met de vijanden en het gevecht waarin de god sneuvelt (dit laatste niet uitdrukkelijk vermeld). Daarna de rouwklachten: „ik vierde

---

[1]) Heinrich Schäfer, Die Mysterien des Osiris in Abydos. Leipzig 1904.

het groote rouwfeest en volgde den god op zijn weg". Dat beteekent: de uitvaart van Osiris naar de plaats van zijn begrafenis wordt voorgesteld. Maar onmiddellijk daarna volgt de beslissende strijd: „Ik wreekte Osiris (d. i. deed hem opstaan) op den dag van den grooten strijd en wierp zijne vijanden neer", — dit geschiedt, volgens den tekst op dezelfde plaats als waar hij den dood had geleden [1]) —, „en ik liet Osiris in zijn heerlijkheid verschijnen. De bewoners van het Oosten en het Westen deed ik van vreugde jubelen, toen zij de schoone terugkomst van den god en zijn binnengaan in den tempel aanschouwden".

Het is een funeraire wedstrijd ter verwerkelijking van de verrijzenis van Osiris. In een Thebaansch graf uit de 18de dyn. (Amenophis III, 15de eeuw v. Chr.) ziet men een afbeelding van den strijd. Voorgesteld is de oprichting van de zuil van Osiris op den dag van zijn begrafenis en opstanding, dus op 30. Choiak, en daarbij een groote vechtpartij. Vijftien menschen in verschillende groepen slaan op elkander los, met vuisten en stokken. Een doodenboektekst bevestigt, dat juist bij de oprichting van deze zuil Osiris *ma-cheru* wordt gemaakt (d. i. μάκαρ: qui post mortem beatus habetur) tegenover zijne vijanden [2]). Reeds in het Oude Rijk is de funeraire strijd vermeld. In een tekst uit de 6de dyn., 2500 v. Chr., leest men, dat de goden te Buto (d. w. z. de menschen die hun rol spelen; het zijn dezelfde als die in het Thebaansche graf zijn geteekend) naar Osiris toesnellen; zij vechten en slaan en worstelen voor hem, en doen hem eeuwig leven [3]).

Door de geheele Egyptische geschiedenis heen heeft dus het ritueel gevecht bij de mysteriën bestaan. Nog in den Griekschen tijd, onder de regeering van Ptolemaeus II, hooren wij, dat de koning „beschermd zal worden op den dag van de vecht-

---

[1]) Zoo ook volgens het Doodenboek. De vijanden worden als offerdieren geslacht in de groeve, die bij „de ophakking der aarde" werd gemaakt: pr m hrw 18. 25 vgg.; Mission du Caire V pag. 450 vg.

[2]) Pr m hrw 18. 7.

[3]) Pyr. 1973—1981 (= 1005 vg.).

partij", en zijne jubelfeesten (d. i. overwinningen) in volle kracht vieren; hij zal m. a. w. het eeuwig leven van Osiris bezitten [1]). De doodenboekteksten zijn vol van zinspelingen op den strijd voor Osiris bij zijn begrafenis.

Het spreekt bijna vanzelf dat deze overwinning op den dood ook in cosmischen zin werd opgevat. Dat is b.v. het geval waar wij lezen, dat de zonnegod Re bij zijn opgang in het Oosten Osiris begraaft, terwijl de vijanden van den „heer van het geheel" (of heelal? in ieder geval is Osiris bedoeld) worden vernield [2]); of wanneer Re, volgens denzelfden tekst, den vijand in de gedaante van een slang onder den *ašd*-boom (waar het graf is van Osiris) in het Oosten van den hemel doodt, met de bijvoeging: „zie de strijd woedt in de geheele wereld, in hemel en op aarde" [3]). Hier is de lichtmythe op den funerairen strijd toegepast; de vijand is de nachtelijke duisternis, de dood van den zonnegod. Merkwaardig is ook de uitspraak dat Amenti, dus het doodenrijk, de vechtplaats is [4]): in den dood wordt de dood overwonnen. Osiris wordt gewroken op dezelfde plaats als waar hij sterft. Het herinnert ons aan de beteekenis van het „goudhuis" en het „huis Sentet".

Er komt bij Herodotus een merkwaardig bericht voor, waarvan de beteekenis, als ik mij niet vergis, eerst in dit verband duidelijk wordt. Ik bedoel wat hij over het feest te Papremis (in de oostelijke Delta), waar „Ares" de hoofdgod is, vertelt [5]). Bij zonsondergang wordt de god, die 's avonds tevoren uit den tempel is gehaald, door priesters teruggereden. Maar bij den ingang staan nu andere priesters, met knotsen gewapend, om den toegang te versperren; en tusschen beide groepen, van meer dan 1000 man, ontstaat een gevecht, waarbij het heel

---

[1]) G. Roeder, Der Isistempel von Behbet, in Z. 46 (1909) p. 66.

[2]) Pr m hrw 17. 9 vg.

[3]) ib. r. 54 vgg.; vgl. de vignetten.

[4]) ib. r. 11. Volgens het boek Am-Duat is het 3de uur van Amenti de „vechtplaats" van Osiris; daar wonen zijne volgelingen, „de mysterieuze zielen". Seti I, partie 4ième, pl. 29, r. 63, 66 en 70 vgg.

[5]) Herod. 2. 63.

ernstig toegaat. Als verklaring heeft Herodotus het volgende vernomen. In dezen tempel woonde de moeder van Ares. De zoon was in den vreemde opgegroeid; toen hij, na verloop van langen tijd, terug kwam, wilde hij — het klinkt meer dan zonderling — den tempel binnendringen om met zijn moeder geslachtsgemeenschap te hebben. De toegang tot het gebouw werd hem echter door de dienaren der godin verboden; maar hij kreeg hulp uit een andere stad, en na een bloedig gevecht drong hij binnen en handelde naar zijn wil. Ter eere van Ares, lezen wij nu, heeft na dien tijd de ritueele strijd te Papremis plaats.

Terecht zegt Wiedemann, zonder op het onderwerp verder in te gaan, dat deze legende blijkbaar met den godentitel *Ka-mut-f*, „gemaal zijner moeder", samenhangt. Het ligt inderdaad voor de hand. Maar de eenige Egyptische god, die dezen titel draagt, is een mysteriëngod, met Osiris ten nauwste verwant, namelijk Amon-Min. Hij wordt, gelijk Osiris [1]), als ithyphalle mummie afgebeeld; soms draagt hij de witte kroon en de voor Osiris karakteristieke scepters [2]), en is dan met dezen god geheel vereenzelvigd. Zijn moeder is de hemelgodin Rep-t, in de gedaante van een zwarte koe; zij komt met Nut, de moeder van Osiris, overeen [3]). De beteekenis van den titel „gemaal zijner moeder" ligt voor de hand: de god is zijn eigen vader [4]). Als god van het mysterie brengt hij zich zelven voort; de zoon en de vader zijn één.

Daarmede hebben wij de gegevens om het bericht bij Herodotus te verstaan. Osiris-Min gaat bij zonsondergang tot zijn moeder in; daar in den nacht wordt hij zijn eigen vader, of doet hij zich zelven geboren worden. Hij overwint zijn

---

[1]) Osiris als mummie met langen phallus: zie ook Z. 38 (1900) p. 30.

[2]) Mariette, Abydos I pl. 79.

[3]) Spiegelberg, Äg. u. Griech. Eigennamen (1901), p. 30* vg. en p. 41 (ad 30*). Brugsch, Rel. u. Myth. 214 vg. Rep-t., door een hoog gewelf gedetermineerd, is in de pir.-teksten een naam van Nut: 823d; ook 580a in een Nut-tekst (vgl. met pr m hrw 141—143. 58).

[4]) Sokaris-Osiris heet „de vader die zichzelven teelt", Dend. col. 41 (Rec. 3. 55).

eigen dood. Dat geeft ons ook de verklaring van den strijd aan den ingang van den tempel. De tegenstanders van den god zijn de wezens die zijn opstanding willen beletten (of hem van de moeder weghouden), dus de machten van den dood zonder meer. Maar hij overwint ze, en het mysterie wordt voltrokken [1]); de dood kan hem niet terughouden. Ter eere van den god is, volgens Herodotus, het ritueele gevecht ingesteld; wij zouden, op het eerste gehoor, eerder hebben verwacht: ter eere van zijne tegenstanders, die de heiligschennis wilden verhinderen. Maar in werkelijkheid heeft de god geen heiligschennis begaan; maar wél zijne tegenstanders, de machten van den dood. Het ritueele gevecht te Papremis is dus geheel op één lijn te stellen met den funerairen strijd voor Osiris, om de weldaad van het absolute leven te verwerkelijken. Wij hebben met den funerairen wedstrijd der mysteriën te doen.

In alle tot dusver aangehaalde voorbeelden van het ritueele gevecht heeft het plaats ten bate van Osiris. Maar vergeten wij niet, dat hetgeen voor Osiris gedaan wordt, ook in het belang van iederen afgestorvene geschiedt, omdat zijn eeuwig leven geheel van den god afhankelijk is. Hoe duidelijk men inzag, dat de strijd voor Osiris ook voor den mensch wordt gestreden, moge blijken uit een van de oudste teksten van het Doodenboek: „O Thot, Gij die Osiris tot *μάκαρ* (overwinnaar) maakt tegenover zijne vijanden, maak mij, N. N., tot *μάκαρ* tegenover mijne vijanden, gelijk Osiris, in den nacht van den strijd, waarbij de booswichten worden geboeid, en op den dag van de vernietiging der tegenstanders van den heer van het geheel", waarop een reeks van andere toespelingen op het lot van Osiris volgt [2]). Deze vereenzelviging van den afgestorvene met den god is waarschijnlijk oorzaak, dat ritueele gevechten bij de gewone begrafenis, zoover mij bekend is, niet

[1]) Pr m hrw 17. 13 is de strijd met een andere aanduiding van zelfvoortbrenging verbonden.

[2]) ib. 18. 1—4.

zijn vermeld. De doode nam aan de viering der Osiris-mysteriën deel; telkens lezen wij op de grafsteles: „moge ik in het gevolg zijn van Osiris-Sokaris op zijn groote feest", d.i. op het mysteriënfeest in de maand Choiak gevierd.

Waar de sacramenteele beteekenis van den ritueelen strijd zoo duidelijk voor het bewustzijn stond, als in Egypte het geval was, kon natuurlijk van wedprijzen, in den gewonen zin van het woord, geen sprake zijn. Eén symbool van overwinning bij de Osiris-spelen komt evenwel in teksten en afbeeldingen meermalen voor, namelijk de krans. Deze werd op het hoofd of om den hals van de mummie gelegd — het gebruik is reeds uit het begin van de 18de dyn., ± 1600 v. Chr., bekend, en heet dan „de krans van den overwinnaar", of „van wie rechtvaardig wordt verklaard tegenover zijne vijanden". Ook Osiris droeg den krans [1]); evenzoo de deelnemers aan zijn feest, bij een vaak vermelde ceremonie, die de overwinning van den god voorstelde [2]). Hoe de krans de beteekenis van overwinning kreeg, is misschien ook te verklaren. Het schijnt namelijk dat hij gevlochten werd uit bladeren van den heiligen boom van Osiris, den ašd- of peker-boom, onder welken de god lag begraven [3]). Natuurlijk stelt de boom, die volgens de teekeningen direct uit het goddelijk graf opgroeit [4]), de opstanding van den god der vegetatie voór. Soms is de voorstelling, dat het graf niet onder, maar in den boom is [5]), dus geheel overeenkomstig het bericht van Plutarchus omtrent Osiris te Byblos. Een „krans der overwinning", uit de takken van dezen boom gevlochten, moet het teeken zijn van de opstanding van

---

[1]) Twee opschriften (Berlijn en Louvre) aangehaald door Schäfer, Mysterien des Osiris, p. 29 u. 2.

[2]) Brugsch, Thesaurus p. 1143 vg.

[3]) De aangehaalde stele te Berlijn, bij Schäfer p. 29. 2: „Op de plaats van de peker-boomen ontving ik den krans (van Osiris)"; ook in den Louvre-tekst (ib.) is de krans met die boomen verbonden. Vgl. Schäfer, Z. 41 (1904), 108 vg.

[4]) De boom op het graf van Osiris: zie, behalve de bekende sarcophaag te Marseille, ook Prisse d'Avennes, Mon. pl. 33.

[5]) Het boom-graf van Osiris: Mariette, Dend. IV pl. 66.

den god der vegetatie. Samen met hem bereikt de doode, die zich bekranst, de overwinning op den vijand.

Ten slotte nog deze vraag: heeft men gemeend, dat de viering der Osiris-mysteriën ook aan de levenden een inwijding kon verschaffen? Heeft men, gelijk in den Griekschen mysteriën-godsdienst, reeds vóór den dood de overwinning op den aarts-vijand kunnen behalen, om zoodoende ook op het aardsche lot invloed te oefenen?

Voor zoover den koning betreft bestaat daaromtrent geen twijfel. Bij het *sed*-feest, dat met tusschenpoozen van langeren of korteren duur gevierd werd, maakt de koning zich tot Osiris, viert zijn eigen opstanding en overwinning. Maar de gewone sterveling? Ik heb vermeld, dat de „heer van het mysterie" blijkbaar een ingewijde was, die het goddelijk leven (of den goddelijken dood) kende en in zijn macht had. Moret haalt ook een ander voorbeeld van eene dergelijke inwijding aan [1]). Maar de bewijzen zijn veel talrijker.

In Abydos, de heilige stad van Osiris, heeft men een groot aantal graven gevonden, die menschen uit verschillende streken van het land voor zich hebben gebouwd, hoewel zij zich daar niet hebben laten begraven. De beteekenis van deze keno-taphiën blijkt zeer duidelijk uit een opschrift in een van de graven van omstreeks 1950 v. Chr. [2]). Een ambtenaar vertelt daar, dat hij door den koning met een expeditie naar de groote oase is belast. Hij neemt den weg over Abydos, waar hij het graf voor zich laat oprichten vlak bij de plaats van Osiris, om, zooals hij zegt, in het gevolg van den grooten god te zijn. En daarna lezen wij: „de soldaten, de dienaren van Zijne Majesteit, brachten aan mijn *Ka* (ziel) het doodenoffer". Hij beschouwt zich dus inderdaad als een afgestorvene, een bewoner van zijn graf. Dat kan alleen beteekenen, dat hij den mysteriën-dood van den god van Abydos heeft ondergaan. Hij is een ingewijde, in denzelfden zin als wanneer de Grieken

---

[1]) Moret, Mystères Égyptiens, p. 88 vg.

[2]) Uitgegeven en vertaald door Schäfer, Z. 42 (1905), 124 vg.

zeggen, dat τελευτᾶν καὶ τελεῖσθαι, zoowel naar klank als naar inhoud, gelijk zijn [1]). Zoo is ook de formule te verstaan, die in de kenotaphiën te Abydos meermalen voorkomt [2]): „Ik heb dit graf voor mij laten bouwen om mijn toestand van een afgestorvene [3]) sterk te maken". De uitdrukking „in het gevolg van Osiris te zijn", wordt zoowel op levenden als dooden toegepast, en beteekent zonder twijfel, dat men in het bezit is van het leven van Osiris.

In het licht hiervan begrijpen wij ook het merkwaardige feit, dat funeraire teksten, handelende over het leven hiernamaals, en aan den doode in het graf meegegeven, blijkbaar niet alleen voor afgestorvenen zijn samengesteld. Korte aanwijzingen in vele van die teksten lichten ons daaromtrent in. Bij een der meest bekende hoofdstukken van het Doodenboek komt het volgende naschrift voor: „Dezen tekst moet men uitspreken, alleen wanneer men ritueel rein is, met reine kleederen aan, met sandalen aan de voeten, met *ant*-zalf gezalfd, en nadat offers van dieren en planten zijn gebracht. ...Wie het doet, hem zal het goed gaan en zijne kinderen zullen gedijen; hij zal in de gunst van den koning en zijne hoflieden staan" — dit alles geldt natuurlijk het aardsche leven. Dan gaat de tekst voort: „hem zullen offers gebracht worden op het altaar van Osiris, en bij de poorten van het doodenrijk zal hij niet worden afgewezen; hij zal wandelen met de koningen van het Zuiden en het Noorden en in het gevolg van Osiris zijn, voor eeuwig en altijd" [4]). De tekst dient dus voor het leven zoowel op aarde als hiernamaals; hij brengt zegen van eeuwigen aard, maar ook aardsch geluk, — weer een overeenkomst met Grieksche denkbeelden. Bij een anderen tekst: „Wie dit alles kent is zalig (μάκαρ) op aarde en in het doodenrijk. Het is een mysterie, onzichtbaar, onvatbaar. Spreek den tekst uit, wanneer

[1]) Plut. de anima 2.

[2]) Maspero, Ét. Egypt. I (1881), 128.

[3]) *imchu*, gezegd van den doode aan wien alle funeraire ceremoniën zijn verricht.

[4]) Pr m hrw 125, Nachschrift.

Gij ritueel rein zijt", enz. [1]). Vooral in het boek, dat de reis van den doode met den zonnegod door het doodenrijk beschrijft, lezen wij keer op keer, dat wie tijdens dit leven zich daarvan in kennis stelt, het voordeel daarvan ook hier op aarde zal ondervinden [2]).

Op grond van gegevens als de hier genoemde, meen ik, dat wij voor zeker moeten aannemen, dat de inwijding in het eeuwig leven reeds vóór den dood kon plaats hebben. Die inwijding was een „sterven". Want alleen in den dood is het leven.

---

[1]) Bij pr m hrw 64.

[2]) Vgl. hiermede de opmerkingen van Wiedemann, Proceedings 17 (1895), 195 vg., over de nesut-hetep-rdj formule.

GEWONE VERGADERING

DER

AFDEELING
TAAL-, LETTER-, GESCHIEDKUNDIGE EN WIJSGEERIGE WETENSCHAPPEN,

GEHOUDEN DEN 11den OCTOBER 1915.

Tegenwoordig de Heeren: CHANTEPIE DE LA SAUSSAYE, Voorzitter, VAN DE SANDE BAKHUYZEN, QUACK, VAN DER WIJCK, VAN DER HOEVEN, FOCKEMA ANDREAE, HOLWERDA, DE LOUTER, SYMONS, MULLER, SNOUCK HURGRONJE, HOUTSMA, KLUYVER, BLOK, DE BEAUFORT, CALAND, BOISSEVAIN, HESSELING, D'AULNIS DE BOUROUILL, HARTMAN, OPPENHEIM, DE GROOT, UHLENBECK, BOER, BAVINCK, TE WINKEL, COLENBRANDER, MOLENGRAAFF, SALVERDA DE GRAVE, JONKER, KRISTENSEN, VAN VOLLENHOVEN, KALFF, VÜRTHEIM, VAN GELDER, J. H. KERN, JUYNBOLL, KERNKAMP, en KUIPER, Secretaris; voorts van de Natuurkundige Afdeeling de Heeren: WINKLER, VAN ROMBURGH en ERNST COHEN en de Correspondenten der Letterkundige Afdeeling ADRIANI en HAZEU.

De notulen der vorige vergadering worden gelezen en goedgekeurd.

1. Ingekomen is bericht van den Minister van Binnenlandsche Zaken dat de benoeming van den Heer U. Ph. Boissevain tot ondervoorzitter en van den Heer K. Kuiper tot secretaris der Afdeeling voor Letterkunde enz. door de Koningin is bekrachtigd.

2. Dankzegging van Mevr. de Wed. Karsten-de Melverda voor de deelneming door de Akademie betuigd bij het overlijden van haren echtgenoot, wijlen ons medelid H. T. Karsten.

3. Eene tweede, herziene bewerking van het in de vorige vergadering ingezonden gedicht Nicus. In handen der commissie van Hoeufft.

4. Bericht van de Heeren Drucker en Vogel dat zij, de eerste door ongesteldheid, de tweede door bijzondere omstandigheden verhinderd zijn de vergadering bij te wonen.

Nadat hierop door den Secretaris de familieleden van wijlen het lid der Akademie den Heer J. Röell zijn binnengeleid en door den Voorzitter zijn welkom geheeten, draagt de Heer W. H. de Beaufort het Levensbericht van den Heer Röell voor.

De Voorzitter brengt den Heer de Beaufort den dank der Vergadering voor zijnen arbeid, herdenkt zijnerzijds kortelijk de groote verdiensten van ons overleden medelid en verzoekt den Secretaris den familieleden, welken hij dank zegt voor hunne tegenwoordigheid uitgeleide te doen.

Bij de rondvraag biedt de Heer Molengraaff aan het eerste deel van den derden druk van zijn Leiddraad bij de beoefening van het Nederlandsche Handelsrecht.

De Voorzitter dankt den Heer Molengraaff voor zijn geschenk en wenscht hem geluk met de voltooiing van zijn werk.

Daar er verder niets aan de orde is sluit de Voorzitter de vergadering.

GEWONE VERGADERING

DER

AFDEELING
TAAL-, LETTER-, GESCHIEDKUNDIGE EN WIJSGEERIGE
WETENSCHAPPEN,

GEHOUDEN DEN 8^{en} NOVEMBER 1915.

Tegenwoordig de Heeren: BOISSEVAIN, w.n. Voorzitter, VAN DE SANDE BAKHUYZEN, H. KERN, VAN DER WIJCK, FOCKEMA ANDREAE, HOLWERDA, MULLER, SNOUCK HURGRONJE, BLOK, CALAND, HEYMANS, HESSELING, WOLTJER, D'AULNIS DE BOUROUILL, HARTMAN, OPPENHEIM, DE GROOT, BREDIUS, UHLENBECK, BOER, NABER, BAVINCK, TE WINKEL, COLENBRANDER, SALVERDA DE GRAVE, JONKER, KRISTENSEN, VAN VOLLENHOVEN, VÜRTHEIM, VAN GELDER, J. H. KERN, DRUCKER en KUIPER, Secretaris; voorts de Correspondenten: ADRIANI, HAZEU en VAN RONKEL.

Bij ontstentenis van den Voorzitter wordt de vergadering gepresideerd door den Heer Boissevain, Ondervoorzitter.

Na opening der vergadering worden de notulen der vorige gewone vergadering gelezen en goedgekeurd.

Ingekomen zijn:

1. Bericht van de Heeren Chantepie de la Saussaye en Kernkamp dat zij. verhinderd zijn de vergadering bij te wonen.

2. Dankzegging van de Heeren F. Franco y Luzana te Badajoz en A. Zappata te Ancona wegens de toezending van een bundel gedichten van het certamen Hoeufftianum.

Voor kennisgeving aangenomen.

3. Een gedicht voor den Hoeufftwedstrijd, onder het devies Numine Fausto en getiteld „de immani universarum gentium bello”.

In handen van de Hoeufftcommissie gesteld.

Na de behandeling der ingekomen stukken verkrijgt de Heer Bavinck het woord tot het houden van zijne voordracht over Ethiek en Politiek. De korte inhoud dezer bijdrage is als volgt:

Aan de behandeling van het onderwerp, dat actueel en tevens altijd aan de orde is, zijn eigenaardige moeilijkheden verbonden. Deze rijzen eerst van den kant der ethiek, die bij hare beoefenaars grootelijks verschilt en voor vele principieele problemen staat, maar waarin wij ons voor ons doel op een practisch standpunt kunnen plaatsen; en vervolgens van de zijde der politiek, die zeer verschillend wordt opgevat, maar hier om practische redenen in eene wetenschap, kunst en praxis onderscheiden kan worden. Al deze drie behooren echter bijeen en vormen een snoer, dat niet verbroken mag worden.

Het verband tusschen ethiek en politiek is telkens door enkelen betwist, in de Oudheid door de Sophisten, later door Machiavelli, Spinoza en Hobbes, en in de vorige eeuw vooral door de materialistische en sociologische school. Maar deze school is onder den invloed van tijdelijk heerschende geestesrichtingen ontstaan en heeft, in strijd met haar eigen beginsel, hare leer niet op feiten maar op hypothesen aangaande de oorspronkelijke samenleving der menschen gebouwd. Tegenover hen is het verband van ethiek en politiek steeds erkend en gehandhaafd door schier alle denkers van naam, door Plato, Aristoteles en de latere wijsgeeren, door de Romeinsche juristen, door de theologen en philosophen uit de Christelijke eeuwen.

Dat komt o. a. duidelijk uit in de leer van het zoogenaamde natuurrecht, die zakelijk bij alle volken voorkomt en formeel het eerst door Aristoteles werd voorgedragen. Na hem werd dit natuurrecht verder ontwikkeld en in verschillende deelen onderscheiden, en dan door de kerkvaders met enkele Schriftplaatsen in verband gezet, en naar den inhoud met den dekaloog

vereenzelvigd. Door Grotius werd het dus niet ontdekt, maar wel gewijzigd en dan in den tijd na hem zoo gemechaniseerd, dat het alle leven verloor en zeer gemakkelijk onder de critiek der historische en der sociologische school bezweek.

Des te opmerkelijker is, dat het natuurrecht in den laatsten tijd krachtig herleeft. Dat is in het algemeen te danken aan het idealisme, hetwelk meer en meer op allerlei gebied het materialisme verving, en heeft zijn bijzondere oorzaken in het Neokantianisme, dat ook in de rechtswetenschap doordrong, in het herstel van het a priori, en in de psychologie van het onbewuste, die in den nieuweren tijd opkwam. Inderdaad kan de rechtswetenschap er ook niet aan ontkomen, om tusschen recht en wet en verder tusschen de idee van het recht en het feitelijk geldende, positieve recht onderscheid te maken. Niet alleen bij de rechtspraak is dat noodzakelijk, maar evenzeer bij alle recht, dat geldt in den staat. Altijd ligt bij onze beoordeeling aan het geldende recht een rechtsnorm ten grondslag. Maar dan staat ook het recht met de zedelijkheid, de politiek met de ethiek in het nauwste verband. Aan de zedelijkheid ontleent het recht zijn voornaamsten inhoud en vooral ook zijn verplichtend karakter.

Indien beide zoo innig verwant zijn, wordt het moeilijk aan te wijzen, waarin zij van elkander verschillen. Door Kant en anderen werd dit verschil aangegeven als dat tusschen moraliteit en legaliteit. Maar deze theorie is onhoudbaar, wijl moraliteit het ook wel met de daden, en legaliteit met de gezindheid heeft te doen. Ook ligt het verschil niet in den dwang, die aan het recht wezenlijk eigen zou zijn, want er is in kerk, gezin, maatschappij velerlei recht, dat allen dwang mist. De sterkte van het recht ligt dan ook niet in den dwang, maar juist in het ethisch, de conscientie bindend karakter, dat van huis uit aan het recht toekomt en uit geen andere factoren te verklaren is. Recht is in algemeenen, subjectieven zin de zedelijke aanspraak, welke al wat recht, eerlijk, goed, waar is op eerbiediging maken mag. Het komt dus in eminenten zin aan de persoonlijkheid toe, niet in tegenstelling, maar in

samenhang met de gemeenschap. In objectieven zin omvat het al die beschreven of onbeschreven regelen, welke dienen, om dat recht in subjectieven zin in de menschelijke maatschappij te handhaven, en welke slechts voor een klein deel door den staat zijn gesanctioneerd. Dit laatste, door den staat erkende, recht valt volstrekt niet met de zedelijkheid noch met een gedeelte daarvan saam, maar houdt slechts, overeenkomstig de roeping van den staat, dat „ethische minimum" in, waarvan de handhaving, desnoods met dwang, noodzakelijk is, om de menschelijke samenleving mogelijk te maken en naar alle zijden aan haar eigen doel te doen beantwoorden. Toegepast op het internationale recht, leidt dit alles tot de conclusie, dat dit recht te sterker zal staan, naarmate het dieper indringt in de conscientie der volken. Of langs dezen weg of op eenige andere wijze een duurzaam rijk voor liefde en vrede onder de menschen zal aanbreken, kan geene wetenschap uitmaken; dit blijft een voorwerp van geloof en van hope.

Bij de gedachtenwisseling, die zich na dankzegging van den Voorzitter aan den spreker uit deze voordracht ontspint en aan welke de Heeren Van der Wijck, Heymans en Oppenheim deelnemen, worden zoowel de grondbegrippen van moraal, recht en politiek, als de oorsprong en de omlijning dier begrippen aan eene principieele beschouwing onderworpen en worden omtrent de verhouding van het rechtsgevoel tot wetgeving en jurisprudentie verschillende opmerkingen gemaakt die den spreker gelegenheid geven op sommige punten zijne opvatting nader toe te lichten.

Op eene vraag van den Voorzitter verklaart de Heer Bavinck zijne Bijdrage gaarne voor de Verslagen en mededeelingen te zullen afstaan, onder voorwaarde dat deze afstand eene publicatie elders niet in den weg staat. Tegen deze voorwaarde bestaat geen bezwaar.

Hierna doet de Heer Caland eene korte mededeeling over den Auteur der derde Portugeesche Verhandeling over het Hindoeïsme, een van de drie verhandelingen, die voor korten

tijd in de werken der Akademie zijn gepubliceerd. (Zie Verhand. XVI. N°. 2). Van de laatste dezer drie verhandelingen was het hem niet mogelijk geweest nauwkeurig den tijd van ontstaan vast te stellen, veel minder den auteur aan te wijzen. Uit eenige passages van het in 1791 uitgegeven „Systema brahmanicum" van Paullinus a. S. Bartholomaeo blijkt thans, dat de schrijver er van niemand minder is geweest dan Joam de Brito, een beroemd missionaris, die in 1693 in Zuid-Indië den martelaarsdood stierf. Deze verhandeling schildert dus het Hindoeïsme van Mysore en Madura en is te stellen tusschen 1680 en 1690.

De Heer Caland staat, na dankzegging van den Voorzitter voor het gesprokene, zijne mededeeling af ter invoeging in de hierboven vermelde verhandelingen der Akademie.

Bij de rondvraag biedt de Heer Naber voor de verzameling der Akademie aan het photografisch portret van zijnen vader, wijlen ons medelid S. A. Naber. De Voorzitter brengt daarvoor aan den Heer Naber den warmen dank der vergadering en geeft hem de verzekering dat eene waardige plaats zal worden gezocht voor de beeltenis van den man die zooveel voor de Akademie is geweest.

Door den Heer Bredius wordt voor de Bibliotheek aangeboden zijn werk, Küstler-Inventare, Urkunden zur Geschichte der Holländischen kunst des 16. 17. 18. Jahrh. Ier Theil. Ook hiervoor betuigt de Voorzitter onder hulde voor den volbrachten arbeid aan den schenker dank.

Hierna wordt de vergadering gesloten.

ETHIEK EN POLITIEK.

BIJDRAGE VAN DEN HEER

H. BAVINCK.

Het onderwerp dezer bijdrage is, ik erken het, onder invloed der tijdsomstandigheden gekozen en zou dus de vrees kunnen wekken, dat ik in deze vreedzame vergadering den oorlog binnenleiden en een hartstochtelijk debat uitlokken wilde. Maar al is het onderwerp hoogst actueel, het was en het blijft steeds aan de orde en kan daarom zoo objectief en zakelijk behandeld worden, dat het in dezen kring eer overeenstemming van inzicht dan diep meeningsverschil aan den dag zal doen treden.

Aan de bespreking van het onderwerp zijn echter eigenaardige moeilijkheden verbonden. Deze rijzen eerst van den kant der ethiek. De meermalen uitgesproken verwachting, dat bij het wegvallen van den religieuzen grondslag de zedelijke beginselen onaangetast zouden blijven, is zeker niet in alle deelen vervuld. Want de verdeeldheid is grootelijks toegenomen, zoozeer zelfs, dat over geen enkel zedelijk gebod, bijv. inzake gezag, leven, huwelijk, eigendom gelijk wordt gedacht, en over oorsprong en grondslag, methode en criterium van het zedelijk-goede de gevoelens zeer ver uiteenloopen.[1]) Ook al laat men het amoralisme buiten rekening[2]), dan blijft nog

[1]) Kirn, Sittliche Anschauungen der Gegenwart. Leipzig Teubner 1907. Heymans, Einführung in die Ethik, 1914, bl. 1v. 153v.

[2]) Dr. D. G. Jelgersma, De Outkenning der Moraal. Amsterdam 1896.

de verdeeldheid groot. Heeft het zedelijke zijn oorsprong in behoeften en neigingen, die op zichzelve nog niet zedelijk zijn, of is het een oorspronkelijk gegeven der menschelijke natuur? Wordt de waarde ervan door zijn nut of door zijn eigen innerlijk gehalte bepaald? Heeft Plato of Darwin, Kant of Comte gelijk? [1])

Deze vragen zijn uiterst belangrijk, en indien ze beantwoord moesten worden voordat wij tot de bespreking van het verband tusschen ethiek en politiek mochten overgaan, kwamen we daar in geen uren en dagen aan toe. Gelukkig, dat wij een practisch standpunt mogen innemen, en van een onweersprekelijk feit kunnen uitgaan, van het feit n.l., dat, welke ook de oorsprong en de grondslag van het zedelijke zij, het thans een onverwoestbaar element uitmaakt van de menschelijke natuur. Laat de soorten vroeger anders ontstaan zijn, thans zijn ze constant. In overeenstemming met Virchow en Ammon verklaarde Prof. Hugo de Vries: Der Menscb ist ein Dauertypus, hij blijft wat hij is. [2]) En wij mogen erbij voegen, hij is en hij blijft een redelijk en een zedelijk wezen.

We mogen zelfs nog eene schrede verder gaan. Het zedelijke, dat thans een wezenlijk bestanddeel uitmaakt van de menschelijke natuur, bestaat niet louter in een vorm zonder inhoud, in den kategorischen imperatief van het: gij zult, zonder meer; maar het sluit van huis uit ook eene bepaalde richting in en brengt een zekeren, schoon niet starren en onbewegelijken inhoud mee. Victor Cathrein heeft ten vorigen jare bij Herder te Freiburg, als vrucht van jarenlange en uitgebreide studie, een werk in drie deelen het licht doen zien over die Einheit des sittlichen Bewustseins in der Menschheit en daarin het bewijs trachten te leveren, dat het zedelijk denken en handelen der menschheid overal en ten allen tijde op een gelijken Grundstock von sittlichen Begriffen und Grundsätzen rust, en dat er dus eene eeuwige, onveranderlijke

[1]) Verg. Heymans t. a. p.

[2]) Hugo de Vries, Afstammings- en Mutatieleer. Baarn 1907, bl. 32.

zedewet is, die over de gansche wereld heerscht.[1]) Ook deze quaestie is voor de eenheid en volstrektheid, voor de waarheid en de waarde der zedewet van het hoogste belang.

Maar voor het hier gestelde doel kan ze buiten behandeling blijven, en mag ik mij wederom baseeren op een vaststaand en onomstootelijk gegeven. Immers, welke factoren er ook toe hebben medegewerkt en langs welken weg het resultaat ook verkregen moge zijn; onder alle cultuurvolken — om er ter wille der vereenvoudiging de z.g.n. natuurvolken buiten te laten — bestaat er thans inderdaad een vrij sterke gemeenschap van zedelijke overtuigingen. In de toepassing op bepaalde personen en handelingen zullen de zedelijke beoordeelingen zeker dikwerf van elkander afwijken, maar die beoordeelingen worden bij de beschaafde volken naar vrij gelijke normen geveld.[2]) Ongeveer op dezelfde wijze maken wij allen onderscheid tusschen het gebied van het zedelijk-goede en het zedelijk-slechte, tusschen recht en onrecht, deugd en ondeugd. Zelfs zij, die in de fundeering der moraal grootelijks verschillen, krijgen toch als resultaat eene lijst van deugden en ondeugden, die eene onverwachte en des te merkwaardiger overeenkomst vertoonen. Het is inderdaad, naar de vergelijking van Prof. Heymans[3]), met de ethiek als met de logica gesteld; het denken komt tengevolge van allerlei oorzaken bij de beoefenaars der wetenschap tot zeer verschillende resultaten, maar het gaat toch bij hen allen van dezelfde overtuiging aangaande het onderscheid van waarheid en valschheid uit en acht zich bij allen aan dezelfde wetten gebonden. Op dezelfde wijze staan in het menschelijk bewustzijn zekere algemeene zedelijke normen vast, waarnaar wij onszelven, en vooral gaarne anderen beoordeelen. Wij betoonen ermede, dat het werk der wet in onze harten geschreven staat.

---

[1]) Verg. de aankondiging van dit werk door Cathrein zelf, Stimmen der Zeit, Juli 1915, bl. 317—331, en door Dr. C. Gutberlet, Philos. Jahrbuch 1915, bl. 246—248.

[2]) Cathrein, Moralphilosophie I[3] 1899, bl. 318v.

[3]) Heymans t. a. p., bl. 19—24.

Indien wij op deze wijze de moeilijkheden, die van den kant der ethiek tegen de behandeling van dit onderwerp zich opdoen, ter zijde hebben kunnen schuiven, dan komen er aanstonds van de zijde der politiek niet minder gewichtige bezwaren te berde. Immers het begrip der politiek heeft eene lange geschiedenis doorgemaakt, is in den loop der tijden zeer verschillend gedefinieerd en wordt nog altijd in onderscheidene beteekenissen gebezigd. Bescheidenheid gebiedt, aan de juristen over te laten, om ten dezen tot meerdere eenheid en klaarheid te komen. Ter wille eener practische en duidelijke behandeling van het onderwerp dezer voordracht mogen mij de volgende onderscheidingen veroorloofd zijn.

Politiek beteekende bij de Grieken eerst burgerrecht, dan uitoefening van dat burgerrecht door deelneming aan het stads (staats)bestuur, en vervolgens dat staatsbestuur zelf met de beginselen, waarnaar, en de vormen (monarchie, republiek, democratie enz.), waarin het uitgeoefend werd. De werken, waarin dit staatsbestuur beschreven en ontwikkeld werd, droegen den naam van politeia, politikè, politikos, nomoi, in het Latijn dien van: de republica, de civitate, de legibus. Wijl de wijsbegeerte, dat is de toenmalige wetenschap, door Aristoteles zakelijk in theoretische en practische philosophie, en deze laatste weer in ethica, oeconomica en politica verdeeld werd, kwam de laatste naam vooral voor de wetenschap of de leer van den staat in gebruik.

Hare plaatsing in het practisch deel der wijsbegeerte bewijst echter reeds, dat zij niet als eene zuivere wetenschap beschouwd werd, zooals bijv. de physica en de metaphysica. Er was dan ook van ouds verschil over, of het adjectief politica met scientia of met ars moest worden aangevuld. En de geschiedenis heeft de beteekenis van het woord steeds meer van de theoretische naar de practische zijde doen omloopen. In elk geval is politiek niet meer *de*, doch slechts eene van de wetenschappen van den staat, en omvat ze op zijn minst twee vakken van studie. Als algemeene staatsleer, staatsphilosophie, wetenschap van den staat, stelt zij een onderzoek in naar

oorsprong, wezen, doel, taak, bevoegdheden, vormen van den staat. Maar van deze is in vele opzichten de politiek als staatskunst onderscheiden, welke de leer van den staat toepast op de gegeven toestanden en verhoudingen en met het staatsbelang, als voorwaarde voor de staatswelvaart, rekening houdt.[1]) Terwijl gene dus aanwijst, wat het wezen en de roeping van den staat is, welke zijne rechten en grenzen zijn, verschaft deze ons het inzicht, wat de staat in bepaalde gevallen tot vervulling van zijne taak en tot bereiking van zijn doel te doen heeft. Eerstgenoemde berust voornamelijk op wijsgeerige, laatstgenoemde op historische studie. Gene is vooral theoretisch, scientia, deze practisch van aard, prudentia.

Van beide is nog weer de politiek als praxis te onderscheiden, waarbij het niet in de eerste plaats op wetenschap of kunsttheorie, maar op den tact van den staatsman aankomt, om op een gegeven oogenblik te spreken of te doen, wat door het staatsbelang geëischt wordt. Een beoefenaar van de theoretische politiek, van de wetenschap of wijsbegeerte van den staat kan in zekeren zin het heden verwaarloozen, en toch diep van inzicht, zijn tijd eeuwen vooruit of ook wel eeuwen ten achteren zijn. Wie de practische politiek bestudeert, moet echter midden in de historie staan, uit het verleden het heden doen kennen en het verleden in het licht van het heden bezien, en kan dan regelen aangeven, die voor de leiding van den staat van groot belang en rijke leering zijn. Maar beide blijven daarmede toch nog buiten de practijk van het leven staan. Daartegenover moet de staatsman niet alleen het verleden en het heden verstaan, maar hij moet bovendien den tact, de geschiktheid, de vaardigheid, het politieke genie bezitten, om in een concreet geval van de omstandigheden gebruik te maken en het rechte te treffen. Bismarck vergeleek daarom den bekwamen staatsman bij een goeden jager of visscher; zooals het bij visschen en jagen ongeveer alles afhangt van het geduldig wachten, het juiste waarnemen en het dan

[1]) Verg. Berolzheimer, Methode und Abgrenzung der Politik, in het Handbuch der Politik, von Dr. Paul Laband c. s. I. 1912, bl. 14—19.

plotseling benutten van het rechte oogenblik, zoo gaat het ook in de politieke praxis toe. In dezen zin moet elk staatsman een Realpolitiker zijn [1]). Het komt bij hem niet op woorden, maar op daden aan, hoewel ook het woord eene daad kan zijn.

In alle drie beteekenissen, waarin het woord hier gebruikt werd, is politiek eene hooge, edele en schier heilige zaak. Indien zij vooral in de practijk zoo schrikkelijk ontaarden kan, dan is dat slechts bevestiging van het optimi corruptio pessima. Als wetenschap, als kunst en als praxis houdt de politiek zich toch bezig met dien vorm van gemeenschapsleven onder de menschen, die voor het welzijn van een volk, voor de bewaring zijner zelfstandigheid en vrijheid, voor de ontplooiing van al zijne gaven en krachten en alzoo voor het vervullen zijner roeping in de geschiedenis der menschheid de onmisbare voorwaarde en de onontbeerlijke grondslag is. Schoon zij alle drie van elkander onderscheiden zijn, kunnen zij toch de eene de andere niet missen. Want zonder inzicht in het wezen en de roeping van den staat, valt politiek aan beginselloos opportunisme, aan utilisme en egoïsme ten prooi. Zonder kennis van het verleden en heden, van de eischen, die thans aan den staat worden gesteld, en van de regelen, waarnaar die eischen moeten vervuld worden, ontaardt zij licht in Prinzipienreiterei of gevoelspolitiek. En zonder den genialen tact van den staatsman in de practijk blijft ze onvruchtbaar met al haar geleerdheid, verspeelt zij de goede kansen en laat de gunstige gelegenheden ongebruikt voorbijgaan.

Maar indien de politiek als wetenschap, als kunst en als praxis een drievoudig snoer vormen, dat niet verbroken mag worden, dan leidt deze bewering vanzelve heen naar, en grijpt zij ook reeds vooruit op het verband, dat tusschen ethiek en politiek bestaat. Dit verband staat echter lang niet in aller overtuiging vast, maar is vroeger en later, inzonderheid ook in de vorige eeuw, door velen ontkend.

---

[1]) L. Kuhlenbeck, Natürliche Grundlagen des Rechts und der Politik. Eisenach und Leipzig bl. 158.

In de oudheid waren het de Sophisten, die het recht van den sterkste voor het eenige natuurlijke recht hielden en alle andere recht en zedelijkheid lieten rusten op willekeurige bepalingen, welke de machthebbers in hun eigen voordeel hadden vastgesteld [1]). In de nieuwere philosophie werden soortgelijke gedachten door Machiavelli, Spinoza en Hobbes voorgedragen [2]); en politici, die in theorie of practijk het belang of de macht boven het recht verheffen, komen er in alle tijden en in alle landen voor. Toch ligt er wel waarheid in het betoog van Fouillée, dat de Engelsche geest meer neigt, om het recht aan het nut, de Duitsche, om het recht aan de macht ten offer te brengen [3]). Gene toont sterker verwantschap met de richting der achttiende, deze met die der negentiende eeuw; en tusschen beide is het onderscheid groot.

De achttiende eeuw toch verklaarde den staat uit verdrag, uit den vrijen wil der contractanten en dus uit toeval en willekeur. Uit reactie tegen dit individualisme nam de negentiende eeuw onder Hegels leiding haar positie in de Alheid en zag in de gansche wereld een onafgebroken proces van de absolute idee. In dat proces had ook de staat zijne plaats, en wel de hoogste plaats, want hij was de eenheid van familie en maatschappij, de voltooide werkelijkheid der vrijheid, die Wirklichheit der sittlichen Idee, der sittliche Geist, als der offenbare, sich selbst deutliche, substantielle Wille [4]). Of de mensch het weten wil of niet, in het proces, waardoor het wezen des zelfbewustzijns tot den staat wil komen, zijn de individuën slechts momenten; es ist der Gang Gottes in der Welt, dass der Staat ist; sein Grund ist die Gewalt der sich als Wille verwirklichenden Vernunft [5]). Hierbij merkt Hegel echter uitdrukkelijk op, dat men bij deze idee van den staat

---

[1]) Zeller, Philos. der Griechen I[4] 1008 v.

[2]) Dr. H. C. W. v. Sigwart, Vergleichung der Rechts- und Staatstheorien des B. Spinoza und des Th. Hobbes. Tubingen 1842.

[3]) A. Fouilleé, L'idée moderne du droit[6]. Paris 1909 bl. 9 v. 51 v.

[4]) Hegel, Grundlinien der Philosophie des Rechts, Werke VIII 305 v.

[5]) t. a. p. bl. 313.

zich niet bijzondere staten voor oogen moet stellen, maar veelmeer „die Idee, diesen wirklichen Gott, für sich betrachten muss". Daarom doorloopt ook deze staatsidee hare geschiedenis, zij realiseert zich langzamerhand door oorlogen en gerichten heen, want de wereldgeschiedenis is wereldgericht, totdat zij de waarachtige verzoening bereikt, waarin de staat ten volle tot beeld en werkelijkheid der rede ontvouwd is. [1])

In deze philosophie van Hegel ligt nu wel de schoone gedachte uitgedrukt, dat de staat, met zijn recht en zijne macht, niet op toeval en willekeur, maar ter laatste instantie op rede berust. Maar het valt toch niet te ontkennen, dat hij daarbij het onderscheid tusschen het Seinsollende en het Dasein al te zeer uitwischte, en alzoo restauratie en conservatisme op bedenkelijke wijze in de hand werkte. Want als het Absolute zichzelf realiseert en er zorg voor draagt, dat alles op zijne plaats en in zijn tijd redelijk en zedelijk is, wat blijft er voor den staatsburger aan recht en vrijheid anders over, dan om zich bij het bestaande neer te leggen, aan den geapotheoseerden staat zich willoos te onderwerpen, en hoogstens ernaar te streven, dat hij wat bestaat in zijne redelijkheid begrijpe [2]).

Voorts, als Hegel van natuur en daarin van eene ontwikkeling sprak, zoo geschiedde dit in geheel anderen zin, dan straks na hem plaats hebben zou. De natuur stond bij Hegel evenmin als bij Goethe tegenover den geest, maar deze had de logische prioriteit en kwam in de natuur, in heel de wereld met hare verschillende rijken, tot altijd hooger en rijker openbaring. Hierin kwam het Duitsche idealisme met de leeraars van het natuurrecht overeen, wier gebruik van dit woord herinnert aan den tijd, toen natuur nog de gansche wereld, niet alleen de physische maar ook de psychische, omsloot.

Maar na Hegel kwam, door de „Umstülpung" zijner philosophie bij Feuerbach, door het historisch materialisme van

---

[1]) t. a. p. bl. 408—432.

[2]) Dr. G. Falter, Staatsideale unserer Klassiker. Leipzig Hirschfeld 1911 bl. 125 v. Stahl, Philosophie des Rechts I[3] 414 v.

Marx en Engels, door den invloed der nieuwere natuurwetenschap, door het positivisme van Comte, door de selectieleer van Darwin met haar struggle for life en survival of the fittest, in de beteekenis van het woord natuur eene gewichtige verandering. Het werd nu de benaming voor de materieele wereld met hare stoffelijke atomen en mechanisch-chemische werkingen, en trachtte dan van onderen op ook de verschijnselen van leven, ziel en geest uit deze wereld te begrijpen. Zoo werd de verhouding totaal omgekeerd en werd de stof niet uit den geest, maar de geest uit de stof, het denken uit de hersens, alle ideologie uit oeconomische verhoudingen en verder terug uit materieele atomen en mechanische krachten verklaard.

Wanneer nu in dezen gedachtengang de staat een natuurproduct wordt genoemd, heeft dit een geheel anderen zin, dan in vorige tijden. Thans wordt er in de materialistische en de sociologische school door uitgedrukt, dat de staat te beschouwen is als een physisch wezen, dat te zijner tijd met noodwendigheid uit de economische structuur der maatschappij is voortgekomen, evenals deze op dezelfde wijze uit biologische, en deze op hun beurt uit mechanische processen te verklaren zijn. Want overal heerschen dezelfde wetten en werken dezelfde krachten; alles loopt in mensch, maatschappij en staat met dezelfde mechanische noodwendigheid als bij de sterren aan het firmament; wat bijv. de zwaartekracht is in de natuur, is de onderlinge afhankelijkheid in de maatschappij. Geen aprioristische theorieën, geen metaphysische speculaties, geen abstracte ideeën en waardeeringsoordeelen, maar alleen feiten moeten de grondslag van alle wetenschappen, ook van die van staat en recht zijn; ook deze behooren positief te worden en de sociologie tot grondslag te nemen. Dan zullen ze eenmaal even exacte wetenschappen worden als de astronomie; natuurwetenschappen van den staat en van het recht, sociale physica.

Zooals nu in de natuur de strijd om het bestaan de machtigste factor van ontwikkeling en vooruitgang is en daarom overal heerscht en heerschen moet, zoo is hij even onmisbaar

en noodzakelijk tusschen de klassen in de maatschappij en in de menschheid tusschen de volken. De oorlog is volgens Bagehot de voornaamste drijfveer tot volmaking der volken, en de oorlogskunst het prachtigste verschijnsel in de geschiedenis der menschheid. Bij dien strijd komt het uitsluitend op de macht, op de sterkte aan. Moraal komt er niet bij te pas. De staat is wezenlijk macht; hij staat boven en buiten het recht en is zelf het hoogste recht; voor zijne instandhouding mag hij alles eischen en alles doen; toewijding aan den staat is hoogste plicht van den burger. En die staatsmacht is tevens de moeder van het recht. Van natuurlijke of aangeboren rechten valt geen sprake; recht wordt altijd geboren uit strijd van ongelijke groepen, stammen, volken, en komt alleen in eene verbinding van zulke groepen door eene machtsorganisatie tot stand; in elk recht steekt een stuk staat en staatsmacht; buiten den staat is er geen recht; justitie volgt steeds op politie. Wel kweekt de staat door dit recht op zijne beurt ook eene moraal, maar deze moraal is eene gansch andere, dan die weleer door gewoonte, conventie enz. in eene groep zich gevormd had; zij staat veel hooger en leeft er mee in voortdurenden strijd. Maar zoo komt het juist weer tot verdere rechtsontwikkeling, waarbij altijddoor in den strijd tusschen groepen, klassen, volken, de macht den doorslag geeft.

Politiek en ethiek vormen dus de denkbaar grootste tegenstellingen. Politiek is staats*machts*leer, en kan in de practijk nooit anders wezen dan Realpolitik. Met klare bewustheid werd dit standpunt in de vorige eeuw ingenomen in het in 1853 anoniem verschenen werk „Grundsätze der Realpolitik", waarin de auteur, Gustav Diezel, den onmiddellijken samenhang van macht en heerschappij de grondwaarheid van alle politiek en den sleutel der gansche geschiedenis noemde.[1]) En sedert werd dit Evangelie der macht door vele staatslieden

---

[1]) Bij Gumplovicz, Geschichte der Staatstheorien. Innsbrück 1905, blz. 376—381.

van het woord en van de daad als hoogste wijsheid aan de volken voorgesteld. [1])

In deze machtstheorie ligt nu wel, gelijk later blijken zal, een element van waarheid, maar in haar geheel genomen, lijdt ze toch aan zeer ernstige gebreken. Er geldt reeds aanstonds het bezwaar tegen, dat zij, ofschoon protesteerend tegen alle apriorisme, zelve al te zeer onder den invloed van tijdelijk heerschende geestesrichtingen is ontstaan. Bij de sophisten kwam zij uit een alle waarheid en zekerheid, en dus ook alle wetenschap ondermijnend scepticisme op; bij Machiavelli en Hobbes diende ze, om door de absolute macht van den vorst aan de verdeeldheid des vaderlands een einde te maken; en in den nieuweren tijd hing ze ten nauwste samen met de materialistische geestesrichting en de mechanische evolutieleer. Maar deze heeft haar tijd reeds gehad; allerwege maakte in de toonaangevende kringen het realisme voor het idealisme plaats; naast selectie, strijd om het bestaan, overerving van verworven eigenschappen, en overleven van de geschiktsten worden thans nog geheel andere factoren in het ontwikkelingsproces aangenomen, nl. mutatie, regeneerende krachten, psychische en ideëele werkingen. Zooals prins Kropotkin het al jaren geleden opmerkte en later meermalen herhaalde: het Darwinisme, volgens hetwelk het leven één strijd is, waarin alle zwakken omkomen en alleen de sterken overblijven, is hoogst eenzijdig.

Naast strijd treffen wij in dieren- en menschenwereld ook overal bewijzen aan van sympathie, liefde en wederkeerigen steun, welke levende wezens van dezelfde soort aan elkander bewijzen, die de zwakken tegen de sterken beschermen en een machtigen factor vormen in het evolutieproces. En deze factor bestond en werkte van den aanvang af in de sociale instincten, in de moederliefde bovenal, waardoor de leden van eene

---

[1]) Gumplovicz draagt deze theorie in al zijne werken voor, bijv. Grundriss der Soziologie, Wien 1905, bl. 285 v., en bespreekt in zijne Geschichte der Staatstheorien vele voorstanders van deze machtsleer, zooals Bagehot, Ratzenhofer, Ferri, Bismarck, Naumann enz.

familie, geslacht en stam ten innigste aan elkander verbonden werden. [1])

Daarachter terug te gaan en met Rousseau of Hobbes een voorhistorischen, idyllischen of barbaarschen natuurtoestand aan te nemen, is zoolang willekeur, als wir, gelijk Prof. Dr. S. Bril te Breslau opmerkt, über den Ursprung des Menschen keine sicherere Kunde besitzen. [2]) Want dit staat vast, dat wij, zoover wij in het verleden aan de hand der geschiedenis terug kunnen gaan, overal eene samenleving aantreffen, die op eene of andere wijze niet door den staat, maar door zeden, gewoonte, conventie, traditie uitwendig geregeld is. Er is daarom met Stammler onderscheid te maken tusschen een louter physisch en een sociaal samenleven, tusschen natuurwet en uitwendige regeling, en verder, in samenhang daarmede, tusschen natuur- en geschiedwetenschap. [3]) De mensch met zijne eigene, redelijke en zedelijke natuur, staat tusschen beide. Zoodra er dus menschen zijn, draagt hunne samenleving, in weerwil van alle overeenkomst met wat wij dienaangaande bij sommige dieren aantreffen en ondanks hare dikwerf zeer primitieve vormen, een ander, dat is een *menschelijk* karakter; zij is niet louter physisch, maar van huis uit ook psychisch, religieus, cultisch, ethisch, juridisch van aard. Terecht brengt Mr. Treub, evenals Stammler, dan ook tegen het historisch materialisme het bezwaar in, dat de economische structuur der maatschappij nooit geheel stoffelijk was, maar steeds van den beginne af allerlei andere, psychische, religieuze, philanthropische, ethische, juridische betrekkingen in zich sloot. Er is in de maatschappij geen juridische bovenbouw over een economischen grondslag heen; de economische grondslag is zelf reeds grootendeels juridisch. [4])

---

[1]) Kropotkin, De ethische behoeften van onzen tijd, Wetensch. Bladen April 1905, bl. 33—57.

[2]) In een artikel over Entstehung und Untergang der Staaten in het reeds boven aangehaalde Handbuch der Politik I, bl. 67.

[3]) Stammler, Wirtschaft und Recht u.s.w. Leipzig 1906, bl. 83 v.

[4]) Treub, Het wijsgeerig-economisch stelsel van Karl Marx. Amsterdam I 1902, bl. 149 v.

Zelfs draagt in zulk eene primitieve maatschappij het samenleven een veel sterker religieus, cultisch, ethisch karakter, dan bij de volken, die rijk zijn aan cultuur. Want alles ligt daar nog ongedifferenciëerd in de Sitte besloten; eerst later treedt langzamerhand tusschen godsdienst, zedelijkheid, recht, kunst, wetenschap een duidelijk onderscheid in. Maar ook, als de samenleving zich zoover ontwikkeld heeft, blijft er tusschen al deze levensuitingen een innig verband en eene wederkeerige inwerking bestaan. In de tien geboden der zedelijke wet vormt de godsdienst den inhoud der eerste tafel; in de Christelijke theologie werd de religio langen tijd onder de virtutes morales, met name onder de justitia behandeld; het Hebreeuwsche woord voor gerechtigheid duidt zoowel de zedelijkheid als het recht aan; beider verwantschap werd zoo innig gevoeld, dat nu eens alle recht tot de zedelijkheid, dan weer alle zedelijkheid tot het recht werd herleid. Het zedelijk-goede toch is een recht, dat de zedelijke wereldorde in den kategorischen imperatief op iederen mensch en op den ganschen mensch onvoorwaardelijk gelden doet, en recht, jus, is eene toepassing van het justum op bepaalde vormen van samenleving. Beide ontwikkelen zich en ontaarden ook met elkaar; er blijft ook in den modernsten staat tusschen hen beide, evenals verder tusschen alle cultuurfactoren, eene onmiskenbare en onverbreekbare Wechselwirkung bestaan, wijl zij samen hun oorsprong en wortel hebben in de eene, ondeelbare menschelijke natuur, met hare veelzijdige gaven en krachten [1]).

Indien wij dan ook met de historie, niet van eene enkele of van eene halve eeuw, maar met die van alle eeuwen te rade gaan, zien wij, dat dit verband van zedelijkheid en recht, van ethiek en politiek ten alle tijde en door alle mannen van naam is erkend.

Bij de Grieken was de politiek een deel der ethiek. Plato en Aristoteles leidden den staat niet af uit toeval of willekeur, maar uit eene ethische noodzakelijkheid; in logischen zin is

---

[1]) R. Eisler, Kritische Einführung in die Philosophie. Berlin 1905 bl. 349.

hij zelfs eerder dan de enkeling, want het geheel gaat aan de deelen, het doel aan het middel vooraf. De mensch, van natuur een gezellig wezen, kan toch zijne zedelijke bestemming niet bereiken dan in en door den staat; hij kan niet volmaakt en gelukkig worden dan in de gemeenschap; de staat is onmisbare voorwaarde voor het ontstaan en het bestaan van wetenschap, kunst, onderwijs, verstandelijke en zedelijke opvoeding, in één woord voor den triumf van het goede over het kwade. Taak en doel van den staat is dus de *θεραπεια ψυχης, το ζην εὐδαιμονως και καλως*, en de politica is daarom onderdeel der practische philosophie, toepassing van de ethiek op den vrijen staatsburger [1]).

Deze gedachte over de verhouding van ethiek en politiek kreeg spoedig een vasten vorm in de leer van het z.g.n. natuurrecht. Om dit wel te verstaan, moet men tot de oude volken teruggaan. Dezen kennen, gelijk de la Saussaye zegt, geen onderscheid tusschen de zedelijke en de natuurorde; de wet van het heelal is natuurlijk, religieus, ritueel, zedelijk en politiek tegelijk. Eén naam dient, om ze in al hare verschillende toepassingen aan te duiden: tao in China, rta in Indië, asha in Perzië, māat in Egypte; hemel, aarde, familie, volk, rijk worden door dezelfde wet beheerscht; de staatkundige orde is gegrond in de natuurlijke, de kosmische, de goddelijke orde [2]). Zoo was het ook van ouds bij de Grieken; vóór het optreden der Sophisten was bij volk en wijzen de overtuiging algemeen, dat het, zooals het in de polis gold, ook alles goed, redelijk, natuurlijk, goddelijk was; mensch en denker, religie en philosophie, mystiek en physica waren als het ware nog een; de ziel in den mensch voelde zich aan die in de wereld verwant. Maar toen men later met andere volken in aanraking kwam en andere gewoonten en zeden, rechten en wetten leerde kennen, rees twijfel en onzekerheid, en de Sophisten trokken de conclusie, dat alle recht en zede historisch geworden,

---

[1]) Zeller, Philos. d. Gr. II 1[4] 892 v. II 2[3] 672 v. Ueberweg, Gesch. der Philos. I[8] 205 v. 270 v.

[2]) Ch. de la Saussaye, Het Christelijk Leven II 156.

positief, conventioneel waren [1]). Om aan dit scepticisme te ontkomen, hebben toen Socrates en Plato een uitweg gezocht in de onderscheiding tusschen het wezenlijke en het toevallige, begrip en voorstelling, denken en waarneming, idee en werkelijkheid. Aristoteles paste in zijne Ethica deze onderscheiding ook toe op het recht, nam naast een δικαιον νομιμον, dat op wettelijke vaststelling berust, een δικαιον φυσικον aan, hetwelk van nature en voor allen geldt, en werd alzoo de vader van de leer van het natuurrecht [2]).

Deze leer werd later belangrijk uitgebreid. De Stoa zette het natuurrecht in verband met de kosmische rede en met de rede in den mensch, ὀρθος λογος, recta ratio, waarin het als κοιναι ἐννοιαι en ἐμφυτοι προληψεις opgesloten lag. Cicero leidde het tot eene ingeschapene, aangeborene, blijkens den consensus gentium aan alle menschen eigene lex naturae terug. Posidonius, Seneca en anderen zagen er eene erfenis in, welke de menschheid uit de gouden eeuw had bewaard. Allerlei onderscheidingen werden aangebracht; men sprak niet alleen van eene lex aeterna, die, zooals Cicero zegt, orta est simul cum mente divina [3]), maar voorts van eene lex naturae, een jus naturae en een jus gentium, en eindelijk nog van een jus civile, het bestaande, positieve recht.

Al deze termen aangaande een natuurrecht werden langzamerhand door de Christenen overgenomen, met Bijbelteksten zooals Matth. 7 : 21, Rom. 2 : 14, 15, Rom. 13 : 1 enz. in verband gebracht en naar hun inhoud met den dekaloog vereenzelvigd. Maar de veelheid der uitdrukkingen is oorzaak van veel misverstand geweest. Evenals wie de civitas terrena van Augustinus met onzen staat vereenzelvigt aan dezen kerkvader onrecht doet, zoo loopt, wie den zin van bovengenoemde termen bij patres en scholastici, bij Roomsche en Protestantsche geleerden niet duidelijk onderscheidt, groot gevaar, om hun inzake oorsprong en recht van staat, overheid, privaat eigen-

[1]) Ch. de la Saussaye, t. a. p. II 171.

[2]) Zeller, t. a. p. II 2^3 bl. 645.

[3]) Cicero, de leg. II 4. 6.

dom, slavernij eene meening toe te schrijven, die de hunne niet is [1]).

Doch hoe dit zij, uit alles blijkt ten duidelijkste, dat Hugo de Groot niet de vader van het natuurrecht is; hij heeft er slechts eenige veranderingen in aangebracht, die weldra bleken geene verbeteringen te zijn. Want ten eerste heeft hij, evenals de Spaansche theoloog Gabriel Vasquez in zekeren zin reeds vóór hem gedaan had [2]), het natuurrecht, althans hypothetisch, van God onafhankelijk gemaakt, en ten tweede heeft hij het, door eene eenzijdige afleiding uit de rede, in een jus rationale veranderd. Dit had tengevolge, dat het natuurrecht hoe langer hoe meer werd opgevat als een stel wetten en regels, die buiten alle historie om vast stonden en in eene verklaring der rechten van den mensch konden worden neergelegd, en bracht voorts nog dit ergere euvel mede, dat, wanneer werkelijk rede en vrije wil de grondslag waren van het recht, de hypothese moest worden opgesteld van een voorhistorischen, hetzij idyllischen hetzij barbaarschen, maar in elk geval rechtloozen natuurtoestand. [3]) Op deze wijze werd het natuurrecht zoo gehypostaseerd en gemechaniseerd, dat het alle leven verloor en onder de scherpe critiek der historische en der sociologische school zeer spoedig bezweek. Jarenlang gold het natuurrecht toen voor eene antiquiteit, die veilig in een historisch museum kon worden opgeborgen, of als een onkruid, dat, hier en daar nog opschietend, zonder sparen, en met wortel en al, moest worden uitgeroeid. [4])

---

[1]) Verg. Dr. Otto Schilling, Naturrecht und Staat nach der Lehre der alten Kirche. Paderborn Schöningh 1914, en de recensie van dit werk door Troeltsch, Theol. Lit. Zeitung, 23 Okt. 1915, col. 431—438. Cathrein, Moral-philosophie I³ 479 v., en Philos. Jahrbuch 1889, bl. 373—388.

[2]) Dr. Praxmarer, Die Controverse zwischen Vasquez und Suarez über das Wesen des Naturgesetzes, Philos. Jahrbuch 1888, bl. 421—434, met een Nachwort der Redaktion, bl. 434—438.

[3]) J. G. Walch, Einleitung in die Philosophie. Leipzig 1730, bl. 460 v. Stahl, Die Philosophie des Rechts I⁴, bl. 163 v. Gumplovicz, Gesch. der Staatstheorien, bl. 157. 176 v. 264 v.

[4]) Bergbohm bij Cathrein, Moralphilosophie I³, bl. 443. 460.

Des te opmerkelijker is, dat het in den laatsten tijd weer krachtig herleeft, niet in den onhistorischen, rationalistischen vorm, dien het sedert Grotius verkreeg, maar in zijn ideëel gehalte en onverwoestbaar beginsel. Deze herleving is in het algemeen te danken aan de reactie, welke tegen het materialisme in het idealisme opstond, maar heeft zijne bijzondere oorzaken in het Neokantianisme, dat in theologie, philosophie en ook in de rechtswetenschap eene nieuwe richting insloeg; voorts in het herstel van het apriori, dat is van de door historisch onderzoek bevestigde overtuiging, dat godsdienst, zedelijkheid, recht, schoonheidsgevoel niet uit andersoortige factoren te verklaren maar constant zijn en op een oorspronkelijk gegeven in de menschelijke natuur berusten; en eindelijk nog in de psychologie van het onbewuste, die aanwees, dat 's menschen zieleleven veel verder teruggaat en veel rijker is dan verstand en rede en wil. [1])

De diepe gedachte, die aan het natuurrecht ten grondslag ligt, is toch naar het woord van Emil Lask geene andere dan de vraag naar den absoluten zin van recht en gerechtigheid. Daardoor is het geworden tot een wereldhistorisch principe, dat door geen critiek omvergestooten kan worden; zijne onsterfelijke verdienste bestaat daarin, dat het geloofd en vast-

[1]) Ten bewijze zij uit de rijke litteratuur slechts iets genoemd, Troeltsch Zur Frage des religiösen Apriori, Religion und Geisteskultur 1909, bl. 263—272. Dunkmann, Das religiöse Apriori und die Geschichte, Gütersloh 1910. Hugo de Vries, Afstammings- en Mutatieleer, Baarn 1907, bl. 36, waar de behoefte aan godsdienst een aangeboren eigenschap wordt genoemd. Heymans, Einführung in die Ethik 1914, bl. 26, waar van de aprioriteit der zedelijke oordeelen sprake is. Voor de herleving speciaal van het natuurrecht zie men J. Charmont, La renaissance du droit naturel, Paris 1910. M. Reichmann, Umschwung in der Wertung des Naturrechts, Stimmen der Zeit Okt. 1915, bl. 103—108. Eisler, Einführung in die Philosophie, Berlin 1905, bl. 349. De la Saussaye, Het Christelijk Leven II, bl. 172. Prof. Dr. Paul Scholten, Recht en Levensbeschouwing, Haarlem 1915, bl. 31. Vooral Stammler, Wirtschaft und Recht nach der materialistischen Geschichtsauffassung. Zweite Aufl. Leipzig 1906, bl. 335 v. Id. Die Lehre vom richtigen Rechte, Berlin 1902.

gehouden heeft aan übergeschichtliche zeitlose Normen.[1]) Inderdaad kunnen wij bij het recht zulke normen niet missen, evenmin als bij religie, moraal en aesthetica. Er is toch een onmiskenbaar onderscheid tusschen zijn en behooren, werkelijkheid en waarde, feit en norm; tusschen het recht, dat positief krachtens de wet geldt en het recht, dat sein soll, das richtige Recht, gelijk Stammler het noemt. Deze onderscheiding doet in het minst niet te kort aan de groote verdiensten der historische en der sociologische school, die de oogen hebben geopend voor de ontwikkeling van het recht en voor den machtigen invloed, dien daarbij de maatschappelijke groepen en verhoudingen hebben uitgeoefend. Maar de noodzakelijkheid, om bovengenoemde onderscheiding te maken, dringt zich van alle kanten op.

Reeds dit is van belang, dat de wet altijd onvolledig en gebrekkig is en nooit den rijkdom van het leven dekt. Bij de rechtspraak komt dit al bijzonder duidelijk uit, want in de meeste gevallen heeft de rechter aan de letterlijke bepalingen der wet niet genoeg, kan hij met hare interpretatie en toepassing niet volstaan, en bedient hij zich bewust of onbewust van waardeeringen en normen, die in de wet niet uitgedrukt zijn, maar door hem aan zijn eigen geweten en ervaring ontleend worden. Naast de justitia nam daarom van ouds bij beoordeeling van schuld en straf van den overtreder de aequitas eene plaats in, dat is, de erkentenis, dat de wet, hoe nauwkeurig en volledig ook, nooit ten volle aan den eisch van het recht beantwoordt.

Van meer beteekenis is nog, dat er velerlei recht heerscht in de maatschappij, dat in de wet niet opgenomen is, evenals er omgekeerd velerlei recht in de wet is beschreven, dat in de practijk van het leven allang niet meer geldt. Sterker nog, er is altijd door positief, geldend recht, dat naar hoogeren maatstaf onrecht is of in andere tijden en omstandigheden

---

[1]) Emil Lask, Rechtsphilosophie, Die Philosophie im Beginn des zwanzigsten Jahrhunderts. Heidelberg Winter 1905, II, bl. 2, 13.

onrecht worden kan; en er is ideëel recht, dat stellig recht behoorde te zijn en dat daarom uit het volksleven worstelt naar omhoog en naar erkenning streeft. Alle ontwikkeling van het recht komt immers juist daardoor tot stand, dat personen of groepen de overtuiging hebben gekregen van een ander, beter recht, en in naam van dit hoogere recht tegen het bestaande recht den strijd hebben aangebonden.

Maar dit wijst er verder op, dat de rechtsidee een teleologisch karakter draagt. Zoodra wij iets als recht voelen, eischen wij ook dat het heersche. Het Seinsollende is aan het recht inhaerent. Maar dit behooren-te-zijn is een zuiver ethisch verschijnsel, het is door en door zedelijk van aard. Het komt aan het recht niet van buitenaf toe; het is niet te verklaren uit nut of belang; het is er niet mede verbonden door den dwang der maatschappij of de macht van den staat. Maar het zit er van huis uit in, doet het recht wortelen in de moraal, en legt tusschen ethiek en politiek een onverbrekelijk verband. De rechtsorde is in de zedelijke orde gegrond en bezit daarin haar sterkste, haar onwankelbare vastigheid.

Bij dit punt aangekomen, kunnen wij nu nog één stap verder gaan. Indien deze zedelijke orde, waarin het recht geworteld is, niet eene menschelijke inbeelding, een droom, eene illusie zal zijn, schoon misschien maar bedriegelijk, dan moet zij bestand hebben in de objectieve werkelijkheid; indien ze maar niet eene subjectieve waardeering en eene aesthetische aandoening zal wezen, dan moet het Werturteil, dat zich daarin uitspreekt, op een Seinsurteil gebaseerd zijn. En dan keert vanzelf die diepe gedachte terug, welke wij boven bij alle volken, in alle godsdiensten en alle wijsgeerige stelsels aantreffen: de rechtsorde is gebaseerd op de zedelijke orde en deze staat in verband met de kosmische en de goddelijke orde, die alle dingen beheerscht. Het jus civile heeft het jus gentium tot achtergrond, het jus gentium wijst op een jus naturae terug, het jus naturae wortelt in de lex naturae, en de lex naturae is openbaring van de lex aeterna, quae orta est simul cum mente divina. Daarom gaf Emil Lask van de

rechtsphilosophie deze definitie: zij is die Aufsuchung des transzendentalen Ortes oder der typischen Wertbeziehungen des Rechts, die Frage nach seinem Eingespanntsein in einen Weltanschauungszusammenhang. [1])

Indien zedelijkheid en recht zoo nauw aan elkander verwant zijn, baart het groote moeielijkheid, duidelijk het onderscheid aan te wijzen, dat tusschen beide bestaat. Handhaving van het verband is ook en werd blijkens de historie steeds belangrijker geacht dan aanwijzing van het onderscheid; want afgezien van eene distinctie tusschen den volkomen en den onvolkomen plicht bij de Stoa [2]), kwam de vraag eerst aan de orde, toen sedert Grotius het natuurrecht meer en meer van de ethiek losgemaakt en op den grondslag van een maatschappelijk verdrag opgetrokken werd. Gevolg was daarvan toch, dat dwang in de idee van het recht moest worden opgenomen, wijl een verdrag onder menschen weinig zekerheid bood, als het niet door dwang gehandhaafd werd. Zoo kwamen zedelijkheid en recht los naast elkander te staan; het recht had niets met de zedelijkheid, d. i. met de innerlijke gezindheid te maken, maar alleen met de daad (en deze kon door den sterken arm der overheid worden afgedwongen), en de zedelijkheid bekwam eene eigene sfeer, totaal gescheiden van die van het recht.

Bij Pufendorf en Thomasius, die deze leer ontwikkelden, bleef er echter toch nog eenig verband tusschen beide bestaan, wijl het recht met den staat en den dwang aan het welzijn der volken ondergeschikt werd gemaakt, en de moraal in dienzelfden tijd op een eudaemonistischen grondslag opgebouwd werd. Maar ook deze band werd verbroken, toen Kant optrad en het eudaemonisme radicaal verbande uit de ethiek. Moraliteit is er voor Kant alleen dan, als het goede enkel en alleen gedaan wordt om zijns zelfswil, uit achting voor den plicht; waarachtig en onvoorwaardelijk goed is alleen de goede wil. Moraliteit heeft het dus alleen met de gezindheid, met het

---

[1]) Emil Lask t. a. p., bl. 5.
[2]) Zeller, Philos. d. Gr. III 1³, bl. 245, 264 v.

karakter te doen; haar gebod komt van binnen tot den mensch, in den kategorischen imperatief, en beschikt alleen over innerlijken drang. Legaliteit daarentegen let niet op het inwendige en bekommert zich om geen motieven; zij is met de daad, met de uitwendige handeling tevreden, komt met haar gebod van buiten tot den mensch en handhaaft het met uitwendigen dwang. Moraliteit bedoelt, den innerlijken vrede in de ziel, legaliteit, den uitwendigen vrede onder de menschen te bewaren [1]).

Deze onderscheiding oefende sterken invloed uit. Ze ging niet alleen gewijzigd over in de philosophie van Fichte, Schelling, Hegel enz., maar werd niet zelden ook tot eene onverzoenbare tegenstelling uitgewerkt. Aan de eene zijde kwam dan een man als Nietzsche te staan, die de gewone moraal onderstboven keerde, en alleen het recht van den sterkste erkende; aan de andere zijde iemand als Tolstoi, die in naam van de op de bergrede gebaseerde weerloosheid heel den staat met zijne justitie, politie en militie in den ban verklaarde. Veel grooter is echter het aantal van hen, die, deze uitersten vermijdende, onderscheid maken tusschen individueele en staatsmoraal, en daarmede een allergewichtigst probleem aan de orde stellen.

Dat er nu, hoewel geene scheiding, toch onderscheid bestaat tusschen ethiek en politiek, tusschen zedelijkheid en recht, kan moeilijk worden betwijfeld. Maar het is aan bedenking onderhevig, of het op de genoemde wijze zich aangeven laat. De grens tusschen beide kan immers moeilijk als die tusschen de inwendige gezindheid en de uitwendige daad worden getrokken, want de zedelijkheid heeft niet alleen met den wil en het karakter, maar ook met de handelingen en daden te doen; een goede boom moge vanzelf en natuurlijk goede vruchten voortbrengen, het goede blijft toch eene qualiteit zoowel van de vruchten als van den boom. En omgekeerd is het recht niet met de louter uitwendige opvolging der wet

---

[1]) Kant, Metaph. Anfangsgründe der Rechtslehre. Köningsberg 1797, Einleitung. Verg. verder Geesink, Zedelijkheid en Recht. Amsterdam 1909 bl. 110.

tevreden, maar heeft wel terdege ook bij de motieven belang. Als Stammler zegt, dat de economist den inhoud der sociale betrekkingen onderzoekt en de jurist alleen met haar vorm te doen heeft, merkt Mr. Treub daartegen terecht op, dat rechtsregelen volstrekt niet alleen den vorm betreffen; eene maatschappij zonder eigendoms- en huwelijksrecht bijv. zou er gansch anders uitzien dan eene, waarin deze rechten erkend en gehandhaafd werden. [1]) Maar afgezien hiervan, zooals de rechter, om een rechtvaardig vonnis te vellen, met de daad doch ook met den persoon van den misdadiger te rekenen heeft, zoo moet alle recht, om sterk te staan, beantwoorden aan de ideeën van gerechtigheid, die in een volk leven, en in de conscientie geworteld zijn. Wie het recht daarvan losmaakt en de vastigheid ervan zoekt in de macht en den dwang van den staat, maakt het recht niet sterker maar zwakker en ondermijnt er de grondslagen van.

Indien hiertegen de opmerking wordt gemaakt, dat in eene volmaakte maatschappij, waar ieder zijn plicht deed, toch voor recht geen plaats meer zijn zou, dan diene tot antwoord, dat dit in dezelfde mate en op dezelfde wijze ook van de zedewet gezegd zou kunnen worden. Doch in beide gevallen zou men vergeten, dat liefde niet is opheffing, maar vervulling der wet, en dat ze daarom zoo heilig en heerlijk is, wijl zij ten volle aan den eisch der wet beantwoordt.

Al verder kan daarom het kenmerkende van het recht niet in den dwang worden gesteld. Zeker, recht is macht, eene van de sterkste machten, die in de wereld bestaan, bijna zeide ik, sterker nog dan religie en moraal. Maar dit is geene tegenstelling, want de macht van godsdienst en zedelijkheid is juist daarin gelegen, dat zij beide in de conscientie als het recht eener Hoogere Macht op de toewijding onzer gansche persoonlijkheid worden gevoeld. Maar al deze macht is zedelijk van aard, pouvoir moral, en hemelsbreed verschillend van die physieke, dwingende macht, die ter handhaving van het recht

---

[1]) Treub, t. a. p. I, bl. 162 v.

in den staat optreedt. Natuurlijk is ook deze dwingende macht van het hoogste belang en in eene maatschappij als de onze volstrekt noodzakelijk. Zij is dus eene Begleiterscheinung, een onderpand en waarborg van het recht, maar zij is er niet inhaerent aan en vormt er geen wezenlijk bestanddeel van.

Immers er is rechtsgemeenschap zonder *staat*, gelijk de samenleving van familiën, geslachten en stammen, en zelfs de organisatie van eene rooversbende bewijst. En er is recht zonder *dwang*, want de kerk bezit een recht, dat althans in de Protestantsche Christenheid dwang uitsluit. Er is recht zonder dwang, want de zedewet sluit de deugd der gerechtigheid in, die gebiedt aan ieder het zijne te geven. Er is recht zonder dwang, want er is velerlei recht in de maatschappij, dat niet of slechts zeer algemeen in de wet is geregeld, en op gebruik en billijkheid, op goede trouw en goede zeden rust. Er is recht zonder dwang, omdat in vele gevallen dwang tot vervulling van rechtsplichten, bijv. tegenover de Kroon, onmogelijk is, wijl er op andere factoren zooals plichtbesef en eergevoel gerekend wordt en de maatschappij juist in de eerste plaats door deze zedelijke machten in stand gehouden wordt. Er is — om niet meer en toch nog het voornaamste te noemen — er is recht zonder dwang, omdat men Gode meer gehoorzamen moet dan den menschen.

Het onderscheid tusschen zedelijkheid en recht en dus ook tusschen ethiek en politiek moet daarom langs een anderen weg worden gezocht. Recht duidt volgens het spraakgebruik in de eerste plaats die subjectieve bevoegdheid aan, welke iemand ergens aanspraak op mag doen maken, en komt in deze beteekenis herhaaldelijk in de taal van het dagelijksch leven voor: recht van spreken, op zijn recht staan, recht op belooning, iets tot zijn recht laten komen. Nog meer algemeen en in verband gezet met het gelijkluidende bijvoeglijk naamwoord is recht de naam voor de innerlijke, zedelijke macht, die toekomt aan al wat recht, niet krom of scheef of schuin, maar recht, eerlijk, goed, waar, schoon is. Al deze qualiteiten hebben eene waarde, die wij er maar niet uit willekeur aan

toekennen, maar die er van nature in ligt, en door ons, ondanks onszelven menigmaal, erkend en gehuldigd wordt. Waarheid, deugd, schoonheid hebben geen geweld tot haar dienst; zij kunnen er zelfs de toevlucht niet toe nemen, zonder zichzelve te verloochenen. Ze staan machteloos, weerloos als een lam, tegenover bruut geweld en wreeden dwang. Maar ze hebben één ding boven al hare belagers voor, het blanke kleed der onschuld. En daardoor bezitten zij die wondere, geheimzinnige macht, welke met den naam van recht wordt aangeduid. Recht is de niet van buiten verworvene, maar op de natuur zelve berustende, uit de natuur zelve voortvloeiende, geestelijke sterkte, die aan al het zijnde, in zoover het waar is en goed en schoon toekomt; het machtig zelfverweer, waarmede de Natuur, quae pie Deus dici potest, het zijnde, speciaal het heilige heeft toegerust. In dezen ruimen zin en uit dit gezichtspunt bezien, kan men recht en zedelijkheid twee zijden noemen van dezelfde zaak. Wat waar, goed, schoon is, kan zwak en hulpeloos zijn als een kind in de wieg, maar het heeft recht om te zijn en geëerbiedigd te worden. En al wat valsch, slecht, schandelijk is, bestaat wel en neemt dikwerf geweld te baat om te heerschen, maar het heeft geen recht van bestaan, en is daar zelf zoo diep van overtuigd, dat het zich kleedt in het gewaad des lichts, en daarin aan het ware en goede hulde brengt.

Al deze zedelijke qualiteiten concentreeren zich hier op aarde in den mensch; het recht is dus een privilege, dat bij uitnemendheid toekomt aan de redelijke en zedelijke menschelijke natuur, aan de persoonlijkheid, niet in tegenstelling, maar in samenhang met de gemeenschap. Wijl deze gemeenschap en in haar elk lid in de tegenwoordige wereld aan allerlei schending en onderdrukking bloot staat, wordt een deel van dat recht in de wet neergelegd en onder bescherming der overheid gesteld. Sommige geleerden, zooals wijlen Prof. Hamaker, zoeken derhalve het onderscheid tusschen zedelijkheid en recht daarin, dat recht de naam is voor dat gedeelte der in eene maatschappij geldende zedelijkheid, hetwelk de

overheid als het ware aan zich getrokken en plechtig gesanctionneerd heeft, en ook op meer plechtige en officieele wijze, dan de maatschappij dit met haar publieke opinie kan doen, bijv. in hare rechtspraak en straffen handhaaft. De gansche onderscheiding is dus gebaseerd op iets bijkomends en veranderlijks, op de houding, welke de overheid tegenover de gedragsregelen aanneemt. Strekt de overheid er hare beschermende hand over uit, dan zijn ze recht; bemoeit zij er zich niet mede, dan blijven ze moraal. En deze houding van de overheid is in verschillende tijden en plaatsen uitermate verschillend en wisselend. [1])

Er ligt in deze voorstelling dit goede opgesloten, dat recht en moraal ten nauwste verwant zijn en geacht worden reeds lang vóór de overheid te hebben bestaan. Maar zij is overigens toch hoogst eenzijdig, inzoover zij zedelijkheid en recht van gelijken inhoud beschouwt en als recht dat deel der zedelijkheid stempelt, dat vrij toevallig en willekeurig door de overheid wordt gesanctionneerd. Want wel is de taak der overheid niet met scherpe grenzen te bepalen en wisselt zij met de tijden en gelegenheden af. Maar hier wordt toch een staatsabsolutisme gehuldigd, dat in gezin noch eigendom, in godsdienst noch zedelijkheid eene grens behoeft te eerbiedigen, en, indien het staatsbelang dit te vorderen schijnt, alle zedelijkheid tot recht zou mogen stempelen. Maar al zou de overheid dit *mogen* doen, ze zou het toch nooit *kunnen* doen, omdat zedelijkheid en recht volstrekt niet in inhoud samenvallen, maar dezelfde zaak van verschillend standpunt bezien. Het recht n.l. in objectieven, en nog nader in positieven zin is niet het zedelijke zelf, schoon daarin gegrond, maar een bepaalde kant van het zedelijke, het zedelijke onder dat aspect, waaronder het door de overheid, als handhaafster der gerechtigheid, onder hare bescherming gesteld kan worden, en zelf daarvoor vatbaar en geschikt is. Het positieve recht is daarom

---

[1]) Mr. H. J. Hamaker, Het recht en de maatschappij, 's Gravenhage 1888. Verg. Treub t. a. p. I, bl. 149 v.

terecht dat ethisch minimum genoemd, dat de overheid binnen den kring van hare bevoegdheid staande houden kan en moet, opdat juist het eigenlijke zedelijke en voorts heel het menschelijk leven in al zijn diepte en breedte zich ontwikkelen en heel het volk den rijkdom van zijne krachten en gaven ontplooien kan. Het recht draagt daarom, inzoover het door de overheid onder zijne bescherming gesteld is, steeds een dienend karakter. Het volk is er niet om de overheid, maar de overheid om het volk; de staat om de gemeenschap.

Uit deze onderscheiding tusschen zedelijkheid en recht vloeit voor, dat men tot zekere hoogte mag spreken van eene individueele en eene staatsmoraal. Er ligt n. l. waarheid in de omschrijving, dat de staat *macht* is; zelfs, als Berolzheimer de politiek staatsmachtsleer noemt, is deze definitie wel licht voor misverstand vatbaar, maar toch op zichzelf nog niet verkeerd [1]). De fout begint eerst daar, waar de macht van den staat als doel wordt voorgesteld en ophoudt, middel voor de handhaving der gerechtigheid te zijn. Feitelijk zien we dat telkens gebeuren, in de binnenlandsche en in de buitenlandsche, in de groote en in de kleine politiek, in de politiek der partijen en der staten. En wie eenmaal dezen weg inslaat en dan, ongelukkigerwijs, zijn streven met succes bekroond ziet, komt van kwaad tot erger en schrikt ten slotte voor geen leugen en bedrog meer terug. Reeds Plato klaagde in zijn tijd over die gewone politici, die den staat willen dienstbaar maken aan eigen belang en eer, en hun geslacht is ook heden nog niet uitgestorven. Maar geene overtreding doet het recht der wet te niet. De staatsmacht is en blijft naar haar wezen aan de gerechtigheid dienstbaar.

Deze roeping van den staat brengt eigenaardige verplichtingen mede, maar verplichtingen, die niet vallen buiten, maar binnen de grenzen der ethiek. Over die roeping bestaat groot verschil van gevoelen, maar hetzij men den staat als rechtsstaat of als cultuurstaat of als een combinatie van beide

[1]) In het reeds boven aangehaalde Handbuch der Politik I 14.

opvat, in al deze gevallen heeft de staat eene eminent zedelijke taak. De staat is zeker de Sittlichkeit zelve niet, zooals Hegel het voorstelde; maar naar binnen en naar buiten vervult hij toch eene zoo edele en verhevene taak, dat deze niet buiten de moraal vallen kan en veeleer moet opgevat worden als vervulling van een harer uitnemendste voorschriften. Is de staat bij de binnenlandsche politiek in zijne wetgevende, uitvoerende en rechtsprekende macht ook niet aan het recht en aan de zedelijke beginselen gebonden? Wordt het niet als een groote vooruitgang beschouwd, dat de koloniale politiek meer en meer in eene ethische richting zich beweegt? En zou iemand durven beweren, dat de staat bij de buitenlandsche politiek, bij de regeling van het internationaal privaatrecht, bij het sluiten van verdragen, handelsovereenkomsten en dergelijke om geen moraal zich te bekommeren heeft? Men zou kunnen aarzelen, deze laatste vraag bevestigend te antwoorden, wanneer men aan een staat in oorlogstijd denkt. Dan worden inderdaad vroeger en later de eerste beginselen der ethiek verloochend en de eenvoudigste rechtsbepalingen met voeten getreden. Maar ook hier blijkt, zooals telkens, dat recht en werkelijkheid twee zijn, zonder dat daarom het recht ophoudt recht te zijn. Alleen maar, er is een jus pacis, doch ook een jus belli, een recht tot en in en na den oorlog. Het is daarom minder juist, de zaak zoo voor te stellen, alsof met den oorlog, per se, altijd en overal het recht ophoudt. Grotius zag het anders en beter in; terwijl hij in de voorrede van zijn werk de jure belli ac pacis eenerzijds de stelling: nihil injustum quod utile, verwerpt, verzet hij er zich anderzijds ten sterkste tegen, dat jus en arma elkander uitsluiten; ook met en in den oorlog houdt het recht niet op, en dus ook de zedelijkheid niet. Zooals de overheid naar binnen met dwang en straf de misdaad, in naam en in het belang van de gerechtigheid, te beteugelen heeft, zoo en niet anders draagt zij ook naar buiten het zwaard niet tevergeefs. Alzoo handelend, volbrengt de staat eene door en door zedelijke roeping, want hij handhaaft de gerechtigheid en deze is met de liefde eene bij uitstek ethische deugd.

Beide deugden zijn niet hetzelfde, maar ze sluiten elkander nog veel minder uit, gelijk Marcion en velen na hem beweren. Want liefde zonder gerechtigheid vervalt tot anarchie, gerechtigheid zonder liefde ontaardt in despotisme. De liefde kan tot de gerechtigheid herleid worden, want de gerechtigheid eischt niet alleen: aan ieder het zijne, maar ook: aan ieder het uwe, uwe deelneming, uwe zorg, uwe liefde. En de gerechtigheid kan tot de liefde teruggebracht worden, want het liefhebben is juist de inhoud van een gebod, dat met: gij zult, begint. En toch zijn ze onderscheiden, zooals alle deugden onderscheiden zijn, conform die velerlei plichten, welke hoe verschillend ook, toch alle voortvloeien uit de éénе zedewet. Want het is dezelfde zedewet, die tot ouders en kinderen, patroon en arbeider, industrieel en handelsman komt, maar zij legt hun toch allen zeer onderscheidene plichten op. Zoo is het ook dezelfde wet, die voor overheid en voor onderdanen geldt. Maar in overeenstemming met de gansch bijzondere taak, welke de overheid in deze wereld te vervullen heeft, roept zij deze tot plichten, welke geen onderdaan vervullen kan of mag. Want de staat is niet het orgaan der liefde en der barmhartigheid, maar der gerechtigheid: hij is souvereine Rechtsherrschaft. Indien hij met de macht, waarover hij beschikt, deze heerschappij van het recht handhaaft, naar binnen en naar buiten, dan stelt hij zich, naar de mate van zijn wezen en roeping, in dienst van de zedewet, maakt hij de politiek ondergeschikt aan de ethiek, omheint en beschermt hij een terrein, waarbinnen de menschelijke persoonlijkheid tot haar rijkste ontplooiing kan komen en haar hoogste bestemming bereiken kan.

Laat mij dit summiere betoog besluiten mogen met eene korte opmerking over het internationale recht, welke misschien als eene proef op de som dienst kan doen. Of er een jus intra gentes is, hangt toch geheel af van de bepaling, welke men geeft van het recht. Indien er geen recht is zonder dwang, kan er van internationaal recht geen sprake zijn, en ziet men misschien niet zonder eenig leedvermaak aan, hoe

dat papieren recht bij den tegenwoordigen oorlogsbrand in vlammen opgaat. Metterdaad komen wij allen zeer diep onder den indruk, dat het internationale recht vrij machteloos staat en bij den eersten aanval reeds bezwijkt, zoodat dus ook van alle zijden pogingen worden aangewend, om dit zwakke recht met de macht eener internationale politie te steunen. Men kan eerbied koesteren voor deze pogingen, ook al verwacht men weinig heil van hun uitslag. Maar al zouden ze geen van alle slagen, dan is daarom het volkenrecht nog niet waardeloos noch krachteloos. Want ten eerste is het volkenrecht door Grotius niet uitgedacht, maar is het lang voor hem in de geschiedenis voorbereid en gaat het tot de oudheid terug. De Christelijke gedachte van de eenheid van het menschelijk geslacht in oorsprong en wezen, benevens die van de katholiciteit van het koninkrijk Gods zijn de beide zuilen, waarop het internationale recht stilzwijgend of uitdrukkelijk rust en ook rusten moet. En deze gedachten zijn in den loop der geschiedenis niet ten eenenmale onvruchtbaar geweest; ze hebben als een zuurdeesem gewerkt en gaan voort dat te doen. En voorts maakte Franz von Liszt onlangs de treffende opmerking, dat het volkenrecht nog wel terdege eene toekomst heeft, wijl de historie leert, dat het na elken grooten oorlog met kracht naar voren treedt en een stap voorwaarts doet. Dat was zoo na den dertigjarigen oorlog, na de Napoleontische oorlogen, na den Krim-oorlog, na den oorlog van '70, en dit zal zeker ook na dezen wereldkrijg het geval zijn.[1]) Het valt toch niet te gelooven, dat eene crisis, als de menschheid thans doormaakt, hoe schijnbaar nutteloos en doelloos ook, geene enkele vrucht zou afwerpen, en aan de vredesgedachte in geen enkel opzicht ten goede zou komen. Het is zoo, menschen en volken leeren langzaam, uiterst langzaam; elke les moet tallooze malen worden gerepeteerd. Maar de historie leert toch ook, dat tal van ideeën, zooals

---

[1]) Franz von Liszt, Gegenwart und Zukunft des Völkerrechts, Archiv für Rechts- en Wirtschaftsphilosophie, Juli 1915, bl. 449—451.

die van de humaniteit, van de philanthropie, van de vrijheid van godsdienst, van de emancipatie van den derden en vierden stand, van den constitutioneelen regeeringsvorm enz. langzamerhand en door veel strijd heen zich eene plaats in het bewustzijn der volken hebben veroverd [1]). Natuurlijk, ideeën bieden geen afdoenden waarborg tegen staatsabsolutisme en despotisme aan de eene, tegen revolutie en anarchisme aan de andere zijde, en haar macht is dikwerf overschat. Maar daarom zijn ze toch niet van alle waarde ontbloot; want al hebben zij geen dwingende macht tot hare beschikking, zij wortelen toch in de lex naturae, welke op de wereldorde is gegrond en op de lex aeterna terugwijst, en zij liggen in de lijn der ontwikkeling. In die zedelijke orde ligt ook het internationale recht gefundeerd. Het ligt er niet kant en klaar, en voor het grijpen gereed; het is zelfs ieder oogenblik voor schending vatbaar. Maar het bestaat daarom toch wel; wij allen oordeelen ernaar en toetsen er de handelingen der mogendheden aan. En het zal voortgang maken en sterker worden, naarmate het indringt in de conscientie van vorsten en volken en op ethische basis te rusten komt.

Of het dan langs dezen weg of op eenige andere wijze ooit onder de menschen komen zal tot een rijk van liefde en vrede? De wetenschap geeft hier geen antwoord op; maar Kant heeft met zijne Kritik der reinen Vernunft ook bedoeld, de wetenschap te beperken, opdat er eene plaats zou overblijven voor het geloof en de hoop.

---

[1]) Berolzheimer, in het Handbuch der Politik I 18. 19.

GEWONE VERGADERING

DER

AFDEELING

TAAL-, LETTER-, GESCHIEDKUNDIGE EN WIJSGEERIGE WETENSCHAPPEN,

GEHOUDEN DEN 13en DECEMBER 1915.

Tegenwoordig de Heeren: CHANTEPIE DE LA SAUSSAYE, Voorzitter, VAN DE SANDE BAKHUYZEN, VAN DER HOEVEN, FOCKEMA ANDREAE, DE LOUTER, S. MULLER FZN., SNOUCK HURGRONJE, KLUYVER, BLOK, CALAND, BOISSEVAIN, HEYMANS, D'AULNIS DE BOUROUILL, DE GROOT, BREDIUS, BOER, TE WINKEL, JONKER, KRISTENSEN, VAN VOLLENHOVEN, KALFF, VÜRTHEIM, VAN GELDER, DRUCKER, KERNKAMP, VOGEL en KUIPER, Secretaris. Voorts de correspondent VAN RONKEL.

De notulen der vorige vergadering worden gelezen en goedgekeurd.

Van de Heeren Symons, Hesseling, Hartman, Woltjer, Salverda de Grave en Bavinck is bericht ontvangen dat zij verhinderd zijn de vergadering bij te wonen.

Ingekomen zijn de volgende stukken:

Dankzegging van mej. E. Brandt te Amsterdam wegens toezending van een aantal presentexemplaren van het door de Kon. Akademie uitgegeven werk van wijlen haren broeder W. Brandt: Die Mandäer, ihre Religion und Ihre Geschichte.

Gedrukte missive van de Kamer van Koophandel te Kyoto, inhoudende een verzoek om den aankoop in Europa te bevorderen van eene door de zorgen van het Zokyo Shoin publishing house uitgegeven nieuwe serie van de Tripitaka in chineesche vertaling.

Ter beschikking gesteld van de belangstellende Leden.

Een exemplaar van het dagblad Correo de la Manana bevattend eene spaansche prozavertaling van het gedicht *Mnemosynon* van den Heer F. Xaverius Reuss dat in den Hoeufftiaanschen wedstrijd van 1914 is bekroond geworden. De vertaling is aan de Akademie toegezonden door den Heer Francesco de Sales te Badajoz wien daarvoor dank is betuigd.

De volgende prijsverzen voor het certamen Hoeufftianum:

1. *Lausus* onder de zinspreuk *sursum corda.*
2. *Vita rustica* onder de zinspreuk *arbusta iuvant, humilesque myricae.*
3. *Lusitaniae fatum* onder de zinspreuk *La force prime le droit.*
4. *Villula Perna* onder de zinspreuk *despiciam dites, despiciamque famem.*
5. *Pacis in bello ministri* onder de zinspreuk *Fiat pax in virtute tua.*
6. *T. M. Curtius* onder de zinspreuk *nescit labi virtus.*

In handen van de Hoeufftcommissie gesteld.

Hierop verkrijgt de Heer Muller het woord tot het doen van zijne mededeeling over de *grafkapel von Bisschop Rudolf van Diepholt* in den Utrechtschen Dom:

Het Utrechtsche Stedelijke museum bevat sedert de opening in 1838 vijf gepolychromeerde steenen beeldjes uit de 15e eeuw, die door hunne kunstwaarde veel aandacht trekken. Zij schijnen afkomstig te zijn van eene graftombe; maar hun herkomst was onbekend. Het is den heer Muller thans echter gelukt vast te stellen, dat ze afkomstig zijn uit den Dom van Utrecht, en daar kent hij door een vermelding uit het laatst der 16e eeuw de thans verdwenen graftombe van bisschop Rudolf van Diepholt, overleden in 1455. De tombe was geplaatst in de nog bestaande grafkapel van den bisschop, die door hare rijke en kleurige versiering de aandacht trekt.

De geschiedenis van de stichting dezer kapel, ook hare inrichting en versiering zijn door den heer Mulder onderzocht

en medegedeeld. het blijkt dat de kapel vóór 1468 gereed was, maar dat hare versiering tusschen 1473 en 1494 voltooid is; reeds in 1476 stonden er enkele beelden in. De eigenaardige kostumen der vijf beeldjes nu komen, zooals de heer Muller aantoonde, voortreffelijk overeen met de kostumen op schilderijen en teekeningen van omstreeks 1475. Het is dus volgens spreker zeer waarschijnlijk, dat de fraaie beeldjes afkomstig zijn van de gepolychromeerde graftombe van bisschop Rudolf, die thans verdwenen is. De beeldjes moeten dan producten zijn van de Utrechtsche Domloods van c. 1475; het blijkt ook dat zij indertijd de aandacht getrokken hebben en nagevolgd zijn.

De Voorzitter dankt den Heer Muller voor zijne belangrijke mededeeling, en vraagt of de spreker haar heeft bestemd voor de Verslagen en Mededeelingen; de Heer Muller heeft echter aan zijn stuk reeds eene andere bestemming gegeven.

Hierna leest de Heer Kuiper zijne Bijdrage over het *Verhaal van Bathycles' beker in de Jamben van Callimachus.*

Het Jambenboek van Callimachus, waarvan ons het zevende deel der *Oxyrhynchus-papers* eenige zeer gehavende fragmenten heeft teruggegeven, heeft, ook in dien verminkten toestand, als een verrassend document in de ontwikkelingsgeschiedenis van de hellenistisch-romeinsche satire aanspraak op grootere belangstelling dan tot heden toe door de klassieke philologie daarvoor is aan den dag gelegd. In deze bonte reeks van verhalen, fabels en aesthetisch-litteraire bespiegelingen betoont zich Callimachus een geheel ander poëet dan men uit zijne geleerde hymnen had leeren kennen. Woordkeus, stijl en metrische behandeling geven hier belangrijke stof voor onderzoek. Als een voorbeeld daarvan kan de eerste Jambus, het verhaal van Bathycles' beker dienen. Callimachus heeft voor dit verhaal den vorm eener necyomantie gekozen; hij ziet den ouden choliambendichter Hipponax voor zich verschijnen, die hem op zijne wijze de legende van den beker vertelt, en daarna —

naar spreker meent uit enkele geschonden versregels te kunnen aantoonen — weer naar den Hades terugkeert.

Het verhaal dat Callimachus hier aan den ouden choliambendichter op de lippen legt, wijkt op een belangrijk punt af van de verschillende versies der legende van het wijgeschenk der Zeven Wijzen, zooals ons die in de compilatie van Diogenes Laërtius zijn bewaard. In die versies wisselt behalve de naam der zeven Wijzen (een punt dat thans ter zijde wordt gelaten). de aard van het eeregeschenk en zijne herkomst. Het geschenk zelf is soms een drievoet, soms een drinkbeker of drinkschaal, de herkomst is soms wonderbaar (van goden) soms natuurlijk. Ook varieert de eindbestemming van de eeregave: soms wordt het gewijd aan Apollo van Delphi, soms aan den Thebaanschen Apollo Ismenius, soms aan Apollo Didymaeus te Milete.

In dezen strijd van cultus-tradities kiest nu Callimachus partij ten gunste van den door de Lagiden hooggestelden god van het Didymaeum en dat hij voor die keuze bij monde van Hipponax de autoriteit aanvoert van den Milesischen geschiedschrijver Macandrius geeft ons aanleiding om dezen historicus, dien men gewoonlijk stelt in den tijd van Theopompus, tot eene veel vroegere periode terug te brengen. Bovendien evenwel is Callimachus' keuze belangrijk om hetgeen hij aangaande de herkomst van den beker — of de phiale — verhaalt. Hoe geschonden het fragment ook is, het bewijst wel dat men den Arcadiër Bathycles, den gever van het eeregeschenk aan den „wijze wiens wijsheid het heilzaamst was", ten onrecht heeft geidentificeerd met Bathycles den Magnesiër, den bekenden kunstenaar van het Amyclaeïsche altaar. De Arcadische Bathycles in Callimachus' verhaal is een man, rijk gezegend in aardsche goederen, die aan het eind van zijn leven erkent dat toch dáárin het hoogste geluk niet kan zijn gelegen en zijn kostbaar geschenk doet aanbieden aan den vertegenwoordiger van een heilzameren rijkdom. Zoo verschijnt dus deze „gelukkige uit Arcadie", — wiens naam, zoowel als die van zijnen zoon Thurion, een West-Arcadischen oorsprong verraadt, en wiens pendant men in andere Arcadische sagen kan terug-

vinden — als tijdelijk prijshouder in een wedstrijd om den geluksprijs. Overtalrijk zijn reeds in de oudere Grieksche litteratuur de beschrijvingen van zulke wedstrijden, nu eens van schoonheid, dan van wijsheid, dan weer van geluk, maar in een groot aantal van deze verhalen is een der in schijn gelukkige koningen van Lydië, hetzij Gyges of Croesus of Candaules, hoofdpersoon en insteller van den wedstrijd. De waarschijnlijkheid is niet gering, dat een dergelijk verhaal, een zending van den kostbaren beker aan Bathycles door Croesus, ook op den bodem ligt van de vertelling door Callimachus gegeven, eene vertelling welker moralistische strekking kenmerkend is voor den dichter zelven en zijnen tijd.

Nadat de Voorzitter den spreker dank heeft gebracht voor zijne bijdrage, welke door dezen voor de Verslagen en Mededeelingen wordt afgestaan, heeft een korte gedachtewisseling tusschen den Heer Vürtheim en spreker plaats over opmerkelijke overeenkomsten tusschen enkele versregels van Callimachus en enkele fragmenten uit de Jamben van Phoinix van Colophon.

Na rondvraag wordt hierop de vergadering gesloten.

HET VERHAAL VAN BATHYCLES' BEKER IN HET JAMBENBOEK VAN CALLIMACHUS.

BIJDRAGE VAN DEN HEER

K. KUIPER.

In de litteraire geschenken waarmede de onvermoeide arbeiders van het *Egypt Exploration Fund* sinds een reeks van jaren op vrij regelmatige wijze de klassiek-philologische wereld plegen te verrassen heeft in de laatste jaren Callimachus eene belangrijke plaats ingenomen. De publicatie van groote stukken uit zijne *Aitia* in de Oxyrhynchuspapers, gepaard aan de zeer verdienstelijke behandeling van lyrische en epische fragmenten door Duitsche geleerden en in de allervoornaamste plaats door U. von Wilamowitz-Möllendorff, heeft in de waardeering van den dichter, te voren in hoofdzaak slechts bekend als de hoogst erudiete en gemaniereerde hofpoeet der Hymnen, eene uitermate belangrijke wijziging te weeg gebracht en met name op de veelzijdigheid van zijn talent een zeer verassend licht geworpen. Dit geldt wel voornamelijk de beroemde liefdesgeschiedenis van Acontius en Cydippe. De wijze waarop wij ons, geleid door Ovidius' niet weinig sentimenteele vertolking en door den bekenden rhetorischen brief van Aristaenetus, ook na de smaakvolle studie van Carl Dilthey, de behandeling van deze Naxische novelle door Callimachus plachten voor te stellen, strookte zoo weinig met de werkelijkheid die de zevende bundel der Oxyrhynchus-papers ons in 1910 kwam openbaren, de karaktertrekken van romantiek, geleerdheid en zekere koele ironie, in het toen gepubliceerde Cydippe-fragment vereenigd, openden

zooveel nieuwe gezichtspunten dat van stonden aan de Aitia, tot welke dit fragment behoorde het onderwerp werden van zeer levendige en zeer veelzijdige bespreking op het vasteland zoowel als in Engeland en Amerika.

Maar in dien zelfden bundel van zeven losse papyrusbladen die ons naast de novelle van Acontius en Cydippe de slotverzen van het laatste of vierde boek der Aitia heeft teruggegeven bevindt zich ook, grootendeels helaas in deerlijk geschonden toestand, eene reeks door lacunes gescheiden fragmenten uit Callimachus' boek der Jamben. Naast de groote levendigheid met welke de geleerde wereld de Aitia heeft ontvangen bij hunne gedeeltelijke herleving, maakt het bijna algemeen zwijgen over de Jamben een eigenaardigen indruk. Men is geneigd de gissing te wagen dat de al te lacuneuse toestand van sommige der meest belangwekkende gedeelten daar aan schuld is. De neiging om verminkte verzen te herstellen wordt voor iederen philoloog die dergelijke fragmenten eenigen tijd voor de oogen of in den geest heeft tot een waren hartstocht, die hem telkens op nieuwe wegen van verbeelding voert. Maar wanneer hij dan na ettelijke dagen of weken de aangroeiende tientallen der toch immers methodisch gestelde mogelijkheden overziet, of zijne gissingen met de geheel uiteenloopende conjecturen van anderen vergelijkt dan wacht hij zich om zooals men dat noemt *animi causa*, of terwille van een voorbeeld met zijne aanvullingen voor den dag te komen, al was het ook alleen om te waken dat niet de textkritiek, van welke toch al zoo vaak kwaad is gesproken, door zijne schuld op nieuw in kwaad gerucht kome.

Deze laatste overweging weerhoudt ook mij, om anders dan op zeer bescheiden schaal in deze bijdrage van mijne conjecturen op de Jamben gewag te maken. Zelfs een zoo fijn en kundig geleerde als Hans von Arnim, een van de zeer weinigen die met aandacht en kritische scherpzinnigheid de Jambenpapyrus hebben behandeld, heeft mij niet overtuigd van het recht eener grootere vrijmoedigheid tot conjecturaal-kritiek bij welke men niet in de gelegenheid is de papyrusbladen zelf,

die ongemeen vlekkig en verbleekt zijn, te raadplegen. [1])

Maar zelfs al ontbreekt ons voorloopig de macht om door conjecturaal-kritiek het verlorene te herstellen, en al blijkt ook een geduldig ondernomen speurtocht door de verwarde schatkamers der Grieksche glossografen in deze materie nagenoeg geen betrouwbare hulp te geven [2]), toch verdient ook in zijn gehavenden toestand het Jambenboek beter lot dan dat wij het troosteloos ter zijde zouden leggen. Het stelt ons eene reeks van vragen die wel voor beantwoording vatbaar zijn en van welke ik er thans slechts zeer enkele wensch te bespreken. Dat ik voor questies van schijnbaar zeer specialen aard het waag de aandacht van deze vergadering te vragen heeft intusschen eene goede reden. De vondst van het Jambenboek van Callimachus voert ons eene schrede verder in onze kennis van de nog altijd onzekere ontwikkelingsgeschiedenis der Romeinsche Satire, in zooverre als dit werk ons naast hetgeen wij of wisten of gissen konden aangaande geest en inhoud der moraliseerende, parodistische en populair philosofische litteratuur der vierde en derde eeuw, door Geffken in zijne Studiën zur Griechischen Satire (Neue Jahrb. XXVII) en door Gerhard in zijn Phoinix von Kolophon met ongeëvenaarde volledigheid toegelicht, nu ook den vorm en de inrichting doen kennen van een Jambencollectie, die, indien niet alles ons bedriegt, in hoofdzaak het karakter der oudste Grieksche Jamben bewaart.

Reeds alleen daarom is de vondst van dit deerlijk geschonden werk voor ons eene oorzaak van blijdschap. Alles wat een enkelen lichtstraal kan werpen op dien wonderbaren Archilochus, den geheimzinnigen vader der Jambische poesie, dien de oudheid in eenen adem noemt met Homerus, en dien wij door het halfdonker der overlevering nog slechts als een vage verdwijnende schim vermogen te onderscheiden, alles wat ons de

---

[1]) Zum Neuen Kallimachos von H. von Arnim (Sitzungsberichte der k. Ak. d. Wissenschaften in Wien. Phil. Hist. Kl. 164 Bd. IV. (1910).

[2]) Ook zelfs het *Etym. Magn.* dat *i. v.* ἀλινδῶ vs. 113 van fol. 2 *rect.* van het Jambenboek citeert geeft geen verderen oogst. Evenmin Suidas en Photius.

burleske gestalte van den ongenadigen Hipponax, den uitvinder der choliamben meer als een menschelijke figuur doet zien, moet ons zeer welkom zijn: niet in de laatste plaats indien het komt bevestigen hetgeen door vernuftig onderzoek onzer voorgangers was verondersteld maar nog niet bewezen. En zoo nemen wij, met het Jambenboek van Callimachus in de hand, met meer vertrouwen dan te voren aan, dat reeds in de Jamben van Archilochus niet noodwendig de scherpe invective aan welker wezen zich in de litterairhistorie de nog onverklaarde naam Jambus heeft vast gehecht [1]), den boventoon voerde, dat daarnaast èn subjectieve bespiegeling en spottende — ook zelfbespottende [2]) — vermaning plaats heeft gevonden, dat deze bonte verzameling, nu autobiografisch, dan novellistisch, verrijkt door fabels en verhalen, reeds inderdaad was eene satura lanx, op de zelfde wijze als naar ons thans de inhoud leert, de Jamben van Callimachus.

Ik mag dit hier slechts aanduiden zonder de lijn te trekken die van de gezongen lyriek leidt tot de gesproken Jambe. De merkwaardige ontwikkeling die in metrisch opzicht door het jambische vers van Solon af tot Callimachus toe is doorgemaakt zij hier slechts vermeld, niet toegelicht. Twee punten echter wil ik niet geheel onbesproken laten. Vooreerst dit: de titel van Callimachus' werk: Ἴαμβοι bevestigt, naast hetgeen ons reeds het Phoinix-fragment leerde [3]), dat het woord Ἴαμβοι niet uitsluitend den metrischen vorm, noch ook per se een enkelen versregel aanduidt, doch eene in vrije verzen — niet eens altijd jamlische verzen — gedichte episode [4]) en in

---

[1]) Vooral in de oude litteratuurgeschiedenis naar aanleiding van Aristoteles' klassiek geworden uitspraak *Poët*. 4. 1448 b, (meer in 't bijzonder de woorden *ἐν οἷς κατὰ τὸ ἁρμόττον ἰαμβεῖον ἦλθε μέτρον, διὸ καὶ ἰαμβεῖον καλεῖται νῦν ὅτι ἐν τῷ μέτρῳ τούτῳ ἰάμβιζον ἀλλήλους*).

[2]) Vgl. het fragment van Critias bij Aelianus V. H. X: 13 waaruit duidelijk blijkt hoezeer de Jamben van Archilochus uiting gaven aan autobiografische, ook zelfbespottende gevoelservaringen.

[3]) Papyr. Heid. 310 Col. III vs. 74 (Gerhard Phoinix v. Kolophon, p. 5) „Ἴαμβος Φοίνικος."

[4]) Zoo geeft de nieuwe vondst een niet onbelangrijken steun aan hen

de tweede plaats, dat de samenstelling van Callimachus' weergevonden boek die geleerden in het gelijk schijnt te stellen die beweerden dat de Jamben van Archilochus naast trimetrische en tetrametrische jambische verzen ook gedichten in geheel andere versmaten bevatten.

Dit tweede punt eischt nadere toelichting en brengt ons tot ons eigenlijk onderwerp.

De zeven losse bladen uit welke de papyrus-vondst, de Aitia-fragmenten en eenige gedeelten der Jamben bevattend, bestaat, vormen geen aaneensluitend geheel. Eerst volgen in het Jambenboek eenige door zeer omvangrijke lacunes gescheiden stukken in choliambisch metrum, dan, zonder twijfel weer na eene lacune van een paar bladen een blad in tetrametri trochaïci, waarvan helaas de gehavende fragmenten geen oordeel over den inhoud veroorloven. De Engelsche uitgevers die in een uiterst zorgvuldige inleiding met bibliografische nauwlettendheid den oorspronkelijken toestand van het papyrusboek uit de sporen van nummering der losse bladen hebben trachten op te maken, nemen nu aan dat deze trochaeische verzen hebben behoord tot het jambenboek [1]). Hans von Arnim echter, een van de weinige geleerden die aan de jambenvondst uitvoerige studie hebben gewijd, spreekt dit tegen. Hij noemt in zijne van kritische vindingrijkheid getuigende verhandeling „Zum neuen Kallimachos" deze onderstelling „wenig wahrscheinlich." Geen van beide partijen geeft argumenten voor hare meening. Het is daarom de moeite waard op twee feiten te wijzen die Arnim's meening dat het papyrusblad met trochaeische tetrameters tot een ander werk, niet tot de Jamben, behoorde, schijnen te weerleggen. Vooreerst dit, dat ons onder alle dichtwerken in den vrij volledigen catalogus der Callimachea niet één enkele titel bekend is van een ander werk dat in trochaeïsche tetrameters is geschreven, en ten tweede, dat, zooals met vol-

---

die bij Herodotus I. 12 de woorden *τοῦ καὶ Ἀρχίλοχος ὁ Πάριος κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον γενόμενος ἐν ἰάμβῳ τριμέτρῳ ἐπεμνήσθη* tegen expunctie wenschen te beschermen.

[1]) Oxyrh. Pap. VII. p. 15—23.

komen zekerheid uit een niet zoo heel gering aantal fragmenten blijkt, het Jambenboek waarvan wij nu een stuk terug hebben behalve choliamben ook gewone jamben heeft bevat [1]). Dit laatste feit maakt niet slechts de waarschijnlijkheid groot dat Callimachus, de oude methode der jambografen handhavend, in zijne Ἴαμβοι de jamben door trochaeën heeft afgewisseld, maar bovendien moet het gelden als een ernstig bezwaar tegen de stelling, door von Arnim met nadruk verdedigd, dat het geheele Jambenboek in choliamben geschreven was, en dat voorts de geheele reeks van novellen, fabelen en litteraire bespiegelingen die het bevat aan een en den zelfden spreker in den mond waren gelegd, nl. aan Hipponax den Vader der choliamben [2]). Hij ziet in het werk een carmen continuum „vom ersten bis zum letzten Vers dem aus dem Hades erstandenen Hipponax in den Mund gelegt." Deze opvatting, waarbij de fictie van den Hipponax redivivus gedurende minstens zeven honderd verzen van zeer verschillende toon en strekking door Callimachus zou zijn volgehouden schijnt mij noch vleiend voor des dichters goeden smaak, noch overeenstemmend met het afwisselend karakter der episoden. Ik acht het daarom van

---

[1]) Schneider *Call.* fr. 76 en vv.

[2]) Voor dezen bonten inhoud is het genoeg te wijzen op Hunts opgave l.l. p. 23 die ik hier duidelijkheidshalve herhaal:

Fol. 2 verso (p. 185?) = *Aet.* IV. conclusion and *Jamb.*, prologue.
recto (p. 186?) = conclusion of prologue, and story of Bathycles (*Jamb.* 1).

Fol. 3 verso (p. 187) = story of Bathycles continued.
recto (p. 188): subject doubtful (*Jamb.* 2?).

Fol. 4 verso [p. 189] = story of the reign of Saturn (continuation of *Jamb.* 2?).
recto [p. 190] = story of dispute between laurel and olive (*Jamb.* 3).

Fol. 5 verso and recto (pp. 191—2) = dispute between laurel and olive continued.

Fol. 6 verso and recto [pp. 195—6 or 197—8?] = a piece relating to poetical composition, especially tragedy (*Jamb.* 4).

Fol. 7 recto and verso [pp. 201—2?] = trochaïc poem.

Ten opzichte van deze opgave merk ik alleen op dat het „doubtful subject" op fol. 3 recto m.i. behoort bij het verhaal van Bathycles en een zelfbeklag van den verhaler, Hipponax, bevat.

belang na te gaan in hoever zij steun vindt in de fragmenten zelf. Dat ik aan dat onderzoek den vorm geef van eene uitvoerige bespreking der aanvangsverzen geschiedt met de bedoeling het eigenaardig karakter van deze poëzie eenigermate in het licht te doen treden.

Den aanvang van het Jambenboek vormen eenige versregels die ons uit citaten bij oude schrijvers reeds bekend waren: [1])

> Ἀκούσαθ' Ἱππώνακτος· οὐ γὰρ ἀλλ' ἥκω
> ἐκ τῶν ὅκου βοῦν κολλύβου πιπρήσκουσιν,
> φέρων ἴαμβον οὐ μάχην ἀείδοντα
> τὴν Βουπάλειον

Terstond aan het begin laat dus de dichter den ouden Hipponax spreken, waarschijnlijk aanheffend met een paar welbekende woorden, want dat ἀκούσαθ' Ἱππώνακτος zal wel echt Hipponacteïsch zijn. En al ontbreken onmiddellijk na het door mij aangehaalde een zestiental regels geheel, al volgen daarop eenige deerlijk gehavende verzen, zooveel is duidelijk dat de geleerde Callimachus den Ephesischen spotdichter in zijne gewone gedaante introduceert. De man die zijn geheele leven over armoe en honger heeft geklaagd [2]), weet de plaats van waar hij komt niet spijtiger aan te duiden dan als het oord waar een os een dubbeltje opbrengt, d. i. de Hades waar niemand ossenvleesch eten kan. Maar door den toon waarin Hipponax die mededeeling doet, stelt Callimachus zijn gedicht zelf op zeer duidelijke wijze tegenover de Aitia, op welke het onmiddellijk volgt, zóó duidelijk dat wij aanleiding daarin vinden tot de onderstelling, dat — in welke periode van zijn leven de dichter met den moeizamen arbeid der Aitia moge zijn aangevangen — de uitgaaf der Jamben in ieder geval dadelijk op die der Aitia is gevolgd. Immers, in den proloog

---

[1]) Schneider Call. fr. 92, 85, 90.

[2]) fr. 16. κάρτα γὰρ κακῶς ῥιγῶ. f. 17 κάρτα γὰρ ῥιγῶ. Zie ook fr. 18 en 19 en het modeltype van bedelaarshumor in het fr. 20: Ἐμοὶ δὲ Πλοῦτος, ἐστὶ γὰρ λίην τυφλός, | ἐς τοἰκί' ἐλθὼν οὐδάμ' εἶπεν· Ἱππῶναξ, | δίδωμί σοι μνᾶς ἀργύρου τριήκοντα, | καὶ πόλλ' ἔτ' ἄλλα· τὰς φρένας γὰρ δείλαιος.

der Aitia had hij geschetst hoe hij eens in den droom uit zijne vaderstad was weggevoerd naar den Helicon en daar door de Muzen die ook aan Hesiodus de waarheid hadden geopenbaard, was onderricht geworden aangaande de *αἴτια τῶν προτέρων*. Die goddelijke openbaring bij de Hippokrene — *παρ' ἴχνιον ὀξέος ἵππου* — gedenkt hij nogmaals aan het einde van zijn vierde en laatste boek; maar dan laat hij er als slotregel op volgen:

αὐτὰρ ἐγὼ Μουσέων πεζὸς ἔπειμι νομόν.

Velen lezen in dit slot der Aitia een afscheid aan de poëzie. Callimachus — zoo zeggen zij — verklaart hier dat het spel der dichtkunst thans uit is; zijn ambt als bibliothecaris van het Museum roept hem tot ernstiger studie, hij kondigt de komst aan van zijne groote proza-werken. Ook ik heb vroeger den slotregel der Aitia in dien zin opgevat [1]). Maar die opvatting schijnt mij thans onjuist. Vooreerst omdat in de woorden zelf eene duidelijke tegenstelling ligt met de voorafgaande regels over de mythologische epiek door hem zelven, in navolging van Hesiodus, in de Aetia beoefend, en ten tweeden omdat de uitdrukking *Μουσέων νομός* veel natuurlijker van poëzie dan van proza wordt gebruikt. Πεζὸς beantwoordt hier volkomen aan de *musa pedestris* van Horatius; de *sermo humi repens* wordt hier tegenover den *sermo elatior* der Aitiaverzen gesteld, en zoo verklaart de dichter dat hij na de gezochte en geleerde taal zijner elegische verzen zich thans gaat wijden aan den *sermo familiaris* der satire, dat zijn de jamben, ongekunsteld van taal, familiair als gesprekken en soms zelfs in gesprekvorm, afwisselend verhalen en fabelen, kritieken en vermaningen — een *Μουσέων νομός* die ons voor de eerste maal een *non inflatus* Callimachus zal doen zien [2]).

Is deze opvatting juist, dan werpt zij een eigenaardig licht op de tegenstelling door den dichter in beide werken bedoeld. Tegenover de in epischen ernst beschreven ontvoering naar

[1]) Revue des Etudes Grecques XXV. 319.

[2]) In vele, niet in alle opzichten ga ik hier mede met von Arnim (zie t. a. p. p. 9).

den Helicon plaatst Callimachus in den aanvang van zijne Jamben eene soort van *Necyomanteia*. Hij kiest daardoor een vorm van mededeeling die, van Homerus' Nekyia af aan de Grieksche dichtkunst niet vreemd en in de wonderverhalen der oudere prozaschrijvers herhaaldelijk gevolgd, bovenal burgerrecht had verkregen in de parodistische en satirische litteratuur. Het is genoeg hier alleen maar te wijzen op de Menippeïsche stukken van Lucianus en den aanhef van Horatius' bekende satire (II 5)

> Hoc quoque Tiresia praeter narrata petenti
> responde,

om het verband te doen gevoelen dat tusschen deze jambische sermones — die van Callimachus zoowel als die van Phoinix — en de Romeinsche satire bestaat. In anderen stijl, in kunstiger en bijtender dactylen ondernam trouwens omtrent dezen zelfden tijd de sillograaf Timon een soortgelijke taak, toen hij Xenophanes van Colophon uit den Hades opriep om zijne galerij van Wijsgeeren met bitse geestigheid te introduceeren.

Ik mag op dit oogenblik dit punt niet verder uitwerken [1]), want ons wacht eene bepaalde vraag ter beantwoording: hoe lang is in het Jambenboek Hipponax aan het woord gebleven? De verminkte toestand van het papyrusfragment vergunt ons hier slechts vermoedens. Na de hierboven door mij aangehaalde versregels ontbreekt een zestiental verzen. Dan volgt een stuk dat hoezeer gedilacereerd, toch hier en daar gelegenheid geeft tot eenigszins waarschijnlijke aanvulling. Het schijnt dat iemand, in niet geheel goed gehumeurden toon, zich beklaagt over de menigte die hem omringt — een aantal als van de vliegen en wespen die gonzen om het hoofd van een koeherder — en die hem allicht in den hoek zal drukken — met de grooten is 't slecht kersen eten! — Maar toch, hij zal doen wat van hem verwacht wordt:

> σωπὴ γενέσθω καὶ γράφεσθε τὴν ῥῆσιν.

---

[1]) Opmerking verdient de bekende neiging der epigramdichters om Hipponax uit zijn graf den παρωδίτης in afwisselenden toon te laten toespreken. Zie o. a. A. P. 405, 408, 536.

Dat die aangesproken personen Callimachus zelf en zijne collega's zijn, zal, dunkt mij, niet licht iemand aan von Arnim betwisten. Het eenigszins wrevelige γράφεσθε τὴν ῥῆσιν past naar mij voorkomt uitnemend tegenover deze boekgeleerden, deze

βιβλιακοὶ χαρακῖται ἀπείριτα δηριόωντες
Μουσέων ἐν ταλάρῳ

zooals Timon hen honend noemt. En evenzeer geven wij zonder voorbehoud von Arnim gelijk wanneer hij zegt dat de spreker bezwaarlijk iemand anders dan Hipponax kan zijn. Hoe zou ooit Callimachus zelf hebben kunnen zeggen γράφεσθε τὴν ῥῆσιν! [1])

Maar ik bevind mij zelf in tegenspraak tegenover den scherpzinnigen Oostenrijkschen hoogleeraar ten opzichte van de vraag, hoelang door Callimachus de fictie van den Hipponax redivivus is volgehouden. Bij den aanvang van zijn verhaal zegt de oude choliambendichter, dat hij slechts weinig tijd heeft. De regels waarin hij dat zegt zijn wederom verminkt. Hunt heeft ze aldus gelezen:

'Ανὴρ Βαθυκλῆς 'Αρκάς — οὐ μακρὴν ἄξω
. . . ν . σ . . [.] . ' [.] . . ινε, καὶ γὰρ οὐδ' αὐτὸς
μέγα σχολάζων εἰμὶ παρ' μέσον δινεῖν —
_ . . . ευαχερο[. .] . ς · etc.

---

[1]) fol. 2 verso (alleen de bovenhelft bewaard) bevat het slot der Aitia, benevens titel en aanvang der Jamben. fol. 2 recto (eveneens alleen het bovenstuk) wederom 22 verzen of versgedeelten. De verzen op welke ik in den text doel acht ik voor eenigermate betrouwbare aanvulling niet vatbaar. Zij luiden in Hunts uitgave:

ὤπολλον. [. . . . . .] ς παρ' αἰπόλῳ μυῖαι
. . φεῖκες. [. . . . . .] 'πὸ θύματος Δελφ[οῦ
. ' . αιμιν. [. . . . . . [ιν ὦ 'κάτη πλήθευς
. . λοις ἐν [. . . . . .] πνοὴν ἀναλώσει
. . . ' . ν [. . . .]. λον τὸν τρίβωνα γυμνώ[σ . .

Dat in den eersten regel een verzuchting over de menigte menschen die den dichter aan deze zijde van de doodenrivier ontvangt (ὡς παρ' αἰπόλῳ μυῖαι ἢ σφῆκες) werd uitgesproken, is wel waarschijnlijk. ἀπὸ θύματος Δελφοῦ <δέξ>αιμι ν<ῆστις>. . . . kan worden gegist met het oog op 't bekende spreekwoord Δελφὸς ἀνὴρ στεφανὸν μὲν ἔχων, δίψῃ δ'ἀπολωλώς. De verdere uitingen van wrevel waag ik niet aan te vullen.

Het schijnt mij geene te groote vermetelheid den tweeden regel aldus aan te vullen: „τὸ ναυστόλημ' ὦ ξεῖνε", wat in elk geval ongeveer den zin van het verlorene weer moet geven. Maar wanneer wij er op letten dat in de papyrus niet na δινεῖν, doch na het lacuneuse woord op den volgenden regel de interpunctie staat, dat voorts de lacunes in dat woord juist worden aangevuld indien wij daar Ἀχέροντος lezen, en eindelijk dat de lezing der voorafgaande letters als ευ (waaromtrent ook de uitgevers niet geheel gerust zijn) onzeker wordt door den ongewenschten hiaat, dan rijst de vraag of niet, met lezing van εν voor ευ mag worden geschreven „οὐδ' αὐτὸς μέγα σχολάζων εἰμὶ παρ' μέσον δινεῖν λιμέν' Ἀχέροντος: Ik heb zelf ook niet zooveel tijd beschikbaar om midden in den Acheron-ingang rond te dolen." Zeker, als het aan Hipponax zelven stond om te beslissen, dan zou hij zich zoo niet haasten, maar thans? Wij denken aan het woord waarmee in de reeds aangehaalde satire van Horatius Tiresias onverwachts het gesprek afbreekt:

sed me
imperiosa trahit Proserpina, vive valeque,

Het ligt voor de hand de vraag te stellen, of ergens in de reeks van los aaneengeschakelde stukken uit welke het Jambenboek bestaat, ook sporen van een afscheidswoord van Hipponax of aanwijzingen dat hij niet meer aanwezig is zijn te ontdekken. Om verschillende redenen zou ons dit welkom zijn. Vooreerst omdat in de verdere episodes van het boek herhaaldelijk over personen wordt gesproken die Hipponax althans tijdens zijn verblijf op aarde niet meer kan hebben gekend [1]); maar

---

[1]) Natuurlijk is het niet uit te maken, hoever de dichter zich kan laten gaan in de vrijheid om personen uit de onderwereld met kennis van zaken te doen spreken over hetgeen op aarde na hunnen dood is geschied. Een afdoend bewijs voor de onderstelling door mij verdedigd dat Hipponax alleen in den eersten Jambus sprekend optreedt is dan ook niet te putten uit het feit dat in het latere gedeelte over Io den tragicus en in het onlangs gevonden fragm. Oxyrh. pap. XI. 1363 over Euemerus wordt gesproken. Maar zonder beteekenis is het een en ander toch niet, wanneer men bedenkt hoe vernuftig de dichter in het Bathyclesverhaal de klip van het anachronisme ontzeilt door Hipponax, wanneer

vooral omdat de fictie van een zoo lang voortgezette necyomantie ons zoo weinig aannemelijk voorkomt. Men vergete niet dat straks na het verhaal van Bathycles een fabel wordt verteld: de twist tusschen den laurier en den olijf. Aan die vertelling is geheel de vorm van een dialoog tusschen de boomen gegeven, breedsprakig en niet zonder gemoedelijkheid: het is al zeer onwaarschijnlijk, dat Callimachus zich die fabel door een gast uit den Hades zou hebben laten verhalen.

Maar het schijnt mij niet onmogelijk het punt aan te wijzen waarop Hipponax is heengegaan. Nadat de oude jambograaf in het straks te bespreken verhaal van Bathycles over zijn eigen tijdgeschiedenis had gerapporteerd, schijnt hij — want ook dit stuk is zeer lacuneus — zich bitter te hebben beklaagd over den kwaden roep in welken hij nog in de onderwereld staat, een motief dat aan latere epigram-dichters een welkome aanleiding tot grafschriften op den stekeligen choliambicus heeft geschonken. En hoe sluit die episode in vs. 158?

ιλυε κἀποπλεῖν ὥρη.

De opmerking van Hunt, dat de eerste ι ook wel een ω kan zijn nemen wij gretig aan en vinden daarin aanleiding om te gissen

πάλαι 'κώλυε,

reeds lang verbiedt mij de doodsgod om langer te toeven — het is tijd om terug te keeren. En die uitspraak schijnt ons een afdoend afscheidswoord zelfs al is men niet geneigd om in den volgenden versregel in het zeker corrupte τωκυσω met ons Κωκύτῳ te lezen.

Indien deze gissing juist is, dan wordt dus door Callimachus alleen het eerste verhaal van den Jambenbundel aan Hipponax in den mond gelegd. Om welke reden juist hier, bij het verhaal van den Bathycles-beker de autoriteit van den ouden Ephesischen dichter voor Callimachus van gewicht was, hoop

---

hij dezen den na hem levenden Pythagoras laat vermelden, te doen spreken van den Phrygiër Euphorbos".

ik in het vervolg van mijn betoog te doen uitkomen. Ik beperk mij daarbij tot de behandeling van Callimachus' versie der Bekergeschiedenis.

De hoofdlijnen van dit verhaal zijn bekend en ondergaan door de vondst van het verminkte papyrusfragment weinig verandering. Het is de geschiedenis van het eeregeschenk dat, rondgereikt in den kring der Zeven Wijzen, telkens door de bescheidenheid van elk der Zeven gaat van hand tot hand, om ten slotte aan den God der wijsheid als anatheem te worden aangeboden. Deze legende is in de laatste jaren herhaaldelijk het onderwerp van uitvoerig onderzoek geweest. Voor de waardeering van de keuze echter, door Callimachus tusschen de verschillende traditiën gedaan, is het niet noodig de resultaten van dat onderzoek hier in hun geheel te herhalen. Reeds vóór de dagen van Hellanicus was de sage der Zeven Wijzen waarschijnlijk in omloop, maar het verhaal van het rondgaand eeregeschenk, een verhaal dat in zijn wisselende vormen al de kenmerken draagt van zijnen oorsprong uit de samenvloeiing van onderscheidene volksvertellingen, en dat ons uitsluitend uit de mededeelingen van *Diogenes* Laërtius, Plutarchus en Diodorus bekend is, liet zich in de litteratuur van Griekenland tot heden toe niet vóór de vierde eeuw constateeren [1]. In ons fragment legt nu Callimachus de door hem bevoorrechte traditie van het verhaal op de lippen van den ouden Hipponax. En deze inkleeding en de keus van den Alexandrijnschen dichter verdienen de aandacht, omdat Callimachus hier positie neemt in een zeer ingewikkelden strijd van hellenistische eruditie. Van dien strijd zijn de sporen nog te vinden in de waarschijnlijk wel volledige, doch natuurlijk zeer slordige compilatie welke Diogenes Laërtius ons geeft in zijn leven van Thales.

---

[1]) Zeker is in de woordkeus van Plato *Prot.* 343 A. eenige aanleiding om bekendheid van den wijsgeer met het anatheem-verhaal te vermoeden: *οὗτοι καὶ κοινῇ ξυνελθόντες ἀπαρχὴν τῆς σοφίας ἀνέθεσαν τῷ Ἀπόλλωνι εἰς τὸν νεὼν τὸν ἐν Δελφοῖς γράψαντες ταῦτα ἃ δὴ πάντες ὑμνοῦσι, γνῶθι σαυτόν, καὶ μηδὲν ἄγαν.*

De vraag, welke Wijzen bij den 'rondgang van het eeregeschenk waren betrokken, wordt in die compilatie uitvoerig behandeld, doch is op dit oogenblik voor ons niet van belang. Gewichtiger zijn twee andere punten: de aard van het eeregeschenk en zijne herkomst. Het is gewenscht bij eene nauwkeurige bespreking deze punten gedeeltelijk vereenigd te behandelen.

Het eeregeschenk is soms een drievoet, soms een drinkbeker of drinkschaal.

Nu kon men vooreerst in dezen drievoet zien een gewoon ἆθλον, behaald in een wedstrijd. Zoo had immers reeds Hesiodus in den Agon voor Polydamas een drievoet gewonnen. Hij had dien gewijd in het Muzenheiligdom op den Helicon, en wie er aan mocht twijfelen dat alzoo was geschied, Pausanias zeker niet; want de geloovige periegeet had zelf het stuk op den Helicon gezien te gelijk met het oude verweerde looden blad waarop een deel der Erga stond gegrift [1]).

Deze opvatting van het ἆθλον der zeven wijzen vindt in het referaat van Diogenes haren eenigen vertegenwoordiger in den Ephesiër Andron, een vrij onbekend schrijver die vóór den in 376 geboren Theopompus moet hebben geleefd.

Hij zegt in zijn aan de geschiedenis der zeven wijzen gewijd werk, dat den titel Τρίπους [2]) droeg en vermoedelijk reeds een polemisch standpunt innam tegenover de straks te bespreken voorstellingen van een wonderbare herkomst der eeregave, „dat de Argiven den drievoet als prijs hadden gesteld voor den allerwijsten der Grieken, dat als zoodanig was uitgekozen Aristodemus de Spartaan, dat deze op zijne beurt den prijs weer had afgestaan aan Chilon, enz." Het ligt bij de kortheid van Diogenes' referaat niet in onze macht om uit te maken of in dit verhaal de herinnering aan een of anderen historischen Argivischen Agon eene rol speelt; maar wel verdient in ver-

---

[1]) Paus. IX. 31, 3—5.

[2]) Andron wordt geciteerd ἐν τῷ Τρίποδι, niet ἐν τῷ περὶ τοῦ τρίποδος. Is de aangegeven titel niet eene haastige verkorting, dan geeft hij op den aard van het werk een bijzonderen kijk.

band met den prijs der wijsheid de naam van dien Aristodemus, dien het referaat van Diogenes eenen Spartaan noemt, onze opmerkzaamheid. Wie is deze Aristodemus? Hij is — zoo zeggen de geleerden — veel eer een type dan een persoon. Is dat juist?

Zoowel Alcaeus als Pindarus bewaren het woord zijner wijsheid. Alcaeus spreekt van den man die eens te Sparta dat wèl overlegde woord heeft uitgesproken

χρήματ' ἀνήρ· πενιχρὸς δ' οὐδεὶς πέλετ' ἐσλὸς
οὐδὲ τίμιος,

en Pindarus, die zooals de scholiast opmerkt niet eens zijnen naam noemt *ὡς δήλου ὄντος ὅς ἐστιν ὁ εἰπών*, gedenkt „het waarachtige woord van wijsheid van dien *ἀνὴρ* 'Ἀργεῖος die *toen hij beroofd was van rijkdom en vrienden*, dien uitroep had geslaakt: *χρήματα, χρήματ' ἀνήρ.*"

Dit vers van Pindarus heeft het lot gehad dat aan vele gevleugelde woorden ten deel valt: door onvolledig citeeren is het misverstaan, men hoorde er het Horatiaansche *quaerenda pecunia primum* in, en vergat dat het de oude vorm van een *donec eris felix* was. Toch zijn de woorden duidelijk en zij winnen in welsprekendheid indien wij in den 'Ἀργεῖος ἀνὴρ die zich *ἐν Σπάρτᾳ* zoo bitter over de waarde van den voorspoed uitliet, dien Aristodemus mogen zien die tijdens den tweeden Messenischen oorlog met zijnen vader de macht over Arcadië deelde [1]). Toen zijn vader Aristocrates na diens verraad aan de Messeniërs rijk en goed had verloren [2]), zal ook de zoon wel hebben ervaren dat rijke verwantschap niet baat, en

---

[1]) Diog. Laert, in vita Periandri (I. 94) Περίανδρος Κυψέλου Κορίνθιος ἀπὸ τοῦ τῶν 'Ηρακλειδῶν γένους. Οὗτος γήμας Λυσίδην, ἣν αὐτὸς Μέλισσαν ἐκάλει, τὴν Προκλέους τοῦ 'Επιδαυρίων τυράννου καὶ 'Ερισθενείας τῆς 'Αριστοκράτους παιδὸς, ἀδελφῆς δὲ τοῦ 'Αριστοδήμου, θυγατέρα, οἳ σχεδὸν πάσης 'Αρκαδίας ἐπῆρξαν ὥς φησιν 'Ηρακλείδης ὁ Ποντικὸς ἐν τῷ περὶ ἀρχῆς.

[2]) Polyb. IV. 33. De persoonlijkheid van den beroofden koningszoon heeft een legendarisch karakter, te meer omdat ook zijn vader, zonder dat diens naam wordt genoemd, herdacht wordt op de bekende zuil in het heiligdom van Zeus Lycaeus met de verzen: *πάντως ὁ χρόνος εὗρε δίκην ἀδίκῳ βασιλῆϊ* enz.

het hem geen aanzien gaf dat zijn nichtje met den rijken Periander was gehuwd.

Androns verhaal heeft voor ons twee belangrijke trekken. Voor eerst dat het den prijs der wijsheid vastknoopt aan eene bepaalde *levenswaardeering*, in de tweede plaats dat het in verband schijnt te staan met de *volksverhalen van Arcadië's weststreek*.

Naast dit verhaal van Andron bestond nog eene andere traditie, die den drievoet op eene minder directe wijze aan den kring der zeven wijzen verbindt. „Sommigen", zoo refereert Diogenes haar (I. 31); „sommigen zeggen dat Periander een zwaar bevracht schip naar Thrasybulus, den tyran van Milete, had gezonden en dat dit schip schipbreuk had geleden omtrent het eiland Cos, en later de drievoet door visschers was opgevischt." En een variant op dit verhaal, door een zekeren *Phanodicus*, een schrijver van Delische historiën, corrigeert deze traditie in zoover dat het de plaats der vondst naar „de zee bij Athene" overbrengt [1]).

Het kan licht zijn dat de verdedigers dezer traditie hun verhaal hebben geënt op een bestaande overlevering. Periander, die anders dikwijls tot de zeven wijzen wordt gerekend, treedt hier niet als zoodanig op, want hij zendt den drievoet niet door als eeregeschenk aan een anderen uit de zeven doch aan Thrasybulus, den befaamden heerscher over Milete, die als het ware zijn booze geest en zijn leermeester in de tyrannis is. Misschien bevatte dit schip naar het oorspronkelijke verhaal alleen buit door Periander op zijne eigenaardige wijze aan

[1]) De versie bij Phanodicus (schrijver van *Deliaca* en rationalistisch van richting blijkens hetgeen Servius *ad. Verg. Aen.* VI. 14 van hem verhaalt) geeft blijkbaar een vrijmachtige wijziging der sage, met het doel om den beker in het bereik van Bias te brengen, maar heeft toch dit belangrijke dat zij ook hem met den Messenischen oorlog in verband brengt daar hem de beker wordt aangeboden wegens zijn edelaardig overleg tot het loskoopen van vrouwelijke Messenische krijgsgevangenen (Diog. L. ll.). Het verhaal bij Plut. *de sera num. vind.* c. 2. schijnt hem in verband te brengen met koning Aristocrates.

zijne burgers ontroofd om hen te verzwakken, juist volgens het voorschrift van Thrasybulus. [1])

Maar waarom gaat dan in dit verhaal de drievoet tijdelijk te loor in zee, bepaaldelijk in de zee van Cos? De zooeven besprokene traditie geeft daarvan eene rationalistisch-historische verklaring: „door schipbreuk". Maar daarmee bevindt zij zich in tegenstelling met eene andere opvatting. Wellicht onder invloed van eene langzamerhand veldwinnende meening, dat de drievoet die tusschen de wijzen was rondgegaan en eindelijk aan Apollo was vereerd, *de heilige drievoet* der Pythia zelf was, was het geloof ontstaan dat die τρίπους een oud- en hoogheilig stuk was.

En hiermede betreden wij in den kring der drievoet-legende het gebied der cultustraditie, natuurlijk dus ook het gebied van concurreerende sagen. Dat voor de drie varieerende lezingen van deze legende door Plutarchus en Diogenes geene zegsmannen worden aangegeven stempelt ze tot echte locale cultussagen [2]). De kern van dit drievoudige verhaal verschilt niet veel van het zooeven aangehaalde, het geldt een drievoet die uit zee wordt opgevischt. In al de drie verhalen ontstaat uit dat feit een twist. Jonge lieden, „van Lebedos" zegt het eene verhaal, uit Ionië", zegt het tweede, „van Milete" zegt bij Plutarchus (*vita Sol.* 4) het derde, hadden met zekere visschers (II duidt ze niet verder aan, doch I en III zeggen „visschers van Cos") een overeenkomst gesloten dat de eerste worp van het net voor zekeren prijs hun deel zou zijn. Maar toen het

---

[1]) Voor deze methode van verzwakking der burgers stond Periander spreekwoordelijk bekend, zie Phot. *i. v.* Κυψελιδῶν ἀναθήματα. Wellicht was nu in het oorspronkelijk verhaal het terugvinden van den verzonken drievoet, buiten eenig verband met de sage der zeven wijzen, eenvoudig een voorbeeld van het wonderbaar bestier der Goden, waardoor aan de godheid wordt gegeven wat haar toekomt.

[2]) Deze opmerking geldt den oorsprong der drie verhalen, niet hun verwarden vorm bij Diogenes Laërtius. Hoe slordig ze daar zijn gerefereerd blijkt o. a. uit den onbegrijpelijken orakel-regel in het orakel aan de Coërs τρίποδα χρυσεῖον ὃν Ἥφαιστος βάλε πόντῳ, die of eene corrupteel is uit ὃν Ἥφαιστος <κάμε τεύχων αὐτὰρ ἔπειτα Λάκαινα φυγοῦσά ποτ' ἔμ>βαλε πόντῳ, of op eene geheel andere versie der sage teruggaat.

net werd opgehaald kwam er een drievoet te voorschijn. I en III weten van dien drievoet dat het een eertijds door Helena in zee geworpen eeregeschenk was, maar zij hebben in de zaak zelve een zeer belangrijk verschil. Plutarchus, in III, verhaalt dat Helena den drievoet bij Cos in zee werpt op hare terugreis uit Troje, met Menelaos, zich een oud orakel herinnerend [1]. Diogenes in de breedvoeriger redactie I zegt dat deze drievoet een kunstwerk van Hephaistos was, eens door dezen aan Pelops op diens bruiloft ten geschenke gegeven, aldus in de Atridenfamilie door erfenis overgegaan op Menelaos en door Helena toen zij met Paris vluchtte gestolen, doch op hare heenreis naar Troje in de Coïsche zee geworpen met de verzekering ὅτι περιμάχητος ἔσται. Ondanks de afwijking in deze beide tradities is het duidelijk dat hier de dichtende drievoetsage zich heeft vastgehecht aan een bestaande traditie die in verband stond met de wijd en zijt verspreide legende van Helena's omzwervingen [2]). Hier is een parallel van het verhaal dat Menelaos den κεστὸς ἱμὰς dien Helena op haar bruiloft had ten geschenke gekregen van Aphrodite wijdt aan Apollo van Delphi, of van de sage door Lycophro vermeld dat hij in Iapygië een bronzen mengvat, een schild en de sandalen zijner vrouw als wijgeschenk had geplaatst, of eindelijk van de traditie te Lindos dat daar door Helena zelve een beker uit zilver en goud was gewijd, gevormd naar de fraaie ronding van haar eigen borst [3]). Het is hier de plaats niet om de draden die

[1]) Plut. Sol. 4 ὃν λέγουσιν Ἑλένην πλέουσαν ἐκ Τροίας αὐτόθι — nl. in de Coïsche wateren — καθεῖναι χρησμοῦ τινὸς ἀναμνησθεῖσαν παλαιοῦ.

[2]) Er is m.i. geene aanleiding om hieruit af te leiden — zooals volgens Gruppe bij Burs. Jahresb. LXXXV. 232 E. Maass doet — dat er een Helena-vereering op Cos was. De wijding is in het verhaal veeleer eene aan Poseidon — op de zelfde wijze als de phiale van Xerxes, — dan aan Helena zelve. Vgl. ook het bekeroffer te Syracusae Ath. XI. 462 en den beker uit Poseidons rijk in de Lesbische sage van Enalos Ath. XI. 462. — Of de κύπελλα Μηθυμναῖα Ath. XI. 781 hiermede in eenig verband staan weet ik niet te beslissen.

[3]) Plin. N. H. 33. 4. Minervae templum habet Lindus in quo Helena sacravit calicem ex electro. Adicit historia, mammae suae mensura.

deze sagen verbinden na te sporen, maar wel is het van belang op te merken dat Coïsche munten een drievoet vertoonen met een dansenden Apollo daarvóór en dat alzoo ons drievoet-verhaal eene herinnering bewaart aan eene zeer merkwaardige concurrentie tusschen verschillende plaatsen van Apollo-vereering. Dit blijkt namelijk zonneklaar uit het drievoudige slot der aangehaalde verhalen. Bij Plutarchus komt de drievoet in 't eind terecht in den tempel van Apollo Ismenius te Thebe [1]), in het eerste verhaal bij Diogenes zendt Solon hem naar Apollo van Delphi en in de tweede versie bij Diogenes, waar de drievoet na zijn rondreis bij de Zeven weer terugkeert bij Thales te Milete, lezen wij *ὁ δὲ μετὰ τὴν περίοδον ἀνατίθησιν Ἀπόλλωνι*. Dat kan in het verband moeilijk een ander zijn dan de Milesische Apollo Didymaeus [2]).

In al deze legenden was dus sprake van een drievoet, een heilig en met den Apollodienst zelven eng verbonden voorwerp, dat a priori als wijgeschenk wordt gedacht, en onder de verschillende tradities geeft de tweede legende bij Diogenes den indruk van de oudste te zijn. Zonder eenigen den minsten twijfel heeft Callimachus al deze tradities zeer goed gekend. Toch kiest hij voor zijn zeven-wijzen-verhaal een geheel andere overlevering die van de hierboven behandelde sterk in karakter verschilt.

Naast de drievoet-traditie staat nl. een beter gedocumenteerde en wellicht niet volkomen onhistorische wijze van verhalen der wijding. Hier is het wijgeschenk geen drievoet maar een beker (*ποτήριον*) of drinkschaal (phiale). Diogenes geeft van dat verhaal drie versies, onderling verschillend naar zijne

---

[1]) Opmerking verdient dat deze traditie dus door Thales den *Milesiër* den drievoet laat wijden aan Apollo Ismenius. In diens heiligdom bevond zich nl. in werkelijkheid een gouden drievoet, door Croesus geschonken (Herod. I. 92).

[2]) Volgens Phanodicus had Bias den drievoet aangeboden „aan Apollo" — hij zegt niet, aan welken. „Anderen" zeiden *ἐν Θήβαις τῷ Ἡρακλεῖ αὐτὸν ἀναθεῖναι ἐπεὶ ἀπόγονος ἦν Θηβαίων ἀποικίαν εἰς Πριήνην στειλάντων.*

meening. Ons zal wellicht blijken dat het verschil tusschen de eerste en de derde zeer gering kan zijn geweest.

De eerste versie gaat terug op Eudoxos van Cnidus, een geleerd en ernstig getuige. Deze verhaalt dat Croesus van Lydië een *gouden drinkbeker* aan een zijner vrienden had gezonden om dien te vereeren aan den wijste der Hellenen.

Een tweede versie van welke Clearchus van Soli de zegsman was laat terstond door Croesus de *phiale* zenden aan Pittacus. Daar maakt dus Croesus zelf dadelijk uit wien de prijs der wijsheid toekomt [1]).

In het korte referaat dat Diogenes van deze beide vormen der overlevering geeft, zegt hij er niet bij aan welken Apollo na den rondgang bij de zeven het eeregeschenk wordt gewijd. Het verband evenwel zoowel als de naam der zegslieden geeft ons recht om aan te nemen dat beiden het verhaal verbinden aan den cultus van den Didymaeïschen Apollo bij Milete.

En nu de derde versie, de door Callimachus op autoriteit van den Milesischen geschiedschrijver Maeandrius meegedeelde geschiedenis van den *beker van Bathycles*.

Vóór de papyrus gevonden werd was ons deels uit Diogenes en Plutarchus, deels uit elders bewaarde fragmenten der Jamben in hoofdpunten dit verhaal bekend. De nieuwe fragmenten geven enkele aanvullingen [2]).

---

[1]) *Εὔδοξος δ' ὁ Κνίδιος καὶ Εὐάνθης ὁ Μιλήσιός φασι τῶν Κροίσου τινὰ φίλων λαβεῖν παρὰ τοῦ βασιλέως ποτήριον χρυσοῦν, ὅπως ἂν δῷ τῷ σοφωτάτῳ τῶν Ἑλλήνων, τὸν δὲ δοῦναι Θαλῇ.* Men gist dat Diogenes dit bericht ontleent aan Hermippus. Wellicht geldt dat ook van het aan Clearchus van Soli ontleende *φιαλὴν ἀποσταλῆναι ὑπὸ Κροίσου Πιττακῷ καὶ οὕτω περιαχθῆναι.*

[2]) Diog. Laërt I. 28. *ταῦτα δε Καλλίμαχος ἄλλως ἱστορεῖ, παρὰ Μαιανδρίου* (codd. *Λεάνδρου*) *λαβὼν τοῦ Μιλησίου. Βαθυκλέα γάρ τινα Ἀρκάδα φιαλὴν καταλιπεῖν καὶ ἐπισκῆψαι δοῦναι τῷ σόφων ὀνηΐστῳ. ἐδόθη δὲ Θαλῇ* etc.

Id. *ib.* 29: *ὁ δὲ περιενεγκὼν τὴν φιαλὴν τοῦ Βαθυκλέους παῖς Θυρίων ἐκαλεῖτο κ. τ. λ;*

Plut. *Sol.* 4. 4. *ταῦτα μὲν οὖν ὑπὸ πλειόνων τεθρύληται πλὴν ὅτι τὸ δῶρον ἀντὶ τοῦ τρίποδος οἱ μὲν φιαλὴν ὑπὸ Κροίσου πεμφθεῖσαν, οἱ δὲ ποτήριον Βαθυκλέους ἀπολιπόντος εἶναι λέγουσι.*

Zie verder Plut. *conv.* VII. *κεφ.* 13 en Ath. XI. 781. Bij Phoinix fr. apd. Ath. XI. p. 495 heet waarschijnlijk in scherts de phiale een *πελλίς*:

Een zekere Arcadiër Bathycles liet bij zijn dood een groot gouden *ποτήριον* na, dat in de korte mededeelingen dien aangaande nu eens een *κυλιξ*, dan eene *φιαλή*, een enkele zelfs — waarschijnlijk min of meer in scherts — een *πελλίς* (dat eigenlijk een groote nap is) wordt genoemd. Hij droeg aan zijn zoon, die Thyrion heette, op om dezen beker te brengen *τῷ σόφων ὀνηΐστῳ* d. i. aan dengene van de zeven wijzen die de heilzaamste wijsheid bezat. Door goddelijke bestiering geleid kwam nu deze Thyrion weldra te Milete aan, waar hij in het Didymaeum Thales bezig vond met het teekenen en beschouwen van ingewikkelde mathematische figuren. Hem bood hij het *ποτήριον* aan als *ἀριστεῖον*. Maar Thales wees de eer van de hand en zond den jongen Arcadiër naar Bias. Zoo ging het rond in den kring der zeven tot het weer bij Thales terug kwam die het als een eeregeschenk aan den Didymaeïschen Apollo wijdde.

Er zijn in dit verhaal verschillende kleine trekken die onze belangstelling verdienen. Vooreerst is het niet zonder belang, op te merken dat Callimachus, in wiens geheele poezie eene bijzondere koelheid tegenover de aanspraken van den Delphischen eeredienst is waar te nemen, ook hier wederom de gelegenheid aangrijpt om de Apollinische religie van een ander beroemd cultusoord te verheffen. En dat hij de eere van den Didymaeïschen Apollo daartoe kiest is zeker niet minder belangrijk. Telkens wordt in den tijd van zijnen bloei als hofdichter de geheele streek van Klein Azie tot welke het Branchiden-heiligdom behoort — het heiligdom dat juist toen door de zorg der Seleuciden werd opgeheven uit zijn verval — binnen den kring der Aegyptische belangen getrokken. Callimachus behoefde geen vleier of hofdichter te heeten indien hij alzoo voor zijn verhaal noch eene versie koos in welke de visschers van Cos, het geboorteland van zijnen koning eene onfraaie en onvrome rol speelden, noch eene waarin de orakelwijsheid van Delphi —

Θαλῆς γάρ ὅστις ἀστέρων (Haupt ἱστόρων) ὀνήϊστος | καὶ τῶν τότ' ὡς λέγουσι πολλῶν ἀνθρώπων | ἐῶν ἄριστος ἔλαβε πελλίδα χρυσῆν;

en nog wel ten gunste van Delphi zelf — het laatste woord sprak. Te meer moest hij zich tot zijne keus getrokken gevoelen als hij — ook hier *ἀμάρτυρον οὐδὲν ἀείδων* zich kon beroepen op het getuigenis van eenen Milesischen geschiedschrijver. Dat deze in de codices van Diogenes Leandros of Leandrios heet mag ons niet terughouden om met allen die over deze zaak gesproken hebben hier den van elders wèlbekenden Maeandrius te erkennen, ook al geven ons de papyrusflarden geen licht. Merkwaardig intusschen is de zaak wel, om de volgende reden. In eene rechtsquestie tusschen Samos en Priëne, over een stuk grond dat Batnietis heette, eene questie die reeds ten tijde van Bias bestond en telkens weer op kwam duiken tot zij ten slotte door eene autoritaire uitspraak van Lysimachus werd beslist, werd in een van de aan die eindbeslissing voorafgaande fasen eene arbitraire uitspraak gevraagd van de Rhodiërs. Uit de inscriptie die de beslissing der Rhodiërs bewaart, blijkt nu vooreerst dat de burgers van Priëne zich hadden beroepen op de beleidvolle beslissing die eertijds hun landsman Bias in deze oude twistvraag had gegegeven en daarvoor hadden verwezen naar het getuigenis van Maeandrius die Bias' succesvol optreden had beschreven. Maar in de uitspraak der Rhodiërs wordt dit beroep op de *ἐπιγεγραμμέναις Μαιανδρίου τοῦ Μιλησίου ἱστορίαις* gewraakt met de woorden *αἷς πολλοὶ τῶν συγγραφέων ἀντιγράφοντι, ψευδεπιγράφους φάμενοι εἶναι* [1]). Nu is natuurlijk de mogelijkheid niet uitgesloten dat deze Maeandrius, daar de inscriptie hem in een adem noemt met Theopompus en Duris Samius, moet geplaatst worden in den zoogenaamden Alexandrijnschen tijd; en gewoonlijk doet men dat dan ook. Maar men pleegt tot staving van oude aanspraken toch liefst oude getuigenissen aan te halen en zoo is het m. i. veel waarschijnlijker dat de *historiae* die door vele zegsmannen verworpen werden doch door de Priëniers als werk van Maeandrius in het debat waren gebracht door dezen werden geacht zeer kort na Bias, misschien zelfs

---

[1]) Zie Dittenb. *Syll.* Suppl. I, 40 noot 6.

ten tijde van dezen, geschreven te zijn. En tot deze conclusie moedigt ons nu ook — dit is een van de weinige winsten die de nieuwe vondst ons brengt — de Bathyclesvertelling in de papyrus aan. Immers uit de fragmenten van Hipponax weten wij dat deze èn over de zeven wijzen in het algemeen, en over de scheidsrechterlijke wijsheid van Bias heeft gesproken. Is nu de vroeger door ons geopperde gissing juist, dat Hipponax tot het eind van het Bathycles-verhaal aan het woord blijft en daarna nog eenige woorden over zich zelven zegt, dan moet hij in die regels — of in zijne inleiding — den dichter hebben meegedeeld dat Maeandrius zijne autoriteit was, dan moet verder waarschijnlijk Hipponax ook reeds de bekergeschiedenis hebben verteld [1]) en dan moet eindelijk volgens de meening van Callimachus Maeandrius vóór Hipponax hebben geleefd.

Maar nu dan ten slotte de vraag, of wij geholpen door het papyrusfragment ook iets meer aangaande het verhaal van Bathycles' beker kunnen gissen, iets zoodanigs namelijk als aan dit verhaal eenige meerdere waarde geeft dan die van een gewone anecdode. Veel is het inderdaad niet, wat de papyrus ons leert, indien wij ons onthouden van al te onzekere aanvullingen. Zie hier de vorm dien de aanhef van Hipponax' mededeeling ongeveer moet hebben gehad.

„Een Arcadisch man Bathycles — ik zal niet lang zijn in mijn verhaal want ook ik zelf heb niet zoo heel veel tijd om rond te zwerven bij den ingang tot den Acheron — was.... maar hij had alles waardoor de Goden aan de stervelingen <geluk> schenken." [2])

---

[1]) Natuurlijk is dit niet geheel zeker. Wel mag men m. i. als vaststaande aannemen dat Hipponax reeds de „Zeven Wijzen" kende. Zie fr. 45 *καὶ Μύσων, ὃν Ἀπόλλων | ἀνεῖπεν ἀνδρῶν σωφρονέστατον πάντων*, en fr. 79 *καὶ δικάζεσθαι Βίαντος τοῦ Πριηνέος κρέσσον.*

[2]) Met de hier boven als mogelijk veronderstelde en de reeds door Hunt geproponeerde aanvullingen luiden deze verzen aldus:

Ἀνὴρ Βαθυκλῆς Ἀρκάς — οὐ μακρὴν ἕξω
[τὸ] ν[αυ]σ[τόλημ' ὦ ξε]ῖνε, καὶ γὰρ οὐδ' αὐτὸς
μέγα σχολάζ[ων] εἰμὶ πὰρ μέσον δινεῖν
[λιμέν'] Ἀχέροντος — τ.... π. λαιστι....
ἐγένετο, πάντα δ' εἶχεν οἷσιν ἀνθρώποις
θεοὶ τελευ[τὰς ὀλβί]ας ἐπίστανται.

Het komt mij voor dat deze woorden, hoe fragmentarisch ook bewaard, en hoezeer ook nog verduisterd door de èn tergende èn tot conjecturen verlokkende verminking der onmiddellijk volgende regels ééne — zij het dan ook geringe — positieve winst opleveren. Zij ontraden ons ernstig om voor het vervolg de vrij algemeen aangenomene identificeering van Bathycles den beker-eigenaar met den gelijknamigen kunstenaar uit Magnesia die den troon van Amyclae versierde, te aanvaarden. De gegevens die vele archaeologen tot deze gelijkstelling hebben gebracht, zijn reeds op zich zelf niet sterk, zooals blijkt uit de woordkeuze waarmede Carl Robert haar aanbeveelt. „Wohl mit Recht," zoo schrijft hij in het artikel *Bathykles* bij Pauly-Wissowa, „hat Klein den Künstler von Magnesia mit dem Arkadiër Bathykles indentificirt." Reeds vóór het fragment van Callmachus' jamben werd ontdekt was er m. i. aanleiding om tegen deze identificatie bezwaar te maken. Wel is waar introduceert Pausanias bij zijne beschrijving van het kunstwerk van Amyclae Bathycles met eenigszins weifelende woorden, waar hij zegt: „Van wien nu deze Bathycles een leerling is geweest en tijdens de regeering van welken Spartaanschen koning hij den Amyclaeïschen troon heeft gemaakt — die vragen laat ik thans terzijde"; maar hij noemt hem bij herhaling Bathycles den Magnesiër en rept met geen enkel woord van zijn Arcadiërschap. Nu zou men als parallel voorbeeld de levensgeschiedenis van den dichter Alcman kunnen aanhalen die, hoogst waarschijnlijk een Sardiër van geboorte, om zijne verdiensten jegens Lacedaemon in het Spartaansche burgerverband werd opgenomen; maar dit is toch waarlijk nog wel wat anders dan Arcadiër te worden wegens verdiensten jegens Amyclae. Voorts, indien werkelijk de Magnesiër Bathycles *ποιήσει* 'Αρκὰς ware geworden, zouden dan èn Plutarchus èn Diogenes èn Athenaeus den eigenaar van den beker steeds kortweg Βαθυκλέα τὸν 'Αρκάδα hebben genoemd, zonder met één enkel woord òf zijne Magnesische afkomst, òf zijn kunstenaarschap te vermelden?

De twijfel, door deze overwegingen gewekt, wordt helaas

niet overwonnen door het papyrusfragment. Helaas — want niets zou ons meer welkom zijn dan te mogen erkennen dat voor een tijdperk waarin het goud en gouden kunstwerken in Griekenland nog schaarsch waren, door de persoon van Bathycles eene nieuwe verbinding van Sparta was gevonden met den Lydischen Croesus die immers den Spartanen ook het goud had ten geschenke gegeven benoodigd voor het Apollo-beeld in Thornax [1]. Maar niets is er in het fragment dat ook maar eenigermate aanmoedigt tot het trekken van de verbindingslijn.

Toch blijft deze Arcadiër met zijn gouden beker — of drinkschaal? — onze aandacht boeien. Gouden kunstvoorwerpen zijn in de Homerische verhalen talrijk genoeg, en wijdingen van zilveren of gouden bekers in de Grieksche tempels ook ten tijde van Hipponax niet zoo heel zeldzaam. Maar ondanks alle overdrijving van historici als Theopompus of Duris den Samiër zal het toch niet van allen grond ontbloot zijn wanneer de eerste ons verhaalt dat Hiero van Syracuse voor zijne drievoet- en Nike-wijding aan Apollo slechts met de grootste moeite het noodige goud vermocht op te sporen bij zekeren Architeles te Corinthe, en dat vóór den tijd der groote anathemata van Gyges en Croesus *ἀνάργυρος ἔτι δὲ ἄχρυσος ἦν ὁ Πύθιος*. Wanneer Duris in herinnering brengt dat Philippus van Macedonië een kostbare gouden phiale onder zijn kussen placht te bewaren [2]), dan noemen wij dat charge, en de lectuur van Pindarus leert ons een anderen Hiero kennen dan Theopompus ons teekent. Maar voor de eenvoudige burgerij van Hellas, voor een ouden bewoner van Arcadië past de schets van Theopompus niet slecht, en zoo is er wel eenige aanleiding om te vragen: „hoe komt deze Bathycles aan zulk een kostbaar *ποτήριον*?"

Misschien bestaat er eenige kans om, met al de voorzichtigheid die tegenover ons voorloopig nog zoo fragmentarisch verhaal noodzakelijk is, een vingerwijzing in den samenhang

---

[1]) Herod. I. 69.

[2]) Ath. VI. 232 en vv.

te vinden, die tot eene oplossing leiden kan. Er is zooveel van de vertelling verloren gegaan dat niet eens meer met zekerheid kan worden vastgesteld of zij naar den trant der toenmalige Jamben, zooals die van Phoinix van Colophon, moralizeerend van aard was. Maar de gissing mag toch worden uitgesproken dat in Bathycles een type van menschelijk geluk, van *εὐδαιμονία*, was geteekend. Een oud thema, doch in de dagen van Callimachus door populaire moralisten en poëten met onvermoeiden bekeeringsijver ter hand genomen en gevarieerd.

In die novellen, gedichten en epigrammen hebben de Oostersche koningen hunne vaste plaats, zij mogen dan Sardanapallus heeten of Ninus, zooals in dat voortreflijk gedichtenfragment van Phoinix [1]) dat begint

Ἀνὴρ Νῖνος τις ἐγένετ’, ὡς ἐγὼ κλύω,
Ἀσσύριος, ὅστις εἶχε χρυσίου πόντον
καὶ τἆλλα πολλὸν πλέονα Κασπίης ψάμμου,

en het is genoeg een enkele maal de bladzijden lange compilatie over de *τρυφὴ* in het twaalfde boek van Athenaeus door te bladeren om overtuigd te worden dat de litteratuur hier eene hoofdrol toekende aan de koningen van Lydië. Maar in volkssage en letterkunde kenmerken weldra die Lydische *τρυφεροὶ*, Alyattes, Candaules, Gyges, Croesus, zich bijzonder door dezen natuurlijken karaktertrek dat zij in hunne begeerte naar de hoogste *εὐδαιμονία*, welke zij in hunne weelde niet vinden, bij voorkeur met de Grieken te rade gaan ter beantwoording van de vraag, waarin het hoogste geluk ligt besloten en wie de gelukkigste mensch is.

Juist de Lydische koningen, met name Gyges en Croesus, tot dragers van deze gedachte te maken lag voor de hand. Immers dat de koningen van Lydië bijzonder gaarne contact met Grieksche wijsheid en religie zochten, zal niemand tegenspreken. Delphi getuigde daarvan door zijne wijgeschenken, eerst den door Glaukos van Chios vervaardigden krater, een

---

[1]) Gerhard Phoinix v. Kolophon p. 181.

anatheem van Alyattes, dan door de talrijke en alom beroemde wijdingen van Croesus [1]). Deze laatste is bovendien in de Grieksche litteratuur de typische vertegenwoordiger van een voortgezet onderzoek naar de hoogste schoonheid en wijsheid dat leidt tot allerlei *ἀγῶνες σοφίας καὶ κάλλους καὶ εὐδαιμονίας*.

Al spreekt Herodotus nergens den naam „Zeven Wijzen" uit, hij brengt herhaaldelijk — zelfs met verrassende verwaarloozing der chronologie — Croesus met de zeven te zamen, nu eens met een enkelen, wanneer de koning, hetzij bij Bias, hetzij bij Periander, informeert „of er ook nieuws is in Hellas" (I. 27) dan weer — bij den aanvang der Solon-episode — met allen te zamen, al noemt hij ze ook daar niet. En nu is het de moeite waard de voorstelling die Herodotus I. 29 van dat bezoek der Wijzen aan Sardes geeft te leggen naast de beschrijving van Ephorus (bij Diog. Laërt. I. 40). Dan ziet men hoe gemakkelijk uit deze samenkomst een echte *ἀγὼν σοφίας* groeit en Croesus het karakter aanneemt van een vertegenwoordiger dier aardsche gelukzaligheid die zich anders in Gyges belichaamt, en van welke de spottende Archilochus Charon den bouwmeester, de prototype van den fenerator Alfius, zoo plechtig laat verklaren

οὔ μοι τὰ Γύγεω τοῦ πολυχρύσου μέλει.

Als van zelf wijzigt nu de litteraire voorstelling zulk eene persoonlijkheid hetzij naar de eischen van het genre dat hem beschrijft, hetzij naar den aard der bronnen uit welke de verhalers putten. Nu eens dringt hem politieke waaghalzerij tot eene *χρηστηρίων διάπειρα* en breidt hij zijnen *ἀγὼν σοφίας* uit tot de goden, dan weer maakt de novelle een karikatuur van hem en ambieert hij het primaat van de schoonheid; hij tooit zich in zijn glansrijkste pracht, en vraagt aan Solon of hij ooit iets schooners heeft gezien. Maar de Grieksche wijsheid ontzegt hem het *ἆθλον κάλλους*: „Hanen en pauwen" — zoo spreekt Solon — zijn in den glans hunner natuurlijke schoonheid duizendwerf rijker getooid dan gij." [2])

---

[1]) Herod. I 14, 25, 51.

[2]) Diog. Laërt. I. 51.

De psychologie der oude novellistiek behoefde niet zoo heel diepzinnig te zijn om den Lydiër bij al dit vragen naar het hoogste geluk èn telkens ontstemd, èn telkens weer opnieuw vragend te schetsen. Men moest Aesopus heeten om te begrijpen dat slechts één antwoord den vrager kon bevredigen nl. dit: „Zooveel grooter, als de zee is dan alle rivieren, zooveel grooter, o koning, is uw geluk in vergelijking van dat der andere stervelingen." [1]) Bij een schrijver als Herodotus krijgt een Croesus zulk een antwoord nooit te hooren. Daar wijst de beslissing een anderen kant uit; noch Tellis, noch Cleobis en Biton behooren tot de grooten der aarde.

De hoofdpersonen in de schoone verhalen die Herodotus aan Solon in den mond legt zijn maar enkele van de *εὐδαιμονέστατοι*, een Athener, en een paar Argiven. Maar in litteratuur en volkssage is de *ἀγὼν εὐδαιμονίας* oneindig, ieder gewest heeft zijne gelukstypen, en onder die gewesten zelf ontbreekt ook niet de onderlinge wedstrijd. Arcadië — het oude land waar Zeus zelf was geboren — heeft bovenal dien naam van gelukzaligheid voortdurend bezeten.

Er is naar mij toeschijnt eenige reden om de mogelijkheid te veronderstellen, al laat zich die niet door krachtige argumenten mathematisch bewijzen, dat op den bodem van het Bathycles-verhaal ook zulk een traditie van Arcadischen geluksstaat is gelegen en dat de beker die door de handen der zeven *σοφοί* wordt opgeheven als anatheem voor den god die alleen wijs en alleen gelukzalig is, in waarheid is geweest een *ἆθλον εὐδαιμονίας*.

In de eerste plaats wil ik er op wijzen dat de naam Bathycles — al zijn de composita met *κλέος* nergens zeldzaam — een in Arcadië zeer familiaren klank heeft; de beide componenten van dezen naam vindt men nog terug in eene inscriptie van de vierde eeuw, in welke onder de Arcadische Hellanodiken

---

[1]) cf. Suid. i. v. *μᾶλλον ὁ Φρύξ*.

wordt vermeld. Βάθυλλος Κλεομάχω [1]). Bepaaldelijk naar het westen, naar de sreek van Arcadië aan den Alpheios, roepen ons de namen van vader en zoon, Bathycles en Thyrion. Talrijk waren daar de poorten van den Hades. Daar lag het oude Pharae, daar lag Bathos waar de trieterische feesten voor de θεαὶ μεγάλαι, de Despoinai, in plechtige mysteriën werden gevierd [2]), en daar lag ook Thyraion of Thyrion waarnaar de zoon en bode van Bathycles zijnen naam draagt, en dat onmiskenbaar eene *ianua leti* is.

Het is hier niet de plaats om het mythologisch perspectief, dat zich alzoo op den achtergrond van ons verhaal opent, breedvoerig te bespreken, te minder omdat uit niets blijkt dat Callimachus daarop heeft gezinspeeld. Of zijn Bathycles in eenig verband tot de Groote Godinnen heeft gestaan, en wellicht in de verminkte versregels door Callimachus van den invloed dier lotbeschikkende godheden op zijn levenseinde melding werd gemaakt, wij weten het niet, maar zooveel schijnt ons uit het bovenstaande wel duidelijk, dat de naam van Bathycles oud-Arcadisch was, en zijne geschiedenis een oud-Arcadische geluksnovelle.

Is het nu ook mogelijk de sporen van eene betrekking tusschen Croesus en Bathycles te vinden? In de traditie der drinkbekersage zooals Eudoxos die had bewaard heet het dat Croesus een ποτήριον χρυσοῦν aan een zijner vrienden had gegeven met bestemming voor den wijste der Grieken. Kan de tijdelijke bezitter van dit ποτήριον, dat blijkbaar iets meer was dan een ge-

---

[1]) Ditt. *Syll.*[2] 98.

Prof. H. van Gelder heeft de vriendelijkheid gehad mij mee te deelen dat in zijne wel is waar niet complete doch zeer uitgebreide verzameling van Grieksche eigennamen de naam Bathycles, afgezien van Hom. Il. 16. 594, negen maal wordt gevonden en daarvan vijf maal als Arcadische naam. De plaatsen door hem aangeteekend zijn: 1°. I. G. XII. 3. 537: Βαθυκλῆς... Θηραῖος (zevende eeuw); — 2°. I. G. XII. 3. 839: Βαθυκλῆς... Θηραῖος (vierde eeuw); — 3°. Ἀρχ. ἐφημ. 1911. 22. 6, A_3: B. Πολυζήλου Ἐρετριεύς. — 4°. Paus. 3. 18: B. *Μάγνης* ± 600. — 5°. I. G. V. 2. 442_{13}: B. Ἀγησίππου *Μεγαλοπολίτας* ± 170. — 6° G. D. I. 1246: B.... *ιδαυ/Τεγεάτας* vierde eeuw. — 7°. I. G. V. 2. $22_{7\cdot10}$: B. *Αἰσχγένεος* eerste eeuw (?). — 8°. I. G. V. 425: B.... Τεγεάτας derde eeuw. — 9°. G. D. I. 1238_2: B.... Τεγεάτας tweede eeuw.

[2]) Paus. VIII. 29. 1. 5.

wone beker daar het soms eene phiale heet en bij Phoenix zelfs een *πελλὶς χρυσῆ*, ook de Arcadiër Bathycles zijn geweest?

Verder dan tot parallel-sagen brengen wij het ook hier niet. En onder deze is zeker niet de gewichtigste het bovenaangehaalde verhaal van Aristodemus, den wijze uit ervaring die zich zoo schamper uitliet over de vergankelijkheid van zijn Arcadisch geluk. Maar belangrijker schijnt mij het verhaal van den gelukkigen Arcadiër Agelaos, of Aglaos. Aangaande hem verhaalt Valerius Maximus dat Gyges op zijne vraag *quis esset se felicior* de aanwijzing had gekregen dat Aglaos een eenvoudige boer uit Psophis gelukkiger was dan hij. Pausanias gedenkt in zijne Arkadika (VIII. 24. 13) die zelfde geschiedenis, en de bespiegeling over de onvolkomenheid van het menschelijk levensgeluk die de periegeet daaraan vastknoopt valt zoo geheel buiten zijn gewonen stijl, dat men allen grond heeft om aan te nemen dat hij die put uit een poëtische of moralistische bewerking. Is dat het geval, dan is het de moeite waard om op te merken dat Pausanias dezen Aglaos niet een tijdgenoot van Gyges noemt, doch van Croesus. Dan is dus hier een restant van onderzoek van Lydische zijde naar Arcadisch geluk, een *ἀγὼν εὐδαιμονίας*. Is dit nu inderdaad een parallel van de Bathycles-legende, dan mag men aannemen dat ook deze Arcadiër als *εὐδαιμονέστατος* erkend een *ἆθλον* van Croesus had ontvangen. Het is geheel in overeenstemming met de levenswaardeering der moralisten van Callimachus' tijd — en niet geheel alleen met de leer der Cynici — dat Bathycles aan het eind van zijn leven dat kostbare *ἆθλον* doet overdragen, noch aan een anderen *ἀνὴρ ευδαίμων*, noch aan eenen wiens wijsheid uitmuntte door diepgaande bespiegeling, maar aan dengene wiens wijsheid heilzaam was voor zijne medemenschen: den *ὀνήιστος σοφῶν*. En dat die moralizeerende vertelling nu wordt gelegd op de lippen van den hongerigen Hipponax gaf aan het kleine poeem een eigenaardigen ironischen bijsmaak die ons in de kunst van den geleerden Cyrenaeër niet in het minst verbaast.

GEWONE VERGADERING

DER

AFDEELING
TAAL-, LETTER-, GESCHIEDKUNDIGE EN WIJSGEERIGE WETENSCHAPPEN,

GEHOUDEN DEN 10en JANUARI 1916.

Tegenwoordig de Heeren: BOISSEVAIN, Onder-Voorzitter, VAN DE SANDE BAKHUYZEN, H. KERN, VERDAM, DE BEAUFORT, HOLWERDA, SYMONS, S. MULLER FZN., SNOUCK HURGRONJE, KLUYVER, CALAND, HESSELING, WOLTJER, D'AULNIS DE BOUROUILL, HARTMAN, DE GROOT, BREDIUS, UHLENBECK, BOER, NABER, BAVINCK, TE WINKEL, MOLENGRAAFF, SALVERDA DE GRAVE, JONKER, KRISTENSEN, VAN VOLLENHOVEN, VÜRTHEIM, VAN GELDER, SIX, J. H. KERN, DRUCKER, KERNKAMP en KUIPER, Secretaris. Voorts de correspondenten ADRIANI, HAZEU en VAN RONKEL.

Bij ontstentenis van den Voorzitter wordt de vergadering geleid door den heer U. PH. BOISSEVAIN, Onder-Voorzitter.

De notulen der vorige vergadering worden gelezen en goedgekeurd.

Van de Heeren Chantepie de la Saussaye en Blok is bericht ontvangen, dat zij verhinderd zijn de vergadering bij te wonen.

Ingekomen zijn voor den Hoeufft-wedstrijd:

1. Idyllium, motto: Vincet amor laudis;
2. Carmen Rosae, motto: Pax alma veni;
3. De Iodo;

4. Candida, motto: Sunt lacrimae rerum;
5. Belgarum fatum, motto: Linquenda tellus;
6. Vidua, motto: Lacrimae rerum;
7. Funus;
8. Natale solum, motto: In tenui labor;
9. Da pacem Domine;
10. Querulae voces;
11. Aqua Mercurii, motto: Antiquam exquirite matrem;
12. Aviae lychnus, motto: Persta atque obdura;
13. Civi monita, motto: Secat res risus acerbas;
14. Quinque sorores;
15. De nativitate Christi, motto: Gloria in excelsis Deo;
16. Tumulus vacuus, motto: Cor cordium;
17. Irrita Vota, motto: Post nubila Phoebus.

Voorts is na ommekomst van den gestelden termijn voor denzelfden wedstrijd ingekomen een gedicht getiteld: „Dulce videre suos", zonder motto, verzonden uit Napels op 27 December 1915 en hier aangekomen op 8 Januari jl. Besloten wordt, op prae-advies van den Heer Hartman, lid der Hoeufft-commissie, dit gedicht, n°. 28 van de reeks inzendingen, nog toe te laten tot den wedstrijd.

Hierop geeft de Voorzitter het woord aan den Heer Verdam tot het doen zijner toegezegde mededeeling over eenige nieuwe aanwinsten voor onze kennis van het Middelnederlandsch uit enkele nieuwe en reeds langer bekende bronnen.

Spreker handelt o. a. over het woord *sundfloet*, waarvan hij het eerste voorbeeld eerst nu, na zoovele jaren van mnl. lectuur, gevonden heeft in een eenigszins oostelijk-mnl. gekleurden tekst van een proza-Lucidarius in het Britsch Museum, waarvan eene rotographische reproductie berust in de bibliotheek van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde. Het gewone woord daarvoor in het mnl. is het Romaansche *dilovie* (gewoonlijk *lovie*) en het is niet zonder belang, dat nu ook het Germaansche woord is gevonden, omdat men het anders allicht zou houden voor aan het hd. ontleend. In

hetzelfde hs. vond hij ook eenige malen het woord *venster* voor „verduistering", tot heden alleen opgeteekend uit den bundel „Limburgsche Sermoenen". Verder behandelt hij de werkwoorden *versmalen*, d. i. „smaden, hoonen" en *verslumen*, d. i. „verzuimen, nalaten", beide door hem aangetroffen in een belangrijk hs. van 1348, uit de boekerij van Moll overgegaan in de Amsterdamsche Universiteits-bibliotheek. Een nieuw woord voor „pelgrim", nl. *palmenare* ofra. *paumier*, vond hij in een nieuw Renout-fragment, uitgegeven door prof. Rothe te Berlijn in „Zschr. f. D. Alt." Dl. 48. De naam is ontleend aan de palmtakken, die de bedevaartgangers als bewijsstukken moesten medebrengen uit het Heilige Land. Ook handelt hij over een interessant ww. „*verspinken*", dat de beteekenis „verbleeken" moet hebben, voorkomende in den *Lancelot* en tot heden daarin niet opgemerkt en over een bnw. *welweet*, d. i. „zeker van iets", dat gebruikt wordt door Jan de Weert in den „*Nieuwen Doctrinael*", waarvan wij een zeer goede, nieuwe bewerking bezitten in de laatste in sprekers hoogleeraarschap onder zijn toezicht bewerkte dissertatie van dr. Jacobs.

Ten slotte spreekt hij over de geschiedenis van het mnl. *verschiet*.

Na dankzegging van den Voorzitter aan den spreker, die zijn mededeeling niet kan beschikbaar stellen voor de Verslagen en Mededeelingen, heeft een uitvoerige gedachtenwisseling plaats over de beteekenis en den oorsprong van het ww. *verschieten* tusschen spreker en de Heeren Six, Symons en te Winkel en maakt de Heer J. H. Kern enkele opmerkingen over *sundfloet* en *versmalen*, welke door den Heer Verdam worden beantwoord en aangevuld.

Vervolgens geeft de Heer Adriani eene mededeeling over „De Schoone Slaapster in 't Bosch" en een gelijkluidend verhaal in Midden-Celebes.

De bedoeling dezer korte mededeeling is aan te toonen, dat in de Toradjasche verhalen in Midden-Celebes, die met ons

sprookje „De Schoone Slaapster in 't Bosch" den trek gemeen hebben, dat de (schijnbare) dood der hoofdfiguur aan hare geheele omgeving den dood brengt, met dien trek willen aanduiden wat naar Toradjasche opvatting het wezen van den rouw is. Aan den doode wordt de begeerte toegeschreven om van zijne omgeving zooveel mogelijk naar het dodenverblijf mede te nemen. De overlevenden uit zijne naaste omgeving zijn dus zeer bevreesd, dat de dood van hunnen makker ook hun zelf den dood zal brengen. Daarom houden zij zich dood om door den kunstmatigen dood den werkelijken dood te ontgaan. Dit zich kunstmatig dood houden is de rouw.

Van deze opvatting wordt de bevestiging gegeven door de rouwgebruiken bij de Toradja's, vooral bij die stammen, waar ze nog streng zijn. Maar ook in de letterkunde, waar men de dingen kan voorstellen zooals ze zouden behooren te gebeuren, kan men den rouw geteekend vinden, zooals boven is voorgesteld. Het type der Toradja'sche verhalen, die deze teekening geven, is dat van een zoon, die zijne ouders naar het leven staan, omdat hij hun te lastig wordt. De zoon verlaat nu zijn dorp in boosheid, hij verklaart daardoor dit dorp voor dood. Van dat oogenblik af valt de rouw op het dorp; alle leven, ook dat in de natuur, staat stil. Eerst als, na jaar en dag, de zoon terugkomt, keert ook het leven in het dorp weder.

Juist zoo gaat het in ons sprookje „De Schoone Slaapster in 't Bosch". De 100-jarige slaap, waarin de Prinses valt, is een kunstmatige dood, die haar was aangekondigd. In dien slaap neemt zij hare geheele omgeving mede. Eerst als de man komt, die voor het meisje bestemd is, wordt de kunstmatige doodstoestand weder opgeheven, de rouw is geëindigd en het leven keert terug tot zijn gewonen gang.

De Voorzitter zegt den Heer Adriani dank voor zijne mededeeling, die door den spreker wordt afgestaan voor de Verslagen en Mededeelingen. Ook naar aanleiding van deze korte bijdrage heeft een uitvoerige gedachtenwisseling plaats. Naar

aanleiding van eene vraag en eene opmerking van den Heer Caland, voegt de heer Adriani nog enkele mededeelingen aan het gezegde toe over de talrijke sporen van gelijkenis der Toradja-tradities met de Germaansche mythologie en de verhalen in Grimm's sprokenboek.

De Heer Uhlenbeck wijst op verschillende paralleltrekken in de geloofsovertuigingen, die zijn bewaard in Amerikaansche tradities en de Heer H. Kern geeft verschillende vingerwijzigingen omtrent de indices, die men in onderscheidene verhalen en fabels kan vinden, eenerzijds voor ontstaan der oude verhalen in de oorspronkelijkste tijden van ongescheiden samenleving der verschillende volksgroepen, andererzijds voor overname der gevormde sagen van de eene groep door de andere.

Ten slotte spreekt de Heer van Vollenhoven over het begrip „Burgerrechtelijke twistgedingen", toegelicht uit koloniale gegevens.

Na herinnerd te hebben, dat men de welbekende beperking van dit begrip tot geschillen, in het privaatrecht „gegrond", aan Thorbecke pleegt toe te schrijven, betoogt spreker achtereenvolgens, dat de grondwetsformule van 1815 („of burgerlijke regten") in 1846 voor Indië blijkbaar niet tot die enge groep beperkt is geacht; dat blijkens de wordingsgeschiedenis der koloniale regeeringsreglementen (1854, 1865) en blijkens die der wetten op afschaffing van de slavernij (1859, 1862) de ruime opvatting bij de wetgevende macht overging op de grondwetsformule van 1848 (en van 1887: „en andere burgerlijke regten") en dat Thorbecke van dit een en ander soms zwijgend getuige, soms zelfs medewerker was. Een en ander geeft volgens spreker steun aan de opvatting, dat wat Thorbecke (en met hem de wetgevende macht) aan den burgerlijken rechter ontzegde niet die basterdgeschillen waren, waarvoor de Hooge Raad zich nog altijd bevoegd acht, maar alleen die zuiver publiekrechtelijke, welke de koloniale rechter zich nog telkens toerekent. De meening, als zou de enge opvatting — die hier te lande na 1870 nog als een

nieuwigheid gold — reeds zijn uitgesproken geweest in Thorbecke's Aanteekening van 1843, wint eerst veld ten gevolge van een uitlating van Thorbecke van November 1871; doch aan wetgeving en rechtspraak blijft de enge opvatting vreemd.

Ook aan dezen spreker brengt de Voorzitter dank voor zijne belangrijke mededeeling, die zal worden opgenomen in de Verslagen en Mededeelingen.

Bij de rondvraag biedt de Heer Drucker voor de bibliotheek ten geschenke aan een reeks overdrukken van door hem gepubliceerde verhandelingen over „Nederlandsche rechtspraak over verbintenissenrecht (in gebreke zijn, ingebrekestelling)" en de Voorzitter, namens den Heer Blok, het vierde deel van den tweeden druk zijner „Geschiedenis van het Nederlandsche volk".

De Voorzitter zegt beiden schenkers dank.

Hierna wordt de vergadering gesloten.

DE SCHOONE SLAAPSTER IN 'T BOSCH, EN EEN GELIJKLUIDEND VERHAAL IN MIDDEN-CELEBES.

BIJDRAGE VAN DEN HEER

N. ADRIANI.

Er zijn in de letterkunde der Toradja's van Midden-Celebes een aantal vertellingen, die een belangrijken trek gemeen hebben met het ten onzent overbekende sprookje van „De Schoone Slaapster in 't Bosch". In de verschillende verhalen, waarin die trek is op te merken, is hij zoozeer dezelfde, dat ik hem slechts in een paar voorbeelden behoef mede te deelen.

1. Een dorpshoofd en zijne vrouw blijven langen tijd kinderloos. In haar verdriet uit de vrouw den onbezonnen wensch dat zij maar een kind mocht krijgen, al was 't ook een dief, als ze er dan maar een had. De vrouw verkrijgt haar wensch: ze brengt een zoon ter wereld, die blijkt een ontzaglijke veelvraat te zijn, zoodat zijne ouders ten slotte pogingen doen om hem uit den weg te ruimen. De toeleg mislukt telkens en nu gevoelt de jongen zich gegriefd: hij verlaat zijne ouders en trekt de wijde wereld in.

Van dit oogenblik af staat alle leven in het dorp stil. De wind waait niet meer, het water stroomt niet meer, het gras groeit niet, de honden blaffen niet meer, de hanen kraaien niet meer, geen kokosnoot valt meer van den boom. De menschen zwijgen stil en zitten in hunne huizen. In letterlijken zin wortelen zij daar vast, want uit hunne achterdeelen komen wortels te voorschijn, die tusschen de latten waaruit de vloer

bestaat, doorschieten en onder 't huis, dat op palen rust, in den grond dringen.

De held der geschiedenis maakt nu een langen tocht en hetgeen hij op reis beleeft, is het hoofdbestanddeel van 't verhaal. Als hij dan na langen tijd terugkeert, ontwaakt bij zijne thuiskomst het geheele dorp weder: de wind waait weer, het water gaat weer stroomen, de honden blaffen, de hanen kraaien, de kokosnoten vallen weer van den boom, de vastgewortelde menschen rukken zich van hunne wortels los en snellen den teruggekeerden zoon tegemoet. De Ouders willen hem feestelijk ontvangen, maar eerst moeten zij hem eene boete betalen voor het leed dat zij hem hebben aangedaan, toen zij trachtten hem van kant te maken.

2. In het bekende verhaal van de Zeven Hemelmeisjes, die op aarde komen baden in vogelgedaante, maar vóór het bad hare vogelhuiden uittrekken, waardoor een man, die ze beloert, gelegenheid krijgt het vogelkleed der Jongste te rooven, zoodat zij niet meer naar de Bovenwereld kan terugvliegen, komt verder dit voor: Nadat de zes zusters in de Bovenwereld (die er juist zoo uitziet als onze Middenwereld) zijn aangekomen en aan hare Moeder hebben medegedeeld dat de Jongste Zuster door een aardbewoner is geschaakt, valt de rouw op het dorp: alle leven staat stil. Eerst langen tijd daarna komt het leven terug, want de geschaakte hemelvrouw weet haar vogelkleed weerom te krijgen en met hare terugkomst is de rouw opgeheven.

Eene kleine wijziging van het vastwortelen is deze, dat soms in plaats daarvan wordt verteld dat van de rouwende lieden de haren blijven doorgroeien, zoodat ze door den vloer heen zich om de huispalen slingeren, evenals lianen dat doen om het onderstel eener verlaten woning.

Ter verklaring van dezen trek denke men aan de voorstelling der Toradja's, dat een doode geneigd is de zielestof zijner omgeving met zich mede te nemen. Een Toradja, die begrijpt dat hij sterven gaat, gevoelt zich als een aanstaand

banneling; hij moet al wat hem dierbaar is verlaten en zich alleen op weg begeven naar de Onderwereld. Zooveel mogelijk mede te nemen van de omgeving die hij hier op aarde heeft gehad, is het denkbeeld dat hem troost verschaft. De overlevenden, deze gezindheid kennende, zijn op hunne hoede tegen het gevaar van door den doode te worden medegenomen, en het blijkt dan ook duidelijk uit de rouwgebruiken, die men in acht neemt, dat deze bovenal bedoelen: de omgeving van den doode voor dood te doen doorgaan, opdat hij getroost zij in zijn lot, ziende dat het hem niet alleen treft. Hierdoor zal zijne ontevreden stemming wijken en zoo is voor de overlevenden de kans om te worden medegenomen door den doode belangrijk minder geworden.

De algemeene rouwgebruiken schrijven bij de Bare'e-Toradja's voor, dat de dag na een sterfgeval een verbodsdag is voor den landbouw; verder mogen er zoolang de rouw duurt geen kokos- of pinangvruchten van de boomen gehaald worden. Strafzaken en schuldvorderingen mogen niet worden besproken. Bij de Berg-Toradja's is het verrichten van alle geruchtmakende dingen verboden: boombast kloppen, ijzer smeden, rijst stampen, alles moet buiten het dorp geschieden. Zelfs de hanen worden uit het dorp gebracht. Al wat men gewoonlijk op den schouder draagt, moet tijdens den rouw in den arm worden gehouden, opdat men het voorzichtig zal neerleggen en het niet met een smak op den grond zal werpen, zooals men doet met 't geen men op de schouders draagt. De lans, die men gewoonlijk met de taats in den grond drijft, als men de huistrap opgaat, moet in den rouwtijd voorzichtig tegen de huispalen worden aangezet. Vreemdelingen mogen niet in het dorp komen, omdat zij allicht de rouwbepalingen overtreden.

Deze algemeene rouw duurt totdat er een kop is gesneld. Verder is er ook een bijzondere rouw, die geldt voor den weduwnaar of de weduwe. Deze rouw duurt 8 dagen voor een man, 9 dagen voor de vrouw, naar het zeggen der Toradja's, omdat de man 8 paar ribben heeft en de vrouw 9.

Gedurende de eerste drie dagen wordt de overlevende echtgenoot zelfs met matten omringd, en mag hij niet rechts of links kijken, niet met uitgestrekte beenen slapen en geen rijst eten. Alle versierselen moeten afgelegd worden; ringen of armbanden, die men niet kan afkrijgen, worden omwikkeld. Alleen geklopte boomschors mag worden gedragen.

Nadat het lijk grafwaarts is gebracht voor de voorloopige bijzetting, komt des nachts eene priesteres hare litanie zingen. Ze zit onder een zak van geklopte boomschors en met gesloten oogen concentreert zij haar innerlijk en daalt af naar de Onderwereld, begeleid door hare slaven. In hare litanie beschrijft ze den tocht naar het Doodenrijk en vertelt hoe ze komt bij het huis waar de doode is heengegaan en waar ze denkt wel zielen van nog niet gestorven verwanten te zullen vinden, die de overledene heeft weten mede te nemen. Hoe het haar daar gaat, vertelt zij in de volgende strofen:

We zijn gekomen in het huis,
We pruimen terwijl we zijn gezeten.
„Huisheeren die gestorven zijt,
Gastheeren die zijt overleden,
Hier ben ik aangekomen,
Gekomen om U aan te bieden
Mandjes waaruit U kunt pruimen,
Schoteltjes waaruit U tabak moogt nemen.
Zes halve pinangnoten,
Zes stuks sirih-bladeren.
Waarmede ik Uw hart wil stemmen,
Opdat het welgezind zij."
Zij hebben ze aangenomen en aangevat,
Zij hebben er genoegen in
En lachen er schaterend om,
Zoo'n plezier als ze hebben
In den aanblik der aardbewoners,
In de hulde der stervelingen,
In de schatting der menschen.

„Staat Gijlieden maar op
Om aan alle kanten
De zielen te verzamelen.
Kijkt goed uit,
Zet Uwe oogen goed open,
In de woning, binnenshuis.
Neemt ze alle mede,
Verzamelt ze allemaal.”
Het duurt niet lang of ze zijn verzameld.
Na niet langen tijd zijn ze gegrepen.
„Breng ze naar Uwe moeder,
Stop ze in Uwen sirih-zak.
Werp ze in Uwe draagsarong
Opdat ze niet worden gevolgd door de andere zielen,
Op onzen tocht, op onze reis.”
„Huisheeren die gestorven zijt,
Die reeds lang overleden zijt,
Ik ga vertrekken, ik ga terugkeeren.
Het blijft dan maar bij hetgeen is gezegd,
Wat er is afgesproken, zal ik niet veranderen.
Ik zal niet afwijken van de afspraak.”

Uit deze bizonderheden kan het, dunkt me, blijken dat men den doode de gezindheid toeschrijft om uit zijne vroegere aardsche omgeving mede te nemen wat en wien hij maar kan, vooral de zielen zijner huisgenooten. Dezen verdedigen zich daartegen door zich dood te houden, om daardoor den werkelijken dood te ontgaan.

In bovengenoemde verhalen is het de beleedigde zoon, die de zielestof of de levenskracht van zijne gansche omgeving medeneemt. Hij heeft het recht daartoe, want men heeft hem naar het leven gestaan. 't Is niet zijne schuld, dat hij een diefachtigen aard heeft; de dwaze wensch zijner moeder, die wel een dief tot kind zou willen hebben, als ze maar een kind had, heeft ten gevolge gehad dat hij met een onbedwingbaren lust tot eten is ter wereld gekomen, zoodat zijne ouders

hem niet meer kunnen voeden en hij bij de buren eten moet stelen," 't geen zijne ouders in zoo groote moeilijkheden steekt, dat ze trachten hem om te brengen. Hierdoor verkrijgt de zoon wraakrecht op de ouders. De ouders hebben hem niet kunnen dooden, omdat hij geen schuld had, maar nu gaat hij vrijwillig van hen weg, veroorzaakt dus een kunstmatigen doodstoestand tusschen zich en zijne ouders en neemt, als een echte doode, de zielestof uit het dorp weg, waardoor dit in rouw vervalt. Zijne vraatzucht verdwijnt tegelijkertijd; immers de doode ondergaat bij zijn dood steeds eene vernieuwing; vooral eet- en drinkgewoonten legt hij af. Zoolang de zoon nu dezen doodstoestand tusschen zich en zijne ouders wil laten duren, zoolang is het schuldige dorp werkelijk dood en de onschuldige zoon schijnbaar. Zijne terugkomst doet den doodstoestand ophouden, maar de goede gezindheid van den zoon kan eerst worden bestendigd, als de ouders hunne wandaad met eene boete hebben verzoend.

Dat bij het verhaal van de Hemelmeisjes deze uitlegging niet past, is geen bezwaar, want de trek is daar zeer duidelijk een invoegsel.

Nu nog een paar woorden over „De Schoone Slaapster". Haar was op het feest bij gelegenheid harer geboorte, door eene booze fee de dood aangekondigd, op haar 15de jaar, maar eene goede fee, die nog een wensch te spreken had, kon den dood verzachten tot een 100-jarigen slaap. De overeenkomst is dus, dat er een tijdelijke doodstoestand van de geheele omgeving wordt te voorschijn geroepen, die weder eindigt met de komst van den eersten levenden mensch, die het recht heeft den rouw op te heffen.

In eene nadere vergelijking valt niet te treden, al wordt tot in bizonderheden toe, de toestand van levensstilstand in het Germaansche en in het Toradja'sche verhaal als gelijk beschreven. Het was slechts mijn doel te wijzen op het zeer duidelijk karakter van den „rouwtijd" in de genoemde Toradjasche verhalen en daardoor de gedachte te opperen dat ook de slaap der „Schoone Slaapster in 't Bosch" niets anders is,

dan een trek waarin wordt geschetst dat de tijdelijke dood van het kind ook zijne omgeving tijdelijk in den dood brengt, doch dat de terugkeer, òf van den zoon die den doodstoestand wil doen eindigen, òf van den voor de dochter bestemden man die hetzelfde verricht, dien doodstoestand, dien rouw dus, weder opheft en het leven tot zijn gewonen gang doet terugkeeren.

HET BEGRIP „BURGERRECHTELIJKE TWISTGEDINGEN” TOEGELICHT UIT KOLONIALE GEGEVENS.

MEDEDEELING VAN DEN HEER

C. VAN VOLLENHOVEN.

De afgezaagde vraag, wat een Nederlandsch rechter hier en over zee moet verstaan onder burgerrechtelijke twistgedingen, is van *zóó* uitnemend belang voor ons rechtsleven, en het materiaal voor haar beantwoording is toch eigenlijk *zóó* dubbelzinnig en schaarsch, dat ook de kleine bijdrage, die het koloniale recht misschien kan geven, niet langer mag worden verzuimd. Waarom gaat het? Niet om tekstexegese; ook niet om kennis van hedendaagsche behoeften; het gaat om het ontdekken van juridische denkwijzen, die hier te lande heerschappij hebben gevoerd eensdeels in 1815, anderdeels tusschen 1840 en 1880. Leidt dat onderzoek tot de „ruime” opvatting, die onze hooge raad bestendig aanvaardt (laatstelijk op oudejaar 1915), dan kunt ge 's rechters bescherming inroepen ook wanneer de politie uw tuinhek omverhaalt, het gemeentebestuur uw sloot doet dempen, de douane uw postpakket inpalmt of wanneer uw koe wordt afgemaakt op last van den burgemeester; want in elk dier gevallen is, van welke zijde dan ook, inbreuk gemaakt op een van uw praeëxisteerende burgerlijke rechten. Bij de „enge” opvatting daarentegen verklaart voor al zulke geschillen de rechter zich onbevoegd, omdat, al moge er een praeëxisteerend burgerlijk recht van u zijn geschonden, het niet een burgerlijke rechtsbetrekking,

maar een overheidsdaad is, die grond geeft tot uw beklag; bij die enge opvatting is dus, zoo voor Nederland als voor zijn drie koloniën, een breede en aldoor gewichtiger kring van maatschappelijke verhoudingen rechterloos en daarmee veelal rechteloos. Sinds jaar en dag nu heeft men zich gewend deze enge opvatting, die niet naar het petitum, maar naar het fundamentum petendi kijkt, het stelsel van Thorbecke te noemen; aangezien Thorbecke vooreerst de grondwetsformule van 1815 op de enge wijze van den nexus iuris civilis zou hebben uitgelegd, maar bovendien in de grondwet van 1848 (en aldus in die van 1887) een gewijzigde formule zou hebben doen opnemen, welker engheid dan boven twijfel heet te staan. Nu komt echter niet alleen in Thorbeckes schrifturen en adviezen tot op November 1871 die bewoording „uit een privaatrechtelijken grond ontstaan", zoover ik weet, nergens voor; nu fungeert niet alleen Thorbeckes formule van 1848 in zijn Proeve van 1840 als een bloote kuisching van vorm, waar de Aanteekening van 1839 niet eens van rept; maar die gansche veelgeciteerde passages van professor Thorbecke en kamerlid Thorbecke uit 1843 en 1855 over „zuiver burgerlijke regtsgeschillen" en twistgedingen van „uitsluitend privaatregtelijke natuur" omschrijven deze termen juist op een wijze, die veeleer op het karakter van het betrokken recht schijnt te letten dan op den „grond" der ingestelde vordering (Aanteekening II blz. 155 „De gedingen, die" enz.; Parlementaire redevoeringen 1854—1857 blz. 181—182 en 192); terwijl bovendien een missive van minister Thorbecke van 28 Maart 1853 aan „den gewonen weg van regten" toewijst vorderingen tot betaling van kosten, die gemaakt zijn voor politiedwang (Van Oosterwijk blz. 912). Een en ander is niet bijster duidelijk; derhalve, nu eenmaal het vraagstuk beslist moet worden uit de rechtsideeën der vorige eeuw, doet men verstandig dat Sibyllijnsche boek ook eens op te slaan op andere bladzijden dan de gewone. —

De *eerste* der aanhangige vragen dan luidt: of wellicht reeds de grondwetsformule van 1815 („eigendom, schuldvordering of burgerlijke regten") de enge opvatting heeft gewild? Te

dien aanzien lijkt mij de Indische wetgeving welsprekend. In die Indische verordening toch van 1846, gecontrasigneerd door Baud, welke voor het eerst de formule van 1815 overneemt (Indische rechterlijke organisatie art. 2), komt tevens een ander artikel voor betreffende het bijzonder forum van den lande en van den landvoogd (art. 159), waarbij wordt bepaald, dat dit forum geldt „in burgerlijke zaken", doch dat daaraan naast zakelijke acties ook onttrokken zijn belastingacties tegen den lande. In afwijking van art. 187 der grondwet van 1815 worden hier dus alle of eenige geschillen in zake belastingen uitdrukkelijk gestempeld tot burgerrechtelijke gedingen; want anders zou het geen zin hebben gehad ze uit te zonderen. Dat vloekt natuurlijk tegen een enge opvatting van burgerrechtelijke geschillen; maar zoowel in zijn Aanteekening van 1839 als in de uitgave van 1841/1843 (II blz. 188—189) had Thorbecke tot de overeenkomstige ketterij in de Nederlandsche rechterlijke organisatie (art. 87 naast art. 90) het zwijgen gedaan.

Dat men, onder vigeur dezer zelfde formule van 1815, althans voor Indië de scheiding tusschen privaat- en publiekrecht anders begreep dan wij in 1916 doen, blijkt bovendien uit een verdere door Baud gecontrasigneerde verordening van 1846, waar een Indische belasting in arbeid, de heerendiensten, wordt geplaatst onder de zakelijke rechten van het Indische burgerlijk wetboek (art. 673). Reeds in 1856 schrijft een minister van koloniën, oud-vicepresident van het hooggerechtshof te Batavia (mr. P. Mijer), dat men toch moeilijk zelfs de geschillen over het praesteeren van heerendienst als burgerrechtelijke kan beschouwen (Immink, Regterlijke organisatie, 1882, blz. 22); maar tot heden — want geloovende juristen haasten niet — is het gewraakte artikel gebleven.

Moet dus althans voor Indië de formule van 1815 ruim zijn begrepen, dan rijst in de *tweede* plaats de vraag: heeft soms de grondwetsformule van 1848 („eigendom, schuldvordering en andere burgerlijke regten") die ruime groep van 1815 teruggedrongen tot de veel engere der in het privaatrecht „gegronde"

geschillen? Wat de koloniën te zien geven wijst doorloopend op het tegendeel. Vooreerst: de nieuwe formule van 1848 wordt bij haar aanprijzing voor Indië in 1851 toegelicht met de woorden (Keuchenius II blz. 17), dat zij „nagenoeg den inhoud" weergeeft van het reeds bestaande, de formule van 1815. Voorts: de rangschikking van belastinggedingen onder de „burgerlijke zaken" gaat, hoewel het voorbeeld der grondwet van 1848 (art. 146 lid 3 en art. 161) vrijlaat, met huid en haar en zonder iemands tegenspraak in de wet van 1854 over (art. 98, oud, Indisch regeeringsreglement). Alverder is er nopens ons punt een krasse regeeringsuiting in die zelfde memorie van December 1853, die, uit de bekwame pen van Baud, de omschrijving van 's rechters burgerlijke taak juist geheel in overeenstemming poogt te brengen met de grondwetsformule van 1848 (Keuchenius II blz. 276, vgl. I blz. 35, II blz. 432 en I blz. 98). Op een vraag toch van de kamer (Keuchenius II blz. 96), of niet bij toepassing door den landvoogd van het exorbitante recht van uitzetting uit Indië het hooggerechtshof te Batavia moet worden gehoord, luidt het bescheid ontkennend (Keuchenius II blz. 234), „ook omdat het Hooggeregtshof, eenmaal in de zaak geadviseerd hebbende, niet meer zijn zou in deszelfs geheel, wanneer de uitgezette persoon goedvond het Gouvernement van Nederlandsch Indie te dagvaarden tot vergoeding van voorgewende schade". Een twistgeding voor den burgerlijken rechter wordt hier dus mogelijk geacht over de rechtmatigheid van zulk een uitzettingsmaatregel, die toch op geenerlei wijs kan worden beschouwd als burgerlijke rechtsbetrekking. En eindelijk: wanneer straks in 1865, onder Thorbeckes tweede ministerschap, de in Thorbeckiaanschen geest gestelde regeeringsreglementen voor de West — men zegt: uit de pen van Kappeyne — in opvallend verschil met de grondwet zelf komen bepalen, dat de rechterlijke macht zal kennis nemen van „alle geschillen van burgerlijken *aard*" (Suriname) of van „alle geschillen van burgerregtelijken *aard*" (Curaçao), dan is er toch *zóó* weinig sprake van een opzettelijke formuleering van de enge opvatting, dat het opperbestuur zich

haast in de rechterlijke organisatie dier twee koloniën den term te verduidelijken in dezer voege: „De [in het regeeringsreglement vermelde] regtsmagt in burgerlijke zaken omvat" — volgt de grondwetsformule van 1848. Geen sprake dus in 1865 van reactie; alleen van pittiger redactie.

Nu hoopt en verwacht men misschien, dat het punt scherp moet worden geaccentueerd, wanneer in 1859 voor de Oost en in 1862 voor de West de afschaffing wordt geregeld van de slavernij (zie Ned. Stb. 1859 n°. 33, 1862 n°. 164 en n°. 165); want in het drietal wetten op dit stuk worden de geschillen over de aan voormalige slaveneigenaars te betalen vergoeding of tegemoetkoming wegens krenking van hun praeëxisteerend eigendomsrecht deels (voor Nederlandsch-Indië) aan de administratie, deels (voor de West-Indiën) aan den rechter ter beslissing opgedragen. Doch niets alweer wijst voor deze geschillen, die toch stellig niet in een burgerlijke rechtsbetrekking, maar in een gezagsdaad der overheid zijn geworteld, naar de enge opvatting. Voor de Oost zegt het voorloopig verslag van 11 December 1858, waar Thorbecke onder staat als een der rapporteurs, alleenlijk dit, dat het hier „een vraagstuk van eigendom of van schuldvordering" geldt, „dat uit zijnen aard tot de kennis des regters behoort" (kamerstukken 1858—1859 deel II blz. 534); en voor de West zegt Thorbecke zelf op 26 September 1860 (Parlementaire redevoeringen 1857—1861 blz. 284; zie ook kamerstukken 1858—1859 deel II blz. 935), dat zulk een gedwongen vrijmaking en de regeling van schadevergoeding deswege „zonder twijfel een onderwerp van burgerlijke wetgeving" is, welke uitspraak onverstaanbaar wordt, indien men slechts dat als burgerlijke zaak mag aanmerken wat „wortelt" in een privaatrechtelijke daad. Ik wijs op deze punten met te grooter vrijmoedigheid, omdat tijdens die drie midzomerweken van 1854, waarin de conservatieve meerderheid der tweede kamer het Indische regeeringsreglement heeft doen afjakkeren, Thorbecke van den derden dag af tot den laatsten dag toe heeft pal gestaan zelfs tegen nietige inbreuken op de in 1848 bevochten denkbeelden, doch niet één lettergreep heeft

gezegd — ook niet waar zwijgen verraad kon schijnen — ten gunste van de enge opvatting van burgerrechtelijke twistgedingen. Evenmin heb ik zulk een uiting ontdekt van iemand anders.

Nu het *derde* punt. Is misschien die enge opvatting, waarvan in koloniale zaken na 1815 en na 1848 niet blijkt, sinds dien geïntroduceerd geworden door den kolonialen rechter zelf, die de formules kreeg toe te passen? Het antwoord kan weer kort wezen: van die enge opvatting heeft zich de koloniale rechter bestendig en opvallend afgekeerd, — al zouden ook in de tropen gedaagden geen gedaagden moeten zijn, indien ze niet meermalen de engheid van 's rechters taak hadden bepleit om hun kans van veroordeeling te ontspringen. Hoe bij dezen stand der zaak de regeering in Juli 1915 ter toelichting van een wetsontwerp heeft kunnen schrijven (bijlagen 1914—1915 n°. 406: ontwerp nopens art. 82 Indische comptabiliteitswet), dat ook met een enge opvatting in de jurisprudentie valt rekening te houden voor Nederlandsch-Indië, is mij een raadsel.

Wel doet die koloniale rechtspraak zien, waar de oorzaak zou kunnen schuilen van de tweeërlei meening over Thorbeckes standpunt. De Oost- en Westindische jurisprudenties immers rekenen herhaaldelijk naar zich toe niet alleen die rechtsgeschillen welke den rechter toekomen naar de ruime opvatting van den hoogen raad, maar bovendien nog een derde of uiterste groep van zoodanige in het publiekrecht wortelende twistgedingen (over gevangenneming, over schending van het brievengeheim, over nalatigheid van een bestuursorgaan, enz.), welke met krenking van praeëxisteerende, door het materieel privaatrecht beschutte, rechten der geregeerden niets hebben uit te staan. Het was tegen het inpalmen van deze laatste soort van „geschillen van bestuur of andere" publiekrechtelijke, dat zich Thorbecke zijn leven lang heeft gekant; de middelste soort daarentegen, de basterdgevallen van den hoogen raad, heeft hij, zoover ik weet, nooit uitdrukkelijk gebracht tot de aan den rechter onttrokken publiekrechtelijke gedingen.

Zou het — zoo wordt in de *vierde* en laatste plaats gevraagd —, zou het helpen, indien men, om de ruime opvatting te bannen en de enge opvatting te bevestigen, in grondwet en wetten den term „burgerrechtelijke (of: burgerlijke) twistgedingen (of: rechtsvorderingen)" ging bezigen zonder meer? De twee regeeringsreglementen voor de West, waar een soortgelijke term door opperbestuur en rechter sinds vijftig jaar heel anders is opgevat, toonen aan, met hoe ijdele hoop zich hebben gevleid de grondwetscommissie van 1883, de regeering van Februari 1905, de grondwetscommissies van 1905 en 1910 en de regeering van Februari 1913, toen ze meenden met die twee simpele woorden het pleit te kunnen beslechten in engen zin. Wil men de enge opvatting inderdaad, dan moet men, met Buys, De Geer, Lohman en de staatscommissie van 1891, ook ronduit spreken van „twistgedingen, uit burgerlijke rechtsbetrekkingen ontstaan (of: die hun rechtsgrond vinden in het burgerlijke recht)"; vindt daarentegen de regeering in de gedachtenwisseling over haar genoemde ontwerp van Juli 1915 aanleiding, de zaak alvast bij de regeeringsreglementen der drie koloniën te doen beslissen in ruimen zin — wat nuttig ware —, dan aanvaarde zij de heldere formule van den hoogen raad. —

Ik geloof, dat de aangevoerde koloniale gegevens, hoe bescheiden ze ook mogen zijn, toch — naast wat anderen reeds hebben opgemerkt — steun verleenen aan deze slotsom: dat de enge opvatting van het begrip „burgerrechtelijke twistgedingen", van welke men Thorbecke den vader acht, niet is geweest een gedachte der Nederlandsche tijdgenooten van Baud en Kappeyne, en dan ook noch in 1848 noch in 1854 noch in 1865 door grondwet of regeeringsreglement is aanvaard. Wanneer, bij de totstandbrenging van de wetten van 1861 op rechterlijke inrichting en raad van state, mr. Van Eck het criterium van „de oorzaak" of „den oorsprong" der vorderingen in de debatten der tweede kamer binnenleidt (schoon hij het zelf verwerpt; 10 November 1860 en 30 October 1861), blijft zijn voorstelling, waarbij van een beroep op Thorbeckes Aanteekening geen sprake is, alleenstaan, blijkbaar

zonder indruk te maken. Eerst in 1865 duikt de enge omschrijving welbewust op bij W. A. C. de Jonge — die haar wellicht ontleent aan Von der Planitz (1860; zie Themis 1861 blz. 239) of een ander Duitsch auteur —; maar nog in 1871 noemt Smidt haar „eene subjective theorie" omtrent ius constituendum (Wet op het armbestuur, uitg. 1871, blz. 221), terwijl op 25 Maart 1873 Kappeyne haar verloochent als een onwelkome nieuwigheid uit een, „in later tijd" hier te lande ontstaan, „jeugdig staatsregt". Nadat echter, bij het debat over hoofdstuk II der rijksbegrooting voor 1872, de scheidende Thorbecke zich in duistere woorden te haren gunste schijnt uit te laten (Parlementaire redevoeringen 1866—1871 blz. 364), gaan G. de Vries Azn., Buys, Oppenheim, Lohman, Loeff en vele anderen de leer verbreiden, als hadden nexus iuris civilis en fundamentum petendi reeds gestaan in Thorbeckes Aanteekening van 1841/1843. Daardoor zwelt dan eensklaps de jonge nieuwigheid aan tot een hoogvereerd theorema, — een theorema intusschen, dat, ondanks voorbijgaand succes, vreemd blijft aan wetgeving en rechtspraak zoo hier als in de koloniën.

Ter afronding moge nog worden aangeteekend:

a. dat het hierbesproken vraagstuk geen vraagstuk is geweest voor de oudere Oost- en Westindische regeeringsreglementen, welke, indien ze van „burgerlijke zaken" spreken, dat beschouwen als een vaststaand begrip;

b. dat het evenmin een bewust vraagstuk is voor de Oostindische en (voor zoover geopenbaard) voor de Westindische jurisprudentie; de klappers van Abendanon en van Duparc schijnen het dilemma dan ook niet te kennen;

c. dat, hoe men ook oordeele over het voortbestaan na 1848 van art. 2 der Nederlandsche rechterlijke organisatie, men wel zal moeten aannemen, dat art. 2 der Indische (de formule van 1815) vervallen is sinds 1 Mei 1855 door het regeeringsreglement, al blijft uitdrukkelijke intrekking gewenscht; ook deze kwestie intusschen wordt in de Indische jurisprudentie niet scherp gesteld;

d. dat de enge opvatting voor Indië nog dubbel nadeelig gaat toeschijnen, indien men denkt aan krenking van rechten op den grond of van andere private rechten der inlandsche bevolking als gevolg van overheidshandelingen in zake o. a. land- en mijnbouw terwijl ook rechtspraak door ontwikkelde inlanders over hun mede-

inlanders door fijnere onderscheidingen als die naar het fundamentum petendi weer noodeloos zou worden bemoeilijkt;

e. dat de vraag naar den omvang van 's rechters burgerlijke bevoegdheid veelal ten onrechte wordt geïdentificeerd met die naar de toepasselijkheid van de artikelen over onrechtmatige daad op overheidshandelingen, terwijl toch 's rechters bevoegdheid best zou kunnen samentreffen met ontoepasselijkheid van art. 1401 en dergelijke. Ook het kamerverslag van 3 December 1915 over art. 82 Indische comptabiliteitswet (bijlagen 1915—1916 n°. 92) schijnt hier en daar te vervallen in deze fout.

HET PASSIEVE KARAKTER VAN HET VERBUM TRANSITIVUM OF VAN HET VERBUM ACTIONIS IN TALEN VAN NOORD-AMERIKA.

BIJDRAGE VAN DEN HEER

C. C. UHLENBECK.

Als wij in aanraking komen met een nieuwe, totnogtoe onbekende, taal, dan merken wij hoe moeilijk het is om uit te maken, of het verbum transitivum dier taal een actief dan wel een passief karakter draagt. Ja zelfs bij het bestudeeren van reeds lang bekende talen, zal er somtijds een twijfel in ons opkomen omtrent den aard van het transitieve verbum, met welks praktisch gebruik wij sedert jaren vertrouwd zijn. Vooral bij talen van „primitieven" kunnen zulke twijfelingen bij iemand, die het wezen der dingen wil doorgronden, niet uitblijven. Ons taalgevoel is misleidend. Wij loopen steeds gevaar onze eigen denkgewoonten bij de primitieven te willen terugvinden, onze eigen wereldbeschouwing te leggen in hun minder door abstractie en generalisatie ontwikkelde, minder ook door geestelijken hoogmoed ontaarde beschouwingswijze. Willen wij tot werkelijk inzicht geraken, dan moeten wij naar objectieve, innerlijke criteria zoeken. Van de naieve sprekers der primitieve taal in questie is immers geen uitsluitsel te verwachten. Vraagt men b.v. aan een Prairie-Indiaan, die Engelsch kent, of een bepaalde werkwoordvorm in zijn inheemsche taal eigenlijk de beteekenis heeft van „I killed him" of „He was killed by me", dan zal hij, verbaasd over zulk een onnutte en onnoozele vraag, tot antwoord geven:

„That is just the same", alleen lettende op de realiteit van *zijn* gedood-zijn door *mijn* bemiddeling. Ik zeg met opzet „door mijn bemiddeling" en niet „door mij", want voor de primitieve mentaliteit is niet hij de *ultima causa*, die de daad feitelijk verricht en dien men gemakshalve den dader noemt, maar werken in dien dader geheime machten, waarvan hij slechts het gehoorzaam en lijdelijk werktuig is. De gedachte van den Wilhelmus-dichter „Maer Godt sal my regeren Als een goet instrument" is, tot zekere hoogte ook aan den zoogenaamden „wilde" niet vreemd, maar, hoe vaag en nevelachtig ook, aanwezig in de diepten van zijn subconscientie, spontaan en onberedeneerd, zonder dat hij zich ooit rekenschap zou kunnen geven van zijn eigen ikheid en de machten, welke die ikheid beheerschen. Hij zou niet als de blinde koning in het Mahābhārata zijn zwakheid weten te verschoonen door een beroep op het determinisme, maar toch voelt hij evenzeer, dat al zijn denken en doen afhankelijk is van iets dat sterker is dan hijzelf. Aan het einde van mijn betoog zal ik op dit punt moeten terugkomen om U te laten zien, van hoeveel gewicht het is voor de beoordeeling der grammatische feiten, waarvoor ik heden eenige oogenblikken Uwe welwillende aandacht vraag.

De weg, dien ik heb te bewandelen, voert het eerst door mijn lievelingsgebied, het Algonkin. Deze taalstam bezit een reeks van vormen, die altijd als passief hebben gegolden, en het heeft mij reeds jaren geleden getroffen, dat deze, voor een deel, een onloochenbare verwantschap vertoonen met de centripetaal-transitieve vormen, die door een gutturaalsuffix gekenmerkt zijn [1]). Men vergelijke slechts Ojibway *ninwābamigo* 'ik word gezien', *kiwābamigo* 'jij wordt gezien' met *ninwābamig* 'hij ziet mij', *kiwābamig* 'hij ziet jou', en men zal er niet aan kunnen twijfelen, dat de als passief erkende en de centripetale, als actief geldende, vormen met elkaar in verband staan.

---

[1]) C. C. Uhlenbeck, Ontwerp van eene vergelijkende vormleer van eenige Algonkin-talen (Verh. Kon. Akad. v. Wetensch. N. R. Deel XI, N°. 3), Amsterdam 1910, p. 41.

Volkomen dezelfde verhouding bestaat b.v. tusschen Blackfoot *nitáinoko* 'ik word gezien', *kitáinoko* 'jij wordt gezien' en de middelpuntzoekende vormen *nitáinok* 'hij ziet mij', *kitáinok* 'hij ziet jou'. Op dit parallelisme tusschen passieve vormen en zoogenaamd-actieve met een gutturaalsuffix is bij de bestudeering van het Fox-dialect ook de aandacht van Dr. T. Michelson [1]) gevallen, en inderdaad is het te zeer in het oog loopend om aan een nauwlettend onderzoeker te kunnen ontgaan. Terecht heeft genoemde Americanist uit dat parallelisme de gevolgtrekking gemaakt, dat de als actief geldende vormen met gutturaalsuffix van passieven oorsprong zijn, zonder evenwel het centripetale karakter van dat suffix te doorgronden. Als het nu is gebleken, dat een zeer groot gedeelte der middelpuntzoekende vormen eigenlijk een passief karakter draagt, dan ligt het voor de hand te vermoeden, dat ook die centripetale vormen, welke niet met erkend-passieve in verband staan, wel passief zullen gedacht zijn, al is het niet mogelijk daarvan een onmiddellijk bewijs te leveren. En mochten wij er nog in slagen te demonstreeren, dat ook een deel der centrifugale vormen een passieve opvatting doet onderstellen, dan zouden wij, dunkt mij, waarschijnlijk hebben gemaakt, dat het geheele verbum transitivum die passieve opvatting huldigt. Inderdaad is het nauwelijks te betwijfelen, dat de zoogenaamd-actieve indicatief op een erkend-passieven derdepersoons-vorm gebaseerd is en daarvan is afgeleid door toevoeging van pronominale elementen, die de waarde van een instrumentaal-achtigen agentialis, den casus transitivus, vertegenwoordigen. Zoo berust het geheele paradigma van Ojibway *ninwābama* 'ik zie hem', *kiwābama* 'jij ziet hem', enz., op den éénen passieven vorm *wābama* 'hij wordt gezien', en zijn Blackfoot *nitáinoau* 'ik zie hem', *kitáinoau* 'jij ziet hem', blijkbaar derivaten van het passieve *áinoau* 'hij wordt gezien', terwijl Blackfoot *nitáinoanan* 'wij (excl.) zien hem' en *kitáinoauau* 'gijl. ziet hem' gebaseerd zijn op den bezield-passieven stam

[1]) American Anthropologist N. S. 15; p. 694; 16, p. 365.

ainoa- [1]), waarvan *áinoau* 'hij wordt gezien' door achtervoeging van het derde-persoons-element *-u* is afgeleid. Zeer duidelijk is ook het passieve karakter van den onbezield-transitieven indicatief in het Blackfoot. Met uitzondering der vormen, die een derden of vierden persoon als agens hebben, berust het geheele paradigma van *nitáinixp* 'ik zie het', *kitáinixp* 'jij ziet het' op den onbezield-passieven vorm *áinixp* 'het wordt gezien'. Zooals gij opmerkt, geef ik voortdurend de conventioneele vertaling der zoogenaamd-actieve vormen, en ik zal daarmede uit praktische overwegingen blijven voortgaan, al tracht ik U van hun passief karakter te overtuigen. Voor dat passieve karakter pleiten evenwel ook nog geheel andere waarnemingen dan die, welke zooeven ter sprake zijn gekomen. In de negatieve conjugatie namelijk vindt men in het Blackfoot een suffix *-ats*, dat bij het intransitieve verbum tot den derden (vierden) persoon is beperkt, maar in de transitieve conjugatie, de bezielde zoowel als de onbezielde, gehecht wordt aan alle vormen, die een derden (vierden) persoon tot logisch object hebben, onverschillig of de agens een eerste, tweede, of derde (vierde) persoon is. Hoe dit anders te verklaren dan door aan te nemen, dat het suffix *-ats* aan een grammatisch subject van den derden (vierden) persoon is gebonden, en dat de vormen met een zoodanigen persoon als patiens eigenlijk passief zijn? Wij kunnen immers het parallelisme tusschen de intransitieve vormen met een derde-persoons-subject en de transitieve vormen met een patiens van den derden persoon niet miskennen. Wat wij van den derden persoon gezegd hebben, geldt ook van den vierden, die morphologisch immers op den derden berust. Bij den vierden persoon doet zich in het Blackfoot nog iets anders voor, dat in dezelfde richting wijst, namelijk dat het suffix *-inai*, waardoor de vormen van het intransitieve verbum met een vierde-persoons-subject gekenmerkt zijn, in de bezieldtransitieve conjugatie betrekking heeft op het logische object,

---

[1]) De eigenlijke bezield-passieve stam is *-inoa-*. *Ainoa-* is *-inoa-* met voorgevoegd duratief praefix *ai-*.

uit welke omstandigheid wij weer de conclusie mogen trekken, dat het logische object het grammatische subject is en dat vormen als *nitáinoainai* 'ik zie een vierden persoon', *kitáinoainai* 'jij ziet een vierden persoon' strikt genomen de beteekenis hebben van 'een vierde persoon wordt door mij, resp. door jou, gezien'. Eer ik het Algonkin verlaat, wil ik ook nog de aandacht vestigen op het algemeene verschijnsel, dat de onovergankelijke conjugatie niet zelden het al-of-niet-bezield-zijn van het subject weerspiegelt, terwijl in het overgankelijke werkwoord de grammatische klasse van het logische object regelmatig wordt gereflecteerd. Is dit niet een nieuw bewijs voor onze stelling, dat het logische object van het transitieve verbum grammatisch op ééne lijn staat met het subject van het intransitieve werkwoord en dat de overgankelijke conjugatie passief is gedacht? [1])

Als wij nu het Algonkin vaarwel zeggen en eens ruimer om ons heen zien in de wijde wereld der talen van Noord-Amerika, dan treffen ons telkens weer andere verschijnselen, die zich alleen door passiviteit van het transitieve verbum laten verklaren. Zulk een verschijnsel is b. v. waar te nemen bij de verbale pluraalsuppletie van het Athapaskisch, het Haida, het Tsimshian, het Chinook, het Coos, het Pomo, en zeker ook nog wel andere talen en taalgroepen. Ik gebruik den term „verbale pluraalsuppletie" bij gebrek aan een betere benaming, wel wetende dat het wezen der zaak bij deze naar Osthoff's terminologie [2]) gemodelleerde uitdrukking niet tot zijn recht komt. Bedoeld is het verschijnsel, dat de singularis en de pluralis van één en hetzelfde verbaalbegrip door etymologisch verschillende stammen worden aangeduid, waarbij zich de voor

---

[1]) De passiviteit van het transitieve verbum der Algonkin-talen heb ik, hoewel minder uitvoerig, reeds betoogd in Intern. Archiv. für Ethnographie 22, p. 270 sq., en in mijne Philological notes to Dr. J. P. B. de Josselin de Jong's Blackfoot texts (Verh. Kon. Akad. v. Wetensch. N. R. Deel XVI, N°. 1), Amsterdam 1915, p. 4 sq.

[2]) Vgl. H. Osthoff, Vom Suppletivwesen der indogermanischen Sprachen, Heidelberg 1900.

ons onderwerp hoogstbelangrijke eigenaardigheid voordoet, dat de pluraliteit van het intransitieve verbum bepaald wordt door het grammatische subject, en die van het overgankelijke werkwoord door den patiens, het logische object, dat dus alweer, tenzij wij het parallelisme tusschen de intransitieve en transitieve conjugatie roekeloos willen verbreken, als grammatisch subject zal moeten worden opgevat. Daaruit vloeit onmiddellijk voort, dat het transitieve verbum in alle genoemde talen en taalgroepen een passief karakter heeft, iets wat aan Kroeber [1]), toen hij het verschijnsel trachtte te definieeren, nog niet duidelijk was geworden. Ik zal er thans toe moeten overgaan om het door mij gezegde met deugdelijke bewijzen te staven, opdat gijzelf kunt zien hoe merkwaardig ten opzichte van de verbale pluraalsuppletie de overeenstemming is tusschen onderling zeer uiteenloopende talen. Het eerst zal ik eenige sprekende feiten uit de Athapaskische taalgroep onder Uwe aandacht brengen. In het Chipewyan van Cold Lake Reserve in Alberta vindt men voor de intransitieve begrippen 'gaan', 'reizen', 'vallen', 'liggen', 'zitten', 'vertoeven' onderling geheel afwijkende stammen, naarmate het subject enkelvoudig of meervoudig (resp. tweevoudig) is, maar voor de overgankelijke begrippen 'dooden' en 'verplaatsen' zijn verschillende stammen aanwezig, waarvan het gebruik door het aantal gedoode of verplaatste logische objecten bepaald wordt [2]). In het Hupa, een Athapaskisch dialect van Noord-Californië, is stamverschil voor singularis en pluralis waar te nemen bij de intransitieve begrippen 'gaan', 'loopen (springen)', 'vliegen', 'drijven', 'reizen', 'vluchten', 'staan', 'liggen', 'zich bevinden', 'vertoeven (leven)', 'praten', en bij de transitieve begrippen 'verplaatsen', 'dragen (van kinderen of dieren)', 'door hevige actie (als slaan, schoppen, werpen) in beweging brengen', bij welke laatstgenoemde cate-

---

[1]) Zie A. L. Kroeber, The Washo language (Univ. of Calif. Publ. in Am. Arch. and Ethnol. Vol. 4, N°. 5), Berkeley 1907, p. 294 sq.

[2]) P. E. Goddard, Texts and analysis of Cold Lake dialect, Chipewyan (Anthr. pap. Am. Mus. Nat. Hist. X, Parts I and II), New-York 1912, p. 140 sqq.

gorie het weer de numerus van den patiens is, die de keuze van den suppletief-defectieven verbaalstam regelt [1]). De Kato-Indianen, evenals de Hupa's een Athapaskische stam in Californië, hebben pluraalsuppletie bij intransitieve stammen voor 'reizen', 'zitten', 'zich baden' en misschien nog enkele andere begrippen, en bij transitieve verba met de beteekenis van 'dooden', 'verplaatsen', 'zetten', waarbij wij weer kunnen opmerken, dat de pluraliteit bij de onovergankelijke werkwoorden op het onderwerp, bij de overgankelijke daarentegen op het logische voorwerp betrekking heeft [2]). Dat logische object is dus ook hier het grammatische subject. Ook in het Haida, een taal van de Queen Charlotte Islands en van een klein gebied in Alaska, die met het Tlingit en in de verte ook met het Athapaskisch verwant is [3]), constateeren wij hetzelfde verschijnsel, zij het dan ook maar in heel enkele gevallen, namelijk bij de intransitieve verba 'gaan', 'vliegen', en 'zitten', en bij het overgankelijke werkwoord 'dooden', welks suppletieve pluraalstam alleen dan gebruikt wordt, wanneer de patiens meervoudig is [4]). Een rijker oogst van suppletieve pluralen biedt het Tsimshian in Britsch-Columbia, dat totnogtoe met geen enkele taalgroep in genetisch verband kon worden gebracht, al heeft het eigenaardige trekken gemeen met andere talen van het verre westen, en al zal op den duur wel blijken, dat de verbijsterende menigte van zoogenaamd-onafhankelijke taalstammen in Noord-Amerika tot een bescheiden aantal kan worden herleid. Het Tsimshian heeft pluraalsuppletie bij de intransitieve stammen voor 'gaan', 'uitgaan', 'loopen', 'ontkomen', 'scheepgaan', 'vallen', 'staan',

---

1) P. E. Goddard, The morphology of the Hupa language (Univ. of Calif. Publ. in Am. Arch. and Ethnol. Vol. 3) Berkeley 1905, p. 203 sqq.

2) P. E. Goddard, Elements of the Kato language (Univ. of Calif. Publ. in Am. Arch. and Ethnol. Vol. 11, N°. 1), Berkeley 1912, p. 59 sqq.

3) E. Sapir, The Na-Dene languages, a preliminary report, American Anthropologist N. S. 17, p. 534 sqq.

4) J. R. Swanton, in F. Boas' Handb. of Am. Ind. languages, Part 1, Washington 1911, p. 276.

'zitten', 'liggen', 'weenen', 'sterven' en nog enkele andere, terwijl onder de transitiva b.v. 'dooden', 'nemen', 'dragen', 'zetten', 'in het vuur doen', 'aan boord brengen' dezelfde wederzijdsche aanvulling van verschillende stammen vertoonen [1]). Hoewel zeldzaam, is de pluraalsuppletie ook in het Chinook aan den benedenloop van Columbia River aanwezig, en in overeenstemming met hetgeen wij in andere talen gezien hebben, betreft de pluraliteit bij intransitieve verba het subject, bij een werkwoord als 'dooden' den patiens, die dus ook als grammatisch subject te beschouwen is [2]). Het zoo goed als uitgestorven Coos, dat eenmaal in de omgeving van Coos Bay in zuidwestelijk Oregon werd gesproken, en nu nog slechts de taal is van een dertigtal personen, heeft elkaar aanvullende stammen voor enkelvoud en meervoud bij intransitieve begrippen als 'reizen', 'vliegen (springen)', 'zitten', 'liggen', 'slapen', 'spreken', 'sterven', en bij transitieve concepties als 'dooden', 'indoen', met het gewone parallelisme tusschen het subject van het onovergankelijke werkwoord met het logische object van het overgankelijke [3]). In het Pomo, een taalgroep van het Californisch kustgebied en het daarachter gelegen land

---

[1]) A. C. von der Schulenburg, Die Sprache der Zimshian-Indianer in Nordwest-America, Braunschweig 1894, p. 11 sq.; F. Boas, Handb. of Am. Ind. languages, Part 1, Washington 1911, p. 381 sqq. Ook de in deze taal rijkelijk aanwezige niet-suppletieve meervoudsvormen van werkwoorden zijn bij het verbum intransitivum aan een meervoudig subject, bij het verbum transitivum aan een meervoudig logisch object gebonden (zie F. Boas, bij A. C. von der Schulenburg, op. cit., p. 43). Een even groote rol speelt de al of niet suppletieve pluraliseering van het verbum in het Klamath, en ook hier richt de pluraliseering zich naar het subject van het onovergankelijke, maar naar het logische object van het overgankelijke werkwoord. Daar zich echter bij de beoordeeling van het Klamath ten opzichte van de passiviteit een eigenaardige moeilijkheid voordoet, laat ik die taal voor het oogenblik ter zijde om er aan het einde van mijn stuk even op terug te komen.

[2]) F. Boas, Handb. of Am. Ind. languages, Part 1, Washington 1911 p. 658 sqq.

[3]) L. J. Frachtenberg, in F. Boas' Handb. of Am. Ind. languages, Part 2, Washington [1914 is het jaartal van den overdruk; het deel zelf is nog niet verschenen], p. 356 sqq.

ten zuiden van de Yuki-Indianen en ten noorden van de golf van San Pablo en die van San Francisco, vindt men suppletieve meervouden bij de intransitiva 'gaan', 'komen', 'loopen', 'staan', 'liggen', 'zitten', 'hangen', 'sterven', en bij de transitiva 'geven', 'eten', 'ophangen', 'dooden', terwijl alweer dezelfde regeling der pluraliteit naar onovergankelijk subject en patiens is waar te nemen [1]). Verbale pluraalsuppletie is geenszins beperkt tot de talen, die ik ter sprake heb gebracht, maar ik wil mij alleen op zeer duidelijk-sprękende gevallen beroepen. Voor mijn doel niet bruikbaar zijn die talen, waar alleen bij intransitieve werkwoorden pluraalsuppletie is aangetoond, aangezien hier de grammatische gelijkwaardigheid van het onovergankelijke subject mèt het logische object van het verbum transitivum niet aan den dag komt, en het dus in zulke talen onmogelijk is langs dezen weg de passiviteit der overgankelijke vervoeging te bewijzen. Op menig taalgebied zijn echter nog geheel andere wegen, die ons tot hetzelfde resultaat kunnen voeren.

Toen ik een jaar of tien geleden voor de eerste maal het voorrecht had om in Uw géëerden kring het woord te mogen voeren, trachtte ik een der eigenaardigste talen van Europa, het Baskisch, of zooals het door de Basken zelf genoemd wordt, de Eskuara, in enkele groote hoofdtrekken voor U te schetsen [2]). Het bleek toen, dat dezelfde pronominale elementen, die bij het intransitieve verbum de rol van grammatisch subject vervullen, in de overgankelijke verbaalvormen het logische object aanduiden, terwijl ten deele andere geïncorporeerde voornaamwoorden als logisch subject van het transitieve werkwoord fungeeren, een omstandigheid waaruit F. Müller, V. Stempf, en H. Schuchardt terecht hebben geconcludeerd, dat het verbum transitivum van het Baskisch passief is gedacht.

---

[1]) A. L. Kroeber, The languages of the coast of California north of San Francisco (Univ. of Calif. Publ. in Am. Arch. and Ethnol. Vol. 9, No. 3), Berkeley 1911, p. 341 sqq.

[2]) C. C. Uhlenbeck, Karakteristiek der Baskische grammatica (Versl. en Meded. Kon. Akad. v. Wetensch., Afd. Letterk. 4e Reeks, Deel VIII), Amsterdam 1906.

Bijzonderen steun vindt deze opvatting in de aanwezigheid van een casus transitivus bij het nomen en de onafhankelijke pronomina, een casus van instrumentaal-achtig karakter, die tot de functie van logisch subject eener transitieve handeling beperkt is, in tegenstelling van den casus intransitivus, waardoor het subject van het onovergankelijke werkwoord en het logische object van het verbum transitivum nader wordt te kennen gegeven. Ik gebruik met opzet deze laatste uitdrukking, omdat de nominale of zelfstandig-pronominale casus intransitivus eigenlijk slechts een bijstelling is van het in den verbaalvorm geïncorporeerde intransitieve voornaamwoord. Een parallel van het Baskisch in de casusopvatting van agens en patiens, en de daarmede nauw samenhangende verdeeling van tweeërlei geaffigeerde pronominale reeksen in de conjugatie, is tot zekere hoogte de taal de Rendier-Tšuktšen in Noordoost-Siberië, wier „casus instrumenti vel auctoris" in zijn gebruikswijze sterk aan den Baskischen casus transitivus herinnert, terwijl hun pronominale incorporatie, eenigszins anders dan die in het Baskisch, het begrip der al of niet transitieve activiteit tegenover dat van het inactieve en lijdende stelt [1]). Ook de Indogermaansche *s*-nominatief en *m*-accusatief, welke laatste bij de neutrale *o*-stammen tevens als nominatief dienst doet, maken den indruk van oorspronkelijk transitivus en intransitivus, of misschien activus en inactivus, te zijn geweest, en daar de *s*-nominatief met den *s*-genitief-ablatief verwant schijnt te zijn, ligt het voor de hand om den Oer-Indogermaanschen *s*-casus, waaruit nominatief en genitief-ablatief zijn voortgekomen, op ééne lijn te stellen met den *p*-casus der Eskimo-talen, die tegelijk als casus van den transitieven agens en als genitivus fungeert. Het zoude ons echter te lang ophouden, indien wij ons op dit oogenblik wilden verdiepen in de moeilijke problemen, die de *p*-casus van het Eskimo en de daarmede, naar alle waarschijnlijkheid, geheel of gedeeltelijk evenwijdige Oer-

---

[1]) Vgl. V. G. Bogoraz, Izvěstija Imperatorskoj Akademii Nauk X, p. 289. 315.

Indogermaansche *s*-casus aanbieden, en daarom wil ik, de hypothetische voorgeschiedenis van onzen eigen taalstam geheel ter zijde latende, nog alleen opmerken, dat voor mij het passieve karakter van het verbum transitivum in het Eskimo boven allen twijfel verheven is, al laat zich de passiviteit niet zoo goed uit de verbaalvormen zelf afleiden als b. v. in het Baskisch en het Tšuktšisch. Deze laatstgenoemde talen hebben ons echter een nieuw criterium aan de hand gedaan, waaraan wij in bepaalde gevallen de passiviteit van het overgankelijke werkwoord, of van het verbum actionis in het algemeen, kunnen herkennen, zoodat het nu onze taak is te onderzoeken, of wij dit kenmerk ook in talen van Noord-Amerika kunnen aanwijzen. Inderdaad wordt onze verwachting geenszins teleurgesteld. Wij vinden immers in verscheiden talen van dat continent volkomen identiteit van de pronominale elementen, die het subject der intransitieve, of althans der niet-actieve, verba aanduiden, met de exponenten van het logische object der transitieve conjugatie, in geheele of gedeeltelijke tegenstelling met een andere reeks van geaffigeerde voornaamwoorden, die als logisch subject van het overgankelijke werkwoord, of, ruimer nog, van het geheele verbum actionis, dienst doen. Waar, gelijk in het Baskisch, uitsluitend-transitieve en intransitieve pronominale elementen tegenover elkaar staan, is alleen het verbum transitivum passief in zijn opvatting, maar waar, evenals in het Tšuktšisch, de transitieve pronominale elementen tegelijk als logisch subject der niet-transitieve verba actionis fungeeren, terwijl een andere groep van aangehechte voornaamwoorden met de functies van subject der niet-actieve werkwoorden en logisch object der verba transitiva belast is, zullen wij het gansche verbum actionis als passief gedacht moeten beschouwen. In zulke talen zegt men dus niet alleen „door mij wordt het gegeten" in plaats van „ik eet het", maar ook „door mij wordt gegeten" en „door mij wordt gegaan" in plaats van „ik eet" en „ik ga", de niet-passieve constructie reserveerend voor verba, die een toestand, een hoedanigheid, of iets dergelijks niet-actiefs te kennen geven.

Als wij nu eens nagaan, welke talen het genoemde passiviteits-criterium vertoonen, dan valt onze aandacht het eerst op het Tlingit of Kološisch, dat langs de zuidoostkust van Alaska en verder zuidwaarts langs de kust van Britsch-Columbia tot aan het Tsimshian wordt gesproken. In de verbale flexie van het Tlingit worden namelijk twee gedeeltelijk verschillende reeksen van pronominale voorvoegsels gebezigd, waarvan de eene het logische subject der verba actionis vertegenwoordigt, onverschillig of deze al of niet een logisch object hebben, en de andere als logisch object der transitieve verba en als subject der niet-actieve werkwoorden gebruikt wordt [1]). Volkomen analoog met het Tlingit is de toestand in het verwante Haida, waar ook ten deele verschillende groepen van gepraefigeerde voornaamwoorden op dezelfde wijze als actief-transitief en inactief-passief in de conjugatie verdeeld zijn [2]). Bij het bespreken der pluraalsuppletie hebben wij reeds geconstateerd, dat het verbum transitivum in het Haida passief is voorgesteld, maar nu moeten wij op grond van de zooeven genoemde rolverdeeling der geïncorporeerde pronominale reeksen onze conclusie van straks over alle verba actionis uitbreiden. In het Athapaskisch daarentegen hebben wij, voor zoover ik zien kan, geen voldoende gegevens om de passiviteit, die voor het verbum transitivum uit de pluraalsuppletie blijkt, ook aan alle andere verba actionis toe te kennen [3]). Ver-

---

[1]) J. R. Swanton, in F. Boas' Handb. of Am. Ind. languages, Part 1, Washington 1911, p. 170 sq.

[2]) J. R. Swanton, in F. Boas' Handb. of Am. Ind. languages, Part 1, Washington 1911, p. 217. 256 sq.

[3]) Vgl. de „subjectieve" en „objectieve" pronominale aanhechtsels met de voorbeelden, die hun gebruik illustreeren, bij P. E. Goddard, Texts and analysis of Cold Lake dialect, Chipewyan (Anthr. pap. Am. Mus. Nat. Hist. X, Parts I and II), New-York 1912, p. 131 sq. 136 sqq.; E. Sapir, Notes on Chasta Costa phonology and morphology (Univ. of Penns. Mus. Anthr. Publ. II, N°. 2), Philadelphia 1914, p. 312 sqq. 329 sqq. Ik wil hier ook nog vermelden, dat er in het Athapaskisch vormen met onbepaald logisch subject bestaan, die onmiddellijk als passief kunnen worden herkend, in welke het logische object, dat het grammatische subject is, door de zoogenaamde „objectieve" reeks wordt

moedelijk evenwel representeeren het Haida en het Tlingit den ouderen toestand van het Na-Dene, en is de Athapaskische afdeeling van dien taalstam ten opzichte van haar afwijkende en weinig karakteristieke distributie der geincorporeerde pronomina minder oorspronkelijk [1]). Verlaten wij nu de Na-Dene-talen en slaan wij een blik op het Tsimshian, dan vinden wij ook hier twee groepen van aangehechte pronomina, maar, anders dan in het Haida en het Tlingit, is bij de persoonsexponenten van het Tsimshian de tegenstelling van transitief met intransitief waar te nemen [2]), zoodat in deze taal alleen het overgankelijke werkwoord, niet echter het onovergankelijke verbum actionis, als passief moet worden beschouwd. Uit de pluraliseering is ons trouwens reeds gebleken, dat de transitieve conjugatie van het Tsimshian een passief karakter draagt. Ook in het Chinook wordt hetgeen wij uit de pluraalsuppletie al geconcludeerd hadden door de persoonsexponenten bevestigd, want hoewel deze in de meeste gevallen geen differentiatie naar hun casuswaarde vertoonen, zijn althans voor den derden persoon enkelvoud, mannelijk en vrouwelijk, afzonderlijke pronominale voorvoegsels met transitieve en intransitieve beteekenis aanwezig [3]), waaruit op zichzelf reeds, indien wij geen andere gegevens hadden, de passiviteit van het overgankelijke werkwoord zoude voortvloeien. Een grooter uitbreiding heeft de passiviteit in het Muskogeïsch, een taalstam in het zuidoosten der Vereenigde Staten, die, wat de ingewikkeldheid der pronominale incorporatie betreft, nauwelijks voor het Chinook, en voor het in dit opzicht nog meer befaamde Baskisch, onderdoet. Evenals deze beide talen heeft

---

aangeduid: zie E. Sapir, op. cit., p. 332; P. E. Goddard, The morphology of the Hupa language (Univ. of Calif. Publ. in Am. Arch. and Ethnol. Vol. 3), Berkeley 1905, p. 35 sq. 193 sq.

[1]) Vgl. E. Sapir, American Anthropologist N. S. 17, p. 546.

[2]) F. Boas, Handb. of Am. Ind. languages, Part 1, Washington 1911, p. 383 sqq.

[3]) F. Boas, Handb. of Am. Ind. languages, Part 1, Washington 1911, p. 580 sq.

het Muskogeïsch namelijk ook de inlijving van het indirecte pronominale object in den verbaalvorm, terwijl in de meeste taalgebieden van Noord-Amerika geen gelijktijdige aanhechting van logisch object en indirect object aan het verbum is waar te nemen. Voor onze doeleinden is het echter niet noodzakelijk thans verder over de inlijving van „dativische" pronomina te spreken, aangezien dit verschijnsel, hoe belangrijk ook, geen licht kan werpen op het al-of-niet-passief-zijn van het transitieve of van het zoogenaamd-actieve werkwoord. Dat het geheele verbum actionis in de Muskogeïsche talen passief is gedacht, blijkt daarentegen duidelijk uit het feit, dat er, afgezien van de datief-incorporatie, twee verschillende reeksen van geaffigeerde pronominale elementen in de conjugatie gebruikt worden, waarvan de eene als logisch subject der handelingswerkwoorden, de andere als subject der verba inactiva en als logisch object der verba transitiva fungeert [1]). Een dergelijke passieve opvatting van het verbum actionis heerscht ook in de Sioux-talen, waarbij ik eenigszins langer zal moeten stilstaan. Het is immers gewenscht U tenminste uit één taalgroep de pronominale affixen van het verbum meer in bijzonderheden te doen kennen, en dat ik daarvoor het Dakota en enkele daarmede verwante dialecten heb uitgekozen, is omdat op dit taalgebied de vormen meestal gemakkelijk te analyseeren zijn. Ik zal bij de bespreking van het Siouïsch, in overeenstemming met mijn handelwijze ten opzichte van de transitieve conjugatie in het Algonkin, van de totnogtoe als actief geldende verbaalvormen steeds in de eerste plaats de conventioneele vertaling geven, ook al is het mijn doel te bewijzen, dat zij eigenlijk passief zijn.

In het Dakota, of Sioux in engeren zin, zijn, behoudens onregelmatigheden waarop wij nog zullen terugkomen, duidelijk twee rijen van pronominale elementen in de conjugatie te onderscheiden, de eene met actief-transitieve, de andere met

---

[1]) F. G. Speck, Some comparative traits of the Maskogian languages, American Anthropologist N. S. 9, p. 470 sqq. (in het bijzonder p. 475—478).

inactief-passieve beteekenis [1]). Als logisch subject van het verbum actionis, hetzij dit verbum transitief of intransitief is [2]), fungeeren voor den eersten persoon enkelvoud *wa-* (*-wa-*), voor den tweeden persoon enkelvoud *ya-* (*-ya-*), voor den inclusieven dualis *u*ⁿ- (*-u*ⁿ*-*), welke elementen bij bepaalde werkwoorden gepraefigeerd, bij andere geïnfigeerd worden. De pluralis van den eersten persoon wordt door middel van het meervoudssuffix *-pi* van den inclusieven dualis afgeleid, die van den tweeden persoon daarentegen is de van datzelfde pluraalsuffix voorziene enkelvoudsvorm. In den derden persoon is er geen bepaald voor- of invoegsel, maar verschijnt de onvermeerderde werkwoordstam in het paradigma van het enkelvoud, terwijl in het meervoud, mits het verbum op een wezen der bezielde klasse betrekking heeft, het suffix *-pi* aan dien zuiveren verbaalstam wordt gehecht. De intransitieve vormen van *kaška* 'binden' zijn dus *wakaška* 'ik bind', *yakaška* 'jij bindt', *kaška* 'hij bindt', *u*ⁿ*kaška* 'wij (jij en ik) binden', *u*ⁿ*kaškapi* 'wij binden', *yakaškapi* 'gijl. bindt', *kaškapi* 'zij binden'. Als voorbeeld van infigeering kan *mano*ⁿ 'stelen' dienst

---

1) Vgl. omtrent de pronominale affixen van het Dakota S. R. Riggs, Dakota grammar, texts, and ethnography (Contributions to North American ethnology, Vol. IX), Washington 1893, p. 12—17. 26—36; F. Boas & J. R. Swanton, in F. Boas' Handb. of Am. Ind. languages, Part 1, Washington 1911, p. 908—914. Reeds vroeger heb ik in de letterkundige afdeeling der Koninklijke Akademie (zie Versl. en Meded., 4e Reeks, Deel VIII, p. 21. 31. 33) de persoonsaffixen van het Dakota ter sprake gebracht, en wel naar aanleiding van de tegenstelling tusschen verbum transitivum en verbum intransitivum in het Baskisch. Het toenmaals door mij omtrent het Dakota-verbum opgemerkte is in hoofdzaak juist, al heb ik niet behoorlijk doen uitkomen, dat de tegenstelling, welke bij de persoonsexponenten is waar te nemen, eerder die is van actief-transitief en inactief-passief dan van zuiver-transitief en zuiver-intransitief, zoodat het parallelisme met het Baskisch slechts tot zekere hoogte opgaat. De overeenkomst wordt echter grooter, als wij bedenken, dat zeer vele intransitieve verba actionis althans potentieel-transitief zijn.

2) Somtijds wordt in het Dakota als verbum actionis behandeld, wat wij eerder als toestands- of hoedanigheidswerkwoord zouden voelen. Dit geldt b.v. van *t'i* 'wonen' (*wat'i* 'ik woon'), *duzaha*ⁿ 'snel (zijn)' (*waduzaha*ⁿ 'ik ben snel').

doen: *mawano*^{n} 'ik steel', *mayano*^{n} 'jij steelt', *mano*^{n} 'hij steelt', *mau*^{n}*no*^{n} 'wij (jij en ik) stelen', *mau*^{n}*no*^{n}*pi* 'wij stelen', *mayano*^{n}*pi* 'gijl. steelt', *mano*^{n}*pi* 'zij stelen'. Zooals uit de vergelijking van deze vormen met de transitieve en inactieve paradigma's zal blijken, is de intransitieve handeling van *wakaška, mawano*^{n} enz. eigenlijk passief gedacht, en zoude de juiste vertaling moeten luiden „door mij, resp. jou, hem, ons beiden, ons, uliedan, hen, wordt gebonden" of „gestolen". De tweede, inactief-passieve, reeks van geaffigeerde pronomina wordt namelijk gebezigd om het logisch object van de transitieve handeling en het subject van het inactieve toestands- en hoedanigheidswerkwoord uit te drukken, waaruit voortvloeit dat de affixen van deze reeks, die in het verbum transitivum toch zeker wel dezelfde waarde zullen hebben als in het inactieve werkwoord, het grammatische subject representeeren. Maar dan blijft ons niets anders over dan aan de eerste reeks, die van het logische subject eener al of niet transitieve actie, een instrumentaal-achtige casuswaarde toe te kennen, en het gansche verbum actionis grammatisch als passief te beschouwen. Nog duidelijker zal U dit worden, als ik, na eerst de inactief-passieve affixen te hebben beschreven, het bijna volkomen parallelisme tusschen het logisch object der transitieve, en het subject der inactieve conjugatie in het licht stel. De tweede reeks van pronominale affixen in het Dakota-verbum is dan als volgt. Voor den eersten persoon singularis gebruikt men het affix *ma-* (*-ma-*), voor den tweeden persoon enkelvoud *ni-* (*-ni-*), voor den inclusieven dualis *u*^{n}- (-*u*^{n}-), terwijl de pluraliseering weer overal plaats heeft door toevoeging van het suffix *-pi* aan den verhaalvorm. De pluralis van den eersten persoon wordt ook bij het verbum inactivum van den inclusieven dualis afgeleid. Voor den derden persoon hebben de toestands- en hoedanigheidswerkwoorden geen subjectsexponent, en in overeenstemming hiermede is het ontbreken van een affix voor het logisch object van den derden persoon enkelvoud in de transitieve conjugatie, maar een meervoudig logisch object wordt door het element *wiča-* (*-wiča-*) uitgedrukt, dat eigenlijk een nomen is en

„menschelijk wezen” beteekent. In de overgankelijke vervoeging gaan de affixen der tweede reeks steeds aan die der eerste vooraf, evenwel met deze restrictie, dat het element *u*ⁿ-, hetzij het inactief-passief is of als logisch subject van een verbum actionis fungeert, geregeld voor den exponent van den tweeden persoon wordt geplaatst. Nog een eigenaardigheid, die wij moeten vermelden, is dat men nooit den agens van den eersten persoon met den patiens van den tweeden persoon verbindt, maar in stede van een samengesteld **ni-wa-* altijd een niet te analyseeren element *či-* zal gebruiken. Omtrent de pluraliseering in het transitieve verbum valt op te merken, dat waar zoowel agens als patiens meervoudig zijn, het teeken *-pi* slechts eenmaal aan den verbaalvorm wordt gehecht, zoodat er in bepaalde gevallen geen uiterlijk kenteeken is, waaraan wij kunnen zien, of het logische subject als een singularis of als een pluralis moet worden opgevat. Dit geldt namelijk van de vormen als *ničaškapi* 'hij bindt ul.' en 'zij binden ul.', *u*ⁿ*kaškapi* 'hij bindt ons' en 'zij binden ons' (maar ook 'wij binden hem' en 'wij binden') *u*ⁿ*yakaškapi* 'jij bindt ons' en 'gijl. bindt ons'. Voor het gemak vertaal ik de vormen alweer op de conventioneele wijze. Na deze noodzakelijke vooraf-gaande opmerkingen kan ik er toe overgaan om u de innerlijke overeenkomst tusschen het inactieve en het transitieve verbum, als ook, aan den anderen kant, die tusschen het transitieve verbum en het niet-overgankelijke verbum actionis, te doen zien:

mayakaška 'mij jij bindt' ('ik door jou word gebonden'), vgl. *mața* 'ik sterf', *mawašte* 'ik ben goed', maar ook *yakaška* 'jij bindt' ('door jou wordt gebonden').

makaška 'mij (hij) bindt' ('ik door hem word gebonden', met virtueele aanwezigheid van den agens), vgl. als boven *mața*, *mawašte*, maar ook *kaška* '(hij) bindt' ('door hem wordt gebonden', met virtueele aanwezigheid van den agens).

mayakaškapi 'mij gijl. bindt' ('ik door ul. word gebonden'), vgl. als boven *mața*, *mawašte*, maar ook *yakaškapi* 'gijl. bindt' ('door ul. wordt gebonden').

makaškapi 'mij (zij) binden' ('ik door hen word gebonden', met pluraliseering van den virtueel aanwezigen agens), vgl. als boven *maṭa*, *mawašte*, maar ook *kaškapi* '(zij) binden' ('door hen wordt gebonden', met pluraliseering van den virtueel aanwezigen agens).

čičaška 'jou ik bind' ('jij door mij wordt gebonden') onttrekt zich door zijn onanalyseerbaar praefix met complexe beteekenis aan het parallelisme.

ničaška 'jou (hij) bindt' ('jij door hem wordt gebonden', met virtueele aanwezigheid van den agens), vgl. *niṭa* 'jij sterft', *niwašte* 'jij bent goed', maar ook *kaška*, als zoo straks.

uⁿničaškapi 'wij jou binden' ('door ons jij wordt gebonden'), vgl. als boven *niṭa*, *niwašte*, maar ook *uⁿkaškapi* 'wij binden' ('door ons wordt gebonden').

ničaškapi 'jou (zij) binden' ('jij door hen wordt gebonden', met pluraliseering van den virtueel aanwezigen agens), vgl. als boven *niṭa*, *niwašte*, maar ook *kaškapi*, als te voren.

wakaška '(hem) ik bind' ('hij door mij wordt gebonden', met virtueele aanwezigheid van den patiens), vgl. *ṭa* '(hij) sterft', *wašte* '(hij) is goed' (met virtueele aanwezigheid van het subject), als ook het intransitieve *wakaška*.

yakaška '(hem) jij bindt' ('hij door jou wordt gebonden', met virtueele aanwezigheid van den patiens, vgl. als boven *ṭa*, *wašte*, als ook het intransitieve *yakaška*.

kaška '(hem) (hij) bindt' ('hij door hem wordt gebonden', met virtueele aanwezigheid van patiens en agens), vgl. als boven *ṭa*, *wašte*, als ook het intransitieve *kaška*.

uⁿkaškapi 'wij (hem) binden' ('door ons hij wordt gebonden', met virtueele aanwezigheid van den patiens), vgl. als boven *ṭa*, *wašte*, als ook het intransitieve *uⁿkaškapi*.

yakaškapi '(hem) gijl. bindt' ('hij door ul. wordt gebonden', met virtueele aanwezigheid van den patiens), vgl. als boven *ṭa*, *wašte*, als ook het intransitieve *yakaškapi*.

kaškapi '(hem) (zij) binden' ('hij door hen wordt gebonden', met virtueele aanwezigheid van patiens en agens), vgl. als boven *ṭa*, *wašte*, als ook het intransitieve *kaškapi*.

uⁿyakaškapi 'ons jij bindt' ('wij door jou worden gebonden'), maar ook 'ons gijl. bindt' ('wij door ul. worden gebonden'), vgl. *uⁿṭapi* 'wij sterven', *uⁿwašṭepi* 'wij zijn goed', en aan den anderen kant de intransitieve vormen *yakaška*, *yakaškapi*.

uⁿkaškapi 'ons hij bindt' ('wij door hem worden gebonden', met virtueele aanwezigheid van den agens), maar ook 'ons zij binden' ('wij door hen worden gebonden', als te voren), vgl. als boven *uⁿṭapi*, *uⁿwašṭepi*, en aan den anderen kant de intransitieve vormen *kaška*, *kaškapi*.

čičaskapi 'ul. ik bind' ('gijl. door mij wordt gebonden') onttrekt zich door zijn onanalyseerbaar praefix met complexe beteekenis aan het parallelisme.

ničaškapi 'ul. (hij) bindt' (gijl. door hem wordt gebonden', met virtueele aanwezigheid van den agens), maar ook 'ul. zij binden' ('gijl. door hen wordt gebonden', als te voren), vgl. *niṭapi* 'gijl. sterft', *niwašṭepi* 'gijl. zijt goed', en aan den anderen kant de intransitieve vormen *kaška*, *kaškapi*.

uⁿničaškapi 'wij ul. binden' ('door ons gijl. wordt gebonden'), vgl. als boven *niṭapi*, *niwašṭepi*, en aan den anderen kant het intransitieve *uⁿkaškapi*.

wičawakaška 'hen ik bind' ('zij door mij worden gebonden'), vgl. het intransitieve *wakaška*.

wičayakaška 'hen jij bindt' ('zij door jou worden gebonden'), vgl. het intransitieve *yakaška*.

wičakaška 'hen (hij) bindt' ('zij door hem worden gebonden'), vgl. het intransitieve *kaška*.

wičuⁿkaška 'hen wij beiden (incl.) binden' ('zij door ons beiden, incl., worden gebonden'), vgl. het intransitieve *uⁿkaška*.

wičuⁿkaškapi 'hen wij binden' ('zij door ons worden gebonden'), vgl. het intransitieve *uⁿkaškapi*.

wičayakaškapi 'hen gijl. bindt' ('zij door ul. worden gebonden'), vgl. het intransitieve *yakaškapi*.

wičakaškapi 'hen (zij) binden' ('zij door hen worden gebonden'), vgl. het intransitieve *kaškapi*.

In de vormen met *wiča-* komt het parallelisme, dat in het algemeen tusschen de transitieve conjugatie en het verbum

inactivum is waar te nemen, niet voor den dag, aangezien dit eigenlijk nominale voorvoegsel tot het verbum transitivum beperkt is en geen pluraalteeken vereischt, zoodat *wičawakaška*, *wičayakaška*, *wičakaška*, *wiču^n^kaška*, in tegenstelling met *ṭapi* 'zij sterven', *waštepi* 'zij zijn goed', het achtervoegsel *-pi* missen. In *wiču^n^kaškapi*, *wičayakaškapi*, *wičakaškapi* pluraliseert dit suffix het logische subject.

Dezelfde proporties, die wij zooeven bij voorvoeging der persoonsexponenten geconstateerd hebben, bestaan ook waar die exponenten in den als etymologische eenheid gevoelden verbaalstam, met splitsing van dien stam in twee deelen, worden ingevoegd. Zoo zijn b.v. *mamayano^n^* 'mij jij steelt' ('ik door jou word gestolen') *mamano^n^* 'mij (hij) steelt' ('ik door hem word gestolen'), *manino^n^* 'jou (hij) steelt' ('jij door hem wordt gestolen'), grammatisch van gelijken aard als *amasni*, 'ik herstel, *anisni* 'jij herstelt' bij *asni* 'herstellen van een ziekte, bijkomen van een hevige aandoening', of met *damakota* 'ik ben een Dakota', *danikota* 'jij bent een Dakota', terwijl eveneens het verband met *mayano^n^* 'jij steelt' ('door jou wordt gestolen'), *mano^n^* '(hij) steelt' ('door hem wordt gestolen') onmiddellijk zichtbaar is. Niet alle werkwoorden echter vertoonen de persoonsexponenten, welke wij tot dusver hebben behandeld, en die in zulk een overgroote meerderheid van gevallen gebruikt worden, dat men ze veilig als de normale geaffigeerde pronomina kan beschouwen. Wij komen dus nu aan de onregelmatigheden, die ik straks met een enkel woord heb aangeduid. In elk geval moet vermeld worden, dat de verbaalstammen, die met *ya*, *yo*, *yu* beginnen, behoudens heel enkele uitzonderingen, eigenaardige pronominale voorvoegsels vertoonen, die in het Santee-dialect voor den eersten persoon *md-*, voor den tweeden persoon *d-* luiden, na welke praefixen de begin-*y* van den stam verdwenen is [1]). Daar de bedoelde verba, althans volgens Dakota-opvatting, zonder eenige exceptie handelingswerkwoorden schijnen te zijn,

---

[1]) Het Teton-dialect heeft *bl-* voor den eersten, en *l-* voor den tweeden persoon.

zullen wij aan de praefixen *md*- en *d*- vermoedelijk een actief-transitieve waarde moeten toekennen, zoodat ons dan niets in den weg staat om de constructie van deze verba als passief te beschouwen, hetgeen niet goed mogelijk zou zijn, indien er ook echte inactiva onder aanwezig waren. Een ander verschijnsel, dat ik even wil aanstippen, is dat bij de met een klinker beginnende verba inactiva slechts de consonanten *m*- en *n*-, in plaats van *ma*- en *ni*-, gepraefigeerd worden. Moeilijker te verklaren is de infixie van eerste- en tweede-persoonselementen -*am*- en -*an*- in de conjugatie van het verbum -*ko*^{n} 'doen', en de achtervoeging van -*mi* in den eersten, en -*ni* in den tweeden persoon der verba -*či*^{n} (-*ča*^{n}-) 'denken' [1]) en *i*^{n} 'als kleedingstuk dragen' [2]), want hier hebben wij toch blijkbaar met potentieel of rëeel transitieve verba actionis te maken, bij welke de uitdrukking van het logische subject door elementen, die blijkbaar met de inactief-passieve affixen in verband staan (resp. identiek zijn), zeer bevreemdend is. Maar dit is ook het eenige, wat met mijn algemeene opvatting van het verbum transitivum en het intransitieve verbum actionis in het Dakota niet schijnt te strooken. Ik zal er mij bij moeten neerleggen, dat er een rest., zij het dan ook een zeer kleine, overblijft, waarmede ik geen weg weet. Wel zijn er nog enkele onregelmatige werkwoorden met zeer grillige afwijkingen van de gewone typen, maar onder die afwijkingen is niets wat met mijne denkbeelden omtrent passiviteit in botsing zoude komen, om welke reden ik het niet noodig acht ze alle onder Uwe aandacht te brengen. Ook bestaat er thans voor mij geen reden om over de incorporatie van het indirecte object in het Dakota-verbum uit te weiden, of om mij in gissingen te verdiepen

---

1) Voor 'ik denk' zegt men -*ča*^{n}*mi*, voor 'jij denkt' -*ča*^{n}*ni*, terwijl de derde persoon -*či*^{n} luidt. Ook in den inclusivus en den eersten persoon pluralis vinden wij *i*, niet *a*. Het spreekt vanzelf, dat wij den stamvorm met *i* ook in den derden persoon meervoud aantreffen.

2) De eerste en tweede persoon enkelvoud van *i*^{n} hebben een *h* aan het begin: *hi*^{n}*mi*, *hi*^{n}*ni*. Hetzelfde geldt natuurlijk van den tweeden persoon pluralis, die immers door middel van het suffix -*pi* van den correspondeerenden enkelvoudsvorm is afgeleid.

omtrent den oorsprong der affixen *we-* (*-we-*) en *ye-* (*-ye-*), die behalve het logische subject ook de betrekking representeeren tot den persoon, ten opzichte van wien de handeling geschiedt, en die blijkbaar met *wa-* en *ya-* samenhangen. Alleen wil ik met een enkel woord releveeren, dat de vormen met geincorporeerd indirect object voor een groot gedeelte door het element *ki-* (*-ki-*) gekenmerkt zijn, zoodat de meening van Riggs, dat *we-* en *ye-* uit *wa-ki-* en *ya-ki-* ontstaan zouden wezen, op zichzelf niet onaannemelijk schijnt, al zijn er misschien van een taalvergelijkend standpunt bezwaren tegen in te brengen. Hetzelfde geldt van zijn vermoeden, dat de affixen *mi-* en *ni-*, die het indirect object van den eersten en tweeden persoon in vormen met een virtueelen agens van den derden persoon aanduiden, tot **ma-ki-* en **ni-ki-* herleidbaar zouden zijn. Een samengestelde vorm van *ki-* is *kiči-* (*-kiči-*) in de beteekenis 'voor' of 'ten bate van', dat wel te onderscheiden is van een gelijkluidend praefix, dat 'samen met' beteekent.

Het is somtijds de taak van den grammaticus zijn toehoorders door dorre zandwoestijnen of door zilte steppen te voeren, indien hij met hen de blinkende stad van het ethnopsychologisch inzicht wil bereiken, maar hij zal zeker verstandig doen zoo recht mogelijk op zijn doel af te gaan. Daarom wil ik bij de behandeling der overige Siouïsche dialecten, die nog ter sprake moeten komen, minder uitvoerig zijn, hetgeen te meer gerechtvaardigd is, daar zij in de verdeeling der pronominale reeksen in hoofdzaak met het Dakota overeenstemmen. Zoo gelden b.v. in het Hidatsa als actieftransitieve exponenten van den eersten en tweeden persoon enkelvoud de affixen *ma-* (*-ma*, *-ma-*, *am-*, *m-*) en *da-* (*-da*, *-da-*, *ad-*, *d-*), die in bepaalde gevallen gepraefigeerd, in andere geinfigeerd of gesuffigeerd worden, terwijl *mi-* (*m-*) en *di-* (*d-*) de correspondeerende inactief-passieve pronominale affixen zijn. In tegenstelling met de voornaamwoordelijke aanhechtsels, die het logische subject vertegenwoordigen, worden *mi-* (*m-*) en *di-* (*d-*) uitsluitend gepraefigeerd, en hetzelfde geldt van het derde-persoons-element *i-*, dat in het transitieve verbum het

logische object aanduidt, zonder evenwel ooit als subject van het verbum inactivum te fungeeren. Uit hetgeen ik gezegd heb, zal reeds voldoende de passieve opvatting van het verbum transitivum, en in het algemeen van het verbum actionis, in het Hidatsa zijn gebleken [1]), en daarom kan ik thans, alle nadere bijzonderheden ter zijde latende, tot de bespreking van andere tongvallen overgaan. In het Ponca wordt het logische subject van het handelingswerkwoord in den regel door *a*- voor den eersten persoon, *đa*- voor den tweeden persoon, en *a^n*- voor den inclusivus uitgedrukt, in tegenstelling met het logische object der verba transitiva en het subject der inactieve werkwoorden, waarvoor in den eersten persoon *a^n*-, in den tweeden *đi*-, en in den inclusivus *wa*- gebezigd wordt. Door middel van het suffix -*i*, dat in functie geheel met het Dakota-achtervoegsel -*pi* overeenstemt, worden verbaalvormen in het Ponca gepluraliseerd, en, zooals wij ook zouden verwachten, geldt de met het pluraalsuffix voorziene inclusivus als eerste persoon meervoud. In dit opzicht staat het Ponca nader tot het Dakota en andere Sioux-talen dan tot het Hidatsa, waar geen inclusivus en geen pluraalsuffix aanwezig is, en ook speciaal op sommige punten der transitieve conjugatie sluit het Ponca zich zeer nauw bij het Dakota aan. Groote overeenkomst met genoemde talen vertoont ook het Winnebago, waar met actief-transitieve functie in het regelmatige werkwoord *ha*- den eersten persoon, *ra*- den tweeden persoon, en *hi^n*- den inclusivus representeert, terwijl de inactief-passieve tegenhangers van deze praefixen *hi^n*-, *ni^n*- en *wańga*- luiden. Ook in dit dialect heeft pluraliseering van verbaalvormen plaats, en wel door middel van het suffix -*wi*, behalve in den derden persoon, waar het meervoud door achtervoeging van -*ire* gevormd wordt, en ook hier berust de eerste persoon pluralis op den inclusivus. Het Ponca en het Winnebago hebben beide een praefix *wa*- (dat in eerstgenoemde taal na het voorvoegsel *a^n*- zijn klinker

---

1) Vgl. W. Matthews, Ethnography and philology of the Hidatsa Indians (U. S. Geol. and Geograph. Survey, Miscell. Publ. N°. 7), Washington 1877, p. 99. 108 sqq. 115.

nasaleert) om het meervoudig logisch object van den derden persoon aan te duiden. Verdere détails, hoe belangrijk ook voor de taalvergelijking, behoeven ons nu niet bezig te houden, daar wij immers ook zonder daarin te treden tot het inzicht komen, dat de overgankelijke en onovergankelijke handelingswerkwoorden van deze dialecten passief gedacht zijn [1]). Er zijn nog andere Sioux-talen, maar bij gebreke aan meer gegevens dienaangaande [2]) zal ik mij tot twee daarvan, het Tutelo en het Catawba, moeten beperken. Wat het sedert 1898 uitgestorven Tutelo betreft, dat eenmaal door een stam in Virginia en Noord-Carolina werd gesproken, zijn wij door een artikel van Horatio Hale eenigermate ingelicht [3]). Evenals in het Dakota enz. is de aanwezigheid van actief-transitieve en inactief-passieve reeksen te constateeren. Voor het logische subject der transitieve en intransitieve verba actionis geldt *wa-* (*-wa-*) in den eersten, *ya-* (*-ya-*) in den tweeden persoon, maar in den eersten persoon meervoud is er een grooter verscheidenheid in den vorm der pronominale affixen, die misschien ten deele verklaard kan worden uit gebrekkige waarneming. Ook valt ons op, dat Hale niet tusschen den inclusieven dualis en den, zoowel inclusieven als exclusieven, eersten persoon pluralis onderscheidt. Vermoedelijk toch zal op dit punt de toestand in het Tutelo analoog geweest zijn aan dien van de overige Siouïsche tongvallen. De inactief-passieve exponent van den eersten persoon is *mi-* (*-mi-*), die van den tweeden persoon *yi-* (*-yi-*), terwijl omtrent den eersten persoon meervoud volkomen hetzelfde geldt wat ik aangaande de correspondeerende actief-transitieve elementen heb opgemerkt. Uit de gegevens

---

[1]) Vgl. voor het Ponca en het Winnebago F. Boas, Handb. of Am. Ind. languages, Part 1, Washington 1911, p. 914 sqq. 922 sqq.

[2]) Een zeer belangrijk, maar grammatisch nog niet bewerkt, Biloxi-materiaal vinden wij bij J. O. Dorsey & J. R. Swanton, A dictionary of the Biloxi and Ofo languages accompanied with thirty-one Biloxi texts and numerous Biloxi phrases (Bureau of American Ethnology, Bull. 47), Washington 1912.

[3]) H. Hale, The Tutelo tribe and language (Proceedings of the Am. Philos. Soc. Vol. XXI, N°. 114), 1883.

van Hale schijnt immers te blijken, dat de actief-transitieve eerste-persoon-meervouds-affixen ook inactief-passief gebruikt werden. Ook omtrent de verschillende wijzen, waarop de pluraliseering van het werkwoord plaats had, is het uiterst moeilijk zich op grond van Hale's mededeelingen een denkbeeld te vormen. In elk geval is zijn materiaal voldoende om tot de passieve opvatting van het al of niet overgankelijke verbum actionis te besluiten, aangezien de grammatische gelijkwaardigheid van het logische object der transitieve, en het subject der inactieve conjugatie onmiskenbaar is [1]). Eer ik van het Tutelo afstap, wil ik nog even vermelden, dat de pronominale elementen van beide reeksen bij bepaalde werkwoorden gepraefigeerd, bij andere ingevoegd worden, hoewel met deze beperking, dat de affixen van den eersten persoon meervoud in den regel, zij het ook niet altijd, vooraan staan. Het laatste Siouïsche dialect, dat ik in dit verband wilde aanroeren, is het wegkwijnende Catawba in York County (Zuid-Carolina), waarvan het een en ander door Gatschet [2]) is opgeteekend. Uit zijn materiaal krijgt men den indruk, dat de scherpe gebruiksomgrenzing van tweeërlei persoonsaffixen met verschillende casuswaarde, die wij in de verwante talen hebben waargenomen, in het Catawba bijna geheel is weggedoezeld, maar vermoedelijk zal die indruk, als wij wat meer van deze taal te weten zijn gekomen, zich nog wel eenigszins wijzigen. Voor het oogenblik moeten wij er ons bij neerleggen, dat de pronominale aanhechtsels van het Catawba ons geen inzicht geven in den aard van het verbum actionis. Maar zelfs indien het op den duur mocht blijken, dat het Catawba in zijn conjugatie aanmerkelijk van alle overige totnogtoe behandelde Siouxtalen verschilt, dan zal onze beschouwingswijze van het verbum

---

[1]) Al wat mij in het materiaal van Hale twijfelachtig toescheen, heb ik weggelaten. Daarom is door mij geen gewag gemaakt van de niet behoorlijk gestaafde varianten of equivalenten der in den tekst genoemde pronominale affixen.

[2]) A. S. Gatschet, Grammatic sketch of the Catawba language, American Anthropologist N. S. 2, p. 527 sqq.

dier talen niettemin dezelfde blijven, èn zullen wij moeten aannemen, dat het Catawba van het door de taalvergelijking als zeer oud gewaarborgde type, dat ik U aan het Dakota heb gedemonstreerd, langs eigen paden is afgeweken.

Wij hebben gezien, dat in vele talen van Noord-Amerika het verbum actionis of, meer beperkt, het verbum transitivum passief is gedacht, en er zijn zeker nog veel andere talen in dat continent, waarvan hetzelfde zoude kunnen gezegd worden, indien wij over meer en beter materiaal konden beschikken. Maar wij hebben geen recht om aan bepaalde talen verkregen resultaten zonder speciaal onderzoek te generaliseeren. Voor elken taalstam, ja zelfs voor elke taal in het bijzonder, moet de aard van het handelingswerkwoord, zoowel van het overgankelijke als van het onovergankelijke, afzonderlijk worden onderzocht. Reeds nu weten wij, dat er in Noord-Amerika ook inheemsche talen zijn, waar het verbum actionis, althans tegenwoordig, actief gedacht is. Dit geldt b.v. van het Maidu, een Californische taal van het binnenland [1]), en van het Klamath in zuidwestelijk Oregon [2]), die bij het nomen en pronomen een echten „eersten naamval" bezitten, in tegenstelling met een casus van het grammatisch object [3]). Volkomen als in het historische Indogermaansch! Maar gelijk in onzen taalstam de nominale en pronominale flexie nog sporen draagt van een ouderen toestand, waar casus transitivus en casus intransitivus, of misschien casus activus en casus inactivus, tegenover elkaar stonden, en het verbum transitivum, zoo niet het geheele verbum actionis, passief in zijn opvatting was, zoo kunnen ook talen als het Klamath en het Maidu een periode gekend hebben, die het transitieve verbum, of het handelingswerkwoord in het algemeen, passief concipiceerde. Daarop wijst in

---

[1]) R. B. Dixon, in F. Boas' Handb. of Am. Ind. languages, Part 1, Washington 1911, p. 711 sq. 713 sqq.

[2]) A. S. Gatschet, The Klamath Indians of Southwestern Oregon (Contributions to North American ethnology, Vol. II), Part 1, Washington 1890, p. 470 sqq. 507 sqq. 528 sqq. 536 sqq.

[3]) In het Klamath fungeert deze ook als casus van het indirect object.

het Klamath vooral zeer duidelijk de gebruikswijze van de meervoudsvormen bij het transitieve verbum, die overeenstemt met het gebruik van den pluralis in het zonder eenigen twijfel passief gedachte overgankelijke werkwoord van het Tsimshian [1]).

De pronominale elementen in de conjugatie vertegenwoordigen, zooals wij reeds meermalen hebben te kennen gegeven, een bepaalde casuswaarde. In de talen met passieve voorstelling van het zoogenaamd-actieve, of althans van het transitieve, verbum zijn bij de pronominale toevoegsels duidelijk twee casuswaarden te onderscheiden, namelijk die van een casus energeticus en die van een casus inertiae. Elk van deze beide doet zich voor in twee variëteiten, naarmate het geheele verbum actionis, of slechts het transitieve verbum passief is voorgesteld. De energeticus namelijk kan een casus transitivus wezen, zooals b.v. in het Baskisch, en heeft dan een casus intransitivus tot tegenhanger; òf hij kan als casus van het logische subject in alle handelingswerkwoorden een casus activus zijn, zooals b.v. in het Dakota, in welk geval hij tegenover een casus inactivus kan worden gesteld. Het wezen van den casus inertiae, zij hij intransitivus of inactivus, is gemakkelijk te doorgronden. Het is de casus van den of het buiten zijn wil en zonder zijn toedoen in een bepaalden toestand verkeerende of komende, hetzij onder den invloed van een sterkere of iets sterkers, hetzij als het ware vanzelf. Maar wat is de eigenlijke aard van den energeticus? Hij is een casus van instrumentaal-achtig karakter, maar niettemin duidelijk van een gewonen instrumentaal te onderscheiden. Men zoude den energeticus den casus van het primaire instrument, den gewonen instrumentalis dien van het secundaire instrument kunnen noemen. Voor het primitieve taalgevoel is de eigenlijke agens een verborgen macht. Deze werkt door middel van den schijnbaren agens, het primaire instrument, dat zelf weer gebruik kan maken van een secundair werktuig. Neem b.v. een

[1]) Vgl. omtrent de pluraliseering van het verbum in het Klamath A. S. Gatschet, op. cit., Part 1, p. 433 sqq.

zinnetje als „Den vogel doodt hij met een steen". Een Blackfoot zal dit op de volgende wijze uitdrukken: „De vogel door-middel-van-wordt-gedood-door-hem een steen". Hij die doodt is wat men gewoonlijk den „agens" noemt, maar inderdaad slechts de schijnbare agens, het primaire instrument, dat zelf door een verborgen macht wordt beheerscht. De schijnbare agens, hoewel zelf afhankelijk, werkt in op het logische object (d. i. het grammatische subject) door zijn emanceerende orenda, en ook als hij het logisch subject is van eene intransitieve handeling, wat dikwijls het geval is in de mentaliteit van volken, die niet de tegenstelling van transitivus en intransitivus, maar die van activus en inactivus kennen, dan werkt hij eveneens door diezelfde uitstralende mystieke kracht. Daarom kan men den energeticus, zoowel den uitsluitend-transitieven als den algemeen-actieven, ook noemen „casus emanativus" of „naamval van de uitstralende kracht". Waar hij een activus is, kan men hem nader aanduiden als den naamval der werkende, waar hij een transitivus is, als dien der op iets anders inwerkende kracht. Ik zeide, dat de energeticus een instrumentaal-achtig karakter heeft. Men zoude met eenig recht kunnen zeggen, dat hij in zijn dieper wezen ook aan den ablativus verwant is. Na hetgeen ik over zijn emanatieven aard heb gezegd, behoeft dit geen nadere uitlegging. Ik stel het echter even op den voorgrond om licht te laten vallen op de nominativisch-genitivisch-ablativische functies van den Oer-Indogermaanschen *s*-casus en de transitivisch-genitivische casuswaarde van den *p*-vorm in het Eskimo. In dit verband releveer ik het eigenaardige, vooralsnog onverklaarde feit, dat in verschillende talen de pronominale aanhechtsels der possessieve flexie zich nader aansluiten bij de inerte, dan bij de energetische pronominale elementen in het verbum. Is de oorzaak van dit bij den eersten blik bevreemdende verschijnsel misschien hierin te zoeken, dat een zoodanige possessieve flexie oorspronkelijk niet een eigenlijk bezit, maar een eng van-nature-verbonden-zijn, een onafscheidelijk bijelkaar-hooren, een werkelijke of ondersteldе, al of niet mystieke

identiteit van iemand of iets met iemand anders of iets anders heeft uitgedrukt? In die richting wijzen ons de onderzoekingen van Lévy-Bruhl over de onderscheiding van verschillende soorten van „possessie" in talen van Melanesië [1]). Maar om op den *p*-casus terug te komen: Finck's opvatting van dezen vorm als een soort van datief [2]) wordt volstrekt niet aannemelijker door zijn beroep op de eigenaardige levensomstandigheden van Hyperboreeërs, daar min of meer soortgelijke verschijnselen als die casus en de daarmede in verband staande eigenaardigheden van de conjugatie zich ook in geheel andere klimaten en onder zeer verschillende levenscondities voordoen, terwijl zij aan den anderen kant geenszins bij alle volken, die in omgeving en levenswijze met de Eskimo's overeenkomen, kunnen worden aangetoond. Den grond van zulke verschijnselen moeten wij derhalve niet zoeken in speciale levenscondities, maar in een zekere „primitieve" geestesgesteldheid.

Hoe gaarne zoude ik aan de verleiding toegeven om ook het een en ander te zeggen over het Indonesisch, en een lans te breken voor de oude, passieve opvatting van Maleische vormen als *ku-lihat*, *kau-lihat*, *di-lihat!* Daarvoor zoude ik mij, wat den derden persoon betreft, op het Bataksch kunnen beroepen, dat *di-* ook vertoont in vormen, waar het bij geen mogelijkheid als agens kan beschouwd worden [3]), zoodat parallelisme met de zeker als agens fungeerende affixen van den eersten en tweeden persoon, althans voor déze taal, is uitgesloten. Uit de omstandigheid, dat die laatstgenoemde affixen den agens aanduiden, blijkt overigens niets omtrent activiteit of passiviteit van de daarmede voorziene vormen, aangezien

---

[1]) L. Lévy-Bruhl, L'expression de la possession dans les langues mélanésiennes, Mémoires de la Société de Linguistique de Paris, XIX, p. 96 sqq. De onderscheiding van onvervreemdbare en vervreemdbare „possessie" is ook in vele talen van Noord-Amerika aan te wijzen. Later hoop ik dit belangrijke onderwerp uitvoeriger te behandelen.

[2]) F. N. Finck, Die Grundbedeutung des grönländischen Subjectivs (Sitzungsber. der Kön. Preuss. Akad. der Wissensch. IX), Berlin 1905.

[3]) Vgl. H. N. van der Tuuk, Tobasche spraakkunst II, Amsterdam 1867, p. 158.

men aan die persoonsexponenten even goed energetische als nominativische casuswaarde kan toekennen. Maar ik laat het liever aan de speciale beoefenaars van het Indonesisch over om uit het door mij naar aanleiding van andere talen opgemerkte gevolgtrekkingen te maken betreffende hun eigen studieterrein. Ik kan dat te veiliger doen, waar zulke uitnemende kenners van het Indonesisch in ons midden vertoeven. In elk geval meen ik te hebben bewezen, dat men niet het minste recht heeft om de actieve constructie als de primaire en meest natuurlijke uitdrukkingswijze, de passieve zinswending daarentegen als iets secundairs of als een aanwinst der cultuur te beschouwen. Integendeel, uit de door mij besproken feiten blijkt duidelijk, dat voor een zekere phase van geestesontwikkeling de passieve constructie de voor-de-hand-liggende en natuurlijke is. In een geval als dat van het Baskisch heeft die constructie, als de eenige in de transitieve conjugatie, de primitieve mentaliteit, waarin zij haar oorsprong had gevonden, tot in de dagen van intellectueele analyse overleefd. Zij is daar, niet anders dan b.v. op ons taalgebied het grammatisch geslacht, een niet meer begrepen herinnering aan een langvervlogen tijdperk van magisch-denkende voorouders.

GEWONE VERGADERING

DER

AFDEELING
TAAL-, LETTER-, GESCHIEDKUNDIGE EN WIJSGEERIGE WETENSCHAPPEN,

GEHOUDEN DEN 14en FEBRUARI 1916.

Tegenwoordig de Heeren: BOISSEVAIN, Onder-Voorzitter, VAN DE SANDE BAKHUYZEN, VAN DER HOEVEN, FOCKEMA ANDREAE, DE LOUTER, S. MULLER FZN., SNOUCK HURGRONJE, HOUTSMA, BLOK, CALAND, HEIJMANS, HESSELING, WOLTJER, D'AULNIS DE BOUROUILL, OPPENHEIM, DE GROOT, BREDIUS, SIX, BOER, BAVINCK, TE WINKEL, COLENBRANDER, MOLENGRAAFF, SALVERDA DE GRAVE, JONKER, KALFF, VÜRTHEIM, J. H. KERN, DRUCKER, KERNKAMP, VOGEL en KUIPER, Secretaris.

Bij ontstentenis van den Voorzitter wordt de vergadering geleid door den Heer Boissevain, Ondervoorzitter.

De notulen der vorige vergadering worden gelezen en goedgekeurd.

Van de Heeren Chantepie de la Saussaye, Symons en Uhlenbeck is bericht ontvangen dat zij verhinderd zijn de vergadering bij te wonen.

Ingekomen zijn de volgende stukken:

Van het Lid den Heer Uhlenbeck eene oorspronkelijk als voordracht bedoelde verhandeling, getiteld „Het passieve karakter van het verbum transitivum of van het verbum actionis in

talen van N.-Amerika" met verzoek deze op te nemen in de Verslagen en Mededeelingen. — Aldus wordt besloten.

Zes prijsverzen voor het *Certamen Hoeufftianum*, welke te laat zijn ontvangen om te worden opgenomen in den wedstrijd van dit jaar:

1. *Kalendis Martiis* onder het motto: *Trahit sua quemque voluptas.*
2. *Nox natalicia* onder het motto: *Mens praesaga mali.*
3. *Formosa Mulier* onder het motto: *Gutta cavat lapidem.*
4. *Harlemi campus* onder het motto: *Fidibus gaudens.*
5. *Bellum undique saeviens* zonder motto.
6. *Belluae pro hominibus sollicitae,* onder het motto: *Nihil est ab omni parte beatum*

Naar aanleiding van deze inzendingen heeft eene korte discussie plaats over de vraag of — en zoo ja op welke wijze — deze gedichten, die allen op 31 Dec. 1915 of later uit Italië zijn verzonden, moeten worden teruggezonden, dan wel worden toegelaten. Besloten wordt deze gedichten in handen te stellen van de Hoeufft-commissie om ze te doen mededingen in den eerstvolgenden wedstrijd.

Hierna houdt de Heer Blok de door hem toegezegde Bijdrage over: *de stadsfinanciën onder de Republiek.*

Spreker begon met te wijzen op de groote bezwaren bij de behandeling van dit onderwerp te overwinnen. Deze bezwaren zijn vooral gelegen in de ongelijkheid der toestanden in onze steden, den omvang van het materiaal; het geheimzinnige op het stuk der financiën onder de oude regenten-heerschappij, ja feitelijk nog tot op het midden der vorige eeuw, belette lang een behoorlijke behandeling van het onderwerp, zoodat er weinig aan dit belangrijke hoofdstuk onzer geschiedenis is gewerkt. Spreker bepaalde zich tot de Leidsche financiën, in verband met zijne onderzoekingen omtrent de geschiedenis dier stad. Na eenige opmerkingen omtrent de gevolgde methode

van onderzoek besprak hij eerst de ambtenaren, die onder leiding der burgemeesters de financiën bestuurden, alleen gecontroleerd door dezen en de jaarlijks benoemde royeermeesters, een soort van stedelijke Rekenkamer; den tresorier, den extraordinaris-tresorier en bijzondere ontvangers. Daarna ging hij over tot de behandeling van de voornaamste posten van inkomst en uitgaaf, waarbij vooral de accijnsen en de lijfrenten werden besproken. Dan gaf hij eenige globale cijfers, waaruit bleek, dat de inkomsten in de 17de eeuw, den bloeitijd der industrie, van *f* 100,000 tot 3 en 400,000 stegen om in de 18de, in verband met den achteruitgang der stad (1670 70000, 1793 28000 inwoners) tot beneden *f* 300,000 te dalen. Een uitvoerige beschouwing wijdde hij aan de financieele hervorming, die in den aanvang van 1763 werd tot stand gebracht onder leiding van burgemeester Johan van den Bergh, dien hij roemde als een der beste regenten uit de eerste helft der 18de eeuw, een sieraad der overigens terecht veelgesmade regenten-aristocratie. Ook in den Patriottentijd werd, vooral op aandrang van den democratisch-gezinden schepen mr. F. G. Blok, aan hervorming der stadsfinanciën gewerkt, maar eerst na het eindigen der woelingen van 1787 kwam deze tot stand, vooral op het gebied der aanbestedingen en met invoering van meerder toezicht der vroedschap op de stadsfinanciën — het begin van den nieuwen tijd, die het geheimzinnig beheer dier financiën meer en meer moede werd maar nog een halve eeuw en meer noodig zou hebben om daaraan op afdoende wijze een einde te maken. Aan dat einde is de naam Thorbecke onafscheidelijk verbonden, de naam van den grooten hervormer van ons staatswezen; hij ging bij zijne financieele hervormingsplannen ten dezen uit van wat hij te Leiden van de nog altijd heerschende misbruiken had gezien en ondervonden.

De Voorzitter zegt den spreker dank voor zijne belangrijke bijdrage, welke door dezen voor de Verslagen en Mededeelingen wordt afgestaan.

Naar aanleiding van enkele speciale punten in deze Bijdrage heeft eene gedachtenwisseling plaats tusschen de Heeren Fockema Andreae, d'Aulnis, Oppenheim, Kernkamp en Spreker, waarbij verschillende vragen aangaande kapitaalsvorming en leening in het oude stadsbeheer, overdracht en contrôle der schuldenlast, geheimhouding in het financieel beheer van vroeger en later, en aangaande de overeenkomst tusschen het Leidsche stadsbeheer en dat in andere gemeenten uitvoerig worden besproken.

Bij de rondvraag biedt de Heer J. H. Kern namens den Heer H. Kern aan het tweede gedeelte van het door dezen geschreven werk „Toevoegselen op het woordenboek van Childers" voor de Werken der Akademie, de Heer Molengraaff voor de Bibliotheek het tweede stuk van zijn Leiddraad bij de beoefening van het Nederl. Handelsrecht (derde druk), de Heer Vogel eenige nummers van het Journal of the Panjab Historical Society met verschillende verhandelingen van zijn hand. Aan al deze Heeren wordt door den Voorzitter dank betuigd.

Voorts wordt door den Heer Snouck Hurgronje namens Prof. A. J. Wensinck ter opname in de Werken der Akademie aangeboden eene in het Engelsch geschrevene verhandeling van dezen getiteld „The idea of the Western Semites concerning the navel of the earth". — In handen gesteld van eene commissie van praeadvies bestaande uit de Heeren Snouck Hurgronje en Houtsma.

Hierna wordt de vergadering gesloten.

STADSFINANCIËN ONDER DE REPUBLIEK.

BIJDRAGE VAN DEN HEER

P. J. BLOK.

Het onderwerp, waarover ik heden tot U wensch te spreken, is moeilijk zoo in het algemeen te behandelen. De plaatselijke verschillen zijn daartoe te aanzienlijk, vooral wanneer men de behandeling over de geheele Republiek zou wenschen uit te strekken. Om die reden reeds zou het noodzakelijk zijn het onderwerp te beperken tot *ééne* provincie. Maar ook zoo zou het, wederom wegens de aanzienlijke plaatselijke verschillen, moeilijk te behandelen blijken: daartoe zouden voor iedere stad in het bijzonder wijdloopige onderzoekingen noodig worden, want iedere stad had hare eigenaardige toestanden op economisch, op administratief, op financieel gebied, samenhangend met hare eigenaardige wordingsgeschiedenis. Onze oude steden waren, min of meer als de oud-Grieksche *πόλεις*, op zichzelf staande eenheden, in dit geval onderdeelen van eene provincie, welker souvereiniteitsrechten over de stad zoo niet omvangrijk toch feitelijk onbetwistbaar waren doch de inwendige structuur der stad slechts in zeer geringe mate beheerschten. Feitelijk waren de steden in de dagen onzer Republiek niet, zooals sedert den Franschen tijd, naar één model pasklaar gemaakte onderdeelen van den staat, maar integendeel min of meer zelfstandige staatsrechtelijke lichamen, die haar inwendig bestuur in het algemeen door eigen keuren naar eigen behoeften inrichtten binnen de vanouds aangewezen grenzen: hare uit den grafelijken tijd dagteekenende en in den tijd der Republiek door bijzondere octrooien der Staten slechts weinig vermeerderde privilegiën. Zoo vertoonen, wegens de algemeene overeenkomst

dier privilegiën, onze steden uit de dagen der Republiek wel gelijkenis naar een bepaald type maar tevens zoo groote verschillen, dat de vreemde reizigers, die ze bezochten, onmiddellijk door aanzienlijke plaatselijke afwijkingen werden getroffen.

Zoo was het ook ten opzichte der stadsfinanciën in de provincie Holland.

Het zou inderdaad mogelijk zijn een groot boek te schrijven over de stadsfinanciën in Holland maar wie zich daartoe zou willen zetten, zou een aanzienlijk getal levensjaren beschikbaar moeten hebben, aanzienlijker dan waarop ik naar menschelijke berekening nog heb te hopen. Gij zult mij dus moeten vergunnen mijn onderwerp te beperken tot ééne Hollandsche stad en wel tot Leiden, de stad mijner inwoning, welker geschiedenis tot op het midden der 19de eeuw te beschrijven de hoofdinhoud mijner wetenschappelijke werkzaamheid nog voor enkele jaren zal moeten uitmaken [1]).

Behalve de reden der beperking van het onderwerp dien ik vooraf nog een andere zaak ter sprake brengen.

De geschiedenis der stedelijke financiën onder onze Republiek is een nog weinig ontgonnen terrein. Toen onlangs een onzer archivarissen mij ten behoeve van zijn arbeid van inventarisatie van financieele documenten in zijn archief vroeg naar literatuur dienaangaande, moest ik hem in hoofdzaak verwijzen naar Sickenga's uitnemende „Bijdrage tot de geschiedenis der belastingen in Nederland", waarin aan het slot een 30-tal bladzijden [2]) aan een globaal overzicht van een deel der geschiedenis van de stedelijke financiën in de geheele Republiek is gewijd, en verder [3]) naar te hooi en te gras op te zamelen bijzonderheden in enkele onzer oude stadsbeschrijvingen en in kleine meest dilettantische of zeer speciale bijdragen, te vinden in

---

1) Nog in dit jaar hoop ik het derde deel van dezen arbeid, de geschiedenis van Leiden onder de Republiek te voltooien om dan onmiddellijk het vierde en laatste deel ter hand te nemen.

2) Blz. 455 vlg.

3) Over Amsterdam zie beneden.

Petit's Repertorium, dat onwaardeerbare hulpmiddel voor de kennis onzer historische tijdschriftliteratuur.

Hoe komt het, dat op dit terrein totnogtoe zoo weinig gewerkt is? Zeker niet uit hoofde van geringe belangstelling in financieele zaken bij den Hollander van toen... en van thans! De redenen zijn veeleer te zoeken in andere omstandigheden, van uiterlijken zoowel als van innerlijken aard.

Gaat men toch den omvang na der thesauriersrekeningen van Leiden uit den tijd der Republiek, te beginnen met 1575, het jaar na het beroemde ontzet, dan staat men voor een lange reeks van omstreeks 25 deelen, gemiddeld van een 300 bladzijden elk [1]), vol met posten en cijfers. En bovendien heeft men dan nog slechts de rekeningen van den „thesaurier ordinaris", den hoofdtresorier, naast wiens rekeningen die van den „extraordinaris" en van bijzondere ontvangers in nog langere rij zouden staan, *als* wij ze bezaten, wat — ik zeg bijna: gelukkig — slechts bij uitzondering het geval is. En deze laatste omstandigheid veroorzaakt weder het groote ongerief, dat een *volledig* overzicht der Leidsche financiën thans niet meer te verkrijgen is. Men kan zich gemakkelijk voorstellen, dat deze toestand voor een studie, zelfs van beperkten omvang, niet uitlokkend mag heeten, tenzij men bijzonder gesteld is op het oplossen van puzzles, overigens een den historicus wel passende bezigheid.

Maar er is nog een andere reden, waarom dit terrein zoo lang heeft braak gelegen. Onder de Republiek en nog tot het midden der 19de eeuw — denkt aan Thorbecke's boek over de plaatselijke begrootingen (1847)! — werden in de stadsarchieven, en vooral in de financieele boeken der stad slechts weinige nieuwsgierige oogen toegelaten. Te Leiden, gelijk elders, waren „meesters van de stadts casse" de burgemeesters, die het financieel beheer, „de administratie der stadsgoederen" leidden, het tot 4 personen beperkte feitelijke stadsbestuur, dat dit bestuur uitoefende met veel uitgestrekter bevoegdheid dan

---

1) Vgl. mijne Holl. Stad, III, blz. 292.

het college van B. en W. thans. De vroedschap, het college der Veertigen, dat zich meer en meer beperkte tot de kennisneming van wat er in de gewestelijke Statenvergadering voorviel, bemoeide zich in deze periode op financieel gebied in hoofdzaak alleen met het uitschrijven van belangrijke leeningen, met andere buitengemeen ingrijpende maatregelen van financieel beleid. Zij nam in haar geheel geen kennis van de jaarlijks afgelegde rekening, zelfs niet van hare resultaten, al was het maar in enkele cijfers. Van een aan hare goedkeuring onderworpen budget was geen sprake; trouwens, van een vooraf opgemaakte begrooting wordt nergens in de bronnen gerept, al mag men wel van onze voorzichtige vaderen onderstellen, dat de burgemeesters, voorgelicht door den voornaamsten „rendant", den tresorier, bij den aanvang van ieder ambtsjaar op St. Maarten (11 November) ernstig met elkaâr gesproken en gedacht zullen hebben over den financieelen toestand hunner stad, gelijk een enkele maal blijkt. Zij zullen bij die gelegenheid ongetwijfeld dankbaar gebruik gemaakt hebben van de ondershandsche voorlichting der eenige personen, die behalve zij en hun secretaris, de stadssecretaris, van des rendants fraai in het net in twee exemplaren geschreven rekening kennis namen: de roycermeesters.

Deze heeren [1]) vormden reeds sedert het midden der 15de eeuw een soort van stedelijke rekenkamer — zooals ook hunne vergaderplaats ten stadhuize in de 17de en 18de eeuw heet — en werden jaarlijks gekozen in bij keuren bepaald afwisselend getal: 4, 6, 8, 13, later minstens 3 tot 5. Het getal 13 was in 1638 vastgesteld; het keurboek van 1653 zegt echter, dat hun aantal zal zijn „naar de gelegentheyt van de Stadt" en „van de reeckeninge" zelve. Zij kregen aanvankelijk 3 of 4 stuivers per uur, later *f* 1 per zitting voor hunne moeite. Zij werden door de vroedschap benoemd, nadat de tresorier bericht had gegeven, dat zijn rekening over het voorgaande „jaarschaar" [2]) gereed was —, wat binnen zes maanden na het

[1]) Vgl. mijne Holl. Stad, dl. II, blz. 165; dl. III, blz. 175.
[2]) Het liep ook van St. Maarten (11 Nov.) tot St. Maarten.

einde van dat ambtsjaar het geval moest zijn, maar het tijdstip was reeds in het midden der 17de eeuw aan het goeddunken der burgemeesters overgelaten [1]). Zij werden in de 17de eeuw gewoonlijk gekozen uit de „consulare" [2]) heeren, de oud-burgemeesters, die in hun vroeger ambt kennis van de stadsfinanciën hadden opgedaan en in de 17de eeuw, eenmaal benoemd, tot „kenlick wedersegghen toe" zitting hadden in dit college. Zij zagen de rekening met de bewijsstukken min of meer nauwkeurig na en moesten, alleen als zij „werckelicke swarigheyt" vonden, daarvan aan het stadsbestuur, zoo noodig aan de vroedschap bericht doen; van het laatste echter is zoo goed als geen spoor te vinden en het stadsbestuur zal deze buitengewoon teedere zaken wel mondeling met hen hebben behandeld. Dit wordt ook ruiterlijk gezegd [3]) door een der augures: „uyt oorsaeck dat de Royeermeesters aen Burgemeesteren toegeven om tselve faveur over hare ordonnantiën, die sy als burgemeesters in haren tyt souden komen te verleenen, mede te genieten" — het geval van de schoonwasschende hand. Was er niets te zeggen — het gewone geval — dan werd de rekening zonder meer door de royeermeesters goedgekeurd en kraaide er verder geen haan naar; de rekening ging fluks over naar het zorgvuldig voor profane blikken gesloten archief van den tresorier of van de Rekenkamer.

Men ziet dus, dat de financieele toestand der stad slechts aan enkele personen, in hoofdzaak burgemeesters en oud-burgemeesters met den tresorier, den stadssecretaris, die alle stedelijk beheer kende, en misschien den pensionaris bekend werd. Van openbaarheid der stadsrekening was zelfs, voorzoover wij weten, geen sprake voor 1748. Bij de merkwaardige democratische beweging te Leiden [4]) van dat jaar stelde de burgerij, d. i. eigenlijk de schutterij, die zich beschouwde als een

---

1) Brouwer, in no. 2323 Bibl. Leidsch Archief, blz. 113.

2) Men weet, dat onze burgemeesters zich gaarne met de Romeinsche consuls vergeleken.

3) Brouwer, ll., blz. 115.

4) Holl. Stad, Dl. III, blz. 155 vlg.

soort van officieuse vertegenwoordiging der burgerij en met denzelfden naam genoemd wordt, in een rekest van den 20sten September als een harer 18 eischen: openbare jaarlijksche afrekening der stadsinkomsten. In het revolutionnaire nieuwe rekest der burgerij van 10 November vindt men onder andere eischen: afrekening der buurtrekeningen voor twee commissarissen uit iedere buurt, door de bewoners zelf gekozen; terugbrenging van de royeermeesters tot het gebruik van omstreeks 1650, toen de uitsluiting van niet „consulare" heeren bij dit ambt nog niet zoo streng was geweest. Maar de onderdrukking der beweging, met behulp van door den weinig democratischgezinden prins Willem IV zelf uit Den Haag gezonden troepen, maakte aan dergelijke exorbitante eischen een einde en herstelde nog vóór het einde des jaars de oude stadsregeering en de oude administratie in al hare rechten, in al hare gebreken.

Ook in den Patriottentijd worden door de leiders der burgerij, d. i. wederom schutters en vrijkorporisten, dergelijke eischen als in 1748/9 geformuleerd en beginnen de democratische leden van de vroedschap, met name het bekende vroedschapslid Mr. F. C. Blok, meerderen invloed voor haar op het stedelijk beheer te eischen, reeds te oefenen, en, zooals wij straks zien zullen, reeds dadelijk niet zonder succès.

De kennisneming van de financieele zaken bleef dus onder de Republiek steeds tot een gedeelte der stadsregenten, de feitelijk regeerende „consulare" heeren, beperkt en dezen waren in hun patricisch zelfbewustzijn ofwel uit vrees voor onbescheiden „bemoeizucht" met minder regelmatige toestanden, niet gezind aan onbescheiden vragers — zooals onderzoekers naar historische verhoudingen vanouds plegen te zijn — zelfs maar inzage van nieuwere stadsrekeningen toe te staan. Het is duidelijk, dat deze, niet altijd om oorbare redenen, angstvallige voorzichtigheid der regenten de studie dezer zaken in dien tijd zoo goed als onmogelijk maakte. Ook deze oorzaak verklaart de late, zelfs tot op onzen tijd nog slechts op zeer bescheiden

voet aangevangen ontginning van het onderhavige terrein [1])

Op grond van deze inleidende opmerkingen meen ik te mogen zeggen, dat van het financieel beheer onzer steden tijdens de Republiek totnogtoe zeer weinig algemeen bekend is geworden. En toch is het van belang, dat deze leemte worde aangevuld, want het openbaar leven onzer vaderen bewoog zich vooral in onze steden en de studie onzer oude stadsfinanciën kan ons inzicht geven in veel wat dat leven betreft.

Meer zal ik niet behoeven te zeggen om mij te verontschuldigen, mijne heeren, dat ik in dagen als wij thans beleven een onderwerp van dezen specialen aard koos ter behandeling in Uw midden. Afgezien van de zeker ook bij velen Uwer gevoelde behoefte om het oog voor een oogenblik af te wenden van de vreeselijke dingen, die wij om ons zien, om de gevaren, die ook het Vaderland nu reeds 1½ jaar lang bedreigen, zoo niet te vergeten dan toch — zij het voor een oogenblik — in ons bekommerd gemoed niet voortdurend op den voorgrond te plaatsen. Het onderwerp is het waard om onder het oog te worden gebracht van hen, die belangstellen in de studie onzer geschiedenis — een studie, die ons allen dierbaar is, in dezen tijd nog meer dan anders.

Een oogenblik nog over de bij dit onderzoek gevolgde methode. Het was natuurlijk onmogelijk het geheel der Leidsche stadsrekeningen uit de meer dan 200 jaren onzer Republiek te bestudeeren. Ik deed dus grepen uit die groote verzameling en koos daartoe jaren, die 20, 30 jaar uit elkander liggen, teruggaande naar de tusschenliggende jaren, wanneer daartoe in de gekozen rekeningen aanleiding werd gevonden. De kleinere of bijzondere rekeningen werden slechts bij uitzondering geraadpleegd.

Eerst dan over de financieele ambtenaren der stad.

---

[1]) Vgl. als gunstige uitzondering voor Amsterdam: Kernkamp, in Bontemantel's Regeeringe van Amsterdam, I, blz. CCXIX vlg., 109 vlg., 121 vlg.; II, blz. 347 vlg.; vroeger Koenen's Voorlezingen over de geschiedenis der finantiën van Amsterdam (1855).

De ordinaris tresorier werd met den pensionaris, den secretaris en den stadsgriffier tot de „ministers", de hoofdambtenaren der stad gerekend en behoorde, gelijk deze, sedert omstreeks 1600 [1]) tot een der aanzienlijke familiën, tot den regentenkring dus; soms was het een vroegere burgemeester, gewoonlijk kwam hij later voor het burgemeesterschap in aanmerking. Zijn ambt, waarvoor hij sedert 1654 de som van *f* 1000.— 's jaars met eenige emolumenten genoot, was, zoo zegt een kenner, als het ware „vastgemaakt" aan dat der burgemeesters, die „een groot gesach" [2]) over hem hadden, daar hij niets mocht uitgeven dan op vertoon eener door een van hen vieren geteekende ordonnantie [3]) en over alle inkomsten en uitgaven met hen had te raadplegen. Hij was dus eigenlijk niet meer dan de stads-ontvanger, had den „blooten ontfangh en uitgifte van de stadts penningen". Tot zijn hulp had hij een „commies" of klerk, met vroeger *f* 420.—, in de 18de eeuw *f* 1000.— traktement. De extra-ordinaris tresorier, gewoonlijk weder een oud-regent, stond ook onder scherp toezicht der burgemeesters; hij was in hoofdzaak belast met het beheer der „stadsfabriek", d. i. der stedelijke openbare werken, en genoot in de 18de eeuw ook een traktement van *f* 1000.—. Voor sommige inkomsten werden vervolgens afzonderlijke „ontvangers" aangesteld, wederom meestal uit den regentenkring, die met den ordinaris-tresorier afrekenden en wier ontvangsten dus op zijne rekening werden verantwoord, wat later evenzoo met de ontvangsten en uitgaven van den extra-ordinaris het geval was.

Wegens het groote belang zijner werkzaamheid ontving de ordinaris een sedert den tijd van het ontzet bij zijn optreden vastgestelde en tot gemak zijner controleurs, de royeermeesters, jaarlijks vóór zijn rekening afgedrukte instructie, getiteld „onderrechtinge ofte onderwijs". Daarin werd hem uitvoerig

---

1) De beroemde secretaris Jan van Hout behoorde er nog niet toe evenmin als de pensionarissen van zijn tijd, de tresorier al wel.

2) Brouwer, l.l. blz. 109.

3) Aangeteekend in de Burgemeestersdagboeken.

voorgeschreven, hoe hij zijn „pertinente blaffaerde ende registeren" had in te richten, hoe hij zijne penningen moest innen, na 1 of 2 „vermaningen" tegenover nalatigen en, tegenover onwilligen, met behulp van stadsboden en deurwaarders; hoe hij moest letten op de „souffisantheyt" van borgen, hoe hij wedden, erfpachten, los- en lijfrenten had te betalen en te boeken. Wij mogen in deze instructiën wel weder de hand erkennen van den als financier en administrateur, als jurist en staatsman, zoowel als letterkundige uitnemenden Jan van Hout, den voortreffelijken stadssecretaris, rechterhand en dikwijls voortdrijvende kracht van het stadsbestuur van den opstand in 1572 — Gij weet, wat hij en Van der Does deden tijdens het beleg — tot zijn dood in 1609. Vóór het midden der 17de eeuw valt deze instructie uit de rekening weg, al werd zij nog met geringe wijziging iederen nieuwen tresorier bij den aanvang van zijn ambt uitgereikt.

De stadsrekeningen zijn dan ook tot het einde der Republiek op dezelfde wijze ingericht. Het mag daarbij uitdrukkelijk worden opgemerkt, dat die inrichting, bij alle verschil van inhoud in verband met de krachtige ontwikkeling der stad vooral in de 17de eeuw, toen hare bevolking van even 12000 menschen na het beleg tot ongeveer 70000 in 1670 steeg [1], niet wezenlijk verschilt van die der middeleeuwsche stadsrekeningen van Leiden, die wij van het einde der 14de eeuw af bezitten. Wel merkwaardig die continuïteit van niet minder dan vier eeuwen, waardoor nog eens weder wordt aangetoond, hoe conservatief onze voorvaderen in bestuurszaken hebben gehandeld.

Zelfs de volgorde der posten in de rekeningen komt in het algemeen met die der middeleeuwsche overeen, al is hun aantal in den loop der eeuwen natuurlijk voortdurend toegenomen.

Iedere rekening begint met de opgave der renten en aflossingen, ontvangen van „'t gemeene landt" van Holland voor

---

1) Holl. Stad III, blz. 1 vlg.

door de stad aan het gewest geleende sommen; te beginnen met de groote leening van 1588, erfenis van den moeilijken Leycesterschen tijd en begin van het groote offensief onder Maurits en Willem Lodewijk — waarvan men eerst zeer langzaam, na een tijdperk van langer dan een halve eeuw, de naweeën zag verdwijnen. Intusschen werd die leening in harde oorlogstijden telkens weder door tal van andere gewestelijke leeningen gevolgd, zoodat deze post van terugbetaalde gemeenelandsrenten in de tweede helft der 18de eeuw nog meer dan *ƒ* 24000 's jaars bedroeg. Andere renten inde de stad uit aan hare godshuizen en bestuurscolleges geleende gelden, uit erfpachten en huren van stadseigendom aan land en huizen, vooral na de belangrijke stadsvergrootingen van 1610, 1644 en 1659, toen men het uitgestrekte nieuwe bouwterrein aan gegadigden verkocht of in erfpacht gaf.

Maar dan volgde de belangrijkste post van inkomsten: de accijnsen, die reeds in de middeleeuwsche rekeningen een zeer aanzienlijke plaats innamen. Al is het een jaarlijks wisselend bedrag, dat men hierbij had te boeken, in het algemeen kan worden geconstateerd, dat de accijnsen de kleinste helft van het gansche bedrag der stedelijke inkomsten omvatten. De accijnsen waren de hoofdmiddelen van belasting, waarmede men den stedeling in de kosten van het bestuur deed bijdragen.

Het behoeft hier niet te worden aangetoond, dat rijk en arm, zonder eenig onderscheid dan dat van meer of minder overvloedig gebruik der veraccijnsde levensbehoeften, in de accijnsen deelde, wat een groote ongelijkheid van druk veroorzaakte. Curatoren, professoren, studenten en beambten der Universiteit waren volgens de universitaire statuten van wijnaccijns geheel, van bieraccijns gedeeltelijk vrijgesteld, eene omstandigheid, die op het aantal der ingeschrevenen in het Album academicum een zeer begrijpelijken invloed heeft gehad; verder hadden de leden van het Huis van Oranje vollen vrijdom, als zij in de stad kwamen, en, naar believen van het stadsbestuur, genoten ook andere aanzienlijke personen, als

gast hier vertoevende, ten minste voor wijn en bier, vrijdom [1]) gelijk de kerk voor den avondmaalswijn. De gasthuizen, het weeshuis, het leprozenhuis en het huiszittenhuis, de vier voornaamste openbare instellingen van weldadigheid, hadden vollen vrijdom, hofjes en armhuizen alleen voor levensmiddelen; verder genoten schout, baljuw van Rijnland, pensionaris, secretaris, griffier en onder-secretaris vrijdom van bier en wijnaccijns, enkele andere ambtenaren gedeeltelijken vrijdom op hetzelfde terrein.

Ten opzichte van de accijnsen nu toonden onze vaderen een door den Engelschen gezant Temple op een overbekende plaats vermelde vindingrijkheid, die, aangevuurd door het oogenschijnlijke gemak en voordeel, toen een staatsaxioma, van het opbrengen van indirecte lasten, welhaast geen artikel van dagelijksch gebruik vrijliet. De rekening van 1580 kent de ten deele reeds uit de 14de eeuw dagteekenende stadsaccijnsen op wijn, bier, koren, gemalen koren, brandewijn, olie, zeep, zout, azijn, turf, vleesch, visch, run en ooft, terwijl — gelijk in de middeleeuwsche rekeningen — ook de opbrengst van de wijnkraan, gebruikt bij het laden en lossen van zware ladingen, en de waag benevens de pacht van het voordeelige klerkambt bij de boedelhuizen tot de accijnsen gerekend werden. Op het einde der 16de eeuw komen er accijnsen op de toen weder bloeiende industrie bij. In het midden der 17de verschijnt onder de accijnsen het brouwgeld, geheven van hen, die zelf in hunne huizen eenig bier brouwden of het voor hunne rekening in de stedelijke brouwerijen lieten brouwen; de zwaardere accijns op van elders ingevoerde bieren, op nieuwe verbruiksartikelen als beschuit, mout, steenkolen; die op de industrie nemen aanzienlijk toe tegelijk met den bloei daarvan; accijnsen op visch, zoowel zee- als riviervisch, op visch gevangen in de stadsgrachten en de stadswateren van het Vroon blijven niet achter. Geen verbruiksartikel ontging den scherpen blik der op accijnsen beluste overheid, die in

1) Vgl. de lijst van vrijdommen bij Van Mieris, Handvesten, blz. 337.

1712 [1]) zelfs een vasten bijzonderen commissaris voor deze belangrijke soort van inkomsten aanstelde, wederom natuurlijk iemand uit den regentenkring. Uit alles blijkt, dat men diep doordrongen was van het belang der accijnsen.

De opbrengst der accijnsen is dan ook in den loop der tijden aanzienlijk geklommen. Zij werden in het algemeen verpacht, hetzij per jaar, hetzij per kwartaal; sommige echter werden reeds in de 17de eeuw onmiddellijk door „collecteurs" of „bewaarders" bij collecte of invordering van de betrokken goederen geheven, bij de industrie door de stadsambtenaren, die aan het hoofd harer verschillende vertakkingen gesteld waren. Maar verpachting was regel. Deze verpachting in het openbaar ten stadhuize aan den meestbiedende ten overstaan van regeeringspersonen, gaf natuurlijk, ondanks die openbaarheid, aanleiding tot misbruiken, tot steekpenningen voor de betrokken regeeringspersonen, tot ontduiking door dezen, tot willekeur bij de pachters, de vanouds slecht bekende „tollenaars", die zich dientengevolge den haat en de verachting van het publiek op den hals haalden. Tegen het midden der 18de eeuw worden de klachten daarover zoowel als over de accijnsen zelf zeer ernstig, vooral bij de onder de drukkende regentenheerschappij zuchtende kleinere burgerij. De pachtoproeren van 1747 en 1748 waren daartegen gericht, ook te Leiden, zoodat in den zomer van laatstgenoemd jaar de patricische stadsregeering zich door de dreigende houding der bevolking genoodzaakt zag plotseling alle accijnsen af te schaffen [2]). Natuurlijk bracht die plotselinge afschaffing, verkregen onder revolutionnairen druk, de stedelijke financiën totaal in de war, al trachtte men — geld moest er zijn — de accijnsen aanstonds door een hoofdelijken omslag te vervangen. De stadsregeering, die in deze onrustige tijden met den hoofdelijken omslag veel last had, waagde het echter niet de accijnsen te herstellen, voordat in 1749 de woelingen gewapenderhand ge-

[1]) Van Mieris, Handvesten, blz. 339. Dit blijkbaar op het voorbeeld van Amsterdam (Kernkamp, l.l. I, blz. 130).

[2]) Zie Holl. Stad, dl. III, blz. 155 vlg.

heel waren onderdrukt. Een der eerste maatregelen na het herstel van het gezag van het patriciaat was de wederinvoering der accijnsen, waarbij eensdeels uit vrees voor herhaling van het verzet maar blijkbaar ook wegens het inzicht omtrent de gegrondheid der klachten, de gehate verpachting, evenals elders hier te lande, werd vervangen door de „collecte", d. i. de directe inning door daartoe van wege de stad aangestelde ontvangers; slechts enkele accijnzen, met name bij de industrie, bleven op de aloude wijze aan die industrie beheerende stadsambtenaren verpacht. De accijnsen bleven zoo tot op het einde der Republiek en nog veel later de eerste plaats onder de stadsinkomsten innemen.

In de rekeningen volgen de inkomsten uit de vlak aan de stadssingels aan alle kanten de stad begrenzende heerlijkheden Zoeterwoude, Leiderdorp en Oestgeest, die de stad omstreeks 1600 als stadsheerlijkheden van de adellijke of patricische bezitters had aangekocht benevens die uit het in 1651 aangekochte geringe overblijfsel der oude burggrafelijke rechten met inbegrip van den reeds in de 16de eeuw als pleziertuin ingerichten „Burcht" zelf. Kleinere posten op de inkomstenrekening vormen het poortersgeld van de weinige jaarlijks ingeschreven nieuwe poorters, de onbelangrijke correctiën wegens overtreding van keuren en privilegiën, de kleine recognitiën geheven van de lijnbanen langs de wallen en van de op die wallen staande molens, van het gebruik der stedelijke raamlanden door de industrie, van dat der „stallen" (plaatsen) in de stedelijke vleesch- en penshallen. Dan volgde het sedert 1655 geheven vrij hooge straatgeld voor het thans door de stad en niet meer — zooals in de Middeleeuwen — door de gebuurten beheerde onderhoud van straten, bruggen, riolen en goten; het uit denzelfden tijd dagteekenende klapper- en lantarengeld voor de straatverlichting en de veiligheid bij nacht; de inkomsten uit de sedert 1675 in eigen beheer genomen bank van leening waren zeer aanzienlijk, minder die uit den verkoop van asch en bagger, van oud hout en ander gebruikt materiaal.

Aanzienlijke baten werden verkregen uit de in de 17de en 18de eeuw aangelegde of verbeterde verkeerswegen om de stad te water en te land; de lasten op de veer- en vrachtschuiten, op de vervoerde passagiers en goederen langs de toen ingegerichte en veel onderhoud kostende trekvaarten naar Utrecht, Delft, Haarlem, op de dag- en nachtdiensten op Amsterdam, Gouda, op de omliggende dorpen leverden heel wat op. De posterij was sedert 1735 uit particuliere handen aan de stad getrokken en na 1748 door den staat beheerd, al behielden burgemeesters inkomsten daaruit. Het stedelijke ambtgeld, in de 18de eeuw geheven van alle stedelijke ambtenaren, hoog en laag, zoowel in den vorm van recognitiën bij benoeming als in dien van jaarlijksche opbrengst, maar zonder dat er pensioensregeling tegenover stond; het wagengeld van koetsen, heerengeld van dienstboden, de rechten op de begrafenis met eenigen praal, op het meer en meer als voorrecht geldende begraven in de kerken en dergelijke waren van minder belang. De rente van vlottend kapitaal werd zorgvuldig door den spaarzamen tresorier gekweekt wegens aan bijzondere personen uitgeleende sommen.

Eindelijk nemen, als vanouds, de ook reeds in de Middeleeuwen voorkomende tegen lijf- of losrenten door de stad opgenomen kapitalen geregeld een plaats in onder de inkomsten op de stadsrekening, vooral nog in de 17de eeuw, als een soort van sluitpost, welks bedrag naar behoefte kon stijgen en dalen. De administratie dezer renten was echter uitteraard bezwaarlijk en omslachtig, al werden zij sedert den opstand niet meer genomen op grooten afstand, in Vlaanderen of Brabant, waardoor èn betaling èn contrôle moeilijk werd, en werden zij meer en meer beperkt tot eigen stedelingen of in de naburige steden en dorpen gevestigde personen. Er moest een zorgvuldige contrôle plaats hebben op de rechthebbenden, op hun sterfdatum, op hunne woonplaats, op de hun verstrekte betaling. Daarom ging de stad sedert het einde der 17de eeuw meer en meer over tot aflosbare obligatiën, die gezamenlijk dikwijls neerkwamen op aanzienlijke meestal binnenstads geplaatste leenin-

gen, uitgegeven in naar onze moderne operatiën van dien aard zweemende wijze. Deze obligatiën nemen op het einde der 18de eeuw de plaats der aloude lijf- en losrenten in. Tot de uitschrijving van geldloterijen, waarvoor de toestemming van de Staten noodig was, werd niet dan in buitengewone gevallen de toevlucht genomen.

Met opzet zijn in deze algemeen gehouden beschouwingen geen cijfers genoemd, die trouwens ook in een voordracht als deze misschien minder op hare plaats zouden zijn. [1]) Het is ons niet in de eerste plaats om cijfers maar om de inrichting van de rekeningen te doen. Het is evenwel ook moeilijk zoo niet om die cijfers rauwweg zelf te geven, wat natuurlijk weinig moeite zou kosten, dan wel om hunne beteekenis in betrekking tot de totalen aan te wijzen. Die totalen toch zijn wegens de eigenaardige, ondanks alle ervaring onzer vaderen op dat punt niet overduidelijke wijze van boekhouding niet zoo gemakkelijk zuiver aan te geven als wij dit ten opzichte van onze tegenwoordige begrootingen gewoon zijn te zien. [2]) Onder de posten van inkomst zoowel als van uitgaaf zijn er verscheidene — en daaronder aanzienlijke — die eigenlijk niet als zuivere inkomsten of zuivere uitgaven mogen worden beschouwd. Zoo komen onder de inkomsten posten voor voortspruitend uit teruggave van oorspronkelijk aan het land geleende gelden of voor het land geïnde lasten, onder de uitgaven posten, die later met het land verrekend moeten worden; eindelijk worden de inkomsten en uitgaven van den extraordinaris-tresorier en de ontvangsten van bijzondere ontvangers lang niet altijd op de stadsrekening, eigenlijk meer kasrekening, van den ordinaris-tresorier, geboekt. De tresoriers-rekening van 1580 b.v. geeft het oogenschijnlijk lage eindcijfer aan inkomsten van *f* 23,704.—, waarbij echter misschien nog wel het driedubbele zou moeten worden gevoegd om het werkelijke totaalcijfer der stadsinkomsten te bereiken; die van 1600 staat

---

[1]) Vgl. Holl. Stad, III, blz. 290 vlg.
[2]) Vgl. Kernkamp, Bontemantel, I, blz. CCXX, XXIII, 112.

daarentegen op een eindcijfer van *f* 244,506.—, die van 1615 zelfs van *f* 508,860.—, maar in beide rekeningen komen zeer aanzienlijke bedragen voor aan buitengewone leeningen, aan voorloopige betalingen voor het krijgsvolk van Holland, enz. Gaat men een aantal rekeningen nauwkeurig na, dan komt men als gemiddelde voor de gewone inkomsten tot een bedrag van ongeveer *f* 100,000.— vóór en *f* 180,000.— na 1600, welk gemiddelde bij den snellen aanwas der bevolking omstreeks 1640 tot *f* 200,000.— en in den dan intredenden hoogsten bloeitijd der stad, omstreeks 1670, zelfs tot *f* 400,000.— stijgt; dit bedrag komt dan voor ongeveer de kleinste helft op rekening der accijnsen. In de 18de eeuw, toen Leiden van 70000 inwoners in 1670 allengs daalde tot 28000 in 1793 [1]), nam dit bedrag weder af tot beneden de *f* 300,000.—, wat in vergelijking met het ongeveer gelijke bevolkingscijfer van omstreeks 1600 wijst op een te kostbare huishouding, nog te veel ingericht naar den toestand in de zoo schitterende 17de eeuw, waaraan in de 18de met diepe bekommering gedacht werd als aan een verloren paradijs. Die kostbare huishouding met haren nasleep van misbruiken, van onnoodige uitgaven enz. is dan ook in het begin der eeuw en later in den Patriottentijd de aanleiding tot hervormingsvoorstellen.

Na de inkomsten moeten ook de uitgaven in globaal overzicht worden behandeld.

Ook hier is de overeenkomst met de middeleeuwsche rekeningen tastbaar. Voorop staat nog steeds een kleine post wegens door de stad gehuurde of in erfpacht gehouden huizen en erven; dan volgt in de 17de eeuw een post tot steun van het aan de universiteit verbonden Staten-college ter opleiding van predikanten, welke post aanvankelijk *f* 8000.— groot was maar in de rekeningen der 18de eeuw in verband met den achteruitgang van het college is verdwenen en vervangen door een kleinen post voor studiebeurzen, later beperkt tot zoodanige beurzen alleen voor poorterskinderen. De volgende

---

[1]) Holl. Stad, III, blz. 2.

posten, — voor wedden, beheer, politie, verlichting — namen, in verband met de meer en meer ingewikkelde administratie der zich aanzienlijk vergrootende stad, van 1580, toen een bedrag van ruim *f* 2500.— voldoende scheen, toe tot ruim *f* 30,000.— in 1700 om dan, natuurlijk ook weder in verband met de reeds besproken daling van het bevolkingscijfer in de 18de eeuw, te dalen tot *f* 23,000.— in 1790.

Zeer belangrijk, vooral in oorlogstijd, zijn steeds de uitgaven ten behoeve van het gemeeneland en van de renten wegens stedelijke lijfpensiën en obligatiën, waarvan boven werd gesproken. De uitgaven voor de „stadsfabriek", voor openbare werken, in de latere thesauriers-rekeningen geregeld opgenomen, nemen evenzoo een aanzienlijke plaats in; in tijden van oorlog ook de kosten der stedelijke verdedigingswerken en van de artillerie, met name in de jaren van den grooten Franschen oorlog 1672—1675, toen Leiden op een beleg moest voorbereid zijn, als de Waterlinie zou geforceerd worden. Dan de uitgaven voor subsidiën aan de armen- en gasthuizen, voor den aankoop van koren ten behoeve der armen, welke laatste post bij de toeneming der armen in de achteruitgaande stad in de 18de eeuw zeer aanzienlijk wordt en geregeld voorkomt in iedere rekening, terwijl zij in de 17de, den tijd der groote welvaart, alleen in buitengewoon ongunstige jaren van pest en strenge winters optreedt. De uitgaven ten behoeve der stadsvergrootingen in de jaren 1610, 1644 en 1659 waren natuurlijk zeer aanzienlijk, daar de stad den te annexeeren grond eerst moest aankoopen van de boeren en ambachtsheeren, die hem bezaten, en dien daarna als stadsgebied inrichten met grachten, wallen, poorten en erven ter bewoning van het voornamelijk voor de industrie en hare werklieden bestemde terrein; ook in de eerste jaren na die vergrootingen laat zich deze invloed gevoelen, waartegenover dan onder de inkomsten de verkoop of uitgifte in erfpacht — zooals wij zagen — van terreinen staat. De aanzienlijkste sommen worden onder normale omstandigheden uitgegeven voor de opbrengsten aan het gemeeneland, voor de openbare werken, eindelijk voor de lijfrenten en later voor de rente der obligatiën.

In het algemeen dekten jaarlijks de uitgaven de inkomsten maar om tot dat schoone resultaat te geraken was het dikwijls volgens de ook ons bekende methode noodig, buitengewone lasten in den vorm van 100ste, 200ste enz. penningen aan de vermogende burgerij op te leggen, waarbij de grens van de belaste inkomens of vermogens ruim placht genomen te worden. Vooral op het einde der 17de eeuw en in het begin der 18de, bij den aanvang dus van de periode van achteruitgang der stad, bleek het noodig over te gaan tot dergelijke buitengewone maatregelen, die natuurlijk feitelijk de beteekenis hebben van dekking van tekorten op de normale balans van inkomsten en uitgaven.

Deze toestand trok dan ook herhaaldelijk in hooge mate de aandacht van burgemeesters, vooral toen de langdurige oorlogen met Frankrijk tijdens Willem III de welvaart van stad en land ernstig hadden aangetast en de oorlogslasten tegelijk zeer zwaar waren geworden. De tekorten werden regel en namen op bekenkelijke wijze toe.

De nieuwe oorlog van 1702, de Spaansche Successie-oorlog, gaf dan ook spoedig aanleiding tot overweging van middelen tot redres [1]). De energieke jonge regent Johannes van den Bergh, uit een als zoodanig nog jong regentengeslacht, in 1702/3 op 38-jarigen leeftijd president-burgemeester, had de leiding bij dit overleg, dat natuurlijk zou moeten uitloopen op plannen tot ingrijpende bezuiniging, want op aanzienlijke stijging der inkomsten viel thans niet te rekenen. In het voorjaar van 1703 onderzochten nu burgemeesters nauwkeurig den financieelen toestand met de hulp van de in de stad gevestigde ontvangers der landslasten, den tresorier zelf en andere deskundigen. Alle posten van inkomst en uitgaaf op de stadsrekening werden zorgvuldig nagegaan en het slot was een uitgebreid hervormingsplan, dat 2 April 1703 door burgemeesters aan de vroedschap werd aangeboden en, na kennisneming, met groote

---

[1]) Holl. Stad, dl. III, blz. 299.

dankbaarheid nog in dezelfde zitting — zooals gehoorzamen vroedschappen paste — aangenomen [1]).

Deze hervorming behield de accijnsen zoo goed als onverminderd als hoofdgrondslag der stedelijke inkomsten. De bezuiniging werd vooreerst gevonden in openbaren verkoop van allen niet voor publieke doeleinden bestemden stadseigendom aan huizen en erven, die vroeger jaarlijks ondershands, en dus onder allerlei misbruik, werden verhuurd, maar vooral in de opheffing van een groot aantal belangrijke en minder belangrijke stadsambten en diensten, in de eerste plaats bij het beheer der zoo sterk dalende nijverheid; dan in aanzienlijke vermindering van traktementen, emolumenten en defroyementen van stadsregenten en ambtenaren, van den pensionaris tot den klokkeluider, eindelijk in bezuiniging in het dagelijksch beheer ten opzichte van het gebruik van vuur en licht, van de gewone bestuursmaaltijden, die in de goede dagen der 17de eeuw zeer waren uitgebreid zoowel wat de deelneming als wat het menu aangaat. Vermeerdering der inkomsten geschiedde door verhooging van de pacht der ambten in de stadsheerlijkheden, door invoering van een drukkend stedelijk ambtgeld, boven reeds vermeld, van een last op de te Leiden, middelpunt van studieleven, talrijke boekenauctiën. Het waren dus voornamelijk de stedelijke ambtenaren, die het loodje moesten leggen. En het dient erkend te worden, dat dit bij de hopelooze vermindering der neringen en den snellen achteruitgang van het zielental ook wel voor de hand lag.

---

[1]) De bekwame financier werd in het volgend jaar gekozen tot lid namens Holland van den Raad van State. Hij werd in 1706 gedeputeerde te velde bij het leger van Marlborough en in 1708 een der commissarissen van de bondgenooten tot administratie van het veroverde België; als zoodanig speelde hij een belangrijke staatkundige rol, ook bij het tot stand komen van het Barrière-traktaat van 1715. Sedert was hij een der steunpilaren van de staatsgezinde partij, werd in 1720 Gecommitteerde Raad van Holland en bleef in hoog aanzien tot de woelingen van 1747, waarna hij zich wegens de toen ondergane mishandeling terugtrok. De merkwaardige regent, die alleszins een biografie verdient, stierf 11 Nov. 1755.

De in 1703 getroffen regeling werd in de 18de eeuw over het algemeen onveranderd behouden. De hervormers van 1747—1749 spreken dan ook niet van verdere bezuiniging en de Patriottentijd eerst hernieuwt bij den steeds voortgaanden achteruitgang den aandrang tot nieuwe bezuiniging, vooral in het beheer der neringen, die toen zoo goed als tot stilstand gekomen waren, en van meer waarborgen voor het ordelijk beheer der stadsinkomsten en uitgaven, waarin allengs weder allerlei kleine en groote misbruiken waren binnengeslopen. Vooral — wij kunnen ons dat nog wel herinneren uit onze dagen — op het gebied der aanbestedingen van stedelijke werken. De democratischgezinde schepen Blok, die reeds in 1785 met een actie daartegen was aangevangen maar aanvankelijk bij de wel patriotsche maar aristocratische meerderheid der vroedschap weinig medewerking, ja ernstigen tegenstand ondervond, bleef krachtige pogingen aanwenden. Zijn denkbeeld om twee vroedschapsleden als „commissie van fabricage" aan te stellen werd wel door de gewone commissie van onderzoek aanbevolen, reeds 5 Juni 1786, maar te midden der patriotsche woelingen kwam daarvan weinig. Eerst na het einde dier woelingen (8 Nov. 1787) besloot de vroedschap, niettegenstaande het volledig herstel der aristocratische regeeringswijze, op voorstel harer commissie van onderzoek, dat voortaan de stadsrekening na behandeling door de royeermeesters in handen zou worden gesteld van een commissie uit de vroedschap, die van haar bevindingen een „succinct rapport" aan deze zelf zou indienen. Weinig ingrijpende bezuinigingsmaatregelen met eenige versterking der inkomsten gingen daarmede gepaard. Zoo kwam nog vóór het einde der Republiek de vroedschap in het bezit van wezenlijken invloed op de stedelijke financiën: de burgemeesters moesten het uitsluitend beheer daarvan opgeven — het begin van den nieuwen tijd, die hoogere eischen zou stellen aan dat beheer en in den Franschen tijd met werkelijke begrootingen kennismaakte. De reactie onder koning Willem I ging weder meer naar den ouden tijd terug met hare geheimzinnigheid op dit terrein, van boven af begunstigd.

Het was Thorbecke, die nog vóór 1848 door zijn strijd betreffende de plaatselijke begrootingen[1]) tot afdoende verbetering den stoot gaf. Wat hij, de groote hervormer van ons modern staatswezen, in Leiden, de stad zijner inwoning, van dat beheer van nabij had gezien en als burger van Leiden aan den lijve had ondervonden verschafte hem de aanleiding om dien belangrijken strijd voor de volksrechten te beginnen. Hij werd daarbij gesteund door de allengs gevormde „communis opinio" onder de burgerij, die van geheimzinnigheid in het financieel beheer niet langer wilde weten en ook deze van dagelijkschen invloed gevoelde belangen als „publieke zaak" behandeld wilde zien onder het volle licht der openbaarheid. „Het gemeentehuishouden, gemeene zaak der burgerij, mag geene verborgenheid zijn" [2]), zoo riep het blijkbaar door hem gestelde adres van 1846 den Raad van Leiden toe. Hij publiceerde het eerst de Leidsche begrooting voor 1847 ten dienste der lezers, van wie, naar hij wel terecht zeide, „de meesten zelfs nimmer eene plaatselijke begrooting hebben aanschouwd".

Hiermede meen ik mijne mededeelingen en beschouwingen omtrent dit onderwerp heden te mogen besluiten. Het gezegde moge voldoende geweest zijn om het inzicht in deze dingen te verruimen. Verdere onderzoekingen in andere steden [3]) zouden zich bij het hier gegevene kunnen aansluiten. Ik eindig met de opmerking, dat de hervormingen van 1703 bewijzen, dat in het stedelijk beheer bij uitstekende regenten ook van de 18de eeuw, zooals Van den Bergh zonder tegenspraak mag heeten, het financieel talent duidelijk aan den dag komt — iets wat wel degelijk mag gesteld worden op de niet overladen creditzijde der rekening van het veelszins, en dikwijls terecht, gesmade regeerende patriciaat. Dit patriciaat heeft zich zoowel in de 17de als in de 18de eeuw ontegen-

---

[1]) Over plaatselijke begrooting (Leyden, 1847).

[2]) ib. blz. 118.

[3]) Vgl. over Leiden: Holl. Stad III, blz. 290 vlg. Zie over Amsterdam, boven, blz. 226, noot 1.

zeggelijk, maar op niet goed meer te controleeren wijze, verrijkt met veel wat aan de gemeenschap ten goede had moeten komen, maar er is reden om te onderstellen, dat mannen als Johan de Witt, als Johan van den Bergh, als Pieter Steyn zijn geweest in menige vroedschap hier te lande pal hebben gestaan voor de belangen der gemeenschap, voor de invoering van belangrijke hervormingen, welker bekendheid, ondanks alle misbruiken op dit gebied, ongetwijfeld aan de reputatie onzer regenten-aristocratie ten goede zou kunnen komen.

Ἕρκος ὀδόντων.

BIJDRAGE VAN DEN HEER

D. C. HESSELING.

Voor zo ver ik kan nagaan zijn de geleerden het er in onze tijd over eens dat ἕρκος ὀδόντων betekent „de heining, de wal door de tanden gevormd". Men heeft de uitdrukking ook anders verklaard: er zouden mee bedoeld zijn de *lippen*, die een wal vormen voor de tanden. Ik vermeld deze afwijkende opvatting, maar reken mij niet verplicht de onjuistheid er van uitvoerig aan te tonen; laat ik alleen zeggen dat reeds Solon (fr. 26, 1 ed. Bergk) ἕρκος ὀδόντων opvatte als wij, dat de zachte, bewegelike lippen veel minder dan de tanden een ἕρκος genoemd kunnen worden en dat kwalik het weke en wijkende een bolwerk kan heten van het harde en vaste. De gekunsteldheid van de verklaring valt in het oog en niets is natuurliker dan dat zij verworpen is [1]).

Ἕρκος ὀδόντων is een beeldende uitdrukking. Nu zal de aanschouwelikheid en de kracht van dat beeld ook voor ons toenemen indien wij weten welke voorstelling er aan ten grondslag lag, en dat in hogere mate indien wij kunnen aantonen dat die voorstelling bij de Grieken in hoofdzaak nog leefde.

[1]) Men raadplege de aantekening op *Od.* α, 64 van Ameis-Hentze voor uitvoeriger bestrijding. Eustathius (*ad Od.* α, 64) denkt ook aan de lippen, maar hij wil de beide opvattingen verenigen door de opmerking dat de natuur een dubbel bolwerk tegen de vluchtige woorden heeft opgericht. Waarschijnlik dacht hij daarbij aan Aristoteles, die zegt dat de lippen er zijn terwille van het spreken καὶ τῆς τῶν ὀδόντων φυλακῆς ἕνεκα (*Aristot.*, uitg. der Berl. Akad., I, blz. 660 a, 2 en 745 a, 25).

Ik meen dat het mogelik is uit het volksgeloof zowel het een als het ander aan te tonen.

Bedoelde voorstelling is: de wal, de palissadering [1]) der tanden belemmert de doorgang van hetgeen het lichaam binnendringt of verlaat [2]). In de eerste plaats is dat de *ziel*. Achilles zegt in het negende boek van de Ilias dat zijn *ψυχή* hem meer waard is dan alle schatten van Troje of Delphi, want buit kan men veroveren, maar de ziel, als zij eens de *ἕρκος ὀδόντων* voorbij is, kan noch bemachtigd noch gegrepen worden, zodat zij terugkeert (I, 400—409). In het volksgeloof leeft nog heden de mening dat in het stervensuur, als de ziel van het lichaam gaat scheiden, men haar vast kan houden met de tanden. Ik zal enkele voorbeelden aanhalen ontleend aan Griekse novelles van onze tijd. Christovasilis (*Διηγήματα τῆς Ξενιτειᾶς*, Athene 1907, blz. 21) laat een vrouw die niet sterven wil vóór zij haar man gezien heeft, tot haar zoon zeggen: *θὰ βαστάξω τὴν ψυχή μου στὰ δόντια ὅσο νἄρθῃ ὁ πατέρας σου* [3]); in een andere novelle van dezelfde schrijver getuigt een stervende moeder die haar zoon wacht: *ἂν ἤξερα ὅτι ὁ Βασίλης μου θἄρχονταν σὲ μιὰ βδομάδα μέσα, θὰ βαστοῦσα στὰ δόντια μου τὴν ψυχή μου* [4]). In de *Πασχαλινὰ διηγήματα* van Papadiamantis (Athene, 1912) lezen we van een zwaar gewonde scheepskapitein, *βαστῶντας μὲ τὸ χέρι τὰ σωθικά του ποῦ ἐχυνόντανε ἀπ' τὴν κοιλία, βαστῶντας μὲ τὰ δόντια τὴν ψυχήν του ποῦ τοῦ ἔφευγε ἀπ' τὸ στόμα* [5]). Een stervend zeeman,

---

[1]) Die uitdrukkingen zijn niet te fors en geven m. i. de Griekse gedachte beter weer dan „omheining". Het epos kent *ἕρκη* van allerlei materiaal en van allerlei weerkracht.

[2]) In het tiende boek van de Odyssee dient de *ἕρκος ὀδόντων* als afsluiting tegen hetgeen van buiten komt. Circe zegt: niemand heeft mijn toverdrank kunnen weerstaan als deze eens voorbij de *ἕρκος ὀδόντων* is gekomen (*κ*, 328). Vgl. hierachter blz. 5.

[3]) Ik zal mijn ziel met mijn tanden vasthouden totdat Uw vader komt.

[4]) Indien ik wist dat mijn Vasilis binnen een week zou komen, zou ik met mijn tanden mijn ziel vasthouden.

[5]) .... met zijn hand zijn ingewanden tegenhoudende, die uit zijn buik vielen, met zijn tanden zijn ziel, die uit zijn mond wegging.

staat in die zelfde bundel, *πέθανε κρατῶντας μὲ τὰ χέρια τἄντερά του γιὰ νὰ μὴ χυθοῦν, μὲ τὰ δόντια τὴν ψυχήν του διὰ νὰ μὴ φύγῃ* [1]). Ook in Psichari's roman 'Αγνή (Athene 1912—1913, blz. 5) komt de uitdrukking voor.

De voorstelling is ook buiten Griekenland niet ongewoon. In Italië zegt men voor „zeer zwak zijn" *tener l'anima coi denti.* Ongetwijfeld zijn ook in andere talen soortgelijke zegswijzen te vinden, doch ik heb er niet naar gezocht, daar ze voor mijn doel niet nodig zijn.

De opvatting van de tanden als belemmering voor de vluchtende ziel geeft m. i. de verklaring van een zonderling schijnend geloof. De held van het Byzantijnse epos, Digenis Akritas, roemruchtig en kortlevend als Achilles, wordt in een Cypries gedicht uit de Akritascyclus genoemd *ναρκοδόντας*, d. w. z. *ὁ ἔχων ἀραίους ὀδόντας*, en in het tegenwoordige Griekenland kent men het spreekwoord *ἀδόδια ἀνάρια, λίγα Φεγγάρια*: „tanden van elkaar, niet veel maanden", of wel *ἀριὰ δόντια ὀλιγόχρονος*: „wie tanden heeft die ver van elkaar staan, zal niet lang leven". Politis, die in zijn Grieks Spreekwoordenboek (Athene 1912, IV, blz. 508) deze zegswijzen behandelt, geeft verschillende citaten uit Aristoteles' *Historia Animalium* en uit de *Scriptores physiognomici* [2]) waaruit blijkt dat ook de Oudheid dit volksgeloof kende. Hij beproeft geen verklaring. Toch is die, meen ik, niet moeilik te geven als men aan het bovenstaande en aan de letterlike betekenis van *ἕρκος ὀδόντων* denkt: wie een of meer bressen in de wal van zijn tanden

---

[1]) Hij stierf terwijl hij met zijn handen zijn darmen vasthield opdat zij niet zouden vallen, en met zijn tanden zijn ziel opdat ze niet zou weggaan.

[2]) *Aristot.* (uitg. der Berl. Akad. I, blz. 501, 23 b en II, blz. 896, 30 a); *Script. physiogn.* ed. Förster II, blz. 158, blz. 168. Aristoteles geeft in zijn *Problemata* (II, blz. 896, 30 a) een physiologiese verklaring; de aangehaalde scriptores physiognomici, alle medici, doen dat ook: debilitas dentium debilitatem corporis et brevitatem vitae indicat. Deze rationalistiese verklaring — van een feit dat volstrekt niet vast staat! — heeft voor ons alleen waarde omdat er door getuigd wordt dat het volksgeloof aan de schrijvers bekend was.

heeft, zal zijn ziel niet kunnen terughouden als doodsgevaar nadert.

Er is nog een ander volksgeloof dat op de tanden betrekking heeft en naar mijn mening in verband staat met dezelfde voorstelling. Hier is de verklaring minder voor de hand liggend, ook onzekerder, en moeilik alleen uit het Grieks te vinden; toch waag ik het ook deze aan Uw oordeel te onderwerpen.

Chatziotis vertelt ons in het tijdschrift *Laographia* (III, blz. 510), dat men te Argalaste, gelegen niet ver van Magnesia, gelooft dat mensen met van elkaar staande tanden, mannen zo wel als vrouwen, als zij hun echtgenoot verliezen, een tweede huwelik zullen aangaan [1]). Op Lesbos zegt men dat vrouwen met zulke tanden een rijk huwelik zullen doen, op Paros dat zij een gelukkig leven zullen leiden, hetgeen in de Levant voor een vrouw vrijwel op hetzelfde neerkomt. Een soortgelijk geloof kent men ook in Italië [2]). Ten slotte vindt men niet aaneensluitende tanden in een dergelijk verband vermeld bij Chaucer, in twee passages van de *Canterbury Tales* waarop mijn aandacht gevestigd werd door de vertaling van Dr. Barnouw in *Onze Eeuw* (XII, 1, blz. 400). Wij lezen van het Vrouwtje van Bath (v. 468), dat zij was „gat-tothed" (met van elkaar staande tanden) en zij zelf zegt (v. 6185 vlg.): „gat-tothed I was and that bicam me weel, I hadde the prente of seynt Venus seel" (ik had van elkaar staande tanden en dat stond mij goed, ik droeg het zegel van Venus). Deze vrouw had een zeer zinnelik temperament; zij was, wettig,

---

[1]) Om 't gewicht van deze getuigenis te begrijpen, moet men er aan denken dat de Griekse Kerk hertrouwen als een herhaalde en eigenlik te grote concessie aan de zwakheid der menselike natuur beschouwt. Het ceremonieel bij een tweede huwelik is anders dan bij een eerste; in 't gebed dat de priester voor de *δίγαμοι* uitspreekt, wordt de toegevendheid van de hemel voor hen ingeroepen. Men zie 't Κεφάλαιον περὶ διγάμων in het Μέγα Εὐχολόγιον, en de daar beschreven liturgie.

[2]) Het werk van Pasqualigo (*Raccolte di proverbi veneti*, 2e uitg. Venetië 1879, blz. 66), waarnaar Politis verwijst, heb ik mij niet kunnen verschaffen.

vijfmaal getrouwd geweest en spreekt over niets dan liefde.

't Geen uit al deze getuigenissen valt op te maken, is dat tanden die van elkaar staan een erotiese natuur aanduiden. Ik meen dat men met dit geloof in verband mag brengen 't gebruik dat bij zeer vele primitieve volken gevonden wordt om jongens en meisjes, meisjes vooral, als zij de jaren der puberteit bereikt hebben, of op 't punt staan te trouwen, een paar voortanden uit de mond te slaan of wel die geheel of gedeeltelik weg te vijlen. Wilken geeft in zijn geschrift *Iets over de mutilatie der tanden bij de Volken van den Indischen Archipel* (*Verspreide Geschriften IV*, blz. 1—36) vele voorbeelden, voornamelik ontleend aan zedenbeschrijvingen van Indiese volken; in Australië en in sommige delen van Afrika en Amerika is een dergelijk geheel of gedeeltelik verwijderen der tanden evenzeer in zwang [1]). Van dit ceremonieel heeft men verschillende verklaringen gegeven. Wilken (o. l. blz. 18) verwerpt, m. i. te recht, de mening dat men er een poging tot verhoging der schoonheid van de individuen in moet zien [2]); hij houdt het (blz. 20) voor „eene offerhandeling krachtens het beginsel pars pro toto''. Frazer (*The Magic Art* I, Londen 1913, blz. 97) gelooft dat de uitgeslagen tand dient als blijvend deel van het individu, als aanknopingspunt voor zijn réincarnatie [3]). In dat geval zou het *bewaren* van de losgemaakte tanden het eigenlik doel van de ceremonie zijn, en dat blijkt, naar ik meen, nergens uit. Aannemeliker dan al deze opvattingen komt mij echter de verklaring voor dat men door 't maken van een opening in de wal der tanden de toegang wil bevorderen van het magiese, levenwekkende fluidum dat beschouwd wordt als de eigenlike oorzaak der voortplan-

---

[1]) Zie K. Th. Preuss, *Der Ursprung der Religion und Kunst (Globus* 86 (1904), blz. 363.

[2]) Deze hypothese is verdedigd door Von Iherung, *Die künstliche Deformirung der Zähne (Zeitschr. f. Ethnologie* 1882, blz. 260) en door R. Larsch, *Die Verstümmelung der Zähne (Mitteil. der anthrop. Gesellsch.* Weenen 1901, blz. 18).

[3]) Hoe Frazer op dezelfde wijze de besnijdenis kan verklaren (l. l.) is mij een raadsel.

ting [1]). Preuss (o. l. 362) en Wundt (*Mythus und Religion*, Leipzig 1906, blz. 56 vlg.) hebben beiden deze opvatting verdedigd, al zijn zij het op een belangrijk, doch voor ons onderzoek ondergeschikt, punt niet eens: Wundt noemt dat fluidum de „Hauchseele", Preuss, als prae-animist, vermijdt het woord *ziel* en spreekt van de „Zeugungshauch" [2]). Beiden schreven na Wilken. Deze erkende toen hij zijn verklaring opperde „dat de zaak nog verre van bewezen is"; de bescheiden voorzichtigheid van zulk een deskundige weerhoudt mij van boute verzekering, maar ik kan niet ontkennen dat èn de verschillende gebruiken door hem vermeld èn hetgeen ik uit het Europese volksgeloof aanhaalde, onderling vergeleken en als geheel beschouwd, naar mijn overtuiging pleiten voor de opvatting van Preuss [3]). Ik geloof dus dat de erotiese betekenis die men aan van elkaar staande tanden hecht, een overblijfsel is van het geloof dat bressen in de tanden de doorgang

---

[1]) Over de wijze waarop primitieve volken zich het ontstaan van een nieuw wezen voorstellen zie men Levy-Brühl, *Les fonctions mentales dans les sociétés inférieures*, Parijs 1912, blz. 399 vlg.; A. van Gennep, *Lucina sine concubitu* (*Religions, Moeurs et Légendes* I, Parijs 1908, blz. 14—26). Reeds Miss Harrison (*Prolegomena to the study of greek religion*, Cambridge 1903, blz. 179 vlg.) vestigde de aandacht op de levenwekkende kracht der winden of geesten die in Attica onder de naam Τριτοπάτορες vereerd werden.

[2]) Men denke hier ter vergelijking aan de magiese invloed, ten goede en ten kwade, die ook door het Griekse volksgeloof aan het beademen wordt toegekend. Voorbeelden bij F. Pradel, *Griechische und süditalienische Gebete, Beschwörungen* u. s. w. Giessen, 1907, blz. 83 vlg.

[3]) Ook bij rouw komt het verwijderen van een of meer tanden veel voor; Wilken denkt ook hier aan een offerhandeling. Volgens Preuss echter (o. l. blz. 386) dient in zulke gevallen de gemaakte opening om, als verweermiddel tegen de magie van het dode, de levenskracht gevende lucht gemakkeliker in te ademen. Het zwart maken der tanden is volgens Wilken te beschouwen als het onzichtbaar maken van wat strikt genomen verwijderd had moeten worden; Mr. van Ossenbruggen zegt (in een noot op blz. 30 van Wilken's studie) dat men het van praeanimisties standpunt kan verklaren als een poging om de magiese kracht der tanden door ijzer (dat in het verfsel geregeld voorkomt) te verhogen. Daardoor zou tevens het „versieren" der tanden met goud of koper begrijpelik worden.

en overgang van het levenwekkend beginsel vergemakkeliken [1]).

Eindelik kan, naar Oud-Grieks volksgeloof, de mens door zijn dubbele tandenrij zijn *woorden* tegenhouden, zijn *ἔπεα πτερόεντα*, zo vaak de dragers van gedachten die verborgen dienen te blijven. In die zin wordt in het epos *ἕρκος ὀδόντων* het meest gebruikt, en wel in het zo vaak voorkomende *ποῖόν σε ἔπος φύγεν ἕρκος ὀδόντων*. Preuss (o. l. blz. 363) heeft deze Homeriese zegswijze aangehaald als een herinnering aan de magie van oer-oude tijden. Ik meen dat men met meer recht zo kan betitelen het bijgeloof dat verbonden is aan ver van elkaar staande tanden.

Indien mijn opvatting juist is, dan wordt door vergelijking van de volksoverleveringen ook hier een wel bekend gezegde sprekender omdat wij er uit leren kennen welke voorstelling tot de zegswijze aanleiding gaf, een voorstelling die bij 't beschutten van de ziel nog in het bewustzijn van het volk voortleeft, en in andere gevallen (de aanwijzing van een verliefde, onder Aphrodite's bescherming staande natuur) reeds sedert lang uit dat bewustzijn is verdwenen.

---

[1]) Men heeft de opmerking gemaakt dat deze verklaring in botsing komt met de op blz. 3 vlg. voorgestelde; de kunstmatige bres zal het tegenhouden der ziel bemoeiliken. Deze tegenwerping gaat uit van de onderstelling dat beide voorstellingen tot hetzelfde milieu en tot dezelfde tijd behoren, iets wat ik noch ontkennen noch bevestigen kan. Ik meen echter dat men inkonsekwentie in zulke gevallen niet veel moet tellen: de mentaliteit van primitieve mensen was en is, om met Lévy-Brühl te spreken, „prélogique”.

GEWONE VERGADERING

DER

AFDEELING
TAAL-, LETTER-, GESCHIEDKUNDIGE EN WIJSGEERIGE
WETENSCHAPPEN,

GEHOUDEN DEN 13en MAART 1916.

Tegenwoordig de Heeren: CHANTEPIE DE LA SAUSSAYE, Voorzitter, VAN DE SANDE BAKHUYZEN, VERDAM, HOLWERDA, DE LOUTER, SYMONS, MULLER, SNOUCK HURGRONJE, VAN RIEMSDIJK, HOUTSMA, KLUYVER, BLOK, CALAND, BOISSEVAIN, VÖLTER, HESSELING, WOLTJER, D'AULNIS DE BOUROUILL, HARTMAN, DE GROOT, BREDIUS, SIX, BAVINCK, TE WINKEL, COLENBRANDER, VAN DER VLUGT, MOLENGRAAFF, SALVERDA DE GRAVE, JONKER, KRISTENSEN, VAN VOLLENHOVEN, KALFF, VÜRTHEIM, VAN GELDER, J. H. KERN, DRUCKER, KERNKAMP, VOGEL en KUIPER, Secretaris; voorts de Correspondenten VAN RONKEL en KROM.

De notulen der vorige vergadering worden gelezen en goedgekeurd.

Ingekomen is eene missive van den Minister van Binnenlandsche Zaken met verzoek om advies ten opzichte van eene aanvrage van den Heer Th. Molkenboer om eene subsidie der regeering ten behoeve zijner studiën en onderzoekingen op het gebied van de nationale kleederdrachten.

In handen van eene commissie van praeadvies bestaande uit de Heeren Muller, Blok en Six.

De Heer Snouck Hurgronje brengt namens de daartoe in de vorige vergadering benoemde commissie advies uit over een ter opname in de werken der akademie aangeboden verhandeling van den Heer Wensinck. Het advies dat strekt tot opneming wordt door de vergadering bekrachtigd.

De Heer Hartman brengt namens de Hoeufft-commissie verslag uit over de gedichten ingezonden ter mededinging in den jaarlijkschen wedstrijd. Voor den wedstrijd 1915/16 zijn ingekomen 28 gedichten.

Van deze achtentwintig gedichten zijn door de commissie bij hare eerste schiften een *twaalftal* als onvoldoende ter zijde gelegd.

Ook ten opzichte van *elf* andere gedichten, ofschoon voor een deel ernstig voor drukken in aanmerking komende, meende de commissie ten slotte ze niet voor publicatie in den aanstaanden bundel te mogen bestemmen.

Van de overige vijf gedichten komen *vier* voor eene eervolle vermelding in aanmerking. Deze gedichten zullen dus, zoodra de auteurs verlof tot opening der bijgevoegde naambriefjes hebben gegeven met het hierna te noemen bekroonde gedicht op kosten van het legaat worden gedrukt, en vereenigd in een bundel uitgegeven worden.

De eervol te vermelden gedichten zijn:

N°. 23. *civi monita.*
„ 8. *vita rustica.*
„ 5. *pacis ministri.*
„ 26. *tumulus vacuus.*

De dichters van n°. 5 en n°. 26 hebben reeds van te voren verlof gegeven hunne naambriefjes te openen. Het zijn de Heeren Franc. Xaverius Reuss, tijdelijk te Rome (n°. 5) en Dr. Carlo Vignoli te Rome (n°. 26).

Het thans nog overblijvende gedicht n°. 22 *Aviae lychnus* is door de commissie de bekroning met goud waardig gekeurd. Bij opening van het naambriefje blijkt de dichter te zijn: Prof. Antonio Faverzani te Merate (Como).

Hierna leest de Heer Symons zijne bijdrage over Lachmanns Nibelungen-theorie (1816).

In den aanhef van zijn voordracht deed Spreker uitkomen, dat hij geen resultaten van nieuw onderzoek heeft aan te bieden, maar slechts in het licht wenscht te stellen, welk standpunt de germanistische wetenschap een eeuw na Lachmann's eersteling inneemt ten opzichte van diens theorie over het ontstaan van het Nibelungenlied, die lang algemeen of althans in ruimen kring heeft geheerscht.

De grondgedachte van Lachmann's theorie, de zoogenaamde „liederen-theorie" of „Sammeltheorie", zooals men haar ook heeft genoemd, was niet nieuw: zij berust op F. A. Wolf's homerische hypothese (1795), die reeds door de oudere Duitsche romantici, door Tieck en A. W. Schlegel, op de Nibelungen was toegepast. In Jacob Grimm's vroegste geschriften, evenals in die van zijn broeder, wordt sagenpoëzie in toenemende mate iets automatisch, dat „zich zelf dicht". Maar, terwijl voor de Grimms de verschillende dichters, die naar hun meening aan het Nibelungenlied hebben gewerkt, slechts de dragers der sagen zijn, zoekt Lachmann van den beginne af aan het aandeel der afzonderlijke dichters vast te stellen.

In zijn eersteling, „Über die ursprüngliche Gestalt des Gedichts von der Nibelungen Noth" (1816), beantwoordt Lachmann trouwens de vraag, of één dichter verantwoordelijk is voor het epos in den vorm waarin het tot ons is gekomen, niet ten eenenmale ontkennend, al meent hij reeds hier een aantal afzonderlijke liederen uit de 12e eeuw te kunnen aantoonen, waaruit het gedicht is samengevloeid, en in die liederen oudere en jongere bestanddeelen, „echte" en „onechte" strofen te kunnen onderscheiden. Gaandeweg werd hij minder voorzichtig: in zijn uitgaaf, vooral in haar tweeden druk (1841), en in de daarbij behoorende aanteekeningen (1836) gaf hij zijn definitieve theorie. Thans neemt hij twintig afzonderlijke liederen als grondslag aan, die hij van hun jongere toevoegsels zuivert; de meeste van die liederen zijn volledig bewaard, vrijwel in hun oorspronkelijken vorm, zooals ze in den tijd

tusschen 1190 en 1210 in het „volksgezang" zijn ontstaan; omstreeks 1210 werden zij dan op tamelijk onhandige manier door een verzamelaar tot een groot gedicht vereenigd.

Het ligt niet in Spreker's bedoeling, al de bezwaren tegen Lachmann's hypothese, die reeds zijn tijdgenooten voelden, in den breede te ontwikkelen. Aangezien het hier een *res judicata* geldt, meent hij te kunnen volstaan met ze in het kort aan te stippen. Al die bezwaren raken echter meer den bepaalden vorm van Lachmann's kritiek dan haar beginsel. De hoofdvragen blijven deze: 1°. kón uit een dergelijke additie van min of meer onzelfstandige, episodische, liederen een in hoofdzaak wel gerangschikt epos ontstaan? En 2°. zijn liederen, zooals Lachmann ze onderstelt, als grondslag van het epos over 't geheel denkbaar; is de liederen-theorie in overeenstemming te brengen met hetgeen wij van het Germaansche heldenlied, in 't bijzonder van de ontwikkeling der Nibelungenstof in liedvorm, weten? De laatstgenoemde vraag, die in nieuweren tijd vooral door W. P. Ker („Epic and Romance" 1897) en A. Heusler („Lied und Epos in germanischer Sagendichtung" 1905) behandeld is, wordt door Spreker aan een nieuwe beschouwing onderworpen.

Hij gaat na, wat wij van het Oudgermaansche heldenlied, dat een schepping is van de eeuwen der volksverhuizing, weten. Geen lied uit dien tijd is tot ons gekomen, maar het bestaan van Germaansche heldenliederen van de 4^e^ eeuw tot in de dagen van Karel den Groote staat door verschillende getuigenissen, die Spreker aanhaalt, vast. Eenige van de oudste Eddaliederen zijn Skandinavische bewerkingen van Oost- en Westgermaansche heldenliederen, en in 't bijzonder mogen we het oude Sigurdslied en het oude Aslilied als oude Frankische poëzie in Noorsch gewaad beschouwen. Ook jongere liederen, b. v. het Nederduitsche lied van Koning Ermenriks dood, sommige Engelsche en Deensche balladen, zijn blijkbaar gemoderniseerde voortzettingen van oude sagenliederen. Uit de verbinding van fragmentarische overlevering en nascheppende fantasie, waaruit oude litteratuurgeschiedenis moet worden

opgebouwd, stijgt dan het beeld op van een allittereerend episch-dramatisch lied, half verhalend, half dialogisch, zonder lyriek, zonder schilderingen, zonder psychologische ontleding, straf van opzet, monocentrisch. Episoden worden vermeden, in korte tooneelen gaat de handeling voorwaarts, zonder verwijl, steeds gericht naar het hoogtepunt. De karakters der optredende personen, hun zieleleven, komen uit door wat zij doen en wat zij spreken. Een zwaarmoedige kunst, karig met woorden, vol ingehouden stemming, met de eenvoudige motieven van den heldentijd: *strijd en roem, trouw en haat, eer en wraak*, alles beheerscht door het onafwendbaar noodlot. En bovenal: het Germaansche heldenlied was een eenheid, het gaf een afgesloten verhaal tot aan het, meestal bittere, einde. Van een cyclus van episodische liederen, van dichters, die elkaar aflossen, van een niet gerealiseerd geheel van afzonderlijke zangen, die met elkander in betrekking staan, bespeuren wij niets. Wil men dus rekenen met het historisch bekende en niet met volkomen, problematieke grootheden, dan kan het Duitsche epos van de 12e en 13e eeuw niet ontstaan zijn door een aaneenrijgen van heldenliederen. Lachmann's theorie (en elke soortgelijke) is onbestaanbaar in het licht der feiten. Zij heeft haar historische rol in de ontwikkeling der wetenschap vervuld, door tot een ernstige kritiek van het Germaansche epos uit te lokken, gelijk Wolf's „Prologomena" voor het Grieksche, zij heeft in haar tijd ook bevruchtend ingewerkt op het stellen en de ontwikkeling van soortgelijke problemen in andere litteraturen, b. v. de Oudfransche; zij behoort echter tot een voorbijgegane periode in de germanistiek.

De Voorzitter zegt den Spreker dank voor zijne belangrijke bijdrage, die door dezen niet kan worden bestemd voor de Verslagen en Mededeelingen. Hierna heeft eene korte gedachtenwisseling plaats tusschen Spreker en den Heer Boissevain over de vraag, welke beteekenis de wijze waarop Tacitus zich in de Annalen uitdrukt over de herinnering, aan Arminius bij de Germanen bewaard, kan hebben voor het door den Heer Symons behandelde compositie-vraagstuk.

Hierna doet de Heer Hesseling eene korte mededeeling over de uitdrukking ἕρκος ὀδόντων.

Na een korte bestrijding van de reeds in de Oudheid uitgesproken meening, dat men onder *herkos odontoon* de lippen moet verstaan, toont spreker aan dat de rol van bolwerk door de tandenrij vervuld nog voortleeft in velerlei Grieksch volksgeloof. Men denkt zich de tanden als middel om de vluchtende ziel tegen te houden; een bres in de rij der tanden, waardoor de doorgang vrij wordt, geldt en gold als een aanwijzing van een kort leven. Met een dergelijk geloof staat de opvatting in verband dat van elkaar staande tanden op een erotische natuur wijzen. Het meest bekend is de herkos odontoon als wal tegen de gevleugelde woorden die te onpas den mond dreigen te verlaten.

Ook dezen spreker zegt de Voorzitter dank. De Heer Hesseling staat zijne interessante mededeeling af voor de Verslagen en Mededeelingen.

Bij de rondvraag wenscht de Voorzitter den Heer Krom, correspondent der afdeeling, geluk met zijne aanwezigheid in de Akademie-vergadering en biedt de Heer Hartman voor de Bibliotheek aan zijn werk *de Plutarcho scriptore et philosopho*, voor welk geschenk de Voorzitter den schrijver dank zegt.

Hierna wordt de vergadering gesloten.

VERSLAG

OVER

„THE IDEAS OF THE WESTERN SEMITES CONCERNING THE NAVEL OF THE EARTH"

BY

A. J. WENSINCK.

De in het Engelsch geschreven verhandeling van Dr. Wensinck over de denkbeelden der Westelijke Semieten betreffende de navel der aarde wil in aansluiting aan Roscher's Omphalos-studiën en aan de gegevens, die vooral Feuchtwang, Rhodokanakis en Klameth daaraan toevoegden, een systematisch overzicht geven van hetgeen men in de Hebreeuwsche, Syrische en Arabische litteratuur over dit onderwerp aantreft. De onafzienbare omvang van het materiaal behoefde niet te weerhouden van dadelijke behandeling omdat het door den schrijver gevondene tot vaststelling der hoofdpunten voldoende scheen.

Dr. Wensinck betoogt dan, dat ook bij de Westelijke Semieten de voorstelling heerscht, dat de aarde eene navel heeft, die, verheven boven hare omgeving, beschouwd wordt als centrum, als oorsprong, als voedingsmedium der aarde en als de plaats, waar zij met de onder- en met de bovenwereld in gemeenschap staat. In bijzonderheden toont hij aan, hoe in de West-Semitische litteratuur dezelfde kosmogonische beteekenis als aan die navel der aarde ook wordt toegekend aan bergen en aan heiligdommen, en hoe dan ook navel, berg en heiligdom in deze functies niet zelden met elkander worden vereenzelvigd. De analyse der ter zake dienende overleveringen betreffende de heiligdommen te Jerusalem en te Mekka geeft

in het voorbijgaan aanleiding tot het bijbrengen van nieuw bewijsmateriaal voor de afhankelijkheid der Mohammedaansche traditie van de Joodsche. In het slothoofdstuk der verhandeling, het omvangrijkste van de drie, waaruit zij bestaat, stelt de schrijver de beteekenis van de voorstellingen betreffende de navel der aarde voor de West-Semitische beschouwing van de andere deelen van het Heelal, de verschillende hemelen en aarden, de onderwereld en den Troon Gods vast, om eindelijk nog in het bijzonder stil te staan bij den nu en dan waargenomen samenhang tusschen de navel en de mythische wereldslang als kosmische symbolen.

De auteur zelf denkt er niet aan, elke der vergelijkingen, waarop zijn betoog berust, als definitief beschouwd te willen zien. Misschien is hij niet altijd aan het gevaar ontkomen, onder de bekoring eener nieuwe hypothese, ook aan argumenten van twijfelachtigen aard eene plaats in zijne verhandeling te gunnen. Zoo moge de Qoranische uitdrukking *„moeder der dorpen"*, *hoofddorp*, voor Mekka door latere Mohammedaansche exegeten in verband met hunne kosmogonische theorieën soms in den zin van „centrum der aarde" zijn opgevat, wij mogen hen op dien weg niet volgen (p. 30—31). Evenmin mag de legende omtrent het begraven van een paar kostbare voorwerpen, die men voor ontheiliging wilde bewaren, op de plaats, waar vroeger de put Zemzem geweest was (p. 39, r. 17) ons als bewijsplaats dienen voor het brengen van offers aan de Onderwereld. En de omstandigheid, dat men te Djeddah van het vele meters lange zoogenaamde graf van Moeder Eva een bepaald gedeelte als rustplaats harer navel aanduidt, schijnt ons weinig aanknoopingspunten te bieden met de theorie omtrent de aardnavel; de vorm van het op dat graf opgerichte gebouwtje, koepeldak met vierkanten onderbouw, dezelfde als die van de meeste heilige graven in de omgeving, geeft aan de vergelijking geen werkelijken steun (p. 48, vergel. 50—51 en 72). Intusschen doet het wegvallen van deze en wellicht van nog enkele andere argumenten weinig of niets af van de waarde van de ons aangebodene vergelijkende studie in haar

geheel. Dr. Wensinck heeft, met behulp van litterarische nasporingen, die een belangrijk gedeelte der Semitische wereld bestrijken, aangetoond, dat zekere merkwaardige voorstellingen omtrent den oorsprong en den onderlingen samenhang der verschillende deelen van het Heelal, die elders waren aangetroffen, ook bij de Westelijke Semieten eene belangrijke plaats hebben bekleed, en hij is tevens begonnen met de reconstructie van het kosmogonisch-theologisch geheel, waarin de voorstelling van de navel der aarde als oorsprong, centrum, voedingsapparaat, prototype en afbeeldsel van het Heelal thuis behoort.

Gaarne bevelen wij deze verhandeling voor opneming in de Verhandelingen der Koninklijke Akademie aan. Enkele opmerkingen omtrent bijzonderheden zouden wij den schrijver ter overweging willen mededeelen, ingeval tot de publicatie wordt besloten. Ook zouden wij in dit geval adviseeren met het oog op de vele citaten in vreemd letterschrift de verhandeling te doen drukken bij de firma Brill te Leiden, die de noodige typen daarvoor beschikbaar heeft.

M. Th. Houtsma.
C. Snouck Hurgronje.

BERICHT OVER DEN WEDSTRIJD IN LATIJNSCHE POËZIE OVER HET JAAR 1915.

M. H.!

Als naar gewoonte heeft de Hoeufft-commissie de eer u haar rapport in de Maartvergadering aan te bieden.

Acht en twintig prijsverzen werden ditmaal aan haar oordeel onderworpen. Daaronder verscheiden zwakke, die al spoedig werden ter zijde gelegd. Allereerst wel 19 *da pacem Domine!* en 20 *querulae voces*, weldra gevolgd door 10 *de immani diversarum gentium bello*, 7 *Lusitaniae fatum*, 1 *Nicus*, 3 *Eles*, 4 *Lausus*, 9 *M. Curtius*, 16 *vidua*, 14 *Candida*, 15 *Belgarum fatum*, 17 *funus*. De meeste dezer verzen zijn aan de wreede hedendaagsche werkelijkheid ontleend, — alleen 9 en 17 niet, — en sommige herinneren ook aan het „facit indignatio versum", maar dan toch zóó dat er helaas moet worden bijgevoegd: „bonos versus non fecit". Geen van dit twaalftal verheft zich boven het peil der gewone gelegenheidspoëzie, en sommige blijven nog een heel eind daaronder. Het schijnt wel dat de meest omvangrijke en meest ontzettende onderwerpen inzonderheid diegenen aanlokken die er het minst van weten te maken. Wij wenschen den onbekenden inzenders, die wij door een afkeurend oordeel moeten teleurstellen, wat meer zelfkennis en een volgende maal een voorspoediger uitkomst toe.

Van meer waardeering kunnen wij blijk geven bij de bespreking der volgende elf verzen, waarvan enkele ernstig voor drukken zijn in aanmerking gekomen, al meenden wij ze ten

slotte geen van allen voor den aanstaanden dichtbundel te moeten bestemmen. Vooreerst:

25 *de nativitate Christi*. De zanger, diep geschokt door de oorlogsgruwelen, tracht op het Kerstfeest een daarbij passende stemming te herwinnen door het gewijde verhaal in verzen te brengen. Ook de verschrikkingen onzer dagen zullen voorbijgaan, — zoo eindigt hij, — als eertijds Augustus en zijn heerlijkheid,

at Christus natus pauper vilique taberna
imperat et regnat.

Mogen de menschen weldra tot inkeer komen,

se tandem ut populi vinclis et amore coacti
fratres esse sciant fraterna et pace fruantur.

27 *irrita vota*. In Alcaeïsche strophen, maar met minder verheffing dan men mag verwachten van wie dezen dichtvorm kiest, wordt de hoop geuit op beter tijden, waarin de menschen zich weder broeders zullen gevoelen en niet meer zullen zinnen op elkanders verderf. „O wanneer!" zeggen wij met den zanger.

28 *dulce videre suos*. „De oom op bezoek", een niet onaardig vers, waarvan inzonderheid de vorm valt te prijzen; de inhoud heeft ons minder behaagd.

24 *quinque sorores*. De zoon des huizes is uitgetrokken ten strijde, en in de ouderlijke woning wordt voor de soldaten gesponnen en gehaakt. De zusters spreken vol zorg en droefheid over hetgeen daarginds omgaat; inmiddels ligt de broeder aan het front op wacht, en de sneeuw dekt het bloedig slagveld met haar rein gewaad:

sunt omnia pura
quae spectare datur; molli composta quiete
membra cruentá latent,

en de hooge dennen zuchten in den guren nachtwind.

21 *aqua Mercurii,* een in vloeienden stijl en in goede verzen, maar veel te breedsprakig, vertelde anecdote omtrent twee kunsthandelaars in het oude Rome. De inhoud kan niet in weinig woorden worden saamgevat, en wij meenden — na eenige weifeling — het stuk niet aan het publiek te moeten voorleggen.

18 *natale solum.* „De geboorteplaats weder bezocht". Het bergdorpje is niet veranderd; de reiziger herkent al de oude plekjes uit zijn jongenstijd. In het gezin van zijn oude min heerscht droefheid, want de zoon ligt gewond in het hospitaal... en zoo verder. Het is niet fijn maar wel aardig verhaald.

6 *villula Perna,* beschrijving in Sapphische maat van een klein landgoed aan den Tiber, waar tevreden en werkzame jongelieden een gelukkig leven leiden.

2 *ad populos Europaeos.* Staakt den strijd, o verdwaasde volkeren! Een ode in Alcaeïsche verzen, niet onverdienstelijk van vorm, maar — evenals het reeds vermelde gedicht 27 — te laag bij den grond blijvende.

11 *idyllium.* De titel van dit, door een geoefende hand vervaardigde gedicht, doet niet vermoeden dat de kruisdood van Jezus daarin wordt bezongen. De samenhang en het slot schenen ons niet duidelijk genoeg.

12 *carmen rosae.* De nympha rosae heeft den verteller haar — zeer lange — geschiedenis in den droom meegedeeld. Een bejaarde Arische vorst vond eertijds in het bosch een bloeiende struik, waarvan hij een heg om zijn woning maakte. Een toeval leerde hem het enten,... en zoo verder, in 169 zeer zuiver gebouwde disticha. De zonderlinge inhoud deed het vermoeden rijzen dat het een *symbolisch* verhaal zou zijn; mocht dat inderdaad het geval zijn, dan is die bedoeling niet tot haar recht gekomen; zij blijkt wel allerminst uit de slotregels:

cuncta per aeva rosae vario fulgore micabunt,
dum regnabit Amor, dum reget alma Venus.

13 *de iodo*, over het iodium. Hoe jammer: zóóveel talent aan dit onderwerp ten koste gelegd! Het doet ons oprecht leed ook dit vers van meer dan zeshonderd regels prijzend te moeten ter zijde leggen, want het getuigt van buitengewone vaardigheid, en van den metrischen vorm valt veel goeds te zeggen. Maar wie een en ander wenscht te vernemen omtrent het iodium, — waar latijnsche verzen worden gelezen zal dat wel niet dikwijls voorkomen, — of omtrent de krachten waardoor het menschenlichaam wordt in stand gehouden en gesloopt, zal allicht zijn gading beter vinden in een wetenschappelijk handboek; en voor dichterlijke behandeling leent die stof zich weinig of niet. Zoo valt dan hoofdzakelijk de *difficulté vaincue* te prijzen. Zeer te prijzen, ongetwijfeld. Iemand van ongemeene bekwaamheid is hier aan het werk geweest; maar een gedicht is het niet geworden en kon het ook wel niet worden. Wij hopen dat de kunst van den maker een volgende maal, niet weder door zijn uitgebreide kennis op zijwegen gelokt, aan dankbaarder stof zal ten goede komen.

Van het betere tot het goede en zeer goede opklimmende, zijn wij genaderd tot de gedichten die ons geschikt dunken om in druk te verschijnen.

Vooreerst 23 *civi monita*. — „Gij zijt dus volksvertegenwoordiger geworden, jonge vriend. Ik wensch u geluk met die waardigheid. Aangeraden zou ik het u wel niet hebben, maar nu gij, na een vurige rede *inter multa meri fragrantia pocula*, met groote meerderheid zijt gekozen, wil ik trachten u met goeden raad te dienen uit eigen ervaring. Vóór alles komt het op een goede zitplaats aan. Zorg dat gij niet in een hoek belandt: men moet u kunnen zien! Neem dan al spoedig het woord, en begin met gedempte stem: dan luistert iedereen. Is men het met u eens, — en dat merkt gij wel, als uw medeleden de courant zitten te lezen of met elkander praten, — maak dan vlug een slot aan uw rede. Maar als gij tegenstand vindt, praat dàn door, — gemoedelijk, hartstochtelijk, hoe ook, maar praat! Gooi er ook eens een grap tusschen: *quan-*

doque secat res risus acerbas. En mocht gij soms voor een vijand des volks gelden en dus niet herkozen worden, welnu, dat is nòg zoo erg niet: dan komt gij in den [Italiaanschen] senaat". — Een geoefende dichter heeft getracht zich door bittere scherts te verweren tegen het leed en de ergernis van den dag.

8 *vita rustica*, geeft in vloeiende hexameters wat de titel belooft. Het heeft dus een vaak behandeld onderwerp, en een verrassend licht is daarop niet gevallen; maar wij lazen toch met genoegen — en ook anderen zullen dat, naar wij meenen, — van die Calabrische landstreek, eertijds woest en onbewoond, thans herschapen in akkergrond en moestuinen, in olijf- en druivenplantingen, waar de herfst rijken zegen brengt en gezelligen kout bij het haardvuur; waar het leven aan jong noch oud zwaar valt in den zonneschijn en de vrije lucht.

O fortunati, quos non urbana peredit
mollities, vestris felices vivite campis,

met deze woorden neemt de dichter afscheid van de streek die hij zoo goed kent en zoo lief heeft.

5 *pacis in bello ministri.* Niet van de krijgsgruwelen wil deze dichter spreken, maar van hen die ze trachten te lenigen: den veldprediker, die zijn leven waagt om troost te brengen aan stervenden; den geneesheer en zijn helpers, die uitgaan in den kogelregen, om weg te dragen wie nog gered kunnen worden en een eerlijk graf te verschaffen aan de gesneuvelden; de liefdezuster, die in het hospitaal het lijden der gewonden verzacht:

pudibunda caput velat fluitante mitella
inceditque stola circumvestita nigrante;
parva super pectus radiat crux; annulus unum
e digitis ornat, pia sacri foederis arrha.

O pietas fraterna, zoo besluit de dichter zijn treffende beschrijving,... *comprime bella, strictos et tandem gladios in aratra recude!*

Droeviger klinkt 26 *tumulus vacuus*. In de stille vallei ligt tusschen welige akkers een dorpskerkhof, door een muur omgeven. Het kerkje is verwaarloosd. Geen praal hier, geen grafteekens; alleen eenige marmerplaten met opschrift, langs de binnenzijde van den kerkhofsmuur, en wat bloemgewas daarvoor. Een vlinder fladdert rustig rond; de vogels kweelen: wellicht dringt iets van hun liederen tot de stille slapers door.

Timidus nigra de fronde cupressum
egreditur gemitus, saevae qui Mortis in atro
est regno primum vitae conamen anhelae:

de moeder komt haar jongen tevreden stellen. Overigens diepe stilte. Slechts zelden klinkt hier geblaf of rundergeloei, en geen wagens ratelen hier voorbij:

lente stridentia plaustra
interdum veniunt; pax atque silentia fiunt
et maiora dein.

Een vrouw in rouwgewaad treedt binnen, door leed gebogen en vermagerd, maar kalm en rustig. Zij bezoekt een graf, dat met het beeld van een bloeienden jongeling is getooid. In het brandende lampje daarboven giet zij nieuwe olie; dan bukt zij zich en verzorgt de bloemen, en geknield staart zij opwaarts naar het beeld van den knappen soldaat, haar jongen. Hij ligt niet hier; tot hem kan de stem der vogels niet dringen: het graf is ledig. In het verre land is hij gevallen met het woord „vaderland" op de lippen,

et natalis habet vacuum nunc terra sepulcrum.
Attamen hoc mulier materno complet amore.

Zij gevoelt zich hier niet eenzaam: zijn geest omzweeft haar, en zij hoopt op een spoedig wederzien... „O wanneer!" is het slotwoord ook van dezen dichter, maar de wenschen der beroofde moeder zijn niet van deze aarde.

Dit treffend gedicht kwam zeer voor bekroning in aan-

merking, en was door een onzer inderdaad daartoe uitgekozen; ten slotte werd echter met algemeene stemmen de voorkeur gegeven aan het gedicht dat nog te vermelden blijft: 22 *aviae lychnus.*

Grootmoeders verjaardag was weder aanstaande, en wij jongens wilden haar een mooi geschenk geven; wij hielden veel van de oude vrouw. Maar wat? Eindelijk kwam de jongste van ons, haar lieveling, op een goed denkbeeld: „zij kan 's avonds zoo prettig vertellen, maar de lamp ruikt zoo naar en geeft haast geen licht; laten wij voor een betere zorgen". Een moderne plaatsvervanger wordt gekocht en op den feestdag ongemerkt binnengesmokkeld. Als de nieuwe prachtlamp na den eten is aangestoken, wordt grootmoeder binnengeleid

et progressa inbar spectat hiansque stupet.

Maar de kleinen merken dat hun geschenk geen vreugde geeft: de oude vrouw wordt bedroefd, al tracht zij zich goed te houden. Waarom toch? — Zij zal het dan maar vertellen, maar

orat reddatur lychnus, frontemque serenans
fingere sollicita gaudia mente petit.

Als het walmende pitje weer brandt, begint zij. „Kinderen, vandaag krijgt gij geen sprookje te hooren: *res didicisse iuvet.*

„Het huis van mijn ouders lag op eenigen afstand van de stad. Eens op een donkeren avond geraakte een boer, die van de markt terugkeerde, van den weg af, en viel in de door stortregens gezwollen beek. Gelukkig kwam er juist iemand voorbij terwijl de boer om hulp riep, en sprong zonder zich te bedenken te water. Hij greep den drenkeling, maar toen hij hem op het droge wilde brengen, werd hij de richting bijster; want men kon geen hand voor oogen zien. Al zwemmende bemerkte hij echter een lichtje, en dat wees hem den weg. Den drenkeling bracht hij aan den kant, hij lei hem daar neer, en kwam hijgend bij ons aanloopen om hulp te halen. De bewustelooze boer werd bij ons binnengedragen, en ging

den volgenden morgen gezond naar huis. Zijn vrouw en kinderen kwamen ons nog dankbaar vertellen dat vader weer heelemaal in orde was".

— „Maar wie had hem gered, grootmoeder?"

— „Ik zal het u vertellen. Dat lampje was door mij aangestoken. Het hing in de Mariakapel op den heuvel tegenover onze woning en ik placht er voor te zorgen. In dat godshuis heb ik daarna een waardiger licht opgehangen, als gave der dankbaarheid, en het eenvoudige lampje heeft den feestdisch beschenen op mijn bruiloft".

— „En de redder, grootmoeder?"

— „Die is mijn man geworden; het was uw grootvader".

Het verhaal is uit. De kleinen zijn stil geworden en grootmoeder weent. Zij kussen haar en gaan slapen:

non illa, iuventae
tempora cui subeunt non reditura suae,
quaeque cupit praestolanti super aethera vectam
iam se concordi restituisse viro.

Wij kennen aan dit welafgeronde en in goede verzen vervatte gedicht gaarne den eerepenning toe, en hebben de eer den Heer Secretaris der Afdeeling uit te noodigen het bijbehoorende briefje, gekenmerkt door de spreuk *„persta atque obdura"*, te willen openen en den naam van den dichter aan de vergadering te willen bekend maken.

Het gedicht zal als naar gewoonte op kosten van het Legaat worden gedrukt en uitgegeven; insgelijks de reeds vermelde gedichten *tumulus vacuus, pacis in bello ministri, vita rustica, civi monita*, indien de inzenders daarvan zich bekend maken en vergunning verleenen ook hunne naambriefjes te openen. De overige briefjes zijn voor het vuur bestemd.

J. van Leeuwen Jr.
J. J. Hartman.
J. Woltjer.

PROGRAMMA

CERTAMINIS POETICI

AB ACADEMIA REGIA DISCIPLINARUM NEDERLANDICA EX LEGATO HOEUFFTIANO

IN ANNUM MCMXVII INDICTI

A. d. III. Id. Mart. huiusce anni in conventu Ordinis Literarii a iudicibus ita est relatum de XXVIII carminibus, quae ad tempus iis erant tradita (nam quatuor haec, utpote quae serius advenerint, in proximum reservantur certamen: *Nox Natalicia*, *Formosa Mulier*, *Bellum undique saeviens*, *Harlemi Campus*):

Statim sunt seposita quae minime placuerunt duo: *Da Pacem Domine* et *Querulae voces*, quibus haud ita multo praestare visa sunt decem haec: *De Immani Diversarum Gentium Bello*, *Lusitaniae Fatum*, *Nicus*, *Eles*, *Lausus*, *Curtius*, *Vidua*, *Candida*, *Belgarum Fatum*, *Funus*.

Seposita et haec undecim, quorum tamen varia merita nos minime latuerunt: *De Nativitate Christi*, *Irrita Vota*, *Dulce videre suos*, *Quinque sorores*, *Aqua Mercurii*, *Natale Solum*, *Villula Perna*, *Ad populos Europaeos*, *Idyllium*, *Carmen Rosae*; denique *De Iodo*, carmen a viro impense docto mira structum arte sed quod poeticae suavitatis poeticique ardoris parum habere visum est.

Magnopere placuerunt dignaque visa sunt quae in corpus carminum hoc anno edendorum reciperentur quinque carmina, quae hic ita enumerantur ud ad omnium optimum adscendatur: *Civi Monita*, *Vita Rustica*, *Pacis in Bello Ministri*, denique (nam utrum horum praemio aureo esset ornandum aliqua fuit dubitatio) *Tumulus Vacuus* et, quod tamen ei

praestare visum est, suavissimum carmen *Aviae Lychnus*. Hoc ergo palmam reportavit, atque aperta scidula prodiit poetae nomen Antonio Faverzani. Et carminum q. t. *Pacis in bello ministri* et *Tumulus Vacuus*, id quod petiverant poetae, statim sunt apertae scidulae, eorumque haec sunt inventa nomina: Franciscus Xaverius Reuss qui *Pacis in bello ministri*, Carlo Vignoli qui *Tumulus Vacuus* cecinit.

Haec ergo tria carmina sumptibus legati Hoeufftiani in lucem emittentur atque etiam reliqua duo: *Vita Rustica* et *Civi monita*, si eorum poetae nobis *ante Kalendas Iunias* scidularum aperiendarum dederint veniam.

Ad novum certamen cives et peregrini invitantur his legibus ut carmina latina, non ex alio sermone versa nec prius edita argumentive privati, nec quinquaginta versibus breviora nitide et ignota iudicibus manu scripta suo sumptu *ante Kalendas Ianuarias anni proximi* perferenda curent ad „Het Bestuur der Koninklijke Akademie van Wetenschappen Trippenhuis Amsterdam", munita sententia, item inscribenda scidulae obsignatae, quae nomen et domicilium poetae indicabit. Ceterum iudicibus gratum erit, si poetae in transscribendo portabile prelum Britannicum (type-writer) adhibebunt et si, quemadmodum in *editionibus* poetarum latinorum fieri solet, inde a vs. 5 sextum quemque versum numero ornabunt.

Praemium victoris erit nummus aureus quadringentorum florenorum. Carmen praemio ornatum sumptibus ex legato faciendis typis describetur, eique subiungentur alia laude ornata, quando scidulae aperiendae venia dabitur. Hoc *ante Kal. Iunias* fieri debebit.

Exitus certaminis in conventu Ordinis mense Martio pronuntiabitur; quo facto scidulae carminibus non probatis additae vulcano tradentur.

Amstelodami
Kal. April MCMXVI

P. D. Chantepie de la Saussaye
Ordinis Præses

GEWONE VERGADERING

DER

AFDEELING
TAAL-, LETTER-, GESCHIEDKUNDIGE EN WIJSGEERIGE
WETENSCHAPPEN,

GEHOUDEN DEN 10den APRIL 1916.

Tegenwoordig de Heeren: CHANTEPIE DE LA SAUSSAYE, Voorzitter, VAN DE SANDE BAKHUYZEN, H. KERN, QUACK, VAN DER WIJCK, VAN DER HOEVEN, FOCKEMA ANDREAE, VERDAM, HOLWERDA, DE LOUTER, SYMONS, MULLER, SNOUCK HURGRONJE, VAN RIEMSDIJK, HOUTSMA, KLUYVER, BLOK, CALAND, BOISSEVAIN, VÖLTER, HEIJMANS, HESSELING, D'AULNIS DE BOUROUILL, HARTMAN, OPPENHEIM, DE GROOT, BREDIUS, UHLENBECK, SIX, BOER, NABER, BAVINCK, TE WINKEL, COLENBRANDER, VAN DER VLUGT, MOLENGRAAFF, SALVERDA DE GRAVE, JONKER, KRISTENSEN, VAN VOLLENHOVEN, KALFF, VÜRTHEIM, VAN GELDER, J. H. KERN, DRUCKER, JUYNBOLL, KERNKAMP, en KUIPER, Secretaris; voorts de Correspondenten ADRIANI en KROM en van de Natuurkundige Afdeeling de Heeren KORTEWEG en HOLLEMAN.

De notulen der vorige vergadering worden gelezen en goedgekeurd.

Van den Heer VOGEL is bericht ontvangen dat hij verhinderd is de vergadering bij te wonen.

Nadat door den Secretaris de familieleden van wijlen het medelid der Akademie, den Heer Karsten, zijn binnengeleid en

zij door den Voorzitter zijn welkom geheeten, draagt de Heer Hartman het Levensbericht van den Heer Karsten voor.

De Voorzitter zegt den Spreker dank voor zijne Levensschets en herdenkt daarna zelf nog in korte bewoordingen de verdiensten van wijlen den Heer Karsten als werkend Lid en Secretaris. Hierop wordt door den Secretaris den familieleden uitgeleide gedaan.

Na rondvraag wordt de vergadering gesloten.

RECHT EN GERECHTIGHEID.

BIJDRAGE VAN DEN HEER

J. DE LOUTER.

Wanneer ik het waag in deze Vergadering een eeuwenoud probleem aan de orde te stellen en het wezen van het *recht* te bespreken, dan is het geenszins mijn voornemen een breedvoerig en diepzinnig betoog te leveren, doch alleen om uwe aandacht te vestigen op het bemoedigend feit, dat zelfs in dezen tijd van ontketening der hartstochten nog enkelen gevonden worden, die aan kalm wetenschappelijk onderzoek tijd en aandacht schenken en de vruchten hunner nasporingen aan het publiek aanbieden — zoowel in het binnen- als in het buitenland — en dit niet alleen classici en artisten, maar ook geharnaste Duitsche philosophen, als Rudolf Stammler en Julius Binder.

Nadere kennismaking met hunne en anderer geschriften wekt vóór alles den indruk, dat *misverstand* — evenals in het huiselijk en maatschappelijk leven — óók op het terrein der wetenschap de oorzaak is van veelsoortig kwaad. Vooral in den vorm van betreurenswaardig tijdverlies en ongegronde bestrijding en verdachtmaking. Het ware wel te wenschen, dat de goede gewoonte, die tegenwoordig meer en meer in de wetgeving doordringt, om eene beknopte begripsbepaling der gebezigde termen aan den tekst der wet te doen voorafgaan, ook ingang vond bij schrijvers en sprekers over onstoffelijke onderwerpen. Is dit zelfs bij stoffelijke zaken volstrekt niet altijd overbodig, bij onstoffelijke schijnt dit schier onmisbaar.

In hooge mate geldt dit van den term *recht*, een dier ethische goederen, welke eene bekende philosophische school onder dezen naam tegenover de physische goederen stelt en als zoodanig eene plaats toekent naast het goede, het schoone, het ware. De overoude splitsing der wetenschap in logica, physica, ethica — ook door Kant overgenomen en gepraeciseerd — staat hiermede in rechtstreekschverband. Inderdaad hebben van oudsher alle denkers van universeelen aanleg er naar gestreefd aan het recht de daaraan toekomende plaats aan te wijzen in de sfeer der zoogenaamde geestelijke wetenschappen en het verband met verwante begrippen aan te toonen. Uiteraard openbaart zich daarbij het algemeen bekend verschijnsel, dat aanvankelijk de begrippen ruim en slecht omlijnd zijn en eerst langzamerhand — somtijds eerst na eene onregelmatige ontwikkeling van eeuwen — splitsingen en schakeeringen ontstaan, waar vroeger ondeelbaarheid en eenvormigheid heerschten. Aristoteles' δικαιοσύνη, zelfs al kende hij daarnevens de ἐπιείκεια, bleef een begrip van wijden omvang; de Romeinen definieerden onvervaard: *justitia* est constans ac perpetua voluntas *jus* suum cuique tribuendi", benevens *jus est ars boni et aequi* — waartoe inzonderheid behoort de bekende trilogie: „honeste vivere, neminem laedere, suum cuique tribuere" — zonder zich te bekommeren over de netelige vragen, waartoe schier elk woord aanleiding geeft. Immers men kan den tweeledigen climax waardeeren: dien van het individueel tot het sociaal standpunt, dien van het negatief tot het positief element, zonder daarom voorbij te zien, dat hier elke grenslijn tusschen moraal en recht ontbreekt, ja nadrukkelijk wordt ontkend.

Ik denk er niet aan, u eene hier overtollige schets te bieden van de geleidelijke ontwikkeling en nauwkeuriger omschrijving van het rechtsbegrip, noch van de talrijke verdeelingen van het recht, welke men somtijds opzettelijk en gemotiveerd, veelal onwillekeurig en stilzwijgend, heeft gemaakt of overgenomen. Men kent de onderscheidingen in *goddelijk* en *menschelijk* recht, in *natuur-* en *stellig* recht, in

wijsgeerig en *geldend* recht, in jus *constitutum* en jus *constituendum*. Meent niet, dat deze onderscheidingen alle op hetzelfde neêrkomen. Wie dieper doordringt ontdekt weldra belangrijke verschillen. Op zich zelf is daar niets tegen. Alleen maakt het noodzakelijk, dat wie over recht spreekt of schrijft en niet uit den aard der zaak of blijkens het verband der rede slechts ééne bepaalde en bekende beteekenis daaraan hecht, verplicht is zich, en vooral zijnen hoorders of lezers, uitdrukkelijk rekenschap te geven van de beteekenis door hemzelf aan dezen term toegekend. Verzuimt hij dit, dan opent hij, hetzij opzettelijk of onwillekeurig, een bron van misverstand met al de daaraan verbonden schadelijke gevolgen. Indien nu de taal de verwarring komt vergrooten door éénzelfde woord voor *recht* en *wet* te bezigen, zooals het Engelsche *law*, dan bereikt zonder nadere toelichting het misverstand zijn toppunt en is vruchtbare gedachtenwisseling — wèl te onderscheiden van woordenwisseling — eenvoudig uitgesloten.

Al deze onderscheidingen verdienen afkeuring. *Goddelijk* recht bestaat in geen anderen zin dan goddelijke waarheid, schoonheid, goedheid; d. w. z. als een epitheton ornans, dat den verheven al of niet geopenbaarden oorsprong of wel den hoogsten graad van het betrokken begrip aanduidt en mitsdien een sterk subjectief element behelst. Alle recht is menschelijk; wèl te verstaan in dien zin dat het een sociaal verschijnsel aanduidt, uiteraard gebrekkig en onvolkomen als al wat menschelijk is. Evenmin bestaat er een *natuurrecht*, dat in anderen zin van nature verbindend is en plichten oplegt dan dat het bestanddeelen bevat, zóó natuurlijk, eenvoudig en aannemelijk, dat deze als het ware van zelf spreken en onwillekeurig of stilzwijgend door wet of gewoonte worden overgenomen. Alle recht is stellig, omdat het uitdrukkelijk of stilzwijgend door dezen of genen wetgever is gesteld of door de gewoonte is ingevoerd. Nòg dwazer is het van een *wijsgeerig of philosophisch* recht tegenover het geldend recht te spreken, omdat — zooals straks nader zal blijken — geldend recht eene tautologie bevat en recht, dat niet geldt, op dien naam geen aan-

spraak heeft. Er is maar *één recht*, dat een *menschelijk stellig* en *geldend* karakter draagt en alle tot dusver genoemde onderscheidingen uitsluit.

Daarentegen kan de jurist vrede hebben met eene onderscheiding tusschen jus *constitutum* en jus *constituendum*, omdat alleen het eerste werkelijk recht is en het laatste, zooals het gerundivum ondubbelzinnig uitdrukt, naar de toekomst verwijst. Er is dus geen gevaar voor misverstand: ieder weet terstond, dat wat zich onder dèzen naam aanmeldt, geen actueel recht *is*, doch alleen wat de schrijver oordeelt dat recht behoort te *worden*.

Is er dan inderdaad niets beters dan het stellig recht in bovengenoemden zin en heeft de rechtswetenschap zich eenvoudig te bepalen tot de ontvouwing en uitlegging van wat door *wet* of *gewoonte* als recht is gesteld? In geenen deele. Er bestaat eene *wijsbegeerte vàn het recht*, die den oorsprong daarvan opspoort, de verwantschap met andere vermogens van den menschelijken geest onderzoekt, voorts het doel en de richting der toekomstige rechtsontwikkeling aanwijst. Dèze wijsbegeerte is even onmisbaar en aantrekkelijk als bij de bestudeering van andere verschijnselen van het individueel en sociaal geestesleven. Zonder haar ontaardt de rechtswetenschap in dorre exegese en spitsvondige casuistiek. Alléén wie oorsprong, grondslag en doel vàn het recht heeft opgespoord en zich daaromtrent meer of minder klare voorstellingen heeft gevormd mag op den naam van wetenschappelijk jurist aanspraak maken. Het is nauwelijks noodig op te merken, dat ditzelfde evenzeer geldt van den historicus, den ethnoloog, den socioloog, a fortiori van den moralist en den theoloog, of van welken anderen onderzoeker van geestelijke verschijnselen of stroomingen ook.

Daarbij dreigt intusschen den jurist een eigenaardig gevaar. Uitgaande van het stellig recht, dat alleen dien naam verdient, wordt hij alras getroffen door de daarin voorkomende leemten en gebreken en diep doordrongen van de behoefte aan aanvulling en verbetering, zoo al niet van algeheele hervorming.

De drang tot nieuwe rechtsvorming drijft hem onweerstaanbaar voort. Niets is alsdan gemakkelijker en reeds daarom verleidelijker dan het resultaat van ernstig onderzoek en diepgewortelde overtuiging te vergelijken met het werkelijk recht en het daarboven te verheffen. Het blijft dan niet langer een ideëel recht, dat de beoefenaar wellicht onmiddellijk in de plaats zou willen stellen van het door hem gewogen en te licht bevonden stellig recht; — neen, het maakt zich eerlang zoozeer meester van zijn geest, dat het het stellig recht verdringt en zelf de plaats daarvan inneemt. Dan wordt aan deze vrucht van rede en geweten de naam van recht gegeven, van een beter en hooger recht dan het bestaande. Vroeger veelal getooid met den naam van goddelijk, natuur- of wijsgeerig recht, thans liever met den naam van *het* recht zonder meer — hetgeen natuurlijk tot nòg grover misverstand en misbruik aanleiding geeft — een recht, dat niet scherp wordt onderscheiden van het stellig recht, doch het meer en meer vervangt en eindelijk als het ware recht wordt geprezen en gepredikt. Een nieuwe bron van misverstand is geopend, een wijd veld voor ijdele spiegelgevechten en nutteloos woordenspel!

Als een hòòg boven de middelmaat uitstekend en daarom meer dan eenig ander waarschuwend voorbeeld dezer richting is in den aanvang der 20ste eeuw opgetreden Dr. Rud. Stammler, hoogleeraar te Halle. Na eene methodologische studie van 1888 verschenen nà 1900 — daargelaten kleinere opstellen in verschillende tijdschriften en een vereenvoudigd en ik durf wel zeggen verduidelijkt overzicht zijner leer in de Systematische Rechtswissenschaft van 1906 in den vorm eener inleiding — drie omvang- en gedachtenrijke werken: „Wirthschaft und Recht nach der materialistischen Geschichtsauffassung"; „Die Lehre vom richtigen Rechte" en ten slotte in 1911 de samenvatting en afronding zijner denkbeelden in „Theorie der Rechtswissenschaft". Laatstgenoemd geleerd en diepzinnig werk heeft zonder twijfel den roem des schrijvers bevestigd en bestendigd en de onbetwistbare aanspraken van zijn vaderland op eene der eerste plaatsen in den tempel der wetenschap verhoogd. Ondanks

deze onmiskenbare verdiensten en de eerbiedwaardige geestesinspanning aan dezen arbeid gewijd maakt *Stammler*, evenals zoo menig philosoof vóór hem, zoowel binnen als buiten zijn vaderland, zich schuldig aan eenige elementaire dwalingen, welke de grondslagen van zijn stelsel ondermijnen en zijne resultaten doen wankelen. Zijn land- en ambtgenoot Dr. Jul. Binder, hoogleeraar te Würzburg, welbekend door zijne talrijke rechtsphilosophische studiën, heeft althans de weinig dankbare taak ondernomen om in den loop van het oorlogsjaar 1915 eene uitvoerige critiek van Stammlers levenswerk te publiceeren onder den titel: „Rechtsbegriff und Rechtsidee”. Zonder in noodelooze uitweidingen te treden of onvruchtbare beschouwingen over bloot theoretische vraagpunten voor te dragen durf ik eenige belangstelling verzoeken voor vragen, die volstrekt niet alleen voor den jurist belang hebben maar veeleer de grondbeginselen van àlle wetenschap raken. Ik vlei mij daarin het best te zullen slagen, wanneer ik: 1°. aard en strekking van het vraagstuk nogmaals in het licht plaats; 2°. de oplossing, welke Stammler geeft, beknopt mededeel; 3°. daarover een gemotiveerd oordeel uitspreek en de m. i. alleen juiste opvatting weêrgeef. Natuurlijk maak ik daarbij een dankbaar gebruik van Binders uitvoerige critiek zonder evenwel zijn oordeel geheel te onderschrijven, veelmin de juistheid zijner talrijke opmerkingen te beamen. Aard en omvang van het onderwerp maken het natuurlijk ten eenenmale onmogelijk om binnen de gebruikelijke grenzen van tijd en plaats meer dan enkele hoofdpunten ter tafel te brengen.

I. De aard van het vraagstuk is klaar en eenvoudig. De menschelijke rede en haar uitbreiding tot wat wij wetenschap noemen kunnen uit den aard der zaak slechts omvatten wat binnen het bereik valt van menschelijke vermogens: m. a. w. wat hem door de natuur of wel door eene bòvennatuurlijke openbaring wordt aangeboden. Al wat daarbuiten valt blijft hem verborgen. Hij mag daaraan behoefte gevoelen, daarvan vermoedens, Ahnungen, koesteren — geloof en verbeelding

alleen zijn in staat hem daarbij als gidsen te dienen; voor kennis en wetenschap is dit alles ontoegankelijk, blijft het onverbiddelijk *Herbert Spencers* „Unknowable". Onder de tallooze verschijnselen, welke natuur en maatschappij binnen het bereik van zijn kenvermogen hebben gesteld, bekleedt het *recht* eene gewichtige plaats. Van de oudste tijden, in de primitiefste maatschappijen, vertoont het zich in kiem als de norm of gedragslijn in het onderling verkeer van redelijke wezens. Deze norm of gedragslijn wordt doorgaans vrijwillig gevolgd; afwijkingen worden afgekeurd, verboden, onderdrukt en veelal gestraft. Geleidelijk ontwikkelt de aanvankelijk bescheiden kiem zich min of meer gelijktijdig met de maatschappij zelve, waarin zij ontstond; hier en daar bereikt deze ontwikkeling zelfs een onevenredig hoogen graad. Terwijl zij in sommige maatschappijen eeuwenlang schier ònopgemerkt voortschrijdt en slechts nu en dan een verrassend levensteeken geeft, schijnen andere daarentegen hieraan aanhoudend haar aandacht te wijden en welbewust tot den wasdom mede te werken. Aldus vertoont zich naast de zwijgende *gewoonte* en hare geroepen of ongeroepen vertolkers eerlang de sprekende *wetgever*, onverschillig of deze zijn wil in steenen tafelen, perkamenten oorkonden of moderne staatsbladen verkondigt. Hoe dit zij, de recht scheppende wil is altijd een waarneembaar verschijnsel, vatbaar en waardig de aandacht te trekken en voorwerp te worden van onderzoek, uitlegging, toepassing. Uit gewoonte of wet ontstaan blijft het recht voorwerp van waarneming, vergelijking, rangschikking. Nooit overschrijdt het de grenzen van het menschelijk kenvermogen.

Eenmaal — wellicht na eeuwenlange sluimering, wellicht alleen bij enkele superieure geesten — ontstaat de behoefte aan een maatstaf tot beoordeeling der waargenomen en onderzochte gedragsregelen. Bij een meer geoefend denkvermogen en verfijnd geweten ontstaat twijfel of de overgeleverde of vastgestelde gedragslijn wel volkomen beantwoordt aan de behoeften eener voortschrijdende maatschappij, ja wel overeenkomt met de vereischten eener meer opzettelijk en zorgvuldig

bestudeerde menschelijke natuur en bestemming. Terwijl velen dezen twijfel veronachtzamen of ten hoogste oplossen door eene willekeurige veelal oppervlakkige opvatting van mensch en maatschappij en toch niet aarzelen het bestaande recht te be- of te veroordeelen, dringen anderen dieper door in het onderzoek van het waargenomen verschijnsel, meenen dit te hebben ontdekt en verkondigen de slotsom hunner nasporingen als het ware recht, waartegenover het bestaande recht een armzalig figuur maakt en een ondergeschikte plaats bekleedt. Aldus loopt hun edel streven uit op eene miskenning der realiteit, eene geringschatting van het eenig mogelijk voorwerp van wetenschappelijk onderzoek.

Tegen zulk eene miskenning en geringschatting bestaat geen overwegend bezwaar in een tijd van overheerschend materialistische strooming, *mits* zij niet ontaardt in eene uitwissching der grenzen tusschen verschijnselen en denkbeelden, m. a. w. tusschen realiteit en ideaal. Reeds boven noemde ik dit gevaar op het gebied, dat wij betreden, dreigend en noodlottig. De vraag is thans: welke waarde heeft Stammlers arbeid voor het bewuste probleem?

Stammler heeft niet meer of minder beproefd dan het probleem op te lossen door eene verzoening tot stand te brengen tusschen wat hij noemt de technische en de theoretische rechtsleer, waarvan de eerste de rechtsorde als haar einddoel opvat, eene stoffelijk begrensde taak heeft en, formalistisch van aard, de schuld draagt van het isolement en de inpopulariteit der rechtswetenschap; de tweede daarentegen de rechtsorde als middel in den dienst van menschelijke doeleinden beschouwt, tot de hoogste rechtmatigheid, „Gesetzmässigkeit," opstijgt, de richting van het onderzoek bepaalt en alle tegenstrijdigheden opheft in het een en ondeelbaar einddoel van alle menschelijk streven. Aldus ontstaat zijne leer van het *juiste* of *echte* recht, „richtiges Recht,": niet als een ideëel recht tegenover het stellig recht, maar als dat deel, liever nog die soort van stellig recht, die met de grondgedachte van àlle recht strookt, als species versus genus, Einzelart versus Gattung.

Uitdrukkelijk en herhaaldelijk verklaart hij, dat het stellig recht ook zijn uitgangspunt vormt en de grondgedachte van het hieruit afgeleid rechtsbegrip de toetssteen is van zijn onderscheiding. Het komt derhalve bovenal aan op de gegrondheid en waarde van dit rechtsbegrip. Verschaft het inderdaad een betrouwbaar criterium om in het geldend recht het juiste van het onjuiste bestanddeel, het kaf van het koren, te scheiden? M. a. w. kan een analyse van het rechtsbegrip den maatstaf leveren, waardoor slechts één onderdeel of éóne soort van het stellig recht als het ware recht wordt erkend, een ander onderdeel of soort als het onware wordt afgewezen? Laat ons zien!

II. Stammler bouwt zijne theorie der rechtswetenschap — volgens Binder verwonderlijk genoeg de eerste poging daartoe — op de grondslagen van *Kants* wijsbegeerte. Hij onderscheidt namelijk in elke begripsvorming formeele of apriorische en materieele of empirische elementen en verdeelt de eerste onder den naam van categorieën in die der noodzakelijkheid op het gebied der natuur en in die der vrijheid op het terrein der ethiek. Maar terwijl Kant in de „Metaphysische Anfangsgründe der Rechtslehre" ons slechts een apriorisch ontworpen systeem van een ouderwetsch natuurrecht aanbiedt, meent Stammler daarentegen uit de historische positieve rechtstof gegevens te kunnen bijeengaren, die hem in staat stellen een rechtsbegrip te construeeren, dat niet alleen een constitutief element voor latere rechtsontwikkeling bevat maar tevens een critischen maatstaf van toetsing en beoordeeling, van scheiding tusschen recht en onrecht verschaft [1]).

Volgens hem schuilt in elke positieve rechtstof noodwendig een vergankelijk bestanddeel, dat zijn inhoud aan bijzondere tijdelijke en plaatselijke behoeften ontleent, en een algemeen en duurzaam bestanddeel, dat overal en altijd dezelfde waarde

---

1) „Die reine Rechtslehre hat die Einheit der bleibenden Denkformen zu bieten, nach denen sich der wechselnde Stoff gewisser geschichtlicher Begebenheiten in unbedingt gleichmässiger Weise bestimmen und richten läszt." Theorie: p. 6.

behoudt [1]). Intusschen wachte men zich zorgvuldig onder dit laatste rechts-voorschriften of rechts-instellingen te verstaan. Het komt niet aan op bepaalde rechtsregelen, zelfs niet op eene quantitatief volledige kennis daarvan; de algemeenheid komt uitsluitend toe aan de methode, d. w. z. het ordenen der rechtsgedachten in hare formeele beteekenis [2]). Dit alleen is het object der zuivere of reine Rechtsleer en kan haar uit haar isolement opheffen en van haar inpopulariteit bevrijden. Immers zóó alleen is de eenheid der standvastige categorieën of denkvormen te vinden, die eene scheiding tusschen het ware en onware recht mogelijk maakt en alleen het eerste als waardig object van wetenschap stempelt.

Langs welken weg tracht Stammler nu zijn doel te bereiken? m. a. w. het standvastig of formeel bestanddeel in het stellig recht op te sporen? Principieel verwerpt hij de inductieve methode, die alleen onvermijdelijk is, voorzoover de stof, d.i. het materieel element van het recht in aanmerking komt: immers zij onderstelt reeds een rechtsbegrip, terwijl dit juist moet worden opgespoord. Alleen door critische analyse van den inhoud van ons bewustzijn, reeds vroeger door hem als sociaal bewustzijn gepraeciseerd, dien wij als doelbewustzijn aanduiden, kan dit gelukken. Elders kenmerkt hij dit onderzoek als objectief-logisch, wèl te onderscheiden van een genetisch onderzoek [3]). Van deze reine vormen van het juridisch begrijpen kan zelfs eene exacte leer worden gegeven, welke ons in onbenevelde klaarheid voor oogen staat. Tot vermoeiens toe wordt herhaald, dat het rechtsbegrip bloot formeel is en eene voorwaardelijke wijze, „Art und Weise," van regelen aanduidt, die onafhankelijk is van de vergankelijke en veranderlijke stof.

---

1) Ibid. p. 5.

2) „Das Merkmal der Allgemeingültigkeit kann ausschlieszlich dem ordnenden Verfahren der Rechtsgedanken in seiner formalen Bedeutung zukommen."

3) „Kritische Selbstbesinnung oder Aufklärung auf den Inhalt des sozialen Bewusstseins." Wirthschaft u. Recht: p. 8, 113; Lehre vom richtigen Rechte II: 171 ss.

Deze herhaalde betuigingen kunnen ons echter niet bevredigen, zoolang zij den weg niet duidelijk aanwijzen, dien wij hebben te bewandelen om dit formeel begrip, onafhankelijk van de materieele stof, op te sporen en klaar uit te drukken. Laten wij daarom trachten nategaan, welken weg hij zelf inslaat om het beoogde doel te bereiken. Dat dit geen lichte taak is en een aanhoudende worsteling met de abstracte en duistere uitdrukkingswijze van den schrijver vereischt, zal ieder, die zijne hoofdwerken las, aan zijn bestrijder Jul. Binder onvoorwaardelijk toegeven.

Stammler begint met de waarneming van gemeenschappelijke elementen in de verschillende voorstellingen, welke men zich van het recht heeft gevormd, en van de gevallen, „Vorkommnisse", waarin het is toegepast; m. a. w. van de gelegenheden, waarin het recht zich heeft vertoond of geopenbaard. Aldus vindt hij meer algemeene begrippen, die de daardoor in een hoogere eenheid opgeloste bijzonderheden samenvatten. Wel is waar moet dit algemeen begrip de logische voorwaarde zijn voor de erkenning en beoordeeling der bijzondere verschijnselen, doch het wordt desniettemin zelf alleen gevonden door waarneming der afzonderlijke gegevens, ontleding hunner bestanddeelen, uitschakeling van individueele afwijkingen en synthese van het gemeenschappelijke — kortom door toepassing der oogenschijnlijk verworpen inductie, waarvan de empirische wetenschap zich bedient en welke alleen door abstractie en generalisatie tot algemeene stellingen voert. De causaal-inductie, die op het gebied der natuurwetenschap door proefneming deze generalisatiën tot den rang van wetten verheft, kan, zooals ieder weet en erkent, op het terrein der zoogenaamde geestelijke wetenschappen zelden of nooit worden toegepast. Opent de moderne psycho-physiek daarvoor eene bescheiden ruimte, de volks- en volkenpsychologie ontsnapt daaraan ten eenenmale. Dientengevolge kunnen de inductief verkregen resultaten nooit in aard en karakter verschillen van de bouwsteenen, waarmede zij zijn gesticht, doch alleen gelijksoortige en essentieel gelijkwaardige algemeenheden vormen

van de concreet waargenomen bijzonderheden; nooit tot toetsing en veroordeeling daarvan dienen. Dit denkbeeld mag terecht een innerlijke tegenstrijdigheid heeten. De abstractie moge zoo ver voortschrijden en zoo hoog stijgen, dat zij de empirische grondstof schijnt te hebben afgeschud, zij is en blijft het kind of kleinkind harer ouders. Stammler, die rechtsvoorstellingen en rechtsfeiten als uitgangspunten koos, moest daarbij nevens het formeel ook een daarvan onafscheidelijk materieel element opnemen en kon dus onmogelijk een resultaat krijgen van zuiver formeelen aard.

Desniettemin beweert Stammler uit te gaan van het menschelijk bewustzijn, waarvan hij den inhoud critisch ontleedt en in waarnemen en willen onderscheidt. Het eerste beheerscht het rijk der causaliteit, d. w. z. van oorzaken en gevolgen, m. a. w. het rijk van hetgeen *bestaat*; het tweede het rijk der finaliteit, d. w. z. van middelen en doeleinden, m. a. w. het rijk van hetgeen *behoort*. Het recht behoort te huis op het laatste gebied.

Het kenmerkt zich vooreerst door een vorm van den *wil*, die zich van een blooten wensch of begeerte — een wil zonder middelen — onderscheidt. Deze wil is intusschen niet meer dan de empirische wil als bewustzijns-verschijnsel en geenszins de norm-adaequate wil van Kant en zijne volgelingen.

Intusschen is niet àlle willen recht, maar eene bijzondere soort, namelijk de *verbindende* wil; d. w. z. de wil van meerderen, die niet hetzelfde doel hebben, maar waarbij de wil van den een tevens middel is voor het doel van den ander, zoodat een onderling verband van verbindende en verbonden willen ontstaat, die in verhouding van doel en middel tot elkander staan. Deze scherpzinnige gedachte leidt tot een gewaagden overgang: namelijk de verrassende gelijkstelling van dezen innerlijk verbindenden wil met de uitwendige regeling of gemeenschappelijke doelbepaling, waardoor een uitwendige factor wordt toegevoegd aan het formeel begrip, welke vreemd is aan de analyse. Deze gelijkstelling slaat intusschen een brug tusschen de individualistische ethiek van Kant en de sociale aspiratiën van onzen schrijver.

Voorts is deze verbindende wil *selbstherrlich*, dat ik het liefst door autoritair of souverein zou vertalen, maar waarvoor Stammler geen beteren kunstterm weet te vinden dan autarchisch, omdat autokratisch en autonoom termen zijn, die andere aan zijn gedachtengang vreemde begrippen aanduiden. Hij verstaat hieronder, dat de verbindende wil een zóó algemeen en duurzaam verband tusschen doel en middel vlecht, dat de middelen, waarvan hij zich bedient, daarin niets meer vermogen te veranderen; m. a. w. waarbij de enkele willen aan den gemeenschappelijk verbindenden wil zijn onderworpen [1]); anders dan bij de zeden, die wel uitnoodigen doch niet dwingen tot naleving: eene m. i. noodeloos duistere omschrijving van het aan het rechtsbegrip eigen gezag.

Eindelijk is de souvereine verbindende wil *onschendbaar*, omdat hij niet willekeurig en naar gelang van ieder bijzonder geval veranderlijk optreedt, maar als een aan alle willekeur onttrokken onveranderlijk toepasselijke wil.

Volgens Stammler zijn hiermede de vier elementen van het rechtsbegrip volledig gevonden en verklaard en kan dit worden bepaald als de *„onschendbare, souvereine, verbindende wil"* of de onschendbare souvereine regeling van de menschelijke samenleving [2]).

Nadat Stammler een algemeen rechtsbegrip heeft geconstrueerd, dat z. i. zuiver formeel is en dus geen bepaalden inhoud kent, verbindt hij daarmede een voorwaardelijk object van den wil als de stof, die met den vorm verbonden den inhoud van het recht, m. a. w. het positief of stellig recht vormt. Indien hierbij nu nog de categorie der werkelijkheid, d. w. z. de mogelijkheid der handhaving komt, „Möglichkeit der Durchsetzung", dan wordt het stellig recht tevens geldend recht. Geldend recht is derhalve geenszins hetzelfde als stellig recht, maar veeleer een deel daarvan; er is ook een niet-geldend stellig recht, zooals verouderd of afgeschaft recht

---

1) „Notwendige Unterordnung der Einzelwillen."

2) Theorie p. 113.

of wel ontworpen rechtsinstellingen, die niet als geldend recht in het leven traden. Stellig recht is daarentegen àlle recht, omdat het zoowel een formeel bestanddeel als rechtsbegrip als een materieel bestanddeel als de rechtstof bevat.

Naast de verdeeling van het stellig recht in geldend en niet-geldend recht maakt Stammler eene tweede verdeeling in juist, echt of waar, en onjuist, onecht of onwaar, in „richtiges und unrichtiges Recht," naar gelang het al of niet met de onvoorwaardelijke grondgedachte van het recht overeenkomt [1]). De harmonie van eenige bijzondere rechtsstof met deze grondgedachte alléén stempelt deze tot het juiste of ware recht, waarheen het stellig recht tot eigen aanvulling meermalen uitdrukkelijk of stilzwijgend verwijst.

Voordat Stammler deze grondgedachte nader uitwerkt en op de voorhanden stof toepast, handelt hij uitvoerig over de grondbegrippen of categorieën des rechts, die als zoovele stralen uit het vooropgesteld rechtsbegrip voortvloeien en waaraan hij eene groote wetenschappelijke waarde toekent. Hij verdeelt ze in eenvoudige, samengestelde en tijdelijke of „zeitlich einreihende." Met geniale scherpzinnigheid vooral brengt hij de vier onderdeelen der eerste groep — namelijk der eenvoudige categorieën — in verband met de vier elementen van zijn rechtsbegrip en leidt hij uit het element van den wil de tegenstelling af van rechts*subject* en *-object*; uit dat van het verbinden de tegenstelling van rechts*grond* en *-betrekking*; uit dat van de souvereiniteit de tegenstelling van rechts*hoogheid* en *-onderdanigheid*; uit dat van de onschendbaarheid de tegenstelling van *rechtmatigheid* en *wederrechtelijkheid*. Daar het mij echter geenszins te doen is om een volledig denkbeeld van Stammlers rechtsphilosophie, doch alleen van zijne leer van het juiste recht, zal ik u niet verder vermoeien met zijne categorieënleer, veelmin met zijne methodiek en systematiek.

Van overwegend belang is daarentegen zijne opvatting van

---

[1]) Theorie p. 126, 134.

de rechts*idee*, waarmede hij — in tegenstelling met zijn rechts*begrip* of het constitutief element, waardoor het recht zich tegenover andere maatschappelijke verschijnselen kenmerkt — uitsluitend bedoelt de norm of maatstaf, waardoor het juiste van het onjuiste recht kan worden onderscheiden. Deze onmisbare maatstaf kan en moet volgens hem langs wetenschappelijken weg worden opgespoord. Elk stellig recht toch is uit den aard der zaak eene poging juist recht te zijn: „ein Zwangsversuch zum Richtigen." De vraag, in hoever deze poging is geslaagd, kan slechts beantwoord worden door aanwending van het kenteeken, dat het juiste of ware van het onjuiste of onware recht onderscheidt. Hoe dit te vinden?

Niet langs den weg van het natuurrecht, dat de natuur van den mensch of van het recht als uitgangspunt koos en wat het uit die natuur afleidde als verbindend recht verkondigde. — Niet naar de leer der historische school, welke aan een volk of natie een eigen ziel of geest toeschreef, waaruit het ware recht ontsproot, evenals taal en zeden, gezindheid en karakter. — Evenmin uit de materialistische opvatting der geschiedenis, welke aan de economische omstandigheden en verhoudingen een beslissenden invloed toekent, niet slechts op de sociale instellingen, maar zelfs op de daaromtrent heerschende meeningen en overtuigingen. — Doch alleen uit de idee van den vrijen wil, de grondgedachte van alle recht, namelijk van een onvoorwaardelijk ééne en ondeelbare methode om den inhoud aller mogelijke doeleinden en middelen als eenheid te beoordeelen [1]). Zij stelt geen *doel*, dat men wil bereiken, zelfs geen einddoel, maar duidt de richting aan, die in eene rechte lijn de voorhanden en eindeloos verschillende en veranderlijke rechtstof doorkruist en heenwijst naar de leidster, die op de ongewisse baren der historische en positieve gegevens den wakkeren zeevaarder tot gids strekt.

Deze richting wordt bepaald door de grondgedachte van alle

---

1) „Ein unbedingt gültiges Verfahren den Inhalt aller jemals möglichen Zwecke und Mittel einheitlich zu richten." Theorie p. 439 ss.

recht, welke in het rechtsbegrip noodwendig ligt opgesloten en wederom door critische analyse daaruit moet worden losgewikkeld. Deze grondgedachte is de menschelijke gemeenschap, de gemeenschappelijke strijd om het bestaan [1]). Deze verschaft eene formeele methode voor het oordeel, onafhankelijk van de stof, waarop zij wordt toegepast. Zij berust op den vrijen of reinen wil — d. w. z. zonder eenig beperkt doel — niet van de individu maar van de gemeenschap: die Gemeinschaft frei wollender Menschen en kan daarom als de sociale idee of het *sociaal ideaal* worden aangeduid, die Stammler m. i. ten onrechte vereenzelvigt [2]).

Het begrip nu der menschelijke gemeenschap bestaat uit twee factoren: de gemeenschap van doel en het zelfstandig individueel doel van elk redelijk wezen en kan daarom eene „Verbindung von Selbstzwecken" worden genoemd. Dit ideaal kan nooit gelegen zijn in individueele vrijheid en gelijkheid, welvaart of geluk, welke alle slechts den enkeling raken, maar alleen in de volkomen harmonie tusschen het streven der individuen en het doel der gemeenschap, waardoor aan beiden de hun evenredig toekomende plaats is verzekerd. Op het gebied der moraal bepaalt wel de individueele of geisoleerde wil, vrij van elken vreemden invloed, de richting der wenschen en gedachten, „der wünschenden Gedanken", en onderscheidt de reinheid, „Lauterkeit," van dien wil de juiste van de onjuiste moraal; maar op het terrein des rechts geschiedt dit door den verbindenden wil der gemeenschap en hangt het oordeel over het juiste of onjuiste uitsluitend af van de vraag, of de wil zich zuiver en alleen beweegt in de richting van het sociaal ideaal, m. a. w. van een volkomen harmonie tusschen individueel en gemeenschapsdoel. Het geldt hier wederom niet een rechtsregel met bepaalden inhoud, maar een algemeen

---

[1]) Syst. Rechtsw. p. XXXVIII.

[2]) „Ideal ist lediglich und uneingeschränkt dasselbe wie formale Gesetzmäszigkeit." Syst. Rechtsw. p. XXXIX. Lehre vom richtigen Rechte p. 198.

geldende formeele methode, een eenheid van voorwaarden, waardoor het verschil tusschen recht en ònrecht wordt bepaald [1]).

Hiertoe behooren twee grondregelen, die de grenzen van verplichtingen en bevoegdheden bepalen: 1°. wederkeerige achting; 2°. duurzaam deelgenootschap. De achting vordert: *a*. dat de inhoud van den eenen wil nooit de prooi wordt van de willekeur van een ander; *b*. dat eene rechtsvordering slechts in zoover bestaanbaar of rechtmatig is, dat de rechtens verbondene zich zelven nog de naaste kan zijn. Het deelgenootschap eischt: *a*. dat nooit een rechtens verbondene willekeurig uit de gemeenschap wordt uitgesloten; *b*. dat de rechtmatige bevoegdheid tot beschikking slechts in zoover iemand mag uitsluiten, dat de aldus uitgeslotene zich zelven nog altijd de naaste kan zijn. Ofschoon Stammler nadrukkelijk waarschuwt tegen de dwaling, alsof deze grondregelen zelf rechtsvoorschriften zouden zijn, blijkt m. i. toch uit de sobere toelichting in zijne systematische Rechtswissenschaft duidelijk, dat zij wel degelijk een bepaalden en m. i. betwistbaren inhoud dekken. Immers wat Stammler in zijne „Lehre vom richtigen Rechte" (p. 216 – 275) uitvoerig uiteenzet over de stof en de middelen van het ware recht ontleent hij ondanks den schijn van het tegendeel geheel aan eene scherpzinnige tot het spitsvondige overhellende ontleding van hetgeen het stellig recht hem leert; terwijl het laatste abstracte hoofdstuk (p. 276—308) over het schema (Vorbild) van het ware recht geen verklaring of verdediging der vooropgestelde grondregelen behelst, maar eene zuivere deductie daaruit ontwikkelt. Zóó wordt de zonderlinge uitdrukking, dat „der Verpflichtete (Ausgeschlossene) sich noch der Nächste sein kann", die blijkbaar niet meer beteekent dan dat de een niet geheel mag worden opgeofferd aan de willekeur van den ander — „weil Ich will und was Ich will" — toegelicht met de bewering, dat dit niet afhangt van zijn subjectief verlangen, maar van het doel „des inhalt-

[1]) Lehre vom richtigen Rechte p. 203.

lich freien Wollens, des richtigen Wählens" (p. 285). De vraag: Wie is mijn naaste? wordt wel in verband gebracht met de bekende gelijkenis van den barmhartigen Samaritaan, maar toch gradueel opgevat naar gelang van de lengte van den straal der verschillende concentrische kringen, waarvan de betrokkene het gemeenschappelijk middelpunt is. Naar dien onvasten maatstaf moeten de wederkeerige persoonlijke en zakelijke praestatiën worden geregeld! Hier treedt de schrijver ook in eene onderscheiding van gebruiks- en ruilwaarde, welke hij weder in eene feitelijke en objectief-juiste ruilwaarde in Marxistischen trant splitst. Daargelaten de talrijke dubia, welke deze verfijnde dialectiek onophoudelijk wekt, komt het mij voor, dat Stammler hier een schema ontwerpt, dat de vastheid van een richtsnoer ten eenenmale mist en dat bovendien is afgeleid uit een willekeurig vooropgezet en hoogst nevelachtig sociaal ideaal.

III. Ziedaar, Mijne Heeren, eene zoo beknopt mogelijke schets van de grondslagen van Stammlers Rechtsphilosophie. Zij tracht, volgens zijn eigen verklaring, antwoord te geven op drie vragen:

1°. *Wat is recht?* M. a. w.: Welk algemeen begrip ligt aan elke rechtsbeschouwing onvoorwaardelijk ten grondslag, opdat wij haar voorwerp met reden als recht mogen aanmerken?

2°. *Waarop berust de verbindende kracht van het recht?*

3°. *Wanneer is de inhoud van een bindenden rechtsregel ook zakelijk juist?*

Hoe te oordeelen over de op elk dezer vragen door Stammler gegeven antwoorden?

1°. Het *recht* is een *verschijnsel*, evenals de kunst, de godsdienst, en zooveel andere sociale verschijnselen van wel is waar onstoffelijken aard maar niettemin waarneembaar en

onloochenbaar voor iederen waarnemenden en tevens denkenden mensch. Het openbaart zich namelijk in de maatschappij, d. w. z. in de samenleving, en bepaalt zich niet tot den enkelen mensch. Het betreft integendeel, evenals de moraal, de onderlinge betrekkingen der menschen en kan mitsdien slechts gekend worden door eene aandachtige beschouwing der maatschappij in haar geheel en samenhang. Plaatst men zich op dit standpunt, dan blijkt dit verschijnsel òveroud in tijd en algemeen in plaats en reeds daarom aller aandacht ten volle waardig. Een zoo belangrijk verschijnsel geeft aanleiding tot begripsvorming en de wetenschap, die er zich mede bezighoudt, zal zich allereerst beijveren een juist en dus volledig begrip van haar object te vormen. Hoe dit doel te bereiken?

Kant heeft ons geleerd, dat de reine rede slechts formeele vermogens of categorieën behelst, doch geen kennis, welke alleen de ervaring ons kan verschaffen. Wie zich dus op Kantiaanschen bodem plaatst, zooals Stammler evenals zijne bestrijders, kan de kennis en daardoor een juist begrip van eenig verschijnsel alléén verwerven door: zorgvuldige waarneming der bijzondere verschijnselen, vergelijking van het waargenomene, uitschakeling van het bijzondere, samenvatting van het algemeene en vaststelling van het resultaat. De zuivere toepassing dezer methode doet de aanvankelijk min of meer nevelachtige voorstelling van het waargenomen verschijnsel eerlang opwassen tot een helder begrip, dat de grenzen van ons kenvermogen niet te buiten gaat en eene belangrijke aanwinst mag heeten voor den inhoud daarvan. Niets belet natuurlijk het gevonden resultaat critisch-analytisch te ontleden en de aldus ontsluierde bestanddeelen als maatstaf aan te wenden ter beoordeeling van hetgeen zich onder den naam van het waargenomen verschijnsel aanmeldt.

Zonder dit duidelijk te verklaren, wellicht zonder zich daarvan klaar bewust te zijn, heeft ook Stammler dezen eenigen en dus onvermijdelijken weg gevolgd. Het recht splitst hij, als elk maatschappelijk verschijnsel, in vorm en inhoud, naar gelang het standvastige kenmerken vertoont of slechts ver-

anderlijke voorschriften behelst. Vorm toch is niets dan de eenheid der blijvende bestanddeelen tegenover de veelheid der bijzonderheden, een logisch, allerminst een causaal begrip [1]). Met bewonderenswaardige scherpzinnigheid, zooals wij zagen, spoort hij de formeele of standvastige bestanddeelen op en ontdekt daarin een willen, dat zich van andere willen onderscheidt, doordien het verbindend is voor anderen als middel tot bereiking van bepaalde doeleinden; voorts autoritair individueele willen aan zich onderwerpt en door zijne vastheid en duurzaamheid alle willekeur uitsluit: een zuiver formeel begrip, waaraan alle inhoud ontbreekt.

Intusschen erkent hij noode, dat begrip en verschijnsel des rechts elkander niet dekken, doordien het stellig recht, dat ook z. i. uitsluitend dien naam verdient, wel degelijk een inhoud heeft en zonder dien inhoud onbestaanbaar is. Desniettemin laat hij voor de constructie van zijn rechtsbegrip dezen inhoud, veelsoortig en veranderlijk, buiten beschouwing. Slechts bij uitzondering ontleent hij daaraan enkele voorbeelden tot toelichting. Zijn hoofddoel is blijkbaar door zijn rechtsbegrip een toetsteen te vinden, waardoor hij in het stellig recht het juiste van het ònjuiste bestanddeel kan onderscheiden. Deze miskenning van het stellig recht verklaart m. i. ook gedeeltelijk zijne verwaarloozing van een eigenschap van alle stellig recht, dat het namelijk tevens geldend is. Recht is niet wat eenmaal gegolden heeft blijkens oude verloren en soms wedergevonden oorkonden, noch wat bestemd is eenmaal recht te worden, zooals ontelbare wetsontwerpen in de archieven van alle moderne staten, maar alléén wat geldt, m. a. w. wat leeft en niet wat nog ongeboren of reeds gestorven is. Een rechtsbegrip, dat den factor van het gelden niet opneemt, is m. i. onvolledig en getuigt, dat Stammler, hoe vernuftig ook, het formeel bestanddeel overschat, het materieel bestanddeel of de rechtstof, hoezeer de onmisbaarheid er van erkennend, te zeer geringschat en verwaarloost en daarom ten slotte een onvol-

[1]) Lehre vom richtigen Rechte p. 217.

komen en mitsdien onbevredigend resultaat bereikt. Zijne begripsbepaling aldus aangevuld, zou dan moeten luiden: Recht is de *onschendbare*, *autoritaire*, *verbindende* en *geldende wil* eener bepaalde gemeenschap. Waar zulk een wil wordt aangetroffen heerscht recht; waar niet, ontbreekt het. Ook aldus uitgedrukt blijft het intusschen een zuiver formeel begrip, dat over den inhoud een volkomen stilzwijgen bewaart. Als maatstaf tot scheiding van het juiste en onjuiste recht heeft het mitsdien niet de geringste waarde.

2°. De tweede vraag: Waarop berust de verbindende kracht van het recht? is veel gemakkelijker te beantwoorden. Eigenlijk ligt dit antwoord reeds opgesloten in het gevonden rechtsbegrip: namelijk in den wil der gemeenschap, waaraan de individuen onderworpen zijn, in het selbstherrlich, souverein of autoritair, element van Stammler. Intusschen zij men op zijne hoede! De onderworpenheid of verplichting tot gehoorzaamheid van den enkelen of individueelen wil aan dien der gemeenschap op zich zelf is buiten kijf; zij kan echter algemeen worden erkend en vrijwillig in acht genomen, of desnoods door dwang gehandhaafd. Voor dit laatste zijn organen noodig, die in elken geordenden staat onder de namen van politie en justitie bekend zijn. De plaats, die zij bekleeden en de beteekenis, die haar toekomt, doen allicht vergeten, dat zij doorgaans slechts dienen om in zeldzame uitzonderingen te voorzien. In een miniem aantal gevallen, in percenten ternauwernood uit te drukken, komt het dwangapparaat, waaraan men terecht zoo hooge waarde toekent, in werking: terecht, omdat de praeventieve kracht, die het uitoefent, oneindig grooter is dan de repressieve.

In verband hiermede staat de welbekende vraag: Is dwang een onmisbaar kenteeken van het recht? Ik antwoord mèt Stammler bevestigend, in den zin van virtueele of intelligibele afdwingbaarheid. Wilsuitingen, die niet waarneembaar zijn en zich niet openbaren in waarneembare handelingen, welke door dwang zouden kùnnen worden belet of bewerkt — of ook die

van niet genoeg belang geacht worden om ze door dwang te beletten of te bewerken — vallen buiten het bereik van het recht. Het recht omvat uitsluitend uiterlijk waarneembare wilsopenbaringen, die het algemeen belang der gemeenschap betreffen en desnoods door dwang zouden kùnnen worden verwezenlijkt. Ik antwoord daarentegen, evenals Stammler, ontkennend in den zin van feitelijke afdwingbaarheid door een regelmatig fungeerend dwangapparaat: immers het bestaan daarvan is niet afhankelijk van het recht zelf, maar van de omstandigheden, waaronder het zich heeft gevormd en ontwikkeld. Het ligt ver buiten mijne grenzen hierop thans dieper integaan. Doch de geschiedenis des rechts in alle tijden en landen — evenals eene aandachtige beschouwing van eenig bijzonder recht, hetzij privaat of publiek recht — levert talrijke bewijzen voor de stelling, dat het gemis van feitelijke dwangmiddelen allerminst aan bijzondere voorschriften en instellingen hun rechtskarakter ontneemt. Niet alleen een volkenrecht, zelfs door Ihering volmondig erkend, ware in dit geval onbestaanbaar, maar ook gewichtige deelen van het staats-straf- en zelfs privaatrecht zouden alsdan hun rechtskarakter moeten prijsgeven [1]).

3°. De gewichtigste vraag, waarop al het voorafgaande uitloopt, luidt: Wanneer is de inhoud van een rechtsnorm ook zakelijk juist? M. a. w.: Wat is de maatstaf tot onderscheiding van het juiste of ware van het onjuiste of onware recht? Stammler kon dezen maatstaf niet vinden in zijn rechtsbegrip, dat bloot formeel is en èlken inhoud duldt en aanvaardt, maar in de rechtsidee, die z. i. niet is een subjectief bewustzijn, maar het sociaal ideaal of de volkomen harmonie tusschen individueel en gemeenschapsdoel. Waarin deze harmonie bestaat moet meer uit zijne gezamenlijke werken worden

---

1) Ik heb dit uitvoeriger betoogd en met voorbeelden gestaafd in *Themis* 1913 n°. 2; en *Zeitschrift für Völkerrecht* Band VIII; Heft 2. 1914.

afgeleid dan het in zijne „Theorie der Rechtswissenschaft" duidelijk is verklaard. Het is de eenige grondgedachte des rechts, die als de gemeenschappelijke wil ook het gemeenschappelijk belang bedoelt.

Nu kan ik ondanks allen eerbied voor Stammlers idealisme, ondanks allen afkeer van banale nuchterheid, niet inzien, dat zijn sociaal ideaal iets meer of iets anders is dan die maatschappelijke inrichting, welke het best waarborgt hetgeen in de taal van het dagelijksch leven en in het staatkundig spraakgebruik bekend is onder den naam van het algemeen of gemeenschapsbelang. Indien dit juist is, blijkt echter tevens de geringe waarde van zijn oplossing. Want waarover bestaat grooter meeningsverschil dan over de tweeledige vraag: Wàt is onder het algemeen belang te verstaan? en wèlke inrichting van maatschappij en staat is het meest geschikt om dit algemeen belang te behartigen en te verzekeren? Het mag inderdaad heeten: „Uilen naar Athene dragen," in eene vergadering als deze hierover één woord te verspillen. Een ieder, die zich ooit met maatschappelijke of staatkundige vraagstukken bezighield, weet, dat over hetgeen het algemeen belang is en wat het eischt zooveel meeningen als zooveel zinnen bestaan en dat derhalve de daaruit afgeleide gevolgtrekkingen geheel afhangen van de voorstellingen en denkbeelden, die men zich van een maatschappelijk en staatkundig verband heeft gevormd. Een vast richtsnoer is daarin niet te vinden. Het moge den naam daarvan dragen, den vorm ervan vertoonen, inderdaad heeft het geen andere waarde dan die van de minst denkbaar vaste maat. Een volkomen harmonie van tegenstrijdige belangen is waarlijk een ideaal — evenals èlke harmonie van op zich zelf tegenstrijdige dingen als krachten, klanken, behoeften enz. — d. w. z. iets denkbeeldigs en onbereikbaars, waarvan ieder zich eene voorstelling vormt overeenkomstig zijn aanleg en ontwikkeling. Toegepast op de inrichting van staat en maatschappij bestaat er dus geen bezwaar om van een sociaal ideaal te gewagen. Doch men dwaalt met een Frédéric Bastiat, indien men die harmonie in de werke-

lijkheid meent te ontwaren; schromelijker nog, indien men waant daarin een objectief criterium te vinden tot ethische onderscheiding en beoordeeling van hetgeen de realiteit der verschijnselen ons leert. Deze kan ons inlichten omtrent de voorstellingen, die dezen en genen — velen of weinigen, ouderen of jongeren — zich van haar hebben gevormd, nimmer kan zij het ideaal van harmonie ontsluieren. M. a. w. het ideaal ligt buiten de grenzen van ons kenvermogen en kàn geen dienst doen als critische maatstaf van wetenschappelijk karakter.

De *rechtsidee* is m. i. van ander gehalte en behoort tot de zuiver apriorische categorieën, welke Kant zoowel in de natuur als in de ethische wetenschappen aanneemt en aanwendt. In de natuurwetenschap kan men dit met hem de *causaliteit* of de wet van oorzaak en gevolg, op het gebied der zoogenaamde geestelijke wetenschappen de *finaliteit* of het verband van doel en middel noemen. Even redelijk als het is op het gebied der natuur de waargenomen verschijnselen te beschouwen als gevolgen, waarvan de oorzaken met rusteloozen ijver worden opgespoord en steeds klaarder aan het licht treden — even natuurlijk is het streven op het terrein der ethiek om de waargenomen verschijnselen van het individueel en sociaal leven als middelen te beschouwen, welker doeleinden in engeren of ruimeren zin moeten worden ontdekt en in het licht gesteld. De teleologie, met recht verbannen uit het rijk der natuurwetenschap, vindt hier een haar rechtmatig toekomend toevluchtsoord. Het doel kan zijn nabij en beperkt, maar ook verwijderd en alomvattend, en op dien grond worden onderscheiden in naaste-, middel- en einddoel.

Wetenschap in den hoogsten zin des woords vergenoegt zich niet met eenig beperkt doel, maar streeft naar een einddoel en dit streven stempelt haar tot een afgeronde eenheid. Doch het gaat te ver den eerenaam van wetenschappelijk te ontzeggen aan allen, die zich met een beperkt doel tevredenstellen en hun onderzoek binnen de grenzen eener kleinere en meer bescheiden eenheid beperken. Minachting of geringschatting ten

aanzien van een grondig onderzoek van een complex van ethische, artistieke of religieuse verschijnselen binnen bepaalde grenzen van tijd en plaats komt evenmin te pas als zij reden van bestaan heeft tegenover den natuuronderzoeker, die zich vergenoegt met de bestudeering eener bepaalde planten- of dierensoort. Eenheid en samenhang zoeken àllen, doch *niet* allen hebben de eenheid van het universum op het oog.

Op het gebied der ethiek heeft Kant met zijn *categorischen imperatief der practische rede* voor altijd de volstrekt algemeene en zuivere norm gesteld voor het rijk der vrijheid tegenover dat der natuur. Hiermede karakteriseert hij haar gebied niet als dat van het willen maar als dat van het moeten — *Sollen* nicht *Wollen* — geen tegenstelling, zooals een oppervlakkig denker allicht zou meenen, doch een nauw verband: *a.* omdat wil niet gelijkstaat met willekeur, maar onderworpen is aan eene hoogere wet; *b.* omdat het subject van den wil niet behoeft te zijn de enkeling, maar ook kan zijn de gemeenschap, die hare leden aan hàren wil onderwerpt. Deze hoogere wet wordt, zooals Dekaloog en Koràn, aan eene hoogere macht toegeschreven, of wel door een aardsch gezag — hetzij dat van de ongeorganiseerde maatschappij of wel van den georganiseerden staat — in den vorm van *gewoonte* of *wet* gesteld en schept aldus stellig recht. Dit stellig recht, voorzoover niet afkomstig van eene bòvenaardsche macht, is nòch volledig nòch onfeilbaar als alle menschelijk werk; m. a. w. àlle positief en niet geopenbaard recht is noodzakelijkerwijze in de terminologie van Stammler unrichtiges Recht en kan nooit meer zijn dan eene feilbare poging om het volkomen recht te stellen. Betreft de regel of gedragslijn slechts den enkeling en diens handelingen, voorzoover deze geen aanspraken van anderen of van de gemeenschap vestigen, dan bevinden wij ons op het terrein der moraal, waar deze norm het eerst en het klaarst van toepassing is. Kants critische philosophie beweegt zich ontegenzeggelijk bij voorkeur op dit gebied. Maar zij geldt niet minder op het verwante terrein van het *recht*, d. i. eene min of meer gelukte poging om het

doelwit te naderen door den categorischen imperatief aan de maatschappij gesteld. Hier zijn geen geïsoleerde en onverschillige handelingen in het spel, maar die onderlinge betrekkingen, welke als het ware het cement der samenleving vormen en haar tot eene georganiseerde gemeenschap verheffen. Kants imperatief is ook hier van toepassing, zooals vooral blijkt uit de latere formuleering: „Handel aldus, dat gij de menschheid, „zoowel in uw persoon als in die van ieder ander, ten allen „tijde tegelijk als doel en nooit alleen als middel gebruikt." Wel is deze stelregel veelal slechts als bloot subjectief beginsel van den wil voorgesteld, doch hij past evenzeer op den wil der gemeenschap, die het recht stelt.

De goede wil, waarop alles aankomt, zetelt in de practische rede of zooals wij liever zeggen in het geweten, beide zonder twijfel kenmerken van de menschelijke persoonlijkheid en juist dáárom eveneens van toepassing op de gemeenschap van redelijk-zedelijke wezens, die door den staat wordt gevormd en bestuurd. Niet in den zin, alsof de staat een eigen rede en geweten zou bezitten, als de volksziel der historische school, maar in dien overdrachtelijken zin, dat rede en geweten van den staat de collectieve vrucht zijn van de rede en het geweten der menschen, die hem vormen en besturen. Er is hier geen mystiek in het spel. Doch evenals de gewoonte niets anders is dan de uitwendige verschijning van rede en geweten der maatschappij, waarin zij heerscht, zoo is de wet niet anders dan de door daartoe aangewezen organen geformuleerde rede en geweten van de staatsgemeenschap, die haar stelt. Welke deze organen zijn, is natuurlijk van buitengewoon belang, doch voor de vraag, die ons hier bezighoudt, onverschillig. Er bestaat geen afzonderlijke staatsmoraal, maar het door den staat gestelde recht duidt het peil der moraliteit aan, waarop diegenen zijner leden zich bevinden, die op de vorming van de wet directen of indirecten invloed uitoefenen. Daarom bestaat er tusschen moraal en recht een duidelijk onderscheid, maar tevens een nauwe verwantschap: de moraal is individueel en autonoom, d. w. z. alleen van innerlijke beweegredenen af-

hankelijk; het recht is daarentegen een sociaal instituut en heteronoom, d. w. z. afkomstig van en gehandhaafd door eene uitwendige macht.

Het recht is derhalve geen deel, veelmin een minimum van de moraal, maar hare gelijkwaardige zuster, beiden wettige dochters der ethiek. Beiden vinden een gemeenschappelijken bodem in de menschelijke persoonlijkheid en de haar beheerschende ethische wetten en zijn mitsdien evenzeer onderworpen aan denzelfden apodictischen imperatief, als de eenige algemeene en objectieve norm, die niet door ervaring kan worden verkregen, maar a priori is gegeven [1]).

Is deze gedachtengang juist, dan volgt daaruit, dat geen door ervaring verworven kennis, noch een door critische analyse langs een omweg gevonden rechtsbegrip, de maatstaf kan leveren tot beoordeeling eener positieve rechtstof. Deze kan slechts van transcendentalen aard zijn, d. w. z. van hoogeren en ontoegankelijken oorsprong: de openbaring eener oorspronkelijke functie van den menschelijken geest, subjectief, onberekenbaar en even weinig voor wetenschappelijk bewijs als voor bestrijding vatbaar. Haar orgaan draagt in de Kantiaansche wijsbegeerte den naam van practische rede, in de taal van het dagelijksche leven dien van geweten. Het is 's menschen adelbrief, waardoor hij zich als redelijk-zedelijk wezen van het dier onderscheidt. Dieper hierop in te gaan is geen zaak van wetenschappelijk onderzoek en reeds daarom niet hujus loci. De ervaring leert intusschen zonneklaar, dat dit orgaan vatbaar is voor ontwikkeling, zoowel als voor ontaarding. Dat het een objectieven achtergrond heeft, is mijne diepe overtuiging, doch ik ben niet minder overtuigd van het onvolledige en gebrekkige der weêrkaatsing in 's menschen geest. De geschiedenis is hiervan een doorloopend bewijs; één blik op den huidigen toestand, waarin de internationale rechtsovertuigingen lijnrecht tegenover elkander staan, drukt hierop het onloochenbaar zegel.

---

[1]) Uitvoeriger Binder p. 214—220, wiens opvatting hier en daar afwijkt van de mijne.

Toch openbaart het zich *overal* en *altijd*. Naar gelang van den ontwikkelingsgraad, dien het heeft bereikt, noemt men de werking daarvan gevoel, besef, bewustzijn of overtuiging; in casu *rechtsgevoel*, *rechtsbesef*, *rechtsbewustzijn*, *rechtsovertuiging* — het blijven alle loten van denzelfden stam: dien der *ethiek*, het rijk der doeleinden, van edelen huize derhalve, maar van bedroevend gebrekkigen ontwikkelingsgraad.

Alleen de openbaring daarvan in waarneembare verschijnselen valt binnen het bereik der ervaring en kan voorwerp van kennis en wetenschap worden. *Rechtswetenschap* en *rechtsphilosophie* zijn twee wèl te onderscheiden zaken: de eerste eene empirische doelwetenschap, de tweede een normatief streven om aan het recht de plaats aantewijzen, welke daaraan in het rijk der onstoffelijke of ethische goederen toekomt. Pogingen om hiertoe langs wetenschappelijken weg te geraken moeten noodwendig falen en op de teleurstelling uitloopen van hen, die zulk een oplossing mogelijk achten en zich vleien haar te hebben gevonden. Den rechter, die de verwijzingen, uitdrukkingen en vermeende leemten der wet niet uitlegt en aanvult naar eene strenge methode van wetsinterpretatie doch naar zijne of anderer opvatting van de rechtsidee, biedt zij alleen een subjectieven en bedriegelijken leiddraad [1]). Een techniek en practijk der rechtsidee, d. i. der gerechtigheid, is onbestaanbaar. Zij ontaardt onfeilbaar, ondanks de beste bedoelingen en sterkste verzekeringen van het tegendeel, in het volgen van eigen of anderer subjectieve, wisselvallige en vaak oncontroleerbare opvattingen.

Indien het dan niet ontkend kan worden, dat er groot verschil bestaat tusschen het stellig recht als menschelijk en dus feilbaar werk, en dàt recht, waaraan sinds de oudste tijden tot op heden als een begrip van hooger orde naast waarheid en schoonheid, eene plaats in den hemel is toegekend, dan gaat het niet aan beiden met eenzelfden naam te

---

[1]) Verg. Binder p. 248—254; Stammler: Theorie p. 574 ss. 625 ss.

noemen en daardoor een bron van eindeloos en noodeloos misverstand, ja van bitteren en doelloozen strijd, te openen. *Recht*, zelfs volgens Stammler alleen als stellig recht bestaanbaar, blijve de standvastige term voor de maatschappelijke orde door gewoonte of wet geregeld en beheerscht, een der kostbaarste sociale goederen, bron van onberekenbaar nut, voorwerp van steeds voortgezet onderzoek, verklaring en verbetering. Daarnevens erkenne men de *gerechtigheid* als de verborgen, ongenaakbare bron dier vermogens van den menschelijken geest, welke van haar bestaan een min of meer flauw besef hebben en hare imperatieven in de menschelijke samenleving trachten te realiseeren. Dat zij daarbij vaak struikelen, beurtelings vóór- of achteruit gaan, is onvermijdelijk; doch dat desniettemin de rechtsgeschiedenis den indruk maakt van een, zij het ook langzaam en sprongsgewijze, voortschrijdende ontwikkeling, is verblijdend en bemoedigend. Alleen verlieze men den afstand tusschen een en ander nimmer uit het oog en poge men niet dien te bemantelen. Zelfs het verklaarbaar ongeduld over eene te trage rechtsvorming kan dit niet verontschuldigen, veelmin rechtvaardigen.

Het streven naar eene verdeeling van het stellig recht in een juist of waar en onjuist of onwaar element moge uit de edelste beweegredenen voortspruiten, het sticht meer kwaad dan goed, indien het zich vermeet een deel van het stellig recht naar een gewaanden vasten maatstaf buiten de deur te wijzen. Voorzeker is critiek van het stellig recht niet slechts geoorloofd, maar ook volstrekt noodig. Ook dringt deze critiek veel dieper door dan in de bovenvermelde onderscheiding tusschen jus constitutum en jus constituendum, want deze wijst alleen verbeteringen of aanvullingen aan, welke men om zeer verschillende redenen in eene bestaande wetgeving verlangt; terwijl eene grondige critiek ook de juridische grondslagen van eenig geldend stelsel be- en wellicht veroordeelt. Dit is haar recht en haar plicht. Doch zij ontzegge niet het rechtskarakter aan hetgeen zij in het recht afkeurt en verwerpt en stelle niet omgekeerd als recht voor wat in het stellig recht noch recht-

streeks noch zijdelings te vinden is. Door aldus te handelen ondermijnt zij onder de verleidelijke doch bedriegelijke leuze van vooruitgang of moderne opvatting de grondvesten der rechtswetenschap, ontwricht zij haren samenhang en wischt zij hare grenzen uit om haar op te lossen in een stelsel van moraal of wijsbegeerte, dat — welke overigens zijne verdiensten mogen zijn — het rechtskarakter mist.

De rechtsphilosophie of wijsbegeerte des rechts bekleedt een eervolle plaats in de algemeene wijsbegeerte; maar haar object is de *gerechtigheid* of, duidelijker nog, het verband waarin het stellig recht tot de gerechtigheid staat. Het recht is krachtens zijn aard en oorsprong positief; de gerechtigheid is een postulaat, eene norm in anderen en hoogeren zin dan de rechtsnormen of voorschriften van het stellig recht. Den wetenschappelijken jurist moet die norm steeds voor oogen staan: zij moet zijn geest doordringen en bezielen. Ook aarzele hij niet haar critisch aan te wenden; hij hoede zich alleen zorgvuldig haar te verwarren of te vermengen met de historische en reëele stof, die hem als recht is geboden. Verzuimt hij dit, dan zal daaruit geen ander gevolg voortvloeien, dan dat de rechtswetenschap hare zelfstandigheid verliest en in de plooien van den ruimen mantel van *moraal* of *wijsbegeerte* — of nòg erger van dien der *politiek* — ternauwernood eene bescheiden schuilplaats vindt. Evenals *kunst* kunst blijft, ook al beantwoordt zij niet aan het schoonheidsideaal van den beschouwer, *wetenschap* wetenschap, ook al blijft zij ver beneden de waarheid, *deugd* deugd, ook al is het zedelijk ideaal oneindig ver boven haar verheven, zóó blijft *recht* recht, ook al weerkaatst het slechts flauw een enkelen straal van den *sol justitiae!* Gelukkig hij, die zulke idealen kent en vereert. Zij behoeden hem voor moedeloosheid en wanhoop, wanneer hij het voorwerp zijner aandacht en toewijding — het stellig recht — oogenschijnlijk reddeloos ziet ten ondergaan!

GEWONE VERGADERING

DER

AFDEELING
TAAL-, LETTER-, GESCHIEDKUNDIGE EN WIJSGEERIGE WETENSCHAPPEN,

GEHOUDEN DEN 8en MEI 1916.

Tegenwoordig de Heeren: CHANTEPIE DE LA SAUSSAYE, Voorzitter, VAN DE SANDE BAKHUYZEN, H. KERN, FOCKEMA ANDREAE, DE LOUTER, MULLER, SNOUCK HURGRONJE, KLUYVER, BLOK, CALAND, BOISSEVAIN, HEYMANS, HESSELING, WOLTJER, D'AULNIS DE BOUROUILL, OPPENHEIM, DE GROOT, BREDIUS, UHLENBECK, SIX, BOER, BAVINCK, TE WINKEL, COLENBRANDER, SALVERDA DE GRAVE, KRISTENSEN, VAN VOLLENHOVEN, KALFF, VAN GELDER, JUYNBOLL, KERNKAMP, VAN GINNEKEN, HUIZINGA, VAN WAGENINGEN en KUIPER, Secretaris; voorts de Correspondent VAN RONKEL.

De notulen der vorige vergadering worden gelezen en goedgekeurd.

Ingekomen zijn:

1. eene missive van Zijne Excellentie den Minister van Binnenl. Zaken met bericht dat de voorgestelde wijziging in Art. 17 van het Reglement van Orde door hem is goedgekeurd.

2. eene missive van denzelfden Minister ter mededeeling dat H. M. de Koningin de benoemingen van den Heer Chantepie de la Saussaye tot Voorzitter en van den Heer Boissevain tot Onder-Voorzitter der afdeeling heeft bekrachtigd.

3. eene dergelijke missive meldende de koninklijke bekrachtiging van de keuze der Heeren van Ginneken, Huizinga en Van Wageningen tot gewone Leden en van den Heer Van Ossenbruggen tot Correspondent der afdeeling voor Letterkunde enz.

4. Bericht van de Heeren Van Ginneken, Huizinga en Van Wageningen dat zij onder dankzegging voor de op hen uitgebrachte benoeming deze aannemen.

5. Brief van den Heer Emile Senart met bericht van het overlijden van den Heer Auguste Barth, buitenlandsch Lid der Akademie. Dit bericht is met een schrijven van rouwbeklag beantwoord.

6. Kennisgeving van den Heer Vogel dat hij verhinderd is de vergadering bij te wonen.

7. Bericht van den Heer Francesco Sofia Alessio te Radicena, dat hij machtiging geeft om het naambriefje behoorende bij het gedicht *Vita Rustica* te openen. Dit naambriefje maakt hem als schrijver van genoemd gedicht bekend, zoodat het nu kan gedrukt worden.

8. Van de familie Karsten een geëtst portret van wijlen den Secretaris der afdeeling den Heer H. T. Karsten. Dit portret zal in de Bestuurskamer worden geplaatst en aan de familie zal dank worden betuigd.

Namens de daartoe benoemde commissie (zie not. 13 Maart) brengt de Heer Muller rapport uit over de subsidie-aanvraag door den Heer Molkenboer tot de Regeering gericht en door den Minister ter fine van praeadvies in handen der Afdeeling gesteld. Het rapport strekt tot ondersteuning van de door den Heer Molkenboer gedane aanvraag mits aan de subsidie zekere voorwaarden worden verbonden, met name ten opzichte van het te volgen werkplan, de bestemming der te vervaardigen teekeningen, de door den Heer Molkenboer uit te brengen rapporten en het op de ondernomen werkzaamheid te oefenen toezicht.

De Vergadering vereenigt zich met de strekking van dit rapport; de Voorzitter brengt de Commissie dank voor de

daaraan bestede moeite en stelt voor, den inhoud van het rapport als advies der Afdeeling ter kennis van den Minister te brengen. Aldus wordt besloten.

Hierna worden door den Secretaris de nieuw benoemde Leden, de Heeren v. Ginneken, Huizinga en van Wageningen binnengeleid. De Voorzitter heet hen van harte welkom en spreekt het vertrouwen uit dat de praestatiën der nieuwe Leden op het gebied van linguistiek, historie en latiniteit eene goede belofte inhouden voor hetgeen de Kon. Akademie van hunne werkzaamheid als Leden der afdeeling mag verwachten.

Thans krijgt de Heer de Louter het woord tot het houden van zijne voordracht over *Recht en Gerechtigheid.*

Spreker begint met er op te wijzen, dat zelfs in dezen tijd van ontketening der hartstochten nog enkelen worden gevonden, die zich aan ernstigen wetenschappelijken arbeid wijden: o. a. op het gebied der rechtsphilosophie, zoowel in de oorlogvoerende als in de onzijdige landen. Op dit gebied bestaat echter niet minder dan elders misverstand met al de daaruit voortvloeiende nadeelen ten gevolge van het verschil in beteekenis, dat aan hetzelfde woord wordt gehecht. Inzonderheid is dit het geval met het woord *recht*, dat in zeer onderscheiden zin wordt gebezigd en dientengevolge bij uitstek geschikt is om tot woordenstrijd en — wat erger is — tot begripsverwarring aanleiding te geven. Er bestaat maar *één recht* en daarnaast eene wijsbegeerte *van* het recht.

Spreker wil dit toelichten naar aanleiding van de werken van prof. Rud. Stammler van Halle, een man ver uitblinkend boven de middelmaat, maar die toch niet geslaagd is in de oplossing van het probleem. Achtereenvolgens wordt vooreerst de aard van het vraagstuk duidelijk omschreven als de verhouding van het werkelijk en het ideëel recht en de poging van Stammler geprezen om eene verzoening tot stand te brengen. Daarna geeft Spreker een beknopt overzicht van diens leer over het rechtsbegrip, van de door hem gevolgde methode

van onderzoek, de daaruit afgeleide gevolgtrekkingen, en inzonderheid van de rechtsidee, die dienen moet om in het stellig recht het juiste van het onjuiste recht te scheiden. Stammler vindt deze in het sociaal ideaal of de volkomen harmonie van persoonlijke en gemeenschaps-doeleinden en leidt hieruit twee hoofdbeginselen af: dat van wederkeerige achting en voortdurend deelgenootschap, terwijl hij eindigt met een schets van dit juiste of ware recht zonder zich in den inhoud daarvan te verdiepen.

In de derde plaats beantwoordt spreker de eerste der drie door Stammler aan de rechtsphilosophie gestelde vragen: „Wat is recht?" met de door hem zelf geconstrueerde en slechts eenigszins gewijzigde en aangevulde begripsbepaling, welke intusschen een bloot formeel karakter draagt en over den inhoud niets beslist noch beslissen kan. Het antwoord op de tweede vraag: „Waarop berust de verbindende kracht van het recht?" ligt opgesloten in het rechtsbegrip zelf en mag niet verward worden met de vraag van den uitwendigen dwang. De derde vraag eindelijk: „Wanneer is de inhoud van een rechtsregel ook zakelijk juist?" vindt geen oplossing in Stammlers alleen oogenschijnlijk objectief sociaal ideaal, maar uitsluitend in Kants categorischen imperatief, die zich niet alleen tot den enkelen mensch, maar ook tot de gemeenschap richt en die, ofschoon naar sprekers overtuiging van hoogeren oorsprong en objectieven aard, desniettemin in mensch en maatschappij slechts een uiterst gebrekkigen, maar toch, naar wij meenen te bespeuren en mogen vertrouwen, een steeds luideren weerklank vindt. *Recht* is alleen de tijdelijke en plaatselijke neerslag, *gerechtigheid* de eeuwige en universeele bron.

De Voorzitter brengt den spreker dank voor zijne Bijdrage die door dezen wordt afgestaan voor de Verslagen en Mededeelingen.

Hierna stelt de Voorzitter voor in verband met den datum van het Pinksterfeest de volgende vergadering vast te stellen op 5 Juni. Aldus wordt besloten.

Bij de rondvraag biedt de Heer Boer aan ter opneming in de werken der Akademie een werk van zijne hand getiteld „Studiën over de metriek van het alliteratievers". Onder dankzegging aan den Schrijver stelt de Voorzitter dit werk in handen van de Commissie van Redactie om de uitgave voor te bereiden.

Evenens ter opname in de werken der Akademie biedt de Heer Muller namens Dr. Oppermann aan eene studie getiteld „die Fälschungen des Egmonter Annalisten (zugleich ein Beitrag zur Entstehungsgeschichte der Utrechter Stadtverfassung)". De Voorzitter stelt deze verhandeling in handen van eene Commissie van beoordeeling, bestaande uit de Heeren Muller en Fockema Andreae.

Hierna wordt de vergadering gesloten.

EEN SUMATRAANSCHE INSCRIPTIE VAN KONING KṚTANAGARA.

BIJDRAGE VAN DEN HEER

N. J. KROM.

Wanneer men te Soerabaja het park tegenover het residentserf betreedt, dan vindt men daar in een afgesloten hoek onder dicht geboomte een zonderlinge verzameling van oudheden, godenbeeldjes, lingga's, leeuwen, stukken basrelief en dergelijke [1]). Op een heuveltje in het midden zit hoog verheven een reusachtig Akṣobhya-beeld, omhangen door bloemkransen, besmeerd met boreh en in een walm van wierook. Het gezicht heeft door daarop aangebrachte strepen zwarte verf een verdwaasde uitdrukking gekregen en één der ooren is geschonden, dit laatste het gevolg van een pistoolschot van een der vroegere residenten van Soerabaja en zoodoende tevens een treffende herinnering aan de zorg van de regeering en haar hooge ambtenaren voor de Javaansche oudheden in de eerste helft der vorige eeuw. Volgens het verhaal heeft de vertoornde godheid wraak genomen en is de resident drie dagen later plotseling overleden en ook in andere opzichten toont het beeld zijn wondermacht, nog tot den huidigen dag toe: getuige de stroom van inlanders, Chineezen en zelfs Europeanen, die den zegen van den zoogenaamden „Djaka Dolok" komen afsmeeken. Rondom het kussen, waarop de Buddha zit, is een inscriptie gebeiteld, door Brandes gelezen en door Kern ver-

---

[1]) Een beschrijving van de hand van J. Knebel is opgenomen in Rapp. Oudheidk. Comm. op Java en Madoera, 1907 p. 201—206.

klaard [1]), en daaruit blijkt, dat wij hier niet met een gewonen Buddha te doen hebben, maar met een in Çaka 1211 opgericht beeld van den Javaanschen koning Kṛtanagara.

Een gezette gestalte, het hoofd, dat wat te dicht op den romp staat, van ronden vorm, groote oogen en dikke lippen, een vrijwel rechte overgangslijn van het voorhoofd naar den neus, deze laatste een weinig plat en met uitstaande neusvleugels, zooals te verwachten was bij deze dynastie, in welker afstamming het inlandsche element een heel wat grooter rol speelde dan het Hindusche — ziedaar de laatste koning van Singhasāri, tevens, door een zijner dochters, de stamvader van het Majapahitsche huis. Kṛtanagara is ongetwijfeld een der merkwaardigste figuren op den Javaanschen troon geweest. Een combinatie van een dilettant-geleerde en een lichtzinnig bonvivant; onwillekeurig dringt zich een vergelijking met keizer Claudius op en inderdaad konden uitdrukkingen als „cibi vinique quocumque et tempore et loco appetentissimus", gezegd van eenzelfden vorst die „neque infacundus neque indoctus, immo etiam pertinaciter liberalibus studiis deditus" heet [2]), evengoed op Kṛtanagara slaan. Een slecht regent, maar een regeering van grooten uiterlijken glans, tot er een plotseling en smadelijk einde aan kwam.

Als inleiding tot eenige beschouwingen aangaande een nieuw gevonden inscriptie van dezen vorst, zullen enkele bijzonderheden uit zijn regeering behandeld worden. Voor dit tijdperk staan ons de volgende bronnen ten dienste.

1. Voor de Javaansche oude geschiedenis als geheel genomen vormen de *inscripties* als authentieke documenten uit den tijd zelve, het meest vertrouwbare materiaal en voor een groot deel dier geschiedenis zelfs het eenige. Bepaalde historische gebeurtenissen geven zij echter in hoofdzaak slechts als bijkomstige

---

[1]) Kern, De Sanskrit-inscriptie van 't Mahākṣobhya-beeld te Simpang, Tijdschr. Bat. Gen. 52 (1910) p. 99—108, waar men ook reproducties van drie foto's vindt. V. g. l. p. 193 en Oudheidk. Versl. 1913 p. 34 en 1914 p. 206.

[2]) Suetonius, Divus Claudius c. 33 en 40.

omstandigheden; het zijn namelijk bijna uitsluitend stichtings- en schenkings-oorkonden, waarin men wel den regeerenden koning, de hem terzijde staande ambtenaren, een opsomming van privileges en begrenzingen en een aanroeping van de wraak der goden tegen overtreders vindt, maar waarin slechts zelden op samenhangende wijze een historisch feit wordt vermeld als aanleiding tot de uitvaardiging der oorkonde. Er zijn gelukkig enkele uitzonderingen, een sterk sprekende is de thans te Calcutta staande steen van koning Airlangga, waarop deze bij de stichting der kluizenarij van Pucangan een overzicht van zijn geheelen levensloop geeft [1]). Doch overigens lichten de inscripties ons beter in aangaande maatschappelijke en administratieve verhoudingen, dan aangaande bepaalde gebeurtenissen. Dit heeft intusschen weer het voordeel, dat bij het terloops vermelden van zulk een feit het streven ontbreekt om het in een bepaald daglicht te stellen, zoodat het betrekkelijk onopzettelijke aan de betrouwbaarheid ten goede komt.

Wanneer wij nu in de bestaande lijst van gedateerde (of dateerbare) inscripties [2]) nagaan, welke voor de periode van Kṛtanagara in aanmerking komen, dan blijken er niet minder dan 26 opgegeven te worden. Daarvan kunnen echter reeds dadelijk 16 buiten beschouwing blijven, daar ze niets anders bevatten dan het enkele jaartal, aangebracht op losse steenen, rotswanden, klokken, een poort, een zodiakbeker en een steenen kikvorsch. Ook de 10 overschietende zijn nog niet even zoo vele oorkonden, want 5 ervan bevatten een volkomen gelijkluidende wij-inscriptie, staande achter op een Amoghapāça-bronsje, en indertijd door Speyer in deze Academie bekend

---

[1]) Kern, Sanskrit-inscriptie ter eere van den Javaanschen vorst Er-langga, Bijdr. Kon. Inst. 4 : X (1885) p. 1—21; dezelfde, Een Oud-Javaansche steeninscriptie van Koning Erlangga, Bijdr. 67 (1913) p. 610—622; v. g. l. Krom, Erlangga's oorkonde van 963, Tijdschr. Bat. Gen. 55 (1913) p. 585—591.

[2]) Krom, Gedateerde inscripties van Java, Tijdschr. Bat. Gen. 53 (1911) p. 229—268, met aanvullingen, ibid. 56 (1914) p. 188—193 en Oudh. Versl. 1915 p. 86—88.

gemaakt [1]). Vervolgens is er een grootere steen-inscriptie, die van Pĕtoengombo, duidelijk en goed leesbaar, maar waarvan de zin, reeds volgens Brandes [2]), niet te vatten is. Op steen rest ons dus eigenlijk alleen de hierboven genoemde wijding van het beeld te Soerabaja; op metaal hebben wij, behalve die Amoghapāça-bronsjes, nog een drietal oorkonden. Twee daarvan zijn van Kṛtanagara zelf, van de ééne, uit Pakis van 1188, is slechts de aanhef over [3]), de tweede, laatstelijk te Pĕnampihan, doch vermoedelijk uit Kĕlagèn in Soerabaja, gedateerd in 1191, is wel volledig, maar kon door Brandes alleen gelezen worden van onduidelijke foto's, terwijl het origineel nooit in handen van een deskundige geweest is en thans verdwenen schijnt te zijn [4]). De derde en laatste koper-oorkonde is er één uit 1216, gevonden op den Boetak, waarin Kṛtanagara's schoonzoon en opvolger bijzonderheden mededeelt over de gebeurtenissen onmiddellijk na zijns voorgangers dood [5]). Alles bij elkaar komen dus van de 26 inscripties slechts 5 in aanmerking: die van de bronsjes en het beeld, beiden in het Sanskrit, doch de tweede met Kawi-schrift, en de drie op koper gegrifte Kawi-oorkonden van Pakis, Pĕnampihan en den Boetak. Van een zesde, veel latere, inscriptie zal hieronder nog sprake zijn.

2. De tweede bron is de *Nāgarakṛtāgama*, het in 1287 door Prapañca vervaardigde lofdicht op koning Hayam Wuruk van

---

[1]) Versl. en Meded., vierde reeks, VI (1904) p. 138—144 en 258—262. Afgebeeld op de tweede plaat van achteren in Brandes' Tjandi Singasari (1909).

[2]) Notulen Bat. Gen. 1893 p. 121.

[3]) Uitgegeven in Rapp. Oudheidk. Comm. 1911 p. 117—123. De jaartallen zijn alle volgens de Çaka-jaartelling.

[4]) Uitgegeven bij Brandes, Oud-Javaansche Oorkonden (Verhand. Bat. Gen. 60, 1913) p. 188—193. De platen zijn weliswaar gevonden op den Wilis, doch de oorkonde vermeldt een heiligdom Sarwwadharmma en ditzelfde komt ook voor op een steen van Airlangga (ibid. p. 134—136) en wel in combinatie met een plaatsnaam Kamalagyan. Daar deze naam in het tegenwoordige Kĕlagèn over is, waar de steen zich nog bevindt, is ongetwijfeld ook de koperoorkonde daarvandaan afkomstig.

[5]) Dit gedeelte is uitgegeven in Brandes' Pararaton (zie beneden) p. 78—85; de rest Oud-Jav. Oork. p. 195—198.

Majapahit [1]). Wij laten daarbij de groote waarde van dit werk voor de regeering van genoemden koning zelf ter zijde en bepalen ons tot het gedeelte, waar de geschiedenis van 's vorsten voorgeslacht, en dus ook van Kṛtanagara, zijn overgrootvader, bezongen wordt. Ook hieromtrent kan over het algemeen het oordeel gunstig zijn. De dichter zegt zijn inlichtingen te ontleenen aan een ouden aanzienlijken geestelijke, die blijkens den versregel „sthāpaka ring sudharmma tuwi gotrasawala dunungĕn" (38 : 3) beheerder der graftempels en bewaarder der geslachtslijsten was. Ook aan Prapañca zelf zullen uithoofde van zijn hooge ambtelijke positie als superintendent der Buddhistische geestelijkheid de officieele gegevens wel niet onthouden zijn. In ieder geval blijken zijn mededeelingen aangaande bepaalde feiten, jaartallen, enz., overal waar ze met behulp der inscripties gecontroleerd kunnen worden, juist te zijn. Dat alles echter onder één groot voorbehoud, daaruit voortvloeiende, dat de dichter een hofdichter en het gedicht een lofzang is, zoodat alles, wat 's konings voorgeslacht niet tot eer strekte, angstvallig weggelaten is. Zoo hooren wij niets van de weinig stichtelijke wijze, waarop de eerste drie koningen van Singhasāri door hun opvolgers uit den weg geruimd zijn en wordt één dier vorsten, Tohjaya, zelfs volkomen doodgezwegen. Ook bestaat er een zekere neiging tot een ongunstige voorstelling van de doorgaans als „booswicht" en „snoodaard" aangeduide vijanden van 's konings voorvaderen, en een waarschijnlijk even onverdiende gunstige beoordeeling van deze vorsten zelf. Dit laatste nu geldt in bijzondere mate van Kṛtanagara. Om welke reden de dichter juist dezen vorst zoo buitengewoon in de hoogte steekt, weten wij niet, of het moest zijn, dat hij in Kṛtanagara vooral den ijveraar voor het ook hemzelf en zijn zegsman dierbare Buddhisme eerde. Verdienen dus de overdreven loftuitingen op den koning en zijn bewind zeker geen vertrouwen, de bepaalde met jaar-

[1]) Editie van Brandes, Verhand. Bat. Gen. 54 (1902); de hier in aanmerking komende zangen zijn behandeld door Kern in Bijdr. Kon. Inst. 7 : IX (1909) p. 3—18.

tallen meegedeelde feiten doen dat, naar van elders blijkt, wel.

3. In de derde plaats komt het prozageschrift *Pararaton* als bron in aanmerking [1]). Het is als geheel eerst na den val van Majapahit samengesteld, doch blijkens de taal kunnen de oudere stukken van vóór die gebeurtenis dateeren. Het bestaat uit drie ongelijksoortige en ongelijkwaardige deelen, waarvan het eerste, de eigenlijke Ken Angrok, bevattende de jeugdgeschiedenis van den eersten koning van Singhasāri, zoo goed als geheel legendarisch is en het laatste, behelzende de geschiedenis der veertiende eeuw, een soort kroniek vormt met talrijke onjuistheden en veel raadselachtigs tengevolge van den abrupten stijl. Het middelste stuk, loopend van de regeering van Rājasa tot in die van Hayam Wuruk, kan het best op den naam geschiedverhaal aanspraak maken, hoewel hier en daar de jaartallen en de gebeurtenissen bepaald onjuist worden aangegeven en het geheel sterk anecdotisch gekleurd is. Het is dit gedeelte, dat ook voor de regeering van Kṛtanagara gebruikt moet worden, van wien het een geheel ander beeld ophangt dan de Nāgarakṛtāgama, welke door de mededeelingen van den Pararaton op gelukkige wijze wordt aangevuld, wat de minder eervolle passages in 's konings geschiedenis aangaat. De schrijver staat ver genoeg van de gebeurtenissen af om geen blijk van partijdigheid te geven, doch is klaarblijkelijk niet in staat geweest tot een critisch gebruik van zijn bronnen. De Pararaton is door een en ander voor de vaststelling der geschiedenis wel degelijk van groote waarde, doch mag slechts met de grootste omzichtigheid benut worden.

4. Volledigheidshalve dienen nog de *Chineesche berichten* genoemd te worden. Ze worden eerst van overwegend belang bij de geschiedenis der Chineesche tuchtigingsexpeditie, die ruim een jaar na Kṛtanagara's dood op Java landde en tot groote wijzigingen in de binnenlandsche verhoudingen heeft meegewerkt. De voorgeschiedenis van deze expeditie en de

---

[1]) Editie van Brandes in Verhand. Bat. Gen. 49 (1896). Een nieuwe druk is in voorbereiding.

aanleiding ertoe vallen intusschen wel onder Kṛtanagara's regeering; de berichten dienaangaande geven, in tegenstelling tot die van de eigenlijke krijgsbedrijven, geen reden tot eenigen twijfel. Ze zijn bijeen te vinden in Groeneveldt's Notes on the Malay Archipelago and Malacca [1]), waarop later juist wat de voorgeschiedenis betreft, een aanvulling is gegeven door Kramp [2]).

Reeds het eerste, dat wij omtrent Kṛtanagara vernemen, geeft aanleiding tot een moeielijkheid. Wij bedoelen het bericht in den Nāgarakṛtāgama (41 : 3), dat in 1176 Çaka zijn vader, koning Wiṣṇuwarddhana, den zoon „wijdde om te regeeren". De daarvoor gebruikte uitdrukking is *ngabhiṣeka siwin*, waarbij op te merken valt, dat (ng)abhiṣeka niet slechts van de wijding van een regeerenden koning, doch ook bij die tot andere vorstelijke waardigheden gebezigd wordt, bijvoorbeeld van de beide zwagers van Hayam Wuruk, die wel een vorstentitel droegen, doch geen rechtstreeksch aandeel hadden in de regeering; evenéens wordt siwin doorgaans van den regeerenden koning gezegd, „gumanti siniwi" heet het van de regeeringsaanvaarding van Wiṣṇuwarddhana zelf (Nāg. 41 : 2), en hetzelfde siniwi(n) treffen wij van Anūṣanātha (41 : 1) en Kṛtarājasa aan (45 : 1), maar toch is hetzelfde woord ook van toepassing b.v. op de titulaire vorstenmacht van Hayam Wuruk's tante (48 : 1). De uitdrukking „ngabiṣeka siwin" geeft dus op zichzelf niet voldoende aan, welke macht door die wijding verleend werd. Volgens Kern heeft men er niets anders onder te verstaan dan de verheffing tot yuwarāja [3]), en dit zou dan ook zeker de meest voor de hand liggende oplossing zijn, ware het niet, dat van elders bleek, dat Kṛtanagara nog tijdens het leven van zijn vader meer is geweest dan kroonprins. Immers de oorkonde van 1188 wordt door Kṛtanagara uitgevaardigd als

---

[1]) Verhand. Bat. Gen. 39 (1877) p. 20—34.
[2]) In het Album Kern (1903) p. 357—361.
[3]) Bijdr. l. l. p. 3.

regeerend vorst en zijn vader wordt er wel in genoemd, maar slechts in de tweede plaats; het edict is er een van den mahārāja Kṛtanagara en de medewerking van Wiṣṇuwarddhana wordt aangegeven met de woorden: *makamanggalyājñā*, juist op dezelfde wijze als in een oorkonde van Hayam Wuruk's moeder de grootmoeder van dien vorst eershalve vermeld wordt [1]). Dat in 1188 inderdaad Kṛtanagara de regeerende koning is en Wiṣṇuwarddhana de tweede plaats inneemt, blijkt ten overvloede uit een vergelijking met de oorkonde van 1191, uitgevaardigd na den dood van den laatste; natuurlijk is het makamanggalyājñā enz. verdwenen, doch de titulatuur van Kṛtanagara geeft in dit jaar, waarin hij dan toch buiten twijfel de eenige regeerende koning is, dezelfde, zij het ook gedeeltelijk met andere woorden uitgedrukte, epitheta van 1188 Nu zou het op zichzelf zeer wel mogelijk zijn, dat tusschen een yuwarājawijding van 1176 en de inscriptie van 1188 op een onbekend tijdstip een gedeeltelijke overdracht der koninklijke bevoegdheden van den vader op den zoon heeft plaats gehad, doch daar de Nāgarakṛtāgama van zulk een feit geen melding maakt en uitsluitend die wijding van 1176 op den voorgrond stelt, rijst de vraag, of deze niet van meer beteekenis geweest kan zijn dan een verheffing tot kroonprins zonder meer. Dat Kṛtanagara in 1176 mogelijk nog van zeer jeugdigen leeftijd was — de Pararaton geeft althans den indruk, dat bij den opstand van 1172 Wiṣṇuwarddhana een jonge prins was — en dus wellicht niet in staat tot een daadwerkelijke uitoefening van het koninklijk gezag, doet tot het formeele belang van zulk een machtsoverdracht voor het Javaansche staatsrecht niets toe of af; een feit is het, dat die overdracht, toen of later, heeft plaats gehad en Wiṣṇuwarddhana officieel van de eerste op de tweede plaats getreden is. Een parallel is eenigermate voorhanden bij koning Wikramawarddhana, die, na van de regeering afstand gedaan te hebben, door de omstandigheden gedwongen werd zijn dochter

[1]) Oud-Jav. Oork. p. 206.

en opvolgster Suhitā weder in de staatszaken bij te staan.

De zaak wordt nu echter nog wat ingewikkelder, doordat een derde persoon ook aandeel in de regeering gehad schijnt te hebben. Wiṣṇuwarddhana's neef, bhaṭāra Narasingha, wordt in den Nāg. (41 : 2) diens genoot (rowang) genoemd, met wien hij samen het rijk bestuurde (amagĕhi rāt). De Pararaton bevestigt hun goede verstandhouding en deelt als Narasingha's titel dien van „ratu angabhaya" mede (18 : 7). Wat dit voor functie was is onbekend en blijkt ook niet uit de eenige andere plaats, waar een ratu angabhaya voorkomt (Par. 31 : 12), ook daar in combinatie met een abhiṣeka en een titulatuur Bhra (= bhaṭāra) [1]. Bhaṭāra en een abhiṣeka komen vorsten toe, zij het ook niet steeds regeerende; ook de titel ratu wijst in die richting, immers in den Pararaton heet ook Wiṣṇuwarddhana zelf niet anders, gelijk eveneens zijn voorgangers op den troon ratu genoemd worden. Dit alles geeft reden om te verwachten, dat wij den ratu angabhaya ook formeel aan de uitoefening der koninklijke macht zullen zien deelnemen. Ook voor deze kwestie is de oorkonde van 1188 belangrijk en wel omdat daaruit blijkt, dat de positie van dezen functionaris toch een andere geweest is. Daar Narasingha kort na den in 1190 overleden Wiṣṇuwarddhana gestorven is (Nāg. 41 : 4), bewijst zijn geheel ontbreken onder de uitvaardigers der oorkonde van 1188, dat, hoe groot ook zijn invloed op de regeeringsdaden van zijn neef geweest moge zijn, van een deelname aan de officieele uitoefening der regeering geen sprake is. Merkwaardig is, dat koning Kṛtanagara in 1191 bij zijn vele namen en titels ook dien van Narasinghamūrtti blijkt te voeren, welke hem in 1188, vóór den dood van den ratu angabhaya, nog ontbreekt.

Wij komen nu tot een tweede punt, naam en aard van het rijk, waarover Kṛtanagara geregeerd heeft. Men noemt hem en zijn voorgangers gewoonlijk de koningen van Tumapĕl of

---

[1]) De persoon in kwestie heet Bhra Narapati. Ook in den Nāgarakṛtāgama treffen wij een Bhaṭāra Narapati aan (12 : 3 en 66 : 1), welke broeder van 's konings oom en patih van Daha is, doch geen ratu angabhaya genoemd wordt.

Singhasāri. Beide namen geven de plaats aan, waar de kraton gevestigd was; de Pararaton gebruikt ze door elkaar in de geheele geschiedenis dezer vorsten, de Nāgarakṛtāgama geeft geen afzonderlijken naam voor het rijk, bezigt tweemaal Tumapĕl voor Singhasāri [1]), doch verder doorloopend laatstgenoemden plaatsnaam voor de hoofdstad, waarvan nog de bijzonderheid wordt medegedeeld, dat zij oorspronkelijk Kuṭarāja heette en de naam Singhasāri eerst onder Wiṣṇuwarddhana in zwang kwam (41 : 3). De inscripties van Kṛtanagara zelve vermelden intusschen geen dezer drie namen; alleen die van 1216 noemt Tumapĕl als den naam der hoofdstad. Als de oorkonde van 1191 de uitgestrektheid van 's konings macht wil aangeven, geschiedt dit met de uitdrukking „pinakekacatra ning sayawadwīpa, pinakottunggadewa sang samantaprabhu ring bhūmi Janggala Pangjalu" [2]). Het Javaansche rijk wordt dus opgevat als de vereeniging van de landen *Janggala* en *Pañjalu*.

Hoe deze beide rijkshelften zijn ontstaan, is bekend; het geschiedde, toen koning Airlangga in of na 964 Java (dat wil dan zeggen Oost-Java) onder zijn beide zonen verdeelde. De naam Janggala leeft nog in het tegenwoordige Djĕnggolo voort; het rijk Pañjalu is hetzelfde, dat ook naar zijn hoofdstad dat van Daha of wel Kaḍiri genoemd wordt [3]); de laatste naam is blijkens de inscripties de officieele in het begin der twaalfde eeuw. Minder zekerheid bestaat er omtrent de hereeniging. De Nāgarakṛtāgama stelt deze positief in 1144, nadat Rājasa, de eerste koning van het latere Singhasāri, Kaḍiri onderworpen heeft; men leest na de vermelding dier gebeurtenis met zooveel woorden: „tunggal tang Janggala mwang Kaḍiri samasamāngekanāthāçakta" (40 : 4). Daarentegen schrijft de Djaka-Dolok-inscriptie de hereeniging aan Wiṣṇuwarddhana toe. En inderdaad

---

[1]) Niet in direct verband met de geschiedenis der vorsten in kwestie, doch eenmaal als plaats van een graftempel (73 : 3) en eenmaal voor den titulairen vorst van Singhasāri, den vader van Hayam Wuruk (65 : 4).

[2]) Plaat 3*b*, 7; ongeveer hetzelfde 6*a*, 4 en 5.

[3]) Zie hierover onze meer uitvoerige uiteenzetting in Tijdschr. Bat. Gen. 56 (1914) p. 249—251.

valt tegen de opvatting van den Nāgarakṛtāgama ook dit in te brengen, dat blijkens den Pararaton Tumapĕl vóór de gebeurtenissen van 1144 aan Kaḍiri onderworpen was, zoodat de slag van Gantĕr niet twee tot dusver onafhankelijke rijken bijeenvoegde, doch slechts het politiek overwicht van Daha naar Kuṭarāja verplaatste. Maar aan den anderen kant valt ook al weer niet te ontkennen, dat volgens alle gegevens Rājasa's overwinning de machtsverhoudingen op Java radicaal wijzigde, terwijl bij de vermelding der regeeringsdaden van Wiṣṇuwarddhana elke aanwijzing van een zoo belangrijke gebeurtenis ontbreekt.

Zekerheid hieromtrent is met de weinige gegevens, waarover wij beschikken, niet te verkrijgen, doch naar het ons voorkomt, zijn beide opvattingen niet zoo onvereenigbaar, als ze op het eerste gezicht lijken. Vooreerst vestigen wij de aandacht op de betrekkelijke onbeduidendheid, waarin het rijk van Janggala reeds spoedig na de verdeeling vervalt; van Kaḍiri bezitten wij talrijke gegevens omtrent de geschiedenis, de vorsten, die er geheerscht hebben, den bloei der schoone kunsten; van Janggala hebben wij slechts een enkele oorkonde uit de tiende eeuw, maar verder niets, zelfs merken wij niet, dat er in de elfde eeuw nog koningen van Janggala geweest zijn, en in het begin der twaalfde, toen Rājasa in hun rechten trad, waren zij er zeker niet meer. Alles wijst er op, dat Janggala in den loop der elfde eeuw uiteengevallen is; de natuurlijke loop der dingen is dan de onafhankelijkheid van verschillende landstreken onder eigen hoofden en verovering door sterke naburen; het laatste is inderdaad blijkbaar geschied van de zijde van Kaḍiri, dat, zooals reeds gezegd werd, het oppergezag over de oorspronkelijk bij Janggala behoorende streek van Tumapĕl had weten te veroveren. Wanneer nu Rājasa akuwu van Tumapĕl geworden is, voorloopig nog onder souvereiniteit van Kaḍiri, en hij gaat zijn macht dan uitbreiden, dan vatten wij dit zoo op, dat dit geschiedt niet ten koste van Kaḍiri, maar van de niet aan een centraal gezag onderworpen stukken van het oude, nu klaarblijkelijk koninglooze, Janggala; als hij zich dan

onafhankelijk verklaart, is dit als meester van een groot deel van Janggala, zoodat na zijn onderwerping van Kaḍiri met recht van een weder onder één heer komen van Kaḍiri en Janggala gesproken kan worden, dat wil dan zeggen van een grooter deel van Airlangga's rijk, dan ooit sinds de splitsing het geval was geweest. Doch dat behoeft dan nog niet in te sluiten, dat *alle* deelen van Janggala in dit nieuwe rijksverband vereenigd waren en zoo is het zeer wel mogelijk dat onder Wiṣṇuwarddhana door de verovering van een nog ontbrekende landstreek eerst volkomen het rijk van Airlangga hersteld werd. Daar van Wiṣṇuwarddhana slechts één krijgsdaad, de vernietiging van den slechtaard Linggapati, bekend is (Nāg. 41 : 2; Par. 18 : 9), rijst het vermoeden, dat diens slechtheid in zijn onafhankelijkheid bestond en wij in den val van zijn hoofdstad Mahibit de toevoeging aan het rijk van het laatste nog niet onderworpen deel van Oost-Java hebben te zien.

In elk geval staat vast, dat toen Wiṣṇuwarddhana in 1190 overleed als de eenige koning van Singhasāri, die een natuurlijken dood stierf, Kṛtanagara over geheel Oost-Java regeerde. Ook Suṇḍa en Madhura huldigden hem, zegt de Nāgarakṛtāgama (42 : 2). Van laatstgenoemd eiland zal dat wel waar zijn, niet zoozeer omdat in 1191 in een ambtenarentitel „nūṣāntaramadhuranāthānukulakāraṇa" voorkomt [1]), als wel omdat ook blijkens den Pararaton (18 : 19) Kṛtanagara er een stadhouder benoemt en de mededeelingen daaromtrent in de oorkonde van 1216 bevestiging vinden. Dat Suṇḍa onderworpen was, verdient minder geloof; het bericht wordt nergens door gesteund en zoodra Suṇḍa weer in de Oost-Javaansche geschiedenis vermeld wordt, tijdens Hayam Wuruk, blijkt het geheel onafhankelijk te zijn en onder een eigen koning te staan. Ook de overdreven voorstelling aangaande Java's macht in den Archipel, waarover zoo straks, dwingt ten opzichte van Suṇḍa tot voorzichtigheid.

Wanneer we nu een blik werpen op Kṛtanagara's binnenlandsch

[1]) V. g. l. Rapp. Oudh. Comm. 1911 p. 122 sq.

beleid, dan krijgen wij sterk den indruk van een aaneenschakeling van onverstandige en lichtzinnige daden. Het eerste wat vermeld wordt, is tevens dat, wat het meeste tot 's konings val heeft bijgedragen, n.l. de plaatsing van Bañak Wiḍe, beter bekend onder zijn officieelen naam Wīrarāja, in het stadhouderschap over Oost-Madhura, toen het noodig geoordeeld werd hem om zijn onbetrouwbaarheid uit de hoofdstad te verwijderen. Van zijn min of meer onafhankelijke positie aan het hoofd van dat afgelegen gewest heeft Wīrarāja dan ook het gebruik weten te maken, dat voor de hand lag; later had hij er gelegenheid zijn tweeden koning te belagen, om ten slotte te sterven temidden van de voorbereiding van een nieuwen opstand tegen een derden vorst. Het tweede feit, dat wij van Kṛtanagara's regeering vernemen, is het ontslag van den beproefden rijksbestierder Raganātha, wiens raadgevingen den koning te lastig werden, zijn onttrekking aan de actieve politiek in een opperrechterschap, en vervanging als rijksbestierder door Aragani, die, staat er (Par. 18 : 27), den koning iederen dag een maaltijd voor deed zetten, gedurende de geheele regeering in functie bleef, en met zijn vorst palmwijn drinkende den dood vond. Inmiddels bleef het binnenslands niet rustig; in 1192 moest een zekere Bhaya of Caya onderworpen worden, in 1202 Mahiṣa Rangkah. Dat nam niet weg, dat de koning er toe overging Java van zijn beste troepen te ontblooten, door in 1197 een expeditiecorps naar Sumatra te zenden, dat er bijna twintig jaar bleef, en bovendien in 1206 een krijgstocht naar Bali te doen ondernemen. Ten slotte haalde een geheel onnoodige beleediging den koning nog de vijandschap van den Chineeschen keizer op den hals. Sinds 1202 wordt onophoudelijk melding gemaakt van gezantschappen van Chubilai naar Java, ten doel hebbend den koning te bewegen tot een persoonlijke verschijning aan het Chineesche hof; de laatste dier gezanten, Meng, wordt omstreeks 1211 met geschonden aangezicht teruggezonden. Het gevolg is, dat Chubilai besluit tot een tuchtigingsexpeditie, maar als deze, uit hoofde van den minder gunstigen toestand in China zelf,

eerst een paar jaar later op Java landt, is Kṛtanagara reeds door zijn binnenlandsche vijanden ten val gebracht.

In 1214 had Wīrarāja namelijk zijn tijd gekomen geacht, en zich in verbinding gesteld met den onderkoning van Kaḍiri, Jayakatwang, dien hij, nu het grootste deel van Kṛtanagara's leger op Sumatra vastgehouden werd, tot een openlijken opstand overhaalde. Ook thans bleef Kṛtanagara zichzelf gelijk. Jayakatwang zond een deel van zijn troepen om de Noord tegen Singhasāri, doch hield zijn keurtroepen achter. Kṛtanagara dronk palmwijn en geloofde de berichten omtrent de nadering van het Kaḍirische leger niet. Eerst toen hij de gewonden uit de eerste gevechten voor zich zag, zond hij alles, wat hij aan soldaten beschikbaar had, naar het Noorden, onder bevel van zijn beide schoonzoons, van welke de ééne, Arddharāja, nota bene de eigen zoon van Jayakatwang was. Inmiddels konden de achtergehouden keurbenden van Kaḍiri langs den onbewaakten Zuidelijken weg Singhasāri naderen; ze drongen den kraton binnen, waar de koning en de rijksbestierder aan het drinkgelag zaten; de laatste trachtte vergeefs tegenstand te bieden, doch beiden werden gedood.

De plaats, waar Kṛtanagara den dood vond, in de maand Jyeṣṭha van het jaar 1214, en waar tevens een zijner bijzettingstempels was, kreeg den naam Çiwabuddhālaya [1]); ook heet de vorst „mokteng Çiwabuddhaloka" (Nāg. 43 : 5) en in een latere inscriptie afgekort „sang lumaḥ ri Çiwabuddha"; een en ander maakt begrijpelijk, dat de koning zelf in de latere traditie, ook reeds die van den Pararaton, als Çiwabuddha bekend is. Bedoelde inscriptie is die, waarin bijna vijftig jaar later de wijding van een caitya vermeld wordt ter eere van de nagedachtenis der brahmanen, Çiwaïtische en Buddhistische geestelijken, die bij den overval van Singhasāri omkwamen, alsmede van den gesneuvelden rijksbestierder [2]). Heeft men hier

---

[1]) Zoo aangeduid in de inscriptie van 1216.

[2]) Uitgegeven door Brandes, Rapp. Oudh. Comm. 1904 p. 4 sq., Tjandi Singasari (1909) p. 38; Kern, Bijdr. Kon. Inst. 7 : IV (1905) p. 655—662. V. g. l. Tijdschr. Bat. Gen. 52 (1910) p. 161 noot.

dus te doen met een gecombineerd monument voor Çiwaieten en Buddhisten, datzelfde geldt van een mededeeling in den Nāgarakṛtāgama (43 : 5), dat op de plaats, waar de koning was bijgezet, zich bevond „Çiwabuddhārccā halŏpuyottama". Wanneer men dit vertaalt met „een uitnemend fraai Çiwabuddhabeeld", dan ligt het voor de hand, dat men zich af gaat vragen — gelijk dan ook geschied is [1]) — hoe zulk een beeld er uit kan hebben gezien. Dat in dit geval echter nog een andere mogelijkheid openstaat, namelijk een vertaling: „uitnemend fraaie beelden van Çiwa en Buddha" wordt duidelijk, wanneer men in de beschrijving van Kṛtanagara's graftempel te Jajawa (Nāg. 56) leest, dat dit heiligdom er één met een verdieping was, zoodat beneden een Çiwa-beeld en boven een Buddha-beeld stond; het is deze zelfde tempel, waarvan wij elders hebben trachten aan te toonen [2]) dat de overblijfselen nog te vinden zijn in de aan den voet van den Wĕlirang gelegen Tjandi Djawi. Intusschen verdwijnt de moeielijkheid van een gecombineerd Çiwaïtisch en Buddhistisch beeld dan nog niet, want van een andere bijzettingsplaats van Kṛtanagara heet het (Nāg. 43 : 6), dat hij er met koningin Bajradewī is voorgesteld als de (Çiwaïtische) Arddhanareçwarī, terwijl tegelijk dat ééne beeld hun trekken te aanschouwen geeft als de (Buddha) Wairocana met zijn wederhelft Locanā. Op het eerste gezicht lijkt dit een iconographisch monstrum en het zou dit ook zeer zeker zijn, indien men bij Wairocana aan de gewone voorstelling van een dhyāni-Buddha denken moest, gelijk toch voor de hand ligt. In het Leidsche Museum bevindt zich echter een bronsje [3]), voorstellende een naast zijn çakti gezeten mannelijke figuur, in het gewone godenornaat, met voorhoofdsknobbel en Buddhistische handhouding, doch overigens in niets gelijkend op de gangbare dhyāni-Buddha-weergave. Deze figuur nu stelt blijkens de duidelijke inscriptie in het voetstuk „Werocanā" voor. Hij wijkt als geheel genomen al

---

[1]) Zie p. 90 van de Singasari-monografie.
[2]) De Çiwabuddha-tempel, Tijdschr. Bat. Gen. 56 (1914) p. 237—242.
[3]) Juynboll, Catalogus Javaansche Oudheden (1909) p. 80 en plaat XI, 2.

even weinig van een gewoon Çiwa-beeld af, als beider wederhelften van elkander verschillen: men weet, hoe dikwijls er aanleiding bestaat om godinnen en Tārā's met elkaar te verwisselen. Wij zullen dus, dunkt ons, wel niet ver van de waarheid zijn, als wij ons dat beeld in Kṛtanagara's graftempel voorstellen in den trant der gewone Arddhanārī's, waaraan men door ūrṇā, mudrā, en mogelijk nog eenig Buddhistisch attribuut, het karakter van Wairocana en zijn çakti, in den geest van het Leidsche bronsje, heeft gegeven. Hoe het ook zij, de combinatie is op zichzelf in elk geval een merkwaardige bijdrage tot dat bekende Javaansche syncretisme, waarop Kern, ook in deze Academie [1]), zulk een helder licht heeft doen vallen.

Met deze voorstelling als Wairocana zijn wij genaderd tot Kṛtanagara in zijn kwaliteit van Buddhistisch ijveraar. Niet slechts als zoodanig, ook als geleerde in het algemeen roemt hem de Nāgarakṛtāgama (43 : 2—4); in het bijzonder hooren we van zijn bedrevenheid in wijsbegeerte en spraakkunst en iets verder heet hij ook weer „çāstrawid"; vooral zijn het de boeken der Ware Leer, die hij bestudeert, „nipuna ring tatwopadeçāgama". Ongetwijfeld is dat alles zeer overdreven, maar geheel uit de lucht gegrepen zal het toch ook wel niet zijn, bepaaldelijk niet, waar een bijzonderheid wordt vermeld, zooals dat de vorst het Subhūti-tantra, wat dit dan ook zijn moge, doorgrondde. Desgelijks zal men van de loftuitingen, die een promotiemakende geestelijke op den Djaka-Dolok liet zetten, wel heel wat moeten schrappen; toch zal ook hier het „dharmmaçāstrawidāmwaraḥ", waarmee deze tijdgenoot den vorst sierde, wel eenigen grond hebben. Merkwaardig is in dit verband wel, dat men in dezen koning ook een auteur heeft gezien, zoodat aan zijn hand de cosmogonie Rājapati Guṇḍala toegeschreven is [2]). Vast staat ook, afgescheiden van alle ver-

[1]) Versl. en Meded., derde reeks, V (1888) p. 8—43.

[2]) Juynboll, Supplement op den Catalogus van de Javaansche en Madoereesche Handschriften der Leidsche Universiteitsbibliotheek, II (1911) p. 200.

meende of ware geleerdheid, 's vorsten vurige ijver voor het Buddhisme. Ook al zou men hier Prapañca's mededeeling: „angrĕgĕp samaya len brata mapagĕha pakṣa sogata" (42 : 3) en wat er verder volgt, evenmin willen vertrouwen als het „sambodhijñānapūragaḥ" van de inscriptie van 1211, de koning zelf noemt zich op de bovengenoemde bronzen, die aan de ééne zijde het beeld van Amoghapāça vertoonen — waarschijnlijk navolging van het groote hoofdbeeld der Tjandi Djago, met de trekken van zijn vader Wiṣṇuwarddhana — en aan de andere zijde een toepasselijke inscriptie, een volgeling van het voortreffelijk Mahāyāna. Zelfs heeft de vorst zijn ijver zoo ver gedreven, dat hij zich tot Jina liet wijden en als zoodanig den naam Jñānabajra aannam (Nāg. 43 : 2). Hoewel het niet duidelijk is, wat wij ons onder een regeerend vorst als Jina, iets zuiver geestelijks, waaraan alle begrip van actie vreemd is, hebben voor te stellen, blijft toch die wijding een feit, immers die Jina-naam vindt in de inscripties bevestiging (1211 en 1273); eigenaardig is, dat de koning op de bronsjes dien naam zelfs tusschen zijn officieele titels voegt en zich Wikramajñānawajrottunggadewa noemt.

Wat thans echter vooral onze aandacht vraagt, is Kṛtanagara's verhouding tot het buitenland. Zijn politiek, of liever gebrek aan politiek, tegenover China werd reeds besproken; in het voorbijgaan zij nog vermeld, dat een zuster of dochter van hem gehuwd was met den koning van Campā, Jaya Siṃhawarman III [1]). Wat den Archipel aangaat werden de krijgstochten tegen Sumatra, waarover zoo dadelijk meer, en Bali reeds genoemd; dadelijk na de onderwerping van laatstgenoemd eiland vermeld te hebben, somt de Nāgarakṛtāgama als landen, die Kṛtanagara huldigden, achtereenvolgens Pahang, Malayu, Gurun en Bakulapura op (42 : 2). Malayu is in dit gedicht de naam van Sumatra, in Pahang meenden wij [2]) den verzamelnaam voor het Maleische schiereiland te mogen zien,

---

[1]) V. g. l. Tijdschr. Bat. Gen. 56 (1914) p. 319.

[2]) In Tijdschr. Aardr. Gen. 32 (1915) p. 217 sq.

in Bakulapura een synoniem voor Tañjungnagara, dat is Borneo. Gurun komt in de lijst der Majapahitsche onderhoorigheden (Nāg. 13 en 14) tweemaal voor, eenmaal is het herkend in het tegenwoordige Gorong, de andere maal in het bij Bali gelegen Noesa Pĕnida [1]). Welk van de twee in het bericht omtrent Kṛtanagara bedoeld is, blijkt niet, want het is evenmin begrijpelijk, waarom het kleine Noesa Pĕnida afzonderlijk genoemd zou moeten worden, als waarom van Gorong sprake zou zijn zonder dat iets gezegd werd van de vele tusschen dit eiland en Java gelegen eilanden — tenzij men met Rouffaer zou mogen aannemen, dat Gurun hier ook een soort verzamelnaam van alle eilanden in die buurt is. Hoe het ook zij, een onderworpen zijn in die dagen van het Maleische schiereiland, Sumatra en Borneo, zou al merkwaardig genoeg zijn, als het waar was. Echter is een zoo groote machtsuitbreiding van Java in Kṛtanagara's tijd op zichzelf zeer onwaarschijnlijk en ontbreken, wanneer we de Sumatraansche expeditie uitzonderen, aanwijzingen van elders dienaangaande ten eenen male — in tegenstelling tot de op verschillende wijze bevestigde veroveringen in den Majapahitschen tijd. Het is dus vooralsnog het veiligste om aan te nemen, dat de dichter ook in dit opzicht den toestand veel te mooi heeft voorgesteld. Wel zou het in dat geval eenigszins zonderling zijn, dat Prapañca op die wijze aan de waarlijk buitengewone expedities van zijn eigen dagen, deels onder de regeering van den koning, tot wiens eer zijn gedicht geschreven werd, het bijzondere zou hebben ontnomen. Of zouden wij hierin juist een poging moeten zien om Hayam Wuruk's imperialistische politiek aan te bevelen, door te bewijzen dat zij niet anders beoogde dan een opnieuw verwerven van wat vroeger reeds aan Java onderworpen was geweest?

Met Sumatra is Java reeds minstens drie eeuwen vóór Kṛtanagara in relatie geweest, getuige een bericht uit Chi-

[1]) De identificaties zijn van Rouffaer in Encycl. v. Ned. Indië s. v. Tochten, en Van Eerde in Tijdschr. Aardr. Gen. 28 (1911) p. 229.

neesche bron aangaande een verovering door de Javanen van het op de Oostkust gelegen San-bo-tsai in Çaka 914. Uit diezelfde berichten [1]) blijkt tevens, dat die verovering slechts een zeer tijdelijk karakter heeft gedragen en dat het land reeds vóór de komst der Javanen gehinduïseerd was. Daarop wijzen ook de op Sumatra aangetroffen Hindu-oudheden [2]), ook al is het dikwijls nog moeielijk een goed onderscheid te maken tusschen de als gevolg van rechtstreeksche kolonisatie ontstane Hindu-Sumatraansche cultuur en de later in dezelfde streken doorgedrongen Hindu-Javaansche. Het is vooral in de tegenwoordige residenties Djambi, Palembang, Padangsche Bovenlanden en Tapanoeli, dat de invloed der Hindu-beschaving het sterkst geweest is. In het binnenland van eerstgenoemd gewest wordt zelfs wellicht een inscriptie in Wenggischrift aangetroffen [3]), wat op betrekkelijk hoogen ouderdom zou wijzen, doch dit inschrift is nog niet door een deskundige onderzocht; in de negende eeuw beginnen dan de Chineesche berichten duidelijk van een gehinduïseerd rijk ter Oostkust te spreken en uit de tiende eeuw hebben we inscripties van het eiland zelf, uit Padanglawas, Bengkoelen en Djambi [4]); de laatstbedoelde bestaat weliswaar slechts uit het enkele jaartal, doch dit is aangebracht op een grooten steenen makara, zoodat in het jaar in kwestie, 986, ook het bij dien makara behoorend bouwwerk bestaan moet hebben. In 1010 wijst een Tamilinscriptie bij Baroes op nieuwen, Zuid-Indischen, invloed [5]). Wij hebben thans geen gelegenheid om meer in bijzonder-

---

[1]) Te vinden bij Groeneveldt, l.l. p. 62 sqq.

[2]) Deze zijn door ons geïnventariseerd gedeeltelijk in den Inventaris der oudheden in de Padangsche Bovenlanden, Oudh. Versl. 1912 p. 33—50, voor de rest in de Voorloopige lijst van oudheden in de Buitenbezittingen, Oudh. Versl. 1914 p. 101 sqq., waarvan p. 104—138 op Sumatra betrekking hebben. Hieronder wordt met „Inv." en „Lijst" daarnaar geciteerd; op de aangegeven nummers vindt men een zoo volledig mogelijke litteratuuropgave.

[3]) Lijst no. 145.

[4]) Lijst no. 84, 98 en 138.

[5]) Lijst no. 86.

heden op de Hindu-overblijfselen van Sumatra in te gaan; wat de betrekkingen met Java betreft, wist men, van de bovengenoemde kortstondige verovering van een gebied ter Oostkust in 914 en kende men een sinds de tweede helft der dertiende eeuw bestaan hebbend bloeiend Hindu-rijk in het Mënangkabau'sche, met zijn middelpunt nabij het tegenwoordige Fort Van der Capellen, welks beheerscher in een ondergeschikt verband tot de toenmalige koningin van Java stond. Tusschen die beide gebeurtenissen in lag dan de Sumatraansche expeditie van Kṛtanagara, van welks resultaten men overigens niets wist, die dus vermoedelijk aan de kust gebleven of teruggeslagen was, en klaarblijkelijk niet veel meer tastbaars had opgeleverd dan de beide volgens het Pararaton-bericht (24 : 27) door de terugkeerende troepen meegebrachte Maleische prinsessen.

Thans komt een nieuwe vondst een ander licht werpen op de verhouding tusschen Kṛtanagara en een deel van Sumatra. De eer der ontdekking komt toe aan den Heer L. C. Westenenk, die na een dienstreis als Assistent-Resident t. b. op Sumatra's Westkust in 1911 rapporteerde [1]) dat „een aan drie zijden beschreven steen" gevonden was op de vlakte Padang Rotjo bij Soengai Lansat, aan den linkeroever der Batang-Hari, in de onderafdeeling Batang-Hari-districten der residentie Padangsche Bovenlanden. Het volgend jaar ontving ik foto's van dezen steen, op grond waarvan hij gedetermineerd en in den toen samengestelden oudhedeninventaris opgenomen kon worden [2]), terwijl er tevens in het Oudheidkundig Rapport over dat jaar een voorloopige mededeeling over werd gedaan [3]).

De steen heeft den vorm van een rechthoekig zesvlak. Drie der opstaande zijden, twee korte en één lange, zijn beschreven met vier regels groot en duidelijk Kawi-schrift; de onderste regel loopt door op de vierde, overigens onbeschreven, opstaande zijde. Het bovenvlak is met uitzondering van een

[1]) Notulen Bat. Gen. 1911 p. 129.

[2]) Inv. no. 51.

[3]) Rapp. Oudh. Comm. 1912 p. IV sq.

rand een weinig uitgediept, klaarblijkelijk om houvast te geven aan iets, dat er bovenop gestaan heeft. De inscriptie luidt als volgt:

1 *a*. // swasti çakawarṣātīta, 1208, bhādrawāda māsa, ti
b. thi pratipada çuklapakṣa, mawulu, wāge, wṛhaspati wāra, maḍangkungan, grahacāra nairitistha, wiçākā
c. nakṣatra, cakra [dewatā, ma]ṇḍala, çubha
2 *a*. yoga, kuwera parbeça, kiṅstughna muhūrtta, kanyā rāçi, i
b. nan tatkāla pāduka bharāla āryyāmoghapāça lokeçwara, caturdaçātmikā saptaratnasahita, diāntuk[
c. dari bhūmi jāwa ka swarṇabhūmi dipratiṣṭha di dharmmāçraya, akan
3 *a*. punya çrī wiçwarūpa kumāra, prakāranaṅ ditītaḥ pāduka çrī ma
b. hārājādhirāja çrī kṛtanagara wikrama dharmmottunggadewa mangiringkan pāduka bharāla, rakryān mahāmantri dyaḥ
c. adwayabrahma, rakryān srīkan dyaḥ sugatabrahma, mūaṅ
4 *a*. , samagat payānan haṅ dīpangkaradāsa, rakryān damuṅ pu wīra,
b. kunaṅ punyeni yogya dianumodanāñjaleḥ sakapraja di bhūmi malāyū, brāhmaṇaḥ kṣatriya waiçya sūdra, ā
c. ryyāmāddhyāt, çrī mahārāja çrīmat tribhuwanarāja mauliwarmmade
d. wa pramukha //.

Met dit slotteeken is de inscriptie nog niet uit, doch wat er volgt staat in geen verband meer tot het voorgaande. Het is een regel, waarin wij een Buddhistische çloka in het Sanskrit hebben meenen te herkennen, doch waarvan de foto niet duidelijk genoeg was om tot ontcijfering te kunnen leiden. Trouwens ook bovenstaande transcriptie geven wij onder het voorbehoud, dat de foto's, hoewel over het algemeen zeer goed leesbaar, hier en daar aan de zijkanten toch niet scherp genoeg waren, terwijl ons geen papierafdruk ten dienste stond. Van den bovensten regel der derde zijde is een stuk weggeslagen, waardoor de naam van de maṇḍala in de dateering verloren is gegaan. Achter āntuk (tweede regel middenvlak)

schijnt nog één letterteeken te staan, waarvan echter de onleesbaarheid geen bezwaar voor den tekst oplevert.

De taal met haar talrijke malajismen is wel geen gewoon Kawi, maar toch duidelijk genoeg om een vertaling mogelijk te maken.

„Saluut! In het jaar na Çaka 1208, maand Bhādrapada, eerste dag der lichte maandhelft, dag der zesdaagsche week: Mawulu, der vijfdaagsche: Wage, op Donderdag, wuku Maḍangkungan, stand der planeet in het Zuidwesten, maanhuis Wiçākhā, onder de godheid Çakra, behoorende tot den kring van......, yoga Çubha, heer van den knoop Kuwera, uur Kiṃstughna, dierenriemsteeken de Maagd, toen was het dat de verheven Heer de edele Amoghapāça Lokeçwara met dertien volgelingen en vergezeld door de zeven juweelen, komende van het land van Java naar het land van Sumatra, werd opgesteld in Dharmmāçraya, als een gave van Z. H. prins Wiçwarūpa. Ter zake beschikte de verheven Opperkoning Z. M. Kṛtanagara Wikrama Dharmmottunggadewa dat den verheven Heer vergezelden: de rakryan grootmantri dyaḥ Adwayabrahma, de rakryan sirikan dyaḥ Sugatabrahma, verder de samgĕt payānan hang Dīpangkaradāsa en de rakryan dĕmung pu Wīra. Vervolgens over deze passende gave verheugden zich vol eerbied alle onderdanen in het land van Malayu, brahmanen, kṣatriya's, waiçya's en çūdra's, en uit het midden der ārya's Z. M. de koning de roemrijke vorst der drie werelden Mauliwarmmadewa als voornaamste".

Hoewel in deze vertaling wat verschillende woorden aangaat wellicht bij verder gevorderde kennis der taal wijzingen wenschelijk zullen zijn, is toch in hoofdzaak de inhoud der inscriptie volkomen duidelijk. Zij behelst, dat in 1208 op bevel van Kṛtanagara een Amoghapāça-beeld van Java naar Sumatra door een commissie van vier ambtenaren werd overgebracht en als gift van prins Wiçwarūpa opgesteld in Dharmmāçraya, over welk feit zich alle onderdanen in het land Malayu, in de eerste plaats vorst Mauliwarmmadewa, verheugden.

De eigenaardige vorm van den steen vindt dus reeds dadelijk

zijn verklaring: wij hebben hier het voetstuk van het in de inscriptie genoemde beeld voor ons, dat in de uitdieping van het bovenvlak vastgezeten heeft. Het beeld zelf, vertelden de inlandsche zegslieden van den Heer Westenenk, was in de rivier geworpen. Wij zullen zoo straks zien, dat dit antwoord waarschijnlijk onjuist is, hetzij het dan uit onwetendheid is gegeven, hetzij als middel om radicaal van verdere navraag en „soesah" af te zijn.

Eerst echter een enkele opmerking over de plaats, waar het beeld werd opgericht. Wij lezen achtereenvolgens, dat het werd overgebracht van Java naar Swarṇnabhūmi, opgesteld in Dharmmāçraya en gehuldigd door de onderdanen in het land Malayu. Al dadelijk ten opzichte van Dharmmāçraya is deze inscriptie van veel belang. Deze naam was tot dusverre slechts bekend uit den Nāgarakṛtāgama (13 : 1) als die van een op Sumatra gelegen onderhoorigheid van het Majapahitsche rijk tijdens Hayam Wuruk, naar de ligging waarvan slechts gegist kon worden. Dit geschiedde dan ook door den Heer Rouffaer, welke de onderstelling opperde [1]), dat dit landschap gelegen moet hebben aan den boven-Batang-Hari bij Poelau Poendjoeng en Sigoentoer. Hoewel de aangevoerde gronden weinig steekhoudend waren, blijkt thans deze onderstelling inderdaad juist te zijn: het is in de aangegeven streek, dat dit volgens de inscriptie in Dharmmāçraya opgesteld voetstuk gevonden is. Aan de beide andere namen, Swarṇnabhūmi en Malayu, is een verwarring en een polemiek verbonden, die het niet noodig zal zijn hier op te halen. Het vinden van de goede oplossing werd niet vergemakkelijkt door het feit, dat Suwarṇabhūmi ook elders gelocaliseerd is, dat Malayu in verband te brengen is met wat nog thans het Maleische schiereiland heet en dat bovendien Java, waarvan de aanduiding toch al zoo dikwijls met die van Sumatra dooreenloopt, in verschillende bronnen als „goudeiland" geroemd wordt. In onze inscriptie is gelukkig alle twijfel buitengesloten: het beeld komt van Java — in het

[1]) Notulen Bat. Gen. 1909 p. 117 sq.

voorbijgaan zij opgemerkt, dat wij in den naam bhūmi Jāwa een voor een inscriptie vroeg voorbeeld van de gepalataliseerde beginletter hebben [1]) — en gaat naar Swarṇnabhūmi, wat in dit verband niet anders dan Sumatra zijn kan [2]). Doch wat is nu Malayu? In den tachtig jaar na de inscriptie verschenen Nāgarakṛtāgama is Malayu de benaming van het geheele eiland Sumatra, in vroegere gegevens echter slechts een klein deel van dat eiland, en wel waarschijnlijk het Djambische [3]). De inscriptie staat zeker niet meer op dat laatste standpunt, daar immers in het buiten het eigenlijke Djambi gelegene Dharmmāçraya bewoners van Malayu wonen, doch aan den anderen kant schijnt er toch nog wel onderscheid gemaakt te worden tusschen Malayu en het geheele eiland Swarṇnabhūmi. Daar wij nu lezen van „onderdanen" in Malayu, rijst de vraag of met dezen naam niet bedoeld moet zijn het in de Javaansche invloedssfeer getrokken gebied; immers het is duidelijk, dat deze om Dharmmāçraya aan den boven-Batang-Hari te bereiken, moet zijn uitgegaan van den beneden-Batang-Hari, d. w. z. Djambi. Deze opvatting vindt steun in de benaming, die een der vroege Mĕnangkabausche inscripties aan het rijk geeft: Malayupura [4]); de latere noemen den vorst met veel overdrijving heer van Sumatra. Tevens zou de geleidelijke uitbreiding van het begrip Malayu haar verklaring vinden, indien men aannam, dat het oorspronkelijk zoo heetende stuk van Sumatra het eerst onder Javaanschen invloed is gekomen en met de Javaansche wapenen ook de naam in den loop der dertiende ceuw zich over het geheele eiland verbreidde.

Wij gaan nu over tot het beeld zelf. Dat de benaming van

---

[1]) Zie Kern in Bijdr. Kon. Inst. 7: VII (1907) p. 365. Een zeer oud voorbeeld zou op de inscriptie van Kota Kapoer (Lijst no. 173) uit 608 gevonden worden (Kern Bijdr. 67 (1913) p. 395), indien slechts vaststond dat daar werkelijk Java bedoeld is.

[2]) Een synoniem is Kanakamedinī op de inscriptie van Koeboer Radja (Inv. no. 20; Kern l.l. p. 401 sq.).

[3]) Vgl. Rouffaer l.l. p. 116 sq.

[4]) Zoo door Kern, Tijdschr. Bat. Gen. 49 (1907) p. 170, verbeterd uit Malayapura.

dit door Kṛtanagara gezonden godenbeeld, bharāla āryya Amoghapāça Lokeçwara, woordelijk gelijkluidend is met die, staande op het hoofdbeeld van Tjandi Djago [1]), den graftempel van 's konings vader Wiṣṇuwarddhana, zal geen verwondering baren. De god heet verder caturdaçātmika en saptaratnasahita. Het eerste epitheton geeft geen moeielijkheid; aan Amoghapāça worden hier dertien volgelingen toegeschreven en het zijn ook juist dertien personen, om de godheid heen gegroepeerd, welke door Speyer en Brandes herkend zijn op de boven besproken Amoghapāça-bronsjes. Het zijn de vier gewone, ook buiten Java voorkomende, gezellinnen en gezellen Çyāmātārā, Sudhanakumāra, Hayagrīwa en Bhṛkuṭī, verder de in den hoofdtooi zetelende Amitābha en de als bijfiguren in de lucht aangebrachte vier andere dhyāni-Buddha's met hun vrouwelijke wederhelften [2]). Wij kunnen dus constateeren, dat het naar Sumatra gezonden beeld wat de omgevende figuren betreft moet geleken hebben op de bronsjes. De god is echter ook saptaratnasahita. De bekende sapta ratnāni, de zeven koninklijke kleinoodiën, paard, olifant, werprad, generaal, minister, koningin en juweel, hebben, zou men zoo zeggen, weinig met Amoghapāça uit te staan. Toch zijn deze en geen andere bedoeld, gelijk met zekerheid kan worden opgemaakt uit het feit, dat wij een Amoghapāça-beeld bezitten, langs den onderrand waarvan deze zeven kleinoodiën zijn afgebeeld. Deze Amoghapāça, zoowel caturdaçātmika als saptaratnasahita, bevindt zich ook in de Batang-Hari-districten, te Rambahan bij Loeboek Boelang [3]),

---

[1]) Afgebeeld in Brandes' monografie over dien tempel (1904). Van het woord *bharāla*, dat noch Javaansch noch Sanskrit is, ligt de herkomst nog in het duister. Het heeft zich over verscheidene talen van den Archipel verspreid en misschien geeft het voorkomen op onze inscriptie eenige verklaring, hoe het in het Maleisch gekomen is.

[2]) Speyer, ll. en Brandes, Notulen Bat. Gen. 1904 p. XCVIII sq.; zie nog Tjandi Singasari (1909) p. 100 noot 2. Aangaande het hoofdbeeld vergelijke men laatstelijk: Aanvulling van de beschrijving der Amoghapāça-bronzen, Oudh. Versl. 1913 p. 45—51.

[3]) Inv. no. 46. Foto's zijn gereproduceerd bij de artikelen van Kern en Pleyte in Tijdschr. Bat. Gen. 49 (1907).

en vooral met het oog op die merkwaardige aanwezigheid van de eveneens bij het verdwenen beeld van het Kṛtanagara-voetstuk behoorende sapta ratnāni, vraagt men zich af: zou het niet mogelijk zijn, dat juist *dit* het beeld is, dat eenmaal op dat voetstuk heeft gestaan?

Ongelukkig is op die vraag niet met zekerheid een antwoord te geven. Dat op de achterzijde van den Amoghapāça een andere inscriptie staat, vermeldende, dat het beeld onder vorst Adityawarman in 1269 in een Jinālaya is opgesteld, bewijst natuurlijk niets, want deze vorst kan het eenvoudig van zijn voetstuk hebben laten afnemen en in een ander heiligdom plaatsen. Een derde inscriptie, vóór de voeten van den god aangebracht, is nog niet gelezen. Het valt te betreuren, dat ons noch van het voetstuk noch van het beeld de afmetingen bekend zijn, doch daar naast beiden op de foto menschen staan, blijkt wel, dat ze zoo ongeveer overeenkomen en wat den vorm betreft is de uitdieping in het voetstuk, van achteren recht en van voren met een lichte ronding, in overeenstemming met het benedenvlak van het beeld. Is dit niet identiek met dat, hetwelk op het voetstuk gestaan heeft, dan moet het er al buitengewoon veel op geleken hebben. Een niet te verwaarloozen punt is ook de treffende overeenkomst van de geheele groep met die op de bronsjes, en in het bijzonder de onderlinge gelijkenis in de geheele bewerking van Amoghapāça zelf met het hoofdbeeld der Tjandi Djago, een gelijkenis, die zeer verklaarbaar zijn zou, wanneer het er een is tusschen een beeld door Kṛtanagara uit Java gezonden en dat, hetwelk in zijns vaders graftempel stond. In opzet en uitvoering is de Amoghapāça van Rambahan een zoo typisch voorbeeld van die richting in de Hindu-Javaansche kunst, welke men gewoon is naar het voornaamste centrum als de kunst van Singhasāri aan te duiden [1]), dat, ware niet bekend dat het beeld in de Padangsche Boven-

---

[1]) Vooral bekend uit de Singasari- en Djago-monografieën van Brandes. Wij wijzen nog op de lotusplanten aan weerszijden van het beeld, verg. Tijdschr. Bat. Gen. 54 (1912) p. 483.

landen stond, zeker ieder kenner dezer kunst dadelijk aan Singhasāri en omgeving als plaats van herkomst zou denken. Alles bij elkaar genomen meenen wij, dat er niet aan te twijfelen valt of dit beeld is hetzij op Java gemaakt, hetzij een verwonderlijk nauwkeurige copie van een Javaansch beeld, in casu van het op het voetstuk vermelde. In beide gevallen is de prototype te vinden in Tjandi Djago en in verband hiermede kan gewezen worden op een soortgelijk geval bij een tweede beeld. Wij bedoelen den dharmapāla, voorgesteld als Awalokiteçwara, welke met bijbehoorend doodskoppenvoetstuk niet ver van ons voetstuk met de inscriptie te Padang Rotjo aan den Batang-Hari ligt [1]) en die groote overeenkomst vertoont met een geschonden beeld te Tjandi Djago, waarvan eerst de torso en later de kop zijn gevonden [2]). Weliswaar kan hier van een copie geen sprake zijn, maar toch is de gelijkenis van de geheele voorstelling, met dolkmes in de rechter- en schedelnap in de linkerhand, monsterkop als gordelafsluiting, vlammenglorie en hoog opgewerkten haartooi, waarin een Buddhabeeldje [3]), te groot om toevallig te zijn. Ook hier dus bij de plaats van Kṛtanagara's voetstuk een verwijzing naar den Javaanschen graftempel.

Bij de verdere bijzonderheden van de inscriptie zullen wij niet lang stil staan. De prins Wiçwarūpa, schenker van het beeld, is geheel onbekend; zelfs blijkt niet, of het een Sumatraansche prins is, die om de uitzending verzocht, of een Javaansche, die het stuurde. In het laatste geval zou het een zoon van Kṛtanagara kunnen zijn, aan wien dan waarschijnlijk door het bloedbad, dat zijn vader zes jaar later het leven kostte, de gelegenheid benomen is om zijn naam in de geschiedenis bekend te maken. Doch dit is louter gissing. Een tweede voor ons duistere zaak betreft de commissie van amb-

---

[1]) Inv. no. 50; platen en beschrijving bij bovenaangehaald artikel van Pleyte.

[2]) Brandes, Tjandi Djago (1904) p. 102.

[3]) Het Buddhabeeldje wijkt merkwaardigerwijze af, als de beschrijvingen juist zijn; te Djago is het Akṣobhya, te Padang Rotjo Amitābha.

tenaren, die het beeld vergezelde. Van drie ervan zijn de titels uit de Javaansche inscripties bekend, doch met den vierden, den samagat payānan, is dat niet het geval. In verband met het feit, dat hij vóór zijn naam niet het gewone „dyaḥ" of „pu", doch het Maleische „hang" heeft, kan men veronderstellen, dat het een speciaal in Malayu thuishoorende titel is.

Deze moeielijkheden zijn intusschen van weinig belang, vergeleken met het merkwaardige en onverwachte feit, door deze inscriptie aan het licht gebracht, dat in 1208 de Javaansche koning Kṛtanagara zijn macht deed gevoelen in het hartje van Sumatra en dat daar toen ter tijd een Hindu-maatschappij bestond. Deze beide punten staan vast door den term „onderdanen" (*prajā*) en de vermelding van de vier kasten onder die lieden; gelijk te verwachten is, draagt dan ook de voornaamste dier onderdanen, al wordt hij ook aangeduid met mahārāja, een lageren titel dan de Javaansche opperkoning, mahārājādhirāja, die bovendien met Amoghapāça het eerbiedige pāduka deelt. Wij hebben hier dus aan den boven-Batang-Hari in 1208 een gehinduïseerde vasalstaat met eigen vorst onder Javaansch oppergezag. De plaatselijke vorst draagt den naam Mauliwarman. Wanneer wij nu zestig jaar later juist in ditzelfde gebied aan den boven-Batang-Hari een Hindu-rijk vinden onder een vorst Adityawarman, welke, blijkens een inscriptie op een door hem op Java gewijd Mañjuçrī-beeld [1]) de ondergeschikte was van de toenmalige Javaansche koningin, dan is het onzes inziens onmogelijk het verband tusschen die twee gegevens te miskennen. Er is meer, dat op overeenkomst wijst. Mauliwarmadewa is de vasal van Kṛtanagara, Maulimāli- (of maṇi)-dewa een der namen van Adityawarman [2]); di bhūmi Malāyū heerscht de eerste, in Malayupura de tweede; āryyamaddhyāt betuigt de oudere vorst zijn hulde, uit de āryya-

---

[1]) Over deze inscriptie van 1265 laatstelijk Tjandi Singasari p. 101.

[2]) Op de boven reeds genoemde inscriptie Inv. no. 46 en op no. 23 (zie Oudh. Versl. 1912 p. 51 sq.).

wangça beroemt zich de jongere te zijn [1]). Ten slotte is ook de taal der inscriptie van 1208 de voorgangster van die, welke Adityawarman gebruikt, voorzoover hij zich niet uitdrukt in iets, dat hij voor Sanskrit houdt. Alles tezamen genomen is er, dunkt ons, geen twijfel mogelijk, of in Adityawarman hebben wij een der opvolgers te zien van Mauliwarman. Vier jaar, nadat Adityawarman in de Mañjuçrī-inscriptie zich slechts nederig mantri noemt tegenover zijn suzereine, in wier eigen rijk het gewijde beeld werd opgesteld, laat hij in zijn eigen land het opschrift achter op den Amoghapāça zetten, waarin niets van eenige afhankelijkheid blijkt en hij zelf den titel voert van mahārājādhirāja; nog later zien wij het centrum van zijn gebied meer Westelijk liggen, nabij het tegenwoordige Fort Van der Capellen, en is Adityawarman de klaarblijkelijk geheel zelfstandige koning van het Mĕnangkabausche rijk. Het is duidelijk, dat op deze wijze de tot dusver geheel in het duister liggende oorsprong van dit rijk een zeer aannemelijke verklaring heeft gevonden: het heeft zijn ontstaan te danken aan het tegen het eind der dertiende eeuw onafhankelijk worden van het gebied van Malayu, dat door Kṛtanagara's expeditie onder het gezag van Java was gekomen.

Wij keeren nu nog even terug tot het bovenvermelde Pararaton-bericht aangaande de beide prinsessen, die de van Sumatra teruggekomen troepen mee naar Java brachten. De tekst vervolgt met de mededeeling, dat de jongste, Dara Pĕṭak, door koning Kṛtarājasa, Kṛtanagara's schoonzoon en neef [2]), tot bijvrouw werd genomen en volgens een verder bericht (24 : 35) werd zij de moeder van 's konings eenigen zoon en opvolger Jayanagara; zij is dus dezelfde, die in den Nāg. (47 : 2) met haar officieelen naam Indreçwarī genoemd wordt. De oudste prinses, genaamd Dara Jingga, „alaki dewa, apuputra ratu ring Malayu" (Par. 24 : 29), dus huwde een

[1]) Eveneens op de Mañjuçrī-inscriptie.

[2]) Als kleinzoon van den ratu angabhaya Narasingha.

dewa en was de moeder van een koning van Malayu. Ook hier dus weer dat rijk Malayu, terwijl bovendien een der namen van den koning in kwestie, Marmmadewa, gelijk Brandes reeds opmerkte [1]) weder wijst naar de koningsnamen op warman in de Mĕnangkabausche inscripties. Wanneer nu een als buit naar Java gebrachte Maleische prinses aan een Sumatraanschen potentaat ten huwelijk wordt gegeven, dan blijkt ook daar weer uit, dat Java in diens rijk wat te zeggen moet hebben gehad. Het is niet onmogelijk, dat de dewa, met wien Dara Jingga huwde, geen andere is geweest dan de toenmalige in Malayu regeerende Mauliwarmadewa der inscriptie en dat de prinses op deze wijze de stammoeder is geworden van Adityawarman. Dit is van belang ter verklaring van een passage op den Mañjuçrī, waarin genoemde vorst zich beroemt op zijn verwantschap met het Javaansche koningshuis. Hij verklaart het beeld te wijden „rājye çrīwararājapatniwijite(h) tadbangçajaḥ", in het rijk, beheerscht door de çrī Wararājapatni, als een uit haar geslacht gesprotene. Daar nu bekend is, dat op dat oogenblik de moeder van Hayam Wuruk, Tribhuwanottunggadewī Jayawiṣṇuwarddhanī, over Java regeerde, is de algemeene opvatting, dat zij met dat çrīwararājapatni bedoeld wordt. Deze opvatting lijkt ons echter niet juist te zijn. Een rājapatni is de echtgenoote van een koning, en is reeds daarom geen geschikte aanduiding voor een regeerende koningin, wier echtgenoot, al droeg hij ook een mahārāja-titel, niet meer was dan prins-gemaal. Daarentegen is er een andere vorstin, die juist wel de gemalin van een koning is, een weduwe van koning Kṛtarājasa, die in den Nāg. dan ook niet anders dan met den enkelen naam Rājapatni wordt genoemd [2]), zonder dat de dichter verdere verduidelijking noodig acht; op één plaats (48 : 1) is het, juist als op de inscriptie, (pra)wararājapatni. Deze vorstin heeft in de jaren tusschen den dood van Jayanagara in 1250 en haar overlijden

---

[1]) Op p. 104 van zijn Pararaton-uitgave.

[2]) Afgewisseld met Mahārājapatni.

als Buddhistische non in 1272 een zeer hooge positie ingenomen. In de inscripties wordt zij met het eervolle makamanggalyājñā bij de uitvaardiging betrokken [1]); de Nāg. geeft een duidelijk beeld van haar beteekenis, door de wijze, waarop haar overlijden vermeld wordt (2 : 1), de uitvoerige beschrijving van het voor haar gegeven çrāddha (63—67), de mededeeling, dat zij na haar dood vereering genoot (69 : 3) en bovenal de uitdrukkelijke vermelding van het feit, dat de troonsopvolging in 1251 volgens haar regeling geschiedde (49 : 2, paningkah nira çrī Mahārājapatni). Als zij het dus is, die aanwijst, wie er regeeren moeten, dan spreekt Adityawarman niet zonder recht van een rājye çrīwararājapatniwijite; indien men het slot van de laatstaangehaalde strophe van den Nāg.: „sirāngratwakĕn mwang rumakṣeng sakārya" eveneens op de Rājapatni mag doen slaan — wat intusschen twijfelachtig is [2]) — dan zou dit gedicht eigenlijk hetzelfde zeggen en haar ook na de regeeringsoverdracht een soort oppertoezicht toeschrijven, natuurlijk voorzoover dat voor een non nog mogelijk was.

Intusschen staat het door de inscripties vast, dat, hoe hoog ook het aanzien der Rājapatni was, niettemin de uitoefening van het koninklijk gezag lag in handen harer dochter, de moeder van Hayam Wuruk. Het zou dus voor de hand hebben gelegen, indien Adityawarman de dochter, en niet de moeder, als beheerscheres van Java had aangeduid. Dat hij het niet deed, moet een reden gehad hebben, en deze reden zoeken wij in zijn woorden: *tadbangçajah*. Als de Sumatraan zich op een familierelatie beroept en daarbij in tegenstelling tot wat verwacht zou mogen worden, de moeder in plaats van de dochter noemt, dan zou die zaak een eenvoudige verklaring vinden door de veronderstelling, dat de familierelatie wel met de moeder, maar niet met de dochter — in casu dan natuurlijk

---

[1]) Oud-Jav. Oork. p. 206; ook op een nog ongepubliceerde inscriptie aangetroffen.

[2]) Zie Kern in Bijdr. Kon. Inst. 7 : IX (1909) p. 28.

stiefdochter — bestond. In dat geval zou dus van de vijf ons bekende weduwen van koning Kṛtarājasa de Rājapatni de bovenbesproken Maleische prinses, Dara Pĕṭak of Indreçwari, zijn.

Wij hebben dit alles veronderstellenderwijs geopperd, omdat deze verklaring, hoe goed zij ons ook zou helpen voor de Mañjuçri-inscriptie, in tegenspraak zou komen met den Nāgarakṛtagama, volgens welke de Rājapatni een dochter van Kṛtanagara (46 : 1) en de eigen moeder van Hayam Wuruk's moeder is (48 : 1); en haar groote invloed is ook gemakkelijker te begrijpen bij een dochter van den laatsten koning van Singhasāri, dan bij een buitenlandsche, die niet eens de voornaamste vrouw van haar echtgenoot geweest was. Het is uitgesloten, dat Prapañca niet op de hoogte van de familieverhoudingen aan het hof zijner dagen geweest zou zijn; het is onwaarschijnlijk, juist uithoofde van de nauwkeurige berichten die wij omtrent Hayam Wuruk's huis hebben, dat er tusschen Adityawarman en de koninklijke familie een andere relatie bestaan zou hebben dan die via de beide Maleische prinsessen. Heeft misschien de hofdichter uit voorliefde voor deze ijverige Buddhiste, aan de Rājapatni een edeler afkomst toegeschreven dan in werkelijkheid de hare was? Of moet men Adityawarman's tadbangçajaḥ niet al te letterlijk nemen en beroept hij zich in het algemeen op zijn verwantschap met het koningshuis, daarbij de ééne gemalin van Kṛtarājasa in de plaats der andere stellend? Wij wagen het niet hierover te beslissen; wellicht zal een nieuwe epigrafische vondst de oplossing brengen. De eenige thans gepubliceerde oorkonde, waarop de vorstin voorkomt [1]) noemt haar slechts Kṛtarājasapatni, doch vermeldt niets omtrent een dochter zijn van Kṛtanagara, terwijl de regeerende koningin zich wel diens kleindochter noemt.

Wij hebben bij deze kwestie iets langer stil gestaan uit hoofde van de eigenaardige en belangrijke plaats, die de Rājapatni

[1]) Oud-Jav. Oork. LI.

in de Javaansche geschiedenis inneemt, doch ook hiervan geldt, wat wij van andere onzekere punten opmerkten, dat zij ten slotte niets toe of af doet tot het belang der inscriptie van 1208, waarin wij nu de eerste der lange reeks Mĕnangkabausche inscripties mogen zien. De tweede, in tijd niet ver er van af staande, is dan het rotsopschrift van Pariangan, indien althans de dateering in 1212 of 122. juist is [1]); ook bij de bevolking leeft nog een herinnering, dat Pariangan de oudste vestiging in het eigenlijke Mĕnangkabau is [2]). De uitbreiding naar het Westen moet dus snel op de in bezit neming van Dharmmāçraya gevolgd zijn, en daarop spoedig een verplaatsing van het centrum des rijks hebben plaats gehad, daar immers, op één uitzondering na, alle inscripties van Adityawarman en andere vorsten met op warman eindigende namen, binnen de grenzen der onderafdeeling Fort Van der Capellen worden aangetroffen. De laatste gedateerde Adityawarman-inscriptie, van 1297, staat te Soeroeaso [3]), en van diezelfde plaats is de steen afkomstig, die zijn zoon en kroonprins Ananggawarman vermeldt [4]). Voorzoover uit den inhoud dezer inscripties iets omtrent den godsdienst blijkt, dragen ze steeds een Buddhistisch karakter. Ook hierin is wellicht een nawerking te bespeuren van het feit, dat het juist Kṛtanagara was, die op het ontstaan van dit rijk invloed heeft gehad.

Het ligt natuurlijk niet in onze bedoeling de gegevens aangaande de verdere geschiedenis van Mĕnangkabau in ons onderzoek te betrekken. Als laatste afstammelinge van dit vorstengeslacht leefde tot voor kort te Pagarroejoeng een oud vrouwtje van een bescheiden gouvernementstoelage; in het bezit harer erfgenamen zijn, van ouder tot ouder overgeleverd, twee

---

[1]) Inv. no. 17. Dat de dateering onzeker is, komt omdat zij berust op een slechts gedeeltelijk leesbare sĕngkala.

[2]) Westenenk, Opstellen over Minangkabau II, Tijdschr. Bat. Gen. 57 (1916) p. 244 sqq.

[3]) Inv. no. 40.

[4]) Inv. no. 41.

krissen van onbetwistbaar Oud-Javaansche afkomst [1]). Ook op die wijze wordt nog een herinnering bewaard aan den band tusschen haar voorgeslacht en Java, een band, waarvan het Amoghapāça-voetstuk van 1208 de eerste verrassende getuigenis geeft.

---

[1]) Zie Inv. no. 57.

GEWONE VERGADERING

DER

AFDEELING
TAAL-, LETTER-, GESCHIEDKUNDIGE EN WIJSGEERIGE
WETENSCHAPPEN,

GEHOUDEN DEN 5^{en} JUNI 1916.

Tegenwoordig de Heeren: CHANTEPIE DE LA SAUSSAYE, Voorzitter, H. KERN, SYMONS, MULLER, SNOUCK HURGRONJE, CALAND, BOISSEVAIN, VÖLTER, HEYMANS, HESSELING, D'AULNIS DE BOUROUILL, OPPENHEIM, DE GROOT, BREDIUS, BOER, TE WINKEL, SALVERDA DE GRAVE, JONKER, KRISTENSEN, VAN VOLLENHOVEN, VAN GELDER, J. H. KERN, DRUCKER, JUYNBOLL, VAN GINNEKEN, HUIZINGA, VAN WAGENINGEN en KUIPER, Secretaris; voorts de Correspondenten VAN RONKEL en KROM.

De notulen der vorige vergadering worden gelezen en goedgekeurd.

Van den Heer BAVINCK is bericht ontvangen dat hij verhinderd is de vergadering bij te wonen.

De Heer Krom spreekt over Een Sumatraansche inscriptie van Kṛtanāgara.

Na een bespreking van de bronnen, waaruit voor de geschiedenis van den Javaanschen koning Kṛtanāgara (1176—1214 çaka) geput kan worden, en van eenige bijzonderheden uit de regeering van dien vorst, behandelt Spr. diens verhouding tot Sumatra, waarheen een expeditie door hem werd

uitgezonden. Op de resultaten daarvan wordt nieuw licht geworpen door een kort geleden in de Batanghari-districten ontdekte inscriptie, vermeldende, dat in 1208 een Amoghapaça-beeld door Kṛtanāgara uit Java daarheen werd gezonden, tot vreugde van zijn Sumatraansche onderdanen.

Behalve om haar geographisch en iconographisch belang is deze inscriptie vooral merkwaardig, omdat er uit blijkt, dat toen ter tijd in het hart van Sumatra een aan Java onderworpen doch door een eigen onderkoning geregeerde Hindumaatschappij bestond. Spr. brengt de inscriptie ten slotte in verband met het later in deze streken gebloeid hebbende Mĕnangkabausche rijk, hetwelk z. i. ontstaan is uit den aan Kṛtanāgara onderhoorigen vasalstaat.

De voorzitter zegt den Spreker dank voor zijne belangrijke bijdrage, die op nieuw een bewijs geeft van de belangstelling der Correspondenten uit Indië in de werkzaamheden der afdeeling en vraagt of de Spreker zijne bijdrage afstaat voor de Verslagen en Mededeelingen. Spreker verklaart zich hiertoe bereid.

De Heer Kern, mede hulde brengende aan de bijdrage van den Heer Krom, betuigt zijne instemming met het gehoorde en geeft te kennen dat des sprekers conclusie hem voorkomt aannemelijk te zijn.

Hierna verkrijgt de Heer Bredius het woord voor zijne mededeeling over *een onjuist geduid schildersmonogram.*

De Spreker deelt een en ander mede over een hoogst verdienstelijk maar thans geheel vergeten schilder uit de eerste helft der 17e eeuw. Zijn monogram, waarin men voluit den naam Frans Hals kan lezen, bevat een wat opvallende R. Bode schreef 1883 al zijn werk aan Frans Hals den Jonge toe, van wien echter slechts één zeer zwak portret te Dessau bekend is, dat het bekende monogram van zijn vader, met toevoeging van een F (Filius) bevat. Kronig wees in zijn Gids voor het Museum van Haarlem er reeds op, dat deze mono-

grammist eer in de buurt der Saftlevens en de Bloot, dus Rotterdam thuis hoorde. Ryckhals was een Middelburgenaar maar trad 1634 voor korten tijd in het St. Lucas gilde te Dordrecht. Hij was weldra weer te Middelburg terug en overleed er in 1647 op nog betrekkelijk jeugdigen leeftijd. Een teekening, een fraai landschap met koeien, dat aan teekeningen van Cuyp herinnert, is 1632 gedateerd. Toen was Frans Hals de Jonge eerst 14 jaar, zoodat hij werkelijk niet de drager van dit Monogram kan zijn. Wat echter den doorslag geeft: men kent van Ryckhals prachtige Stillevens maar nog meer boeren-binnenhuizen met stillevens op den voorgrond. En in de vele 17e eeuwsche Inventarissen door dr. Bredius gevonden, komen uitsluitend stillevens en boereschuurtjes van Ryckhals voor. Het laatst gedateerde van de nog bekende stukken (er zijn er in de Musea te Berlijn, Budapest, Petrograd, Karlsruhe, Haarlem, bij graaf Nostatz te Praag en in verscheidene particuliere verzamelingen o.a. in Zweden) draagt het jaartal 1645.

De Spreker deelde nog eenige bijzonderheden uit het leven van Ryckhals mede en liet photographieën rondgaan naar de teekening van 1632, de stillevens te Berlijn en Budapest (vol kostbaar goud en zilversmidswerk: te Middelburg waren in de eerste helft der 17e eeuw opvallend veel goudsmeden en de vermaarde medailleur Pieter van der Abeele woonde er) en naar een paar „boereschuyrtgens" te Karlsruhe. Opvallend is de groote overeenkomst dezer laatsten met dergelijke schilderijen van Willem Kalf. Daar omstreeks 1657 veel werk van Ryckhals in Amsterdam aanwezig was, zal Kalf zich daarop geïnspireerd hebben. Eigenaardig is, dat in één en denzelfden Inventaris een gedeelte van Ryckhals' schilderijen aan dezen, anderen aan „Dryhals" toegeschreven werden. Dus reeds 10 jaren na zijn dood was er onzekerheid omtrent zijn naam. Eens wordt hij Frans Goethals genoemd!

De stillevens van Ryckhals behooren tot het beste wat de oudhollandsche school geleverd heeft; zoowel door de voortreffelijke teekening, de smaakvolle schikking als het uitnemend

fijn gestemd koloriet. Het fraaiste noemt dr. Bredius een stilleven met diep roode rivier-kreeften in de Ermitage te Petrograd, vroeger bij P. de Semenon aldaar. In de binnenhuizen treft een fraaie lichtverdeeling; zij herinneren aan het beste werk der Saftlevens, dat echter niet veel vroeger dan dat van Ryckhals ontstond.

De Voorzitter brengt ook dezen Spreker dank. De Heer Bredius heeft zijn stuk in meer uitgebreiden vorm en van illustratiën voorzien bestemd voor publicatie elders en wenscht dus te volstaan met het hierboven gegeven kort overzicht voor het procesverbaal.

Bij de rondvraag biedt de Heer Snouck Hurgronje ter opname in de werken der Akademie aan een verhandeling van den Heer Wensinck getiteld *Semitic rites of mourning and religion. Studies on their origin and mutual relation.*

De Voorzitter stelt deze verhandeling ter fine van praeadvies in handen van eene commissie bestaande uit de Heeren Snouck Hurgronje en Houtsma, die in eene volgende vergadering rapport zal uitbrengen.

De Heer Caland biedt eveneens ter opname in de Werken der Akademie aan eene door hem bewerkte vertaling van een Sanskrit-tooneelstuk waarvan de titel in het Nederlandsch luidt „Herdersspel-maneschijn".

In handen van de Commissie van Redactie ter voorbereiding van de uitgave.

De Heer Muller deelt mede dat de Heer Paul Frédéricq hem in een particulier schrijven uit Duitschland de opdracht heeft gegeven om aan de Akademie zijn zeer hartelijke erkentelijkheid te betuigen voor hare bemoeiingen in zijn belang. Ook van de verwanten van den Heer Pirenne mocht de Heer Muller dergelijke verzekering van erkentelijkheid ontvangen.

Hierna wordt de vergadering gesloten.

HET IDENTIFICEEREND KARAKTER DER POSSESSIEVE FLEXIE IN TALEN VAN NOORD-AMERIKA.

BIJDRAGE VAN DEN HEER

C. C. UHLENBECK.

Veelvuldig als de betrekkingen tusschen den genitivus en zijn regens zijn die, welke door de zoogenaamde „bezittelijke" voornaamwoorden en affixen worden uitgedrukt. Iedereen weet het: in „mijn vader", „mijn kameraad", „mijn arm", „mijn voedsel", „mijn kleeding", „mijn woning", „mijn hond", „mijn hamer", „mijn toovermacht", „mijn inwijding", „mijn krijgsdaad" vertegenwoordigt „mijn" telkens een andere betrekkingsnuance tusschen den eersten persoon en datgene, wat wij gemakshalve zijn „bezit" noemen. Letten wij op die zeer verschillende betrekkingen, dan zal bij ons allicht de vraag oprijzen, of de voorstelling „bezit" wel als de eigenlijke begripskern van het pronomen possessivum mag worden beschouwd en of wij niet veeleer een ander semantisch uitgangspunt moeten zoeken. Dit onderwerp in zijn vollen omvang te behandelen, zoude evenwel ver boven mijn krachten gaan, en indien het inderdaad mijn wensch is iets tot de oplossing van het probleem bij te dragen, zal ik mij tot dat gebied moeten beperken, waarop ik mij het liefst beweeg en waar ik mij althans niet, als op de meeste andere terreinen, te zeer een vreemdeling voel. Derhalve, om niet door te groote uitbreiding van mijn gezichtskring in oppervlakkigheid te vervallen, bepaal ik mij tot een systematisch onderzoek naar het karakter der

possessieve flexie in zekere talen van Noord-Amerika, al koester ik daarbij wel eenige hoop, dat mijn resultaten aan de algemeene taalwetenschap ten goede zullen komen [1]).

Van groote waarde voor het bedoelde onderzoek is de omstandigheid, dat in een reeks van talen verschillende soorten van possessie door morphologische verschillen worden gereflecteerd. Wel is het aantal dier grammatische onderscheidingen geenszins in overeenstemming met de werkelijke betrekkingsverschillen, die tusschen den „bezitter" en het „bezetene" kunnen bestaan, maar althans één in het oog loopend essentieel verschil in den aard der feitelijke betrekking wordt in die talen ook door den vorm te kennen gegeven, namelijk dat der onvervreemdbare of intieme en der vervreemdbare of uiterlijke possessie. Hier en daar vinden wij zelfs fijnere semantische schakeeringen in de differentiatie der bezitvormen weerspiegeld. Als wij nu, in het noordwesten beginnend, eens nagaan, in welke talen de onvervreemdbaar-possessieve flexie van de vervreemdbaar-possessieve afwijkt, wordt onze aandacht het eerst getrokken door het Tlingit of Kološisch langs de zuidoostkust van Alaska en ver zuidwaarts langs de kusten van Britsch-Columbia. In het Tlingit dan wordt de possessie bij verwantschapswoorden, namen van lichaamsdeelen en eenige andere termen uitsluitend door praefixen uitgedrukt, maar de overige substantiva hebben gelijktijdig met het possessieve praefix ook een achtervoegsel, dat blijkbaar de vervreemdbaarheid of toevalligheid van het „bezit" te kennen geeft [2]). Nog meer geprononceerd is het onderscheid tusschen de intieme en uiterlijke possessie in het eveneens tot den Na-Dene-taalstam behoorende Haida van de Queen Charlotte Islands en een klein

---

[1]) Vgl. het uitnemende artikel van L. Lévy-Bruhl over „L'expression de la possession dans les langues mélanésiennes" (Mémoires de la Société de Linguistique, tome XIX, p. 96 sqq.), waaraan ik bij mijn onderzoek naar den aard der possessieve flexie in talen van Noord-Amerika veel te danken heb.

[2]) J. R. Swanton, in F. Boas' Handb. of Am. Ind. languages, Part 1, Washington 1911, p. 169 sq.

gebied in Alaska. In deze taal vindt men de onmiddellijke aanhechting der possessieve praefixen alleen bij de verwantschapswoorden, die bovendien een suffix -*g.a* aannemen, en de tegelijk van een vocalischen uitgang voorziene namen van lichaamsdeelen, bij welke het suffix -*g.a* ontbreekt, tenzij dit met het possessieve praefix tot een afzonderlijk woordje verbonden er aan wordt toegevoegd. De vervreemdbare possessie daarentegen wordt geheel op periphrastische wijze door losse toevoeging van het met de possessieve praefixen gecombineerde element -*g.a* uitgedrukt. Het is van belang op te merken, dat het Haida niet alleen de vervreemdbare van de onvervreemdbare possessie onderscheidt, maar ook verschil maakt tusschen verwantschapswoorden en namen van lichaamsdeelen [1]). Ook in het Tsimshian, een geisoleerde taal van de kust en het binnenland van Britsch-Columbia, is de distinctie van onvervreemdbaar en vervreemdbaar bezit aan te wijzen, al zij het ook slechts in een deel van het taalgebied. De possessieve elementen, die gesuffigeerd worden, zijn weliswaar in beide gevallen dezelfde, maar in het eigenlijke Tsimshian wordt bij vervreemdbaar bezit aan het nomen bovendien een voorvoegsel gehecht om den uiterlijken aard der possessie aan te kondigen. Zoowel het eigenlijke Tsimshian als het Nass-dialect onderscheiden tusschen de possessie van het bezielde en die van het onbezielde [2]). Veel verder naar het zuiden heeft het Takelma, een bijna uitgestorven taal van zuidwestelijk Oregon, die landinwaarts in het stroomgebied van Rogue River werd gesproken, een vrij ingewikkelde possessieve flexie, maar de eenige semantische groep, welke zich daarbij duidelijk afteekent, is die der verwantschapswoorden [3]). Scherpe distinctie van toevallig en in-

---

[1]) J. R. Swanton, in F. Boas' Handb. of Am. Ind. languages, Part 1, Washington 1911, p. 257 sq.

[2]) F. Boas, Handb. of Am. Ind. languages, Part 1, Washington 1911, p. 392 sq.

[3]) E. Sapir, in F. Boas' Handb. of Am. Ind. languages, Part 2, Washington [1912 is het jaartal van den overdruk; het deel zelf is nog niet verschenen], p. 231.

haerent bezit vindt men daarentegen in het Chimariko van Trinity County in het noorden van Californië, een waarschijnlijk met het naburige Shastisch verwante taal, die eerlang met den dood van één of twee stokoude inboorlingen geheel van den aardbodem zal verdwenen zijn. Het Chimariko heeft namelijk twee volkomen verschillende reeksen van pronominale aanhechtsels voor de onvervreemdbare en vervreemdbare possessie, en op het verschil tusschen de beide soorten van bezit wordt te meer nadruk gelegd door de omstandigheid, dat de vervreemdbaar-possessieve elementen gesuffigeerd, de onvervreemdbaar-possessieve integendeel gepraefigeerd worden [1]). In het Yuki, een andere taal uit de noordelijke helft van Californië, zijn alleen bij verwantschapsnamen possessieve affixen aanwezig, die aan den stam worden voorgevoegd en van de in alle andere gevallen gebezigde onafhankelijke bezittelijke voornaamwoorden afwijken. Ten opzichte van de verschillende soorten van possessie hebben wij hier dus een dergelijken semantischen toestand als in het Takelma, al kunnen het buitengewoon ingewikkelde, onregelmatige Takelma en het betrekkelijk eenvoudige Yuki van een morphologisch standpunt nagenoeg als tegengestelde uitersten worden beschouwd [2]). Volkomen analoog met het Yuki is het aangrenzende, en ondanks belangrijke verschillen, morphologisch gelijksoortige Pomo, dat zich zuidwaarts langs de Californische kust tot de golf van San Francisco uitstrekt. Ook hier is het gebruik der possessieve praefixen tot de verwantschapswoorden beperkt en bezigt men bij alle overige substantiva onafhankelijke bezittelijke voornaamwoorden [3]). Gevallen als het Takelma, het Yuki,

---

[1]) R. B. Dixon, The Chimariko Indians and language (Univ. of Calif. Publ. in Am. Arch. and Ethnol. Vol. 5, N°. 5), Berkeley 1910, p. 323 sq.

[2]) Wat de bezittelijke voornaamwoorden en praefixen van het Yuki betreft, zie A. L. Kroeber, The languages of the coast of California north of San Francisco (Univ. of Calif. Publ. in Am. Arch. and Ethnol. Vol. 9, N°. 3), Berkeley 1911, p. 366 sqq.

[3]) A. L. Kroeber, The languages of the coast of California north of San Francisco (Univ. of Calif. Publ. in Am. Arch. and Ethnol. Vol. 9, N°. 3), Berkeley 1911, p. 325 sqq.

het Pomo zouden wellicht den schijn kunnen veroorzaken, dat voor de mentaliteit van zekere Indianen-groepen het verschil in den aard der possessie tusschen verwantschapsbetrekkingen en lichaamsdeelen grooter zoude zijn dan dat tusschen lichaamsdeelen en vervreemdbare voorwerpen, maar inderdaad zal dit wel niet zoo wezen. Op grond van hetgeen wij in verscheiden archaïsche taaltypen van Noord-Amerika waarnemen, ben ik veeleer geneigd te onderstellen, dat ook de namen van lichaamsdeelen in talen van een vrij moderne structuur als het Yuki en het Pomo [1]) eenmaal op een dergelijke wijze behandeld zijn geworden als de verwantschapsnamen, maar bij een toenemend analytisch karakter der taal allengs in de analogie der vervreemdbare objecten zijn geraakt. In deze richting wijst misschien de eigenaardige behandeling der namen van lichaamsdeelen in het Haida, die, zooals wij gezien hebben, op dezelfde wijze als de verwantschapswoorden possessieve praefixen aannemen, maar in de eventueele onafhankelijke toevoeging van het met de herhaalde possessieve praefixen voorziene element *-g. a* eenige toenadering vertoonen tot de namen van vervreemdbare objecten. Ware het Haida een stap verder gegaan en had het de possessieve voorvoegsels, die bij de aanwezigheid van de straks genoemde onafhankelijke complexen immers niet strikt noodig waren, bij de namen van lichaamsdeelen geheel weggelaten, dan zoude de possessieve flexie dezer woordengroep alleen door den eigenaardigen vocalischen uitgang van die der vervreemdbare objecten hebben verschild, terwijl de verwantschapswoorden zich dan, door hun possessieve praefixen en hun aan het woord zelf gehechte suffix *-g. a*, èn van de namen van lichaamsdeelen èn van de termen voor vervreemdbare objecten als een geheel op zich zelf staande categorie zouden hebben afgeteekend. De oorzaak, dat juist de

---

1) Ik noem hier met opzet niet het Takelma, dat juist een bijzonder antiek karakter heeft, al houd ik ook in deze taal de tegenstelling van de verwantschapswoorden met *alle* andere substantiva (de namen van lichaamsdeelen incluis) voor weinig oorspronkelijk.

namen van lichaamsdeelen soms onder den analogischen invloed der woorden voor vervreemdbare objecten geraken, is wellicht deze, dat zij behalve de eigen lichaamsdeelen van den persoon of het dier, waarvan gesproken wordt, ook een b.v. als jachtbuit verworven bezit kunnen aanduiden. „Mijn borst" zal meestal gebruikt worden voor „mijn eigen borst", maar onder bepaalde omstandigheden kan het b.v. ook de borst van een door mij gedooden eland aanduiden en staat dan uit den aard der zaak op éénе lijn met de namen van andere verworven en vervreemdbare objecten, terwijl „mijn vader" nooit iets anders kan beteekenen dan „de persoon die tot mij in de verhouding van vader [1]) staat". Maar wat ook de grond moge wezen van het verschijnsel, dat de namen van lichaamsdeelen meer dan de verwantschapswoorden neiging vertoonen om zich in hun possessieve flexie naar de termen voor andere objecten te regelen, in gevallen als het Takelma, het Yuki, het Pomo, waar de bezitvormen der verwantschapswoorden van die der overige woordgroepen verschillen, hebben wij toch zeker het recht om de onderscheiding van onvervreemdbare en vervreemdbare possessie te constateeren, al worden de namen der lichaamsdeelen dan ook op de wijze van die der vervreemdbare dingen behandeld. Twijfelachtig is het daarentegen, of wij ook in het Washo, een taal uit het grensgebied van Californië en Nevada, die nog door ongeveer 300 personen in de streek van Reno en Carson City wordt gesproken, sporen van een dergelijke onderscheiding mogen aannemen. Misschien representeeren de beide klassen, waarin de nomina van het Washo op grond van hun bezitvormen te verdeelen zijn, oorspronkelijk verschillende soorten van possessie, maar in den tegenwoordigen toestand der taal wordt de verdeeling hoofdzakelijk door een zuiver-phonetisch beginsel, de onderscheiding van vocalisch-beginnende en consonantisch-beginnende stammen, beheerscht, hoewel er enkele woorden zijn

[1]) „Vader" is natuurlijk te nemen in de beteekenis, die het classificatorische systeem der respectieve taal vereischt.

met een medeklinker aan het begin, die tot zekere hoogte de analogie der vocalische klasse volgen. De beteekenissen van zulke woorden (b.v. „hond", „mes", „voet") zijn echter zoo uiteenloopend, dat zij ons niets omtrent de richting kunnen leeren, in welke een eventueel semantisch uitgangspunt der possessieve groepeering van het Washo zoude moeten gezocht worden [1]). Iets beter te gebruiken voor ons doel is het Mutsun, een verdwenen Centraal-Californische taal, die in het algemeen geen possessieve flexie kent, maar waar de verwantschapswoorden niet zelden verschillende uitgangen vertoonen naarmate van den grammatischen persoon [2]). Deze taal geeft ons dus een nieuw voorbeeld van het verschijnsel, dat de verwantschapswoorden zich als een geheel bijzondere possessieve klasse manifesteeren. Met het uitstervende Salinisch, dat meer naar het zuiden in het kustgebied van Californië werd gesproken, is evenwel niet veel aan te vangen, daar ons materiaal te gering is om er gevolgtrekkingen van eenige waarde uit af te leiden. In elk geval kunnen wij opmerken, dat de possessieve flexie er zeer onregelmatig is, hetgeen misschien als een aanwijzing mag beschouwd worden, dat verschillende soorten van possessie grammatisch werden onderscheiden [3]). Als een kenschetsend voorbeeld van talen, die onvervreemdbaar en vervreemdbaar bezit morphologisch reflecteeren, mag evenwel de voornamelijk in de Gulf States thuis behoorende Muskogeïsche dialectgroep genoemd worden, waar lichaamsdeelen en verwantschapsbetrekkingen als één possessieklasse tegenover verworven objecten worden gesteld. Daarbij valt waar te nemen, dat behalve in den eersten persoon singularis, de voorvoegsels van het ver-

---

1) A. L. Kroeber, The Washo language of East Central California and Nevada (Univ. of Calif. Publ. in Am. Arch. and Ethnol. Vol. 4, N°. 5), Berkeley 1907, p. 274 sqq.

2) J. Alden Mason, The Mutsun dialect of Costanoan based on the vocabulary of de la Cuesta (Univ. of Calif. Publ. in Am. Arch. and Ethnol. Vol. 11, N°. 7), Berkeley 1916, p. 410.

3) A. L. Kroeber, The languages of the coast of California south of San Francisco (Univ. of Calif. Publ. in Am. Arch. and Ethnol. Vol. 2, N°. 2), Berkeley 1904, p. 43 sqq.

vreemdbaar bezit op die van het onvervreemdbare berusten [1]).

Een dergelijke toestand als in het Muskogeïsch heerscht ook in de Sioux-talen. In het Dakota worden de eenvoudige possessieve praefixen alleen gehecht aan nomina, die iemands eigen lichaamsdeelen, zijn woorden en daden, en zijn verwantschapsbetrekkingen aanduiden, waarbij valt op te merken, dat de verwantschapswoorden enkele eigenaardigheden vertoonen, door welke zij tot een bijzondere onderafdeeling der onvervreemdbaar-possessieve klasse worden gestempeld [2]). Bij uiterlijk bezit daarentegen bezigt men samengestelde praefixen, bestaande uit de enkelvoudige possessieve voorvoegsels en het element *-t'a-*. In den derden persoon, waarvoor geen possessief praefix aanwezig is, wordt de vervreemdbare possessie dus alleen door voorvoeging van *t'a-* uitgedrukt. In het Teton-dialect worden de met *-t'a-* samengestelde praefixen, en in den derden persoon het element *t'a-* alleen, dikwijls niet aan het nomen zelf gehecht, maar, met een syllabe *-wa* verbonden, achter het nomen geplaatst, hetgeen in den Santee-tongval niet gebruikelijk schijnt te zijn [3]). In het met het eigenlijke Sioux of Dakota zeer verwante Hidatsa worden de onsamengestelde possessieve praefixen uitsluitend, of zoo goed als uitsluitend, bij de verwantschapswoorden en de namen van

---

1) In het Hitchiti vallen de beide reeksen voor een deel samen. Zie voor de détails van het Muskogeïsch F. G. Speck, American Anthropologist N. S. 9, p. 475 sqq. Vgl. ook C. Byington, Grammar of the Choctaw Language, Philadelphia 1870, p. 26, en A. S. Gatschet, A migration legend of the Creek Indians I, Philadelphia 1884, p. 203.

2) Opvallend is vooral de toevoeging van een suffix *-ku* in den derden persoon. Het gebruik van *-ku* bewijst duidelijk, dat in het taalbewustzijn der Dakota's de possessie van verwantschapsbetrekkingen niet geheel op ééne lijn staat met die der overige onvervreemdbare begrippen.

3) Zie omtrent het Santee S. R. Riggs, Dakota grammar, texts, and ethnography (Contributions to North American ethnology, Vol. IX), Washington 1893, p. 15 sq., en voor het Teton-dialect F. Boas & J. R. Swanton, Handb. of Am. Ind. languages, Part. 1, Washington 1911, p. 946 sq. Ik heb, met verwaarloozing der voor mijn onderzoek onbelangrijke détails, alleen de hoofdzaken geleverd, die karakteristiek zijn voor de onderscheiding der soorten van possessie.

lichaamsdeelen gebruikt, terwijl de vervreemdbare possessie, in nauwe aansluiting bij het Dakota, door samengestelde praefixen wordt aangeduid, die door uitbreiding der enkelvoudige possessieve elementen met de syllabe *-ta-* zijn gevormd [1]). Ook het Ponca kent de verbinding van possessieve praefixen met *-ta*, maar de samengestelde possessieve elementen zijn hier altijd onafhankelijke woordjes, die volkomen met onze bezittelijke voornaamwoorden kunnen worden gelijkgesteld. Zij worden trouwens niet alleen bij de namen van vervreemdbare objecten gebezigd, maar ook bij de termen voor lichaamsdeelen, zoodat de aanhechting van enkelvoudige possessieve praefixen in dezen tongval voor de verwantschapswoorden is gereserveerd. Door de isoleering dezer klasse herinnert het Ponca aan niet-verwante talen als het Takelma, het Yuki, het Pomo, het Mutsun [2]). Uitbreiding der possessieve voorvoegsels door middel van *-ta-* is ook in een oostelijke Sioux-taal, het Tutelo, aanwezig, maar het is mij niet duidelijk geworden, hoe de gebruiksbegrenzing der enkelvoudige en samengestelde praefixen is geregeld. Waar men zonder twijfel met verworven en vervreemdbaar bezit te maken heeft, gebruikt het Tutelo afzonderlijke bezittelijke voornaamwoorden [3]).

Veel langer dan bij het Siouïsch moet ik stilstaan bij de Algonkin-talen, waar de vervreemdbare possessie door een *m*-suffix van de onvervreemdbare wordt onderscheiden. In het Blackfoot wordt het achtervoegsel *-m(i)* vooral aan namen van levende wezens gehecht, met welke men op de een of andere wijze verbonden is zonder dat die band door de natuur zelf aangewezen of onverbreekbaar zoude zijn. Voor „mijn aanvoerder" zegt men b.v. *nitsínaim* (bij *nínau* 'aanvoerder'),

---

1) W. Matthews, Ethnography and philology of the Hidatsa Indians (U. S. Geol. and Geograph. Survey, Miscell. Publ. N°. 7), Washington 1877, p. 96 sq. 99 sq.

2) Zie voor het Ponca F. Boas, Handb. of Am. Ind. languages, Part 1, Washington 1911, p. 947 sq.

3) H. Hale, The Tutelo tribe and language (Proceedings of the Am. Philos. Soc. Vol. XXI, N°. 114), 1883, p. 23 sq.

aangezien de verhouding van den aanvoerder tot zijn volgeling of client niet een natuurlijke, maar een verworvene is. Eveneens spreekt een jonge Indiaan van *ninápim* 'mijn oude man' (bij *nápi* 'oude man'), *nipitám* 'mijn oude vrouw' (bij *kipitáke* 'oude vrouw') om oude menschen aan te duiden met wie hij samenwoont, of tot wie hij in een andere min of meer uiterlijke betrekking staat. Zeer gewoon is het suffix bij namen van gedomesticeerde dieren, die het eigendom van iemand zijn, doch ook bij termen voor andere vervreemdbare voorwerpen, zoowel van het bezielde als het onbezielde geslacht, wordt het achtervoegsel *-m(i)* niet zelden aangetroffen. Men vindt dus niet slechts uitdrukkingen als *nitómitàm* 'mijn hond' (bij *imitá* 'hond'), *nitáiksinim* 'mijn varken' (bij *áiksini* 'varken'), maar op dezelfde wijze *nitomím* 'mijn visch', d. i. 'de visch dien ik gevangen of gekregen heb' (bij *mamíu* 'visch'), *nitoχkák-sàkinim* 'mijn bijl' (bij *káksàkin* 'bijl'), *nitópim* 'mijn touw' (bij *apís* 'touw'), *nitsístsim* 'mijn stok' (bij *mistsís* 'stok'). Voor „mijn vleesch'', d. i. „vleesch dat op welke wijze ook in mijn uiterlijk bezit is gekomen'' (niet „het vleesch van mijn lichaam'') zegt men, met het *m*-suffix, *nitóksisàkom* (bij *íksisàko* 'vleesch'). Algemeene regels voor het gebruik van dit suffix zijn niet gemakkelijk te geven en de vreemdeling, die zich het Blackfoot-idioom wil eigen maken, zal eerst door langdurige praktijk kunnen leeren, waar het al of niet gebezigd wordt. Bij twee woordgroepen echter mogen wij met zekerheid constateeren, dat het *m*-suffix niet op zijn plaats is, namelijk bij de termen voor lichaamsdeelen (tenminste als men spreekt over de *eigen* lichaamsdeelen van een persoon of dier, en niet b.v. over die van een gedooden buffel, welke als het uiterlijk bezit van iemand anders beschouwd worden), en bij de in zoovele talen daarmede geheel of gedeeltelijk parallel gaande uitdrukkingen voor verwantschapsrelaties. Een schijnbare uitzondering op de laatstgenoemde categorie is *nítàkem*, dat voor „mijn zuster'' gebruikt wordt, maar eigenlijk volstrekt niet tot de verwantschapsnamen behoort en slechts een possessieve vorm is van *àké* 'vrouw'. Het staat dus, wat de soort van possessie betreft, op ééne lijn

met *nitsitapímiks* 'mijn volk' of 'mijn verwanten' of 'mijn gezellen', dat etymologisch niets anders beteekent dan „de personen die bij mij behooren" [1]). Verlaten wij voor het oogenblik de taal der Blackfoot-Indianen om eens na te gaan, hoe het *m*-suffix in andere Algonkin-dialecten wordt gebruikt, dan worden wij zelfs ten opzichte van het weinig bekende Arapaho niet geheel teleurgesteld, want er is nauwelijks twijfel aan, dat het possessieve labiaalsuffix dezer taal, dat volgens Kroeber misschien het verworven bezit aanduidt, met het *m*-suffix van het Blackfoot enz. identiek is [2]), maar wat het Cheyenne betreft, leeren wij uit de zeer beknopte schets, die de heer Petter heeft gepubliceerd, althans met volkomen zekerheid, dat het bedoelde achtervoegsel ook in deze taal aanwezig en met de uiterlijke possessie geassocieerd is [3]). Hetzelfde geldt van het Cree. De verwantschapswoorden en de namen van lichaamsdeelen zijn niet onderhevig aan de toevoeging van het *m*-suffix, behoudens het geval dat men van een lichaamsdeel niet in verband met het lichaam, waartoe het behoort of behoord heeft, maar met het oog op een toevalligen bezitter gewag maakt, wanneer de toevoeging van het suffix volstrekt noodzakelijk is, daar anders dubbelzinnigheid zoude ontstaan [4]). Grooter uitbreiding heeft het gebruik van het achtervoegsel *-m* in het Fox, maar ook hier is het dikwijls afwezig bij

---

[1]) Zie omtrent het suffix *-m(i)* in het Blackfoot C. C. Uhlenbeck, Flexion of substantives in Blackfoot (Verh. Kon. Akad. v. Wetensch. Afd. Letterk. N. R. Deel XIV, N°. 1), Amsterdam 1913, p. 37, en Some general aspects of Blackfoot morphology (Verh. Kon. Akad. v. Wetensch. Afd. Letterk. N. R. Deel XIV, N°. 5), Amsterdam 1914, p. 13 sq.

[2]) A. L. Kroeber, Arapaho dialects (Univ. of Calif. Publ. in Am. Arch. and Ethnol. Vol. 12, N°. 3), Berkeley 1916, p. 120. In slechts één Arapaho-dialect is de Oer-Algonkische *m* als zoodanig bewaard, maar in de drie overige tongvallen van het Arapaho wordt de oude *m* regelmatig door *b* en *w* gerepresenteerd (zie A. L. Kroeber, op. cit., p. 78 sq.).

[3]) R. Petter, Sketch of the Cheyenne grammar (Memoirs of the American Anthropological Society, Vol. I), Lancaster Pa. 1907, p. 455.

[4]) A. Lacombe, Grammaire de la langue des Cris, Montréal 1874, p. 15 sqq.

verwantschapswoorden, bij namen van lichaamsdeelen, en bij sommige benamingen van werktuigen, al wordt het ook niet zelden bij de onvervreemdbare categorieën aangetroffen. Die frequente afwezigheid is ongetwijfeld een herinnering aan een ouden toestand, waarbij de verwantschapswoorden en namen van lichaamsdeelen nooit van het *m*-suffix werden voorzien, maar tegenwoordig is blijkbaar de logische onderscheiding van onvervreemdbare en vervreemdbare possessie uit het taalbewustzijn der Fox-Indianen verdwenen [1]). Omtrent de gebruiksbegrenzing van het *m*-suffix in het Ojibway, waar het een bijzonder groote rol speelt, geven de grammatica's geen voldoende uitsluitsel [2]), en hetzelfde geldt van het eigenlijke Algonkin, dat zeer nauw met het Ojibway verwant is en waaraan de geheele Algonkin-taalstam zijn naam heeft ontleend [3]). Over het *m*-suffix in het Delaware kan ik met de bronnen, die tot mijn beschikking staan, niets te weten komen [4]). In het Natick was het suffix ongetwijfeld aanwezig, maar wat de oude Eliot dienaangaande zegt, is niet duidelijk genoeg om eenige gevolgtrekking te rechtvaardigen [5]). Ook Maillard's spraakkunst van het Micmac geeft enkele vormen met de possessieve *-m* zonder evenwel de aanwezigheid van dit suffix uitdrukkelijk te constateeren, laat staan iets mede te deelen omtrent zijn gebruikswijze [6]). Ondanks de onvolledigheid van het materiaal meen ik echter op grond der

---

[1]) W. Jones & T. Michelson, in F. Boas' *Handb. of Am. Ind. languages*, Part 1, Washington 1911, p. 851 sqq.

[2]) Zie Baraga, A theoretical and practical grammar of the Otchipwe language, Montreal [2]1878, p. 50 sqq., en vgl. E. F. Wilson, The Ojebway language, Toronto 1874, p. 26.

[3]) N. O. [J. A. Cuoq], Etudes philologiques sur quelques langues sauvages de l'Amérique, Montréal 1866, p. 44.

[4]) D. G. Brinton, The Lenape and their legends, Philadelphia 1885, p. 106 zegt geen woord over de possessieve *-m*.

[5]) J. Eliot, A grammar of the Massachusetts Indian language, ed. du Ponceau, Boston 1822, p. 12.

[6]) Maillard, Grammaire de la langue Mikmaque, Nouvelle York 1864, p. 16 sqq.

overeenstemming van drie zoo uiteenloopende talen als het Blackfoot, het Cheyenne, en het Cree te mogen besluiten, dat de possessieve *-m* ook in de andere Algonkin-dialecten eenmaal met de voorstelling van het verworvene en vervreemdbare geassocieerd is geweest, voor zoover althans zij er tot den dag van heden niet mede verbonden is gebleven [1]).

Maar laten wij het *m*-suffix rusten, ook dan vinden wij in het Algonkin-gebied nog andere middelen om verschillende nuances van possessie uit te drukken. Vermoedelijk staat de distributie der praefix-reeksen *n-*, *k-*, *o-* : *ni-*, *ki-*, *o-* : *nit-*, *kit-*, *ot-* van het Cree [2]), *n-*, *k-*, *o-* : *ni-*, *ki-*, *o-* (*wi-*) : *nin(d)-*, *ki(d)-*, *o(d)-* : *nidž-*, *kidž-*, *odž-* van het Ojibway [3]) oorspronkelijk met bezitschakeeringen in verband, maar het zal thans niet meer gemakkelijk vallen de leidende beginselen dier verdeeling terug te vinden, en in elk geval zoude een poging daartoe een omvangrijk en nauwgezet onderzoek vereischen, waarbij ook rekening zoude moeten worden gehouden met phonetische factoren als hiaatvermijding en palataliseering, die tot de differentiatie der possessieve elementen hebben bijgedragen. Onmiskenbaar daarentegen is de betrekking tusschen het gebruik van verschillende praefix-reeksen en zekere bezitschakeeringen in het Blackfoot, al kunnen wij er ons ook hier menigmaal geen rekenschap van geven, waarom een woord de analogie van een bepaalde klasse en niet veeleer die van

---

1) Ik wil niet nalaten even te vermelden, dat in het Yurok en het Wiyot, twee talen van de Noord-Californische kust, die met het Algonkin althans in verwijderd verband staan (E. Sapir, American Anthropologist N. S. 15, p. 617 sqq.), geen spoor van het possessieve *m*-suffix schijnt aanwezig te zijn. Vgl. voor het Yurok A. L. Kroeber, The languages of the coast of California north of San Francisco (Univ. of Calif. Publ. in Am. Arch. and Ethnol. Vol. 9, N°. 3), Berkeley 1911, p. 419 sq., en voor het Wiyot A. L. Kroeber, op. cit., p. 391 sqq.

2) Vgl. A. Lacombe, Grammaire de la langue des Cris, Montréal 1874, p. 6 sqq., en J. Horden, A grammar of the Cree language, London 1881, p. 13 sqq.

3) Vgl. Baraga, A theoretical and practical grammar of the Otchipwe language, Montreal [2]1878, p. 43 sqq.

een andere volgt. In de eerste plaats zijn de namen van lichaamsdeelen als een bijzondere groep te onderkennen, doordat zij voor het overgroote meerendeel in hun absoluten vorm een praefix *mo-* of *m-* vertoonen, dat den onbepaalden bezitter schijnt aan te duiden, hoewel er ook andere woorden zijn die deze eigenaardigheid met hen gemeen hebben. Het zijn dan echter namen van begrippen, die voor de „primitieve" mentaliteit dezer Indianen moeilijk anders dan in betrekking tot een bepaalden persoon kunnen worden gedacht, zooals 'voetspoor' (*moχsokúyi*), 'schoen' (*matsikín*), en nog enkele meer [1]). De woorden, die in den absoluten vorm met *mo-* beginnen, hebben als bepaald-possessieve praefixen de reeks *no-*, *ko-*, *o-*, b.v. *moχkátsis* 'voet' ('been'), *noχkátsis*, 'mijn voet', *koχkátsis* 'je voet', *oχkátsis* 'zijn voet', maar wanneer de onbepaalde vorm met een enkele *m* begint, als in *maáuyi* 'mond', dan is de bepaald-possessieve vorm van den derden persoon aan den onbepaalden gelijk, en zijn de praefixen van den eersten en den tweeden persoon respectievelijk *n-* en *k-*, zoodat bij *maáuyi* de definiete vormen *naáuyi*, *kaáuyi*, *maáuyi* luiden. Verreweg de meeste namen van lichaamsdeelen behooren tot de *mo*-groep, die ook hoofdzakelijk uit deze soort van woorden bestaat, terwijl zij in de *m*-groep, voor zoover ik zien kan, niet de overhand hebben. De reeksen *no-*, *ko-*, *o-* en *n-*, *k-*, *m-* worden ook gebezigd bij eenige woorden, waarvan geen door het praefix *mo-* of *m-* gekarakterizeerde absolute vorm voorkomt, en het is opmerkelijk dat zich daaronder enkele verwantschapsnamen bevinden, terwijl toch de meeste termen voor verwantschapsbetrekkingen van de reeks *ni-*, *ki-*, *o-* gebruik maken. Door één eigenaardigheid evenwel worden de verwantschaps-

---

[1]) Een *m*-praefix als teeken van den onbepaalden bezitter is in het Algonkin zeer verbreid en wordt zelfs in het Yurok en het Wiyot aangetroffen. Vgl. E. Sapir, American Anthropologist N. S. 15, p. 621. 633, en voor de nadere détails van het Wiyot en het Yurok A. L. Kroeber, The languages of the coast of California north of San Francisco (Univ. of Calif. Publ. in Am. Arch. and Ethnol. Vol. 9, N°. 3), Berkeley 1911, p. 393. 419 sq.

namen in hun geheel tot een afzonderlijke en afgesloten groep gestempeld, namelijk door de volslagen afwezigheid van een absoluten of onbepaald-possessieven vorm, al zijn er ook wel enkele andere woorden, die er in dit opzicht mede overeenkomen. Noch bij *naáχsa* 'mijn grootouder of schoonouder', noch bij *noχkóa* 'mijn zoon', noch bij de, wat hun possessieve flexie betreft, meer normale *nínna* 'mijn vader', *niksísta* 'mijn moeder' is een absolute vorm denkbaar. Dat men „vader" in het algemeen of zelfs „iemands vader" zoude kunnen wezen, zonder dat met dien „iemand" een bepaalde persoon wordt bedoeld, gaat boven de bevatting van een ouden Indiaan, die niet als velen onder de jongeren in een missie- of gouvernementsschool eenigszins aan algemeene voorstellingen gewend is geraakt. Dit geldt niet alleen van de Blackfeet, maar tevens van de meeste andere Algonkische en niet-Algonkische stammen. Een lichaamsdeel kan men zich nog voorstellen zonder dat het individu, waarvan het deel uitmaakt of waarvan het afkomstig is, den spreker op een gegeven oogenblik voor den geest staat. Men wil op een krijgstocht een scalp winnen, maar heeft bij dat verlangen nog geen bepaald slachtoffer op het oog; men gebruikt buffelhoeven om ermede te ratelen, maar abstraheert die van het bepaalde dier, dat ze heeft moeten afstaan. Wat echter zoude een vader wezen dan in betrekking tot zijn kinderen, wat een zoon dan ten opzichte van zijn vader of zijn moeder? [1]) Het behoeft niet uitdrukkelijk gezegd te worden, dat de woorden die huwelijks- en zwagerschapsrelaties aanduiden met de bloedverwantschapswoorden op *ééne* lijn staan, en dat ook *nitákàu* 'mijn kameraad' evenmin als de genoemde categorieën een absoluten vorm naast zich kan hebben. Ik zeide zoo straks, dat bij de meeste verwantschapswoorden de praefixen *ni-*, *ki-*, *o-* gebruikt worden. Hieraan moet evenwel worden toegevoegd, dat deze reeks geenszins uitsluitend tot

---

[1]) Zooals vanzelf spreekt, hebben „vader", „moeder", „zoon", enz. in de verschillende talen die beteekenisomgrenzing, welke het classificatorische stelsel van elke bijzondere taal met zich mede brengt.

de verwantschapstermen beperkt is, maar ook bij vele andere woorden wordt aangetroffen, en dat aan den anderen kant sommige verwantschapsnamen en woorden, die daarmede gelijk staan, de praefixen *nit(s)-*, *kit(s)-*, *ot(s)-* (voor consonanten *nitoχ-*, *kitoχ-*, *otoχ-* of *nitsi-*, *kitsi-*, *otsi-*) aannemen, en zoodoende, behoudens hun gemis aan een absoluten vorm, de analogie volgen van de groote massa woorden voor begrippen, die slechts voor vervreemdbaar bezit in aanmerking komen. Ook overigens vertoont de distributie der praefix-rijen allerlei grilligheden, die zich niet in een ommezien tot semantische, analogische, of phonetische oorzaken laten herleiden en die ik voor het oogenblik liever ter zijde laat. Slechts bij één groep van anomalieën, die een bijzondere soort van intieme possessie schijnt te vertegenwoordigen, wil ik nog even stilstaan, in de hoop daardoor niet al te veel van Uwe aandacht te zullen vergen. Er zijn namelijk in het Blackfoot eenige woorden, die zelf niet possessief geflecteerd kunnen worden, maar voor de afleiding der bezitvormen hun toevlucht moeten nemen tot andere, etymologisch niet verwante, stammen. Zoo vormt men b.v. van *ponokámita* 'paard' geen **nitsinokámitàm* of **kitsinokámitàm*, maar substitueert daarvoor de vormen *nótàs* 'mijn beest', *kótàs* 'je beest', enz., die ook van andere gedomesticeerde dieren kunnen gebruikt worden, ook al hebben hun namen, als b.v. *ápotskina* 'rund' en *áiksini* 'varken', daarnevens een eigen, en dan vervreemdbaar-possessieve, flexie. Als ik mij niet zeer vergis, dan is er in *nótàs* (een woord dat ik onder vele omstandigheden door velerlei menschen heb hooren uitspreken) een bijgedachte aan eng verbonden-zijn, een klank van als het ware onafscheidelijke intimiteit, die in niet-suppletieve, met het *m*-suffix voorziene vormen als *nitápotskinam* en *nitáiksinim* ontbreekt. Zegt men voor „mijn hond", indien men slechts wil te kennen geven, dat hij mijn en niet een andermans eigendom is, het regelmatige vervreemdbaar-possessieve *nitómitàm*, de oude vrouw, die in vroeger tijden haar hond voor de „travois" spande, zal het voor haar zoo onmisbare dier wel bij voorkeur *nótàs* hebben genoemd. Is het louter toeval, dat in een

paar talen van het afgelegen Californië, het Washo [1]) en het Chumash [2]), de hond, nog betrekkelijk zoo kort geleden de eenige gedomesticeerde viervoeter der Noord-Amerikaansche Indianen, in den absoluten vorm en de possessieve flexie met verschillende stammen wordt aangeduid, en hebben wij hier niet veeleer met één en hetzelfde psychische verschijnsel te maken? Ook van *moyís* 'woning' kunnen geen possessieve vormen worden afgeleid, maar in plaats daarvan bezigt men *nokóa*, *kokóa*, *okóai*, enz., en het is opmerkelijk dat wij eveneens in het Chumash [3]) bij het woord voor „huis" suppletieve bezitflexie aantreffen. Dat zelfs een Blackfoot een bijzondere aandoening gevoelt voor zijn eigen woning, die met hem zwerft over de wijde prairie, is niet verwonderlijk, en wij kunnen ons wel indenken in de somtijds mismoedige stemming der vroegere Indianen op hun „raids", die er door hun aanvoerder in een opwekkend lied aan moesten worden herinnerd, dat hun woning niet zoo goed was om die lief te hebben [4]). Ook kunnen wij ons voorstellen, waarom van *pokáu* 'kind' geen bezitvormen worden afgeleid, maar bij dit woord de suppletie van *nókós*, *kókós*, enz., noodig is om de intimiteit der possessie, zelfs al mocht deze soms op adoptie of fictie berusten, te doen uitkomen. In de genoemde gevallen is een affectueele basis niet te miskennen. Moeilijker is het evenwel ons te verplaatsen in het gevoel der Blackfeet, als zij van het woord *isk* 'emmer' geen possessieve vormen afleiden, maar om aan te duiden, dat een emmer aan een bepaalden persoon toebehoort, gebruik maken van suppletieve vormen *nóχk*, *kóχk*,

---

1) A. L. Kroeber, The Washo language of East Central California and Nevada (Univ. of Calif. Publ. in Am. Arch. and Ethnol. Vol. 4, N°. 5), Berkeley 1907, p. 275 sq.

2) A. L. Kroeber, The languages of the coast of California south of San Francisco (Univ. of Calif. Publ. in Am. Arch. and Ethnol. Vol. 2, N°. 2), Berkeley 1904, p. 36.

3) Loc. cit.

4) C. C. Uhlenbeck, A new series of Blackfoot texts (Verh. Kon. Akad. v. Wetensch. Afd. Letterk. N. R. Deel XIII, N°. 1), Amsterdam 1912, p. 210.

enz. Wij moeten hierbij echter niet uit het oog verliezen, dat *isk* ook in samenstelling met niet-pronominale elementen door den stam *-oχk* wordt vervangen, zoodat *-oχk* in het algemeen als een compositioneel substituut moet worden beschouwd. Merkwaardig blijft het niettemin, dat zich bij een woord voor „emmer" zulke substitutie voordoet, terwijl toch „emmer" niet een van die begrippen is, waarbij men in het Blackfoot dit verschijnsel pleegt waar te nemen. Niet minder opvallend is het, dat men in toepassing op een emmer voor het begrip „klein" het voorvoegsel *as-* gebruikt, dat ook de beteekenis „jong" heeft en vooral aan enkele namen van dieren en boomen wordt gehecht [1]). Zoo is „een jong paard" *asínokámita*, „een jonge muilezel" *asómaχkstoki*, „een jonge beer" *asoχkyáio*, „een jonge pijnboom" *ásaχtoki* (respectievelijk bij *ponokámita*, *ómaχkstóki*, *kyáio*, *paχtóki*), maar in *asétsiksim* 'cottonwood-tree' (eigl. 'kleine boom') en *asétaχtai* 'kleine rivier' (bij *niétaχtai*) heeft *as-* dezelfde waarde als in *asóχk*. Waarom zegt men niet voor een kleinen emmer **inakoχk* of iets dergelijks evenals *inákoχkaksàkin* 'een kleine bijl', *inaksípotàtsis* 'een kleine kachel'? Blijkbaar is een kleine emmer, evenals een kleine rivier, met jonge dieren en jonge boomen geassocieerd, maar waarom? Misschien dat deze of gene onder U door zijn grootere ethnopsychologische ervaring mij het antwoord op deze vraag zal kunnen geven, en mij tevens voorlichten omtrent de oorzaak der possessieve en compositioneele suppletie, die bij een woord voor „emmer" zoo bevreemdend is. Maar hoe het antwoord op deze speciale vragen en ook op vele andere, die zich naar aanleiding der possessieve flexie in het Blackfoot aan ons voordoen, zal moeten luiden, op grond van die possessieve flexie in het algemeen mag het, dunkt mij, als zeker gelden, dat het Blackfoot behalve onvervreemdbaar en vervreemdbaar bezit

---

[1]) Het eenige mij bekende geval, waarin *as-* van menschen gebezigd wordt, is *asaχkinau* 'een jong getrouwd man', uit **as-saχkinau*, bij *saχkinau* 'een getrouwd man'.

ook fijnere nuances in de onvervreemdbare possessie onderscheidt [1]).

Zien wij terug op den weg, dien wij totnogtoe hebben afgelegd, dan wordt het ons duidelijk bewust, dat bij het nagaan der distinctie van onvervreemdbare en vervreemdbare possessie in verscheiden talen afhankelijkheid der vervreemdbaar-possessieve flexie van de onvervreemdbaar-possessieve is gebleken. Weliswaar niet in alle talen. Het Chimariko heeft immers twee geheel verschillende affix-rijen voor het intiem en het uiterlijk bezit, terwijl in het Yuki, het Pomo, het Mutsun eigenlijke bezitvormen uitsluitend bij de verwantschapswoorden te constateeren zijn en men in alle andere gevallen van afzonderlijke bezittelijke voornaamwoorden gebruik maakt. In weer andere talen als het Takelma en het Salinisch laten zich de gecompliceerde verschijnselen der possessieve flexie niet gemakkelijk naar semantische gezichtspunten rangschikken, al zijn in het Takelma althans de verwantschapswoorden als een bijzondere groep te onderkennen. Doch tegenover deze afwijkende en onduidelijke gevallen staan andere, die niet op verschillende wijzen geinterpreteerd kunnen worden, maar het secundaire karakter der vervreemdbaar-possessieve flexie onwederlegbaar aantoonen. In het Tlingit en in de Algonkin-talen wordt het vervreemdbare bezit van het onvervreemdbare door middel van een aan het nomen toegevoegd suffix onderscheiden. In het Tsimshian wordt de uiterlijke possessie van de intieme door aanhechting van eén zeker voorvoegsel aan het nomen kenbaar gemaakt. In het Haida berust de periphrastische uitdrukking der vervreemdbare possessie op de bijzondere toepassing van het bij de onvervreemdbaar-possessieve flexie heerschende beginsel. In het Muskogeïsch zijn de praefixen van het vervreemdbaar bezit in het algemeen op die van het onvervreemdbare gebaseerd. In het

---

1) Vgl. C. C. Uhlenbeck, Flexion of substantives in Blackfoot (Verh. Kon. Akad. v. Wetensch. Afd. Letterk. N. R. Deel XIV, N°. 1), Amsterdam 1913, p. 31 sqq.

Dakota en het Hidatsa zijn de pronominale voorvoegsels der uiterlijk-possessieve flexie zonder uitzondering van die der intiem-possessieve afgeleid. Spreken zulke feiten geen duidelijk verstaanbare taal en kunnen wij er nog aan twijfelen, dat althans waar de verhouding der vervreemdbaar-possessieve en onvervreemdbaar-possessieve flexie een dusdanige is, de laatstgenoemde, die van het intiem, het natuurlijk, het onafscheidelijk bezit, in genoemde talen reeds moet bestaan hebben, eer de behoefte werd gevoeld om vormen voor het uiterlijk bezit te creëeren, en deze behoefte een uitbreiding van het possessieve schema veroorzaakte? Maar wat is dan de werkelijke aard dier onvervreemdbare possessie, waarvan alle andere possessie slechts een uitbreiding schijnt te zijn? Is het eigenlijk wel een „bezit", dat oorspronkelijk door de zoogenaamde possessieve flexie werd uitgedrukt? Reeds aan het begin van mijne verhandeling heb ik mij die vraag gesteld, maar alleen met behulp van de gegevens, die ik vooralsnog aan Uwe aandacht heb onderworpen, is deze vraag niet te beantwoorden. Laten wij daarom nu een anderen weg kiezen en eens onderzoeken, in welke verhouding de possessieve elementen van het nomen tot de persoonsaffixen der conjugatie staan. Misschien kan zulk een onderzoek ons iets leeren omtrent den werkelijken aard der zoogenaamde bezitvormen.

Bij een vorige gelegenheid [1]) heb ik er op gewezen, dat in niet weinig talen van Noord-Amerika de pronominale aanhechtsels, die het subject der intransitieve, of althans der niet-actieve, verba aanduiden, volkomen identiek zijn met de exponenten van het logische object der transitieve conjugatie, in geheele of gedeeltelijke tegenstelling met een andere reeks van geaffigeerde voornaamwoorden, die als logisch subject van het overgankelijke werkwoord, of ruimer nog van het geheele

---

[1]) C. C. Uhlenbeck, Het passieve karakter van het verbum transitivum of van het verbum actionis in talen van Noord-Amerika (Versl. en Meded. Kon. Akad. v. Wetensch., Afd. Letterk. 5e reeks, Deel II), Amsterdam 1916.

verbum actionis, dienst doen. De inactief-intransitieve affixen heb ik toen als inert, de actief-transitieve als energetisch bestempeld. Nu zijn er ook talen in Noord-Amerika, vooral in Californië, die bij het nomen en pronomen niet de tegenstelling van casus energeticus en casus inertiae, maar op de wijze onzer moderne talen die van nominativus en accusativus vertoonen. De nominativus, een zuiver-grammatische casus tot aanduiding van hetgeen wij „onderwerp" plegen te noemen, is in zijn wezen noch energetisch, noch inert, maar het zal afhangen van het verbum, waarbij hij als subject fungeert, of hij in een bepaald geval een energetisch dan wel een inert karakter draagt. Anders is het met den accusativus, den naamval van het grammatisch object, die weliswaar slechts een deel der functies van een casus inertiae vervult, maar welks gebruikswijzen toch nimmer inbreuk zullen maken op het domein van den energeticus, zoodat wij hem veilig als een specialiseering van den casus inertiae mogen beschouwen. Hieruit vloeit voort, dat accusativische personalia, wat hun gevoelswaarde betreft, met inerte op dezelfde lijn mogen worden gesteld. Vergelijken wij nu, na deze voorafgaande opmerkingen, de persoonselementen van het verbum met de al of niet geaffigeerde bezittelijke voornaamwoorden, dan worden wij getroffen door de omstandigheid, dat de possessieve elementen in menige taal met de inerte of de, voor ons onderzoek daarmede gelijkwaardige, accusativische geheel of gedeeltelijk identiek zijn, hetgeen moeilijk anders verklaard kan worden dan door aan die possessieve elementen een inert karakter toe te kennen. Zoo zijn, om met het Tlingit te beginnen, de possessieve praefixen dezer taal meerendeels gelijk aan de inerte praefixen der conjugatie. In den tweeden persoon singularis en pluralis gebruikt men dezelfde voorvoegsels energetisch, inert, en possessief, terwijl het praefix van den eersten persoon singularis verschillend is, naarmate het energetisch, inert, of possessief fungeert. Het reflexief-bezittelijke praefix van den derden persoon singularis is niet geheel, maar toch bijna gelijk aan het correspondeerende

inerte element. Alles bij elkaar genomen blijkt het, dat de possessieve praefixen van het Tlingit veel nader staan tot de inerte dan tot de energetische praefixen van het verbum, met welke laatste zij niet één speciale overeenstemming vertoonen [1]). Ook in het Haida is het inerte karakter der possessieve flexie duidelijk zichtbaar, want hier zijn de voorvoegsels, die gebruikt worden als de „bezitter" niet identiek is met het „energetische subject", volkomen gelijk aan de inerte verbaalpraefixen, die evenwel voor het meerendeel ook met de energetische gelijkluidend zijn [2]). In het Tsimshian, waar men bij het verbum praefixen met energetische casuswaarde, suffixen met inerte casuswaarde aantreft, worden de inerte suffixen bij het nomen possessief gebruikt [3]). In het Chinook zijn de pronominale affixen met energetische, inerte, en possessieve beteekenis wel slechts weinig gedifferentieerd, maar komt toch in den derden persoon sing. masc. de speciale verwantschap van de possessieve en inerte reeksen voor den dag [4]). Omtrent het Chimariko wordt ons medegedeeld, dat om de inhaerente possessie aan te duiden, het pronominale element in denzelfden vorm gebruikt wordt als bij intransitieve verbaalstammen, die een hoedanigheid of toestand uitdrukken. De pronominale relaties van het Chimariko-verbum zijn niet gemakkelijk te ontwarren, maar uit het zooeven gezegde mogen wij toch wel afleiden, dat de possessieve flexie dezer taal een inert karakter heeft [5]). In het Maidu, waar de onvervreemdbare en vervreemdbare possessie formeel niet ge-

---

[1]) J. R. Swanton, in F. Boas' Handb. of Am. Ind. languages, Part 1, Washington 1911, p. 170.

[2]) J. R. Swanton, in F. Boas' Handb. of Am. Ind. languages, Part 1, Washington 1911, p. 256 sqq.

[3]) F. Boas, Handb. of Am. Ind. languages, Part 1, Washington 1911, p. 383. 387. 390.

[4]) F. Boas, Handb. of Am. Ind. languages, Part 1, Washington 1911, p. 580 sq.

[5]) R. B. Dixon, The Chimariko Indians and language (Univ. of Calif. Publ. in Am. Arch. and Ethnol. Vol. 5, N°. 5), Berkeley 1910, p. 323 sqq.

scheiden zijn, berusten de bezittelijke voornaamwoorden op de accusativische personalia, hetgeen, zooals wij straks gezien hebben, op inerte possessie wijst [1]). In het Yuki zijn de uitsluitend bij de verwantschapsnamen gebruikte possessieve praefixen identiek met de „objectieve" (accusativische?) personalia, die niet als praefixen gebruikt worden [2]). In het Pomo vertoonen de alleen bij de verwantschapswoorden gebezigde possessieve praefixen, althans in den eersten en tweeden persoon singularis, verwantschap met de „objectieve" (accusativische?) onafhankelijke personalia, waaruit wij alweer tot het inerte karakter der possessieve flexie kunnen besluiten [3]). In het Muskogeïsch zijn de onvervreemdbaar-possessieve praefixen volkomen gelijkluidend met de inerte verbaalpraefixen, terwijl de vervreemdbaar-possessieve praefixen, behalve dat van den eersten persoon singularis, van de onvervreemdbaar-possessieve door middel van een *m*-suffix afgeleid zijn [4]) en in de conjugatie dienst doen om het indirect object en het possessieve logische object aan te duiden. De energetische persoonselementen in deze taalgroep zijn daarentegen van de inerte geheel verschillend [5]). Wat de Sioux-talen betreft, representeeren het Dakota en het Tutelo, twee geografische uitersten, ongetwijfeld den oorspronkelijken toestand, waarvan het Ponca en het Hidatsa min of meer zijn afgeweken. In het Dakota zijn de onvervreemdbaar-possessieve praefixen, d. w. z. de possessieve praefixen in hun eenvoudigsten, niet door een suffix

---

1) R. B. Dixon, in F. Boas' Handb. of Am. Ind. languages, Part 1, Washington 1911, p. 713.

2) A. L. Kroeber, The languages of the coast of California north of San Francisco (Univ. of Calif. Publ. in Am. Arch. and Ethnol. Vol. 9, N°. 3), Berkeley 1911, p. 368.

3) A. L. Kroeber, The languages of the coast of California north of San Francisco (Univ. of Calif. Publ. in Am. Arch. and Ethnol. Vol. 9, N°. 3), Berkeley 1911, p. 326.

4) Eenigszins afwijkend is het Hitchiti.

5) F. G. Speck, American Anthropologist N. S. 9, p. 475 sqq.; C. Byington, Grammar of the Choctaw language, Philadelphia 1870, p. 24 sqq.; A. S. Gatschet, A migration legend of the Creek Indians I, Philadelphia 1884, p. 203.

vermeerderden vorm, identiek met de inerte verbaalaffixen, behoudens de tamelijk onbelangrijke omstandigheid, dat in den possessieven eersten persoon singularis bij verreweg de meeste woorden *mi-* in plaats van *ma-* gebruikt wordt [1]). In het Ponca vinden wij alleen in den tweeden persoon één en hetzelfde praefix met inerte en possessieve functie [2]). In het Hidatsa hebben de possessieve praefixen van den tweeden en derden persoon een inert karakter, maar is dat van den eersten persoon formeel energetisch, hetgeen zeker niet oorspronkelijk zal wezen [3]). Zooals ik reeds gezegd heb, sluit het Tutelo zich in het wezen der possessieve flexie nauw bij het Dakota aan [4]), waardoor wij in staat zijn ons een denkbeeld te vormen van den Oer-Siouïschen toestand.

Men zal mij, naar ik meen, wel moeten toegeven, dat de identiteit of nauwe verwantschap tusschen de inerte persoonsexponenten der conjugatie en de possessieve, in het bijzonder de onvervreemdbaar-possessieve, affixen van het nomen, die in zooveel talen is waar te nemen, niet toevallig kan zijn, en het zoude ons stellig niet verwonderen, indien wij zulk eene identiteit of verwantschap nog op menig ander taalgebied van Noord-Amerika konden aanwijzen. Er zijn evenwel talen, die wegens den aard van hun structuur, ook al onderscheiden zij de onvervreemdbare possessie van de vervreemdbare, niet kunnen bijdragen tot een dieper inzicht in het semantisch wezen der possessieve flexie. Zoo is b.v. in het Algonkin, waar bij het verbum de energetische en inerte persoonspraefixen niet formeel gescheiden zijn, een eventueel inert karakter

1) Nadere bijzonderheden bij S. R. Riggs, Dakota grammar, texts, and ethnography (Contributions to North American ethnology, Vol. IX), Washington 1893, p. 14 sqq.

2) F. Boas, Handb. of Am. Ind. languages, Part 1, Washington 1911, p. 914. 948.

3) W. Matthews, Ethnography and philology of the Hidatsa Indians (U. S. Geol. and Geograph. Survey, Miscell. Publ. N°. 7), Washington 1877, p. 96. 99 sq.

4) H. Hale, The Tutelo tribe and language (Proceedings of the Am. Philos. Soc. Vol. XXI, N°. 114), 1883, p. 22.

der possessieve flexie niet uit de vergelijking dier flexie met de conjugatie af te leiden. Evenmin is dat mogelijk in talen, waar het verbum wel energetische en inerte, òf nominativische en accusativische, persoonsexponenten in den vorm onderscheidt, maar de possessieve affixen geen verwantschap met een der in de conjugatie gebruikte reeksen vertoonen. Maar in al zulke talen is het althans niet ondenkbaar, en zelfs op grond van ethnopsychologische overwegingen niet onwaarschijnlijk, dat de semantische basis der possessieve flexie een inactief-intransitieve is, al kunnen wij dat niet, als b.v. in het Tsimshian en het Dakota, uit de vormen zelf bewijzen. Ik mag U evenwel niet verzwijgen, dat er in Californië, en misschien ook wel elders in Noord-Amerika, enkele talen zijn, die zich in ons algemeen schema niet willen voegen. Zoo zijn b.v. in zekere Miwok-dialecten de possessieve affixen van het nomen meerendeels identiek met een der reeksen van nominativische verbaalaffixen [1]). In het Mutsun zijn de possessieve vormen der personalia met bepaalde „subjectieve" (nominativische?) vormen daarvan gelijkluidend [2]). In het Chumash constateeren wij gelijkheid der possessieve praefixen met de nominativische persoonsexponenten, waarvan de accusativische zelfs etymologisch geheel verschillend zijn [3]). Hoe zulke ano-

---

1) A. L. Kroeber, The languages of the coast of California north of San Francisco (Univ. of Calif. Publ. in Am. Arch. and Ethnol. Vol. 9, N°. 3), Berkeley 1911, p. 283 sqq. 297 sqq.

2) J. Alden Mason, The Mutsun dialect of Costanoan based on the vocabulary of de la Cuesta (Univ. of Calif. Publ. in Am. Arch. and Ethnol. Vol. 11, N°. 7), Berkeley 1916, p. 411. 439. Vgl. A. L. Kroeber, The languages of the coast of California south of San Francisco (Univ. of Calif. Publ. in Am. Arch. and Ethnol. Vol. 2, N°. 2), Berkeley 1904, p. 71 sq., en A. L. Kroeber, The Chumash and Costanoan languages (Univ. of Calif. Publ. in Am. Arch. and Ethnol. Vol. 9, N°. 2), Berkeley 1910, p. 251.

3) A. L. Kroeber, The languages of the coast of California south of San Francisco (Univ. of Calif. Publ. in Am. Arch. and Ethnol. Vol. 2, N°. 2), Berkeley 1904, p. 33. 35 sqq.; A. L. Kroeber, The Chumash and Costanoan languages (Univ. of Calif. Publ. in Am. Arch. and Ethnol. Vol. 9, N°. 2), Berkeley 1910, p. 268 sq.

malieën te verklaren? Bij de beoordeeling van verschijnselen in de drie genoemde talen moet men in het oog houden, dat zij reeds door hun tegenstelling van nominativus en accusativus een minder ouderwetsch type representeeren dan de meeste talen, die ik heden onder Uwe aandacht heb gebracht, zoodat het heel wel mogelijk is, dat de semantische distributie der pronominale elementen er aanmerkelijk van de vroegere verschilt. Ook moeten wij ons herinneren, dat terwijl de accusativus als een specialiseering van een algemeenen casus inertiae beschouwd kan worden, wij aan den nominativus geenszins een uitsluitend-energetisch karakter mogen toekennen. Wij kunnen ons voorstellen, dat in sommige talen inerte pronomina door uitbreiding van hun gebied als subjectscasus over de actief-transitieve verba en gelijktijdige inperking van hun gebruikssfeer door het opkomen van andere persoonsexponenten tot aanduiding van het logische object op den langen duur tot nominatieven zijn geworden, in welk hypothetisch geval de identiteit van possessieve met nominativische elementen niets tegen het inerte karakter der eerstgenoemde zoude bewijzen. Maar waartoe ons in gissingen te verdiepen? Er zijn immers meer dingen, die wij niet kunnen weten, en ook nooit zullen kunnen weten. Ook wordt de portée van op zoo menig taalgebied geconstateerde feiten geenszins verzwakt door de omstandigheid, dat zij in sommige talen niet zijn waar te nemen. Hoe innig de onderlinge psychische verwantschap van alle Noord-Amerikaansche Indianen ook is, het zoude een dwaasheid wezen voor hun aller talen één evolutieschema op te stellen.

Nu blijft mij ten slotte de taak, op grond der aangehaalde feiten de vraag te beantwoorden, wat als het eigenlijke wezen der onvervreemdbaar-possessieve flexie moet beschouwd worden. Waar identiteit der possessieve elementen met inerte persoonsexponenten bestaat, kan immers van werkelijk „bezit" geen sprake wezen, aangezien wij bij echte „possessie" veeleer gelijkheid der possessieve elementen met energetische zouden verwachten, in tegenstelling met een daarvan verschillende

reeks van inerte personalia of persoonsaffixen. Herinneren wij ons nu de treffende opmerkingen van Lucien Lévy-Bruhl over de „possessie" in Melanesië, en houden wij in het oog, dat b.v. in het Dakota een onvervreemdbaar-possessief geflecteerd nomen geheel of bijna geheel de gestalte heeft van een geconjugeerd adjectief of, behoudens het in het Dakota verschillend geplaatste pronominale element, van een geverbaliseerd zelfstandig naamwoord, dan zullen wij niet mogen aarzelen om dat zoogenaamd-possessief geflecteerde nomen als een identificeerende uitdrukking te kenschetsen. Een vorm als *mičaⁿte* beteekent dus eigenlijk niet „mijn hart" op de wijze onzer geciviliseerde talen, maar geeft de identiteit te kennen van mijzelf met dat ééne hart, waarmede ik, en geen ander, in de nauwste betrekking sta. Zoo is het inclusieve *uⁿčiⁿča* niet zoozeer „ons beider kind" als wel „het kind dat wij beiden zijn", „die phase van onsbeiden, die het kind is". Maar het is onmogelijk in moderne woorden de gedachten en aandoeningen van „primitieven" weer te geven, ook al kunnen wij er ons misschien indenken en invoelen.

GEWONE VERGADERING

DER

AFDEELING
TAAL-, LETTER-, GESCHIEDKUNDIGE EN WIJSGEERIGE
WETENSCHAPPEN,

GEHOUDEN DEN 11den SEPTEMBER 1916.

Tegenwoordig de Heeren: CHANTEPIE DE LA SAUSSAYE, Voorzitter, VAN DE SANDE BAKHUYZEN, H. KERN, FOCKEMA ANDREAE, VERDAM, SYMONS, MULLER, SNOUCK HURGRONJE, KLUYVER, BLOK, CALAND, BOISSEVAIN, HESSELING, D'AULNIS DE BOUROUILL, OPPENHEIM, DE GROOT, UHLENBECK, SIX, BOER, TE WINKEL, SALVERDA DE GRAVE, KRISTENSEN, VÜRTHEIM, DRUCKER, VAN GELDER, J. H. KERN, JUYNBOLL, VOGEL, KERNKAMP, VAN GINNEKEN, HUIZINGA en KUIPER, Secretaris. Voorts de Correspondent ADRIANI.

De notulen der vorige vergadering worden gelezen en goedgekeurd.

Van den heer Bavinck is bericht ontvangen dat hij verhinderd is de vergadering bij te wonen.

Ingekomen is een missive van den Minister van Binnenlandsche Zaken houdende verzoek om nadere toelichting en

aanvulling van het advies door de Afdeeling uitgebracht terzake van het subsidie-verzoek van den heer Molkenboer (zie notul. v. 8 Mei). Teneinde de behandeling dezer zaak gedurende de vacantie niet te vertragen is door het Bestuur deze missive met een afschrift van een schrijven van den Heer Molkenboer in handen der Commissie van praeadvies (de Heeren Muller, Six en Blok) gesteld. Een door de bereidwilligheid dezer Commissie opgemaakt concept-antwoord aan Z. Ex. is hierop als antwoord van de Afdeeling aan den Minister van Binnenl. Zaken verzonden. Dit concept wordt met de bijbehoorende stukken door den Secretaris ter visie gedeponeard.

Van den Heer v. Ossenbruggen te Soerabaja is bericht ontvangen dat hij onder dankzegging voor de onderscheiding gaarne de benoeming tot Correspondent der Afdeeling aanvaardt.

De heer Francesco Tranquillino Moltedo te Napels heeft zich bekend gemaakt als dichter van het gedicht *Civi Monita* dat in den laatstgehouden Hoeufftiaanschen wedstrijd eene eervolle vermelding is waardig gekeurd.

De Commissie van praeadvies over de verhandeling van den Heer Oppermann deelt bij monde van den Heer Muller mede dat zij alvorens een rapport over deze verhandeling aan de Vergadering aan te bieden de vraag ter beslissing aan de Afdeeling wenscht te onderwerpen over welker beantwoording in den boezem der Commissie verschil van inzicht bestaat, nl. of de Akademie in hare werken de publicatie van deze verhandeling, die een speciaal Nederlandsch onderwerp behandelt, in eene vreemde, *in casu* de Duitsche taal, behoort toe te laten. Bij de hieruit onstaande gedachtenwisseling wordt er eenerzijds op gewezen dat tot heden door de schrijvers van de verhandelingen der Akademie steeds naar vrije keus een der moderne talen of het Latijn werd gebezigd, dat onze Akademie niet de eenige is die in hare werken het gebruik van verschillende talen toelaat, en dat in ieder geval, aangezien de schrijver zelf van deze verhandeling een Duitscher is, publicatie in die taal welke hij ten volle beheerscht toch zeker wel het meest aanbeveling verdient, terwijl aan den anderen

kant met nadruk wordt opgemerkt dat het hier geldt een bij uitstek Nederlandsch onderwerp, behandelend een punt uit onze eigene geschiedenis, en zeker in de allereerste plaats van belang voor onze eigene landgenooten, zoodat hier op vele gronden het gebruik onzer nationale taal ten zeerste gewenscht is.

Door stemming wordt met 22 tegen 9 stemmen beslist dat, indien de verhandeling van dr. Oppermann om haren inhoud de opname zal worden waardig geacht, de afdeeling hare uitgave in de Duitsche taal wenscht toe te laten.

Daarna wordt het woord verleend aan den Heer Uhlenbeck, die een voordracht houdt over „Het identificeerend karakter der possessieve flexie in talen van Noord-Amerika". Na er eerst op te hebben gewezen, hoe veelvuldig de betrekkingen zijn, welke door de zoogenaamd-bezittelijke voornaamwoorden worden uitgedrukt, stelt hij de vraag, of de voorstelling „bezit" wel als de eigenlijke begripskern van het pronomen possessivum mag worden beschouwd en of wij niet veeleer een ander semantisch uitgangspunt moeten zoeken. Hij meent zich bij dit onderzoek tot de inheemsche talen van Noord-Amerika te moeten beperken, waar vooral de grammatische onderscheiding van onvervreembare of intieme en vervreembare of uiterlijke possessie de aandacht trekt. Hier en daar vinden wij zelfs fijnere semantische schakeeringen in de differentiatie der bezitvormen weerspiegeld. Spreker behandelt de verschillende soorten van possessie en hun grammatische uitdrukking in een reeks van talen, waarbij duidelijk aan het licht komt, dat de vervreemdbaar-possessieve flexie in de meeste gevallen van de onvérvreemdbaar-possessieve is afgeleid. Daaruit vloeit voort, dat de onvervreembaar-possessieve flexie reeds moet bestaan hebben eer de behoefte werd gevoeld om vormen voor het uiterlijk bezit te creëeren. Maar dan hebben wij nog meer reden om te betwijfelen, dat aan de zoogenaamd-possessieve flexie, die oorspronkelijk immers alleen intieme betrekkingen van niet eigenlijk-possessieven aard uitdrukte, de voorstelling „bezit" ten grondslag zoude hebben gelegen. Een belangrijken stap verder brengt ons de vergelijking der geaffigeerde en

onafhankelijke pronomina possessiva met de persoons-exponenten van het verbum, die namelijk tot het verrassende resultaat leidt, dat de possessieve elementen in zeer veel talen met de inerte persoonsaffixen der conjugatie identiek zijn, hetgeen moeilijk anders kan verklaard worden dan door aan die possessieve elementen een inert karakter toe te kennen. Maar bij zulk een inert karakter der possessieve elementen kan er van werkelijk „bezit" geen sprake wezen. Spreker herinnert ook aan de treffende opmerkingen van Lucien LévyBruhl over den aard der „possessie" in Melanesië, en wijst nog op de omstandigheid, dat b.v. in het Dakota een onvervreemdbaar-possessief geflecteerd nomen geheel of bijna geheel de gestalte heeft van een geconjugeerd adjectief, of, behoudens het in Dakota verschillend geplaatste pronominale element, van een geverbaliseerd zelfstandig naamwoord, uit het een en ander de conclusie trekkende, dat het zoogenaamd possessief-geflecteerde nomen in zijn dieper wezen een identificeerende uitdrukking is. Maar hij erkent ten slotte de onmogelijkheid om in moderne woorden de gedachten en aandoeningen van „primitieven" weer te geven, ook al kunnen wij er ons misschien indenken en invoelen.

De Voorzitter zegt den Spreker, die zijn bijdrage afstaat voor de Verslagen en Mededeelingen, dank voor zijn betoog. Uit het voorgedragene ontwikkelt zich eene belangrijke gedachtenwisseling aan welke wordt deelgenomen door de Heeren Kern, van Ginneken en Adriani. Door den eerste wordt gewezen op verwante verschijnselen ten opzichte van de onderscheiding tusschen vervreemdbare en onvervreemdbare possessie in maleisch-polynesische talen en door den Heer van Ginneken wordt de vraag gesteld in hoe ver zich psychologisch inderdaad verschil van besef ten opzichte van vervreemdbare en onvervreemdbare possessie in de taal laat constateeren. Zoowel deze sprekers als de heer Adriani die over beteekenis-nuanceering van enkele possessieve affixen nadere inlichting vraagt, worden door den spreker beantwoord.

Bij de rondvraag biedt de Heer Kern aan voor de bibliotheek het vierde deel zijner verspreide geschriften en de Heer Hesseling ter opname in de werken der Akademie een werk van zijne hand getiteld *Le Roman de Phlorios et Platzia Phlore, publié avec une introduction, des observations et un index*. De Voorzitter zegt beiden Heeren dank en stelt het door den Heer Hesseling aangeboden handschrift in handen van de commissie van redactie om de uitgave voor te bereiden.

Hierna wordt de vergadering gesloten.

GEWONE VERGADERING

DER

AFDEELING
TAAL-, LETTER-, GESCHIEDKUNDIGE EN WIJSGEERIGE
WETENSCHAPPEN.

GEHOUDEN DEN 9en OCTOBER 1916.

Tegenwoordig de Heeren: CHANTEPIE DE LA SAUSSAYE, Voorzitter, VAN DE SANDE BAKHUYZEN, H. KERN, FOCKEMA ANDREAE, HOLWERDA, MULLER, SNOUCK HURGRONJE, HOUTSMA, BLOK, CALAND, BOISSEVAIN, HEYMANS, HESSELING, D'AULNIS DE BOUROUILL, HARTMAN, DE GROOT, BREDIUS, UHLENBECK, SIX, BOER, BAVINCK, TE WINKEL, MOLENGRAAFF, JONKER, KRISTENSEN, VAN VOLLENHOVEN, KALFF, VÜRTHEIM, VAN GELDER, J. H. KERN, JUYNBOLL, KERNKAMP, VOGEL, VAN GINNEKEN, HUIZINGA, VAN WAGENINGEN en KUIPER, Secretaris; voorts de Correspondenten VAN RONKEL en KROM.

De notulen der vorige vergadering worden gelezen en goedgekeurd.

Van den heer Woltjer is bericht ontvangen dat hij wegens ongesteldheid de vergadering der afdeeling niet kan bijwonen.

Nadat door den Secretaris de familieleden van wijlen het Lid der Akademie den Heer S. Muller Hzn. zijn binnengeleid, leest de Heer S. Muller Fzn. diens levensbericht voor.

De Voorzitter brengt den Heer Muller den dank der Vergadering voor zijnen arbeid, herdenkt zelf met enkele woorden de verdiensten van ons overleden medelid, en verzoekt den

Secretaris den familieleden, aan wie hij dank zegt voor hunne aanwezigheid, uitgeleide te doen.

Het Levensbericht zal worden opgenomen in het Jaarboek 1916.

Namens de daartoe benoemde Commissie (de Heeren Snouck Hurgronje en Houtsma) brengt hierop de Heer Snouck Hurgronje rapport uit over de in hunne handen gestelde verhandeling van den Heer Wensinck getiteld „Semitic rites of mourning" enz. (zie not. 5 Juni 16). Het advies der Commissie, strekkende tot opneming in de werken der Akademie, wordt door de Vergadering bekrachtigd.

Evenzeens wordt, namens de daartoe benoemde Commissie (de Heeren Fockema Andreae en Muller) rapport uitgebracht over de verhandeling van den Heer O. Oppermann (die Fälschungen des Egmonder Annalisten). Het advies strekt tot opneming in de werken der Akademie indien aan enkele door de Commissie gestelde voorwaarden wordt voldaan. Deze conclusie wordt na eenige discussie en nadere toelichting bij meerderheid van stemmen door de Vergadering bekrachtigd.

Bij de rondvraag biedt de Heer Blok voor de Bibliotheek aan het door hem geschreven werk *Een Hollandsche stad onder de Republiek*, voor welk geschenk de Voorzitter hem dank zegt.

Hierna wordt de vergadering gesloten.

VERSLAG

OVER EENE VERHANDELING VAN

Prof. A. J. WENSINCK.

SEMITIC RITES OF MOURNING AND RELIGION.
STUDIES ON THEIR ORIGIN AND MUTUAL RELATION.

De in het Engelsch geschreven verhandeling over den oorsprong en den onderlingen samenhang van Semitische rouwgebruiken en godsdienstige gebruiken, die Dr. Wensinck aan de Akademie ter opneming in hare werken aanbiedt, gaat uit van de opmerking, dat vele ceremoniën, die naar aanleiding van sterfgevallen in acht genomen worden, treffende overeenkomst vertoonen met ritueele gebruiken op het gebied van godsdienst en magie. Deze overeenkomst toont de schrijver in bijzonderheden aan ten aanzien van de voorkeur voor den dorschvloer als plaats voor de ritueele handelingen, van de prosternatie en het rechtopstaan als ritueele poses, van de aanroeping der namen van dooden en goden als ritueele handeling, van het waken bij lijken en het waken als godsdienstige ritus, van het lichtbranden, van de ceremonieele omgangen en de verwaarloozing van het uiterlijk, van de gewijde kleeding, van het ritueele weenen en ten slotte nog ten aanzien van een aantal andere gebruiken, waarover de vergelijkende studie den auteur vooralsnog niet tot resultaten van èven groote evidentie geleid had als de genoemde, maar die hij toch in verband met het overige meende te mogen aanstippen als in het bijzonder uitlokkend tot nader onderzoek.

De door Dr. Wensinck aangehaalde voorbeelden zijn met veel scherpzinnigheid bijeengelezen uit de Hebreeuwsche, Syrisch-Christelijke en de Arabische litteratuur, en nu en dan ter verduidelijking of ter aantooning van de algemeenheid van een verschijnsel, ook buiten de wereld der Semieten, bijv. op Indonesisch gebied. De schrijver wil deze studie, zooals hij herhaaldelijk met nadruk zegt, slechts beschouwd zien als eene proeve van opening van een nieuw gezichtspunt op een onderdeel van het veld der godsdienstgeschiedenis, bestemd om anderen aan te sporen tot medewerking in de aangewezen richting of wel tot vruchtbare critiek. Ons komt zij alleszins waardig voor, in de werken der Akademie te worden opgenomen, en, zonder daarmede te kennen te geven, dat wij alle conclusiën van den schrijver — die ze trouwens zelf als hypothesen aanbiedt — als bewezen aanvaarden, bevelen wij hare uitgave in de Verhandelingen gaarne aan.

Eenige détailopmerkingen behouden wij ons voor, aan den schrijver mede te deelen, indien tot de uitgave besloten mocht worden. Wij geven dan tevens in bedenking, het stuk bij de firma Brill te doen drukken; de met eene andere verhandeling van Dr. Wensinck bij den gewonen drukker der Akademie opgedane ervaring ten aanzien van Semitische lettertypen geeft ons aanleiding, hierop bepaaldelijk aan te dringen.

M. Th. Houtsma.

C. Snouck Hurgronje.

VERSLAG

OVER EENE VERHANDELING VAN DEN HEER

O. OPPERMANN,

GETITELD:

„DIE FÄLSCHUNGEN DES EGMONDER ANNALISTEN".

Aan alle Nederlandsche historici is welbekend het geschil over de echtheid van het oudste Hollandsche charter, de zoogenaamde „cyrograaf" van graaf Dirk V van 1083. Kluit is met het onderzoek begonnen, Bakhuizen van den Brink en Kappeyne hebben het voortgezet, Pols en Fruin hebben het voorloopig besloten. Maar geen hunner heeft er aan gedacht, de oorkonde zelve, die in het Haagsche rijksarchief berust, te onderzoeken: de nieuwere diplomatische wetenschap was ten onzent te onvolkomen bekend. Thans is dit eindelijk geschied: de Utrechtsche hoogleeraar Oppermann heeft het stuk kritisch-diplomatisch getoetst en daarna het heele geval nog eens uitvoerig besproken in eene lijvige verhandeling, die hij aan onze Akademie ter uitgaaf heeft aangeboden. De conclusie, waartoe hij komt, is voor de echtheid der befaamde oorkonde ongunstig.

Prof. Oppermann laat het daarbij niet. In een tweede hoofdstuk bespreekt hij het bekende Liber S. Adalberti van Egmond; over de Egmondsche goederenlijst en hare samenstelling maakt hij tal van nieuwe opmerkingen. Het zoogenaamde Graven-

register, de oudste Hollandsche kroniek, en zijne bronnen worden dan besproken: het stuk wordt veroordeeld als eene ongeloofwaardige compilatie uit het begin der 13e eeuw. Ook over de oude Evangelie-aanteekeningen worden opmerkingen gemaakt, die van veel algemeene bronnenkennis getuigen: misschien bevatten de aanteekeningen, naar de schrijver meent, oude bestanddeelen, maar dan stellig veranderde en vervalschte. Het resultaat van het onderzoek is, dat de oorkonde van 1083, zooals Pols beweerde (maar Fruin ontkende), uit het Gravenregister is samengesteld; ze is valsch en bovendien zijn bijna alle oudste Egmondsche geschiedbronnen valsch of althans sterk vervalscht.

In een derde hoofdstuk worden nu de Annales Egmundani behandeld en wordt hunne samenstelling kritisch bestudeerd; zij komen er wel beter af, maar verschillende tendentieuse inserties worden toch in den tekst, het werk van den ons reeds bekenden vervalscher, aangewezen. Ook de Vita S. Adalberti en de Miracula S. Adalberti worden onder handen genomen; zij blijken volgens den schrijver vervaardigd te zijn door den opsteller der Annales, die ten slotte ook de vervalscher zou zijn van den bekenden Egmondschen bibliotheekcatalogus.

Nu aldus bijna alle oude Egmondsche geschiedbronnen volgens den schrijver door één en denzelfden man vervalscht blijken te zijn, zet prof. Oppermann zich tot het stellen in groote trekken van eene nieuwe Egmondsche geschiedenis, waarbij hij gebruik maakt van de opgaven van eenen monnik van Mettlach uit de 10e eeuw en eenige onlangs gepubliceerde 14e eeuwsche Egmondsche aanteekeningen.

In drie dan volgende hoofdstukken onderneemt prof. Oppermann nu een nieuwen aanval op vele der oudste Egmondsche charters. In oorkonden van bisschop Herbert van Utrecht, van de graven Floris II en Floris III van Holland, van de abten Adallard en Wibold en van het kapittel van St. Marie uit de jaren 1108—1175 herkent hij nieuwe vervalschingen, wederom het werk van den vroeger besproken Annalist.

Tegelijk komt hij tot de conclusie, dat het zoogenaamde Chronicon Egmondanum niet is een afzonderlijk werk, maar eene nieuwe omwerking van de Annales Egmundani, door den schrijver zelven vervaardigd. Ten slotte behandelt prof. Oppermann de Vita S. Jeronis, die hem eene vervalsching, nogmaals van dezelfde hand, blijkt te zijn; over den vermoedelijken oorsprong van het stuk wordt door hem veel nieuws en veel wetenswaardigs medegedeeld.

Nu dit alles door hem onderzocht is, komt prof. Oppermann tot zijne definitieve conclusie. Het doel van al deze vervalschingen zou geweest zijn, de abdij te steunen in haar geschil met heer Willem van Egmond over de voogdij der abdij in het jaar 1215. De vervalscher, die de abdij in dezen gediend heeft, zou geweest zijn zekere Hendrik, vroeger werkzaam te Utrecht, waarschijnlijk in het kapittel van St. Marie, later (na 1200) pastoor van Noordwijk en kapellaan van graaf Willem I van Holland, ten slotte misschien abt van Egmond. Als zijn helper en handlanger wordt aangewezen een tweede Hendrik, pastoor van Vlaardingen.

Hiermede zou het boek uit kunnen zijn; maar nog twee lange, zeer belangrijke hoofdstukken volgen (VII en VIII). Reeds in het voorafgaande hoofdstuk heeft prof. Oppermann, naar aanleiding van de vermelding van het verblijf van den vervalscher te Utrecht, de aandacht gevestigd op eene geheele reeks blijkbaar Utrechtsche berichten in de Annales Egmundani. Hij bespreekt thans uitvoerig vier Utrechtsche charters van 1127—1178, die hij als valsch, het werk van den ons bekenden vervalscher, veroordeelt. Op grond daarvan komt de hoogleeraar dan tot het schrijven in hoofdtrekken van eene nieuwe stadsgeschiedenis van Utrecht tot 1200, die, al is zij in dit verband eenigszins misplaatst, toch opmerkelijk heeten moet. — Daarop volgt, in hoofdstuk VIII, eene verhandeling over de Hollandsche geschiedenis tot 1200, die zich, al is zij hier ook niet strikt noodig, toch beter bij het voorgaande aansluit. De schrijver polemiseert daarin tegen het opstel van prof. Gosses over den oorsprong van het graafschap Holland, be-

spreekt de vraag, in hoeverre het graafschap als een leen van den bisschop van Utrecht te beschouwen is, en daarna de pogingen der Hollandsche graven, om in den stand der rijksvorsten opgenomen te worden, — alles geheel nieuw.

Ziehier een overzicht van het boek, dat prof. Oppermann ter uitgaaf in onze werken aanbiedt. Een *oordeel* over den inhoud is van ons niet te vergen. Reeds op zich zelf zou het narekenen van al deze diplomatische argumentaties een arbeid van belang zijn; maar die arbeid zou in dit geval bijna onuitvoerbaar zijn, daar het dikke boek, beurtelings met Duitsche en Hollandsche letters geschreven, vol doorhalingen is, waardoor het zinsverband dikwijls gestoord wordt, en ook met ingevoegde bladzijden, die men niet altijd weet thuis te brengen: het is nog niet persklaar. Wij geven dus alleen onzen *indruk* van de lectuur; zij is deze.

Over het geheel schijnt de schrijver ons dikwijls te spoedig tot valschheid geconcludeerd te hebben. Wat de oorkonde van 1083 betreft, houdt hij geene rekening hiermede, dat de gronden tegen de echtheid voor een deel hun kracht verliezen, indien zij niet eene beschikkingsoorkonde (carta) is, maar eene bewijsoorkonde (notitia), terwijl zij inderdaad eene notitia is; er mogen enkele uitdrukkingen in het stuk voorkomen, die eer in eene carta op hare plaats zijn, zulke onregelmatigheden vindt men — het is bekend — in vele latere notitiae. Te weinig schijnt ons er verder op gelet te zijn, dat oude teksten, die slechts in afschrift bewaard zijn, dikwijls geïnterpoleerd zijn, zoodat bij het vaststellen van ongelijkmatigheden niet dadelijk mag geconcludeerd worden tot valschheid van het stuk. Wij meenen ook, dat te dikwijls wordt uitgegaan van eene vooropgezette theorie en dat niet alleen te zelden getracht wordt, de met de theorie strijdige plaatsen in de behandelde oorkonden te verklaren, maar zelfs herhaaldelijk met de theorie strijdige oorkonden, als valsch of verdacht, zonder meer buiten het geding geplaatst worden. Het schijnt ons wel zonderling, dat al de (niet minder dan 21) oudste Hollandsche oorkonden (waaronder 2 à 3 kronieken, 3 heiligenlevens, eene goederen-

lijst en een bibliotheekcatalogus) geschreven of vervalscht zouden zijn door één enkelen man, binnen betrekkelijk korten tijd en met het ééne doel, dat wij hierboven noemden; onze twijfel neemt toe, wanneer wij denzelfden vervalscher ook te Utrecht aan het werk vinden met oorkonden, waarmede prof. Oppermann zich vroeger heeft bezig gehouden. De gereconstrueerde levensloop van den vervalscher schijnt ons wel *al te* fraai en *al te* precies voor een klerk van c. 1200. Om dergelijke onwaarschijnlijkheden geheel aannemelijk te maken, zouden wij soms eene meer afdoende, meer overtuigende argumentatie wenschen te vernemen.

Maar met dat al, al zouden wij op verre na niet alle beweringen zonder meer voetstoots durven aannemen; al achten wij het niet onwaarschijnlijk, dat zich meer dan een der doodverklaarde documenten mettertijd weer zal opheffen als levend, zij het dan ook misschien als ziek of besmet, — toch stellen wij aan de Akademie voor, het werk te aanvaarden. Het is een voordeel, dat een begin gemaakt is met de kritische behandeling der oudste Hollandsche geschiedbronnen; het is te waardeeren, dat hier een geheel nieuwe kijk wordt gegeven op onze middeleeuwsche geschiedenis. Ook al mocht het blijken, dat de aanval op de oude, overgeleverde beschouwing onzer geschiedenis *in haar geheel* afgewezen kan worden, dan zullen toch misschien tal van opmerkingen juist en opmerkelijk blijken; het debat zal in ieder geval nuttig zijn en verfrisschend werken. De aanval is ernstig voorbereid, geleerd en scherpzinnig; zij dient dus gehoord te worden: zonder twijfel zal de overweging daarvan opwekkend werken op de studie onzer middeleeuwsche geschiedenis.

Wij stellen derhalve aan de Akademie voor, om het aangeboden boek van prof. Oppermann in hare werken op te nemen. Evenwel met een paar bedingen:

1°. Zouden wij wenschen, dat aan prof. Oppermann werd aanbevolen, het handschrift nog eens nauwkeurig over te lezen en te herzien, voordat het ter perse gelegd wordt.

2e. Zouden wij aan den schrijver in overweging wenschen te geven, zijn boek te verdeelen in twee afdeelingen, waarvan de eerste de Egmondsche vervalschingen en het ontstaan van het graafschap Holland bespreekt, — de tweede de Utrechtsche vervalschingen en de wording van de constitutie der stad Utrecht.

S. Muller Fz.

Fockema Andreae.

BIJDRAGE TOT DE ONTWIKKELINGSGESCHIEDENIS VAN DEN ANTIEKEN HERDERSZANG.

DOOR DEN HEER

J. J. G. VÜRTHEIM.

„De berichten over het ontstaan van den bucolischen zang, die meestal als prolegomena tot de literaire verzamelingen van bucolica bewaard zijn gebleven, bevatten vele trekken van echte overlevering. Voor de literatuurgeschiedenis is hunne waarde wellicht te laag aangeslagen.”

Aldus schrijft Martin P. Nilsson in zijne Griechische Feste p. 199, even voorzichtig als juist. Immers twee jaren vóór het verschijnen van zijn boek had nog Eduard Schwartz (G. G. N. 1904) de antieke, geleerde, overleveringen betreffende den oorsprong der bucolische zangen naar de rommelkamer verwezen door het fundament, waarop de uitspraken der Ouden berustten tot een simpel verzinsel te verklaren. Een vonnis, dat ook naar den vorm waarin het gegeven werd, van geen aarzelen getuigde. En toch bestond eene even klare als rustig-breede verhandeling van den Bonner Altmeister, Friedrich Gottlieb Welcker „Ueber den Ursprung des Herderlieds”, waarin die gematigde waardeering van de overlevering voorkomt, die men met Nilsson in Schwartz's verhandeling noode mist. Alleen is Welckers betoog een breede stroom van te korten loop; wat eenigszins teleurstellend werkt. Ook Knaacks artikel in de Real-encyclopaedie en Reifferscheids opmerkingen in Epigramm und Skolion, hoe geleerd ook, laten te weinig het licht vallen op de vragen, waarom het eigenlijk gaat.

Men blijft te veel onder de feitenophooping zitten; terwijl, datgene wat onze David van Lennep in 1820 over de bucolica gezegd heeft in eene zitting van het Instituut de lust aanwakkert om zijne bevindingen eens te toetsen aan het uitteraard gewijzigde, laten wij hopen verbeterde, oordeel van eene eeuw later. [1])

Er blijft toch eene diepe kloof gapen tusschen het soort van zangen, dat den Ouden voor oogen stond, als zij uitvoerig uitweidden over de „Vondst der Bucolica" en datgene, wat wij — voornamelijk dan toch door Theocritus en Vergilius voorgelicht — onder den herderszang plegen te verstaan. Wie de anticke citaten doorwerkt, ontmoet heel wat, dat merkwaardig licht werpt op landelijke gebruiken en landelijk geloof; vergelijking met germaansche gebruiken verheldert het licht, dat opging, zonder het nochtans te ontleden. Ook kan

---

[1]) In de Comment. latin. III. Class. Instit. Regii Belgic. II, 1820 p. 155 sqq. schreef David v. Lennep over de Daphnis-idylle. Terecht wijst hij er op, dat deze idylle op zich zelf dient te worden beschouwd, daar verkeerde interpretatie het gevolg hiervan is, dat velen „quod alicubi de Daphnide proditum legissent, omne ad Theocritum retulerint." V. Lenneps conjectuur Schol. Id. VII, 79 ὑπὸ τοῦ χρυσοῦ te veranderen in ὑπὸ τοῦ Ἑρμοῦ, is verkeerd. Usener Rh. Mus. N. F. 34, 1879, 434 n. 4 zag het juiste: ὑπὸ τοῦ Χρύσου. Dat Id. I vs. 77 „consolatum adit Mercurius *quippe pater*", is niet aannemelijk, gelijk wij boven uiteenzetten. Evenmin achten wij juist opgevat vs. 81 „invisunt eum deinceps dii, *benevolo* quidem animo Mercurius *et Priapus*" (cf. V. Lennep p. 174, 175). Priapus' ironie blijkt voldoende uit de volgende verzen 87 sqq. V. Lennep tracht aan de door hem zelf geschapen moeilijkheid te ontkomen door op p. 176 een overgang in Priapus' stemming aan te nemen. Terecht volgt V. Lennep bij de vertolking van vs. 85 (δυσέρως en ἀμάχανος) Tib. Hemsterhuis ad Lucian. Tim. c. 25 tegenover Valckenaer (zie thans ook Schwartz). Vs. 95 verdedigt V. L. ἀδεῖα als neutr. plur. coll. Hes. Scut. 348 (zie daar bij Rzach) in navolging van Reiske en Brunck. Vermakelijk is ten slotte — en leerrijk voor de opvattingen dier dagen — de strijd over den leeuw vs. 72. Havercamp meende, dat dit wel niet anders dan een losgebroken circusleeuw kon zijn. Ook de scholiast kwam met eene geniale oplossing door te lezen ἂν ἔκλαυσεν: „ook de leeuw zou Daphnis beweend hebben, indien er op Sicilië een leeuw geweest was." Natuurlijk oordeelt een V. Lennep hier met gezond verstand.

uit de gegevens wel een niet geheel onbevredigend systeem worden geconstrueerd. Doch wie meenen mocht, dat aan het einde daarvan staat het Vergiliaansche herderslied, bekoorlijke wisselzang van liefdesteleurstelling of liefdesvoldoening, langs geleidelijke banen voortgekomen uit de origines, die zal deerlijk worden ontgoocheld.

De systematische Ariadnedraad voert uit den doolhof der gegevens naar een diep ravijn, aan welks overzijde eerst de Vergiliaansche herderszang ontspruit. De verklaringen der Ouden over den oorsprong der bucolische poëzie gaan — zoo oordeelt Welcker terecht — aan de eigenlijke vraag voorbij. Liever nog: zij reiken niet tot de beantwoording der vraag. Een fijne geest als Schwartz bemerkt onmiddellijk den hiatus. Evenwel drijft hem een tyranniseerend radicalisme, dat elke traditie voor fantasie aanziet, om met de overlevering eerst volkomen tabula rasa te maken, om daarna eene hypothese aan te bieden, die geen steunpunt op aarde vindt.

De moeilijkheid, die zich hier voordoet, is voor een groot deel dezelfde, waarop men stuit bij het nagaan van den oorsprong van epos, van tragedie en comedie. Wie eene organische ontwikkeling verwacht, de successievelijke ontplooiing van een in den cultus wortelend gebruik des volks tot het kunstwerk, hij zal ervaren, dat op een bepaald moment de hand van een genialen kunstenaar ingrijpt en dat slechts daardoor de comedie tot comedie, de tragedie tot tragedie, het epos epos wordt. Eén man heft het volksgebruik op eenmaal op een hooger niveau, geeft er nieuwe vormen aan, die zullen blijven voortleven, maar bovenal: hij legt er zijn geest in en schept zoodoende het kúnstwerk. Begrijpelijk is dan ook de gematigde belangstelling der philologen voor den oorsprong van treur- en blijspel sinds hun duidelijk werd, dat de oudste tradities het eigenlijke ding niet raken en dat eerst te Athene, betrekkelijk laat, één genie het scheppingswerk volbracht. In den grond der zaak schuilt de belangstelling voor het homerische vraagstuk hierin, dat men dien eenling, die achter de genesis der Ilias schuilt, niet vermag te grijpen.

Ook in de wordingsgeschiedenis van het bucolische lied zal men, aan de kloof gekomen, die volksgebruik van literaire creatie scheidt, moeten vragen naar het genie, dat „e fumo lucem dedit". Hier echter zal men opmerken, dat bovendien het oude bucolicon, welks ontwikkelingsrichting moeilijk anders dan in de combinatie van komos en hymne had kunnen eindigen, door het sterk naar voren treden van de grieksche voorliefde voor den wedstrijd, den agoon, afgebogen is van de oorspronkelijke baan nog voor het volksgebruik neersloeg in literatuur.

Doch wat vooral opvallend is: de antieke overleveringen spreken van godsdienstige ceremoniën, waaruit het bucolicon zou zijn ontstaan, en wel ceremoniën ter eere van *Artemis*, terwijl het juist *Aphrodite* is, wier invloed en macht in het letterkundige herderslied overwegend inhoud en stemming bepaalt. Derhalve dient gezocht te worden naar het kunstproduct, dat voor de navolgende geslachten in dézen geest voorbeeldig werd, dat het niet slechts het Aphrodite-element ópnam, doch er zelfs den voorrang aan verleende. Wat meer is, dien voorrang, door eene *volkssage* uit te beelden, aannemelijk maakte. In het volksgebruik zelf miste men die Aphrodite-stemming, wat aan Eduard Schwartz aanleiding gaf om alles wat in de antieke geleerde traditie van Artemis spreekt — en dat is vrij wel de geheele traditie — voor onhistorisch te verklaren. Juist omdat in het meest vermaarde herderslied, de herder tevens *jager* is, zou, naar Schwartz's oordeel, de latere antieke geleerdheid uit allerlei oude ceremoniën, die op de jachtgodin Artemis betrekking hebben, diegene hebben verzameld, welke met den reeds bestaanden literairen herderszang in verband konden worden gebracht. Die citatennesten zouden de alexandrijnsche geleerden in hunne prolegomena op de bucolica hebben vervlochten. Men zou dus eenvoudig deze nesten moeten uithalen.

Schwartz in zijne poging eene moderne zienswijze ingang te doen vinden door algeheele opruiming te houden onder alles, wat hem in den weg komt, strandt op eene al te zicht-

bare klip. Wij zouden toch mogen verwachten, dat de opzettelijk door de Alexandrijnen bijeengeharkte geleerdheid nu ook spreken zou van de verhouding van den herder-jager tot de jachtgodin. Die geleerdheid moest immers die verhouding toelichten. Welnu, dit doet zij ten eenenmale niet. Er is slechts sprake van gecostumeerde boerenkoren, die ritueele liederen zingen ter bevordering van vruchtbaarheid en ter afwering van pest. Al zeer weinig inzicht zouden de Alexandrijnen hebben betoond, door aan het bucolicon ter verklaring juist zulke geleerdheid te hangen, die het niet verklaart. Door die geleerdheid toch wordt ons de klove zichtbaar, waarover boven gesproken is. Derhalve zullen wij in plaats van de citatennesten te vernietigen, beter doen hen rustig te bekijken. Dan treft ons al aanstonds het navolgende.

Terwijl voor modernen *Arcadië* bij uitstek het land is der pastorale, wijzen de geleerde antieke gegevens naar *Laconië* en *Sicilië*, ondanks Vergilius' onverdeelden lof den Arcadiërs gebracht: „Soli cantare periti Arcades. O mihi tum quam molliter ossa quiescant, *vestra* meos olim si fistula dicat amores". (Ecl. X 32 vg.), ondanks het feit, dat hij Ecl. VII, 5 vg. in een syrinxwedstrijd ten aanhoore van Daphnis, twee herders laat optreden — de een Thyrsis genaamd evenals bij Theocritus — „Arcades ambo, et cantare pares et respondere parati". Ook Polybius (IV. 20) zou door zijne uitvoerige beschrijving van de rol der muziek in de opleiding der Arcadische jeugd — met verplichte voortzetting dier studie tot het dertigste jaar — ons doen verwachten, dat de Ouden voor den oorsprong van het bucolicon voornamelijk naar Arcadië het oog richtten. Evenwel, noch de verhandeling *περὶ τῆς εὑρέσεως τῶν βουκολικῶν*, noch Probus, noch de grammatici latini, noemen Arcadië. De verklaring daarvan ligt hierin, dat de uitvinding der pastorale in verband wordt gebracht met den cultus eener speciale Artemis, *de Caryatische*, in het dorp Karyai op de grens van *Laconië* en Arcadië, wier mannelijke gezel Dionysus is. De oude partner der *arcadische* Artemis is Poseidon. De godin van Karyai — van het Noten-

boschje — werd door den sierlijk afgemeten dans der Caryatische jonkvrouwen vereerd, wier hoofd door een krans spitse elkander kruisende bladeren was gesierd. Doch nevens haar trad op een koor van *ἀγροῖκοί τινες*, van herders uit de naburige velden, die in eigenaardige zangen, *ἰδίαις ᾠδαῖς*, Artemis bezongen. Deze zang gekwalificeerd als *ξένη μοῦσα* deed vreemd aan om zijn ouderwetsch karakter tegenover de meer en meer geperfectioneerde moderner parthenia, maagdenzangen. Toen C. O. Müller, in zijne Prolegomena, dezen cultus der vruchtbaarheidsgodin aan de *oudste* bevolking der Peloponnesus toeschreef, zag hij daarin juister dan de antieke geleerdheid, die het optreden der herders verklaarde uit noodbehulp, wegens het wegblijven der meisjes in de dagen van den Perzischen oorlog. Van dezen krijg zal in het bergdorp in Laconië al weinig verschrikking zijn uitgegaan. *Bucolicon* werd de ritus der sacra rustica genoemd, ook *Astrabicon*, wat Nilsson denken doet aan een lied gezongen van af het houten pakzadel der door de herders bereden muilezels, *ἀστράβη*. (Gr. Fest. p. 199). Evenwel lijkt deze verklaring al zeer zonderling, en wordt dit nog meer als wij bedenken, dat in den cultus der na-verwante Artemis Orthia een rol gespeeld wordt door den Spartaanschen heros Astrabakos, aan wien zelfs een tempel gewijd was. Hij is niet de heros van het pakzadel; doch *ἀστραβικός* is de *drijver* der *pakkendragende ezels*, de gelijknamige heros is een ezelkoppig daemonisch wezen, gelijk wij ook van antieke graphische afbeeldingen kennen. Hij verschijnt in de sage naast Alopekos, een *vossen*koppigen broeder [1]), en verwekt naar Herodotus VI, 69 bij eene Spartaansche koningin prins Demaratos, die daarom de zoon van den „ezelhoeder" heette: *ὁ παῖς τοῦ ὀνοφορβοῦ*. Het Bucolicon of Astrabicon is dus het lied der *runderdrijvers* of *ezeldrijvers*. De Ouden merkten reeds op, dat het boucolicon tevens een *schaapherderslied* was, een *ποιμενικόν*; het is een lied van *veehoeders* in het algemeen. Waarom juist de runderhoeder er

[1]) Zie mijne verhandeling over Artemis Orthia, Versl. Kon. Ak. v. Wet. Afd. Lett. IVe R. dl. XII, 1 p. 49 (1913).

zijn naam aan gaf, schuilt wel in den rang, dien hij boven de hoeders van mindere dieren, als ezel en schaap, bekleedde. Op de homerische schildbeschrijving zien wij Σ 525 twee runderherders, τερπόμενοι σύριγξι, met hun vee uittrekken. Het eerste voorbeeld van βουκολιασμός. De *koeherder* blijft in de pastorale een *aanzienlijker* personage, zoodat, als men hem honen wil, de naam αἰπόλος op hem wordt toegepast: βούτας μὰν ἐλέγευ, νῦν δ'αἰπόλῳ ἀνδρὶ ἔοικας (Theocr. I 86).

Zien wij thans wat over hetzelfde onderwerp op Sicilië wordt medegedeeld. De vermelding van het βουκολικόν is daar verbonden aan de vereering der Syracusaansche Artemis Lyaia en aan die van Artemis Phakelitis te Tyndaris. De laatste, Artemis met rijshout omwonden, doet door den naam reeds denken aan de door wilgentakken omwondene Artemis Lygodesmos Orthia, die zooals wij reeds zagen aan de Caryatische verwant is. Wij hebben met Artemis als vruchtbaarheidsgodheid te doen. Het verhaal luidt dan, dat Orestes, na in Taurenland het Artemisbeeld geroofd te hebben, het te Rhegium in Z. Italië wiesch en vervolgens overbracht naar Tyndaris op Sicilië tegenover de Liparische eilanden. Daar zou het door ἐπιχώριοι verheerlijkt zijn ἰδίοις ποιήμασιν. De waarde van dit bericht is alleen hierin gelegen, dat wij door den naam Phakelitis er aan herinnerd worden, dat ook het thans volgende, gelijkluidende, verhaal uit Syracuse op eene aan de Caryatische Artemis verwante godheid betrekking heeft. Te Syracuse heet zij Lyaea en de legende is geheel op het λύειν, 't zij van twist 't zij van pest, gebaseerd. Wegens het slechten van burgergeschil of wegens het verdrijven van besmettelijke ziekten, vóór het bewind van Gelo of vóór de inname van Syracuse door Hiero, zou men een dienst hebben ingesteld voor Artemis Lyaea, waarbij — en nu volgt iets nieuws — boeren omhangen met wijnzak, knapzak vol plantenzaden, een krans om het hoofd, hertenhorens voor het front, den hazenknuppel in de hand, dragende een brood waarin allerhande dierenfiguren stonden afgedrukt, in processie rondgingen, een gemeenschappelijk lied zongen, den voorbij-

gangers den heildronk boden, de deurdrempels met zaad bestrooiden onder den wensch:

> *δέξαι τὰν ἀγαθὰν τύχαν, δέξαι τὰν ὑγίειαν*
> *ἂν Φέρομεν παρὰ τᾶς θεοῦ, ἃι † κελήσατο τῆνα.*

Deze door dierenmaskers getooide boukoliasten zongen „precantes pecorum ac frugum hominumque proventum" (Gramm. lat. I p. 487 Keil). Men heeft hen met de germaansche Perchtenläufer vergeleken (Hoffmann, Philol. 52 pp. 99), waarover Mannhardt Wald. u. Feldk. p. 542 vg. uitvoerig handelt. Er is voorzeker bij eenig verschil groote overeenkomst. Zoo missen wij aan het boukoliastencostuum de voor het Perchtenlaufen zoo typische bellenkap en bellenriem. En toch schijnt het tintinnabulum als koeklokje aan de Ouden niet onbekend te zijn geweest.

Maar meer trekt het navolgende daar te Syracuse onze aandacht voor den overgang tot het genre der literaire pastorale in den trant van Theocritus en Vergilius. Iets dat blijkbaar als jongere gewoonte aan het landelijke gebruik dezer wilde gezellen is toegevoegd. Wij hooren namelijk van *een wedstrijd*, een *ἀγών*, der zangers, zelfs van optreden in den schouwburg. Diomedes grammaticus zegt: „inde res in consuetudinem tracta est, ut greges rusticorum theatrum ingrederentur et de victoria canerent." (Gr. lat. l.l.) In de verhandeling *περὶ τῆς εὑρέσεως* lezen wij, hoe *de overwinnaar* het brood met de dierenfiguren van den overwonnene kreeg: *τὸν δὲ νικήσαντα λαμβάνειν τὸν τοῦ νενικημένου ἄρτον*. Hier staan wij voor een der bij de Grieken meest geliefde en in de literaire ontwikkeling meest productieve factoren: *de ἀγών*.

De Eris, van wie Hesiodus zeide: *ἀγαθὴ δ'Ἔρις ἥδε βροτοῖσιν*, heeft vrijwel elk Grieksch literair genre ten doop gehouden. Onderlinge wedstrijd, zij het ontstaan uit de ritueele voorstelling van elkander bekampende natuurverschijnselen (imitatie van den kamp tusschen Zomer en Winter, Leven en Dood, Licht en Duisternis), zij het als product van de door Home-

rus kort geformuleerde helleensche karaktereigenschap: *αἰὲν ἀριστεύειν καὶ ὑπείροχον ἔμμεναι ἄλλων*, het certamen musicum bracht epos, tooneel, lyriek, oratorie tot hun *τέλος*, hun wezen. De agoon is het centrum der oude comedie; de agoon bij lijkspelen, bij panegyrieën, theoriën, is de kweekplaats der rhapsodenvoordracht. De *θρῆνος*, treurzang aan de baar, wordt reeds in Ilias Ω agonistisch gestiliseerd. In den bekenden Wedstrijd tusschen Homerus en Hesiodus zien wij de beide dichters trachten elkander te overtroeven door voordracht — amoebaeische voordracht — van epische regels. In Theocritus' eersten zang hooren wij den herder Thyrsis uitnoodigen het lied te laten hooren, waarmede hij in den wedstrijd een libyschen herder verslagen heeft. Ook hier dus *ἀγών*. In de pastorale hooren wij telkens diezelfde uitnoodiging tot een muzikalen wedstrijd:

> Vis ergo, inter nos, quid possit uterque, vicissim experiamur?

of Et certamen erat, Corydon cum Thyrside, magnum.

of *πρᾶτος δ' ἄρξατο Δάφνις, ἐπεὶ καὶ πρᾶτος ἔρισδεν*,

eene uitnoodiging, die vreemd moet geweest zijn aan den *gecombineerden hymnus* door landlieden voor de Caryatische Artemis gezongen. Eerst in de traditie over het ontstaan van het bucolicon te Syracuse wordt aangeduid, hoe *naast*, niet *uit*, den hymnus der herders de agoon, de muzikale wedstrijd, plaats krijgt. Aanvankelijk eene eenvoudige voordracht op de fluit; langzamerhand, naar gelang het instrument in beschaafder handen overging, een kunstiger praestatie; eindelijk onder den bezielenden invloed van een geniaal man een kunstwerk. Ook hier toch moest het volksproduct door de hand van een meester op het niveau der artistieke productie worden geheven. Er was toch zeker een hemelsbreed onderscheid tusschen het carmen pastoricium, waarmede herders hun vee lokten, elkander vermaakten of wel den langen dag kortten, èn het gedicht, waarin door homines ingeniosi de liefelijkheden van het rustieke leven dáárom konden worden verheerlijkt, wijl zij er in hun geest iets heerlijks van hadden ge-

maakt. De pastorale voorgedragen op het tooneel in de groote stad Syracuse droeg uitteraard urbaner, kleuriger, omkleeding, dan de realiteit buiten de muren, buiten den geest van een idealiseerend hof. De Arcadia opgevoerd aan het *hof* vormt den achtergrond van het „Formosum pastor Corydon ardebat Alexin".

Tooneelvoordracht derhalve te Syracuse ingesteld voor in fluitspel wedijverende herders heeft het bucolicon van de oude baan gevoerd. De gemeenschappelijke hymne in maskeradecostuum voorgedragen zal voortaan slechts *inleiding* zijn, inleiding tot den agoon, tot eene meer individuéele praestatie. Voorloopig denken wij ons echter slechts een wedstrijd van Papageno's. Nog ver is de afstand tot het literaire „Tityre tu patulae". Hier opent zich de kloof. Men ziet uit naar den „maker", die het wisselende spel der elkander uitdagende herders zal doen samenvloeien in het carmen amoebaeum; doch let wel, daartoe moet de *fluitspeler zanger* worden, zanger onder begeleiding van het instrument: *ὁ δ' αὐλὸς ὕστερον χορευέτω, καὶ γάρ ἐσθ' ὑπηρέτας*! Zulk een inbreuk op de traditie kan slechts maken een dichter, die aan den zanger en zijn lied bij het publiek de voorkeur verzekert boven den fluitspeler. Zóó creëerde Aeschylus de tragedie. En het lied zal inhouden de in woorden omgezette liefdesklachten van de Papagenofluit.

Doch waar blijft de ontwikkeling van dat andere deel der Artemisceremonie: de ontwikkeling van het komische deel der boerenmaskerade? Het is toch de gewone gang van zaken, dat een volksgebruik, waarin deelen van heterogenen aard zijn vereenigd, uiteenvalt in die deelen, waarna ieder zijn eigen faze van ontplooiing of versterving doormaakt. Men denke slechts aan de wording van aulodie, kitharodie, boek-epos, uit de rhapsodenvoordracht.

Ook hier laat de overlevering ons niet in den steek.

Een Siciliaansche herder Diomos, heet het bij Athenaeus XIV 619B, vond den boukoliasmos uit. Hij zou een zoon hebben gehad Alkyoneus, zóó schoon dat eene heks op hem ver-

liefde. Reeds zou Alkyoneus bekranst aan haar worden uitgeleverd, toen de reus Eurybatos tot zijne hulp opdaagde. De reus tooit zich met de krans, snelt het hol der heks binnen, sleurt haar van haar legerstede en werpt haar van de rotsen. Gegevens voor eene lustige siciliaansche volkscomedie (Anton. Lib. 8). De wellustige oude krijgt haar loon. De siciliaansche blijspeldichter Epicharmus bracht Diomos te pas in zijne comedie *Alcyoneus*. Daaraan heeft, naar wij meenen, Aristophanes de vermakelijke, geheel verwante, klucht ontleend van den jeugdigen Epigenes, die aan twee oude heksen in handen valt en in hare omhelzing den dood tegemoet ziet. Hij noemt haar Empusa (Eccles. 1057), of wel „zijne uit de dooden herrezen minnares" (ibid. 1073) en ziet smeekend om naar den buurman of vriend, die hem verlossen zal (ibid. 1023). Op zijne vraag, of hij nu waarlijk dien ouden ter wille moet zijn, luidt het antwoord: „dit is eene Diomedische noodwendigheid". De verklaring van dit „Diomedische" zal dunkt ons rekening moeten houden met het feit, dat Diomedes tot korten nevenvorm heeft Diomos (Diomedes, Diomedon, Diomos vg. Alkimedes, Alkimedon, Alkimos. T 392, Π 197, Qu. Smyrn. VI. 557). De korte α van Διομήδεια vinden wij terug in Κύκνεια (Pind. Ol. X 15) en Ἑκτόρεια (Rhes. fab. 762). [1]) Zoodat ook deze uitdrukking, die ouden en modernen verklaarders heel wat zorgen heeft gegeven, er op wijst dat de Atheensche comedie hier aan de Siciliaansche ontleende.

Nu stamt echter die schoone Alkyoneus niet uit Sicilië doch uit den Corinthischen Isthmos. Dáár, gelijk Robert (in de Hermes XIX '84) goed heeft uiteengezet, was hij de herder van de runderen van den korinthischen Helios. Zijne moeder, Meganeira, dochter van Krokoon, stamt uit Eleusis. Zijn vader, de straks „siciliaansche" Diomos, leeft voort te *Athene* aan gene zijde van den Ilissos als heros der wijk Diomeia, waar jaarlijks de onechte Atheners, de νόθοι, een vroolijk carnaval vierden ter eere van den halfbloed Herakles (Dörpfeld,

[1]) Zie P. Maas, Responsionsfreiheiten bei Bakchylides und Pindar S. 7 Anm.

Ath. Mitt. XX '95). Deze Diomos werd te Athene als vreemdeling beschouwd (Porphyrios de Abst. II 10, geput uit Theophrastus). Geen wonder: hij en zijne gezellen, die zich βουκόλοι noemden en hun vermogen βουκολία (vg. pecunia), vormen een dorisch gezelschap in eene attische omgeving. Zij zijn uit de Peloponnesus èn naar Sicilië èn naar Athene verhuisd. Hier is het tot zelfstandige „maskerade" ontwikkelde komische deel der Artemis-ceremonie. En daar wij weten, dat die Artemis tot haren gezel Dionysus had (Carya de nymf van Caryae heet zelfs geliefde van Dionysos, Serv. ad Verg. Ecl. VIII, 30), zal het geen verwondering wekken dat het herderspel hier overslaat tot dionysisch spel, noch dat de wedstrijd te Syracuse plaats had in Dionysos' heiligdom, den schouwburg. Men vergelijke met deze uitkomsten het volkomen analoge betoog van Alfred Körte over de herkomst der zuid-italiaansche phlyaken en der atheensche phallophoren uit de Peloponnesos (Arch. Jahrb. VIII '93). Van beteekenis achten wij het, dat te midden van de travestie van Aristophanes' Ranae, waar Dionysos voor Herakles speelt, aan de maskerade in de wijk Diomeia herinnerd wordt (vs. 651).

Keeren wij na deze beschouwing van het comische deel der Artemisceremonie terug tot de vraag, hoe de Syracusaansche wedstrijd der fluitspelers en zangers, in het theater, het specifiek *pastorale* element naar voren kon brengen en wie in dit genre als de schepper moet worden beschouwd. Een blik in deze ontwikkelingsgeschiedenis te werpen veroorlooft ons Athenaeus' XIV[e] boek, grootendeels aan Clearchus' Erotica ontleend, waar hij den inhoud van enkele herderszangen geeft.

Eriphanis, nymf Morgenrood, verlieft op Menalcas den jager. Door hem verstooten wordt zij zelve dichteresse en bezingt haar leed, trekkende door de wildernis.

Harpalyce verlieft op Iphiklos. Verstooten sterft zij en „haar lijden wordt een wedstrijdszang voor meisjes": γίνεται παρθένοις ᾠδῆς ἀγών. Hier is de agoon! Doch dichtte, evenals Eriphanis, ook Harpalyce zelf het lied harer smart?

Calyce, eene wanhopig verliefde, stort zich van de rotsen in

zee. Haar leed wordt tot lied. Dan volgt de mededeeling: *Στησιχόρου δ᾽ἦν ποίημα*. De maker was Stesichorus. Hier is de Siciliaansche naam, die naar het kunstoordeel der Ouden aan Homerus nabij kwam. Zijne persoon is al even vaag als die van den grooten Chiër. Doch van beiden kennen wij het literaire kunstwerk, het *τηλαυγὲς πρόσωπον*, dat meer is dan hunne stoffelijke verschijning. Over den inhoud van Stesichorus' kunstwerk „het Daphnislied”, dat wij als het toongevende voorbeeld voor de literaire bucolica beschouwen, doch dat slechts disiecta membra heeft nagelaten, wier samenlezing en reconstructie eene aanlokkende taak is, wenschen wij eenige nieuwe denkbeelden aan Uw oordeel te onderwerpen.

In dichterlijken uitgewerkten vorm kennen wij het Daphnislied uit de bewerking van Theocritus. Viermaal, in de 1e, 5e, 7e, 8e idylle komt de figuur ter sprake, het uitvoerigst in de 1e. De achtste idylle kunnen wij uitschakelen, niet omdat zij ontheocriteisch is, doch omdat de hellenistische maker, in navolging van Hermesianax (Schol. VIII. 54), een paederastischen trek aan Daphnis heeft gegeven, die aan de sage geheel vreemd is. In de zevende hooren wij, hoe Daphnis beklaagd wordt door de boomen aan de Himera, terwijl hij in wanhopige liefde wegsmelt als sneeuw voor de zon. Hij wordt dus hier aan de Noordkust van Sicilië gedacht. In de vijfde idylle wordt er gesproken van „Daphnis' smarten”, als eene spreekwoordelijke voor ieder verstaanbare uitdrukking. Zoo komen wij tot de eerste idylle, die, wil zij begrepen worden, gansch en al op zich zelf, zonder geleerdheid van elders gehaald, moet worden verklaard.

Herder Thyrsis noodigt een onbenoemden geitenhoeder tot een wedstrijd uit op de fluit. Deze weigert. „God Pan is ter ruste en mag door geen fluitspel worden gestoord. Wil Thyrsis zelf echter *zingen*, hij doe dit gerust. Dit zal Pan niet storen. Hij zinge dan het Daphnislied, waarmede hij nog kortlings in een wedstrijd overwon.”

Na onze uiteenzetting hierboven zal U treffen het vervangen van het fluitspel door den zang, eene vervanging, die

natuurlijk *niet* wordt verklaard door Theocritus' schroom om Pans Schäferstündchen te storen, hoe aardig overigens het argument gevonden is. Ook treft de mededeeling omtrent den gehouden *wedstrijd*, den agoon. De geleerde dichter wist heel goed zijne uit de wordingsgeschiedenis van het bucolicon geputte wijsheid te plaatsen.

Thyrsis vangt thans aan. Doch hoe? „Muzen inspireert mijn zang. Hier staat Thyrsis van den Etna, hier klinkt Thyrsis' zoete stem." Was deze voorstelling zijner persoon noodig tegenover den eenigen, hem al te goed kennenden, toehoorder, den geitenhoeder? Heel iets anders is het als een anticke boekenschrijver zich aldus aan de hem onbekende lezers praesenteert. Thyrsis gebruikte echter den aanhef, *dien hij ook heeft aangewend in den reeds vermelden wedstrijd*. Hetgeen wij dus verder zullen hooren is een trouw beeld van eene *agonenvoordracht*.

„Waar waart gij, Muzen, toen Daphnis verkwijnde? Gij waart toch niet bij den Anapos, bij den Etna?" Thyrsis *van den Etna* brengt dus onze verbeelding over naar de terreinen van Oost-Sicilië. In de zevende idylle vonden wij Daphnis betreurd aan Sicilië's Noordkust. Deze verplaatsing verdient aandacht. Wij hooren, hoe het wilde gedierte Daphnis bejammert; alles aardig voor een dichter, die te Alexandrië zulk wild gedierte te zien kreeg, doch dat een Siciliaansche jagers- en herdersman door leeuwen wordt beklaagd is een hyperbool. Thans komt Hermes op en vraagt: „Daphnis wat deert u, wie geldt *o beste* (ὤγαθε) uw liefde?" Zal een vader aldus zijn zoon ondervragen? Blijkbaar wordt hier de mythologische genealogie losgelaten, die Daphnis tot Hermes' zoon maakt. Ook Priapus treedt op en spottend klinkt het: „Daphnis, wat verkwijnt ge? Uw lief zoekt u overal bij bron en bosch! Zijt ge zoo moeilijk in de liefde tevreden te stellen, dat ge weer, als Hans Liederlich, naar eene andere begeert? Men noemde u boukolos, doch zulk eene begeerlijke loszinnigheid voegt eerder den groveren schaapherder." Daphnis antwoordt zoo min Priapus als Hermes, maar draagt zijn smart tot het

bittere einde. Tot de zoetlachende Aphrodite verschijnt, „zoet lachend", zegt de dichter, „maar het gemoed vol".

ἁδέα μὲν γελάοισα, βαρὺν δ' ἀνὰ θυμὸν ἔχοισα!

„Daphnis", spreekt zij, „voorwaar gij poehtet Eroos te zullen brengen onder de knie, maar zijt gij nu zelf niet door den moeilijken kampioen Eroos bedwongen?" Hier hooren wij voor het eerst, hoe Daphnis gemeend had zich aan Eroos' macht te kunnen onttrekken. Een andere Hippolytus derhalve. Beiden aan Artemis' dienst gewijd, beiden Aphrodite verguizend, doch beiden daarvoor gestraft. Daphnis en Hippolytus zijn dragers van dezelfde idee. Echter verschilt hun straf. Hippolytus, ongebogen door Eroos, valt door de wraak eener versmade liefde. Daphnis' lot maken de volgende verzen ons duidelijk. Zijn stilzwijgen brekend, antwoordt hij op Aphrodite's woorden: „Leedbrengster, het mag waar zijn dat mijn leven ten einde is, doch nog in Hades' woning trotseer ik uwen Eroos". Dan barst hij uit in ruwe zinspelingen op Aphrodite's verleden: „Is zij, de machtige, niet eenmaal de lief van een boukolos geweest. Is zij Anchises vergeten? Laat zij terugkeeren tot den Ida-berg, het tooneel harer minnarij. Ook Adonis heeft haar gekend, de jonge krachtige jager. Een Daphnis moge zij kunnen breken, voor Diomedes moest zij zelf eens vluchten!" Een laatst „gegroet" zendt de uitgeputte aan het wild gedierte, aan de Arethusa-bron — bij Syracuse! — en biedt aan Pan zijn syrinx aan „wijl hij door Eroos naar Hades' woning wordt gesleept." „Nu moge de wereldorde worden omgekeerd, het hert de honden jagen, de uil zingen tegen den nachtegaal, nu Daphnis sterft." Onder die woorden bezwijmt hij. Dan dat merkwaardige doen van Aphrodite, die snel naar voren treedt en den stervende nog tracht op te richten. Maar de draad is afgesponnen. Daphnis glijdt weg op den Acheron-stroom, die hem overkabbelt.

Is deze jongeling, evenals Hippolytus, gevallen door Aphrodite zonder nochtans voor Eroos bezweken te zijn? Geenszins.

Daphnis, die blijkbaar liefde van zich wees, heeft zijne krachten overschat. Ten slotte is hij voor liefde gezwicht — doch, en hierin ligt het tragische in hem — hij wil het niet erkennen, wil zich niet verwonnen verklaren, zal Eroos trotseeren tot in den dood. Men stelle deze figuur naast Hippolytus, die door laster omkomt, verpletterd door ruw geweld van buiten, en Daphnis wint het aan innerlijke tragische waarde. *Hij* valt door den inwendigen strijd tusschen ongerepte fierheid en de passie zijner jaren. Geen ander antieke heeft dit conflict zoo mooi in éène figuur belichaamd.

Doch, wie is dan toch de schoone, die het hem aandeed? De zevende idylle meldt, hoe Daphnis de *βούτας* eens verliefde op Xenea. Is dit een eigennaam? Reeds de Oudheid weifelde. Doch het moge al eene nymf of muze, van Creta of van elders geweest zijn, zeker komt het ons voor, dat zij in de eerste idylle, die ons thans bezig houdt, geen plaats heeft. Wie zich rekenschap geeft van 's dichters woorden, waarmede Aphrodite's optreden wordt geteekend „zoet van glimlach, doch innerlijk in zware gemoedsbeweging'', wie Daphnis' heftigen, al te ruwen, uitval tegen haar overdenkt en oplettendheid wijdt aan dien plotselingen ommekeer in Aphrodite, als zij den stervenden jongen man tracht op te richten in haar armen, die zal gevoelen, dat de vrouw, die door den dichter nergens wordt genoemd en van wie toch die tragische liefdesmacht over Daphnis uitging, geen andere was dan.... Aphrodite zelf. Wij achten het een meesterzet van Theocritus, dat hij deze opvatting, die gelijk wij zien zullen aan de origineele legende niet vreemd schijnt te zijn geweest, in zijn fijn psychologisch kunstwerk, dat de eerste idylle is, heeft gebracht. Deze idylle draagt zulk een eigen stempel, dat al degenen, die haar trachtten te verklaren met gebruikmaking van de in idyllen VII en VIII aanwezige aanduidingen betreffende Daphnis, of die daarvoor andere schrijvers citeerden, tot een non liquet moesten komen. De interpretatie gelukt eerst, psychologisch, als men de eerste idylle op zich zelf beschouwt.

Χὠ Δάφνις ἔβα ῥόον, ἔκλυσε δίνα | τὸν Μοίσαις φίλον ἄνδρα. Aldus eindigt bij Theocritus Daphnis' levensverhaal. Meer en meer geneigd om bij de vertolking van onzen dichter de moderne commentaties ter zijde te leggen en te luisteren naar het verstandige deel in de thans door Wendel zorgvuldig uitgegeven scholiën, vertaalden wij het zeer bijzondere ἔβα ῥόον als ἀπέθανε καὶ διὰ τοῦ Ἀχέροντος διῆλθε, περιέσχεν (γὰρ) αὐτὸν ἡ τοῦ Ἀχέροντος δίνη: hij stierf, ging door den Acheroon, wiens maalstroom hem omving. Niet anders zal Theocritus het hier hebben bedoeld, maar de dictie blijft opvallend en wijl wij te maken hebben met een poëet, die toespelingen op afgelegen locale bijzonderheden niet vermijdt, rijst bij velen de vraag, of wij ook hier niet staan voor een dier ὀλίγα ἔξωθεν, alleen bestemd voor een geleerd publiek, waarmede de auteur in verstandhouding staat. Niet onmogelijk, dat hij, hoewel beslist afwijkende van de *traditioneele legende* omtrent Daphnis' dood, er toch als Alexandrijn genoegen in vond zich van eene de nieuwsgierigheid prikkelende zeggenswijze te bedienen.

Tot die *legende* komen wij thans. Alleen nog deze opmerking vooraf: indien de scholiast ter verklaring van de woorden τὸν Μοίσαις φίλον ἄνδρα opmerkt καθὸ πρῶτος εὕρετο βουκολικά, dan zien wij met Daphnis hetzelfde gebeuren als met Eriphanis boven. Uit het gedicht getreden wordt hij zelf de uitvinder van het bucolische genre. Dit kon moeilijk anders, dan wanneer het *beroemde* Daphnislied voor de carmina bucolica voorbeeldig was en men de making van het lied als een epochemakende gebeurtenis beschouwde: eene gebeurtenis, die van beteekenis zijn zou voor de richting waarin zich voortaan deze soort van poëzie zou bewegen. Wij bedoelen natuurlijk het Daphnislied zooals het, gelijk blijken zal, reeds vóór Theocritus bestond. Wat weten wij van de Daphnislegende en het Daphnislied vóór Theocritus?

Bij Diodorus Siculus IV. 84 zien wij Daphnis met Artemis ter jacht gaan ὑπηρετοῦντα τῇ θεῷ κεχαρισμένως en haar vervroolijkend door den door hem uitgevonden bukolischen

zang. Hij jaagt in de *Heraeische bergen*, dus niet aan Sicilië's Noordkust, maar meer in den Oosthoek; het terrein zijner omzwervingen wordt met Paradijskleuren geteekend. Eene nymf geeft hem haar liefde onder beding, dat hij geen andere vrouw zal naderen, op boete van het verlies der oogen. Doch eene koningsdochter weet hem door wijn te bedwelmen en te verleiden. Daphnis wordt daarna door blindheid getroffen.

Καὶ περὶ μὲν Δάφνιδος ἱκανῶς ἡμῖν εἰρήσθω, zegt Diodorus, en staakt verder het verhaal. Zijn bron was natuurlijk Timaeus. Uit denzelfden stamt hetgeen Parthenius verhaalt (Narr. Amat. 29): „Daphnis, zoon van Hermes, schoon van uiterlijk en bekwaam in het syrinxspel vermijdt den omgang der menschen en brengt βουκολῶν zomer en winter bij den Etna door." De Heraeische bergen zijn door een nog bekenderen naam op Oost-Sicilië vervangen. Wij herinneren ons, dat Thyrsis, die het Daphnislied zou zingen, zich voorstelde als Thyrsis *van den Etna* en hoe de stervende Daphnis afscheid neemt van berg en bron in Syracuses omgeving. Eene nymf, gaat Parthenius voort, Echenaïs, verlieft op hem onder de bovengenoemde voorwaarde. Daphnis houdt zijn woord, totdat eene prinses, μία τῶν κατὰ τὴν Σικελίαν βασιλίδων, hem οἴνῳ πολλῷ δηλησαμένη verleidt. Hij wordt blind door zijn onverstand evenals de Thracische zanger Thamyras.

Men ziet *Timaeus* heeft het motief van Daphnis' minnarij, Daphnis' trouwbreuk, Daphnis' blindwording, overgeleverd. Daphnis is hier niet de van Aphrodite afkeerige Hippolytus. Integendeel hij komt ten val door *te veel* Aphrodite te gehoorzamen. Theocritus in de eerste en in de zevende idylle kent dit motief niet, teekent een Daphnis, die van den Timaeischen ten eenen male verschilt. De spreekwoordelijke Δάφνιδος ἄλγεα toonen een ongelukkigen, die aan stille liefde verkwijnt; zoo er sprake zou kunnen zijn van de droefenis des Timaeischen Daphnis, dan zou het de droefheid zijn van den berouwvollen gestraften zondaar. Mogen wij eene mededeeling gelooven, die door den Scholiast ad Theocr. VIII 93 gedaan wordt, dan vertelde men ook, dat Daphnis blind ge-

worden ging rondzwerven en zich van de rotsen stortte (καταχρημνισθῆναι). Dit bekende, reeds boven bij Calyce vermelde motief „de wanhoopssprong van de Leucadische rots'' kon Daphnis niet ontloopen. Het moest te eeniger tijd aan zijne legende worden verbonden en wanneer Theocritus in Idylle I de woorden bezigt χὠ Δάφνις ἔβα ῥόον, ἔκλυσε δίνα τὸν Μοίσαις φίλον ἄνδρα, dan neigt men er toe in deze vreemde wending „het te water gaan in de kolkende zee'' te hooren. Zij het ook dat Theocritus zelf deze wending niet voorstond.

Doch wie is Timaeus' zegsman? Dit bewaart ons Aelianus (Var. Hist. X 18), waar wij Timaeus' verhaal terugvinden, doch met geleerde opmerkingen aangelengd. Zoo zijn de runderen, die Daphnis hoedt — want de jagersman is ook herder — zusters van de homerische runderen van den Zonnegod. Zoo dient een homerische floskel om Daphnis' schoonheid te teekenen. Dit daargelaten is de legende aan die van Diodorus, Parthenius, dus van Timaeus, gelijk. Alleen aan het slot lezen wij: καὶ Στησίχορόν γε τὸν Ἱμεραῖον τῆς τοιαύτης μελοποιίας ἀπάρξασθαι, wat met de onmiddellijk voorafgaande woorden ἐκ δὲ τούτου τὰ βουκολικὰ μέλη πρῶτον ᾔσθη καὶ εἶχεν ὑπόθεσιν τὸ πάθος τὸ κατὰ τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτοῦ involveert, dat de Timaeische sage — en dus ook het blindwordingsmotief — voor het eerst in een bucolisch lied beschreven zou zijn door *Stesichoros van Himera*. Wij herinneren ons, dat in Theocritus' zevende idylle het de boomen langs de Himera zijn, die Daphnis beweenen. Dit trekje heeft de zevende idylle uit Stesichoros' lied behouden, want deze poëet zal Daphnis aan de *Himera* hebben geteekend. De eerste idylle heeft slechts dit met Timaeus gemeen, dat zij den held nabij den Etna plaatst. De vraag rijst dus, wat Timaeus bewogen mag hebben in de *localisatie* van Stesichorus' lied af te wijken. Waarop het antwoord zal moeten luiden, dat Timaeus de Tauromeniër, dus aan den Etna geboren, de Daphnissage *uit zijn eigen streek kennende* de localisatie, door Stesichorus aan haar gegeven, niet billijkte en, critisch als hij was, Stesichorus' opvatting op dit punt verwierp.

Doch ook missen wij in Timaeus' verhaal Daphnis' sprong van de rotsen. Wij gelooven, dat Timaeus ook dit gegeven bij Stesichorus aantrof, doch evenzeer verwierp. Deze meening berust op eene merkwaardige, nog niet vermelde mededeeling, die tevens zal aannemelijk maken, dat de Daphnis sprong een sprong *in zee* was. Iets wat het algemeene motief: „de sprong van de Leucadische rots" reeds zou doen vermoeden. Wie echter, gelijk Timaeus, den blindgeworden Daphnis liet zwerven niët aan de noordelijke zeekust van Sicilië, doch hem door de wouden van het Heraeische bergland en van den Etna liet trekken, moest uiteraard ook het gegeven van de „rotskust en den sprong in zee" laten varen. De sprong in zee werd bedongen door de localisatie der sage: *Stesichorus* voegde dezen trek aan den inhoud van zijn lied toe. Het bewijs ligt implicite in eene mededeeling van Servius ad Verg. Buc. VIII, 68: „nadat Daphnis van het licht beroofd was, is hij in een rots veranderd. Nam apud Cephaloeditanum oppidum saxum dicitur esse quod formam hominis ostendat."

Niet ver van Himera aan Sicilië's Noordkust op een rotsachtig voorgebergte lag het uit Cicero's Verr. II 52 niet onbekende Cephaloedium [1]). De bewoners uit den omtrek wezen op eene over de zee hellende rots, die eene menschelijke gestalte weergaf en noemden haar „den versteenden Daphnis". Ook de inwoners van Himera kenden deze speling der natuur en verhaalden, hoe dáár de blindgeworden Daphnis in zee willende springen — gelijk elke wanhopige minnaar volgens de mythologische traditie te doen pleegt — in lapidem est conversus. Stesichorus de Himeraeër kon aan deze epichorische

---

[1]) Freeman „Hist. of Sicily" I 139 (over Cephaloedium thans Cephalù): the rocky peninsular still joined to the mainland by a low neck of land rises steeply from the sea on three sides leaving the ledge occupied by the present town at its foot. The name is clearly taken from the stormy headland on which it stands, dashed by the waves of a sea specially haunted by the greater dwellers of the deep." Zie ook Fazello in zijne uitvoerige beschrijving I p. 378. De naam zal eerst een sikelsche geweest zijn, b.v. Capitium, en daarna vergriekscht.

legende niet voorbijgaan. Wat meer is, juist om de aanwezigheid dezer rotsfiguur nabij Himera, *zal hij de Daphnislegende, die in Oost-Sicilië wortelde, naar Himera hebben verlegd.*

Timaeus echter, die meer belangstelling had voor de sagen zijner streek, d. i. om den Etna, en weinig gevoelde voor de sagen van Cephaloedium, voerde, naar wij zagen, Daphnis naar den Etna terug en liet den sprong in zee achterwege.

Aldus krijgt het lied van Stesichorus, die naar wij zagen ook het lied op Calyce had gemaakt — ook Calyce κατεκρήμνισεν ἑαυτήν — reeds meer omlijning. Gedachtig aan het verhaal, hoe Stesichorus zelf door de goden met blindheid gestraft werd, wijl hij Helena van ontrouw en overspel had beticht, zou men licht geneigd zijn, tusschen deze sage en Daphnis' blindwording verband te zoeken: den dichter, die Daphnis' blindwording bezong, zou in de historia literaria ditzelfde zijn wedervaren. Dit is niet onmogelijk; alleen zou daardoor niet zijn verklaard, waarvandaan het motief kwam: in de Daphnislegende den trouweloozen minnaar het licht der oogen te doen verliezen. Wij kennen dit motief ook van elders. Als Anchises, die Aphrodite's liefde genoot, zich op haar gunst beroemt, wordt hij door eene bij in de oogen gestoken en blind (Serv. Aen. I 617, II 649). In de eerste idylle van Theocritus verwijt Daphnis aan Aphrodite haren omgang met Anchises op den Ida-berg (I 105 οὐ λέγεται τὰν Κύπριν ὁ βουκόλος). Ovidius Met. IV 277 laat Daphnis zelf op den Ida wonen en spreekt van de amores Daphnidis Idaei, gelijk in het hellenistische satyrspel van Sositheos Daphnis naar Lydië werd verplaatst. De twee legenden, die van Daphnis en die van Anchises, vertoonen draden die elkander kruisen. Zoo ook kennen wij de legende van Rhoikos, die de liefde eener nymf wilde genieten, doch gelast werd zich nu ook van andere vrouwen te onthouden. Eene bij speelde tusschen de gelieven als postillon d'amour. Toen nu de bij wederom Rhoikos kwam halen, verjoeg hij — uit ontrouw? — het dier en werd blind gestoken (Schol. Ap. Rhod. II 477; Schol. Theocr. III 13; Pind. fr. 252). Hier is de overeenkomst met de Daphnissage

nog levendiger. Op welke wijze Daphnis blind werd, wordt ons niet verteld, behoudens, dat bij Serv. ad Verg. Buc. VIII. 68 wordt verhaald, hoe Daphnis ab irata nympha luminibus orbatus est. Dus zou de beleedigde nymf het zélf hebben gedaan. Doch hoe? Mogelijk dat, evenals Lobeck Aglaoph. II 817 het óók vermoedde voor de Rhoikos-legende, de nymf in *bijengedaante* het deed [1]).

Is dan de zóó groote overeenstemming tusschen de Daphnis- en de Rhoikossage te verklaren uit overdracht van motieven van de eerste sage naar de tweede, of omgekeerd? Met andere woorden, heeft de Daphnislegende ontleend aan die van Rhoikos of vice versa, want de congruenties zijn te veel om aan te nemen, dat dezèlfde motieven onafhankelijk aan twee namen zijn gehecht. Welnu, deze vraag kan, dunkt ons, worden opgelost en brengt bij oplossing eene onverwachte opheldering mede. De Rhoikossage, zooals zij door Charon van Lampsacus (schol. Ap. Rh. l.l.) wordt gegeven, is *niet* gelocaliseerd. Rhoikos redt een omvallenden eik. De hamadryade, die dien eik bewoont, geeft hem op de bekende voorwaarde hare liefde. Ditzelfde wordt verhaald van Arcas, die door een eik te redden op gelijke wijze de liefde van de nymf Chrysopeleia geniet. Evenwel bij Arcas hooren wij niets van trouweloosheid. Arcas is natuurlijk gelocaliseerd; hij is de echtgenoot — in eene andere sagenwending — van Meganeira Krokoons dochter en huist te Pheneos in Arcadië. Reeds kwamen wij Meganeira Krokoons dochter tegen als vrouw van Diomos. Zoo zijn wij wederom in het bekende centrum in de Peloponnesos, waarvan boven sprake was, teruggekeerd. Van daaruit is het motief van de nymphengunst op Daphnis èn op Rhoikos overgegaan. Wij kennen hun beider sagen uit denzelfden tijd: den tijd van Stesichorus en Pindarus (Schol. Theocr. III 13. Plut.

[1]) Plutarch. Coniug. Praecepta 44: *μέλιτται δοκοῦσι δυσχεραίνειν καὶ μάχεσθαι τοῖς μετὰ γυναικῶν γενομένοις*. Hier heeft men het volksgeloof, dat aanleiding gaf tot de legende van het vermelde optreden der bijen tegen hen, die in Venere misdeden.

Quaest. Nat. c. 36). De Arcaslegende staat tusschen beide als bron in. Vóór de inwerking dier Arcaslegende (de meest simpele, gelocaliseerde) was Rhoikos een Arcadische jager, die door Atalante werd gedood (Callim. h. Dian. 221), was Daphnis een Siciliaansche jagersgezel van Artemis: hij heet naar de ἀγρία δάφνη, den oleander der siciliaansche fiumaren (Schwartz G. G. N. 1904, 285[2]). De Doriërs, die Sicilië koloniseerden, hebben de Arcassage naar Sicilië medegenomen en de gegevens daarvan zijn op den verwanten Daphnis overgedragen. Doch in Theocritus' *eerste* idylle leeft de zuivere niet gecontamineerde siciliaansche traditie betreffende Daphnis voort.

Doch vanwaar stamt in Stesichorus' Daphnislied de straf der blindheid? Een motief, dat uit deze sage weder op die van Rhoikos overging, omdat het van Daphnis vaststond, dat hij smartvol zou einden ('t spreekwoordelijke τὰ Δάφνιδος ἄλγεα!), terwijl Rhoikos' levenseinde onbepaald was.

De Ouden beschouwden plotseling intredende blindheid als eene straf der goden wegens gepleegde ὕβρις, d. i. overtreding der door de natuur gestelde grenzen. Phoenix Amyntors zoon wordt blind als hij, in de rechten zijns vaders tredende, diens bijzit verleidt. Thamyris, als hij zich in de kunst aan de Muzen gelijk waant; Lycurgus als hij, een mensch, strijd tegen goden aanbindt; Phineus als hij den menschen Zeus' plannen verklapt. De Cnidiërs gaan aan de oogen lijden, als zij van een schiereiland een eiland willen maken (Herod. I 174); Sesostris als hij zijn speer slingert naar den zwellenden Nijl. Het noodlot wilde, dat Xerxes tegen Europa optrekkende zou vallen. Een hoveling, die aan Xerxes den tocht ontraadt en dus tegen het fatum ingaat, wordt met blindheid bedreigd.

Anchises en Daphnis worden blind, omdat zij de liefde eener godin genietende door verraad of ontrouw aan eërbied en ontzag tegenover het goddelijke te kort schieten. Een Melusine-avontuur legt den mensch verplichting op. Daphnis, de makker van Artemis, ondergaat de verzoeking van Aphro-

dite zelf: hij bezwijkt. In de volkssage nu, die Stesichorus volgde, wordt hij haar ontrouw en verdient dáárdoor zijne straf. Hoeveel fijner Theocritus, die de volkssage loslatende, Daphnis laat omkomen door verdriet — niet over óntrouw, want *dit* motief neemt Theocritus niet op — doch over het feit, dat hij door liefde op te vatten in strijd geraakt met zijn eigenlijke wezen, *dat zich aan Artemis verwant gevoelt.* Innerlijke onvrede dus doet hem verkwijnen; geen buiten hem staande macht. Onvrede, nièt omdat hij zich reeds aan Aphrodite gaf, doch omdat hij liefde in zich voor haar voelde ontwaken.

Dit alles is veel teederder dan de Euripideische Hippolytus geeft. Maar de volkssage — en Stesichorus' lied — vatten Daphnis' strijd en ondergang minder psychologisch op. Dáár valt hij als Anchises door óntrouw. En nu zijn wij geneigd aan te nemen, dat dit motief van de Daphnissage op die van Anchises is overgegaan, omdat ten opzichte van de Daphnissage eene zeer reëele omstandigheid schijnt te hebben ingewerkt, die de blindwording voor Sicilianen zeer aannemelijk maakte.

Daphnis toch is de jager der Heraeische bergen. Midden in dit gebied lag het hoogheilige domein der aardsche machten, der Paliken. Geen plek gold voor Sicilië eerwaardiger dan dit oord. Hier werd in 104 v. Chr. bij eede besloten tot den slavenopstand; hier wilde eens Douketios het centrum vinden voor de zoo gehoopte congregatie der siciliaansche steden. Welnu, de straf welke den trouweloozen meineedigen door de Paliken was opgelegd bestond in: blindwording, τῆς ὁράσεως στέρησις (Diod. Sic. XI, 89). Dat in de omgeving van dit angstwekkende oord de verbinding dezer straf aan trouweloos bedrijf van Daphnis voor de hand lag, behoeft geen betoog. Op Sicilië dus werd dít motief aan de door de Arcassage beïnvloede Daphnisfiguur verbonden: van dezen Daphnis uit werkte het in op de Rhoikos- en Anchisessagen.

Dat eene bij Daphnis de blindheid zou hebben aangedaan, zou uit de verwante Rhoikoslegende kunnen worden opgemaakt, in dier voege, dat de bij het vonnis door de godheid geveld voltrok. Ook overigens speelt de bij een rol in Daphnis'

leven; wat niet verwondert, aangezien dit voor muziek en metaalklank gevoelige diertje een rol speelt in het leven van meerdere poëten: Pindarus, Sophocles, Plato, Vergilius. Zoo zou Daphnis, als zoon eener prinses, die door den Siciliaanschen stroomgod Chrysas was gevrijd, door zijne moeder bevreesd voor de ontdekking harer fout in een kist zijn gesloten, waarin bijen hem in het leven hielden (Cic. Verr. IV. 44). Deze sage zou blijkens Schol. Theocr. VII, 48 en 83 door Theocritus van Daphnis op eene andere sagenfiguur Comatas zijn overgedragen. Theocritus heeft dus nogmaals — indien tenminste het woord van den scholiast geloof verdient — in deze episode bewezen, hoe hij zelfstandig tegenover de traditie zich stelt en uitschakelt wat met de psychologisch verfijnde opvatting zijnerzijds onvereenigbaar is. Zijn Daphnis richt onze oogen naar Syracuse. Dat ook Stesichorus de Chrysaslegende niet in zijn lied opnam, volgt hieruit, dat hij Daphnis' ervaringen in het *Noorden* van Sicilië plaatst: de Chrysasrivier daarentegen stroomt in *midden*-Sicilië. Met de localisatie van Daphnis in het Noorden verviel de wenschelijkheid hem zoon te doen zijn van den Chrysasstroomgod.

Ten slotte verdient nog eene laatste antieke opmerking onze aandacht. Als Vergilius in de vijfde Ecloga vs. 20 zingt: „exstinctum Nymphae crudeli funere Daphnin | flebant" — woorden waarin men eene toespeling op den dood en de apotheose van Caesar heeft willen zien — dan voegt de Scholiast er aan toe: „Daphnis blind geworden riep zijn vader Mercurius aan, die hem ten hemel voerde en op de plaats eene bron, Daphnisbron, deed opwellen, waar de Sicilianen jaarlijks offerden." Nog Vincenzo Mirabella in zijne Geographie van het oude Syracuse vermeldt die bron bij de vermaarde stad [1]). Hier heeft wel ingewerkt de herinnering

---

1) Mag men de overlevering gelooven, dan zou de herinnering aan de Daphnisbron, doch dan bij *Syracuse* op Ortygia, nog eeuwen hebben voortbestaan en zouden wij in haar een bewijs mogen zien van onze meening, dat dáár, in het oostelijk deel van Sicilië, de Daphnislegende te huis was. Vincenzo Mirabella schrijft in zijne geographie „Delle an

aan de Kyanabron bij Syracuse met het merkwaardige jaarlijks herhaalde verzinken van stieren (Ovid. Met. XIII. 750 vgg.) en die aan de Acis-bron bij den Etna, waar de zoon van Faunus en eene nymf door liefde den dood vond en in eene wel vervlocide. Te vergelijken zijn de legenden van Boormos, van Argenthone en niet het minst die van den schoonen Antheus van Halicarnassos bezongen door Alexander den Aetolier (Parthen. Narr. Am. XIV). Natuurlijk was, reeds om de localisatie, de bronlegende aan Stesichorus' dichtwerk vreemd. Stellen wij naast Stesichorus' lied, gelijk het uit den schemerachtigen achtergrond naar voren treedt, Theocritus' Idylle, dan treft, hoe rijker en dieper dan Stesichorus' held de theocriteïsche Daphnis is: de uitbeelding van den strijd tusschen jonkmanlijke ongereptheid en ontwakende passie.

Naast de even natuurlijke als reine Nausicaafiguren, die in eenvoud de natuurwet aanvaarden en op grafschriften het ongehuwd sterven als eene onvolmaaktheid beschouwen, doet de kleinere reeks der Hippolytus-Daphnisfiguren wellicht aan overlegde ascese denken. Hier is geen stelselmatige orphische ascese *in eersten aanleg* aanwezig, al heeft ook blijkbaar de leer der Orphici Hippolytus uit de volkssagen gekozen om

---

tiche Siracuse" Parte prima, tavola prima 15 (Palermo 1717): „*Bagni Dafnei*, i quali erano nell' Isola in quel luogo, che ancor oggi volgarmente si dice la Bagnara, in quella contrada della Città, che Resalibra tien' il nome, ed erano non molto discosti dal Tempio di Diana. Furon detti con questo nome da Dafnide Pastore etc. Di questi Bagni fanno menzione Santo Isidoro, e Beda nelle vite degl' Imperadori, e con essi Battista Egnazio, e Cuspiniano, e Giovan Carione, scrittori più moderni di dette vite; mentre raccontano, che Costante Imperadore, da alcuni detto Constantino terzo, figliuolo di Constantino il giovane, in questi Bagni fù da Massenzio Capitano ammazzato, negli anni del Signore 668; e a' nostri tempi da questo luogo si sonno cavate molte colonne marmorei, che han servito per far la loggia nel Piano detto della Marina." Zie ook Giacomo Bonanni „Dell' antica Siracusa", libro secondo p. 233 (pagineering van de editie 1717). — Emmanuele Ciaceri „Culti e miti nella storia dell' antica Sicilia" Catania 1911 p. 296: „Certo avrà trovato posto (se Dafni) nella religione dei Siracusani, e a lui potrebbe in qualche modo riferirsi la notizia ripetuta sino al sec. XVI, che nell' Ortigia esisteva un bagno Dafne o Dafni".

neophyt van hem te maken. De Daphnisfiguur, die uit de helleensche in de Westersche literatuur is overgegaan, leert ook Hippolytus natuurlijker op te vatten en ook in dezen van huis uit géén onhelleenschen asceet te zien. Zoo zullen ook de verklaringen door v. Wilamowitz en Reinach van Hippolytus' wezen gegeven kunnen worden herzien op grond van wat de ontleding der Daphnislegende heeft geleerd.

GEWONE VERGADERING

DER

AFDEELING
TAAL-, LETTER-, GESCHIEDKUNDIGE EN WIJSGEERIGE WETENSCHAPPEN,

GEHOUDEN DEN 13den NOVEMBER 1916.

Tegenwoordig de Heeren: CHANTEPIE DE LA SAUSSAYE, Voorzitter, VAN DE SANDE BAKHUYZEN, H. KERN, FOCKEMA ANDREAE, DE LOUTER, SYMONS, MULLER, SNOUCK HURGRONJE, KLUYVER, BLOK, CALAND, BOISSEVAIN, HESSELING, D'AULNIS DE BOUROUILL, DE GROOT, UHLENBECK, SIX, BOER, NABER, BAVINCK, TE WINKEL, MOLENGRAAFF, SALVERDA DE GRAVE, JONKER, KRISTENSEN, VAN VOLLENHOVEN, KALFF, VÜRTHEIM, VAN GELDER, JUYNBOLL, KERNKAMP, VOGEL, VAN GINNEKEN, HUIZINGA, VAN WAGENINGEN en KUIPER, Secretaris; voorts de Correspondenten VAN RONKEL en KROM.

De notulen der vorige vergadering worden gelezen en goedgekeurd.

De heer DRUCKER heeft bericht gezonden dat hij door ongesteldheid verhinderd is de vergadering bij te wonen.

Ingekomen een Latijnsch gedicht voor den Hoeufft-wedstrijd getiteld *Reditus a Sardinia*, onder het motto *Pacis augurium*,

een, getiteld *Fanum Jovis,* onder het motto *Parvum parva decent*

en een, getiteld *Reliquiae,* onder het motto *Fatales pueri, duo funera!*

Hierna verkrijgt de heer Würtheim het woord tot het houden zijner voordracht, getiteld: *Bijdrage tot de ontwikkelingsgeschiedenis van den antieken herderszang.*

De antieke overleveringen, die in de prolegomena van letterkundige verzamelingen van herderszangen zijn opgenomen, vertoonen de navolgende eigenaardigheden: zij hebben alle betrekking op de vereering van Artemis; zij spreken van religieuse liederen, die door gemaskerde koren van landslieden werden voorgedragen; zij richten onzen blik niet naar Arcadië, doch naar Laconië en Sicilië. Hieruit volgt, dat zij geen antwoord geven op de vraag naar het ontstaan van het amoebaeïsche lied van liefdesverlangen en liefdesbevrediging gelijk wij dit het beste kennen uit Theocritus en Vergilius. Spreker acht het evenwel ongeraden daarom met Eduard Schwartz de geleerde traditie met ééne handbeweging ter zijde te schuiven en eene genesis van het boukolikon te construeeren, die geen steunpunt op aarde heeft. Door ontleding der oude gegevens toont hij aan, dat door de voorliefde der Grieken voor den musischen wedstrijd naast het oude ritueel zich te Syracuse ontwikkeld heeft eene theatervertooning van met elkander rivaliseerende herders in fluitspel en zang. Ook de maskeering en scherts maakten zich van den ouden ritus los en ontwikkelden zich tot een boukoliasmos, waarvan de neerslag nog wordt aangetroffen in het Diomeïsche carnaval der halfbloeden te Athene. Wilde echter de Syracusaansche Papageno-voordracht worden tot een literairen kunstvorm, dan moest een diepgaande klove worden overbrugd. Vóór deze klove maken de antieke overleveringen halt. Spreker wijst er op, hoe dezelfde hiatus zich vertoont aan den beschouwer van de wordingsgeschiedenis van epos, tragedie, comedie. Zoowel deze als het boukolikon wortelen in volksgebruiken; maar wie meent, dat zij uit die gebruiken zich geleidelijk, organisch hebben ontwikkeld, komt

voor de kloof te staan. De eigenlijke creatie van het kunstgenre komt toch toe, niet aan de menigte, doch aan één geniaal individu, die op eenmaal het volksgebruik op een hooger niveau verheft, van zijn geest vervult, er iets anders van maakt, dat van stonde af den kunststempel draagt èn bewaart. Voor de tragedie is die man Aeschylus; heel de homerische kwestie is het grijpen naar den „maker" van het epische kunstgenre. Door de invoering van den Syracusaanschen agoon werd de Artemisvereering in het bucolicum teruggedrongen, wijl de paarsgewijze rivaliseerende herders hunne subjective erotische gevoelens in klank omzetten, tot welke vrijheid aanleiding kon bestaan, wijl de Artemis der antieke tradities eene speciale is, en wel de Caryatische godin der vruchtbaarheid. Nagaande welke de karaktertrekken zijn van de ons medegedeelde overblijfselen der peloponnesische en siciliaansche pastorale wijst spreker er op, hoe de gegevens recht doen weervaren aan den roem, waarmede als schepper van het kunstbucolicum door de Oudheid wordt aangeduid Stesichoros de Himeracër. Deze heeft de overbrugging geslagen door de schepping uit de volkssage van zijn Daphnislied. — Is reconstructie daarvan mogelijk? Wij kennen het Daphnislied door de bewerking van Theocritus, wiens eerste idylle, gelijk David van Lennep eene eeuw geleden in het Koninklijk Instituut bewees, geheel uit zich zelf moet worden geïnterpreteerd; wij kennen het voorts uit de op onderscheidene plaatsen bewaarde mededeelingen van Timaeus. Aangetoond wordt, hoe Theocritus met Timaeus de oudere sagentraditie volgt door Daphnis te plaatsen in zuid-oostelijk Sicilië, terwijl Stesichorus het tooneel had verlegd naar de noordkust van Sicilië, wijl hij, gegrepen door de volksvertelling omtrent eene rots in menschvorm nabij zijne geboortestad, het motief van Daphnis' sprong in zee (de leukadische sprong) in zijn lied kon en wilde verwerken. Belangwekkend is ook het motief der blindwording uit straf voor Daphnis' ontrouw in een Melusine-avontuur. Spreker vergelijkt de verwante Arkasen Rhoikos-sagen en wijst op de wederzijdsche inwerkingen er tevens de aandacht op vestigende, hoe in het centrum van het

Heraeïsche gebied, waar Daphnis thuis was — hij heet naar de agria daphne der siciliaansche fiumaren —, het hoogheilig Palikendomein lag, waar blindwording als straf voor eedsschennis geld. Den inhoud van Stesichoros' lied vergelijkende met het kunstwerk van Theocritus treft ons niet alleen, hoe deze dichter vrijer met zijne stof is omgegaan dan men gewoonlijk van hem beweert, doch ook, hoe hij de Daphnisfiguur, in diens strijd tusschen ongereptheid en overgave, psychologisch zooveel hooger heeft gesteld door de aanleiding voor Daphnis' droefheid en dood niet te leggen in eenig wezen buiten hem, doch in de innerlijke onvrede over zonde gepleegd tegen den eigen karakteraard. Naast de even natuurlijke als reine Nausicaafiguren der helleensche literatuur, die in eenvoud de natuurwet aanvaarden en op grafschriften het ongehuwd sterven als eene onvolmaaktheid beschouwen, toont de kleinere reeks der Daphnis-Hyppolytusfiguren geen ascese, doch een stillen psychischen strijd en abnegatie, die door deze fiersten der jongeren spontaan wordt doorstreden. Van één dezer sagenfiguren heeft de orphische ascese blijkbaar een neophyt willen maken.

De Voorzitter zegt den Spreker dank voor zijne bijdrage die door dezen wordt afgestaan voor de Verslagen en Mededeelingen.

Aan de op deze voordracht volgende gedachtenwisseling wordt deelgenomen door de heeren Kuiper, v. Gelder en v. Wageningen, die zoowel aangaande den vorm en den oorsprong van het litteraire bucolische lied, als aangaande de mythische elementen en de herkomst der Daphnissage, en andere onderdeelen van het gevoerde betoog verschillende opmerkingen en vragen stellen.

De heer Vürtheim beantwoordt de verschillende sprekers.

Hierop wordt na rondvraag de vergadering gesloten.

DE NIBELUNGENSTROFE.

BIJDRAGE VAN DEN HEER

R. C. BOER.

Mijne Heeren!

Bij alle dingen, die wij onderzoeken, gaan wij van zekere meeningen uit, die van te voren voor ons vaststaan. Zulke axiomata kunnen gelegen zijn in de algemeene wetten van het menschelijk denken en waarnemen. Fouten, die hieruit voortspruiten, kunnen misschien zeer belangrijk wezen, maar er is niets aan te doen. Buiten het menschelijke kunnen wij niet treden. Maar het gebeurt ook niet zelden, dat een axioma niets anders is dan eene door de overlevering gesanctionneerde traditie, wier inhoud in den beginne naïevelijk als van zelf sprekend aangenomen, door een volgend geslacht wordt overgenomen zonder kritiek. Dan kan het gebeuren, dat men, uitgaande van zulk een axioma, vastloopt, dat men voor onoverkomelijke moeilijkheden komt te staan, en dat men, hetzelfde werk telkens op dezelfde wijze overdoende, zich in een cirkelgang beweegt, zonder verder te komen. Tot eindelijk een twijfel ontstaat omtrent het uitgangspunt. Men gaat onderzoeken, en de onomstootelijke grondwaarheid blijkt een werkhypothese te zijn geweest, of ook slechts een gemoedsovertuiging.

Een dergelijk axioma is het oordeel geweest omtrent de zelfstandige en domineerende positie, die het mhd. Nibelungenlied zou innemen in de poëzie, die over de Nibelungen handelt. Begrijpelijk is dit oordeel wel. De mannen, die zich in het begin der 19e eeuw met de middeleeuwsche poëzie be-

zighielden, waren zoo bijzonder verrukt over deze heerlijke uiting van den Oudduitschen volksgeest. Dit werk, en evenzoo andere Middelhoogduitsche heldendichten, moest oorspronkelijk en echt zijn; slechts uit deze echtheid liet zich de sterke indruk verklaren, dien deze gedichten op hen en hun tijdgenooten oefenden. En andere overleveringen der stof lagen immers zoo ver weg! Het Oudnoorsch was buiten Skandinavië weinig bekend. Wel wist men, dat ook hier over Sigurdr en de Niflungar gezongen was; men kende ook den inhoud dezer verhalen, en men wist zelfs spoedig, dat deze in sommige opzichten op een ouder standpunt stonden dan de mhd. overlevering; maar juist de moeite, die het kostte, die taal te leeren en die documenten te lezen, maakte, dat men zich een samenhang tusschen de Noorsche en de Zuidduitsche traditie niet anders kon voorstellen dan door een niet nader gedefiniëerd „sagenimport" dat eenmaal op een ver terugliggend tijdstip had plaats gevonden, — natuurlijk van Duitschland uit. Een latere generatie zag zich wel is waar genoodzaakt, naast dat ééne import een tweede aan te nemen, maar de gedachte, dat deze poëzie zich zou kunnen hebben ontwikkeld in samenwerking en voortdurende aanraking tusschen twee volken, die verschillende talen spraken, kwam in niemand op.

Die vooronderstelde overvoering naar het Noorden, had, zoo meende men, plaats gehad door Noord-Duitschland, waarheen een tak der overlevering was verdwaald, maar de beste traditie was heel, heel vroeg uit de Rijnstreek, waar zij thuis behoorde, naar het Zuid-Oosten gekomen, en was daar in splendide isoleering bewaard, zich slechts ontwikkelend uit zich zelf en onder den invloed van haar nieuwe omgeving, die in verloop van tijd de oude werd. Op zijn hoogst gaven enkele jongeren toe, dat sommige elementen van minder beteekenis op den duur uit Noord- naar Zuid-Duitschland konden zijn gekomen.

De geschiedenis dezer aldus aangenomen Zuidduitsche traditie moest geheel uit hypothesen worden opgebouwd. Want berichten omtrent haar bestaan had men niet, en nog veel minder oudere vormen, die aan de jongere ten grond konden lig-

gen. En de ter zijde liggende Noordduitsche en Skandinavische overlevering kon in geen enkel geval direct gebruikt worden; immers de eenige weg tot deze voerde over dien geconstrueerden of te construeeren oervorm, waaruit zoowel de eene als de andere traditie was ontstaan, en bij de constructie van dezen oervorm bestonden zoo ontzettend veel mogelijkheden. Men beproefde door de vergelijking der handschriften een eind terug te komen. Maar hoe langer men zich hiermee bezig hield, hoe meer het bleek, dat met dit materiaal niets te bereiken viel. Eéne school zwoer bij handschrift *A* en verketterde *C*, eene andere hield *C* voor het oorspronkelijkste handschrift en *A* voor een gruwelijke verknoeiing; Bartsch, de wijste van allen, die daarom ook de minste volgelingen had, koos een middenweg en gaf, zonder twijfel met recht, de voorkeur aan een handschrift, dat tusschen *A* en *C* in stond, — maar veel werd ook hiermee niet bereikt, vooral sedert het door Braune's onderzoek van het jaar 1900 gebleken is, zelfs meer dan Braune zelf wil erkennen, dat alle handschriften met elkander gecontamineerd zijn. Maar ook al kon men een archetypus construeeren, dan was nog maar weinig gewonnen want in alle dingen van beteekenis stemmen de handschriften onderling overeen; zij stammen zonder uitzondering van ééne en dezelfde bewerking, die niet ouder is dan 1200 of hoogstens 1190. Maar wat is er dan met de traditie gebeurd tusschen de vijfde eeuw, waarin zij heet te zijn ontstaan, en het einde der twaalfde, waarin de archetypus der handschriften ontstond?

Zoo stonden de vragen, toen degene, die heden de eer heeft, voor U het woord te voeren, het onderzoek begon, waarvan de vruchten zijn neergelegd in de drie deelen 'Untersuchungen über den Ursprung und die Entwicklung der Nibelungensage', die in de jaren 1906—1909 in Halle het licht zagen. Ik zal u niet onthalen op een exposé van dit werk. Maar op een enkel punt zal ik kort ingaan ter inleiding van mijn onderwerp van heden.

Ik meen, dat ik, in welke opzichten ik ook bij mijn voorgangers achter mocht staan, toch één ding bij hen vóór had, namelijk dat ik minder bevooroordeeld mijn onderzoek kon

aanvangen. Ik had het voorrecht, niet in eene school geleerd te hebben, hoe ik over de dingen moest denken, en als rechtgeaard Nederlander was het mij onverschillig, tot welk resultaat ik zou komen; de vraag, òf ik eenige waarheid zou vinden, kon mij belangrijker voorkomen, dan hoe die waarheid er uit zou zien. En ik kwam tot de stof van de Skandinavische bronnen uit in plaats van van de Zuidduitsche, waardoor zich terstond een ander perspectief opende.

Toen zag ik, dat het dogma omtrent de zelfstandige en domineerende positie van het Nibelungenlied op een optisch bedrog berust. De nimbus van heiligheid, waarmee de romantiek dit gedicht omhuld heeft, heeft ook de oogen der onderzoekers verblind en gemaakt, dat men 90 jaar lang dit werk niet alleen aesthetisch op de meest overdreven wijze overschat heeft, maar ook de verhouding van afhankelijkheid niet heeft kunnen zien, waarin het verkeert ten opzichte van andere, ons bekende bronnen. De in het Oudnoorsch geschreven Thiđrekssaga af Bern is een prozawerk, dat, gelijk de schrijver zelf mededeelt, berust op berichten van mannen uit Soest, Bremen en Munster, en hierin wordt ook de geschiedenis der Nibelungen verteld. Dit is dus de Nederduitsche traditie, en dat de schrijver de waarheid spreekt, wordt door tallooze indiciën, o.a. door de localisatie, bevestigd. Reeds uit den toestand van het hoofdhandschrift blijkt nu, dat in de Thiđrekssaga twee redacties dooreengewerkt zijn, en een nader onderzoek heeft getoond, dat deze dubbele redactie door het geheele werk gaat, en dat de beide bronnen, die hier gebruikt zijn, betrekkelijk nauw verwante varianten van hetzelfde verhaal zijn. Vergelijkt men nu deze beide bronnenvertellingen met het Nibelungenlied, dan ziet men, dat beide ook hier gebruikt zijn, en wel ieder van hen in haar vollen omvang, en zóó dat de oude volgorde der gebeurtenissen in ieder der bronnen op zeer geringe, verklaarbare uitzonderingen na volkomen bewaard is. Alleen de omstandigheid, dat de wijze, waarop de verbinding dezer bronnen tot stand gebracht is, een andere is, is oorzaak dat de volgorde van saga en lied wat grootere onderlinge afwijkingen

vertoont. En niet alleen de volgorde der oude bronnen is bewaard, maar ook zijn er een overweldigend groot aantal plaatsen, waar woordelijke overeenstemming tusschen saga en lied toont, dat ook de oude uitdrukking bewaard is. Het lied bevat echter bovendien een groot aantal toevoegsels van jonger datum, die of het hoofsche leven schilderen of oude scènes met zekere wijzigingen herhalen, of de voorstelling der gebeurtenissen tendentieus veranderen. Van al deze nieuwigheden is de saga, die haar bronnen conscientieus weergeeft, volkomen vrij. De Nederduitsche bronnen der saga, die zich precies laten omlijnen, zijn dus de bronnen van het Nibelungenlied. Dit is nog in Noord-Duitschland tot stand gekomen. Wij weten dit o.a. uit het getuigenis van een Deensch volkslied, welks bron reeds de combinatie kende, waardoor het Nibelungenlied ontstond, en ook enkele nieuwigheden, maar nog niets van het ridderwezen noch van andere latere toevoegsels en wijzigingen. Dit Deensche lied, stammend uit Nederduitsche bron, is dus een getuigenis voor een ontwikkelingsstadium der overlevering, dat ligt tusschen de ons bekende bronnen van het Nibelungenlied en dit lied zelf.

Ik meen, dat dit voldoende is, om u een denkbeeld te geven van den aard der feiten, waarop de ontdekking berust, dat er geen zelfstandige Zuidduitsche overlevering van de Nibelungenpoëzie bestaat, maar dat wat men daarvoor aanziet, na of omstreeks het midden der 12e eeuw uit Noord-Duitschland naar het Zuiden gebracht is. Ik geef toe, dat deze resultaten sterk indruischen tegen de orthodoxe meeningen, die in handboeken en aan universiteiten verkondigd worden. Ik was dus naast instemming, die niet uitbleef, op kritiek voorbereid en zocht in de overtuiging, dat ik voor een goede zaak opkwam, kracht, om een aanval van meerderen en sterkeren te ontmoeten. Pas uit de tegenspraak zou ik leeren, hoe zwak de tegenpartij stond. Wel heb ik uitingen van verontwaardiging vernomen, dat ik mij 'erkühnt' heb, deze of die meening te bezitten [1]), wel heb ik gelezen, dat mijn opvattingen „onmo-

[1]) D. Literaturzeitung 1910, sp. 3109.

gelijk" waren, omdat zij met het wezen der poëzie in strijd waren [1]), of dat mijn begrenzing van bepaalde bronnen niet juist kon zijn, omdat zij „te goed uitkwam" [2]). Ik heb ook gelezen, dat hetgeen mij bezielde, was „haat tegen de Middelhoogduitsche litteratuur" [3]); om de politiek er buiten te houden, deel ik mee, dat deze laatste opmerking door een Nederlander gemaakt is in een zeer gezien Duitsch tijdschrift. Er wordt dan ook openlijk verklaard, dat ik niet het recht heb, eene wederlegging mijner argumenten te verlangen, daar, waar het resultaat, dat naïevelijk het fundament genoemd wordt, verkeerd is, de argumenten, die men met gelijke naïveteit voor den bovenbouw aanziet, de aandacht van ernstige lieden niet waard zijn. Maar een zakelijk argument is mij niet ter oore gekomen. Over het algemeen is de redeneering deductief: zóó en zóó moet poëzie zijn, en zóó is het dus ook hier. Ik wil u niet vermoeien met meer getuigenissen; tot staving van mijn waarachtigheid voer ik onder de pagina de plaatsen aan. Maar ik acht het niet buiten de orde, de vraag naar de herkomst van het Nibelungenlied ditmaal van een ander gezichtspunt uit, namelijk van het metrische, te bezien. Ook uit de metriek der Nibelungenstrofe laat het bewijs zich voeren, dat zij in Noord-Duitschland is ontstaan. Hare prioriteit boven de lyrische Kürenbergerstrofe heb ik aangetoond in het tweede deel der Untersuchungen; ditmaal wil ik over haar oorsprong spreken.

In een verhandeling getiteld „Studiën over de Metriek van het Alliteratievers", waarvan het laatste vel op dit oogenblik in de werken dezer Akademie gedrukt wordt, meen ik aangetoond te hebben, dat het zoogenaamd „Germaansche" alliteratievers, zooals wij dat kennen, volstrekt niet oer- of ook maar gemeen-Germaansch is, maar dat het de vorm is voor de poëzie der Noordzeevolken. Bij Skandinaviërs en Angelsaksen is het

---

[1]) Een lange polemiek, voor een groot deel bestaande uit dergelijke tegenwerpingen, heb ik besproken Zschr. f. deutsche Philologie 44, 346 vv.

[2]) Zschr. f. d. Phil. 39, 303. Zie daarover mijne Untersuchungen ü. d. Nibelungensage dl. 3 p. 117.

[3]) Zschr. f. d. Phil. 45, 528.

in de oudheid bekend, en het onderscheid is hier nog niet heel groot; de tijd, dat beide volken hetzelfde metrum gebruikten, ligt nog kort terug. Van de Angelsaksen komt in een jonger periode het vers naar de Saksen van het vasteland, die betrekkelijk veel in dit metrum gedicht hebben. Maar dat het een vreemd vers is, blijkt uit de slechte adaptatie. De eigenaardigheden van het ags. vers worden geoutreerd, en wel in zulk een mate, dat de vorm ten ondergang gedoemd is. Toch is dit vers nog eenmaal naar een naburig dialect overgegaan, en wel naar het Hoogduitsch. Daarbij gaat echter opnieuw een stuk technisch inzicht en technische bekwaamheid verloren; het eenige allitereerende hd. gedicht van eenigen omvang, dat wij hebben, doet ons begrijpen, dat deze kunst in dit dialect niet tot bloei is gekomen.

De Nibelungenstrofe nu is naar mijn meening ontstaan uit het Saksische alliteratievers, zooals wij dat uit den Heliand kennen. Het verloopen ohd.vers daarentegen, dat uit Mûspilli bekend is, kan niet de oorsprong wezen.

De gangbare opvatting is deze, dat het vers der Nibelungenstrofe deels identiek met, deels een wijziging is van het hd. rijmvers, en omtrent dit laatste heeft Sievers de meening uitgesproken, dat het ontstaan is door toepassing van de beweging van Latijnsch kerkgezang op het alliteratievers, waarvan stilzwijgend wordt aangenomen, dat het in zijn oudere vormen ook in Zuid-Duitschland in gebruik zou zijn geweest. Over den oorsprong van het hd. rijmvers — ik bedoel hier de gewone versparen — zal ik thans niet spreken; de verhouding tusschen Nibelungenvers en verspaar ben ik voornemens. in een ander verband te behandelen; — hier zij slechts gezegd, dat het eerste zeker niet van het laatste stamt.

Het oude alliteratievers bestond uit 2 maten, wier normale syllabenaantal 2 was [1]). In den regel was de eerste dezer 2

[1]) Onder „maat" versta ik den afstand van ictus tot ictus. De maat begint dus steeds met een ictus. Over de redenen, om met het begrip „maat" te werken in plaats van met de gebruikelijke „voeten", zie men mijn pas genoemde verhandeling.

syllaben grammatisch lang. Het vers kon voorafgegaan zijn door een optact van een of meer lettergrepen, en dit kon meebrengen, dat een der beide maten grammatisch verkort werd en slechts één syllabe bevatte. Maar in den Heliand is deze toestand sterk gewijzigd. Wij vinden voornamelijk de volgende bijzonderheden, deels overdrijvingen, deels afwijkingen van oudere toestanden:

1. De optactverzen zijn verre in de meerderheid.

2. Het aantal syllaben in den optact is toegenomen; het bedraagt niet zelden 6 of meer, tot 8, ja 10 toe.

3. De eerste maat heeft neiging tot aanzwelling; het aantal syllaben is niet zelden 7. Getallen, die dikwijls voorkomen, zijn 3 en 4.

4. De tweede maat heeft minder neiging tot verlenging. Op 100 oneven verzen in Hel 1 [1]) komen 13 verlengde tweede maten voor tegenover 56 verlengde eerste.

5. Daarentegen heeft de tweede maat meer neiging tot verkorting. Op dezelfde 100 verzen komen 36 verkorte tweede, 12 verkorte eerste maten voor. Vooral bij verzen met optact is verkorting der tweede maat gewoon.

6. Er bestaat een verschil in gewicht tusschen het oneven en het even vers, en wel zóó, dat het oneven vers zwaarder is. Dit openbaart zich hoofdzakelijk in de meerdere verlengingen der eerste en de mindere verkortingen der tweede maat. Dit verschil stamt reeds tot op zekere hoogte uit de oudere poëzie.

7. Het percentage der optactverzen is bij de even verzen grooter dan bij de oneven verzen (Hel 1: oneven verzen 46 met optact, 54 zonder; even verzen: 70 met, 30 zonder). Ook daardoor is bij de even verzen een verkorte tweede maat zeer gewoon (Hel 1 35 ⊥ en 24 ⏑́ × op 100 verzen).

De Nibelungenstrofe wordt gewoonlijk gerekend te bestaan uit 4 verzen, die door een caesuur in tweeën gedeeld zijn.

---

[1]) Twee stukken van 100 verzen ieder, die geheel door mij geschematiseerd zijn, worden onderscheiden als Hel 1 (vs. 1381—1480) en Hel 2 (vs. 3589—3688).

Zij heeft dus 8 halve verzen. Zulk een half vers correspondeert met één alliteratievers. Ik zal in het volgende kortheidshalve zulk een „half"vers een vers noemen en onderscheid dus de helften van het lange vers als „oneven" en „even" vers, gelijk ik dat bij de alliteratiepoëzie doe.

Het oneven vers der Nibelungenstrofe heeft 4 maten. Meestal is er optact. Het normale quantum syllaben in de twee eerste maten is 2, maar syncope eener daling komt dikwijls voor, en een enkel maal bevat een maat behalve de betoonde nog 2 lichte syllaben. De derde maat bestaat in den regel uit ééne syllabe, die grammatisch lang is; de vierde uit ééne onbetoonde syllabe. Het schema is dan:

× | ×́ × | ×́ × | ⊥ | ×̀

Dit vers laat zich onmiddellijk terugvoeren op een oneven alliteratievers met vierlettergrepige eerste en tweelettergrepige tweede maat:

× | ⊥́ × × × | ⊥ ×

Het bijaccent, dat in het midden der maat valt, heeft zich verheven tot hoofdaccent en zóó is de maat in tweeën gevallen.

Wat is nu het resultaat? Uit de vierlettergrepige eerste maat worden twee maten van twee lettergrepen. Maar de tweede maat, die in het alliteratievers in verreweg de meeste gevallen uit 2 syllaben bestond, valt insgelijks in tweeën, want het eenvoudige rhytmische principe, dat de twee helften — oorspronkelijk 2 maten — van het vers, metrisch, d.i. in tijdsduur, even lang zijn, blijft gehandhaafd; indien de tweede maat niet in tweeën viel, d.w.z. den duur van twee maten en daarmee dan ook twee icten kreeg, zou men een andere beweging krijgen, namelijk in drieën. Daar echter de maat oorspronkelijk slechts 2 syllaben had, krijgt men nu 2 maten van één syllabe. Zóó is de beweging in de groote meerderheid der oneven verzen.

Voorbeeld: 559,1: *Ir muoter bôt ir dienest.*

In tweeën gelezen is dit:

× | ⊥ × × × | ⊥ ×

In vieren: × | ×́ × | ×́ × | ⊥ | ×̀.

Deze opvatting heeft punten van aanraking met die, welke Sievers uitgesproken heeft omtrent den oorsprong van het korte rijmvers, waarmee het Nibelungenvers zekere verwantschap heeft. Het is noodig, hier het onderscheid tusschen de eene en de andere opvatting in het licht te stellen.

Volgens Sievers ontstond het rijmvers, doordat het oude vers gezongen moest worden op de melodie van jambische viervoetige Latijnsche kerkhymnen. Er waren dus noodig 4 heffingen in plaats van twee. Daarom werden dalingen gemaakt tot bijheffingen, en deze werden op den duur tot zelfstandige hoofdheffingen. De overwegende optact in het rijmvers wordt verklaard uit het jambisch voorbeeld. Daar het oude vers soms maar 4 syllaben bevatte, kon dus een nieuw vers ook uit 4 syllaben bestaan, en deze waren dan alle heffingen. Maar daar een oud vers ook wel meer kon bevatten, b.v. een overschietende syllabe bij oplossing van eene heffing of bij tweelettergrepige daling, kregen de meeste nieuwe verzen ook meer dan 4 syllaben. Deze overschietende syllaben werden de nieuwe dalingen; op den duur ontstond de gewoonte, alle dalingen of de meeste te vullen.

In zeker opzicht maakt het nu geen groot verschil, of men zegt: „de daling wordt tot een bijheffing", of: „de maat valt in tweeën". Maar bij nader inzien is de opvatting toch een gansch andere. Ik zal hier niet bij deze bijzonderheid stilstaan, dat ik het begrip „daling" gansch anders opvat dan Sievers; dit zou ons te ver voeren, en ik wil hiervoor verwijzen naar mijn verhandeling over het alliteratievers. Een verschil in het punt van uitgang is dit, dat ik niet het *oude regelmatige* vers aan het jongere ten grond leg, maar het *sterk veranderde* alliteratievers, het eenige, dat wij op Duitschen bodem kennen, en dat een veel grooter aantal lettergrepen kende dan het oorspronkelijke vers. Men behoefde dus, om dalingen te vullen, slechts de vormen te gebruiken, die reeds in hooge mate de meerderheid hadden. Voorts leid ik den overwegenden optact niet af uit een jambisch voorbeeld, maar hieruit, dat de optacten zich in het jongere alliteratievers reeds sterk ontwikkeld hadden. Doch dit hangt reeds samen met het

belangrijkste verschilpunt, dat bestaat in het oordeel over de oorzaak van de deeling der maat in tweeën. Want althans voor de Nibelungenstrofe geloof ik niet aan den invloed van Latijnsch kerkgezang maar aan eene ontwikkeling van binnen uit, een gevolg van de ophooping van syllaben in de eerste maat. Het valt in het oog, dat niet alle oudere versvormen optreden, maar dat uit de bestaande mogelijkheden eene keuze gedaan is, en wel — wat zeer gewichtig is — uit de vormen, die in oneven verzen overheerschen. Keuze is de gewone manier om te reguleeren. Zoo maakt b.v. het Oudnoorsch uit een metrum, waarin verzen van 4 en 5 syllaben willekeurig wisselden, twee metra, één vier- en één vijfsyllabig, en uit de wisseling met 6-syllabige verzen is weer een nieuwe vorm geworden, waarin de 6 syllaben voorgeschreven zijn. Zoo ook hier. In de oude poëzie, die wij uit Skandinavië en Engeland kennen, is optact in oneven verzen zeldzaam; in jongere ags. bronnen neemt hij toe; in den Heliand hebben ongeveer de helft der oneven verzen optact. Het Nibelungenlied representeert een eindpunt; de optact is zoo goed als regel geworden. Wij moeten dus ook onze voorbeelden onder de optactverzen zoeken. Hoe zijn de oneven optactverzen gebouwd? Laat ons eerst de tweede maat beschouwen. Onder 46 oneven optactverzen in Hel 1 hebben er 31 tweelettergrepige tweede maat, 12 éénlettergrepige, terwijl 3 voorbeelden een verlenging toonen. In Hel 2 komen 50 oneven optactverzen voor; hieronder tweelettergrepige tweede maat 28 maal, éénlettergrepige 13 maal, 9 afwijkende vormen. Men geeft nu de voorkeur aan den tweelettergrepigen vorm. Van deze 59 tweelettergrepige tweede maten bestaan er 39 uit lange syllabe + anceps, 20 uit korte + anceps. Daar de maat gedeeld moet worden, is de laatstgenoemde vorm niet bruikbaar, en men kiest dus den vorm ⊥ ×, die regel wordt. Vandaar de vrouwelijke caesuur in het Nibelungenvers. De betrekkelijk weinige uitzonderingen gaan op afwijkende versvormen terug, de *Hagene*-uitgang op verzen, wier tweede maat ⏑́ × × was, de stompe caesuur op verzen met eenlettergrepige tweede maat.

Wat de eerste maat betreft, onder 46 oneven optactverzen in Hel 1 zijn er 16, onder 50 in Hel 2 zijn er 23, die meer dan 2 syllaben bevatten. Uit deze allen kunnen 2 maten ontstaan, die beide of van welke ééne twee lettergrepen heeft. Beide soorten zijn in het Nibelungenlied veelvuldig gerepresenteerd; een voorbeeld voor de tweede soort is 555,1:

mit snêwîzen gêren,

oorspronkelijk: × | ⊥ × × | ⊥ ×,

dan: × | ⊥ | ×́ × | ⊥ | ×̀ .

Intusschen vormt het aantal meerlettergrepige eerste maten bij de oneven optactverzen in Hel. niet de meerderheid. Een grooter percentage zou men verkrijgen, wanneer men de verzen zonder optact meetelde. Maar tot deze categorie, die in het Nibelungenlied weinig gerepresenteerd is, behoeven wij onze toevlucht niet te nemen, want er is nog een bron, waaruit voor het oneven Nibelungenvers een heele maat kan vloeien, en wel de lange optact. Onder 46 oneven optactverzen in Hel 1 zijn er 32 met meerlettergrepigen optact; daaronder 7 maal 3 syllaben, 10 maal 4 syllaben. Onder 50 verzen in Hel 2 hebben 26 meerlettergrepigen optact, daaronder 8 maal 3 syllaben, 6 maal 4, 1 maal 5, 1 maal 6 syllaben. Het Nibelungenlied kent 1 optactsyllabe, zelden 2; 3 is een hooge uitzondering. Waar zijn die andere syllaben gebleven? Er is een heffing uit geworden. Het eerste vers levert terstond een voorbeeld:

uns ist in alten mæren.

Het oorspronkelijke rhytme is hier:

× × × | ⊥ × | ⊥ ×,

2 × 2 syllaben met drielettergrepigen optact. Daaruit wordt:

× | ×́ × | ×́ × | ⊥ | ×̀ .

Het verdient opmerking, dat de oude tweelettergrepige eerste maat anders behandeld wordt dan de tweelettergrepige tweede maat. Deze laatste wordt tot twee maten met verlangzaming van het taalkundig tempo; de eerste blijft één maat. Slechts

wanneer zij 3- of meerlettergrepig is, wordt ook zij gedeeld. Zij had dan reeds te voren door haar grooter hoeveelheid taalmateriaal sneller taaltempo dan de tweede, en deze verhouding blijft bewaard, waar beide maten gedeeld worden. Zóó ontstaat er tusschen de verzen onderling een eenvormigheid, die te voren niet bestond. Immers nu treedt aan het einde van alle oneven verzen deze verlangzaming op, die vroeger alleen bestond, wanneer de eerste maat overladen was. Men behoeft slechts twee reeds aangevoerde verzen te vergelijken:

ir muoter bôt ir dienest
uns ist in alten mæren

Het eerste van deze beide verzen heeft oorspronkelijk het rhytme:

× | ⏊ × × × | ⏊ ×, d.i. ♪ | ♪́ ♪ ♪ ♪ | ♩́ ♩

Het tweede:

× × × | ⏊ × | ⏊ × d.i. 𝅘𝅥𝅯 𝅘𝅥𝅯 𝅘𝅥𝅯 | ♩́ ♩ | ♩́ ♩

Maar in de Nibelungenstrofe is het schema voor beide:

× | ×́ × | ×́ × | ⏊ | ×̀ ♪ | ♩́ ♩ | ♩́ ♩ | 𝅗𝅥́ | ♩̀

Het behoeft ons niet te verbazen, dat de optacten zich op deze wijze dieper in het schema ingedrongen hebben. De oude, korte optacten van het alliteratievers gingen aan de eerste maat vooraf; zij stoorden niet; zij vielen in de tijdsruimte, die overbleef aan het einde der tweede maat van het vorige vers. Maar nadat zij in de Nederduitsche poëzie buitengewoon waren aangezwollen, was eene wijze van reciteeren, waarbij de rustige maatbeweging bewaard bleef, onmogelijk geworden; het waren aangroeisels, kankergezwellen met een bijna zelfstandig bestaan, en zij hebben niet het minst schuld aan den ondergang van het oude vers. Reeds in den Heliand blijkt, hoezeer de behoefte gevoeld werd, ze toch als deelen van het vers te kenmerken, o.a. uit het groote aantal gevallen, waarin zij deel krijgen aan de alliteratie, — in oudere poëzie een zeldzame licentie, —

(veel voorbeelden vindt men in mijn Studiën over het Alliteratievers). De Nibelungenstrofe doet den laatsten stap: bij de nieuwe deeling van het vers krijgt ook de oude optact een ictus, althans wanneer hij daartoe zwaar genoeg is en de eerste maat niet overladen is, — want is dit het geval, dan gaat deze voor en wordt tot twee maten.

Misschien zal iemand vragen: is dat waarschijnlijk, dat de normale ontwikkeling der verstechniek meebrengt, dat een maat in tweeën valt, en moet men niet juist daarom een invloed van buiten aannemen, die dan te zoeken zou zijn in het Latijnsche jambische vers? Daarop antwoord ik: Het verschijnsel is al voor vele jaren op ander gebied waargenomen, al is men aan de waarneming stilzwijgend voorbijgegaan. Reeds in 1885 haalde namelijk de Deensche dichter Ernst von der Recke een sprekend voorbeeld uit de volkspoëzie aan, waar een strofe van twee verzen door toevoeging van overbodige woorden tot een vierregelige strofe geworden is; tusschen de uitersten liggen twee overgangsvormen [1]). Maar wij kunnen ook korter bij blijven. Op het gebied der alliteratiepoëzie laat zich namelijk het hierboven reeds genoemde geval der Oudnoorsche *dróttkvættstrofe* vergelijken. Naast 4 syllaben is in het gewone vers 5 syllaben mogelijk; één der maten, meest de eerste, heeft dan drie lettergrepen en in den regel op een van deze een bijtoon; naast 5 syllaben echter is 6 mogelijk, en wanneer dat regel wordt, dan wordt de bijtoon tot hoofdtoon; men krijgt een nieuwe heffing, een derde maat.

Voorbeelden:

1. in 4-syllabig metrum:

   4 syllaben: *hár badmr* | *ausinn.*
   5 syllaben: *ask veit ek* | *standa.*

2. in vijfsyllabig metrum:

   5 syllaben: *fór þar fiǫld* | *horna.*
   6 syllaben: *gæta vard hon* | *tungu.*

---

[1]) De plaats is aangevoerd Studiën p. 135v.

3. Zessyllabig metrum:

létumk | *þung at* | *þingi*
⊥ × | ⊥ × | ⊥×.

Het vers kon zeer goed in een vier- of vijfsyllabig metrum staan; *létumk* zou dan optact zijn, en het schema ware × × | ⊥ × | ⊥ ×. Dat het vers drie maten heeft, berust dus alleen hierop, dat de dichter het gebruikt in een metrum, waar nu eenmaal drie maten — en zes syllaben — voorgeschreven zijn. Dit dróttkvættvers is bijna gelijk aan het oneven Nibelungenvers. De punten van verschil zijn, dat het dróttkvættvers geen optact heeft, — tenzij een daling gesyncopeerd wordt, — en dat de oorspronkelijk tweede, nu derde maat niet in tweeën valt. Dit laatste betreft meer de wijze van reciteeren dan den bouw van het vers. Wat zijn taalmateriaal betreft, is deze maat gelijk aan de derde + de vierde van het Nibelungenvers: *þingi*: *mæren*.

Ik ga thans over tot de even verzen, en wel in de eerste plaats vs. 2, 4, 6. De belangrijkste waarneming, die zich hier laat maken, is, dat zij ook uit *even* alliteratieverzen ontstaan zijn. Wij hebben dus niet met een willekeurig conglomeraat van verzen te doen, die ieder op zich zelf een of ander type uit de alliteratiepoëzie vertegenwoordigen, maar met eene strofe, die opgebouwd is uit de elementen der oudere poëzie in hun oorspronkelijke volgorde; het oneven vers zet het oude oneven vers voort, het even vers het oude even vers.

Vers 2, 4, 6 van de Nibelungenstrofe hebben drie heffingen en bijna altijd optact. De uitgang is, afgezien van zeer weinige uitzonderingen, die nog ter sprake zullen komen, stomp. Het algemeene schema is dus × | ×́ × | ×́ × | ×́.

Ik heb reeds de opmerking gemaakt, dat bij het alliteratievers eene eigenaardigheid zich op den duur sterker ontwikkeld heeft, die in de oude poëzie pas in begin aanwezig was, namelijk dat het even vers lichter gebouwd is dan het oneven vers. Bij de optactverzen, waarmee wij ook hier in hoofdzaak te doen hebben, openbaart dit verschil zich vooral hierin, dat

de tweede maat bij de even verzen een sterke neiging tot verkorting heeft, die bij de oneven verzen niet bestaat. Wij vinden in Hel 1 bij 70 even optactverzen 34 maal den uitgang ⊥́, 21 maal ⏑́ ×; 14 maal ⊥́ ×, 1 maal ⏑́ × ×. De twee eerstgenoemde vormen zijn verkorte. In Hel 2 onder 73 even optactverzen 30 maal ⊥́, 13 maal ⏑́ ×, 27 maal ⊥́ × en 3 andere gevallen. Onder 143 verzen hebben dus 98 een verkorte tweede maat. Dit is nu ook in het Nibelungenlied de overheerschende vorm. Maar de verkorte maat laat zich niet in tweeën deelen; zoowel de eenlettergrepige vorm, die in het Nibelungenlied gelijk in den Hel. verre in de meerderheid is, als de tweelettergrepige met korte eerste syllabe levert een stompen uitgang op, — de laatstgenoemde vorm (⏑́ ×) een uitgang met zoogenaamde oplossing. Uit de eerste maat, hetzij alleen, indien zij overvuld was, hetzij samen met den zwaren optact, worden twee maten, gelijk bij de oneven verzen; het resultaat is 3 maten.

Voorbeelden zijn:

553,2: *ir weinet âne nôt*
× | ⊥́ × × × | ⊥́
wordt: × | ×́ × | ×́ × | ×́

558,2: *sô stuont des heldes muot*
× × × | ⊥́ × | ⊥́
wordt: × | ×́ × | ×́ × | ×́

Met oplossing:

1927,3: *sprach Dancwart der degen*
× | ⊥́ × × | ⏑́ ×
wordt: × | ⊥́ | ×́ × | ⏑́‿×

1907,1: *wil ich dir allez geben*
× × × | ⊥́ × | ⏑́ ×
wordt: × | ×́ × | ×́ × | ⏑́‿×

Hieruit verklaart het zich, dat in de mhd. poëzie, waar het principe van oplossing eener heffing niet meer geldt, daar een korte syllabe voldoende is voor eene heffing, aan het einde

van het vers de oplossing toch voorkomt. Het is de oude uitgang ◡́ ×, die bij even optactverzen zoo gewoon is, en die hier is bewaard. Een vrouwelijken uitgang kon men er niet van maken, daar in het mhd. eene korte syllabe wel voldoende is voor heffingssyllabe, maar niet om een geheele maat te vullen.

Wanneer het even vers vrouwelijk uitgaat, dan gaat aan dezen uitgang nog maar één volle maat — eventueel met optact — vooraf, daar de vrouwelijke uitgang twee maten inneemt. Deze veelbesproken verzen zijn rhytmisch zeer gebrekkig, maar in hun oorsprong zijn zij de meest normale van alle vormen: zij gaan namelijk terug op verzen van twee tweelettergrepige maten met of zonder optact.

Voorbeelden zijn:

1715,1: *mit den mæren*

oorspronkelijk: ⊥́ × | ⊥́ ×, d.i. ♩́♩ | ♩́♩

thans: ×́ × | ⊥́ | ×̀, d.i. ♩́♩ | 𝅗𝅥́ | ♩̀

1715,2: *zen Hiunen wæren*

oorspronkelijk: × | ⊥́ × | ⊥́ ×, d.i. ♪ | ♩́♩ | ♩́♩

thans: × | ×́ × | ⊥́ | ×̀, d.i. ♪ | ♩́♩ | 𝅗𝅥́ | ♩̀

Ook hier ontmoeten wij de verlangzaming aan het slot, die bij de oneven verzen bijna regel is, en ook hier wordt van 2 oorspronkelijk gelijke maten met gelijken grammatischen inhoud de eene gedeeld, de andere niet. Dit kan echter niet de oorzaak zijn, dat deze verzen een zoo wonderlijken indruk maken, want hetzelfde is het geval met oneven verzen van het type

uns ist in alten mæren.

De moeilijkheid kan dus ook niet hierin gelegen zijn, dat een zwaktonige syllabe in de heffing staat, want dat is insgelijks het geval in de oneven verzen, waar deze positie niet hindert. Neen, de onnatuurlijkheid zit in de verschuiving, waardoor eene syllabe, die wèl kan staan in de vierde heffing,

in de derde gebracht is. Zij krijgt daardoor, althans in verzen met drie heffingen als het even Nibelungenvers, eene metrisch domineerende positie, terwijl zij in grammatisch accent belangrijk achterstaat bij de syllabe, die onmiddellijk voorafgaat. Het is deze tegenspraak, die storend werkt. En daarom heeft de moeilijkheid ook niets uit te staan met het verval der klinkers in toonlooze lettergrepen. De tegenspraak zou even hinderlijk zijn, indien de syllabe vollen klinker had en er in plaats van *wæren* stond *wārīn*. Daarom geeft een vers als *sprach dō Hagene* minder aanstoot. Ook hier bestaat de tegenspraak, dat de derde, metrisch belangrijkere heffing eene lichtere syllabe treft dan de tweede, maar deze heffingen zijn van elkander gescheiden door een syllabe met nog minder toongewicht, en de laatste heffing wordt door een opgaande beweging bereikt, niet door eene neergaande, gelijk in *mæren* [1]).

---

[1]) Historisch is de zaak zóó te verstaan, dat de derde heffing van het even vers op een heffing van het alliteratievers terug gaat, die altijd voorafgegaan is door een minder zwaar betoonde syllabe, — want twee heffingen aan het einde komen in het alliteratievers bijna nooit voor. Rhytmisch staat de zaak zoo, dat de 4 heffingen van het vers niet als gelijkwaardig gevoeld worden, en wel heeft er, afgezien van wijzigende omstandigheden, een regelmatige afwisseling plaats. Men voelt dus óf in overeenstemming met de oude beweging de 1e en 3e, of de 2e en 4e heffing als de zwaarste. Het taalrhytme kan met dit zuiver metrisch rhytme wel tot op zekere hoogte in strijd komen, maar de afwijking mag niet te zwaar zijn. Bij verzen nu met 3 maten in een metrum, dat geheel op het getal 2 opgebouwd is, is de feitelijke toestand deze, dat er metrisch 4 maten zijn, waarvan de vierde door een rust wordt ingenomen. Deze rustmaat is van nature de zwakste maat, en daaruit volgt, dat in deze verzen de eerste en derde maat en dus ook hun heffingen domineeren. (Daarom is er geen bezwaar tegen de betoning van zulk een grammatisch zwakke syllabe in de derde heffing, indien er nog een heffing volgt; deze domineert dan over de derde. Het geval is zeer gewoon bij het 8e vers.) Hoe onjuist de verdeeling is, blijkt, wanneer wij weer uit de vier maten twee maken; wij krijgen dan twee heffingen, en wel in plaats van het oude

mit den | mæren : mit den mæ- | ren.

Men kan het ook aldus uitdrukken: twee maten vormen een dipodie;

Het is dan ook geen wonder, dat deze verzen zeldzaam zijn. Zij stammen uit den tijd, toen het vers nog twee maten had.

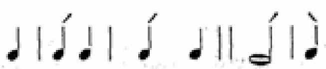
nu kan een uit twee dipodieën bestaand vers verkort worden; de uiterste grens hiervoor is deze, dat van de tweede dipodie slechts één syllabe overblijft. Deze kan er echter niet eene zijn, wier toongewicht bij dat der vorige achterstaat, daar het rhytmisch gevoel dàn de neiging heeft, haar bij de vorige maat te tellen. Men kan dus dichten:

van | *vreemde* | *smetten* || *vrij*

en ook:

wij | *zaten* | *laatst bij* || *Saar-* | *tje*

(dit vers staat gelijk met een oneven Nibelungenvers),

maar niet:

wij | *zagen* | *Saar-* || *tje*,

daar dit zou worden:

Men kan echter de vraag stellen, of deze verzen niet anders te lezen zijn, en wel zóó, dat ook de oorspronkelijk eerste maat gedeeld is. Zij hebben dan vier heffingen en het rhytme is:

Men komt dan echter in strijd met den regel voor vs. 2, 4, 6, die anders zonder uitzondering is, dat deze verzen drie heffingen hebben. En indien het Nibelungenlied deze beweging kende, dan zou men wachten, zulke formaties ook bij de oneven verzen aan te treffen, waar zij regelmatig zouden zijn. Maar hier komen zij niet voor. En *komen waren* kàn niet eens zoo gelezen worden, daar de eerste lettergreep van *komen* grammatisch kort is.

Wel spreekt er veel voor, dat de Kürenberger, die in zijn namaak der Nibelungenstrofe dit vers zeer veel gebruikt, het op deze wijze gerhytmiseerd heeft. Zijn voorliefde voor dezen vorm is anders onbegrijpelijk. Voor hem behoeft de regel der drie heffingen niet te gelden. — In gedichten in rijmparen komen deze verzen soms voor. Maar daar voor de rijmparen vier heffingen regel is, is hier de laatstgenoemde rhytmiseering aan te nemen.

Het achtste vers heeft 4 heffingen en gaat stomp uit. In den regel is de 4ᵉ heffing zwaarder dan de 3ᵉ. Daaruit blijkt reeds, dat ook hier een alliteratievers met verkorte tweede maat ten grond ligt. Een oude heffing staat aan het einde. De drie heffingen, die voorafgaan, moeten dus ontstaan zijn uit optact en eerste maat. De verzen, die ten grond liggen, zijn dus verzen met zwaren optact en overladen eerste maat. In Hel 1 tel ik op 70 even optactverzen 13 voorbeelden, in Hel 2 op 73 verzen 26. Zij zijn dus lang niet zeldzaam, al hebben zij niet de meerderheid.

Voorbeeld 1921: *der allergræziste haz*

× × × | ⊥́ × × | ⊥́

wordt × | ×́ × | ⊥́ | ×̀ × | ×́.

Het kan echter voorkomen, dat de vierde heffing minder betoond is dan de derde. Het voorbeeld voor deze verzen geven de weinige gevallen, waarin de tweede maat verlengd was en het vers bv. uitging op ⏑́⊥ × ×. (In Hel 1 één voorbeeld, in Hel 2 4 voorbeelden bij even optactverzen).

1982: *waz half im daz er künec was.*

× | ⊥́ × × × | ⏑́ × ×

wordt: × | ×́ × | ×́ × | ×́ × | ×́.

De zeldzaamheid van het geval correspondeert met de zeldzaamheid der verlenging van de tweede maat in het even optactvers van den Heliand.

Vraagt men, hoe het komt, dat deze versvorm juist in het achtste vers voorkomt en anders niet, dan moet het antwoord luiden, dat dit door keuze geschied is. Meerdere vormen waren gegeven; het alliteratievers gebruikte ze dooreen. Maar de dichter, die deze strofe vormde, heeft reguleerend ingegrepen; sommige vormen gebruikt hij in de groote massa der verzen, andere, en wel zeldzamere, op de meer zeldzame plaats aan het einde, en hij bereikt daarmee het doel, dat door dit slot de strofe als een eenheid wordt gemarkeerd. Maar toch gebruikt hij ook hier gelijk bij de andere even verzen een vorm, die vóór hem bij even verzen gebruikelijk was.

Het is bekend, dat het achtste vers een neiging heeft, om de tweede daling te syncopeeren. Het aangevoerde voorbeeld *der allergræziste haz* kan ook hier als voorbeeld gelden. In een jonger periode went men zich aan, deze daling, gelijk ook de overige, te vullen. Ik heb nu in het tweede deel der Untersuchungen aangetoond, dat aan de periode der volstrekte of bijna volstrekte syncope een andere voorafgaat, waarin syncope veel zeldzamer is, maar waarin, wanneer deze daling gevuld is, men de voorkeur geeft aan eene grammatisch korte syllabe in de heffing. De gezochte vormen zijn dan:

1. × | ×́ × | ⊥́ | ×́ × | ×́
der allergræziste haz

2. × | ×́ × | ◡́ × | ×́ × | ×́
daz ich gelogen niene hân

terwijl de vorm × | ×́ × | ⊥́ × | ×́ × | ×́
er mac wol sîn ein helet guot

wel betrekkelijk veel voorkomt maar toch in veel geringer percentage, dan wanneer de quantiteit dezer syllabe aan het toeval overgelaten is [1]). De waarneming berust op het onderzoek van strofen, wier inhoud door gelijkheid in uitdrukking met plaatsen in de Thiđrekssaga bewezen wordt oud te zijn. De woordelijke overeenstemming in een deel van zulke strofen verhoogt de kans, dat ook het laatste vers zijn ouden vorm bewaard heeft. En juist bij zulke strofen ontmoeten wij de genoemde bijzonderheid.

Ik heb toen ook getracht, eene verklaring te geven in aansluiting aan de heerschende metrische theorieën. Maar bevredigend was deze verklaring niet. Thans is de oorzaak van het

---

[1]) Door de latere omwerkingen zijn natuurlijk veel verzen veranderd, maar de regel is duidelijk te zien. Zie Unters. 2, 128. Van 52 onder 100 achtste verzen met oude stof, die gevulde tweede daling hebben, hebben 27 oorspronkelijk korte, 25 lange syllabe in de tweede maat. Daarentegen in een willekeurige groep (714—813); gevuld 38, daarvan korte syllabe 6, lange 32. Dit verschil tusschen oude en jonge strofen gaat door het geheele gedicht.

verschijnsel mij duidelijk geworden. De tweede en derde maat van dit vers zijn, gelijk wij zagen, ontstaan uit de eerste maat van het alliteratievers. Deze heeft in Hel. allerlei vormen; zij gaat tot een lengte van 7 syllaben met lange eerste. Maar wij zagen, dat wij ons voorbeeld hebben te zoeken bij de even optactverzen, en wel bij die met zwaren optact, waaruit één, en met overladen eerste maat, waaruit twee maten kunnen worden. Welke vormen vinden wij hier? In Hel 1, 2 te samen komt voor:

optact (5—10 syllaben) + ⊥ × × | ⊥ 9 voorbb.

Hieruit worden verzen met syncope in de tweede maat. Bovendien: optact (3—8 syll.) + ⊥ × × | ⏑́ × 9 voorbb.

Hieruit wordt dezelfde vorm, met oplossing in de vierde maat.

optact (5—8 syllaben) + ⏑́ × × × | ⊥ 3 voorbeelden.

Hieruit wordt het vers met korte eerste syllabe in de tweede maat.

optact (2 syllaben) + ⊥ × × × | ⊥ 1 voorbeeld.

Hieruit wordt het vers met lange eerste syllabe in de tweede maat.

De eerste maat ⊥ × ×, waaruit ⊥ | ×́ ×, is dus zeer gewoon. Daarnaast komt ook ⏑́ × × ×, waaruit ⏑́ × | ×́ ×, bij herhaling voor. ⊥ × × ×, waaruit ⊥ × | ×́ ×, is daarentegen een hooge uitzondering. Een hooger syllabenmateriaal komt in het geheel niet voor. Het is volkomen de toestand, die ten grond ligt aan het achtste vers der Nibelungenstrofe.

Het is nu voor de herkomst onzer strofe van beteekenis, dat het eenige Hoogduitsche gedicht van eenigen omvang in allitereerende verzen, dat overgeleverd is, deze fijnheid van techniek niet meer kent. In de oneven optactverzen van Mûspilli komt de vorm ⏑́ × × × in de eerste maat in het geheel niet voor; daarentegen tweemaal ⊥ × × × en 9 maal ⊥ × × [1]). Gedichten van de soort van Mûspilli kunnen dus niet aan de

[1]) Beter gesteld is het met het Hildebrandslied, maar dit is ook Nederduitsch. De langste eerste maat in even optactverzen is hier ⊥ × ×. Toch staat ook dit vers verder van het achtste Nibelungenvers af dan het Heliandvers, dat in deze maat ⏑́ × × × kent.

strofe ten gronde liggen. Dit blijkt ook uit andere bijzonderheden. Wij zagen, dat de omstandigheid, dat vs. 2, 4, 6 slechts 3 maten hebben, hiermee samenhangt, dat in het oude vers de even optactverzen bij voorkeur verkorte tweede maat hebben, een bijzonderheid, die weer in verband staat met de oude gewichtsverhouding tusschen de oneven en de even verzen. Maar in Mûspilli is dat niet langer het geval. Terwijl b.v. in Hel 1 onder 70 even optactverzen er 34 uitgaan op ⊥́, 21 op ⏑́ ×, 14 op ⊥́ × (dus 55 verkorte tweede maten over 14 normale en één ⏑́ × ×), luiden deze getallen voor Múspilli 20 ⊥́, 15 ⏑́ ×, 31 ⊥́ ×, 2 ⏑́ × ×, 2 ⊥́ × ×. De verkortingen zijn er nog, maar zij overheerschen niet meer, en, wat misschien nog meer zegt, de tweede maat van het even optactvers is gemiddeld niet korter dan die van het oneven optactvers; integendeel, dit laatste heeft naar verhouding meer verkortingen. De uitgang is hier: 20 ⊥́, 14 ⏑́ ×, 26 ⊥́ ×, 3 ⏑́ × ×, 1 ⊥́ × ×; d.w.z. verkort 34 over normaal of verlengd 30, terwijl het even vers heeft verkort 35 over normaal of verlengd 35. Het is duidelijk, dat hieruit niet eene strofe kan ontstaan zijn, waarvan de meest karakteristieke eigenschap is, dat de even verzen verkort zijn [1]).

Uit deze gegevens blijkt, dat maar niet ieder alliteratievers gebruikt kan worden, om daaruit de Nibelungenstrofe te verklaren, maar het altiteratievers in een bepaald stadium van zijn ontwikkeling. Het is het stadium, dat wij uit den Heliand kennen. Wil men nu zeggen, dat ook in het Hoogduitsch gedichten kunnen bestaan hebben, wier vorm gelijk aan dien van het Heliandvers was, dan noem ik dat een ter wille van een aprioristische liefhebberij opstellen van het onbekende, waarvan wij niets weten, tegenover het bekende. Bekend is, dat in het Oudsaksisch verzen bestaan, waaruit de Nibelungenstrofe zich ongedwongen laat afleiden,

---

[1]) Ter vergelijking deel ik hier ook de getallen voor oneven en even optactverzen van Hel 1 mee:

				Som verkort.			Som normaal of meer.
oneven	vv. ⊥́ 12	⏑́ × 14		26	⊥́ × 17	langer 3	20
even	vv. ⊥́ 31	⏑́ × 21		55	⊥́ × 14	langer 1	15

terwijl dat niet mogelijk is uit de Hoogduitsche verzen, die wij kennen. Eene hypothese omtrent verloren Hoogduitsche gedichten zullen wij dus niet aanvaarden, voor er andere aanwijzingen zijn omtrent Hoogduitsche herkomst der Nibelungenstrofe. Tot nu toe zijn deze er niet. Integendeel; ons resultaat wordt door de stofgeschiedenis bevestigd. En evenzoo door het Deensche gedicht Grimilds Hævn, dat slechts uit een Nederduitsche bron stammen kan, en waarvan de strofe direct op de Nibelungenstrofe teruggaat.

Indien de Nibelungenstrofe ontstaan is uit een opeenvolging van 8 alliteratieverzen, en wel *zóó*, dat voor de oneven verzen oneven, voor de even verzen even verzen gebruikt zijn, en onder de laatste voor het achtste vers eene bijzondere, betrekkelijk zeldzame vorm der even verzen, dan ligt het voor de hand, dat de vorming dezer strofe ouder is dan de rhytmische wijziging, die hierin bestond, dat het vers 4 maten kreeg in plaats van 2. Deze twee dingen, de strofevorming en de rhytmische wijziging, hangen volstrekt niet direct samen en behoeven niet te gelijk tot stand te zijn gekomen. En een omgekeerde volgorde dan de hier aangeduide komt mij niet waarschijnlijk voor. De strofevorming heeft, gelijk wij zagen, in dit geval voor een deel bestaan in het kiezen van bepaalde versvormen uit de overgeleverde voor bepaalde plaatsen. Deze keuze nu schijnt geschied te zijn, toen de verzen nog het oude rhytme hadden. Hieruit alleen is m. i. te verklaren het voorkomen, bij de betrekkelijk groote strengheid der keuze, van versvormen, die bij de nieuwe rhytmiseering zeer onregelmatig zijn maar bij de oude geen aanstoot gaven, ja volkomen normaal waren. Tot deze reken ik in de eerste plaats de hierboven besproken vrouwelijk uitgaande even verzen van het type *mit den meren*. Maar ook het achtste vers is hiertoe te rekenen. Wel werkt men in de latere kunststrofe met opzettelijke vermeerdering en vermindering van het aantal heffingen, maar voor een nog natuurlijke strofe — de benaming „populair" durf ik hier niet zonder meer te gebruiken — is dat toch

nog al gekunsteld. Om het slot te markeeren, was een eenvoudiger behandeling voldoende. Indien het vers, toen het de plaats aan het einde der strofe kreeg, nog een vers met zwaren optact en overladen eerste maat was, dan was hiermee zonder sterke middelen het doel bereikt; de ontwikkeling van vs. 2, 4, 6 tot verzen met 3, van vs. 8 tot een met 4 heffingen, waardoor het metrisch parallellisme tusschen vs. 6 en 8 verloren ging, behoort dan tot een iets latere periode [1]).

Indien dit de volgorde der veranderingen is, dan is de strofe ontstaan uit eene strofe van 8 allitereerende verzen met twee heffingen. Men kan dan met recht vermoeden, dat dit niet geschied is zonder den invloed van de Oudnoorsche strofe. In het Noorden is de achtregelige strofe van ouds inheemsch. In het bijzonder denk ik aan málaháttr, zoowel omdat het málaháttrvers meer lettergrepen heeft dan het fornyrđislagvers en dus formeel korter bij het vers staat, dat in de Nibelungenstrofe optreedt, als omdat de belangrijkste gedichten over de Nibelungen, Atlakviđa en Atlamál in dit metrum gedicht zijn [2]). En de dichters in de beide talen hebben, gelijk de stofgeschiedenis leert, elkanders werk gekend. Verzen als *Rúnar nam at rísta*, *Buđu þeir heim Hǫgna* en tallooze andere zouden onveranderd in het Nibelungenlied kunnen staan, indien de taal niet een andere was. Het verschil bestaat alleen in de jongere deeling der maten, in het voortwoekeren van den optact, en in het insgelijks jongere eindrijm.

Nog komt in oude strofen hier en daar alliteratie voor, en

---

[1]) Dat dit gemis aan parallellisme als storend gevoeld kon worden, blijkt ook uit de jongere variatie der Nibelungenstrofe, waarin de laatste heffing weggelaten is, den zoogenaamden Hildebrandstoon.

[2]) Echter is op te merken, dat in málaháttr verkorte tweede maat zeldzaam is; deze komt meer voor in fornyrđislag, waarin de Sigurdgedichten gedicht zijn. Overigens is het de vraag, of de formeele invloed der on. gedichten zich verder uitstrekt dan de strofevorming; het enkele vers kende men reeds uit de inheemsche poëzie. Maar naarmate de overeenstemming tusschen het eigen vers en het on. vers grooter was, stond de eigen poëzie meer bloot aan den formeelen invloed van de on. poëzie op dat gebied, waar geen overeenstemming bestond, dat is in de strofevorming.

dat soms op eene wijze en in eene mate, die toont, dat wij niet met toeval te doen hebben. Het zou waarschijnlijk de moeite loonen, dit onderwerp in bijzonderheden te onderzoeken; ik wil mij hier bepalen tot een paar bijeenstaande oude strofen, die sterk genoeg spreken:

1714, 1 b: *der bote balde reit.*
1714, 2 b: *wart daz wol geseit*
1715, 1 b: *mit den mæren*
1715, 3 : *du solt sie wol emp***f***âhen,*
Kriemhilt, vrouwe mîn.

Volkomen op de oude wijze alliteroert:
1716, 1: *Kriemhilt diu vrouwe in ein venster stuont.*
1716, 2: **f***riunt nâch* **f***riunden*
1716, 3: *manigen man*
1716, 4: *vor liebe er lachen began*
1717, 2: *hie bringent mîne mâge vil manegen niuwen schilt.*
Ook dit op de oude wijze over twee verzen.

Eigenaardig is vs. 3 derzelfde strofe: *und halsperge wîze.* Het stafrijm ontbreekt. Maar de oude vorm voor *wîze* is *hwîte*, en dit rijmt met *halsperge*. En zien wij nu naar de Thidrekssaga, dan keeren deze beide verzen in woordelijke vertaling uit het Nederduitsch terug: *nú fara mínir brœdr með margan nýjan skjǫld ok marga hvíta brynju.* Het woord voor „wit" heeft zijn *h* nog, maar daar *halsberg* door *brynju* vertaald is, ontbreekt ook hier de alliteratie. Ook het mooie vers 1716, 1, hierboven aangehaald, keert in de saga woordelijk weer: *Drotning Grímhildr stendr í einum turn ok sér fǫr brœðra sinna,* en evenzoo deelen van de volgende verzen, waarbij ik nu niet verder stilsta.

Ik wil hier nog opmerken, dat waar in de meeste der aangehaalde voorbeelden de alliteratie niet geheel overeenstemt met het gebruik in het oude vers, dit aan twee oorzaken toe te schrijven is. Vooreerst hebben wij slechts met resten te doen; bij de vele omwerkingen is het meeste verloren gegaan, en wij moeten ons dus eer verheugen over wat wij vinden, dan ons verbazen over wat wij niet vinden. Maar voorts is er aan te

denken, dat het jongere alliteratievers ook in de alliteratie afwijkingen vertoonde, waarmee die, welke wij hier vinden, overeenstemmen. In den Heliand is het allitereeren van den optact zeer gewoon. Hiermee correspondeert b.v. 1714, 2b: *wart daz wol geseit*. Andere bijzonderheden zijn van ouds bekend, al zijn zij, voor zoover wij weten, nooit regel geweest. Hiertoe betoont het rijmen der vierde heffing van het verspaar [1]) wat wij b.v. 1715, 1 *mit den mæren*, 1761, 1 *manigen man* terugvinden. Ook de resten van alliteratie wijzen dus op het jongere, Saksische alliteratievers als directe bron van het Nibelungenvers.

Wanneer in deze strofe het eindrijm de alliteratie heeft vervangen, is niet uit te maken. Ik wil hier opmerkzaam maken op eene plaats in de Thiđrekssaga, waar de Oudnoorsche vertaling beide dingen bewaard heeft [2]). Door het in de vertaling gewijzigde rhytme is de Nibelungenstrofe te voelen. De conciesheid van de Oudnoorsche uitdrukking heeft de verzen korter gemaakt, maar toch zijn zij nog te herkennen. Naar de vertaling te oordeelen, bestaan zij nog uit twee maten. Het stuk staat in de vertelling van Diederiks reis naar zijn land na de Nibe-

---

[1]) Deze wijze is in den Heliand niet geliefd. Maar in mijn Metrische Studiën heb ik getoond, dat de Helianddichter zich hier den gewonen regel tot norm gesteld heeft, maar dat de Oudsaksische poëzie de vrijere wijze kende. In Hildebrandslied en Mûspilli heerscht zelfs in dit opzicht de grootste teugelloosheid. Het is het eenige punt, waarin de Nibelungenstrofe korter bij Hildebrandslied en Mûspilli staat dan bij den Heliand. Maar deze afwijkingen zijn geen bijzonderheden van Hildebrandslied en Mûspilli maar teekenen van een ten deele op oude licenties berustende verwildering, waaraan de Helianddichter getracht heeft, op zijne wijze paal en perk te stellen. Ik zeg „op zijne wijze", want aan de ergste ketterij, het rijmen van den optact, maakt ook hij zich aanhoudend schuldig; alleen het rijmen der vierde heffing in verzen met slechts één alliteratiesysteem vermijdt hij.

[2]) In dit verband moge de aandacht gevestigd worden op de belangrijke studiën van Frantzen over den stijl der Thidrekssaga, Neophilologus I, 196 vv., 267 vv. Hij toont daar, hoe op tal van plaatsen de poëtische vorm door de vertaling heenschijnt. De hier aangevoerde plaats is wel de duidelijkste.

lungencatastrophe, dus niet in het eigenlijke verhaal van de Nibelungen maar in een nauw verwant stuk. De rijmelaar der mhd. klage heeft het stuk gekend en gebruikt. De verzen luiden:

> *hon gaf mer eina grœnan gunnfana*
> *sá varð mǫrgum mǫnnum [1]) at bana,*
> *ok eitt hit þykka purpura pell;*
> *þat þordi at bera útlendr hǫfdingi vel.*

In vs. 5—6 is de alliteratie onregelmatig, maar zij heeft haar analogieën in het Hildebrandslied, gelijk ik hierboven heb uiteengezet; in vs. 7—8 ontbreekt zij. Rijm vinden wij in de even verzen. En vs. 8 is langer dan vs. 2, 4, 6. Waarlijk, meer kan men niet verlangen van een vertaling, die niet met opzet het metrum van het origineel namaakt, maar slechts toevallig op enkele plaatsen in de beweging van het voorbeeld valt. Wij leeren hier een overgangsvorm kennen, die het rijm invoert, maar de alliteratie nog in vele gevallen behoudt. Zulke overgangsvormen zijn ook van elders, b.v. uit het Angelsaksisch bekend; in het Oudnoorsch worden de twee dingen opzettelijk verbonden [2]).

De verdere ontwikkeling der strofe kennen wij uit de jongere deelen van het Nibelungenlied en uit de gedichten van den Kürenberger. Ik heb dit onderwerp in de Untersuchungen breed behandeld en zal er dus nu niet op ingaan. Slechts wil ik in herinnering brengen, dat de Kürenberger de strofe voor de lyriek gebruikt en omvormt tot kunststrofe, en wel door dezelfde behandeling toe te passen, die de strofe reeds vroeger ervaren had, door bewuste keuze van bepaalde vormen en het verwerpen der overige. Zóó krijgt hij een vasten strofevorm, dien hij voor zijn zang kan gebruiken. Op dezelfde wijze hebben de skalden de metra der Edda gestiliseerd. De

---

[1]) Var. *Hǫnum.*

[2]) Ook in ohd. rijmparen komt alliteratie nog zeer veel voor. Met name het lied van den heiligen Georg heeft een aantal voorbeelden.

Kürenberger geeft b.v. de voorkeur aan den vrouwelijken uitgang in het 2ᵉ en 4ᵉ vers, maar nu treedt deze uitgang dan ook in meer dan de helft der gevallen op, en de strofe met zulke verzen wordt een bijzondere vorm. Hij syncopeert regelmatig de tweede daling in het achtste vers. Aan zulke *keuze* is zijne strofe juist in tegenstelling met wat men lang gedacht heeft, te herkennen als afgeleid.

Daarentegen toont de jongere bewerking van het Nibelungenlied, die ons overgeleverd is, eenige eigenaardigheden, die nog jonger zijn. Bij deze zal ik thans niet stilstaan.

Ziehier, Mijne Heeren, wat ik u wilde mededeelen over de Nibelungenstrofe. Ik meen getoond te hebben, wat in den grond van zelf spreekt, dat ook in den vorm der poëzie ontwikkeling is, en, — wat niet van zelf spreekt, maar wat ieder, die zijn oogen open zet, zien kan, — dat deze ontwikkeling met die van de stof samengaat. Daarom zijn onze resultaten niet slechts van beteekenis voor de metriek, maar ook voor de stofgeschiedenis.

GEWONE VERGADERING

DER

AFDEELING
TAAL-, LETTER-, GESCHIEDKUNDIGE EN WIJSGEERIGE WETENSCHAPPEN,

GEHOUDEN DEN 11en DECEMBER 1916.

Tegenwoordig de Heeren: CHANTEPIE DE LA SAUSSAYE, Voorzitter, DE LOUTER, MULLER, SNOUCK HURGRONJE, KLUYVER, CALAND, BOISSEVAIN, VÖLTER, HESSELING, D'AULNIS DE BOUROUILL, HARTMAN, OPPENHEIM, DE GROOT, SIX, BOER, NABER, TE WINKEL, COLENBRANDER, MOLENGRAAFF, SALVERDA DE GRAVE, JONKER, KRISTENSEN, KALFF, VÜRTHEIM, VAN GELDER, JUYNBOLL, VOGEL, VAN GINNEKEN, VAN WAGENINGEN en KUIPER, Secretaris; voorts de Correspondent ADRIANI.

De notulen der vorige vergadering worden gelezen en goedgekeurd.

Van de Heeren Bredius en J. H. Kern is bericht ingekomen dat zij verhinderd zijn de vergadering bij te wonen.

Voor den Hoeufft-wedstrijd zijn ingezonden de volgende gedichten:

1. *Vivax patriae memoria*, onder het motto: *Est patris tellure mihi nil carius.*
2. *Insula*, onder het motto: *Valet ima summis mutare deus.*
3. *Caecilia*, onder het motto: *In tenui labor.*
4. *Ultimi Vergilii dies*, onder het motto: *Maiora canamus.*

5. *Militis mater*, onder het motto: *discordia tetra belli ferratos postes portasque refregit.*
6. *Senex mendicus*, onder het motto: *minuuntur atrae carmine curae.*
7. *Primi Jesu pueri amores*, zonder motto.
8. *Beluae pro hominibus sollicitae*, onder het motto: *nihil est ab omni parte beatum.*
9 *Vilicus*, onder het motto: *Tu vitae ne cede malis.*

Vervolgens verkrijgt de Heer Boer het woord tot het voorlezen zijner bijdrage over de Nibelungenstrofe.

Er zijn in de wetenschap gesanctionneerde traditiës, die als axiomata gelden. Ennmaal zijn zij met autoriteit uitgesproken, en in niemand komt de mogelijkheid op, dat zij onjuist zouden zijn, tot de twijfel op een goeden dag gewekt wordt door onoverkomelijke moeilijkheden, die blijken slechts het gevolg te zijn van zulk een onbestreden axioma. Men laat dan het geloof varen, en de moeilijkheid lost zich op.

Zulk een axioma is geweest de leer van de zelfstandige en domineerende positie, die het Middelhoogduitsche Nibelungenlied zou innemen in de poëzie, die over de Nibelungen handelt. Bijna de geheele 19de eeuw heeft men op de autoriteit van Lachmann en anderen aan deze positie geloofd, heeft men gemeend, dat de Skandinavische overlevering in haar geheel uit Duitschland geïmporteerd was, dat de Noordduitsche traditie weinig waarde had, dat de Zuidduitsche in een zeer vroege periode uit de Rijnstreek, waar zij thuis behoorde, naar het Zuidoosten gebracht en daar zelfstandig ontwikkeld was. Een verband tusschen de beide hoofdtradities bestond alleen, voorzoover de ver verwijderde bron van beide dezelfde was. Deze theorie was geheel uit hypothesen opgebouwd; van de geschiedenis dier Zuidduitsche traditie tusschen de vijfde eeuw en het einde der twaalfde wist men niets, nergens dook zij in de letterkundige overlevering op, en onverklaard bleven tallooze overeenstemmingen tusschen verschillende takken der overlevering, overeenstemmingen, die van secundairen aard

zijn en wijzen op een levendig verkeer tusschen de dragers der afwijkende vormen.

De spreker van heden heeft in zijn werk „Untersuchungen über den Ursprung und die Entwicklung der Nibelungensage" (Halle 1906—9) getoond, dat het oude axioma niet vol te houden is, dat wij veeleer de oudste overlevering hebben te zoeken in de Skandinavische en de Nederduitsche bronnen, welke laatste ons uit een Oud-Noorsche vertaling bekend zijn; dat deze beide tradities elkander aanhoudend bevrucht hebben, en dat de Nederduitsche gedichten, wier inhoud wij precies kennen, de bron zijn van het late Middelhoogduitsche gedicht. Daar hij op zijn uitvoerige studie wel vele onvriendelijke woorden maar geen andere tegenargumenten dan aprioristische vernomen heeft, acht hij het onnoodig, de oude argumenten opnieuw te discussieeren. Maar hij vindt het niet buiten de orde, de herkomst van het Nibelungenlied ditmaal van een nieuw gezichtspunt uit te bezien. Dat gezichtspunt is het metrische. Hij meent te kunnen bewijzen, dat de Nibelungenstrofe ontstaan is uit dien specialen vorm van het alliteratievers, dien wij uit den — Nederduitschen — Heliand kennen. In het kort wordt de ontwikkeling van het alliteratievers besproken; hierbij verwijst de spr. naar een verhandeling van hem over dit onderwerp, die thans in de Werken der K. Akademie gedrukt wordt. Het Duitsche alliteratievers representeert een zeer verloopen type; het is uit de Angelsaksische kloosters ingevoerd, eerst naar de Saksische kloosters van het vasteland; vandaar is het ook verder naar het Zuiden gebracht. Bij ieder dezer overgangen hadden veranderingen plaats; maar het stadium van ontwikkeling, dat het vers in de Nederduitsche bronnen bereikt heeft, is het eenige, waaruit zich de Nibelungenstrofe laat verklaren.

Spreker behandelt eerst de oneven (halve) verzen, dan de even (halve) verzen, en afzonderlijk het achtste (halve) vers. De oneven verzen gaan op oneven alliteratieverzen van het Heliandtype terug. Uit de eerste maat, die hier dikwijls 3 of 4 syllaben had, worden 2 maten van 1 en 2 of beide van 2

syllaben. De tweede maat, die meestal twee syllaben had, wordt tot twee maten van één syllabe. Zóó ontstond de vrouwelijke caesuur, die in het Nibelungenlied heerscht.

De even halve verzen, met uitzondering van vs. 8, zijn uit een type ontstaan, dat in den Heliand ook overheerscht. Ook hier heeft de eerste maat in de talrijkste gevallen 3 of 4 syllaben, waaruit weer twee maten worden. Maar bij de even verzen met optact, — en deze zijn het voorbeeld, want het Nibelungenlied heeft bijna regelmatig optact — bestaat in de meeste gevallen de tweede maat uit één syllabe met of zonder oplossing. Daaruit kunnen in het nieuwe vers niet twee maten worden, maar slechts één. Hieruit verklaart het zich, dat de even (halve) verzen der strofe slechts 3 maten hebben. (De vierde wordt door een rust ingenomen). — Het achtste (halve) vers heeft tot voorbeeld verzen, die een afwijking vertoonden. Er waren namelijk ook even optactverzen met verlengde tweede maat. Uit zulke verzen en nog eenige andere typen ontstond een vers met vier heffingen. Het nieuwe in de Nibelungenstrofe in dit opzicht is slechts, dat een vorm, die in doorloopende verzen willekeurig kan voorkomen, in de strofe een vaste plaats kreeg.

Er worden dan bijzondere vormen besproken, en voorts wordt uit de getallen, die de lengte der maten en der verzen aangeven, getoond, dat alliteratieverzen van een anderen bouw dan de Heliandverzen *niet* aan de Nibelungenstrofe ten grond kunnen liggen. Het Hoogduitsche gedicht Mûspilli b.v. heeft een even vers, dat niet korter maar gemiddeld zelfs langer dan het oneven vers is. Hieruit kan dus niet eene strofe ontstaan zijn, waarin de verhouding de omgekeerde is. En zoo zijn er meer kenteekenen, die de spr. noemt.

De vorming der strofe uit 8 verzen en het uiteenvallen der maat, zoodat een vers in plaats van 2 maten 4 maten krijgt, behoeven niet tegelijk te zijn geschied. De vraag wordt besproken, welke dezer gebeurtenissen de oudste is; het resultaat is, dat aan de strofenvorming de prioriteit toekomt. Waarschijnlijk is dit geschied onder een impuls uit het Noor-

den, waar men deze stof sedert lang in achtregelige alliteereerende strofen behandelde. Te waarschijnlijker is dit, daar het uit de stofgeschiedenis blijkt, dat de dichters in de verschillende talen elkanders werk kenden. De oude strofen hadden dus nog den ouden vorm; zij onderscheidden zich van de Oud-Noorsche verzen alleen hierdoor, dat het vers een grooter aantal onbetoonde syllaben had. Deze strofe alliteereerde ook nog; in een groot aantal gevallen, en vooral in strofen, wier inhoud bewijst, dat zij oud zijn, is de alliteratie tot in het overgeleverde Nibelungenlied bewaard. Soms alliteereeren deze verzen geheel op de oude wijze; de afwijkingen van het normale zijn dezelfde, die wij ook in Heliand en Hildebrandslied vinden.

Maar het eindrijm is zeker vroeg ingevoerd. Dit gaat zeer goed samen met alliteratie, gelijk door voorbeelden wordt aangetoond. Interessant is eene plaats in de Oud-Noorsche Thidrekssaga, waar men door de vertaling heen de Nibelungenstrofe kan herkennen. Wij vinden hier alliteratie *en* eindrijm.

De Nibelungenstrofe is later door den dichter Kürenberg gestiliseerd en voor lyrisch gebruik pasklaar gemaakt. Reeds de wijze, waarop hij sommige vormen uitkiest, andere verwerpt, toont, dat de beweeglijke strofe van het Nibelungenlied niet uit de lyrische strofe van den Kürenberger afgeleid kan zijn. De meening, die zoo lang gegolden heeft, dat aan hem de prioriteit toekomt, wordt door de feiten weerlegd. Een andere zaak is het, dat de jonge bewerking van het Nibelungenlied, die tot ons gekomen is, op haar beurt eenige nieuwigheden vertoont, die men bij den Kürenberger nog niet vindt.

De Voorzitter zegt den spreker dank voor zijne bijdrage die door dezen wordt afgestaan voor de Verslagen en Mededeelingen.

Naar aanleiding van onderdeelen van het gesprokene heeft eenige gedachtenwisseling plaats tusschen de Heeren Kluyver.

Salverda de Grave en den spreker, waarbij deze zijne opvatting aangaande den oorsprong der Nibelungenstrofe nog door enkele nadere toelichtingen adstrueert.

Bij de rondvraag biedt de Secretaris namens den Heer Bredius voor de Bibliotheek aan het door dezen geschreven werk *Künstler-inventare* (Urkunden zur gesch. der Holl. kunst enz.) tweede deel. De Voorzitter spreekt de erkentelijkheid der afdeeling voor dit geschenk uit.

Niets meer aan de orde zijnde wordt de vergadering gesloten.

DE TORADJA'SCHE VROUW ALS PRIESTERES.

BIJDRAGE VAN DEN HEER

N. ADRIANI.

De maatschappij der Toradja's van Midden-Celebes zou, in haren idealen staat, moeten geweest zijn: een volk van helden en priesteressen. Het waren de mannen in hunne hoedanigheid van koppensnellers en de vrouwen in die van priesteressen, die van buiten de grenzen van het stamgebied lang leven en gezondheid wisten te verwerven voor de leden van den stam en tot het behalen van dezen buit gevaarvolle en avontuurlijke tochten maakten, de koppensnellers naar het vijandelijk gebied in deze Middenwereld, de priesteressen naar de Boven- of de Benedenwereld. Behalve de gewenschte buit, werd hiermede ook aanzien voor den stam buiten zijn grondgebied verworven.

Van de plichten die de volwassen Toradja, hij zij man of vrouw, tegenover den stam, het complex van familiën of geslachten die hun gemeenschappelijke afstamming nog niet zijn vergeten, had te vervullen was de eerste: dapper gedrag, zoowel tegenover den vijand in den oorlog, als tegenover den tegenstander in een rechtsgeding of eene onderhandeling, opdat de belangen van den stam bevorderd en verdedigd mochten worden. In de tweede plaats kwam mildheid, verbonden met rijkdom. Rijk zijn was eene deugd, want groote voorspoed was het gevolg van groote gunst der Voorouders, en deze werd verkregen door een hun welbehagelijk gedrag. Rijkdom gaf aanzien, hier en hiernamaals; als een Toradja schatten verzamelde, kon men er zeker van zijn, dat hij dit vooral deed met het oog op het toekomende leven. Wie nu mild was met

zijn rijkdom, den bloedverwant hielp als deze in nood was en bij het geven van feesten of het voeren van onderhandelingen met andere stammen flink voor den dag kon komen, die was eveneens een groote steun voor den stam. En ten derde was het hebben van veel kinderen, waardoor de stam werd versterkt, een der voorname plichten van het openbare leven.

Aan de verplichtingen van mild zijn en een talrijk kroost voortbrengen, kon de vrouw even goed voldoen als de man, maar zich dapper en welsprekend toonen, dat lag minder op haren weg. Er waren natuurlijk genoeg moedige en welsprekende vrouwen, maar het behoorde in het algemeen niet tot de goede zeden dat de vrouw deze deugden buiten den kring harer naaste verwanten toonde. Bij enkele stammen, b.v. bij de To Napoe, namen de vrouwen wel deel aan beraadslagingen en onderhandelingen met niet-stamgenooten, maar dit werd dien stam niet tot eer aangerekend. Ik herinner mij een verhaal van een hoofd van een der Bare'e-sprekende stammen, die naar Napoe was gegaan om over een vredesverdrag te onderhandelen. Hij was een bekwaam diplomaat en om hem nu uit het veld te slaan, lieten de To Napoe eenige onverschrokken en welsprekende hoofdenvrouwen aan de beraadslagingen deelnemen. Toen dit nog niet hielp, trokken de mannen der To Napoe zich één voor één terug en lieten hunne zaak aan de vrouwen over. Het Posso'sche hoofd was over dit optreden zoo gebelgd, dat hij opstond en voor dien dag de onderhandelingen afbrak.

In het algemeen zijn dapperheid en welsprekendheid de deugden die de publieke meening bij de mannen en niet bij de vrouwen zoekt. De reden waarom men een Toradja'schen man er niet toe krijgt om vrouwenwerk te doen, zooals: boomschors kloppen, pottenbakken, waterhalen, is dat hij vreest besmet te worden met de kenmerkende eigenschap der vrouwen, die voor een man zoo gevaarlijk is: vreesachtigheid.

De man gebruikte [1]) zijne dapperheid in de eerste plaats bij het koppensnellen. Op de dikwijls lange en gevaarlijke tochten

[1]) *Het koppensnellen is thans verboden.*

die men bij bepaalde gelegenheden ondernam tot het bemachtigen van menschenhoofden, kwamen overleg, vastberadenheid, behendigheid, moed en volharding te pas, want anders werd men zelf het slachtoffer. Slaagde men er in een of meer personen van den vijandelijken stam neer te vellen, te onthoofden en met die hoofden het gebied van den eigen stam weder te bereiken, dan had men eenige zeer belangrijke stukken lang leven en gezondheid aan den stam geschonken, eene oude, eerwaardige instelling der voorouders gehandhaafd en het aanzien van den stam opgehouden. Zelfs kon men het geluk hebben van krijgsgevangenen te maken en daardoor het aantal leden van den stam nog vergrooten.

Hoe kon nu de Toradja'sche vrouw voldoen aan een plicht die ook op haar rustte, maar voor welks vervulling zij noch van nature, noch door oefening de eigenschappen bezat?

Hiervoor stonden haar twee wegen open.

1. Zij kon in deze Middenwereld alleen symbolisch verrichten wat de mannen in werkelijkheid deden.

2. Zij kon in de Boven- en in de Benedenwereld doen, wat de mannen alleen in deze Middenwereld verrichtten.

Op deze beide wijzen trad dus de Toradja'sche vrouw handelend op, om zich tegenover haren stam dezelfde verdiensten te verschaffen als de mannen. Ik spreek nu niet over de sympathetische handelingen der vrouwen gedurende den tijd waarin de mannen uit snellen waren, want aan deze gebruiken namen ook de achtergebleven mannen deel. Het huis der uitgetrokken koppensnellers werd zindelijk gehouden, hunne slaapmatten werden over een stok gehangen (en niet opgerold), het haardvuur hield men steeds brandende, men mocht geen bezoek ontvangen of maken: in één woord alles moest steeds tot ontvangst der koppensnellers gereed zijn. En opdat haar man minder kans mocht hebben om gewond te worden, gebruikte zijne vrouw gedurende zijne afwezigheid geen prikkende of stekende gereedschappen: geen naald, priem, rijg- of vlechtpen. Zoo is er nog wel meer, maar dit alles bleef tot het huiselijk leven beperkt.

Het optreden der vrouw om symbolisch te verrichten, wat de mannen in werkelijkheid deden, had plaats op het feest *montjojo*, een woord dat straks zal verklaard worden. Bijna ieder jaar had dit feest plaats, in elk dorp dat een tempel bezat.

De dorpstempel, *lobo*, was in de eerste plaats de woning der schutsheeren van het dorp, *anitoe* genaamd, dat zijn de zielen der gesneuvelde dapperen en van andere overledenen die tijdens hun leven in moed en krijgsbeleid uitblonken. Voor deze *anitoe's* nu moesten zich de vrouwen en de kinderen en de enkele mannen die niet konden uittrekken ten strijde, de verdienste van het koppensnellen verwerven. Dit geschiedde aldus: vrouwen en kinderen voorzagen zich elk van een bamboezwaard, gingen daarmede naar het erf van den dorpstempel, schaarden zich in familiegroepen beurt om beurt rondom den schedel van een vroeger gesnelden kop die was neergelegd op het tempelerf en hakten met die bamboezwaarden op den schedel los, terwijl zij herhaaldelijk den krijgskreet uitten, een langgerekte hooge gil, gevolgd door eenige dalende tonen, die over geheel Celebes de typische kreet der koppensnellers is. De bamboezwaarden werden, na afloop der plechtigheid, gestoken tusschen de dekbladeren van het tempeldak. Deze handeling heet *montjojo* en daarnaar is het gansche feest genoemd.

Den dag daarop voerden de vrouwen de verdediging van het dorp en den tempel tegen een aanvallenden vijand voor het aangezicht der dorpsgoden op. Een man in vollen krijgsdos vatte post voor den tempel aan de Westelijke zijde, d. i. aan de vóórzijde, want die was naar 't W. gekeerd, opdat men, den tempel ingaande het gezicht naar het Oosten zou wenden, de streek vanwaar alle levenskracht uitgaat. Een aantal vrouwen versterkten zijn levensgeest door hem met rijstkorrels te werpen, die hij opving op zijn schild. Ook besprenkelden zij hem met water, dat hij eveneens met zijn schild opving. Eindelijk lieten de vrouwen een bamboekoker neer die met water was gevuld en dezen hakte de krijgsman in één slag door, zoodat het water op den grond stroomde, waarmede werd voorgesteld het door-

hakken van den hals van een vijand en het stroomen van zijn bloed. De Toradja's zelf verklaren deze plechtigheid als een middel om te zorgen dat de vijand bij het eerstkomend handgemeen geen voordeel zal behalen. De krijgsman verslaat dus reeds vooraf de vijanden van het dorp en de vrouwen staan hem daarin bij, zooveel als zij kunnen. Algemeen werden bij dit feest beschilderde hoofddoeken van geklopte boomschors gedragen en velen hadden ook het primitieve Toradja'sche baadje aan, een lap ongekleurde boombaststof, met een gat voor het hoofd in het midden, zoodat de eene helft de borst, de andere helft den rug bedekt.

Nadat de vijand was verslagen, vierden de vrouwen hare overwinning met een zeer bevalligen rondedans in den tempel, op de maat van een oorverdoovend tromgeroffel. Dan volgde het binnenbrengen van suikerpalmtakken, waaraan na een werkelijken sneltocht de schedels der verslagenen werden gehangen, om ze zóó in den tempel binnen te brengen. Bij deze gelegenheid werden ze door de vrouwen zevenmaal binnen den tempel rondgedragen, vervolgens op een hoop geworpen, met het bloed van offerkippen bedruppeld en daarna bijgezet op eene bepaalde plaats in het geraamte van het tempeldak.

Was dit geschied dan legden de vrouwen hare boombastkleedingstukken af en nu werden door ieder gezinshoofd de kleederen van de vrouwen en kinderen van zijn gezin te zamen met een schild in de linkerhand gevat, en daarop voerde hij tegenover een ander die hetzelfde had gedaan, een spiegelgevecht uit. Van alle gezinnen werd met de kleederen der vrouwen en kinderen aldus gevochten; het behoeft nauwelijks te worden verklaard, dat hier de mannen in de plaats der vrouwen traden.

De opsomming van dappere daden en de aanroeping der goden, die nu volgden, gaven geen gelegenheid tot optreden der vrouwen, maar het slotstuk van het feest deed weer duidelijk zien dat men het krijgsgeluk der vrouwen in dit feest verheerlijkte. Deze eindplechtigheid was de volgende: De hoofden der gezinnen hurkten bij elkaar neder en werden bedekt met

een lap ouderwetsch katoen, dat tot de bizondere stukken voor de tempelfeesten behoorde. Elk gezinshoofd hield de bamboezwaardjes in de hand, die de zijnen bij het begin van het feest hadden gebruikt om op den schedel te hakken. Op de katoenbedekking waaronder de mannen zaten, strooiden nu eenige priesteressen rijstkorrels, daarop stonden de mannen met groot tumult uit hunne hurkende houding op en staken de bamboezwaardjes in het dak van den tempel. Hiermede was dus de behouden terugkeer der zegevierende koppensnelsters gevierd, want de dragers harer zwaarden waren, in hare plaats, met rijst bestrooid, zooals dat met terugkeerende koppensnellers geschiedt en de zwaarden waarmede de vrouwen hadden gevochten, konden nu opgestoken worden.

Met deze plechtigheden had het niet-koppensnellend deel der natie op hare wijze den plicht vervuld die aan ieder lid van den stam gebiedt om mede te doen aan het veroveren van zielestof op den vijand.

Deze functie der vrouwen, waarbij ze als navolgsters der mannen optraden, was intusschen maar een gering deel van de taak die op haar rustte als leden van den stam die werkzaam waren voor het vermeerderen van zijn bloei en zijn groei. Op het terrein dezer Middenwereld waren de mannen de helden en de vrouwen hunne zwakke navolgsters, maar in de Bovenwereld en in de Benedenwereld waren de vrouwen de heldinnen, en de mannen die haar op dat terrein wilden volgen, konden dat alleen doen wanneer zij in den stand der vrouwen traden.

Immers priesteressen en koppensnellers verrichtten hun werk met hetzelfde doel. De ware man was dus koppensneller, de ware vrouw was priesteres. Maar alle mannen zijn geen ware mannen. Er waren er onder hen die door hunne psychische en soms ook door hunne physische gesteldheid een zoo sterken afkeer van koppensnellen hadden, dat zij liever met de vrouwen mededeelen in het vervullen der plichten jegens den stam, dan met de leden van hun eigen geslacht. Deze als vrouwen

levende mannen waren gering in aantal. Zij droegen een vrouwenbaadje, een vrouwenhoofddoek en een schaamgordel die zóó breed was, dat hij op een korten rok geleek. Zij trouwden niet en bewogen zich bij voorkeur onder de vrouwen. Water halen, koken en alle verdere vrouwenwerk namen zij voor hunne rekening; het liefst werden zij aangesproken met „tante", want zij leefden als ongetrouwde vrouwen. Gewoonlijk hadden zij van der jeugd af de neiging gehad om als vrouwen te leven, maar er is mij een geval bekend van een man die bij een sneltocht de vlucht moest nemen en nauwelijks aan den dood ontsnapte. Dit gaf hem een schrik voor zijn leven; hij trad in den vrouwenstand en bekwaamde zich tot priesteres.

In 't voorbijgaan wijs ik er op, dat ook bij andere stammen van Celebes dan de Bare'e-sprekende deze mannelijke priesteressen voorkomen. De Boegineesche *bisoe's* zijn juist zulke personen als de Toradja'sche *bajasa's*. Trouwens de naam duidt dit ook aan, want *bisoe* is een zuiver Indonesisch woord, dat „onthouder" aanduidt, wat in de eerste plaats doelt op de onthouding van 't huwelijk. Het verdwijnen van het koppensnellen moet de uitbreiding van den *bisoe*-stand onder de Boegineezen hebben in de hand gewerkt.

De Toradja's hebben dus geen priesters, maar alleen priesteressen. Ze dragen den naam *tadoe*, waarschijnlijk omzetting van *datoe*, een bekende hooge titel, ook onder de Toradja's. De priesteressen staan in goede achting; het zijn eerbare vrouwen, doorgaans gehuwd, die van haar beroep geen kostwinning, laat staan eene bron van welvaart maken, maar den landbouw even vlijtig beoefenen als iedere andere Toradjavrouw. Doorgaans zijn de priesteressen belangwekkende figuren; de middelmatigen onder haar zijn ook als priesteres onbeteekenend en kennen van hare litanie slechts losse stukken. Als zij optreden, moeten ze de leiding van het reciet aan anderen overlaten. Komt de leiding soms in handen van zulk eene halfwetende, dan weet zij door het inschuiven van pauzen, het rekken der maaltijden en het eindeloos pruimen van sirih en pinang den nacht wel om te krijgen, maar het is alleen

noodgedwongen, dat men zich met zulk eene halve kracht behelpt.

Eigenlijk moest iedere Toradja'sche priesteres zijn. Daar dit onmogelijk is, heeft men voor de vrouwen de gelegenheid geopend om althans éénmaal in haar leven aan het priesteressenwerk deel te nemen, d. w. z. in den geest naar de Bovenwereld te gaan, om van de Hemelgoden zielestof, wij zouden zeggen: lang leven en gezondheid, voor hare stamgenooten mede te brengen, hetzelfde dus wat de mannen bij de vijanden op deze Middenwereld haalden.

We zullen de beschrijving van dit feest geven, nadat we eerst in het algemeen hebben geschetst hoe eene Toradja'sche priesteres haar ambt vervult.

De priesteressen der Bare'e-sprekers zijn geen sjamanen. Zij laten zich niet bezielen door een geest in zich te ontvangen, maar scheiden zelf haar innerlijk wezen af van haar lichaam, om zóó ten hemel te varen. Zij gaan als nederige smeekelingen, met gebed en offer tot de goden en behoeven zich dus niet eerst in kataleptischen toestand te brengen, iets wat in het sjamanisme zoo licht allerlei bederf doet insluipen.

Dit zich begeven tot de goden doen de priesteressen steeds ten behoeve van anderen. Zij zijn bemiddelaarsters tusschen de menschen en de goden der Bovenwereld. Deze goden zijn n.l. geen gestorven menschen, maar wezens die altijd het karakter van goden hebben gehad, die er vóór de menschen zijn geweest en de schepping van den mensch òf hebben verricht, òf althans hebben bijgewoond. Er bestaat voor den Toradja geen natuurlijke betrekking tusschen goden en menschen; ze zijn geen familie van elkaar en daarom is er in het bewustzijn van den gewonen Toradja geen overtuiging aanwezig, dat hij recht zou hebben op toegang tot die goden. De volksgodsdienst onderhoudt de gemeenschap met de gestorven voorouders, en uit kracht van den familieband die de levenden met de dooden blijft verbinden, kan iedere nabestaande aan de vergode leden van zijn voorgeslacht offeren en tot hen bidden. Het gebruik brengt natuurlijkerwijze mede, dat alleen het oudste

geslacht dit doet, 't welk van de gestorvenen nog een deel heeft gekend en zelf ook spoedig tot de vergode voorouders zal behooren. Maar feitelijk heeft ieder den toegang tot de voorouders, omdat hij hun nakomeling is.

Het ontbreken van den familieband met de goden der Bovenwereld maakt dus bemiddelaars, deskundigen noodig tot uitoefening van de gemeenschap met hen en dit zijn de priesteressen, of ideëel gesproken: de vrouwen. De vrouwelijke geest is even vaardig om zich boven de Aarde te verheffen, als haar lichaam ongeschikt is om zich buiten de grenzen van haar stamgebied te bewegen en met het zwaard in de vuist lang leven en gezondheid voor den eigen stam te veroveren op de buitenstamsche vijanden. Daarom gaat zij de zielestof afsmeeken van de goden die deze kunnen geven.

Evenals alle mannen aan het koppensnellen behoorden deel te nemen, zoo rust ook op elke vrouw de plicht om priesteres te worden. Practisch is echter de daartoe noodige kennis niet voor iedere vrouw te bereiken. De kennis van soms meer dán 1000 regels lange litanieën is voor eene volleerde priesteres noodzakelijk; deze litanieën zijn daarenboven gesteld in eene geheel andere taal dan die van het dagelijksch leven. Stelselmatig onderricht ontbreekt; wie priesteres wil worden, vergezelt eene kundige priesteres zooveel mogelijk overal waarheen zij geroepen wordt. Als de leerlinge dan geduld, kracht en begaafdheid genoeg heeft om geheele nachten lang wakker te blijven en met hare leermeesteres mede te zingen wat deze voordraagt, dan komt zij er zoo langzamerhand wel achter. Maar de meeste meisjes kunnen dat niet en hebben er ook geen lust in. Wie zich in staat voelt zelfstandig op te treden, geeft een bepaald geschenk aan hare leermeesteres en wordt daarna door deze als evenwaardig erkend.

Om nu echter aan alle meisjes van den stam de gelegenheid te geven althans ééne hemelreis mede te maken in haar leven, werd van tijd tot tijd een feest gegeven dat drie dagen duurde. De meisjes maakten de hemelreis in eene tent van wit katoen, die in den dorpstempel was opgeslagen, boven een verhoogden

vloer, die rustte op planken, die op de lengtezijden overeind stonden. Aan de uiteinde waren koppen van jaarvogels uitgesneden, want deze sterke hoogvliegers moesten de geheele tent met meisjes door de lucht voeren en in de Bovenwereld brengen.

Eer de meisjes de tent betraden, liepen zij er zevenmaal omheen. Vooraf gingen eenige dansende priesteressen wier bewegingen door de trom werden begeleid en die met speer of zwaard in de rechter- en een blad tooverkruid in de linkerhand, de omgeving der hut zuiverden van booze geesten. Na den zevenden omgang mochten de meisjes er in. Zij waren geheel in witte foeja gekleed; haar baadje was van ouderwetschen vorm: een lap ongekleurde foeja, met een rond gat in het midden. Daardoor staken zij 't hoofd, zoodat op borst en rug de beide helften der foeja-lap neerhingen en de zijden onbedekt bleven. Verder had ieder meisje een bos tooverkruid in de hand.

Zaten de meisjes eenmaal in de tent, dan moesten zij er 3 dagen lang in blijven, want zij maakten in die tent de reis naar de Bovenwereld. Zij aten en dronken zoo weinig mogelijk, om niet dikwijls noodig te hebben zich te verwijderen; want daarvoor moesten zij telkens door eene der priesteressen worden begeleid. Buiten de tent was het luchtruim en daar was het niet veilig voor haar, want groote roofvogels aasden op hare zielestof.

Telkens dansten de priesteressen rondom de tent, vochten tegen de vijandelijke geesten, voerden welgezinde en haar onderdanige geesten aan tegen de kwaadwillige, versloegen onzichtbare vijanden en waakten voor het heil der meisjes, met wie zij door het luchtruim voortvlogen. Eenmaal, in den tweeden nacht, kwamen de meisjes even buiten de tent en zaten op rijen, elk met een mes en een blad tooverkruid in de hand. Op een teeken van de priesteressen, stampten zij met die voorwerpen op den vloer van den tempel en schreeuwden zoo hard zij konden, omdat zij twee dorpen overvielen van kwaadwillige geesten, die haar op de hemelreis wilden aantasten.

Op den derden dag was de hemelreis volbracht en kregen de meisjes het teeken te dragen, dat zij tot priesteres waren gewijd. Dit was een bos van lange reepen gekleurde foeja, voor de eene helft als een touw ineengedraaid, voor de andere helft als lange franje neerhangend. De gedraaide helft werd sluitend om 't hoofd gelegd, de loshangende helft viel van achteren neer, alsof het hoofdhaar was.

Allerlei plechtigheden werden nu nog uitgevoerd, waarvan hier geen opsomming behoeft gegeven te worden. Slechts een teekenend gebruik kan even vermeld worden.

Elk der meisjes moest een oogenblik zuigen aan den snavel van een haan, die ringetjes van koperdraad door den kam en aan de pooten had. Dit diende om de fraaie stem van den haan door het meisje te laten afzuigen, opdat zij later de litanieën goed zou kunnen zingen. Eigenlijk moest men een vrouwelijk dier hebben, maar eene kip heeft nu eenmaal geen begeerlijke stem en daarom maakt men den haan tijdelijk tot een wijfjes-dier, door hem de typische vrouwen-versierselen aan te doen: ringen in de ooren (in den kam) en om de enkels.

De meeste meisjes die aan de plechtigheid hadden deelgenomen, werden geen priesteres, maar indertijd kon ieder Toradja-meisje toch zeggen dat zij althans één keer als priesteres was opgetreden en dus vrij was van den blaam dat zij nooit iets had gedaan om lang leven en gezondheid voor hare stamgenooten te verwerven.

Men zou kunnen vragen, of ook niet de mannen op symbolische wijze het werk der vrouwen moesten verrichten, zooals de vrouwen zich bv. den zegen van het koppensnellen verwierven op het boven beschreven tempelfeest. Maar zoo iets zou naar Toradja'sche beschouwing eene heillooze uitwerking hebben. Mannenwerk is niet geschikt voor vrouwen, maar vrouwenwerk is bepaald gevaarlijk voor mannen; zij zouden er vreesachtig door worden en dus voor het oorlogvoeren en koppensnellen ongeschikt. Dit zou een nadeel zijn, veel grooter dan het symbolisch verrichten van vrouwenwerk ooit voordeel zou kunnen geven.

Het zijn dus maar weinig vrouwen die werkelijk priesteres worden. Er zijn er echter genoeg om het werk te doen dat er voor priesteressen te verrichten valt.

Het werk der priesteres is in de eerste plaats: het tekort aan zielestof bij zieke menschen of bij kwijnende gewassen te herstellen, door te trachten die zielestof te gaan halen uit de Boven- of de Onderwereld. Dan kan zij de komst van regen of droogte bevorderen, of inlichting verschaffen omtrent het lot van een reisgezelschap over 't welk men zich ongerust gaat maken, of omtrent personen die lang in den vreemde vertoeven. Ook ter inwijding van een nieuw huis wordt de hulp der priesteres ingeroepen en na ieder sterfgeval maakt zij een tocht naar het zielenland in de Onderwereld.

Bij kleine kinderen, als ze een paar weken oud zijn, wordt de priesteres eveneens geroepen, om hare functies te verrichten.

Het is volstrekt niet noodig dat wij alles wat een priesteres bij die verschillende gelegenheden doet nauwkeurig nagaan, want er is in die verscheidenheid van werkzaamheden zeer duidelijk eenheid te zien. Menschen zijn ziek uit gebrek aan zielestof, de rijst kwijnt door dezelfde oorzaak. Een nieuw huis te betrekken, brengt voor de bewoners zijne gevaren mede, immers de talrijke boomen die zijn geveld en bewerkt om dat huis in elkaar te zetten, zijn verkregen door wegnemen en stuk hakken van wat woonplaats en eigendom der boschgeesten is. En dan zou het ook nog kunnen zijn dat er *balken verkeerd geplaatst* zijn, een gevaar dat zich wreken zou, indien het niet werd bezworen. Het hout dat rechtop staat, moet ook *zóó* worden geplaatst dat het uiteinde van een balk dat in de richting van den top van den boom was gelegen, ook bovenaan komt en dus het deel dat bij het voeteinde lag, aan het ondereind ligt. En liggende balken mogen niet tegen elkaar in liggen: niet top aan top, maar top aan voet, omdat de levensstroomen dier beide voormalige boomen niet tegen elkaar mogen ingaan. In een huis dat niet behoorlijk door een priesteres is gewijd, kunnen de bewoners geen lang *leven en gezondheid* genieten, niet tot welvaart komen,

hunne rechtszaken niet winnen en geen vrede hebben met hunne medeدorpelingen. Ook zou zoo'n huis kunnen instorten.

Bij een sterfgeval is de Toradja bevreesd dat de doode, uit ergenis over het lot dat hem alleen treft, van een of meer zijner verwanten de zielestof zal medenemen, opdat diens tweede ik hem vergezelle naar het Doodenrijk. De priesteres maakt dus eene reis naar de Onderwereld om daar de zielen terug te vragen, die de doode wederrechtelijk heeft medegenomen.

Van een kind is de zielestof nog teer en onnoozel. Ze weet nog niet recht waarheen te gaan. Het kind slaapt veel en dan zwerft de zielestof buiten het lichaampje om. Ze verdwaalt dan en komt bv. in een mierennest terecht. Dat gevoelt het kind weer aan zijn lichaam in de wieg en dan schreit het voortdurend. Daarom moet de priesteres, door het zingen harer litanie, de zielestof bevestigen in het lichaam van den zuigeling, om te voorkomen dat zij zich ver verwijdert.

„Regen of droogte veroorzaken" is der priesteres mogelijk, omdat deze beide verschijnselen denzelfden oorsprong hebben. In het rijk der luchtgeesten is n.l. een groote plas en daarin baden zich de buffels die aan die geesten toebehooren. Dat dit geen gewone dieren zijn, spreekt van zelf. Van hen zegt de litanie eener priesteres, waar men op den tocht reeds in de Bovenwereld is aangekomen:

„Laat ons een oogenblik ophouden
En eene pruim sirih-pinang nemen.
Als we klaar zijn met pruimen
En gereed zijn met kauwen,
Laat ons dan eens om ons heen zien,
En kijken naar de buffels.
De buffels in hunne poelen.
De buffels met bonte haren,
En met gekleurde huiden.
De buffels met steenen hoeven,
Met armbanden tot neusringen,
Met kralensnoeren tot leidsels,

Met tanden van aardewerk,
Met enkelringen tot horens
Met rijstaren tot haren
En stukken lijnwaad tot staarten."

Indien er nu langen tijd droogte is geweest, zijn de hemelbuffels niet meer in de buurt van dien plas. De priesteres gaat nu, met behulp harer gedienstige geesten, die buffels bijeen drijven en in den plas jagen, waardoor hij buiten zijne oevers treedt en zijn water op de aarde laat vallen.

Alles wat de priesteres doet, verricht zij met behulp der luchtgeesten, die in de Toradja-taal *woerake* heeten, een woord dat zooveel als: „joep, naar boven!" beteekent. Haar titel is dan ook: *tadoe mboerake* „voorgangster der luchtgeesten". Deze geesten bewonen de ruimte tusschen hemel en aarde, de plaats waar de wolken zweven en de wind waait. Vandaar kan men de aarde overzien en zoo is het dan de priesteres ook mogelijk om inlichtingen te geven omtrent gezelschappen of afzonderlijke personen, die op reis zijn gegaan naar het buitenland, maar zoo lang wegblijven dat men zich ongerust gaat maken over hunnen toestand. Er zijn er intusschen maar weinig priesteressen die zulk eene opdracht aanvaarden; waarschijnlijk zijn het alleen die welke weten dat zij met zekere mate van helderziendheid begaafd zijn.

De wijze waarop de Toradja'sche priesteres haar ambt vervult, is deze: Tegen den avond begeeft zij zich, met eene of meer volgelingen, naar het huis van 't gezin dat haar heeft uitgenoodigd en laat zich geel gekleurde rijst, en een kip voorzetten, waarvan zij eerst haar maal doet, om daarna het gedeelte dat tot offer is bestemd, vóór zich te zetten. Daarna laat zij zich overstulpen door een groote sarong van geklopte boomschors, die van boven is dichtgebonden en afhangt van een der zolderbalken. Van dat oogenblik af is zij onzichtbaar, aan hare omgeving onttrokken en in staat om tot zich zelf in te keeren en haar innerlijk wezen op te voeren tot in de Bovenwereld. Zij sluit hare oogen, en houdt met beide handen

een bos tooverkruiden vast. De stelen daarvan steken in den mond van haren betel-zak en terwijl zij den kruidenbos zachtjes heen-en-weer beweegt, zingt zij hare litanie op gedempten toon. In die litanie döet zij hare hemelreis plaats hebben, hare zielestof opstijgen ten hooge en daardoor vertelt zij tevens wat zij ervaart en wat zij verricht.

De taal der priesteressen-litanie, die we kortweg de priestertaal zullen noemen, wil zijn de taal der luchtgeesten, die de priesteres spreekt met de haar dienende geesten en met allen die verder in de bovenaardsche streken thuis behooren. Deze priestertaal is eene kunsttaal, die weergeeft wat de fantasie der vroegere geslachten als taal heeft toegeschreven aan de *woerake*-geesten. Men zou ze kunnen noemen: een aftreksel van de gewone taal dat zich tot deze verhouden moet, zooals een schimmenbestaan staat tot een menschenbestaan. Voor een zeer groot deel bestaat de priestertaal uit verdraaide of verminkte woorden. Soms zijn die woorden uit verwante talen overgenomen, soms ook naar het model van zulke woorden verminkt. Immers vreemde talen, vooral die welke zeer na met de eigen taal verwant zijn, worden door de Toradja's beschouwd als mislukkingen hunner eigen taal. Een To Napoe zegt voor „midden, half" *tanga* en volgens een Bare'e-spreker doet hij dit omdat hij er niet in slaagt om *tongo* te zeggen. Geheele reeksen van woorden hebben in het Napoesch *a*, tegen Bar. *o*, in de priestertaal is ook dikwijls *o* door *a* vervangen, zoodat het woord soms wel een Napoesch, maar soms ook een quasi-Napoesch uiterlijk krijgt, alsof men bv. in eigen gemaakt Duitsch, naar het model moeder-Mutter, ook: broeder-Brutter zou maken.

Andere woorden zijn weder verminkt op de wijze die men in kinderspelletjes vindt toegepast. Men verandert bv. de laatste lettergreep steeds in *e*, alsof men bv. in onze taal voor „verlaten" zou zeggen *verlaë* of voor „gedronken" *gedroë*. Een enkelen keer vindt men ook oude vormen, zonder eenig oordeel toegepast, zoodat men ze moet verwijderen, om het woord te verstaan, dat langs kunstmatigen weg een ouden vorm

heeft gekregen, dien het nooit heeft gehad, alsof men bv. in het Nederlandsch, naar het voorbeeld *uur* uit *ure*, ook voor *vuur* in de plaats stelde *vure*.

Lastig is het, dat men in die priestertaal klankgelijke woorden door hetzelfde wisselwoord vervangt, al zijn die woorden ook geheel onderscheiden, alsof men bv. in onze taal niet alleen het zelfst. n.w. „meer", maar ook het bijwoord „meer" vervangen wilde door „plas" of een tijd van zeven dagen „zacht" wilde noemen, omdat men daarmee het bijv. n.w. „week" kan vervangen.

Soms ook worden de woorden aangekleed, met het doel om ze te verkleeden; een woord wordt bv. van voor- en achtervoegsels voorzien, terwijl toch het stamwoord is bedoeld, zooals men bv. in onze taal af en toe „vertegenwoordigd" hoort gebruiken, wanneer „tegenwoordig" is bedoeld.

De litanie der priesteressen is geheel in gebonden stijl: de poëtische vorm is trouwens de eenige waarin zich formulierstukken kunnen handhaven bij volken die de schrijfkunst niet kennen, omdat daardoor eene vrij groote mate van onveranderlijkheid is gewaarborgd. De regels zijn strikt in de maat, vier voeten van twee lettergrepen, nu eens jambisch, dan eens trocheisch voorgedragen. Bv. *Oentoëmo kawalekoe* „ik heb een verre reis gemaakt", *Awarimo kajanokoe* „Ik heb een tocht wijd weg gedaan", en: *Banja boeja meronangi* „niet mijn sarong moet het winnen", *Boeja jaoe koeronangi* „ik moet 't van mijn sarong winnen". Bijna altijd zijn ze parallelistisch; vandaar die groote behoefte aan wisselwoorden, die soms ook weer kunstmatig worden gemaakt, door bv. een woord in tweeën te deelen en de helft door een synoniem te vervangen, alsof men bv. in 't Nederlandsch een woord als „gemak" zou afwisselen met „getam", omdat „mak" en „tam" synoniem zijn.

Voor de kennis van een ouder stadium der huidige taal geeft de priestertaal wel eenige belangrijkheden, maar ze zijn weinig in getal. Maar ze openbaart zooveel bizonderheden van anderen aard, dat zij toch in de spraakkunst uitvoerig moet behandeld worden, zij het dan ook in een hoofdstuk dat eenigszins afzonderlijk staat.

De priestertaal wordt in 't algemeen niet door het volk verstaan; trouwens, eene priesteres die hare geheele litanie verstond, heb ik ook nog nooit aangetroffen. Wel kan men van alles eene verklaring krijgen, maar wanneer men niet als snelvorscher behoeft te werken, kan men die verklaringen niet altijd aanvaarden. Eenige woorden, zelfs eenige regels kent iedereen wel; men vindt de *moerake*-taal ook meestal mooi om te hooren, maar ijver en geduld om ze te leeren komen weinig voor. Vele menschen dragen namen die aan de priestertaal zijn ontleend; dit komt meestal hierdoor, dat men eene priesteres een naam voor zijn kind heeft laten kiezen. In 't voorbijgaan gezegd: als de Heidenen Christenen worden, dragen ze die voorliefde voor de priestertaal over op de Bijbeltaal; vandaar de talrijke Bijbelsche namen onder de Inlandsche Christenen.

Een volledige priesteressenlitanie is zoo om en bij de 1200 regels lang. Voor de kennis der priestertaal zijn die stukken uiterst belangrijk, maar ze zijn zeer weinig inhoudrijk. In de beste litanie die ik heb, en die 1170 regels lang is, worden bij de 400 regels besteed aan de voorbereidingen tot de reis. Er wordt allerlei medegenomen, tallooze namen van deelnemers worden opgesomd, die dikwijls ook hunne functiën aanwijzen, bv. Schildensplijter, die een pluim van kandoroea-bladeren heeft, Wolkendoorboorder, Hemeldoordringer, die een hoed van aardewerk op heeft, enz. Dan volgen uitvoerige bevelen en het antwoord der deelnemers daarop en eindelijk neemt men afscheid van de huisgenooten, klimt naar boven, langs de latten en balken binnenshuis, licht de dakbladeren op, komt buiten op 't dak en bezweert de geesten die het luchtruim onveilig maken. Daarna roept de priesteres tot de goden aldus:

„O gij die die onder de aarde zijt,
Misschien ligt gij op uwen buik,
Keert u dan om en gaat op uwen rug liggen.
Houdt onze voeten vast!
En gij die boven den hemel woont,

Misschien ligt ge op uwen rug,
Keert u om en ga op uwen buik liggen,
Houdt onze kruinen vast".

Nu roept de priesteres haar voertuig, den regenboog en deze komt werkelijk aan, bestuurd door de eigenaars. Geheel als een boot landt hij bij het dak van 't huis waarop de priesteres en de haren zitten, en legt aan. De priesteres wijst ieder zijn plaats aan, gaat zelf in 't midden zitten en kiest dan nog eenige bevoorrechten, die naast haar mogen plaats nemen.

Nu worden de winden geroepen, die van alle kanten moeten komen om het vaartuig op te voeren, de bliksem moet den weg verlichten en de vogels moeten met luid gekrijsch het hemelvaartuig steeds hooger brengen. De slippen van de schaamgordels der mannen en de randen der baadjes van de vrouwen fladderen in den wind. Het vaartuig is zóó volgepropt dat, als er regen viel, de bodem niet nat zou worden.

Zoo komt men bij de wolken. Door het blazen van tooverkruiden jaagt men ze uiteen. Men legt aan bij een eiland, bezoekt eenige dorpen en vaart weer verder. Ten slotte wordt het hemelgewelf bereikt en nu stuit de regenboog. Een der geleiders maakt met zijn zwaard een gat er in. Verschillende lagen van den hemel worden doorboord, men gaat door donkere wolkenklompen heen, komt in de oorden des lichts en ziet daar ook de boven reeds beschreven buffels. Onder de dorpen die daar liggen wordt ook opgesomd „de verblijfplaats der Vrouwe die in den Stormwind woont."

Maar als men zich nu spitst op het hoogtepunt van den zang, dan wordt men teleurgesteld. Alles wat er wordt verteld van de handeling waar 't op aankomt, is dit:

„We gaan zielestof verzamelen,
We gaan levenskracht meenemen.
De levenskracht is reeds verzameld,
De zielestof is al meegenomen.

Wat is er nu nog te doen?
Wat is er nu nog overig?
Het bliksemvaartuig keert terug."

Niet in iedere litanie loopt het zoo eenvoudig af. Er zijn ook priesteressen die verhalen dat zij aankomen bij het huis van den Oppergod „de Heer in de Omhulling." Het erf zijner woning is rondom beplant met tooverkruiden. De Oppergod ligt te slapen, maar als hij wordt gewekt staat hij op, neemt de offergave der priesteres in ontvangst en laat het vuur aanblazen, waardoor het gansche hemelruim wordt verlicht. De Opperheer laat nu de verschillende geesten bijeenroepen in zijn tempel, onderzoekt wie de zielestof van den zieke heeft genomen en gelast die aan de priesteres terug te geven, met de verklaring aan de priesteres dat het wegnemen der zielestof alleen is geschied, opdat de zieke weder eens met offer en gebed tot den Opperheer zou komen.

Hierna gaat alles weder langs denzelfden weg terug. Spoedig krijgt men de Aarde weder te zien en strijkt over allerlei dorpen heen, die met name genoemd worden, totdat de hemelschuit weder aanlegt bij het dak van 't huis waar de zieke is. Allen stijgen uit, de regenboog wordt teruggezonden met de vermaning om dadelijk weder gereed te zijn als hij geroepen wordt, maar niet te komen als een andere dan deze priesteres hem roept.

Als men nu weer goed en wel tehuis is, wacht men totdat de zon is opgegaan; daarna wordt de medegebrachte zielestof uitgestort op het hoofd van den zieke, met deze versregels:

„Blijf gij nu rustig zitten,
Ga zitten als eene vrouw,
Ga zitten als een man,
Als eene lans die in den grond is gestoken
Als een schild dat is opgehangen.
Al wordt ge geroepen door geesten,
Opgeroepen door spoken,

Blijf dan op Uwe plaats.
Hebt ge soms zin om heen te gaan,
Of lust om weg te gaan,
Als ik U terugroep
Of mijn persoon U ontbiedt,
Dan moet ge spoedig antwoorden
En komen in het huis
Hier in het huis der geesten.
Dan zal ik U drinken geven,
En rijst die niet aaneenkleeft,
Die met aardvruchten is vermengd.
Ik zal U kippeneieren geven,
Zoo groot als oude kokosnoten
En een wit mestvarken,
Dan kunt ge drinken en eten
Opdat Uw binnenste flink zij
En Uw hart krachtig zij,
Opdat ge lang moogt leven
En langen tijd gespaard blijven.
Als tooverkruid dat geplant is.
Totdat ge grijze haren hebt
En loopt met een gouden stok
En Uwe beenen hebt tot koperen horens
En zitten blijft bij den haard
Onder het rak der stookplaats
Aan den rand van het haardvuur,
Ineengedoken als eene kat.
Moogt ge kinderen krijgen
En kleinkinderen gewinnen.
Besprenkeld met tooverkruiden, langen tijd,
Langdurig besproeid met geneeskruiden.
Levensgeest, zielestof,
Wil u niet weder verwijderen.
Ga nu niet meer henen.
Blijf rustig op Uwe plaats,
Ga nergens meer heen."

Het is met dit formulier, dat de zielestof die nu weder aan den zieke is toegevoegd, wordt bezworen om het lichaam van den lijder niet meer te verlaten. De genezende kracht der geheele plechtigheid zit dus in dit laatste gedeelte.

Nog één trek in de priester-litanie wil ik aanwijzen, een zeer naieve trek, n.l. de lust tot afdwalen. Soms blijft men zoo verdiept in een beeld, dat men het in 't lange en breede gaat uitwerken en daardoor geheel en al den draad van zijn reisverhaal kwijt raakt. Een paar voorbeelden daarvan laat ik hier volgen. Het eerste is een stuk uit de litanie die wordt voorgedragen bij de inwijding van een huis. Hierbij komen niet alleen de onderdeelen van het huis zelf ter sprake, maar ook de hutten die zoo dikwijls als bijgebouwen van een huis zijn te beschouwen, zooals b.v. de hut waarin boomschors wordt geklopt en die waarin ijzer wordt gesmeed.

„Laat ons nu spreken van
den God die in de Smidse woont,
den baas der zwaardvegers,
van hen die voor het smidsvuur zitten.
Smeders van armbanden,
van messen en van zwaarden,
van kapmessen om er boomen mede te vellen,
zoodat de groote boomen omvallen,
boomen die dreunen als de donder.
Men zou zeggen dat de hemel inviel,
dat het hemelgewelf naar boven ging,
maar intusschen is het 't gekraak van een boom,
het gedreun van een woudreus die geveld wordt,
gerooid om den grond te bewerken,
geveld om het land te bebouwen.
Jongelieden die krachtig zijt,
jonge mannen die flink zijt,
gaat heen van den gevallen boom,
gaat weder een anderen boom vellen,
gaat heen om onderhoud te zoeken,

om het noodige voedsel te vinden.
Voedsel van korrelige rijst,
als toespijs gemengd met
bladeren van den soeka-boom,
vruchten van den komontji-boom
en eieren van kippen,
om hun binnenste te versterken
en hun levensgeest te vermeerderen,
opdat zij weder flink mogen worden,
opdat zij weder vlug mogen worden,
levende op de aarde,
verkeerende in de wereld."

De smidse brengt dus de dichteres op het kapmes, dit lokt haar tot uitweiden over het boomen vellen, en vandaar komt zij op het zoeken van levensonderhoud en tot prijzen van het voedsel dat in den mensch weder herstelt wat de arbeid hem heeft ontnomen.

Niet onaardig is ook de volgende uitweiding, waar de dichteres in vervoering raakt over den hartigen dronk palmwijn dien ze bij haar maal heeft genoten.

„Onze palmwijn is smakelijk,
Hij komt pas uit het bosch.
Hij is juist uit het woud gekomen,
en zooeven met bitterhout gekruid,
kort geleden met bitterhout aangezet.
Hij stijgt naar het gelaat,
alsof daartegen geslagen werd met rijstaren,
alsof het met korenaren werd geslagen,
als een bos roode tooverkruiden,
als dadap-bloemen op het erf,
bloesems van dadap die op den grond zijn gevallen,
zoodat het erf er van beschenen wordt
en het er heelemaal van gaat schitteren,
het gansche groote huis,

de geheele groote woning
met ouderen en jongeren,
met al de huisbewoners er in,
met kinderen en kleinkinderen,
met kleinkinderen en moeders,
met moeders en vaders,
met vrouwen en mannen."

De palmwijn brengt de dichteres op het roode gelaat, vandaar komt ze op roode tooverkruiden en dadap-bloemen, die weder een rooden schijn geven aan het huis, met al wat er in is.

Het is niet mijne bedoeling, om U volledig mede te deelen wat eene Toradja'sche priesteres al zoo doet; ik heb U alleen de Toradja'sche vrouw willen voor oogen stellen in de uitvoering harer taak als aanbrengster van lang leven en gezondheid voor hare stamgenooten. Het Toradja'sche gewoonterecht verplicht ieder lid om bij de daarvoor aangewezen gelegenheden zielestof voor den stam te halen, buiten het stamgebied. De wijze waarop mannen en vrouwen zich van deze taak kwijten, is voor beide geslachten karakteristiek. De man neemt de houding aan van een held: met het zwaard in de vuist verslaat hij de nakomelingen der booze vijanden, die in oude tijden twee zijner voorvaderen hebben doodgemarteld en daarom steeds moeten bevochten worden. In werkelijkheid is het koppensnellen echter eene onderneming om, hoe dan ook, aan menschenhoofden te komen. Kan men van een bevrienden stam een onnutten slaaf, een veroordeelde heks, een gevaarlijken krankzinnige koopen, dan hakt men die in stukken en komt dus op gemakkelijke wijze aan een kop. Kan men oude menschen, vrouwen of kinderen van den vijand overvallen, dan komt men op die wijze aan menschenhoofden. Natuurlijk moet er ook wel eens met levensgevaar voor gestreden worden. Maar kan men dit vermijden, des te beter.

De heldenrol der mannen is dus dikwijls zuivere aanmatiging en inbeelding. Daarenboven is het wreede spotten met-

weduwen en weezen der slachtoffers en met het afgehouwen hoofd weerzinwekkend. Het koppensnellen was eene zeer demoraliseerende gewoonte, die geen deugden in de menschen opwekte.

Van de priesterlijke functiën der vrouw kan men zoo iets niet zeggen. Nu er een nieuwe toestand is ingetreden, vertegenwoordigen de priesteressen natuurlijk het Heidendom en daar zij bij de Heidenen nog steeds optreden als geneesmeesteressen bij inwendige ziekten, werken zij dus de verbreiding eener betere geneeskundige behandeling tegen. Het koppensnellen kon afgeschaft worden, maar zoo iets als het werk der priesteressen moest men onaangeroerd laten en het kan niet anders dan zijn natuurlijken dood sterven.

De reden hiervan is, dat het feitelijk niet van deze aarde is en dat het eene eerlijke zaak was. De Toradja'sche priesteressen zijn geen bedriegsters, geen heersch- of hebzuchtige priesterstand, zooals men dien bv. in de Minahassa aantrof, in de eerste helft der vorige eeuw. Vooreerst bestaat het Toradja'sche priesterdom uitsluitend uit vrouwen. En dan: het loon was in 't geheel niet hoog. Het werd gegeven om aan de gewoonte te voldoen en daardoor ook te zorgen dat het priesteressenwerk uitwerking had. Maar geen enkele priesteres leefde van haar loon; zoo goed als elke andere Toradja'sche, leeft de priesteres van den landbouw. Sjamanen zijn de Toradja'sche priesteressen ook niet; ze laten geen geest in zich afdalen en treden nimmer op als belichaamde godheden; ze ontkomen dus aan de demoraliseerende praktijken die het Sjamanisme zoo licht medebrengt. De priesteressen zijn dan ook eerbare vrouwen, bijna altijd getrouwd, haar ambt brengt geen verleiding mede, dan deze eene, dat zij soms maar weinig van hare litanie kennen en met het reciteeren daarvan de hand lichten. Maar de onkunde eener priesteres kan niet verborgen blijven. Het volk weet zeer goed de geleerde en de half-geleerde priesteressen te onderscheiden.

De kundige priesteressen zijn de draagsters der Toradja'sche wetenschap. Men zou dus kunnen zeggen, dat de Toradja'sche

maatschappij alleen vrouwelijke geleerden kent. Indien men het begrip „geleerde" zeer eng neemt, is dit ook inderdaad het geval. De eenige wetenschap die de Toradja's kennen is de theologie en deze is alleen aan de priesteressen bekend. Zelfs de mannen der priesteressen weten er doorgaans niet meer van dan de andere mannen.

De priesteressen zijn volstrekt niet geheimzinnig met hare kennis. Als men weet haar den indruk te geven dat men werkelijk belangstelt in hare wetenschap; als men toont de priestertaal min- of meer te begrijpen en voor goed geslaagde gedeelten der priesterlitanie ook een woord van lof over heeft, dan kan men allicht eene priesteres overreden hare kennis mede te deelen. De meest kundigen laten zich het langst bidden; de half-kundigen zijn het meest scheutig met hare geleerdheid. Eene belooning moet steeds gegeven worden; eenmaal heeft mij eene priesteres verzocht haar juist hetzelfde te geven als zij aan hare leermeesteres had gegeven, toen zij zelfstandig kon optreden.

De aanraking met de dingen die niet van deze aarde zijn, heeft bij de goede priesteressen het gemoed verdiept en haar vatbaar gemaakt om na te denken over geestelijke zaken. Tegenover het opkomende Christendom verhouden de priesteressen zich tot nog toe zeer verschillend. Er zijn er die zich beslist tegen het Christendom kanten en eene soort partij rondom zich verzamelen. Er zijn er die het Christendom veel meer begrijpen dan de overige vrouwen harer familie en die dan ook tot de meest beteekenende leden der nieuwe gemeente behooren.

De Toradja'sche vrouw doet zich als priesteres van eene goede zijde kennen. Zij is, naar Toradja'sche opvatting, de ideale vrouw. Wanneer bij het oogstfeest twee feestboomen worden opgericht, zingt bij den eenen boom een man zeven coupletten, waarin hij zijne heldendaden vermeldt. Hij spreekt daarin van schilden met ijzer en koper beslagen, die stuk gevochten zijn, over een buit van meer dan 10 koppen, en over het wenschelijke van er nooit minder tehuis te brengen. En komt

daarna de vrouw aan de beurt, om bij den feestboom der vrouwen te zingen, dan spreekt zij van hare reizen over de hemelzee, waarin de Volle Maan als het hemelschip vaart, met levensplanten en tooverkruiden tot staf. Tweemaal heeft zij de wijding tot priesteres ontvangen. De maan tot vliegtuig gebruikende, wenscht zij op te stijgen tot de heldere sterren en aan te komen bij den Oppergod, wiens woning is omzoomd met levensplanten.

Er klinkt een geheel andere toon in deze verzen der vrouwen, dan in dien der mannen. Het komt mij voor dat de Toradja'sche vrouw als priesteres voor de geestesgesteldheid van haar volk werkelijk iets bewaard heeft dat eene geestelijke waarde mag genoemd worden. Wie weet door hoe lange tijden heen, heeft zij de gemeenschap beoefend met eene hoogere wereld, die zeker niet altijd geestelijk wordt gedacht en voorgesteld, maar die toch ook voor haar alleen is te zien met den blik die van de aarde af opwaarts is gericht.

GEWONE VERGADERING

DER

AFDEELING
TAAL-, LETTER-, GESCHIEDKUNDIGE EN WIJSGEERIGE WETENSCHAPPEN,

GEHOUDEN DEN 8sten JANUARI 1917.

Tegenwoordig de Heeren: BOISSEVAIN, Onder-Voorzitter, FOCKEMA ANDREAE, VERDAM, SYMONS, MULLER, SNOUCK HURGRONJE, KLUYVER, BLOK, CALAND, HESSELING, HARTMAN, OPPENHEIM, BREDIUS, SIX, BOER, BAVINCK, COLENBRANDER, VAN DER VLUGT, MOLENGRAAFF, SALVERDA DE GRAVE, JONKER, KRISTENSEN, VÜRTHEIM, J. H. KERN, JUYNBOLL, KERNKAMP, VAN GINNEKEN, HUIZINGA, VAN WAGENINGEN en KUIPER, Secretaris; voorts de Correspondenten ADRIANI, VAN RONKEL en KROM.

Bij ontstentenis van den Voorzitter die bericht van ongesteldheid heeft ingezonden, wordt het praesidium waargenomen door den Heer Boissevain, Onder-Voorzitter.

De notulen der vorige vergadering worden gelezen en goedgekeurd.

De Heeren Woltjer, De Groot en Vogel hebben bericht gezonden dat zij door ongesteldheid verhinderd zijn de vergadering bij te wonen.

Namens Mevr. Quack van Heukelom is aan de Akademie bericht gezonden van het overlijden van haren echtgenoot,

ons rustend lid Mr. H. P. G. Quack, onder bijvoeging van de mededeeling dat door den Heer Quack de wensch is te kennen gegeven dat geen levensbericht van hem door de Akademie zal worden gepubliceerd. In aansluiting aan dit schrijven wijst de Voorzitter in de eerste plaats op de groote en belangstellende toewijding, door den Heer Quack gedurende eene reeks van bijna veertig jaren tegenover de Akademie, eerst als werkend en daarna als rustend lid, aan den dag gelegd, maar schetst bovendien in korte trekken de figuur van Mr. Quack als historicus der economische en sociale geschiedenis, zooals hij zich bovenal heeft doen kennen in zijn hoofdwerk „de Socialisten". — Het overlijdensbericht is door het Bestuur met een brief van rouwbeklag beantwoord.

Eveneens is bericht ingekomen van het overlijden van ons Buitenlandsch medelid Richard Schröder te Heidelberg. De wn. Voorzitter geeft uiting aan het gevoel van leedwezen der afdeeling over het afsterven van dezen uitnemenden rechtshistoricus en draagt den Secretaris op een betuiging van rouwbeklag aan de familie te doen toekomen.

In aansluiting aan deze beide berichten deelt de Voorzitter mede dat in den ochtend *vóór* deze vergadering ook ons rustend lid Mr. N. P. Van den Berg is overleden. Terwijl hij aan de nagedachtenis van den Heer Van den Berg enkele woorden van waardeering wijdt spreekt de wn. Voorzitter de hoop uit dat van dit overleden medelid de verdiensten weldra in een levensbericht zullen worden herdacht.

Eindelijk is van wege de Regeering ingekomen een exemplaar der Staatscourant van 16 Dec. l.l. met eene mededeeling betreffende het voorstellen van candidaten voor den vredesprijs der Nobelstichting. Ter visie voor de leden.

Voor den Hoeufft-wedstrijd zijn nog ingekomen:

18. *Nox atra*, zonder motto.
19. *In obitu Austriae imperatoris*, onder het motto: *Quis talia fando temperet a lacrimis.*

20. *De arundine saccharigena* zonder motto.
21. *Assentatores* onder het motto: *palmaque nobilis terrarum dominos evehit ad deos.*
22. *Matris somnium*, motto: *mater cor cordium*
23. *Ad Olympum montem*, motto: *spes sibi quisque.*
24. *Fidus*, motto: *faciant meliora potentes.*
25. *Sepulcrum Iohannis Pascoli*, motto: *Et tumulo superaddite carmen.*
26. *Ignorati luctus*, motto: *in tenui labor.*
27. *Salve Italia*, motto: *humiles myricae.*
28. *Dies anno redeunte festus*, motto: *linque severa.*
29. *Tricolor italicus*, motto: *festina lente.*
30. *Romanorum levia gravia*, motto: *si vis pacem para bellum.*

Voorts een gedicht waarvan de dichter in een begeleidend schrijven zijn naam heeft genoemd.

Hierna verkrijgt de Heer Adriani het woord tot het voordragen zijner bijdrage over „De Toradja'sche Vrouw als Priesteres".

De maatschappij der Toradja's van Midden-Celebes zou in haar idealen staat moeten geweest zijn: een volk van krijgslieden en priesteressen. Op iederen Toradja rustte de plicht om voor den stam waartoe hij behoort, lang leven en gezondheid te gaan halen. De mannen deden dit door koppensnellen, dus door het veroveren van zielestof op den vijand in deze Midden-wereld, de vrouwen gaan, als priesteressen, na haar innerlijk wezen geconcentreerd te hebben, opwaarts naar de Bovenwereld, of nederwaarts naar de Onderwereld, om daar van de goden of van de gestorvenen zielestof af te smeeken en die mede te brengen naar deze Midden-wereld, om ze uit te storten op zieken, die door een tekort aan zielestof lijdende zijn geworden. Die reizen naar de Boven- en de Onderwereld verricht de priesteres door onder eene huif zich te verbergen, en eene lange litanie te zingen, waarin zij mededeelt hoe zij

den regenboog als vaartuig gebruikt en daarin door de hemelzee vaart naar de Bovenwereld, waar zij aan den Oppergod een spijsoffer aanbiedt, zoodat hij gunstig wordt gestemd en de verlangde zielestof geeft, die de priesteres dan in eene holle kalebas-vrucht medeneemt. De taal der litanie is eene geheel andere dan de dagelijksche, n.l. eene kunsttaal, die op allerlei wijzen uit de gewone taal is gemaakt.

Het priesteressen-werk is eigenlijk de taak van alle vrouwen. Daar niet allen priesteres kunnen worden, ondergaan alle Toradja-meisjes éénmaal in haar leven eene plechtigheid, die ten doel heeft haar eene hemelreis te doen maken, zoodat zij toch symbolisch hare priesterlijke werkzaamheden verrichten.

Ook den zegen der Voorouders, die aan het koppensnellen is verbonden, wisten de vrouwen te verwerven, door jaarlijks een tempelfeest te vieren, waarop zij met bamboe-zwaarden het koppensnellen symbolisch uitvoerden terwijl zij daarna een overwinningsfeest vierden.

Zoo kweten zich de Toradja'sche vrouwen, in den tijd van het Heidendom, van de op haar rustende plichten tegenover den stam, doch niet op de ruwe en wreede wijze der mannen, maar langs een meer geestelijken weg. De Toradja'sche priesteres is de geleerde onder hare stamgenooten. Doordat hare wetenschap niet van deze aarde is, heeft zij iets van geestelijke waarde voor haar volk bewaard, iets dat alleen te zien is met een blik die van de aarde af opwaarts is gericht.

De Voorzitter dankt den Heer Adriani voor zijne bijdrage die door dezen beschikbaar wordt gesteld voor de Verslagen en Mededeelingen. De Heer Caland vraagt naar aanleiding van sommige onderdeelen van het gesprokene nog eenige inlichting en wijst op eene merkwaardige parallel betreffende de plaats der vrouw in het doodenritueel der Hindoes. De Spreker knoopt aan deze opmerkingen nog enkele mededeelingen vast, en hierop wordt na rondvraag de vergadering gesloten.

[illegible]